

*Присвячується 150-літтю
Наукового товариства ім. Шевченка*

Тернопільський осередок
Наукового товариства ім. Шевченка

ЗБІРНИК ПРАЦЬ

Том 13

Діяльність НТШ на Тернопільщині

Тернопіль
ТНМУ
«Укрмедкнига»
2024

**Ternopil Branch
of Shevchenko Scientific Society**

SCIENTIFIC COLLECTION

Volume 13

***Shevchenko Scientific Society activities
in Ternopil region***

Ternopil
TNMU
«Ukrmedknyha»
2024

УДК 001:061.2НТШ(477.84)

3-41

Відповідальний редактор серії – Заслужений діяч науки і техніки України, академік Національної академії медичних наук України, дійсний член НТШ, доктор медичних наук, професор **Михайло Андрейчин**

Редактор тому – дійсний член НТШ, доктор історичних наук, професор **Елла Бистрицька**

Редакційна колегія:

Заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член НТШ, доктор економічних наук, професор **Богдан Андрушків**; доктор медичних наук, професор **Василь Копча**; Заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАМН України, дійсний член НТШ, доктор медичних наук, професор **Михайло Корда**; кандидат історичних наук, доцент **Леся Костюк**; доктор історичних наук, професор **Олег Купчинський**; дійсний член НТШ, доктор мистецтвознавства, професор **Олег Смоляк**; кандидат історичних наук, доцент **Ірина Федорів** (відповідальний секретар); дійсний член НТШ, доктор географічних наук, професор **Любомир Царик**

Рецензенти:

доктор філософських наук, професор **Людмила Филипович**;
доктор історичних наук, професор **Леонід Кравчук**

3-41 **Збірник праць.** Т. 13 : Діяльність НТШ на Тернопільщині / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка / відп. ред. М. Андрейчин, ред. тому Е. Бистрицька. – Тернопіль : ТНМУ, 2024. – 564 с.

ISBN 978-966-673-489-4

Збірник видано на пошану 150-літнього ювілею Наукового товариства ім. Шевченка. Представлено історичний шлях Товариства, його відродження в незалежній Україні, зокрема на Тернопільщині, здобутки та перспективи розвитку. Висвітлено внесок членів Товариства в розвиток різних галузей науки та розбудову Товариства.

Адресовано науковцям, працівникам освіти і культури, студентській молоді, усім, хто цікавиться історією України та рідного краю.

УДК 001:061.2НТШ(477.84)

*Затверджено до друку вченою радою Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України
(протокол №04 від 27 лютого 2024 р.)*

ISBN 978-966-673-489-4

©Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 2024
©ТНМУ, «Укрмедкнига», 2024

Зміст

Розділ 1. НТШ ЯК ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

Михайло Андрейчин

СЛАВНІ ТА ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА 11

Олег Купчинський

«ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА»
(ІСТОРІЯ ТА НАУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВИДАННЯ) 41

Наталія Дашенко, Ірина Федорів

ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКУ НТШ У ТЕРНОПОЛІ (1998–2023 рр.) ... 67

Богдан Строць

АРХЕОЛОГІЯ В ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ
ОСЕРЕДКУ НТШ 128

Лариса Оленич

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ «НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА І ТЕРНОПІЛЬЩИНА»: ЕТАПИ
СТВОРЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОБОРУ ЛІТЕРАТУРИ 152

Розділ 2. ВНЕСОК ЧЛЕНІВ НТШ В ЙОГО РОЗВИТОК

Ірина Іванкович

ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПІЙ І ДІАСПОРНІ ДІЯЧІ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА..... 164

Григорій Возняк

ДІЙСНІ ЧЛЕНИ НТШ – ОСНОВОПОЛОЖНИКИ
МАТЕМАТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 193

Григорій Возняк

НАУКОВА СПІВПРАЦЯ АКАДЕМІКА МИХАЙЛА КРАВЧУКА
З НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА 225

Надія Білик

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ БОГДАНА ЛЕПКОГО 232

Ольга Збожна «ОГНИСКО ДЛЯ НАУКИ»: ВНЕСОК ВИХОВАНЦІВ МОЛОДІЖНИХ ТОВАРИСТВ У РОЗВИТОК НТШ (НА ПРИКЛАДІ НАУКОВОЇ І ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ПУЛЮЯ)	246
Олег Смоляк СОЛОМІЯ КРУШЕЛЬНИЦЬКА – ІНТЕРПРЕТАТОРКА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ	259
Зіновій Стельмашук ЄВГЕН КУПЧИНСЬКИЙ – ВІДОМИЙ ГАЛИЦЬКИЙ ЦИТРИСТ	274
Олег Смоляк ЙОСИФ РОЗДОЛЬСЬКИЙ – СПІВАВТОР ЗІ СТАНІСЛАВОМ ЛЮДКЕВИЧЕМ ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ЗБІРНИКА «ГАЛИЦЬКО-РУСЬКІ НАРОДНІ МЕЛОДІЇ»	286
Марія Євгенєва КОНЦЕРТНО-ВИКОНАВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНДУРИСТА КОСТЯ МІСЕВИЧА.....	300
Лілія Проців ВАСИЛЬ БАРВІНСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР, ВИКОНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ.....	315
Наталія Мельничин КСЕНОФОНТ СОСЕНКО – ПРЕДСТАВНИК ВІДЕНСЬКОЇ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ	332
Олег Смоляк, Анатолій Баньковський ІГОР ЛЕВЕНЕЦЬ – КЕРІВНИК САМОДІЯЛЬНОЇ НАРОДНОЇ ХОРОВОЇ КАПЕЛИ «БУДІВЕЛЬНИК» ТРЕСТУ «ТЕРНОПІЛЬПРОМБУД»	356
Наталія Кирич, Остап Бойко, Назар Боярчук, Богдан Андрушків НАУКОВІ ШКОЛИ ЯК ЗАСІБ ГРОМАДСЬКОГО ВПЛИВУ НА АКТИВІЗАЦІЮ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА, АБО: ЩО ПОСІЄШ, ТЕ Й ПОЖНЕШ	371

Любов Струганець, Ольга Петришина «ЖИТИ ЗАДЛЯ ДОБРОГО ЧИНУ» (ПРОФЕСІЙНА І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЛЕНА НТШ МАРІЇ КРУПИ)	390

Світлана Вольська ХУДОЖНИК МИХАЙЛО КУЗІВ: МИСТЕЦЬКИЙ ПРОРИВ СУЧАСНОСТІ	405

Олег Смоляк, Наталія Овод БОГДАН ІВАНОНЬКІВ – ХУДОЖНІЙ КЕРІВНИК І ДИРИГЕНТ СТРУСІВСЬКОЇ ЗАСЛУЖЕНОЇ КАПЕЛИ БАНДУРИСТІВ «КОБЗАР»	422

Розділ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ЧЛЕНІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО ОСЕРЕДКУ НТШ

Михайло Сохацький ЗООМОРФНІ ТЕРАКОТОВІ ВИРОБИ З ПЕЧЕРИ ВЕРТЕБА	438

Марина Ягодинська ДО ПИТАННЯ ПРО КЛЕЙМА НА ДАВНЬОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ.....	457

Елла Бистрицька ПРАВОСЛАВНЕ ОБЛАШТУВАННЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ У ДРУГІЙ ТРЕТИНІ ХІХ СТ.....	477

Михайло Корда, Анастасія Войтович, Оксана Шевчук ЕНДОТЕЛІАЛЬНА ДИСФУНКЦІЯ ПРИ COVID-19	499

Любомир Царик, Ігор Кузик, Петро Царик ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТЕРНОПІЛЬЩИНИ	520

Іван Кліщ ПЕРСПЕКТИВИ І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	544

Тарас Крамар, Олексій Дуда, Олександр Крамар, Олександр Рокіцький, Юрій Скоренький ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ДЛЯ ДОДАТКУ ЦИФРОВОГО МУЗЕЮ ІВАНА ПУЛЮЯ	552

Content

Chapter 1. SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY AS THE CENTER OF UKRAINIAN SCIENCE

Mykhaylo Andreychyn

GLORIOUS AND TRAGIC PAGES OF HISTORY OF THE
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY 11

Oleh Kupchynskyi

“ZAPYSKY NAUKOVOHO TOVARYSTVA IMENI SHEVCHENKA»
(HISTORY AND ACADEMIC SIGNIFICANCE OF THE EDITION)..... 41

Natalia Dashchenko, Iryna Fedoriv

ACTIVITY OF THE NTSH BRANCH IN TERNOPIL (1998–2023)..... 67

Bohdan Strotsen

ARCHEOLOGY IN THE TERNOPIL REGIONAL BRANCH
OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY..... 128

Larysa Olenych

BIBLIOGRAPHIC INDEXES “THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC
SOCIETY AND TERNOPIL REGION”: STAGES OF CREATION
AND SOURCES OF LITERATURE SELECTION 152

Chapter 2. CONTRIBUTION OF MEMBERS OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY TO ITS DEVELOPMENT

Iryna Ivankovich

PATRIARCH JOSYP SLIPY AND DIASPORIAN MEMBERS
OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY 164

Hryhoriy Vozniak

CURRENT MEMBERS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC
SOCIETY – THE FOUNDERS OF THE MATHEMATICAL
CULTURE OF THE UKRAINIAN PEOPLE..... 193

Hryhoriy Vozniak

SCIENTIFIC COOPERATION OF ACADEMICIAN MYKHAILO
KRAVCHUK WITH THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY..... 225

Nadiya Bilyk

SCIENTIFIC ACTIVITY OF BOHDAN LEPKY 232

Olha Zbozhna “SCIENTIFIC BRANCH”: CONTRIBUTION OF YOUTH SOCIETIES' MEMBERS TO THE DEVELOPMENT OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY (ON THE EXAMPLE OF IVAN PULUY'S SCIENTIFIC AND SOCIAL ACTIVITIES)	246
Oleh Smolyak SOLOMIYA KRUSHELNYTSKA – THE INTERPRETER OF UKRAINIAN FOLK SONGS	259
Zinoviy Stelmashchuk YEVHEN KUPCHYNSKII – RENOWNED GALICIAN CITRIST	274
Oleh Smolyak YOSYPH ROZDOLSKYI – CO-AUTHOR WITH STANISLAV LYUDKEVYCH OF THE FUNDAMENTAL COLLECTION “FOLK MELODIES OF A GALICIAN-RUS”	286
Maria Yevgenyeva CONCERT-PERFORMANCE ACTIVITY OF BANDURIST KOST' MISEVYCH	300
Lilia Protsiv VASYL BARVINSKYI – RENOWNED UKRAINIAN COMPOSER, PERFORMER, PEDAGOGUE	315
Nataliia Melnychyn KSENOGONT SOSENKO – REPRESENTATIVE OF THE VIENNA CULTURAL AND HISTORICAL SCHOOL IN UKRAINE.....	332
Oleh Smolyak, Anatolii Bankovskii IGOR LEVENETS' – DIRECTOR OF THE INDEPENDENT FOLK CHOIR “BUDIVELNYK” AT TERNOPILPROMBUD CORPORATE TRUST	356
Nataliya Kyrych, Ostap Boyko, Nazar Boyarchuk, Bohdan Andrushkiv SCIENTIFIC GLASSES AS A MEANS OF PUBLIC INFLUENCE ON THE ACTIVATION OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF SOCIETY OR WHAT YOU SOW, YOU WILL REAP	371
Lyubov Struhanets, Olha Petryshyna “LIVE FOR A GOOD DEED” (PROFESSIONAL AND SOCIAL ACTIVITIES OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY MEMBER MARIA KRUPA)	390

Svitlana Volska ARTIST MYKHAILO KUZIV: ARTISTIC BREAKTHROUGH OF THE PRESENT	405

Oleh Smolyak, Nataliya Ovod BOHDAN IVANONKYIV – ARTISTIC DIRECTOR AND CONDUCTOR OF THE MERITED BANDURA ENSEMBLE “KOBZAR”	422

Chapter 3. RESEARCHES OF THE MEMBERS OF TERNOPIL REGIONAL CENTER OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

Mykhailo Sokhatskii ZOOMORPHIC TERRACOTTA PRODUCTS FROM VERTEBA CAVE ...	438

Maryna Yahodynska ON THE ISSUE OF THE MARKS ON OLD RUS SITES OF TERNOPIL REGION	457

Ella Bystrytska ORTHODOX ORGANIZATION OF THE POCHAIV LAVRA IN THE SECOND THIRD OF THE XIX CENTURY	477

Mykhaylo Korda, Anastasia Voitovych, Oksana Shevchuk ENDOTHELIAL DYSFUNCTION IN COVID-19.....	499

Lubomyr Tsaryk, Ihor Kuzyk, Petro Tsaryk ENVIRONMENTAL CHALLENGES OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF TERNOPIL OBLAST	520

Ivan Klishch PERSPECTIVES AND ISSUES OF IMPLEMENTING DISTANCE LEARNING IN MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION	544

Taras Kramar, Oleksiy Duda, Oleksandr Kramar, Oleksandr Rokitskyi, Yuriy Skorenkyy APPLICATION OF AUGMENTED REALITY TECHNOLOGY FOR THE IVAN PULUJ DIGITAL MUSEUM.....	552

Розділ 1

НТШ як осередок української науки

Михайло Андрейчин

м. Тернопіль

СЛАВНІ ТА ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Анотація. Наведено основні відомості про діяльність Наукового товариства імені Шевченка від його заснування і до сьогодення. Зазначено, що воно було неформальною Академією наук українського народу в роки бездержавності та предтечею Всеукраїнської академії наук УРСР. Особливу увагу приділено суспільним умовам, в яких визріла доцільність створення наукового товариства та визначився подальший його розвиток.

У хронологічному порядку обговорено 5 історичних періодів НТШ, кожний з яких мав свої особливості. Відповідно вказано роки зростання та спаду активності аж до тимчасового припинення. Наведено докази, що причиною негараздів у різні роки була колоніальна політика Російської імперії, Польщі та комуністичної влади. Відзначено видатну роль Михайла Грушевського, Івана Франка та Володимира Гнатюка в розвитку НТШ у період до Першої світової війни, збільшенні його чисельності, у видавничій та науковій діяльності, особливо в сфері україністики. Привернуто увагу

на те, що 6 з 14 голів НТШ в Україні були уродженцями Тернопільської області. Розглянуто створення крайових НТШ в Західній Європі, Америці та Австралії й перетворення його у світове.

Стисло висвітлено вагомий внесок видатних українських вчених в україністику та різні галузі світової науки. Обговорено важливу роль НТШ у державотворчих та націєтворчих процесах в Україні, а також у піднятті упослідженої української мови до мови наукових публікацій, конференцій, з'їздів і конгресів. Зазначено, що сотні томів наукових праць НТШ і важливі відкриття стали безцінним скарбом досягнень українських вчених і беззаперечним доказом великого творчого потенціалу народу. Вказано на завдання НТШ у теперішніх умовах і перспективу розвитку.

Ключові слова: Наукове товариство імені Шевченка, дійсні члени НТШ, НТШ в еміграції, періодичні видання НТШ.

Постановка проблеми. У грудні 2023 р. минуло 150 років від часу заснування у Львові Товариства імені Шевченка, головною метою якого була українська літературознавча і видавнича діяльність. Через 19 років його реорганізовано в Наукове товариство імені Шевченка (далі – НТШ), яке згодом стало всесвітнім центром української науки та культури. На початку ХХ ст. НТШ фактично уже виконувало функції неформальної Української академії наук в умовах бездержавності народу.

Ініціаторами створення НТШ були видатні вчені та громадські діячі з усієї України, яка тоді була розділена між Російською та Австро-Угорською імперіями, до останньої належала Галичина. Порівняно з Росією, Австро-Угорщина відзначалася ліберальним ставленням до українства, і це дало змогу відкрити Товариство саме у Львові. До такої дії передову українську інтелігенцію спонукала русифікаторська політика царської Росії стосовно українського народу [1, 2].

Результати дослідження. У розвитку НТШ розрізняють п'ять історичних етапів [3]. На першому етапі (1873–1892 рр.)

його становлення видатну роль відіграли такі громадські діячі Наддніпрянщини та Галичини, як Олександр Кониський, Володимир Антонович, Олександр Барвінський, Михайло Драгоманов, Степан Качала, Кирило Сушкевич та інші. Першою меценаткою Товариства була громадська активістка Єлизавета Милорадович, яка походила з відомих давніх українських родин Маркевичів і Скоропадських. На заснування товариства вона виділила 20 тис. австрійських крон, що на той час було великою сумою. До пожертв приєдналися письменник і педагог Олександр Кониський, колишній кирило-мефодієць, педагог Дмитро Пильчиков, греко-католицький священник і посол до Галицького сейму Степан Качала, адвокат Михайло Жученко та інші меценати [4].

Статут нового Товариства, який склали Дмитро Пильчиков і науковець й політик Михайло Драгоманов, було затверджено 11 грудня 1873 р. в Галицькому намісництві, що згодом послужило підставою вважати цю дату днем заснування НТШ. Першим головою обрали львівського громадсько-культурного діяча, доктора права Корнила Сушкевича. Члени Товариства зобов'язувалися сприяти розвитку руської, тобто української, словесності шляхом видання книг і часописів. Для цього 1876 р. було придбано друкарню. Певною мірою це була відповідь на Емський указ російського царя про заборону друкувати українські книжки в Росії та завозити їх з інших країн. У друкарні за наступні 18 років було видано понад 920 книжок наукового, науково-популярного, художнього та навчального змісту. Регулярно видавався всеукраїнський літературно-науковий часопис «Зоря». Основну роботу Товариства виконував виділ (президія). На жаль, цьому активно протидіяли галицькі москвофіли, які в новій українській організації вбачали не тільки ідейного противника, але й конкурента на видавничій ниві [2, 4].

Другий етап розвою НТШ припав на 1892–1913 рр. З ініціативи Олександра Кониського та Олександра Барвінського

1892 р. було ухвалено новий статут, яким Товариство імені Шевченка перетворилося на наукову спільноту й отримало відповідну назву – Наукове товариство імені Шевченка. Без перебільшення можна засвідчити, що на цей період припав розквіт НТШ, аж до початку Першої світової війни. Чи не найбільше до розвитку Товариства долучилися його голова Михайло Грушевський, голова філологічної секції Іван Франко та секретар НТШ Володимир Гнатюк. Як писав авторитетний український бібліограф й історик Володимир Дорошенко, «Грушевський, Франко і Гнатюк – це були три кити, що на них стояло Наукове товариство імені Шевченка» до Першої світової війни [5, с. 30].

Товариство складалося із звичайних, дійсних, почесних членів і засновників. У першу когорту дійсних членів увійшли 32 науковці, серед яких були уродженці Тернопільщини вчений-правник Станіслав Дністрянський, історик і педагог Олександр Барвінський, етнограф, фольклорист і мовознавець Володимир Гнатюк, мовознавець Іван Верхратський, біохімік Іван Горбачевський, математик Володимир Левицький, фізик Іван Пулюй. Наукові інтереси вчених об'єднували Історично-філософічна, Філологічна та Математично-природописно-лікарська секції, кожна з яких складалася з ряду комісій. Товариство очолював Виділ, який обирали кожних два роки на загальний зборах. Його очільниками були голова і науковий секретар. Зазначена структура та діяльність НТШ відповідали зразкам тогочасних європейських академій наук [6].

Тоді було закладено матеріальну, фінансову та видавничу бази Товариства, зокрема у Львові куплено два будинки, відкрито палітурню та книгарню, побудовано Академічний дім для студентів, започатковано іменні грошові фонди. Варто зазначити, що австрійська влада щороку фінансувала діяльність НТШ із державного та місцевого бюджетів, надходили також значні кошти за реалізацію друкованої продукції, особливо шкільних підручників і популярних видань. Фінансова під-

тримка надходила й від меценатів, найбільше від Євгена Чикаленка та Василя Смиренка з Києва. Адвокат Теофіл Демицький записав Товариству село Белелуя на Станіславщині (теперішня Івано-Франківська область). Все це дало змогу не тільки зміцнити матеріальну базу Товариства, але й профінансувати літні курси навчання для української молоді, їхнє проживання у Львові, суттєво збільшити книжковий фонд бібліотеки та обсяг наукових досліджень. НТШ налагодило обмін книжками і періодичними виданнями з 236 науковими закладами Європи, Америки, Азії, Австралії та започаткувало участь своїх членів у міжнародних наукових конгресах і з'їздах. Перед Другою світовою війною бібліотека Товариства вже мала коло 300 тис. книжок, тобто стала найбільшою українською книгозбірнею. Значно збільшилася колекція музейних експонатів, у тому числі високо цінних тематичних колекцій та унікальних артефактів. Як зазначали пізніші дослідники, НТШ стало потужним націє- та державотворчим чинником українського народу, його окремішності.

До основних досягнень зазначеного періоду треба віднести заснування у 1892 р. та подальший систематичний випуск періодичного видання «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», всього було випущено 114 томів. У наступні роки виходили також журнали «Часопись правнича й економічна», «Руська історична бібліотека», «Етнографічний збірник», «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури», «Збірник Математично-природописно-лікарської секції», «Літературно-науковий вісник», «Житє і слово», «Етнографічний збірник», «Українсько-руський архів» та низка інших (всього 18). У часописі «Зоря» і «Збірнику філологічної комісії» було опубліковано ґрунтовну біографію Тараса Шевченка, яку склав О. Кониський. Побачив світ курс цивільного права у двох томах професора Олександра Огоновського. Започатковано формування української наукової термінології, зокрема видано «Соматольогію» Івана Верхрадського.

У 1898 р. НТШ влаштувало багатолюдне свято на честь славетного автора «Енеїди» Івана Котляревського та 100-ліття відродження української літератури, що галичанам додало позитивних емоцій. Тоді ж вдалося заснувати Українську видавничу спілку, яка в подальшому видала понад 300 книжок і брошур для широкого кола читачів. Половину цих видань безплатно відредагував В. Гнатюк, решту – І. Франко та декілька філологів. Члени Товариства активізували національно-виховну роботу серед учнівської та студентської молоді, а також істотно поліпшили співпрацю з «Просвітою» й іншими патріотичними організаціями [3, 4].

Третій етап НТШ (перехідний, 1914–1944 рр.) охопив період Перша – Друга світові війни, які вкрай негативно вплинули на його діяльність. У 1914 р. багато членів Товариства виїхали в інші країни або були мобілізовані, деякі загинули на фронті чи опинилися в російському полоні. Під час окупації Львова російським військом (вересень 1914 – червень 1915 рр.) Виділ Товариства перебував у Відні й фактично не працював. У Львові було зачинено книгарню та бібліотеку, конфісковано друкарню. Академічний дім окупанти перетворили в казарму, відповідно було втрачено значну частину архіву, в тому числі рідкісні видання та рукописи майбутніх книг і важливі документи, якими російські вояки в холодні місяці опалювали приміщення. Як із жалем зазначав Володимир Гнатюк, загинула більшість його етнографічних текстів, зібраних до Першої світової війни, готова до друку кількатомна збірка історичних пісень М. Драгоманова та збірки інших авторів [1, 2, 5]. Також щезли рукописи творів багатьох українських письменників, архів Юрія Федьковича, депозит Лесі Українки, підшивки українських журналів. Із музею окупанти викрали багато цінних предметів, наприклад оригінальну колекцію гуцульської зброї, до того ж міль знищила колекцію стародавніх килимів і плахт [3].

Паралельно посилювалися гоніння царської влади проти українських діячів у Києві та по всій Україні, дехто був ув'язнений. Так, М. Грушевського, який 1913 р. із Львова переїхав до Києва, було заарештовано й вислано до Казані. Деякі діячі НТШ померли за умов матеріальної скрути та хвороб, наприклад Іван Франко, або насильницьким способом були вивезені до Сибіру, як от Володимир Охримович. Між Україною та Галичиною окупанти перервали будь-які зв'язки [2].

У міжвоєнний період польський уряд, який прийшов на зміну австро-угорському, заборонив Товариству видавати підручники для українських шкіл, що суттєво зменшило надходження готівки за реалізацію друкованої продукції. Упереджене ставлення поляків до НТШ явно збільшилося під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. і після неї.

Опісля вимушеного відступу Української галицької армії в липні 1919 р. за Збруч значно посилювалася колонізація Галичини. Навчання у Львівському університеті імені Яна Казімежа було повністю переведено на польську мову, окремі українські професори втратили посаду. Багаторазові спроби української громадськості легальним способом створити свій університет були безуспішними. За таких умов у Львові почали з'являтися українські студентські гуртки та курси. Викладачами були переважно доктори наук і магістри з НТШ, які навчали безоплатно. У 1920 р. відбувся перший прийом студентів на філософський, правничий і медичний факультети, а в липні наступного року на їх базі було створено Львівський таємний український університет. Ректором цього невизнаного Польщею вищого навчального закладу обрали педагога та літературознавця, доктора філології Василя Щурата, проректором – професора медицини Мар'яна Панчишина, обоє були дійсними членами НТШ, В. Щурат ще й очолював це Товариство. Паралельно діяв також український навчальний заклад – Львівська політехніка. Варто зазначити, що навчання в цих

закладах визнало багато європейських країн, немало студентів згодом продовжили студії в Німеччині, Австрії та Чехословаччині. На жаль, у 1926 р. Львівський таємний університет під тиском польської влади був змушений припинити свою діяльність [2, 7].

Державну фінансову підтримку, яка систематично надходила за часів Австро-Угорщини, Товариство фактично втратило. Все ж продовжували виходити «Записки НТШ» і «Хроніка НТШ», а також було започатковано випуск часописів «Лікарський вісник», «Стара Україна», низки збірників наукових праць. Вдалося опублікувати першу «Українську загальну енциклопедію» (три томи) І. Раковського, «Атлас України і сумежних країв» і «Географію українських і сумежних земель» В. Кубійовича та М. Кулицького. У Львові вдалося відкрити Музей НТШ, суттєво збільшився книжковий фонд з україністики. У Товаристві з'явилися нові комісії: історії мистецтва, класичної філології, музейна, видавнича. Було засновано «Інститут нормальної і патологічної психології» та «Робітню для бактеріологічних і мікроскопічних дослідів та лікарської аналізи крові».

З ініціативи М. Грушевського було налагоджено співпрацю з Всеукраїнською академією наук (ВУАН). Дев'ять дійсних членів НТШ обрано академіками цієї створеної 1918 р. в Києві державної установи, стільки ж академіків ВУАН стали дійсними членами НТШ. Низка видатних зарубіжних вчених (А. Айнштайн, Д. Гільберт, М. Планк тощо) поповнила ряди Товариства, що свідчило про світове визнання цієї інституції. Яскравим свідченням останнього є подячний лист А. Айнштайна, якого він надіслав 1929 р. до Математично-природописно-лікарської секції НТШ [2, 6].

Серед когорти дійсних членів НТШ, обраних до 1940 р., було 34 уродженці Тернопільської області (табл. 1) .

Таблиця 1

**Дійсні члени НТШ – уродженці Тернопільської області,
які були обрані до 1940 р.**

Ім'я та прізвище	Роки життя	Основна спеціальність
Степан Бaley	1885–1952	психолог, філософ
Олександр Барвінський	1847–1926	історик, літературознавець
Богдан Барвінський	1880–1958	історик, архівіст
Олександр Брікнер	1856–1939	філолог-славіст, публіцист
Іван Верхратський	1846–1919	природознавець, мовознавець
Юліан Гірняк	1881–1970	фізико-хімік
Володимир Гнатюк	1871–1926	фольклорист, етнограф
Іван Горбачевський	1854–1942	біохімік, гігієніст
Іван Джиджора	1880–1919	історик, публіцист
Станіслав Дністрянський	1870–1935	правознавець, педагог
Мирон Зарицький	1889–1961	математик, педагог
Мирон Кордуба	1876–1947	історик, публіцист
Зенон Кузеля	1882–1952	історик, мовознавець
Володимир Кучер	1885–1959	фізик, педагог
Володимир Левицький	1872–1956	математик, педагог
Богдан Лепкий	1872–1941	письменник, літературознавець
Мар'ян Ломницький	1845–1915	ентомолог, палеонтолог
Євмен Лукасевич	1871–1929	дипломат, лікар
Платон Лупшинський	1880–1952	літературознавець, педагог

Продовження таблиці 1

Ім'я та прізвище	Роки життя	Основна спеціальність
Микола Мельник	1875–1955	ботанік, педагог
Євген Олесницький	1860–1917	правник, політик
Іван Пулюй	1845–1918	фізик, електротехнік
Осип Роздольський	1872–1945	філолог, фольклорист
Михайло Рудницький	1889–1975	літературознавець, критик
Никифор Садовський	1884–1935	математик, педагог
Василь Сімович	1880–1944	мовознавець, філолог
Йосиф Сліпий	1892–1984	богослов, філософ, педагог
Олександр Смакула	1900–1983	фізик, винахідник
Кирило Студинський	1868–1941	філолог, мовознавець
Євген Храпливий	1898–1949	агроном, кооператор
Зенон Храпливий	1904–1983	фізик, теоретик
Микола Чайковський	1887–1970	математик, письменник
Микола Чубатий	1889–1975	історик, педагог
Іван Шпитковський	1880–1969	історик, краєзнавець

Кожен із згаданих вчених зробив вагомий внесок у розвиток науки [8, 9, 10]. Досягнення багатьох отримали світове визнання. Так, етнограф, фольклорист і мовознавець Володимир Гнатюк записав понад 1500 українських народних пісень різних жанрів, зібрав унікальні етнографічні матеріали із Закарпаття, Пряшівщини, Лемківщини, Тернопільщини та Станіславщини. Запропонував критерії приналежності отриманих даних до народної традиції, принципи й засоби філо-

логічної критики фольклорного тексту та його редагування, відкрив явища контамінації у фольклорі. Вчений був першим, хто вивів українську фольклористику на європейський рівень. Як стверджував видатний чеський фольклорист Їржі Горак, Володимир Гнатюк посів одне з перших місць в історії слов'янської фольклористики, а його праці за своїм змістом, точністю запису та науковим рівнем мають незаперечне світове значення [8, т. 4; 11, 12].

Про міжнародне визнання заслуг В. Гнатюка свідчать такі факти: обрання його зарубіжним академіком Всеукраїнської Академії наук (1924), Празької та Віденської Академій наук; створення етнографічно-меморіального музею у селі Велеснів, що на Тернопільщині, де народився майбутній вчений; присвоєння його імені Тернопільському національному педагогічному університету, Бучацькій гімназії та вулицям у Тернополі, Львові, Коломиї, Івано-Франківську. У 2005 р. було засновано Тернопільську обласну премію імені Володимира Гнатюка. Перед музеєм у с. Велеснів і головним корпусом зазначеного педагогічного університету встановлено пам'ятники Володимирі Гнатюку.

Історик, педагог і громадсько-політичний діяч Олександр Барвінський ще в молоді роки доклав багато зусиль для підвищення національної свідомості галичан, особливо молоді, «щоби його двигнути з морального і матеріального занепаду», й виконував цю місію протягом усього свого життя. Був спочатку секретарем, а далі – головою тернопільської «Просвіти». Започаткував українську історичну археографію – спеціальну дисципліну, що вивчає теорію і практику ведення писемних історичних джерел; розробив принципи та методи публікації документів. Домагався ширшого використання і викладання української мови у школах, критикував тогочасну домінуючу роль класичних мов у середній освіті, розробляв і впроваджував засади виховання мислячої особистості. У 1880 р. видав «Історію Руси» в трьох частинах. Заснував громадську органі-

зацію «Руська бесіда», що разом із «Просвітою» стала національно-культурним центром у Західному Поділлі. Відредагував і видав 24 томи історичної літератури українською мовою. Сприяв заснуванню українських гімназій у Східній Галичині та кафедри української історії у Львівському університеті. Досягти успіхів у цій багатогранній діяльності на користь галичан йому вдавалося завдяки високим виборним посадам, які він займав протягом багато років.

Упродовж 1894–1904 рр. О. Барвінський був послом Галицького сейму, де відстоював право українців на національний розвиток. У 1917 р. цісар іменував О. Барвінського довічним членом Палати Панів Імперської Ради у Відні, визнавши таким чином його вагомий внесок у політичне життя Австро-Угорщини. У листопаді 1918 – лютому 1919 рр. займав посаду державного секретаря освіти та віросповідань в уряді Західноукраїнської Народної Республіки.

Олександр Барвінський зробив вагомий внесок у розвиток НТШ. Він був одним з ініціаторів реорганізації Товариства імені Шевченка в Наукове товариство імені Шевченка, успішно очолював останнє у 1893–1897 рр. Започаткував створення бібліотеки та музею НТШ у Львові. Відредагував і видав три томи «Записок НТШ». Завдяки його зусиллям Товариство отримувало від Міністерства освіти та віросповідань грошові дотації з державного і крайового бюджетів, а також замовлення на друк українських шкільних підручників [8, т. 1; 10].

У незалежній Україні іменем О. Барвінського названо Чортківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж. У рідному селі Шляхтинці йому встановлено пам'ятник і меморіальну дошку на будинку школи, а в її приміщенні відкрито музей родини Барвінських.

Біохімік і гігієніст Іван Горбачевський, працюючи за кордоном, вперше у світі здійснив синтез сечової кислоти з гліцину, чого протягом багатьох років не вдавалося іншим, у тому числі видатним хімікам. Це досягнення поза сумнівом було сен-

саційним у наукових колах. У числі перших довів, що молекули білка складені з амінокислот. Відкрив ксантиноксидазу – фермент, що каталізує ксантин у сечову кислоту. Розробив теорію утворення сечової кислоти в організмі ссавців із похідних нуклеїнових кислот. Запропонував методикку визначення азоту в сечі. Здобутки вченого отримали широке застосування в подальших хімічних дослідженнях і практичній медицині. У 1917–1918 рр. був міністром вперше створеного Міністерства охорони здоров'я Австро-Угорщини. Деякий час очолював створений ним Музей визвольної боротьби України, Українське лікарське товариство та Український вільний університет у Празі. Був обраний зарубіжним дійсним членом Всеукраїнської академії наук (1925 р.). Долучився до складання української хімічної термінології. Написав фундаментальний підручник у 4-х томах із лікарської хімії українською та чеською мовами.

Іван Горбачевський належним чином пошанований у Відні, Празі та Україні. Постановою Кабінету Міністрів України 1992 р. Тернопільському державному медичному інституту (від 2019 р. – національний університет) присвоєно ім'я Івана Горбачевського, а на фасаді адміністративного корпусу йому встановлено меморіальну дошку, у фойє будівлі – бюст. У селі Зарубинці (Тернопільська область), де народився вчений, діє Музей-садиба Івана Горбачевського, а місцева школа названа його іменем. Біля морфологічного корпусу університету споруджено пам'ятник, який вважається «родзинкою» серед скульптурних об'єктів Тернополя. Прикметно, що 2004 р. ЮНЕСКО проголосило роком Івана Горбачевського [8, т. 4; 13, 14].

Український фізик і винахідник Іван Пулюй інтенсивно досліджував катодні промені, результатом чого стало відкриття ним Х-променів. Працюючи у Віденському університеті, дослідник визначив місце їх утворення і здатність іонізувати молекули й атоми, а також запропонував спосіб отримання за допомогою катодної трубки власної конструкції. Це відкрило

шлях до широкого використання X-променів у медицині. Як відомо, Нобелівську премію за виявлення цих променів отримав німець Рентген, який знав про дослідження І. Пулюя, але не згадав нашого вченого і швидше опублікував свої дані, випередивши першовідкривача. Іван Пулюй був новатором у проєктуванні та будівництві електростанцій на змінному струмі в Чехії та Німеччині, за що був відзначений високими державними нагородами. Разом із письменниками Пантелеймоном Кулішем та Іваном Нечуй-Левицьким здійснив перший переклад Святого Письма українською мовою. Івана Пулюя обґрунтовано вважають взірцем української національної еліти [15, 16, 17].

Пам'ять про видатного вченого Івана Пулюя вшанована в Україні та на його рідній Тернопільщині. Ім'я вченого носить Тернопільський національний технічний університет, при останньому діє віртуальний музей Івана Пулюя. У рідному селищі Гримайлові його іменем названо школу, вулицю і площу, встановлено пам'ятник. У 2014 р. в Тернополі відкрито меморіальну дошку членам молодіжного товариства «Громада», засновником якого в далекому 1864 р. був Іван Пулюй. Аналогічні товариства виникли в багатьох містах Галичини, де були гімназії. В умовах бездержавності українського народу вони ставили собі мету «працювати для добра свого народу», фактично формувати серед молоді українську національну еліту. Протягом свого життя Іван Пулюй боровся за українську мову та державу [17]. Іменем вченого названі вулиці в Тернополі, Львові, Києві та інших містах. Благодійне товариство «Кирило-Мефодіївська фундація» заснувало Всеукраїнську стипендію імені Пулюя. Його іменем також названа одна з малих планет.

Ще один видатний український фізик – Олександр Смакула, проживаючи в Німеччині, відкрив спосіб істотного поліпшення роздільної здатності оптичних приладів, який полягає в покритті лінзи надтонким шаром особливого матеріалу

(Mg_2F), що значно збільшує контрастність зображення. Винахід широко використовується для вдосконалення роботи різних оптичних приладів (фотоапаратів, біноклів, мікроскопів, перископів, телескопів тощо). Він також винайшов унікальну сполуку бром-йодид талію, який і нині застосовується в приладах нічного бачення. Переїхавши до США, науковець зробив дуже вагомий внесок у вчення про кристали, зокрема їх вирощування, очищення, деформацію. Його фундаментальна монографія «Монокристали: вирощування, виготовлення і застосування», яка була надрукована в 1962 р., залишається досі актуальною. Вченого вважають одним із засновників квантової органічної хімії та фізики монокристалів. Попри те, що американські колеги називали О. Смакулу генієм оптики, у Радянському Союзі його ім'я багато років було під забороною з політичних міркувань [18, 19].

У незалежній Україні відновлено пам'ять про видатного вченого та винахідника Олександра Смакулу. У селі Доброводи (Тернопільська область), де він народився, встановлено величний пам'ятник вченому та відкрито меморіальний музей в лиції. Засновано Тернопільський обласний фонд Олександра Смакули, започатковано періодичний випуск «Вісника Фонду Олександра Смакули» та видано частину його наукових праць. До 100-річного ювілею вченого в Тернополі випущено і погашено два іменних поштових конверти з його портретом. Рішенням XXX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 2000 р. було проголошено роком Олександра Смакули, якого визнано одним із найвидатніших фізиків XX ст.

Після встановлення радянської влади в Західній Україні (вересень 1939 р.) розпочалася насильницька ліквідація НТШ, яка закінчилася 14 січня 1940 р. його примусовим саморозпуском. Під час наступної німецької окупації Львова НТШ частково відновило свою діяльність, число дійсних членів збільшилося на 32 науковців. Щоб адаптуватися до нових, загалом несприятливих умов, Товариство змінювало свою

назву, друкування наукових праць було спорадичним, як правило, без посилання на НТШ. У період від вересня 1939 р. до травня 1945 р. із 154 дійсних членів 50 померли чи загинули, 42 – емігрували в Західну Європу. Число звичайних членів зменшилося з 144 до 101 (доля 9-ти досі не відома). Як щойно відновилася радянська влада у Львові (липень 1944 р.), Товариство знову змушене було припинити свою роботу, немало членів зазнали переслідувань та ув'язнення [3].

Четвертий, так званий еміграційний, етап НТШ тривав із 1947 по 1989 рр. З ініціативи В. Кубійовича в березні 1947 р. в Мюнхені вдалося скликати збори, в яких взяли участь 29 дійсних і 23 звичайні члени НТШ. Учасники зібрання під головуванням І. Раковського відновили роботу НТШ в еміграції. У вересні зазначеного року відбувся з'їзд членів НТШ у Міттенвальді, в 1948 р. – у Берхтесгадені (Німеччина). Було заслухано наукові доповіді та обговорено ряд нагальних організаційних і видавничих заходів, а також вирішено відкрити окремий інститут із завданням підготувати багатотомну «Енциклопедію українознавства». Згодом вдалося створити відділи НТШ у США, Канаді та Австралії (1947, 1949 і 1950 рр. відповідно). У квітні 1951 р. сформовано Головний виділ НТШ (голова З. Кузеля, генеральний секретар В. Кубійович), центр координації перенесено до м. Сарсель (Франція). Згодом відділи в Європі, США, Канаді та Австралії трансформовано на відповідні крайові Товариства, Головний виділ перейменовано на Головну раду НТШ.

За короткий час у Сарселі було придбано будинки та започатковано формування бібліотеки й архіву. У 1948–2001 рр. видано 62 томи «Записок НТШ» й 6 чисел «Хроніки НТШ», а також декілька нових періодичних часописів і перші томи «Енциклопедії українознавства» (зазначимо, що впродовж 1955–1984 рр. було надруковано 10 томів), в українській та англійських версіях. Члени товариства почали робити доповіді на різних наукових форумах, вдалося видати 45 українських

книжок різного жанру. Разом із Канадським інститутом українських студій створено англomовну енциклопедію України в 5 томах. У 1953 р. проведено науковий форум, присвячений 80-літтю НТШ, а 1973 р. – його 100-річному ювілею, у 1988 р. – до тисячоліття Хрещення України-Руси. Було налагоджено регулярний випуск «Вістей НТШ в Європі», «Вістей з Сарселю» та «Бюлетеня Головної Ради НТШ». У Сарселі фактично діяв центр НТШ в Європі [3, 6, 7].

Завдяки наполегливій, гідній подиву науковій і видавничій діяльності закордонне НТШ вагомо протидіяло процесам імперського поглинання та русифікації України. Так, після виходу у світ кожного тому «Енциклопедії українознавства» в європейській пресі й виступах українців із діаспори звучала критика на адресу УРСР, що радянська влада не зробила нічого в цьому напрямку, водночас наявність власної енциклопедії свідчить про зрілість нації. У відповідь на ці дорікання у Києві спішно видали тритомний «Український радянський енциклопедичний словник» (1966–1968 рр.). Попри ідеологічну заангажованість видання, це був поступ у визнанні права українського народу на свою енциклопедію.

НТШ в Америці тісно співпрацювало з Українським науковим інститутом Гарвардського університету, Українським історичним товариством та Українською вільною академією наук. Отримані дані доповідалися на щорічних Шевченківських конференціях. Спільними зусиллями в 1964 р. вдалося встановити величний пам'ятник Тарасові Шевченку у Вашингтоні. Завдяки пожертвам української діаспори було придбано будинок у Нью-Йорку, де розмістилися бібліотека та архів Товариства. Протягом 1950–1980 рр. видано понад 100 різножанрових книг [3, 20].

Попри малу чисельність, НТШ у Канаді також досягло значних творчих успіхів. Було здійснено ряд оригінальних досліджень і видано понад 50 книжок, зокрема: «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» у 5 томах

С. Килимника (1955–1956), «Археологія України» Я. Пастернака (1961), «Історія української культури» (1964) тощо.

Різноманітну роботу вели члени НТШ в Австралії: засідання і конференції, публікації в газетах і часописах, наукові та популярні видання українською мовою. Видано два томи книги С. Родіона «Українці в Австралії» (1966, 1998).

У 1989 р. розпочався п'ятий (сучасний) етап діяльності Товариства, коли 21 жовтня відбулися Установчі збори НТШ у Львові. Ініціаторами й організаторами виступили відомі українські вчені та громадські діячі: Олег Романів, Олег Купчинський, Роман Кучер, Ярослав Підстригач, Лариса Крушельницька, Ігор Юхновський та інші.

Товариство очолив Заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАН України, професор Олег Романів, лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки, видатний вчений-механік у ділянці металознавства та міцності конструкційних матеріалів. Науковим секретарем обрали відомого архівіста, джерелознавця і дослідника спеціальних історичних дисциплін Олега Купчинського, уродженця с. Сорочке, що на Тернопільщині.

У стислі строки було відновлено періодичний випуск «Вісника НТШ», «Хроніки НТШ», «Українознавчої бібліотеки НТШ», а також перевидано «Енциклопедію українознавства» в 11 томах. За сприяння президії НТШ у Львові, Академія НАН України започаткувала випуск багатотомної «Енциклопедії сучасної України», натеper вже з'явилося 24 томи. Невпинно збільшується число звичайних і дійсних членів НТШ.

Дуже вагомий внесок у становлення та розвиток НТШ в Україні зробив доктор історичних наук, професор Олег Купчинський, який у 2005–2014 рр. очолював всеукраїнське НТШ і на науковій ниві успішно працює дотепер. Невтомний подвижник науки за роки державної незалежності відредагував 52 об'ємні томи «Записок НТШ», є засновником і відповідальним редактором багатотомної «Енциклопедії НТШ», на

сьогодні видано 5 томів, автором багатьох ґрунтовних статей в цьому унікальному виданні. А ще О. Купчинський видав 5 томів власних «Вибраних статей та повідомлень», низку монографій та інших книжок. Без перебільшення можна стверджувати, що в цілому це найбільший індивідуальний доробок у відновленому НТШ в Україні.

У 2014 р. НТШ в Україні очолив вчений-механік і математик Роман Кушнір, відомий в науковому світі пріоритетними дослідженнями термонапруження структурно неоднорідних тіл і розробкою методики розрахунку квазістатичних задач термопружності, що має важливе практичне значення. Відзначений Державною премією України в галузі науки і техніки. У 2018 р. був обраний академіком НАН України за спеціальністю математичні проблеми механіки. Доклав багато зусиль щодо чисельного збільшення і поліпшення діяльності НТШ, відкриття нових обласних осередків Товариства та зміцнення його співпраці з НАН України і зарубіжними НТШ.

Станом на 10 грудня 2022 р. в НТШ України числилося понад 3 тис. звичайних і 210 дійсних членів, всього було 36 наукових комісій і 16 обласних осередків, а також один на Кубані. На сьогодні почесними членами Товариства є 12 осіб. У зв'язку з повномасштабним вторгненням російських військ 24 лютого 2022 р. в Україну Президія НТШ зробила відозву до всіх своїх членів в Україні та зарубіжних крайових товариств, а також до російських учених із засудження цієї невинуватеної агресії. Попри триваючу російсько-українську війну, Товариство продовжує виконувати наукову, видавничу та організаційну роботу в запланованому обсязі та надає посильну допомогу державі, а низка осередків навіть активізували свою діяльність [21].

За весь період існування НТШ (від заснування і дотепер) в Україні в різні роки цю поважну інституцію очолювали 14 видатних науковців, із них 6 – уродженці Тернопільської області (табл. 2). Водночас найвищим органом НТШ є Загальні збори.

Таблиця 2

Голови Наукового товариства імені Шевченка у Львові

Ім'я та прізвище	Роки головування
Корнило Сушкевич	1874–1885
Сидір Громницький	1885–1886, 1887–1890
Дем'ян Гладилович	1886–1887, 1890–1892
Юліан Целевич	1892
Олександр Барвінський *	1893–1897
Михайло Грушевський	1897–1913
Степан Томашівський *	1913–1918
Василь Щурат *	1919–1923
Кирило Студинський *	1923–1932
Володимир Левицький *	1932–1935
Іван Раковський	1935–1940
Олег Романів	1989–2005
Олег Купчинський *	2005–2014
Роман Кушнір	від 2014

Примітка. * — народжені в Тернопільській області.

У різні роки немало членів НТШ вимушено емігрували з України до Західної Європи або на Американський континент, переважно в США та Канаду. До цього їх найчастіше спонукало високоймовірне переслідування з боку тоталітарного радянського режиму, який поширювався в Західній Україні в міру її звільнення від німецьких фашистів. Серед емігрантів вдалося розшукати дані про 32 дійсних членів НТШ – вихідців із Тернопільщини. Більшість з них це високе звання отримали

після Другої світової війни в країнах, де знайшли притулок і необхідні умови для творчої праці (табл. 3).

Таблиця 3

Закордонні дійсні члени НТШ – вихідці з Тернопільщини

Ім'я та прізвище	Роки життя та місце народження	Спеціальність
Ярослав Барвінський	1926, с. Тустоголови – 2016, Канада	кардіохірург
Микола-Юрій Богатюк	1926, м. Тернопіль – 2007, США	економіст, політолог
Михайло Ваврик	1908, с. Ласківці – 1984, США	священник, історик церкви
Василь Верига	1922, с. Колодрібка – 2008, Канада	історик, журналіст
Богдан-Тарас Гнатюк	1915, м. Заліщики – 1998, США	інженер
Олександр Грановський	1887, с. Великі Бережці – 1976, США	зоолог-ентомолог, публіцист
Тарас Гунчак	1932, с. Старе Місто, Підгайці – США	історик, політолог
Павло Джуль	1921, с. Мильне – 2015, США	лікар-отоларинголог
Роман Дrajньовський	1922, м. Чортків – 2005, США	Педагог, географ
Леонтій-Людомир Дмоховський	1909, м. Тернопіль – 1981, США	Вірусолог, онколог
Володимир-Тарас Жила	1919, м. Збараж – 2004, США	літературознавець, філософ

Продовження табл. 3

Ім'я та прізвище	Роки життя та місце народження	Спеціальність
Анатоль Камінський	1925, с. Кошляки – 2019, США	публіцист, правник
Юліян Катрій	1912, с. Переволока – 2000, США	священник, церковний письменник, літургіст
Олександр Кульчицький	1895, м. Скалат – 1980, Франція	філософ, педагог
Василь Лопух	1956, м. Заліщики	економіст
Григій Лужницький	1903, с. Сороцьке – 1990, США	драматург, театральний критик
Ісидор Нагаєвський	1908, с. Полівці – 1989, США	священник, історик
Іриней Назарко	1905, с. Товстолуг – 1976, Канада	священник, богослов
Володимир Нестерчук	1909, м. Тернопіль – 1978, США	правознавець, кооператор
Іван Німчук	1891, с. Джурин – 1956, Канада	редактор, філолог
Роман Осінчук	1902, с. Голошинці – 1991, США	лікар-інтерніст
Ярослав Падох	1908, м. Бучач – 1998, США	правник, журналіст
Микола-Мирослав Палій	1911, с. Богданівка – 1994, США	перекладач, романіст-іспаніст
Іван Прашко	1914, м. Збараж – 2001, Австралія	священник, єпископ

Продовження табл. 3

Ім'я та прізвище	Роки життя та місце народження	Спеціальність
Павло Пундій	1922, Косів, Чортківський повіт – 2015, США	лікар, історик медицини
Петро Саварин	1926, с.Зубрець – 2017, Канада	письменник, правник
Михайло-Ярослав Соневицький	1892, с. Гадинківці – 1975, США	філолог
Михайло Сосновський	1919, с. Гаї Великі – 1975, США	редактор, журналіст
Матвій Стахів	1895, с. Нище – 1978, США	правник, історик
Василь Стецюк	1910, с. Гнилички – 1975, США	філолог, педагог
Іван Тесля	1902, с. Настасів – 1996, Канада	географ, педагог
Микола Шлемкевич	1894, с. Пилява – 1966, США	філософ, публіцист

Приміром, історик, політолог і громадський діяч Тарас Гунчак (народився 1932 р. на Підгаєччині) у 1944 р. з батьками емігрував до США, де здобув вищу освіту й згодом захистив дисертацію та став професором. Викладав у престижних університетах США, був редактором відомого часопису «Сучасність» та інших видань. Автор ґрунтовних праць з історії української революції 1917–1921 рр., голодомору 1932–1933 рр., українсько-польських взаємин 1918–1921 рр., Української повстанської армії, української суспільно-політичної думки ХХ ст., організатор численних наукових конференцій на за-

значені теми. Його науковий доробок, публікації та часті виступи, активна суспільно-політична позиція суттєво підірвали росієцентричні стереотипи в Східній Європі [22, 23].

Ім'я дійсного члена НТШ Тараса Гунчака добре відоме в Україні та світі. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, міжнародною премією імені Пилипа Орлика, він – почесний професор Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» і почесний доктор Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Леонтій-Людомир Дмоховський (народився 1909 р. в м. Чортків), закінчив Державну гімназію у Перемишлі, Львівський і Варшавський університети. Працював у відомих наукових установах та університетах Польщі, Великої Британії, США. Автор фундаментальних праць у сфері вірусології, імунології, ендокринології, експериментальної та клінічної онкології. Вперше у світі застосував електронну мікроскопію в онкологічній вірусології. Першовідкривач вірусів лейкемії та раку грудей у тварин, фактично один із перших довів вірусне походження пухлин, що було науковим проривом у загальній та клінічній онкології. Однак визнання наукових досягнень ученого прийшло тільки після його кончини. Немало провідних онковірусологів світу вважає Леонтія Дмоховського своїм учителем. За життя був неодноразово пошанований нагородами та почесними науковими званнями в країнах, де проживав. Настав час належно відзначити цього славетного вченого і в Україні [24].

Олександр Кульчицький (народився 1895 р. в м. Скалат) закінчив гімназію у Станіславі (нині – Івано-Франківськ). Вивчав германістику і французьку мову на філософському факультеті Львівського університету, а далі філософію, психологію та романістику в Сорбонському університеті (Париж). Був делегатом Української Національної Ради від студентства в Західноукраїнській Народній Республіці (1918 р.). У 1940 р.

через загрозу арешту емігрував до Німеччини. Працював у Мюнхенському інституті психології та психотерапії. Згодом був ректором Українського вільного університету (Мюнхен), заступником голови НТШ в Європі, головою Західноєвропейського центру НТШ у Сарселі (Франція).

Автор оригінальної концепції формування української психіки, філософського осмислення історії та культури України, українського персоналізму. Розглядав філософію як універсальне світоглядне знання, скероване «на щось», а не знання «про щось». Мету пізнання О. Кульчицький бачив не в досягненні істини, а в утвердженні правди як ідеалу внутрішнього універсалізму людства. Розглядав психологію і логіку як підґрунтя формування людської особистості та її духовності. Багато уваги приділив філософському тлумаченню мислення. Розглядав психічне життя як єдність свідомого та підсвідомого, виокремлюючи основні його функції. Зробив поступ у дослідженні проблем характерології, онтології, гносеології, аксіології, інтуїції, вченні про вартість, культуру та її кризу, етику та естетику, антропологію. Рішуче заперечував гегеліанство та марксизм. Збагатив україністику філософсько-психологічним аналізом творчості Г. Сковороди, Т. Шевченка та І. Франка.

Загалом творчий доробок О. Кульчицького охоплює понад 400 книжок і статей та велику рукописну спадщину. На жаль, наукові праці цього видатного українського філософа й психолога залишаються маловідомими в Україні, а тому потребують поглибленого вивчення та осмислення. Адже він – один із найбільш ерудованих і найцікавіших європейських філософів XX століття [25, 26].

У підсумку варто зазначити, що за 150 років існування НТШ пройшло складний і водночас результативний шлях розвитку, попри тривалі утиски з боку чужинської влади та кількаразову заборону діяльності цієї наукової спільноти, що дотримувалася націє- та державотворчих засад. Попри несприятливі історичні умови Товариство загалом досягло видатних успіхів

у науковій та видавничій діяльності, ряд його діячів зробили вагомий внесок у світову науку. Як зазначив багаторічний секретар НТШ Володимир Гнатюк, особливо помітний поступ зроблено в дослідженні україністики. Сотні томів наукових праць НТШ стали безцінним скарбом інтелектуальних досягнень українських вчених, беззаперечним доказом великого творчого потенціалу народу. Цим товариство розбудило національну свідомість і стимулювало появу українських шкіл та університетів в Україні, послужило одним із важливих чинників створення Української академії наук.

У становленні та розвитку НТШ видатний внесок зробили Михайло Грушевський, Іван Франко та Володимир Гнатюк. В його історії вагоме місце займають вихідці з Тернопільщини. У різні роки з 14 голів Товариства 6 були з Тернопільської області. Праці Івана Пулюя, Івана Горбачевського, Володимира Гнатюка, Олександра Смакули та низки інших земляків отримали світове визнання і становлять гордість української науки.

Висновки. У теперішній Україні серед численних науково-дослідних інститутів і університетів НТШ вирізняється важливими напрацюваннями в науці та освіті, формуванням національної свідомості поколінь упродовж півтора століття. Товариство навело беззаперечні докази єдності українського народу, попри поділ між Російською та Австро-Угорською імперіями й згодом Польщею. Воно забезпечило спадковість української культури та науки. Упосліджена українська мова була піднята до рівня міжнародних конференцій і з'їздів, газет, журналів й книжок. Кращі науковці інших країн почали вважати за честь брати участь в українських наукових форумах і бути обраними дійсними членами НТШ. Завдяки численным виступам і науковим публікаціям українських науковців у різних країнах західні вчені отримали достовірну інформацію про Україну та її народ у різні історичні періоди. Жодна інша українська спільнота за відсутності власної держави не змогла досягти таких успіхів у міжнародних відносинах і співпраці.

Водночас, віддаючи належну шану попереднім поколінням діячів Товариства, необхідно максимально врахувати сучасні потреби. Украй важливо використати теперішню міграцію українських вчених в інші країни для більшого залучення України до розробки новітніх технологій та впровадження отриманих результатів на Батьківщині.

Література

1. Романів О., Грицак Я. НТШ: Етапи діяльності. *Вісник АН УРСР*. Київ. 1990. № 3. С. 69–76.
2. Кучер Р.В. Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї. К.: Наук. думка, 1992. 112 с.
3. Кушнір Р., Фелонюк А. Наукове товариство імені Т. Шевченка: історія, сьогодення, майбутнє. *145 років Наукового товариства імені Т. Шевченка. Збірник статей і матеріалів* / Упорядник А. Фелонюк. Львів, 2019. С. 13–37.
4. Гнатюк В. Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя 1873–1923). II видання. У 110-річчя НТШ. Мюнхен-Париж, 1984. 175 с.
5. Лист В. Гнатюка до І. Кривецького від 7 листопада 1915 р. *ЛІЦІА*, Ф. 309, оп. 1., зв. 68, од. зб. 987.
6. Дорошенко В. Огнище української науки: Наукове товариство імені Т. Шевченка: З нагоди 75-річчя його заснування. Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. 116 с.
7. Купчинський О. Наукове товариство імені Т. Шевченка: дослідження, матеріали. *Вибрані статті та повідомлення*. Львів, 2013. Т. 4. 492 с.
8. Наукове товариство імені Т. Шевченка. Енциклопедія. Т. 1–5. Львів, 2012–2022.
9. Наукове товариство імені Т. Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Історично-філософська секція: дійсні члени: бібліогр. покажчик / Упр. культури Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка, Терноп. осередок НТШ; уклад. Л. Оленич. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 272 с.
10. Наукове товариство імені Т. Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Філологічна секція: дійсні члени: бібліогр. по-

- кажчик / Департамент культури та туризму Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка, Терноп. осередок НТШ; уклад. Л. Оленич. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 560 с.
11. Володимир Гнатюк у європейському науковому просторі: Колективна монографія / упор. М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 336 с.
 12. Володимир Гнатюк: фольклорист, етнограф, літературознавець (1871–1926): бібліогр. покажчик / Департамент культури та туризму Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад. М. Пайонок. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 176 с.
 13. Головацький І. Іван Горбачевський. Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 1995. 126 с.
 14. Гонський Ярослав. Іван Горбачевський у спогадах і листуваннях. Тернопіль: Укрмедкнига, 2004. 184 с.
 15. Нагорняк С., Медюх М. Фізико-технічні ідеї Івана Пулюя. Тернопіль, 1999. 212 с.
 16. Пляцко Р. Іван Пулюй: Визнання (до 175-річчя від народження). *Вісник наукового товариства ім. Шевченка*. 2020. № 64. С. 42–49.
 17. Збожна О. Іван Пулюй – взірець української національної еліти (До 175-річчя від дня народження Івана Пулюя). *Збірник праць: т. 12. Краєзнавчі дослідження на Тернопільщині / Тернопільський осередок Наукового товариства імені Шевченка / відп. ред. М. Андрейчин, ред. тому Л. Царик*. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. С. 296–307.
 18. Шендеровський Василь. Нехай не гасне світ науки / За ред. Е. Бабчук. К.: «Рада», 2003. 416 с.
 19. Смакула Олександр / Наук. товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. митрополита Андрея Шептицького, гол. редактор В. Кубійович. Львів. 2000. Т. 8. С. 2913.
 20. Мерфі Наталя. Діяльність Наукового товариства ім. Шевченка в Україні та за її межами. *Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Наукові праці*. 2001. Т. 10. С. 75–78.
 21. Фелонюк А. Наукове товариство ім. Шевченка в Україні у 2022 році. *Вісник НТШ*. 2022. Число 67. С. 43–48.

22. Кульчицький С.В. Гунчак Тарас Григорович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2006. С. 640–641.
23. Мельничук Б. Гунчак Тарас Григорович. *Тернопільський енциклопедичний словник*. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2004. Т. 1. А-И. С. 435–436.
24. Пундій П. Дмоховський Лев (Леонтій-Людомир). *Енциклопедія сучасної України* / ред. кол.: І.М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. Т. 8: Дл-Дя. С. 30–31.
25. Введення в проблематику сутності філософії / О. Кульчицький. Париж [та ін.]: Б. в., VIII. 1981. 250 с.
26. Жуковський А.І. Кульчицький Олександр Юліянович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2016. Т. 16. С. 132.

Mykhaylo Andreychyn

Ternopil

GLORIOUS AND TRAGIC PAGES OF HISTORY OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

Abstract. *The article provides basic information about the activities of the Shevchenko Scientific Society (ShSS) from its foundation to the present day. It is noted that it was an informal Academy of Sciences of the Ukrainian people during the years of statelessness and the forerunner of the All-Ukrainian Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. Particular attention is paid to the social conditions in which the expediency of establishing a scientific society has matured and its further development has been determined.*

In chronological order, the author discusses 5 historical periods of the SSS, each of which had its own characteristics. Accordingly, the years of growth and decline in activity up to the temporary cessation of activity are indicated. Evidence is provided that the cause of the troubles in different years was the colonial policy of the Russian Empire, the communist government and Poland. The

author notes the outstanding role of Mykhailo Hrushevskyi, Ivan Franko and Volodymyr Hnatiuk in the development of the ShSS in the period before the World War I, its increased numbers, publishing and scientific activities, especially in the field of Ukrainian studies. Attention is drawn to the fact that out of 14 chairmen of the ShSS, 6 were natives of the Ternopil region. The creation of regional ShSS in Western Europe, America, and Australia and its transformation into a global one is considered.

The significant contribution of prominent Ukrainian scholars to Ukrainian studies and various branches of world science is briefly highlighted. The author discusses the important role of the ShSS in state and nation-building processes in Ukraine, as well as in raising the persecuted Ukrainian language to the language of scientific publications, conferences, congresses and conventions. It is noted that hundreds of volumes of scientific works of the ShSS and important discoveries have become an invaluable treasure of the achievements of Ukrainian scientists and indisputable proof of the great creative potential of the people. The tasks of the ShSS in the current conditions and the prospects of development are indicated.

Keywords: *Shevchenko Scientific Society, valid members of the Shevchenko Scientific Society, Shevchenko Scientific Society in emigration, periodical publications of the Shevchenko Scientific Society.*

Олег Купчинський

м. Львів

«ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА» (ІСТОРІЯ ТА НАУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВИДАННЯ)

Анотація. *Стаття присвячена основному науковому виданню Наукового товариства ім. Шевченка – «Запискам НТШ». Виокремлюється в історії формування, редагування і друкування видання три етапи: 1) 1892–1939 рр.; 2) 1948–1993 рр. (еміграційний період) і 3) від 1990 р. – понині. За весь час вийшло друком 275 томів. Розглянуто особливості структури «Записок НТШ» і короткий зміст (ключова тематика) різного типу публікацій, уміщених у виданні. Вони присвячуються гуманітарним і суспільним наукам, у яких протягом усього часу домінують історичні та філологічні дослідження. Наведено прізвища упорядників і редакторів томів.*

«Записки НТШ» – вагоме наукове видання Товариства і в Україні загалом, якому нині минає 131 рік від заснування.

Ключові слова: *«Записки НТШ», Наукове товариство ім. Шевченка, наукове видання, редактори, національна наука.*

Постановка проблеми. *«Записки Наукового товариства імені Шевченка» (далі – «Записки НТШ») – серійне наукове видання, присвячене гуманітарним і суспільним наукам. Належить до основних відомих видань Товариства, яке об'єднує у*

дослідницькому плані гуманітаріїв трьох поколінь України і світу. У 1892–1896 рр. – орган історико-філософської, філологічної і математично-природописно-лікарської секцій, від 1897 р. – перших двох. Дехто «Записки НТШ» називає журналом.

Історично так склалося, що «Записки НТШ», починаючи з 90-х рр. XIX ст., за своєю функціональною роллю стали важливою трибуною української наукової думки, а також були і досі є всеукраїнським науковим виданням. Нині минуло 130 років від їх появи – це ціла епоха (або й дві–три) в історії національної історичної, філологічної, етнографічної науки, а з відновленням НТШ в Україні 1989 р. – і в розвитку образотворчого мистецтва, архітектури, музикознавства, театрознавства тощо, а, отже, уособлення поступу української національної свідомості та культури. Репрезентуючи творчу думку раніше роз'єданого між сусідами підневільного народу та його територій, «Записки НТШ» засвідчують факти, що український народ зберігав від найдавніших часів європейський рівень, мав власні інтелектуальні зірки першої величини і був готовим сприймати всі найкращі надбання культури Європи і світу. «Записки НТШ» – єдине універсальне видання, яке за своїм віком, частотою появи, обсягом і репрезентацією гуманітарних та суспільствознавчих дисциплін належить до найпрестижніших і найвагоміших у науковій і видавничій культурі України.

Результати дослідження. Стратегію Товариства щодо формування і видання «Записок НТШ» визначають Статуту НТШ: «Сприяти збагаченню духовної і матеріальної культури українського народу» у контексті загальної державотворчої політики у сфері науки. «Записки НТШ» вміщують на своїх сторінках наукові і науково-теоретичні дослідження, які концептуально висвітлюють різноманітну проблематику гуманітарних і суспільних наук, а щодо праць про давні часи – спирають свої висновки на об'єктивних історичних джерелах. Водночас видання часто друкує невідомі, маловідомі чи забуті архівні матеріали. Крім того, до зацікавлень «Записок НТШ»

належать науково-інформативні матеріали (бібліографічні повідомлення та огляди, рецензії, окремими роками – хроніки наукових подій) про нові видання в Україні і за кордоном з питань українознавства і загальної науково-теоретичної проблематики слов'янознавства тощо.

Завдання «Записок НТШ» від початку визначались актуальністю проблематики (незалежно від того, чи мовиться про стародавні, давні, нові чи новітні часи). Основний акцент, однак, ставиться на публікації досліджень та історичних джерел, без яких неможлива об'єктивна оцінка діяльності людини, різних подій і явищ загалом.

Перший том «Записок НТШ» з'явився в 1892 р. Його можлива поява обговорювалася ще наприкінці 1880-х рр. (про це свідчить листування Олександра Кониського з галицькими народовцями, листи Сидора Громницького, Дем'яна Гладилевича, Олександра Барвінського). Безпосередня підготовка почалася в 1890 р. Головними організаторами видання стали Олександр Кониський і Олександр Барвінський. У жовтні 1890 р. Олександр Кониський, поділившись із задумом видавати у Товаристві ім. Шевченка «Записки НТШ», звернувся до Володимира Антоновича, Агатангела Кримського, Івана Луцицького, Василя Мови, Івана Нечуя-Левицького з проханням підтримати цей намір і надсилати матеріали. для видання. Але матеріали не були надіслані у встановлений термін і перший том з'явився лише в 1892 р. Це відбулося напередодні VI Загальних зборів Товариства ім. Шевченка (тому перший том видання має назву «Записки Товариства ім. Шевченка»). Збори і поява видання визначили, за словами Олександра Барвінського, «почин нової доби в розвитку і поступі Товариства, позаяк постановили перемену Товариства на «Наукове товариство імені Шевченка». Другий і наступні томи називаються вже «Записки Наукового товариства імені Шевченка». Така назва видання зберігається понад 130 років.

У зв'язку з політичною ситуацією в Україні формування, редагування і друкування «Записок НТШ» відбувалось не лише

в Товаристві у Львові. В історії «Записок НТШ» виділяються три умовні етапи: 1) від часу появи першого тому «Записок НТШ» у Товаристві ім. Шевченка в 1892 р. і до радянської окупації Західної України у 1939 р. та заборони Товариства як інституції¹; 2) еміграційний період в НТШ і друкування видання «Записок НТШ» у Західній Європі та Америці (1948–1993 рр.); 3) час повернення «Записок НТШ» в Україну і поновна їх підготовка та друкування в НТШ з 1990 р. – понині.

Незважаючи на те, що «Записки НТШ» формувалися і виходили у різний час в Україні і також за кордоном, видання послідовно дотримувалось і зберігало одну нумерацію томів. У 1892 р., як згадувалось, вийшов друком, том I (частина 1), нині, у 150-річчя Товариства, 2022 р. – CCLXXV том².

Назва видання «Записки Товариства ім. Шевченка» (від другого тому – «Записки Наукового товариства ім. Шевченка») з'явилася, правдоподібно, у середовищі членів Товариства у Львові. Хто її ініціював – нині достеменно невідомо. Від п'ятого тому, що вийшов друком у 1895 р., почав впорядковувати і редагувати видання Михайло Грушевський.

Поряд з українською назвою на титульній сторінці видання подавався заголовок німецькою мовою. Так відбувалося щорічно до IV кн. 1913 р.³. Паралельно українською і німецькою мовами також писано зміст видання.

У 1892–1894 рр. «Записки НТШ» – річник, 1895 р. – кварталник, 1896–1913 рр. – шість разів на рік. Від 1914 р. до 1937 р. «Записки НТШ» виходили неперіодично. Це стосується

¹Останній том «Записок НТШ» у Львові вийшов 1937 р.

²Нумерація римськими цифрами засвідчена у всіх томах і вказує на давню традицію, яка панувала у виданнях НТШ до Другої світової війни і пізніше.

³У наступні роки, принаймні до початку 1920-х рр., таке оформлення заголовку з'являлося вибірково.

ся також еміграційного часу. Після 1990 р. з'являються поперемінно один або два томи видання на рік.

Зміст більшої частини томів «Записок НТШ» репрезентують «Наукові статті» (які часто окремо не називаються), далі фігурують розділи «Miscellanea», «Наукова хроніка» і «Бібліографія». Останні два розділи до 1913 р. містять огляди часописів і видань багатьох країн. Вони за обсягом тексту часто становили третину видання. Це подекуди повторювалося пізніше (т. CLV). До цих розділів ще приєднуються різні «справозданнє», протоколи Секцій і Товариства загалом, «особисті присвяти» тощо.

У міжвоєнний період в Україні, також у час, коли «Записки НТШ» друкували за кордоном, на сторінках видання дуже рідко фіксуються названі розділи. Їх або взагалі немає, або замінено на інші. Водночас у 20–30-х рр. XX ст. у виданні з'явився розділ «Некрологи» (тт. CXLIX, CLI, CLV). У закордонних випусках «Записок НТШ» подекуди фігурують «Вступи» переважно до колективних праць, «Рецензії» (т. CLXV) тощо.

З часу відновлення НТШ в Україні та появою в 1990 р. нового ССХХІ тому назви розділів у «Записках НТШ» змінено: спершу з'являється розділ під назвою «Статті» або «Статті та повідомлення», у межах якого виділені окремо назви наукових дисциплін, далі стабільно у виданні фігурують розділи «Матеріали» і «Критика та бібліографія».

Кожний том видання, як відзначалось, починаючи від другого, має назву «Записки Наукового товариства ім. Шевченка». Крім основної назви, більша частина томів видання вміщає свої «підзаголовки», які зазвичай не лише уточнюють основну назву (заголовок) «Записок НТШ», але й частково розкривають зміст уміщених у виданні матеріалів. «Підзаголовки» видання можуть, однак, вказувати на характер публікованих матеріалів у томі «Записок НТШ» або безпосередньо називати оригінали публікації, монографії, колективні праці, назви збірників та ін. Понад 70 томів «Записок НТШ» не мають «підзаголовків».

Це дуже важливий елемент для пізнання змісту «Записок НТШ». Він здебільшого вже на самому початку засвідчує характер (а деколи і сутність) уміщених у виданні матеріалів.

Далі подаємо в оригіналі сформульовані «підзаголовки» на титульних сторінках «Записок НТШ» і їх пізнавальне значення.

А. «Записки НТШ» 1892–1937 років.

Тт. I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII (1892–1895 pp.): Видавництво присвячене науці і письменству українсько-руського народу; тт. IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII, XXIII–XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI–XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXV–XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, XLIX, L, LI, LII, LIII, LIV, LV, LVI, LVII, LVIII, LIX, LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII (1896–1905): «підзаголовку» немає; тт. LXIX, LXX, LXXI, LXXII, LXXIII, LXXIV, LXXV, LXXVI, LXXVII, LXXVIII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXII, LXXXIII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII, LXXXIX, XC, XCI, XCII, XCIII, XCIV, XCV, XCVI, XCVII, XCVIII (1906–1901 pp.): Наукова часопись, присвячена передусім українській історії, філології й етнографії; т. XCIX (1930): Ювілейний збірник на пошану Акад[еміка] Кирила Студинського. Праці філологічні, ч. I; т. C (1930): Праці історичні, ч. II.; тт. CI, CII, CIII, CIV, CV, CVI, CVII, CVIII, CIX, CX, CXI, CXII, CXIII, CXIV, CXV, CXVI (1911–1913): Наукова часопись, присвячена передусім українській історії, філології й етнографії; тт. CXVII–CXVIII (1914): «Іванови Франкови в сорокліте письменської діяльності»; тт. CXIX–CXX, CXXI, CXXII, CXXIII–CXXIV, CXXV, CXXVI–CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXX, CXXXI, CXXXII, CXXXIII (1914–1922): «підзаголовку» немає; тт. CXXXIV–CXXXV: Праці Історично-філософської секції; тт. CXXXVI–CXXXVII (1925 p.): Праці Філологічної секції; тт. CXXXVIII–CXL (1925 p.): [ч. I] Праці Історично-філософської секції. Ювілейний збірник Наукового товариства імени Шев-

ченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований. 1873–1923 рр.; тт. CXLI–CXLIІІ (1925 р.): [ч. ІІ] Праці Філологічної секції; тт. CXLIV–CXLV (1926): Праці Історично-філософської секції; т. CXLVI (1927 р.): Праці Філологічної секції; т. CXLVII (1927 р.): Праці Історично-філософської секції; т. CXLVIII (1928 р.): Праці Історично-філософської секції; Праці Філологічної секції. [Том видано] в тридцять роковини смерті Пантелеймона Куліша (умер 2. ІІ. 1897 р.); т. CXLIX (1928 р.): Праці Історично-філософської секції; т. CL (1929): Праці Філологічної секції; Праці Історично-філософської секції. Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесяти-п'ятиліття оснований, 1873–1928 рр.; т. CLI (1931 р.): Праці Історично-філософської секції; т. CLII (1933 р.): Праці Історично-філософської секції; т. CLIII (1935 р.): Праці Філологічної секції; т. CLIV (1937 р.): Праці Історично-філософської секції; CLV (1937 р.): Праці Філологічної секції.

Б. «Записки НТШ» 1948–1993 років (еміграційний період).

Т. CLVI (1948 р.): Праці Історично-філософської секції. В 300-ліття Хмельниччини (1648–1948 рр.); т. CLVII (1948): Праці Історично-філософської секції. Окіншевич Лев. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст.; т. CLVIII (1948 р.): Праці Філологічної секції. Пеленський Євген Ю[лій]. Ucrainica в західно-європейських мовах. Вибрана бібліографія; т. CLIX (1949 р.): Праці Історично-філософської секції. Яковлів Андрій. Український Кодекс 1743 року...; т. CLX (195 р.3): Праці Історично-філософської секції. Кубійович Володимир. Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на ... 1939 р. Част. І...; т. CLXI (1953 р.): Збірник Філологічної секції; т. CLXII (1954): Збірник Філологічної секції; т. CLXIII (1954 р.): Праці Історично-філософської секції. Прокопович Вячеслав «Печать малороссійская»; Сфрагістичні етюди; т. CLXIV (1955 р.): Праці Історично-філософської

секції. Корона Данила Романовича (1253–1953 рр.); т. CLXV (1956 р.): Збірник Філологічної секції; т. CLXVI (1957 р.): Збірник Філологічної секції. На пошану сторіччя народин Івана Франка...; т. CLXVII (1958 р.): Праці Філологічної секції. Оглоблин-Глобенко Микола. Історико-літературні статті; т. CLXVIII (1958 р.): Збірник Філологічної секції. Ковалів Пантелеймон. Основи формування української мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими мовами; т. CLXIX (1962 р.): Праці Філологічної та Історично-філософічної секції. Збірник на пошану Зенона Кузеля; т. CLXX (1960 р.): Праці Історично-філософічної секції. Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба; т. CLXXI (1961 р.): Збірник Філологічної секції; т. CLXXII (1960): Збірник Філологічної секції. На пошану сторіччя народин Степана Смаль-Стоцького; т. CLXXIII (1962 р.): Праці Історично-філософічної секції. Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою; т. CLXXIV (1963 р.): Праці Історично-філософічної секції. Мацьків Теодор. Мазепа в світлі сучасних йому німецьких джерел; т. CLXXV (1964): Праці Історично-філософічної секції. Винар Богдан. Українська промисловість; т. CLXXVI (1962 р.): Тарас Шевченко. Збірник доповідей Світового конгресу Української Вільної Науки для вшанування сторіччя смерти патрона НТШ; т. CLXXVII (1963): На пошану сімдесятиріччя народин Романа Смаль-Стоцького; т. CLXXVIII (1964 р.): Праці Історично-філософічної секції. Чубатий Микола. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй; т. CLXXIX (1965 р.): Смаль-Стоцький Степан. Т. Шевченко. Інтерпретації; т. CLXXX (1965 р.): Збірник Філологічної секції. Шевченко і ми. Збірник доповідей для відзначення 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка; т. CLXXXI (1966 р.): Релігія в житті українського народу. Збірник матеріалів Наукової конференції у Рокка ді Папа (18–20. X. 1963 р.); т. CLXXXII (1967): Праці Історично-філософічної секції. Гольдельман Соломон І. Жидівська національна автономія в Україні. 1917–

1920 рр.; т. CLXXXIII (1967 р.): Збірник Філологічної секції. Іван Франко. Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка, ч. I; т. CLXXXIV (1968 р.). Збірник Філологічної секції. Іван Франко... ч. II; т. CLXXXV (1969 р.): Збірник Філологічної секції; т. CLXXXVI (1969 р.): Праці Історично-філософської секції. Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889–1960 рр.); т. CLXXXVII (1976 р.): Філологічна секція. Доповіді Ювілейного наукового конгресу для відзначення сторіччя НТШ; т. CLXXXVIII (1970 р.): Праці Історично-філософської секції. Гайке Вольф-Дітріх. Українська дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943–1945 рр.; т. CLXXXIX (1976 р.): Праці Історично-філософської секції. Пастернак Ярослав. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях; т. CXС (1975 р.): Праці Історично-філософської секції. Мушинка Микола. Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття; т. CXCI (1981 р.): Праці Історично-філософської секції. Шлемкевич Микола. Сутність філософії; Кульчицький Олександр. Введення в проблематику сутності філософії; т. CXСII (1976 р.): Секція Історії України і члени Історично-філософської секції. Доповіді Ювілейного Наукового Конгресу для відзначення сторіччя НТШ; т. CXСIII (1976 р.): Філологічна секція. Лев Василь. Богдан Лепкий. 1872–1941 рр. Життя і творчість; т. CXСIV (1978 р.): Секція Історії України. Михайло Грушевський. У 110-ті роковини народження. 1876–1976 рр. Статті, спогади, документи і коментарі; т. CXСV (1982 р.): Філологічна секція. Літературні процеси після Другої світової війни. Огляди і вибрані питання української та інших літератур; т. CXСVI (1978 р.): Праці Наукової Конференції Хемічно-біологічно-медичної секції Наукового товариства ім. Шевченка і Відділу природничих і медичних наук Української Вільної Академії Наук; т. CXСVII (1979 р.): Філологічна секція. Михайло Драй-Хмара. З літературно-наукової спадщини; т. CXСVIII (1981 р.): Філологічна секція. Іван Франко – мистець і мисли-

тель. Збірник доповідей для відзначення 125-річчя народин і 65-річчя смерти Івана Франка; т. СХСІХ (1986 р.): Історично-філософічна секція. Правнича комісія. Новосівський Іван М. Нарис історії права Буковини і Басарабії; т. СС (1980 р.): [Праці] Українського соціологічного інституту. Українські поселення [у світі]. Довідник; т. ССІ (1981р.): Філологічна секція. Володимир Гнатюк. Вибрані статті про народну творчість. На 110-річчя народження. 1871–1981 рр.; т. ССІІ (1982 р.): Праці Історично-філософічної секції. Соневицький Леонід. Студії з історії України; т. ССІІІ (1986 р.): Історично-філософічна секція. Верига Василь. Галицька Соціалістична Советська Республіка (1920 р.). Перша большевицька окупація Галичини; т. ССІV (1987 р.): Історично-філософічна секція. Кармазин-Кавковський Всеволод. Архітектура бойківської церкви; т. ССV (1987 р.): Історично-філософічна секція. Правнича комісія, ч. 2. У пошуках історичної правди. Збірник на пошану Миколи Чубатого. 1889–1975 рр.; т. ССVІ (1988 р.): Історично-філософічна секція. Лемківщина. Земля – люди – історія – культура, т. ІІ; т. ССVІІ (1987 р.): Праці Філологічної секції. Мушинка Микола. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства; т. ССVІІІ (1990 р.): Історично-філософічна секція. Трухан Мирослав. Українці в Польщі після Другої світової війни. 1944–1984 рр.; т. ССІХ (1990 р.): Історично-філософічна секція. Правнича комісія. Падох Ярослав. Суди і судовий процес старої України. Нарис історії [Присвята]: «Щораз рідшим «синім птицям», студентам і дослідникам давнього українського права, присвячую цю книгу»; т. ССХ (1991 р.): Історично-філософічна секція. Володимир Старосольський. 1878–1942 рр.; т. ССХІ (1996 р.): Філологічна секція. Збірник праць і матеріалів на пошану Василя Лева. 1903–1991; т. ССХІІ (1996 р.): Філологічна секція. Збірник праць і матеріалів на пошану Григорія Лужницького. 1903–1990 рр.; т. ССХІІІ (2000 р.): Філологічна секція. Літературно-науковий вістник. Показчик змісту.

Том 1–109 (1898–1932 рр.). Уклад Богдан Ясінський; т. ССХІV (1991 р.): Філологічна секція. Бібліотека Прологу і Сучасності. Світи Тараса Шевченка. Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета; т. ССХV (2001 р.): Філологічна секція. Світи Тараса Шевченка, т. II. Збірник статей до 185-річчя з дня народження поета; т. ССХVІ (1991 рр.): Філологічна секція. Василь Ящун. Вибране із славістики; т. ССХVІІ – не вийшов; т. ССХVІІІ (1993 р.): Історично-філософська секція. Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві. Шерегій Юрій. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 р.; т. ССХІХ – не вийшов; т. ССХХ – не вийшов.

В. «Записки НТШ» 1990–2022 років.

Т. ССХХІ (1990 р.): Праці Філологічної секції; т. ССХХІІ (1991 р.): Праці Історично-філософської секції; т. ССХХІІІ (1992 р.): Праці Секції етнографії та фольклористики; т. ССХХІV (1992 р.): Праці Філологічної секції; т. ССХХV (1993 р.): Праці Історично-філософської секції; т. ССХХVІ (1993 р.): Праці Музикознавчої комісії; т. ССХХVІІ (1994): Праці Секції мистецтвознавства; т. ССХХVІІІ (1994 р.): Праці Історично-філософської секції; т. ССХХІХ (1995 р.): Праці Філологічної секції; т. ССХХХ (1995 р.): Праці Секції етнографії та фольклористики; т. ССХХХІ (1996 р.): Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін; т. ССХХХІІ (1996 р.): Праці Музикознавчої комісії; т. ССХХХІІІ (1997 р.): Праці Історично-філософської секції; т. ССХХХІV (1997): Праці Філологічної секції; т. ССХХХV (1998 р.): Праці Археологічної комісії; т. ССХХХVІ (1998 р.): Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва; т. ССХХХVІІ (1999 р.): Праці Театрознавчої комісії; т. ССХХХVІІІ (1999 р.): Праці Історично-філософської секції; т. ССХХХІХ (2000 р.): Праці Філологічної секції; т. ССХХL (2000 р.): Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін; т. ССХХLІ (2001 р.): Праці Комісії архі-

тектури та містобудування; т. ССXLII (2001 р.): Праці Секції етнографії та фольклористики; т. ССXLIII (2002 р.): Праці Історично-філософської секції; т. ССXLIV (2002 р.): Праці Археологічної комісії; т. ССXLV (2003 р.): Праці Театрознавчої комісії; т. ССXLVI (2003 р.): Праці Філологічної секції. Присвячується науковому секретареві НТШ, голові Комісії спеціальних історичних дисциплін Товариства, довголітньому редакторові «Записок Наукового товариства ім. Шевченка», дійсному членові НТШ Олегові Купчинському напередодні його 70-ліття; т. ССXLVII (2004 р.): Праці Музикознавчої комісії; т. ССXLVIII (2004 р.): Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва; т. ССXLIX (2005 р.): Праці Комісії архітектури та містобудування; т. ССL (2005 р.): Праці Філологічної секції. 150-й річниці від народження Івана Франка присвячується; т. ССLI (2006 р.): Праці Історично-філософської комісії; т. ССLII (2006 р.): Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін; т. ССLIII (2007 р.): Праці Археологічної комісії. Присвячується голові Археологічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, дійсному членові Товариства Ларисі Крушельницькій напередодні її 80-ліття; т. ССLIV (2007 р.): Праці Театрознавчої комісії; т. ССLV (2008 р.): Праці Комісії архітектури та містобудування; т. ССLVI (2008 р.): Праці Історично-філософської комісії; т. ССLVII (2009 р.): Праці Філологічної секції; т. ССLVIII (2009 р.): Праці Музикознавчої комісії; т. ССLIX (2010 р.): Праці Секції етнографії та фольклористики; т. ССLX, кн. I (2010 р.): Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін; т. ССLX, кн. II (2010 р.): Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін; т. ССLXI (2011 р.): Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва; т. ССLXII (2011 р.): Праці Театральної комісії; т. ССLXIII (2012 р.): Праці Філологічної секції. [Присвята]: 200 років від народження Маркіяна Шашкевича; 150 років від смерті Тараса Шевченка; т. ССLXIV (2012 р.): Праці Історично-філософської секції; т. ССLXV (2013 р.): Праці Істо-

рично-філософської секції. 140-річчю від заснування Наукового товариства ім. Шевченка присвячується; т. CCLXVI (2014 р.): Праці Філологічної секції. 200-й річниці від народження Тараса Шевченка присвячується; т. CCLXVII (2014 р.): Праці Музикознавчої комісії; т. CCLXVIII (2015 р.): Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін; т. CCLXIX (2016 р.): Праці Філологічної секції. 160-річчю від народження та 100-річчю від смерти Івана Франка присвячується; т. CCLXX (2017 р.): Праці Історично-філософської секції. 150-річчю від народження Михайла Грушевського присвячується; т. CCLXXI (2018 р.): Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін; т. CCLXXII (2019 р.): Праці Філологічної секції; т. CCLXXIII (2020 р.): Праці Театральної комісії; т. CCLXXIV (2021 р.): Праці Історично-філософської секції; т. CCLXXV (2022 р.): Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Том присвячено 150-річчю від заснування Наукового товариства ім. Шевченка.

Більша частина «підзаголовків», як видно з поданого переліку, однак, не розкриває змісту вміщених у «Записках НТШ» друкованих матеріалів. Перші вісім томів лише інформують про появу видавництва в НТШ, у наступних 60-ти томах немає «підзаголовку» і бракує будь-якої інформації, далі 30 томів супроводжує «підзаголовок», який вказує на характер видання, а саме, що «Записки НТШ» – «наукова часопись, присвячена передусім українській історії, філології і етнографії». Однак у всіх вказаних томах публікуються тематичні статті та матеріали, огляди, рецензії і т. д. багатьох українських і закордонних авторів. Це так само стосується таких «підзаголовків»: «Праці Історично-філософської (філософської) секції», «Праці Філологічної секції» або «Праці Секції етнографії та фольклористики», а після 1990 р. – комісій Товариства: «Праці Музикознавчої комісії», «Праці Археологічної комісії», «Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін», «Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва».

«Записки НТШ» вміщують велику кількість друкованих матеріалів різної тематики історичних і філологічних досліджень. У малих та великих форматах публікуються статті і повідомлення, водночас джерельні матеріали, огляди, рецензії. А поряд – монографії і різні типи збірників.

Щодо змісту, то у виданні найчастіше репрезентована історична тематика. Вона присвячена, як відзначалося, питанням давньої історії України і першопочатків формування українського народу як історичної спільноти. Окремо зосереджено увагу на дослідженнях історії модерного періоду, а, втім, часу та напрямів формування і становлення національної свідомості українців. Тут у публікованих працях заторкувалися різні світоглядні явища, розуміння єдності людини й епохи, водночас й історична соціологія, соціальна психологія, історична демографія. Також часто по-новому, чи навіть по-іншому, трактується низка питань політичної історії України. Це належить передусім до проблематики доби нової і новітньої історії. В окремих статтях чітко окреслено вплив політичних сил, які діяли на різних історичних етапах, та показано їх роль та місце у розвитку національної історії. Автура «Записок НТШ» нерідко повноцінно відтворює реальну картину політичного минулого України, що закріплювалося в колективній свідомості народу.

З давньої історії привертають до себе увагу такі дослідження: Ярослав Пастернак «Ранні слов'яни в історичних археологічних та лінгвістичних дослідженнях»; Микола Чубатий «Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських народів».

За редакцією Атанаса Великого з'являється на сторінках «Записок НТШ» перевидання дослідження «Корона Данила Романовича»; Пантелеймон Ковалів друкує працю «Основи формування української мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими мовами». Тоді ж виходить окремий збірник за редакцією Бориса Крупицького «В 300-ліття Хмельниччи-

ни. (1648–1948)»; Лев Окіншевич пропонує працю «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст.»; Олександр Оглоблин – «Гетьман Іван Мазепа та його доба», паралельно ще досі ніким не доповнена робота Теодора Мацьківа «Мазепа в світлі сучасних йому німецьких джерел».

Низка вагомих досліджень присвячена XX ст.: Василь Верига «Галицька Соціалістична Советська Республіка (1920 р.). Перша большевицька окупація Галичини»; «Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою»; Вольф-Дітріх Гайке «Українська дивізія «Галичина». Історія формування і бойові дії у 1943–1945 роках»; Мирослав Трухан «Українці в Польщі після Другої світової війни 1944–1984».

Чимало праць стосується історії Церкви і релігієзнавства, питань філософії, права і взагалі історії юриспруденції в Україні, архітектури (Всеволод Кармазин-Каковський «Архітектура бойківської церкви»), театрознавства (Юрій Шеретій «Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року») та інші.

Винятково пізнавальні для «Записок НТШ», бо проблематика повсюдно сперта на писемні пам'ятки, дослідження спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Серед них чи не перше місце належить джерелознавству. У статтях найчастіше увагу присвячено таким комплексним джерелам, як актові книги судово-адміністративних інституцій, які укладали на території України XIV–XVIII ст., документи магістратів і міських ратуш, Коронної і Литовської метрик, Запорозького коша, матеріалів і колекцій родинних архівів, консисторій, монастирів. Також тут йдеться про палеографію, хронологію, сфрагістику, геральдику, філігранологію, нумізматику, метрологію, історичну географію, мапознавство та інші галузі.

Значну кількість томів «Записок НТШ» (майже половину) присвячено філологічним наукам, зокрема літературознавству, мовознавству та перекладознавству.

У працях з літературознавства чи не найчастіше висвітлено питання української літератури епохи Ренесансу, літературне бароко, класицизм, нарешті, доба преромантизму і романтизму. Низку праць присвячено тематиці новітньої літератури, життю і творчості забутих письменників, малих та великих письменницьких об'єднань, товариств і організацій. На сторінках видання репрезентовано українську літературу української діаспори.

Водночас дослідження мови зосереджені на поглибленому вивченні таких дисциплін, як фонетика і лексика, подекуди граматики української мови. Названі дисципліни творять основу мовознавчих досліджень. У галузі лексикології на особливу увагу заслуговують словникарські (вироблення принципів галузевих термінологічних словників), антропонімічні та топонімічні праці. Важливе місце посідає етимологія українського слова і його семасіологічний контекст. Автори «Записок НТШ» також вивчають питання діалектології, стилістики і культури сучасної української мови.

На окрему увагу заслуговують дослідження про взаємозв'язки слов'янських мов, праці, присвячені українським і світовим мовознавцям.

У «Записках НТШ» опубліковано також дослідження з історії української етнографії і фольклористики. Винятково вагомі ті, в яких основи народознавства показані як загальнонаціональне явище. Деякі з них пов'язані з розвитком самосвідомості українців, які, за словами Івана Франка, бачать себе «живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму, який зветься Україна».

Видання публікує статті й збірники на пошану (часто з присвятами) Тараса Шевченка (див. тт. CLXXVI, CLXXX, CCIV, CCXV, CCLXIII), визначних НТШівців: Володимира Гнатюка, Михайла Грушевського, Степана Смаль-Стоцького, Кирила Студинського, Івана Франка (див. тт. XCVII–XCVIII, CLXVI, CLXXXIII, CXCVIII, CCL, CCLIX) та інші.

Серед надрукованих збірників чимало досліджень, пов'язаних з особистою науковою діяльністю українських вчених.

Видання вміщає також бібліографії (Євген-Юрій Пеленський «Ucrainica в західно-європейських мовах. Вибрана бібліографія»; Літературно-науковий вістник. Показчик змісту. Том 1–109 (1898–1932 рр.). Уклад Богдан Ясінський), опрацювання «етномап» окремих регіонів (CLX том репрезентує першу частину Етнографічної мапи Південно-Західної України (Галичина), яку підготував Володимир Кубійович). У «Записках НТШ» опубліковано і довідники, наприклад, про українські поселення в Радянському Союзі, поза Україною у країнах Європи, в Америці, на землях Океанії (т. СС).

Лише раз заповнює зміст «Записок НТШ» (еміграційний період) дослідження, присвячене природничо-медичним наукам. Йдеться про «Праці Наукової конференції Хемічно-біологічно-медичної секції Наукового товариства ім. Шевченка і Відділу природничих і медичних наук Української Вільної Академії Наук».

Готували і часто відповідали за появу «Записок НТШ» редактори, редактори-упорядники, редакційні колеги, редакційні комітети. Трапляються випадки, що відповідали за підготовку директори, наукові секретарі. Офіційно відповідальним за появу першого тому був Юліян Целевич (частина I), за наступні три томи – Олександр Барвінський (т. II–IV). Вони себе називають упорядниками. Останнє, очевидно, було пов'язане з тим, що ці томи комплектував, відповідно, читав й редагував Олександр Кониський. З IX (1895 р.) по CXVI том (1913 р.) «Записки НТШ» спершу упорядковував Михайло Грушевський (том VIII, 1895 р.), а з IX тому (1896 р.) – «під редакцією Михайла Грушевського» (загалом видав 107 томів). У наступних томах, CXVII–CXXXIII (1914–1923 рр.), не вказано на титульних сторінках прізвищ осіб, які упорядковували і були редакторами видання (лише з хронікальних матеріалів НТШ та приватного листування НТШівців дізнаємось, що названі

томи «Записок НТШ» підготовляв і доводив постатейно до видавничої кондиції Володимир Гнатюк, а йому допомагав Василь Щурат).

Від 1924 р. (т. CXXXIV–CXXXV) і до 1937 р. (т. CLV) редакторами «Записок НТШ», використовуючи формулювання «під редакцією», були: Іван Крип'якевич: тт. CXXXIV–CXXXV (1924 р.), CXXXVIII–CXL (1925 р.), CXLIV–CXLV (1926 р.), CXLVII (1927 р.), CXLIX (1928 р.); Кирило Студинський: CXXXVI–CXXXVII (1925 р.), CXLI–CXLIII (1925) р., CXLVI (1927 р.), CXLVIII (1928 р.). Том CL (1929 р.) вийшов «за редакцією» Кирила Студинського та Івана Крип'якевича. Така ж форма участі використовувалася для «Записок НТШ» упродовж 1930-х рр. Їх редагували згаданий Іван Крип'якевич: CLI (1931 р.), CLII (1933 р.), CLIV (1937 р.); Ярослав Гординський: CLIII (1935 р.) і Василь Сімович: CLV (1937 р.).

Заборона радянською владою в 1940 р. НТШ у Львові не означала припинення діяльності Товариства загалом, передусім видавничої. В 1948 р., зберігаючи тяглість однієї нумерації видання, вийшов CLVI том «Записок НТШ» за редакцією Бориса Крупницького. Він започаткував еміграційний період у науковому житті Товариства та «Записок НТШ».

Структура і зміст нових томів, про що вже мовилося, була іншою. У «Записках НТШ» здебільшого друкували монографічні дослідження різних осіб, паралельно тематичні збірники джерел, бібліографічні покажчики... Тоді, відповідно, порушилася раніше усталена типологія видання, зникли розділи «Матеріали», «Хроніка», рідко вказували прізвище або прізвища редакторів тому, проте на титульній сторінці «Записок НТШ» вміщували прізвища авторів друкованих праць (пор.: тт. CLXXVIII, CLXXXIX, CXС, CXIX).

Водночас тоді в історії «Записок НТШ» подекуди з'являлося таке, про що вже згадувалося, явище, як «редакційна колегія» і «редакційна комісія». Вони подають переліки членів цих колегій, серед яких міг називатись головний або відповідальний

редактор чи редактор-упорядник тому (Див. тт. CLXVI, CXCV, CC). Але так відбувається рідко. Частіше титульна сторінка засвідчує перелік прізвищ, але він не вказує на функції, хто із названих людей безпосередньо підготовляв чи редагував «Записки НТШ». Про них нині ми лише здогадуємося на основі інформації інших томів (т. CLXXXVII). У т. CXCV та ін. томах називається директор видання, науковий секретар та мовні редактори.

В еміграційний період найчастіше функцію редакторів (головних, відповідальних, літературних, мовних) і членів редколегій «Записок НТШ» (тоді, як зазначалося, вийшов 61 том, планувалось 64) виконували: Марко Антонович, Мирослав Антонович, Атанасій Г. Великий, Серафима Глобенко-Волошин, Ася Гумецька, Тарас Гунчак, В'ячеслав Давиденко, Володимир Дорошенко, Володимир Жила, Лариса М. Л. Залеська-Онишкевич, Кость Кисілевський, Пантелеймон Ковалів, Григорій Костюк, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Борис Крупницький, Олег Купчинський, Василь Лев, Григорій Лужницький, Василь Маркусь, Атанас М. Милянч, Марія Овчаренко, Ярослав Падох, Наталія Пазуняк, Богдан Певний, Леонід Полтава, Валерій Ревуцький, Богдан Романенчук, Леонід Рудницький, Уляна Старосольська, Матвій Стахів, Василь Стецюк, Богдан Струмінський, Євген Федоренко, Іван Фізер, Роксана Харчук, Микола Чировський, Володимир Янів, Василь Ящун та ін. Деякі науковці редагували кілька томів «Записок НТШ»: Василь Стецюк (8), Василь Лев (5), Микола Чировський (6), Кость Кисілевський (4), Леонід Рудницький (4), Григорій Лужницький (3), Володимир Янів (3) та інші.

У відродженому НТШ в Україні, згідно зі спільною ухвалою Світової (тоді Головної) ради НТШ, Президій НТШ в Україні та США 24 серпня 1992 р. був створений у Львові видавничий відділ НТШ. Його головою обрано Олега Купчинського, який очолює цей відділ, відповідно, перебуває на посаді редактора «Записок НТШ» й інших видань донині. На сьогодні вийшло

друком у Львові 54 томи «Записок НТШ» (тт. ССXXI (1990) – ССLXXV (2022 р.). Під час підготовки перших томів «Записок НТШ» видавничий відділ тісно співпрацював з репрезентантами секцій і комісій Товариства. Чимало членів НТШ допомагало секціям Товариства у комплектуванні статей і матеріалів для розділів видання і співредагувало праці. Це: Микола Бандрівський, Ірина Волицька, Ярослав Дашкевич, Микола Ільницький, Роман Кирчів, Лариса Крушельницька, Володимир Овсійчук, Ростислав Пилипчук, Андрій Рудницький, Юрій Ясіновський.

Характерна особливість «Записок НТШ» – те, що видання завжди організовують і підготовляють, подібно як це було до 1937 р., у секціях і комісіях Товариства. Сформовані (на жаль, часто не до кінця) томи передають у видавничий відділ для остаточної редакції, далі апробації і рекомендації до друку. Так триває досі.

Мова «Записок НТШ» – українська. Її визначено для видання (як й усіх наукових праць Товариства) ще статутом НТШ 1892 р.: «плекати та розвивати науку і штуку в українсько-руській мові, зберігати та збирати всякі пам'ятки, старинности і предмети наукові України-Руси [...] До сеї цілі мають вести: 1. наукові досліди – а) з фільольогії руської і слов'янської, з історії українсько-руського письменства і штуки; б) з історії і археольогії України-Руси, а також з наук фільозофічних, політичних, економічних і правничих; в) з наук математичних, природних з географією і лікарських; 2. відчити, розправи і розмови наукові; 3. зїзди учених, літератів і артистів; 4) видання наукових Записок Товариства і інших творів наукових [...]».

Ті ж заходи проголошував, правда, в дещо скромніших масштабах, ще статут «Товариства ім. Шевченка» 1873 р. Впроваджуючи українську мову до «Записок НТШ» як обов'язкову, члени Товариства мали за мету, по-перше, задекларувати перед світом мову великої європейської нації як такої в умовах її бездержавности та деколи прикрої стагнації, зокрема, щодо

наукового розвитку; по-друге – довести спроможність української мови обслуговувати різні сфери науки, насамперед через наукові книжкові та періодичні видання як повноцінної і рівноправної наукової мови серед інших мов слов'янських народів. Цьому слугували загальні об'єктивні фактори її розвитку, а поряд великий кадровий потенціал науковців, який знав українську мову, але збагачував науку і мови сусідів. Вирішальним фактором у прискіненні об'єктивних функцій української наукової мови в історично нових умовах (власне, її відновлення як окремого жанру, порівняно з XVI–XVII ст.) була, як згадувалося, офіційна заборона української мови в 1863 р. і 1876 р. у самодержавній Росії. Тому НТШ належала особлива роль у її функціонуванні та плеканні через друкування книжок і журналів. Товариство вважало рідну мову найпершим джерелом національного розвитку. Прикладом з цього огляду слугував поступ у XIX та раніших сторіччях слов'янських та інших народів, які постійно та з винятковою увагою ставилися до своїх мов, розвивали власну художню і наукову літературу, мистецтво, театр тощо.

Висновки. «Записки НТШ» – свідчення вагомого доробку української науки, які за своєю популярністю та значенням належать до загальноукраїнських, а також у багатьох випадках – загальнослов'янських. Водночас вони ілюструють тяглість і стабільність серії (від 1892 р. і до сьогодні). Чи можна назвати ще одну наукову інституцію в Україні з такою історією та хронологією? Чи багато слов'янських народів похваляться збереженням подібних наукових установ і, відповідно, своїх друкованих видань впродовж такого тривалого часу? І це ще дужче вражає, коли йдеться про українців, їх тривалу бездержавність, постійний брак видавничих коштів, злочини двох великих воєн, включаючи нинішнє жорстоке нищення усього, що пов'язане з українством, щоденним життям українців, їхньої культури і науки.

«Записки НТШ» – важливе наукове видання Товариства і України взагалі, якому нині минає 131-й рік від заснування.

До 150-річчя Наукового товариства ім. Шевченка підготовлена (упоряд. Василь Майхер) повна Бібліографія «Записок Наукового товариства імені Шевченка», томи I–CCLXXV, які з’явилися упродовж 1892–2023 рр.

Література

1. Барвінський О. Про заснованнє і дотеперішній розвиток Товариства ім. Шевченка у Львові. *Записки Товариства ім. Шевченка*. Львів, 1892. Т. 1. С. 209–212.
2. Грушевський М. Дотеперішній розвій Наукового товариства імені Шевченка. *Хроніка НТШ*. Львів, 1900, ч. 1, с. 3–19, [Б. а.].
3. Наукові видання Товариства. *Хроніка НТШ*. Львів, 1900, ч. 1. С. 36–39; Ч. 2. С. 26–27; Ч. 3. С. 14–15; 1901. Ч. 5. С. 10, 52–53. Ч. 6. С. 19–20; Ч. 7. С. 14; Ч. 8. С. 21; Ч. 9. С. 12; 1902. Ч. 10. С. 35–36 і т. д.*.
4. Каталог Книгарні Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (Ринок, ч. 10). Львів, 1908, 84 с. (Додаток I, 1910, с. 85–134; Додаток II, 1913, с. 135–90); 1910, 107 с.; 1936, 32 с.
5. Д[оманицький] В. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (Том LXXXIII, р. 1908, кн. III). *Рада* (Київ), 1908, 5 серп., № 168, С. 2–3.
6. Доманицький В. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Т. LXXXIV. *Рада*. 28 листоп., № 235, С. 2–3.
7. Доманицький В. Записки Наукового т-ва ім. Шевченка. Том LXXXVI. *Рада*. 1909. 6 берез. № 42, С. 2.
8. Доманицький В. Записки Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Том LXXVII (Р. 1909, кн. I). *Рада*. 14 трав. № 98. С. 2.

*Коротку інформацію про появу нових томів «Записок НТШ» і їх зміст подано у більшій частині чисел «Хроніки НТШ» довоєнного часу (1903–1939), також часу відновленого НТШ (1989) в Україні.

9. Василько Ан. [Ніковський А.] Записки Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Р[ік] 1912, кн. 1 (том CVII). *Рада*. 1912. 28 черв. № 136. С. 2.
10. Гнатюк В. Наукове товариство імени Шевченка у Львові. Історичний нарис першого 50-річчя 1873–1923. Львів, 1924 (перевид.: Мюнхен; Париж, 1984). С. 48–50, 148.
11. Возняк М. Ол[ександр] Кониський і перші томи «Записок». З додатком його листів до Митр[офана] Дикарева. *Записки НТШ*. Львів, 1929. Т. CL. С. 330–390.
12. Студинський К. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1873–1928 рр.). *Записки НТШ*. С. IX–XVIII.
13. Історія Наукового товариства ім. Шевченка. Н.-Й.; Мюнхен, 1949. С. 18.
14. Дорошенко В. Огнище української науки Наукове товариство імени Т. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування. Н.-Й.; Філадельфія, 1951. С. 26, 30–31.
15. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. Париж; Н.-Й., 1957 (перевид. Львів, 1993), т. 2, с. 745.
16. Ігнатієнко В. Записки Наукового товариства імени Шевченка – часопис, присвячена українській історії, фільмольогії й етнографії. *Бібліографія української преси 1826–1916*. Стейт Каледж (Пенсильванія), 1968, С. 97–98.
17. Винар Л. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і Михайло Грушевський. *Український історик* (Н.-Й.; Мюнхен). 1968. Вип. 1–4 (17–20). С. 37–59.
18. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892–1934. Н.-Й., Дрогобич, Львів, 2006. С. 11–173.
19. Бутич І. Л. «Записки наукового товариства імені Шевченка». *Радянська енциклопедія історії України*. К., 1969. Т. 2. С. 183.
20. Лев В. Сто років праці для науки й нації. Коротка історія Наукового товариства ім. Шевченка. Н.-Й., 1972. С. 12, 29, 37, 43–44.
21. Давидов Р. К. «Записки наукового товариства імені Шевченка». *Українська радянська енциклопедія*. К., 1979. Т. 4. С. 199.
22. Publications of the Shevchenko Scientific Society. 1945–1960. N. Y., 1980. P. 48.

23. Падох Я. У 110-річчя Наукового т[овариств]ва ім. Шевченка / Ювілейні вісті Наукового т[овариств]ва ім. Шевченка. *Свобода* (Н.-Й.), 1983. 26 лип. Ч. 139. С. А-1 [Надруковано вкладкою у газ. «Свобода» (Н.-Й.) завдяки Українському Народному Союзові].
24. Животко А. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. *Історія української преси*. Мюнхен, 1889–1990. С. 122–123.
25. Місило Є. Записки Наукового товариства імені Шевченка. *Бібліографія української преси в Польщі (1918–1939) і Західно-Українській народній республіці*. Едмонтон, 1991. С. 44–45.
26. Кульчицька Т. Ю. Періодичні та серійні видання Наукового товариства імені Шевченка (1885–1939). Анотований покажчик. Львів, 1991. С. 9–39.
27. Купчинський О. Про 156-й том «Записок Наукового товариства імені Шевченка», який не вийшов друком у 1939 році. *Записки НТШ. Праці Історико-філософської секції*. Львів, 1991. Т. ССХХІІ. С. 427–434.
28. Купчинський О. 230 томів «Записок НТШ». *Записки НТШ. Праці Секції етнографії та фольклористики*. Львів, 1995. Т. СССХХХ. С. 5–30.
29. Купчинський О. Видавнича діяльність Товариства імені Шевченка у Львові у 1874–1892 роках. Додаток: Список книжкових та інших видань друкарні Товариства ім. Шевченка у Львові у 1874–1892 роках (Причинки до бібліографії). Львів, 2010. С. 1–79 (перевид.: Купчинський О. Наукове товариство ім. Шевченка: дослідження, матеріали. Вибрані статті та повідомлення. Львів, 2013, [т. 4]. С. 141–220, 230–254, 264–292).
30. Кулеша Н. М. Видавнича та редакторська діяльність М. Грушевського (1895–1905 рр.). *Українська періодика: історія і сучасність: допов. та повід. Четвертої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції 19–20 груд. 1997 р.* Львів, 1997. С. 246–247.
31. Towarzystwo Naukowe im. Tarasa Szewczenki we Lwowie i jego działalność wydawnicza. *Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego. Badania ukrainozawcze*. Przemyśl, 1998. N 4. S. 178–187.
32. Ільницька Л. І. М. Грушевський і становлення українознавчої бібліографії в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові.

- Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.* Львів, 1998. Вип. 6. С. 47–53.
33. Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому Товаристві ім. Шевченка (1898–1939 рр.). Львів, 2000, 208 с.
34. Гарасим В. Відображення еволюції політологічної думки М. Грушевського на сторінках української преси. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики.* Львів, 2001. Вип. 9. С. 415–425.
35. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: історико-бібліографічне дослідження: у 3 т. Львів, 2001. Т. 1 (1848–1900). С. 561–565.
36. 25 томів Записок Наукового товариства імені Шевченка у відновленому в Україні Товаристві. 1990–2003. *Бібліографічний покажчик.* Томи ССXXI–ССXLV / Ред. О. Купчинський. Львів, 2003, 112 с.
37. Майхер В. Бібліографія Записок Наукового товариства ім. Шевченка. Томи I–ССXL. 1892–2000 / Ред. О. Купчинський. Львів, 2003. 742 с.
38. Зайцева З. І. «Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка»: започаткування та шлях до академічного стандарту (1892–1914 рр.). *Український історичний журнал.* К., 2004. № 2. С. 104–112; № 5. С. 122–134.
39. Ясь О. В. «Записки Наукового товариства імені Шевченка». *Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К., 2005. Т. 3. С. 251.*
40. Ясь О. В. «Записки Наукового товариства імені Шевченка». *Енциклопедія сучасної України / Ред. кол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. К., 2010. Т. 10. С. 231.*
41. Маслійчук В. Найкраща історія Товариства [Рец. на Бібліографію ЗНТШ]. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія.* Харків, 2005. Т. 11. С. 350–356 (передрук: Вісник НТШ. Львів, 2005. Ч. 34. С. 37–39).
42. Ковалів Ю. Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. *Літературознавча енциклопедія: У 2 т. К., 2007. Т. 1. С. 381–382.*
43. Майхер В., Мельничук І. Каталог видань Наукового товариства ім. Шевченка 1990–2007 рр. Львів, 2008, 90 с.

44. Галушко М. Записки Товариства імени Шевченка (1892); Записки Наукового товариства імени Шевченка (1893–1937). *Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження*. Львів, 2009. Т. 2. (1891–1905). С. 62–65.
45. Конта Р. «Записки НТШ» як джерело до історіографічного дослідження розвитку етнології в Науковому товаристві ім. Шевченка (кінець XIX – початок XX ст.). *Краєзнавство* (К.), 2013. № 3 (84). С. 5–12.

Oleh Antonovych

Lviv

**“ZAPYSKY NAUKOVOHO TOVARYSTVA IMENI SHEVCHENKA»
(HISTORY AND ACADEMIC SIGNIFICANCE OF THE EDITION)**

Abstract. *The paper is devoted to the main academic publication of the Shevchenko Scientific Society – its Proceedings entitled “Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka”. The history of shaping, editing and printing this periodical can be divided into three stages: 1) 1892–1939; 2) 1948–1993 (emigration period) and 3) from 1990 to the present. As of today, 275 volumes have been published. The features of the structure of the Proceedings and the summary (key topics) of various types of publications are discussed. It deal with humanities and social sciences, which have always been dominated by historical and philological studies. The names of the compilers and editors of the volumes are mentioned.*

The Proceedings are an important academic publication of the Society and of Ukraine in general, which is now celebrating its 131st anniversary.

Keywords: *“Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka”, Shevchenko Scientific Society, academic edition, editors, national science.*

Наталія Дащенко, Ірина Федорів

м. Тернопіль

ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКУ НТШ У ТЕРНОПОЛІ (1998–2023 РР.)

Анотація. У публікації аналізуються основні етапи становлення та періоди діяльності Тернопільського осередку НТШ, з часу його започаткування у м. Тернополі за незалежної України (1996 р.) і до сьогодні. З'ясовуються організаційні заходи, що проводилися для зростання ТО НТШ, послідовність формування комісій осередку (філологічної, історичної, медичної, археологічної, мистецтвознавчої, інженерно-технічної, еколого-географічної), ключові напрями діяльності: заходи наукового, громадського, культурно-освітнього та видавничого характеру. Підкреслена роль голів ТО НТШ – Ігоря Герети та Михайла Андрейчина у розвитку Товариства, налагодженні співпраці з науково-освітніми, музейними, архівними інституціями міста й області. Названо знакові, важливі й актуальні події й заходи, проведені у зазначений період (1996–2023 рр.) за ініціативи голів осередку, голів комісій та членів ТО НТШ.

Ключові слова: Тернопільський осередок НТШ, становлення й діяльність, І. Герета, М. Андрейчин, комісії ТО НТШ, напрями діяльності, науково-освітні заходи, наукові видання, конференції.

Постановка проблеми. Дослідження діяльності осередку НТШ у Тернополі актуальне з погляду ствердження вагомості товариства у новітній період розвитку Української держави, залучення прогресивних науковців до праці в неформальних академічних інституціях (не-радянського штибу), висвітлення

актуальних подій та їх організаторів й учасників, наголошення на тематиці наукових зацікавлень, фіксуванні персоналій, які працювали на Тернопільщині не тільки як науковці, а й як громадські діячі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. З відстані часу важливо впорядкувати інформацію про заходи, виступи, публікації, просвітницькі та наукові справи членів товариства, створити своєрідний літопис осередку НТШ у Тернополі. Зібрана й упорядкована інформація має наукову новизну, оскільки вперше постає у зведеному хронологічному вигляді із залученням значної кількості матеріалів архіву Тернопільського осередку НТШ (далі – ТО НТШ) і представляє окремий відтинок його праці.

Метою статті передбачено проаналізувати основні етапи становлення, періоди та ключові напрями діяльності Тернопільського осередку НТШ у 1998–2023 рр.

Методологія дослідження. При написанні статті використано джерела у вигляді програм заходів, машинописних звітів, рукописів листування та опублікованих у періодиці матеріалів, що на сьогодні становлять несистематизований, почасти збережений у приватних збірках архівний матеріал. Методологія дослідження ґрунтується на принципі системності, на загальнонаукових теоретичних та емпіричних методах аналізу, синтезу, класифікації, інтерв'ювання, опису, а також на історичному методі – для відтворення послідовності і встановлення системності функціонування осередку в окремий період. Для висвітлення діяльності ТО НТШ обрано спосіб викладу у прямій послідовності у межах окресленого періоду.

Результати дослідження. У різних джерелах віднаходимо відмінну інформацію про рік започаткування у Тернополі осередку Наукового товариства імені Шевченка (НТШ). У словниковій статті про Ігоря Герету в «Енциклопедії сучасної України» В. Лавренюк повідомляє, що таку роботу цей діяч ініціював, очолив і провадив від 1996 р. [1]. У біографічній статті у Вікіпедії також подається, що І. Герета – голова Тер-

нопільського осередку НТШ від 1996 р. [2]. В іншому джерелі – передвиборчій листівці [3], в рубриці «Це зробив Ігор Герета» – сказано, що осередок засновано у 1997 р. У довіднику НТШ за 1997 р. зазначено голову осередку та інформацію про нього [4, с. 65], а в каталозі видань НТШ в Україні «Видавничі підсумки відродження» [5, с. 31] вказуються публікації тернопільського осередку за 1996–1997 рр. (матеріали національної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження І. Верхратського (22–23 квітня 1996 р.) та брошура Г. Возняка «Володимир Левицький – видатний український математик» (Тернопіль, 1997. 24 с.). Програма березневої наукової сесії 2002 р. [6] засвідчує присвячення її 5-річчю від часу створення осередку. Отож, 1996–1997 рр. можна вважати підготовчими та організаційними (налагодження зв'язків з офісом НТШ у Львові, особисті розмови з тернопільськими науковими та громадськими діячами, збір і впорядкування інформації про залучених до осередку людей, участь у якості співорганізатора проведення окремих заходів та публікування матеріалів тощо), а послідовну діяльність ТО НТШ варто лічити від 1998 р.

У 1998 р. проведено порівняно багато заходів. Інформацію про це знаходимо в рукописі звіту про роботу осередку у 1998 – перній чверті 1999 р., упорядкованому 15 березня 1999 р. його головою, заслуженим діячем мистецтв України Ігорем Геретою. Зокрема, у звіті зазначено, що «зроблено перші кроки у створенні комісій», а науково-дослідна робота «ґрунтується на наукових інтересах Товариства, а також членів осередку, які пов'язані з їхнім місцем праці» [7].

Починаючи з 1998 р. стали регулярними щорічні березневі наукові сесії, що є своєрідним показником сталої праці осередку.

Програма першого у Тернополі такого заходу складається з роботи двох секцій – історії та економіки і культури та мистецтва. Засідання відбулося 14 березня в приміщенні «Плас-

ту». На секцію історії та економіки винесено такі доповіді: «Український національно-визвольний рух під час революції 1848 р.» (доц. ТДПУ¹ Олег Полянський), «Західноукраїнське підприємництво в період між двома війнами» (викладач ТАНГУ² Микола Вербовий), «Кредитна кооперація в Західній Україні в міжвоєнний період» (доц. ТАНГ Володимир Чайковський), «Українська Головна визвольна рада – вищий етап національно-визвольних змагань українського народу у 1940-1950 рр.» (доцент ТДМА³ Віктор Сулько), «Ярослав Старух у контексті боротьби за державність України» (студент ТДПУ Василь Штокало), «Діяльність УПА на території Бескидів» (доцент ТАНГУ Мирослав Ханас), «Історичні умови формування української національної ідеї» (доцент Микола Кубаєвський). Секція культури та мистецтва включала такі теми: «Роль Симона Петлюри в утвердженні духовності українського народу» (голова осередку Ігор Герета), «Вклад митрополита Андрея Шептицького у розвиток української науки» (аспірант ТДПУ Любомир Крупа), «Просвітницький рух на межі Східного і Західного Поділля в міжвоєнний період» (доцент ТДТУ⁴ Олег Герман), «Галицький період творчості художника Антона Малюци» (директор художнього музею Ігор Дуда), «Українське мистецтво в сталінських концтаборах» (доцент ТДМА Михайло Траф'як), «Штрихи до творчого портрета композитора Ва-

¹ТДПУ – Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, нині – національний університет (ТНПУ ім. В. Гнатюка).

²ТАНГ – Тернопільська академія народного господарства, нині – Західноукраїнський національний університет (ЗУНУ).

³ТДМА – Тернопільська державна медична академія імені Івана Горбачевського, нині – національний університет (ТНМУ ім. І. Горбачевського).

⁴ТДТУ – Тернопільський державний технічний університет імені Івана Пулюя, нині – національний університет (ТНТУ ім. І. Пулюя).

силя Барвінського» (доцент ТДПУ Олег Смоляк), «Мистецтво у формуванні дитини» (викладач ТДМУ⁵ Майя Нівельт), «Закономірності розвитку освітніх систем» (професор Анатолій Вихрущ, ТЕІПО⁶) [8].

Показово, що до першого наукового заходу було залучено працівників усіх вищих освітніх закладів міста, музичного училища, співробітників музеїв. Заслуговує на увагу той факт, що в описі статусу промовців зустрічаємо формулювання «член молодіжної секції ТО НТШ», що свідчить про те, що при організації діяльності осередку враховувалася потреба залучення студентів й аспірантів, доручення їм актуальних тем для висвітлення, надання можливості апробувати власні дослідження. Крім того, більшість учасників першої у Тернополі березневої наукової сесії були співробітниками різних відділів Інституту національного відродження України (далі – ІНВУ) – історії, філософії, мистецтвознавства, педагогіки. Це дає певне уявлення про структуру ІНВУ та вказує на те, що активні особи часто належать до кількох громадських, наукових, творчих та інших об'єднань.

16 березня 1998 р. проходили ювілейні святкування з нагоди 110-річчя від дня народження композитора Василя Барвінського. Заходи проводилися спільно з управлінням культури Тернопільської обласної державної адміністрації, ТДПУ ім. В. Гнатюка, ТДМУ ім. С. Крушельницької, Львівським вищим музичним інститутом ім. М. Лисенка, ІНВУ. У рамках ювілейної академії було два відділи – науковий та художній (концерт із творів композитора). Тематика наукових виступів

⁵ТДМУ – Тернопільське державне музичне училище імені Соломії Крушельницької, нині – Тернопільський мистецький фаховий коледж імені Соломії Крушельницької.

⁶ТЕІПО – Тернопільський експериментальний інститут післядипломної освіти.

зосереджувалася на стильових та жанрових особливостях творів композитора (проф. Любов Кияновська, кандидати мистецтвознавства Ольга Кушнірук та Богдана Фільц), їх інтерпретації, включення до концертних програм (проф. Наталія Кашкадамова, кандидат мистецтвознавства Олег Смоляк) та ін. [9].

13 листопада 1998 р. спільно з ІНВУ й педагогічним університетом ТО НТШ провів наукову конференцію, присвячену 80-річчю ЗУНР. На запрошення осередку в ній взяли участь голова НТШ у Словаччині, академік НАН України, професор Пряшівського університету Микола Мушинка та член НТШ, дійсний член Нью-Йоркської академії наук, доцент Львівського університету Густав Цвенгрош [7, с. 1].

У співпраці з Тернопільським обласним державним архівом, обласними краєзнавчим і художнім музеями та ІНВУ 14-16 листопада 1998 р. було проведено урочистості, присвячені 120-річчю від дня народження видатного українського скульптора і громадського діяча Михайла Парашука. Серед заходів – мистецька академія (14 листопада 1998 р.), на якій було виголошено наукові доповіді та повідомлення про постань митця (Густав Цвенгрош, Львів – Нью-Йорк), політичні переконання його родини (професор Микола Мушинка, Пряшів), історію творчості, вивчення спадщини і діяльності (заслужений діяч мистецтв Ігор Герета; поет і мистецтвознавець Михайло Ониськів), особисті фонди в обласному державному архіві (директор Тернопільського обласного державного архіву Богдан Хаварівський) [10].

26-27 листопада 1998 р. осередок спільно з ІНВУ і Тернопільським педагогічним університетом провів Всеукраїнську наукову конференцію «Володимир Янів – відомий і невідомий український психолог, громадсько-політичний діяч, поет», присвячену 90-річчю від дня його народження. Аж у 2007 р. було впорядковано та видано збірник доповідей цієї конференції «Володимир Янів у добу ХХ сторіччя» [11].

Плідним завершенням наукової та організаційної діяльності осередку у 1998 р. стало проведення 30 грудня наукової сесії, присвяченої 125-річчю НТШ. Її організаторами були ТО НТШ та ІНВУ. Програма сесії [12] засвідчує роботу за двома напрямками: історія і політика та культура і філологія. Варто назвати доповіді про славний шлях товариства (Ігор Герета); про першу статтю з математики українською мовою Володимира Левицького (Григорій Возняк, ТДПУ); про першу українську наукову інституцію «Південно-західний відділ Російського географічного товариства», виголошену доктором філології Ольгою Куцою (ТДПУ); про феномен «Просвіти» доповів професор ТАНГ Зіновій Матисякевич; про дослідження археологічних культур рубежу нашої ери на Тернопільщині розповів науковий працівник краєзнавчого музею Сергій Підмогильний; про історичну постать Дмитра Байди-Вишневецького повідомлення мав директор цього музею Венедикт Лавренюк. Виступи стосувалися також сучасного політичного життя в Україні (доцент ТАНГ Олег Рудакевич), праць Володимира Гнатюка на правописні теми (доцент ТДПУ Олена Гузар), постатей Уласа Самчука (працівниця краєзнавчого музею Неоніла Дригуш), Євгена Коновальця (студ. ТДПУ Василь Штокало), співака світової слави Мирослава Скалу-Старицького (викл. ТДПУ Богдан Петраш).

Крім описаних заходів, у звіті про роботу осередку І. Герета зазначає, що у січні 1998 р. проведено разом з ІНВУ першу на Тернопільщині наукову конференцію, присвячену пам'яті національного героя України Симона Петлюри, а в травні пройшла міжнародна конференція пам'яті О. Ольжича [7, с. 1].

Цікаво, що про молодий осередок з'явилися відгуки у «Вісникові НТШ» та кількох статтях у виданні «Хроніки НТШ» (Львів – Нью-Йорк, 1998, ч. 89) [7, с. 3].

Наступний, 1999 р., був плідним у всіх напрямках діяльності місцевого осередку НТШ. Інформацію про це знаходимо в рукописах звітів [7; 13; 14]. Так, 26 лютого проведено наукову конференцію, присвячену 70-річчю ОУН та 90-річчю Степана

Бандери [7, с. 2]. Наприкінці березня відбулася щорічна сесія осередку, програму [13, с. 1] якої склали доповіді у двох секціях: 1) археології, історії та філософії; 2) філології, фольклористики, освіти та культури. Варто відзначити доповіді історичного напрямку: наукового працівника краєзнавчого музею Неоніли Дригуш «Голодомор 1932-1933 рр. – кара більшовицької влади наддніпрянцям за прагнення до незалежності України», доцента ТАНГ Мирослава Ханаса «Молодь України в обороні прав населення Закарпаття у 40-х роках ХХ ст.», доцента педагогічного університету Осипа Петраша «Отець Августин Волошин – президент Карпато-української незалежної держави», аспіранта ТДПУ Любомира Крупи «Вклад Митрополита Андрея Шептицького у розвиток українського національно-визвольного руху», доцента ТДПУ Василя Шепетюка «Пріоритетні напрямки сучасного вивчення історії України» та ін. У секції філології, фольклористики, освіти та культури були виголошені доповіді докторів філологічних наук Ольги Куцої «Тарас Шевченко в літературознавчій концепції Михайла Драгоманова» та Миколи Ткачука «Пейзажна лірика Б.-І. Антонича» (ТДПУ), завідувачки сектору місцевого краєзнавчого музею Людмили Строцької про відображення скасування панщини у пісенному фольклорі, професора Мирона Маланюка та доцента Петра Маланюка (ТДПУ) про творчий потенціал української гімназії у Тернополі, професора Івана Трилінського (ТЕІПО) про становлення національного шкільництва в Україні, доцента ТДТУ Олега Германа «Просвіта» на стику Західного і Східного Поділля і на стику століть – ХІХ і ХХ-го», випускниці ТДПУ, українки з Хорватії Славіци Паньков про проблеми вивчення української мови у цій країні.

У співпраці з місцевим технічним університетом 21 травня 1999 р. проведено наукову конференцію, присвячену 110-річчю від дня народження вченого європейського рівня Мирона Зарицького. До збірника матеріалів цієї конференції увійшли повідомлення членів осередку Михайла Петрика, Мирона Маланюка, Григорія Возняка, а також написана ще в кінці 1960-х рр.

стаття видатного українського математика Миколи Чайківського про Зарицького у редакції Михайла Ониськіва [13, с. 2].

У 1998-1999 рр. осередок практикував лекторії (лекція доцента ТДПУ Василя Шепетюка про роль Головної Руської ради в подіях 1848 р.), зустрічі з визначними діячами сучасності (наприклад, на зустрічі зі співробітником Інституту філософії НАН України, колишнім політв'язнем, доктором Василем Лісовим було представлено фундаментальну працю вченого «Культура – ідеологія – політика» (Київ: Видавництво О. Теліги, 1997), ювілейні виставки (у вересні-жовтні 1998 р. в місцевому краєзнавчому музеї діяла виставка наукових і літературних праць, пам'яток національно-визвольної боротьби, матеріалів з археологічних розкопок і творів із мистецької збірки Ігоря Герети – ювіляра і отримувача звання заслуженого діяча мистецтв України) [7, с. 2-3]; вечори-представлення книг (дослідження Анатолія Русначенка «Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 40-50-х рр. XX ст.» [14]; поетичних збірок та спогадів «Стежка від воріт» львівської поетеси, уродженки Тернопільщини Тетяни Фролової [14; 15]); провадив видавничу діяльність (за участю членів осередку видано книжки І. Герети «Графіка Ганни Ткачик», Б. Петраша «Тенор з Божої ласки» (про видатного українського співака Мирослава Скалу-Старицького [14])).

Станом на 1 березня 1999 р. до місцевого осередку НТШ належало 52 особи, серед яких один дійсний член – Петро Медведик [13, с. 1].

Матеріали архіву ТО НТШ показують, що подібним до попереднього за активністю у роботі став 2000 р. Тоді було відзначено на березневій науковій сесії 2000-ліття Різдва Христового. Організаторами та учасниками заходу виступили: ТВДС ім. Й. Сліпого⁷, обласний краєзнавчий музей, ІНВУ, ТО НТШ.

⁷ТВДС ім. Й. Сліпого – Тернопільська вища духовна семінарія імені патріарха Йосифа Сліпого.

Сесію підготували Ігор Герета і Сергій Підмогильний. Вона пройшла 17-18.03.2000 р. у приміщеннях краєзнавчого музею та ІНВУ.

Програма сесії [16] засвідчує, що було сформовано секції археології, історії та політології, психології та педагогіки, філології, мистецтва; окремо виділено секцію, доповіді у якій стосувалися проблем християнства в історії та в сьогоденні. Тематика доповідей – надзвичайно різноманітна, представляє основні проблеми сучасного богослов'я та інших наук. Наприклад: «Християнське виховання на підставі життя і творчості Т. Шевченка» (о.-доктор Михайло Пастух); «Київське християнство – джерело української духовності» (доц. ТДМА Арсен Гудима); «Предмети християнського культу з території південно-західної Волині та західного Поділля» (науковий співробітник краєзнавчого музею Олег Гаврилюк); «Мораль в системі державного управління» (докторант Академії державного управління при Президентові України Марія Рудакевич); «Історія психології на переломі століть» (проф., проректор ТЕІПО Анатолій Вихруц) та інші. Програма березневої сесії засвідчує широке залучення до участі в ній наукових та громадських кіл Тернопілля.

У дописах до місцевої періодики «Наукова сесія НТШ у Тернополі» [17] та «Двохтисячоліття Різдва Христового» голова осередку І. Герета подає докладну інформацію про тематику доповідей та їх значення для сучасності, зазначає, що «молоді науковці багатьох аспектів проблем торкаються вперше» [18].

Програма урочистої академії, присвяченої 2000-літтю Різдва Христового [19], засвідчує участь в її підготовці і проведенні Тернопільського осередку НТШ. Організаційний комітет: о. Михайло Пастух, о. Андрій Говера, Ігор Герета, Сергій Підмогильний. Урочиста частина складалася з вечірні та різдвяного концерту лауреата всеукраїнських та міжнародних конкурсів Івано-Франківського камерного оркестру під орудою заслуженого артиста України Олега Герети у катедраль-

ному соборі Української греко-католицької церкви (29 січня 2000 р.), духовного концерту названого оркестру у приміщенні філармонії (30 січня 2000 р.), художньої виставки «Нова радість стала» в краєзнавчому музеї (29-30 січня 2000 р.). У науковій частині заходу взяли участь представники духовенства о. Роман Гриджук, о.-доктор Михайло Пастух, о.-митрат Микола Шаварин та науковці більшості вищих навчальних закладів Тернополя: Василь Шепетюк, Арсен Гудима, Микола Кубаєвський, Анатолій Вихрущ, Ігор Герета, Любомир Крупа, Михайло Петрик, Надія Білик-Лиса, Марія Крупа, Богдан Петраш, Елла Бистрицька.

У дописі «Духовний злет» Ярема Дністренко (псевдонім Ігоря Герети) зауважує: «Усі доповіді, що прозвучали під час конференції, мали високу наукову та етичну вартість і часто дискусійний характер» [20].

У звіті за 1999 р. голова осередку зазначає, що ведеться робота з організації правової (на базі юридичного інституту ТАНГ) та медичної (на базі ТДМА) комісій ТО НТШ. Наступного року у листі від 9 лютого 2000 р. до голови НТШ Олега Романіва Ігор Герета пише, що ці комісії проведуть свої конференції в рамках сесії окремо, тому просить зазначити у заходах цей факт [21]. Як зазначено в програмі [22], засідання медичної комісії відбулося 30 березня 2000 р. в конференц-залі медичної академії і включало п'ять доповідей: «Наукова і громадсько-патріотична діяльність Івана та Антона Горбачевських» (професор Ярослав Гонський), «Вклад вітчизняних вчених у розвиток хірургії в Україні» (професор Леонід Ковальчук, доц. Анатолій Беденюк), «Медицина скіфів» (професор Євген Бліхар), «Вклад українських клініцистів у розвиток інфектології» (професор Михайло Андрейчин), «Умови життя та медичне забезпечення запорізького війська» (професор Володимир Кондратюк). Організаційний комітет засідання – голова медичної комісії Михайло Андрейчин, секретар – Іван Кліш, голова ТО НТШ Ігор Герета. Про перше засідання цієї

комісії осередку опубліковано допис Івана Кліща «Українська медицина в історичному ракурсі» [23]. Інформації про роботу правничої комісії не знаходимо.

Ще одним науковим заходом осередку є участь у святкуванні 100-річчя від дня народження видатного українського художника Петра Обалю. Заходи проводилися від 27 травня до 31 липня і їх організаторами виступили державні та громадські організації та установи Тернополя і Підволочиська. Як засвідчено у програмі [24], на науковій конференції (31 липня 2000 р.) було виголошено доповіді про жанрову своєрідність творів художника (Микола Нестерук (Стрий), Степан Костюк), про життєвий шлях і творчі досягнення П. Обалю (Ігор Герета, Тамара Удіна, Ігор Дуда), про видатних земляків митця (Роман Матейко). Про ювілей П. Обалю було опубліковано статтю «З маленької Ободівки – у митецький світ» [25].

У наступні 2001-2002 рр. обов'язковим залишилось проведення березневих наукових сесій, до роботи у яких залучено велику кількість доповідачів. Так, 23-24 березня 2001 р. у рамках сесії працювали секції археології, історії та політології, географії та економіки; освіти, філології, мистецтва; медицини. Програма заходу включала 44 теми доповідей. Сесію підготували: Михайло Андрейчин, Ігор Герета, Володимир Добрянський, Василь Штокало. Пленарне засідання проходило в актовій залі ІНВУ. На ньому було виголошено такі доповіді: «Ким є Марія в поезії Тараса Шевченка?» (віце-ректор ТВДС ім. Й. Сліпого, о.-доктор Михайло Пастух), «Ідея національної церкви в Україні» (доцент ТДПУ Елла Бистрицька), «Правда про Тараса Шевченка» (голова ТО НТШ, директор ІНВУ Ігор Герета), «Тарас Шевченко. Геній та епоха» (доцент ТЕІПО Микола Кубаєвський), «Богдан Заставецький – організатор географічної науки і освіти в Україні» (викладач ТДПУ Ігор Дітчук) та інші [26].

У 2001 р. ТО НТШ виступив співорганізатором у проведенні Всеукраїнської науково-практичної конференції «Микола

Кордуба в контексті сучасного національного відродження» (20 березня) та представницької наукової конференції, присвяченої рокові митрополита Шептицького (27 жовтня) [27], а голова осередку І. Герета планував виступити на щорічних Зборах НТШ у Львові з доповіддю «Ставлення Митрополита Андрея Шептицького до мистецтва як вияву Промислу Божого» [28]. У цьому ж році під грифом ТО НТШ, ТАНГ та ІНВУ видано монографію Надії Білик «Богдан Лепкий. Життя і діяльність» (Тернопіль: Джура, 2001. 172 с.). У короткому звіті голови про роботу в 2001 р. мова йде про те, що «підготовано до друку збірник матеріалів березневих наукових сесій осередку 2000-го та 2001-го років» [27]. Проте не знаходимо інформації, чи збірник було видано.

У 2002 р. березневу наукову сесію проведено за участю ТВДС ім. Й. Сліпого та ІНВУ і присвячено 5-річчю від часу створення осередку. Програма [29] засвідчує роботу пленарного засідання та секцій релігієзнавства (засідання секції було присвячене пам'яті патріарха УГКЦ Й. Сліпого); історії, політології, філології, мистецтвознавства (23 березня 2002 р.); окремо працювала медична комісія (22 березня 2002 р.). Загалом було виголошено 18 доповідей. Конференцію підготували: Ігор Герета, Василь Копча, Любомир Никифоров.

16 лютого 2002 р. у конференц-залі технічного університету проведено наукову конференцію, присвячену 110-річчю від дня народження патріарха УГКЦ, кардинала Й. Сліпого. Доповіді та повідомлення виголосило 18 осіб. Зокрема висвітлювалися питання періодів життя і діяльності патріарха (Василь Пасовистий, Василь Чамарик), його ролі у створенні і розбудові Львівської богословської академії (Ірина Коломієць, о.-митрат Микола Шаварин), взаємин із соратниками (Любомир Крупа, Петро Арсенич, Петро Сорока) та інші [30].

Уся діяльність Тернопільського осередку НТШ за описані роки пов'язана із працею його постійного голови Ігоря Герети. Саме його організаційним здібностям та незаперечному авто-

ритету завдячують наукові та громадські кола Тернопільщини у створенні та постійній роботі осередку. І. Герета вів активне листування з головою НТШ в Україні Олегом Романівим та вченим секретарем Олегом Купчинським, надсилав до бібліотеки та архіву НТШ у Львові програми заходів, видань осередку та інші матеріали [31]. Важливо, що залучав до підготовки, проведення різних заходів та участі у них викладачів, аспірантів, докторантів усіх вищих навчальних закладів міста, членів громадських організацій «Просвіта», «Пласт», «Обнова», молодіжного науково-пошукового товариства «Обереги», що діяв на історичному факультеті ТДПУ ім. В. Гнатюка, співробітників місцевих бібліотек, музеїв та архіву, дослідників з районних науково-мистецьких установ, учителів, студентів. Зазначимо, що діяльність ТО НТШ тісно переплетена з роботою ІНВУ, оскільки обидві організації очолював археолог, мистецтвознавець, громадський діяч Ігор Герета.

Після смерті Ігоря Герети (05 червня 2002 р.) постала потреба обрання нового голови. Педагог, мовознавець, громадська діячка Марія Крупа згадує: «Я взялася організувати установчі збори, щоби вибрати послідовників великої роботи, яку провадив дотепер Ігор. На голову осередку НТШ потрібна була людина з академічною освітою та з організаторськими здібностями... Переговори тривали близько місяця з Ольгою Куцою, Оленою Гузар. Та вони відмовилися... Одного дня у пам'яті мені зринув образ видатного вченого, професора Михайла Андрейчина. Я пішла до нього з візитом. На той час п. Андрейчин був проректором з наукової роботи місцевого медичного університету. Він мене люб'язно прийняв, вислухав прохання – пропозицію очолити Тернопільський осередок НТШ. І на завершення розмови спитав: «Чи можна якось ознайомитись зі Статутом НТШ?» Я зрозуміла, що голову для осередку знайдено. Далі почали готуватися до установчих зборів. Вони відбулись в актовій залі Тернопільського краєзнавчого музею» [32]. Загальні збори осередку, проведені 22 березня 2003 р., вибрали голову – профе-

сора Михайла Андрейчина, який донині очолює його і продовжує згуртовувати науковців Тернопільщини. До Ради ввійшли: Марія Крупа, Іван Кліщ, Йосип Свинко, Олег Смоляк, Елла Бистрицька, Григорій Возняк, Наталія Дашченко, Роман Гром'як, Олег Герман, Богдан Головин.

За час попередньої роботи осередку визріла необхідність правового (юридичного) затвердження організації. Тому у 2003 р. «за поданням установчих зборів виконавчий комітет Тернопільської міської ради легалізував Тернопільський міський осередок НТШ і видав свідоцтво про його реєстрацію (№ 62 від 26 листопада 2003 р.). Положення Тернопільського міського осередку Наукового товариства ім. Шевченка було прийнято Загальними зборами осередку та затверджено президією НТШ (м. Львів) і Тернопільською міською радою» [33, с. 7] зі статутом громадської організації. Засновники: Андрейчин Михайло Антонович (бенефіціар), Возняк Григорій Михайлович, Герман Олег Михайлович, Дашченко Наталія Левківна [34].

Після обрання нового голови першою вагомою публічною подією у діяльності осередку були наукові читання «Проблема самоідентифікації українців у різних сферах суспільного життя», які запропонувала організувати Марія Крупа на засіданні ради Тернопільського міського осередку Наукового товариства ім. Шевченка (ТМО НТШ) 28.10.2003 р. [35, с. 1]. Цей захід було присвячено 130-річчю заснування НТШ і проведено 14 грудня 2003 р. під егідою осередку і Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки (далі – ТОУНБ). Виступи стосувалися проблеми національної ідентифікації в українській літературі та українському літературознавстві (професор Роман Гром'як), особливостей формування української мовної особистості (професор Любов Струганець), впливу рослин на оздоровлення і працездатність людини (професор Кузьма Вікірчик), стану фізичного та духовного здоров'я сучасної української родини (доцент Василь Пришляк), становлення богословської науки в Галичині у першій половині ХХ ст. (доцент

Елла Бистрицька), релігійної тотожності українців (о.-доктор Михайл Пастух), організаційних аспектів західноукраїнських молодіжних товариств національно-демократичного спрямування у міжвоєнний період (доцент Іван Шумський), пізнання природи рідного краю як однієї з умов самовизначення особи українця (аспірантка Олена Волік) [36].

У 2004 р. програма наукової березневої сесії (10-14 березня), присвяченої 190-річчю від дня народження Т. Шевченка [37], включала 10 виступів в історичній комісії, 4 – у мовознавчій і літературознавчій комісії та 6 – на пленарному засіданні. Пленарне засідання відбулося у приміщенні ТОУНБ, на якому було виголошено такі доповіді: «Деякі аспекти нового осмислення Кобзаря» (доцент Ірина Добрянська), «Психологічні погляди Т. Шевченка» (доцент Марія Дідора), «Топонімія у творах Т. Шевченка» (проф. Дмитро Бучко), «Іван Горбачевський і Т. Шевченко» (професор Ярослав Гонський), «Композиційно-семантичний центр збірки Т. Шевченка «Три літа» (доцент Марія Крупа), «Обов'язковий примірник документів (місцевий) та повнота його надходження до ОУНБ» (заступник директора ТОУНБ Галина Моліцька). Як зазначив у нотатках для преси Зиновій Бичко, «сесія засвідчила, що в нашому місті потужно та всебічно розвивається наукова Шевченкіана» [38].

Крім того 2004 р. відзначений організаційною участю членів товариства у підготовці і проведенні всеукраїнських наукових конференцій «Київська традиція і Східний обряд в українському християнстві» (05 червня 2004 р., ТДМА) та «Теоретичні і практичні аспекти культури мови» (14-15 жовтня 2004 р., ТНПУ ім. В. Гнатюка), впорядкуванням та здачею до друку першого тому Збірника наукових праць осередку. Наприкінці 2003 р. та за поточний рік членами товариства стало 8 осіб, також впорядковано матеріали діловодства (заведено реєстраційні картки і поновлено втрачені, оновлено відомості про членів осередку) [39].

Березнева сесія 2005 р. складалася з роботи філологічної (17 березня), медичної (17 березня), історичної комісії (18 березня) та пленарного засідання (20 березня). Філологи ділилися результатами досліджень дитячої літератури, культуромовної діяльності в українському суспільстві, вивчення текстів У. Самчука, Б. Лепкого, Г. Костів-Гуски та ін.; історики обговорювали доробок історичних особистостей М. Грушевського, П. Чубинського, А. Шептицького, проблеми русофільства, міграції українців, українсько-польських відносин тощо; медики зосередилися на практичних аспектах лікування інфекційних хвороб, проведення операцій, терапевтичного лікування та ін. На пленарному засіданні виступили: Роман Гром'як з доповіддю «Україноцентризм художнього світу Уласа Самчука», Ярослав Гонський розповів про видатного правника Галичини першої половини ХХ ст. Антіна Горбачевського, Людмила Кондрацька представила проблему антропологізації освітнього простору, Елла Бистрицька висвітлила суспільно-політичну діяльність митрополита Андрея Шептицького у міжвоєнний період [40].

Наукові читання, приурочені 100-річчю створення І. Франком поеми «Мойсей», підготовані оргкомітетом у складі Марії Крупи, Анатолія Вихруща, Михайла Андрейчина, Олександра Рокицького, Романа Гром'яка, Наталії Дашченко, Олега Смоляка. Захід відбувся 26 червня 2005 р. у конференц-залі Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Слово для відкриття мав заступник голови ТОДА Анатолій Вихрущ. Програму читань сформували доповіді о. Василя Сліпчука «Біблійний образ Мойсея» (ТВДС ім. Й. Сліпого), Романа Гром'яка «Естетична своєрідність поеми І. Франка «Мойсей», Марії Крупи «До проблеми інтерпретації Франкового «Мойсея», Зиновія Бичка «Діалектичний світ Франкового «Мойсея», Василя Шепетюка «Проблема національної гідності у Франковому «Мойсеї» і українська Помаранчева революція» (ТНПУ ім. В. Гнатюка), Галини Моліцької «Видання поеми «Мойсей» І. Франка у фондах Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки», Галини Врублевської «Пошукова робота учнів

при вивченні життєвого і творчого шляху І. Франка» (Підволочиська ЗОСШ-гімназія ім. І. Франка). Читання мали піднесений характер завдяки небуденній тематиці виступів, а також урочистостям після офіційної частини: врученню членських квитків НТШ, виступу народного артиста України В'ячеслава Хім'яка, який прочитав вступ до поеми «Мойсей», оглядові виставки картин Івана Марчука, покладанню квітів до пам'ятника Франкові [41].

Після завершення наукових читань було схвалено рекомендації: 1) видати збірник матеріалів для шкіл і бібліотек; 2) організувати читання наукових лекцій по тернопільському обласному радіо; 3) провести круглий стіл на тернопільському державному телебаченні; 4) провести наукові читання у школах та ВНЗ на орієнтовну тему «Світ Франкового «Мойсея»; 5) ТООУНБ розпочати роботу з укладання бібліографічного довідника «Іван Франко і Тернопільщина»; 6) започаткувати проведення шкільних конкурсів художнього читання Франкових творів [42]. Чи реалізовано хоч частково ці актуальні поради, ще належить дослідити.

ТМО НТШ та його члени (особливо з медичної комісії) – серед організаторів та учасників науково-практичної конференції «Християнське милосердя і світська емпатія: деонтологічний аспект», проведеної 7 жовтня 2005 р. на базі Тернопільського державного медичного університету ім. І. Горбачевського [43]. Науковці й практики з релігієзнавчої, медичної, педагогічної галузей працювали у секціях, присвячених філософсько-богословським, етнокультурним, психолого-педагогічним засадам милосердя, деонтології милосердя і емпатії. Невдовзі матеріали конференції було впорядковано і видано науковий збірник за редакцією професорів Михайла Андрейчина та Арсена Гудими [44].

У 2006 р. березневу сесію осередку проведено у два етапи: 9-10 березня – робота комісій, 12 березня – пленарне засідання у приміщенні обласного краєзнавчого музею. Доповіді у філологічній комісії мали працівники ТНПУ ім. В. Гнатюка: доцент

Лілія Невідомська «Малоруско-німецький словар» Є. Желехівського та С. Недільського як джерело нормування сучасної української літературної мови», асистент Олександра Задорожна «Особливості мовної репрезентації часу в поетичній моделі світу шістдесятників», співробітниця Оксана Вербовецька «Прізвиська за фізичними ознаками носія», асистентка Оксана Кавун «Проблеми становлення української літературної критики на сторінках словацького журналу «Дукля» [45].

Роботу історичної комісії склали виступи науково-педагогічних працівників історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тематика доповідей стосувалася визначних постатей в історії України (викладач Оксана Валіон «Львівська історична школа М. Грушевського», асистент Юрій Древницький «Правозахисна та адвокатська діяльність Володимира Старосольського», асистент Андрій Кліш «Кирило Студинський та НТШ», доцент Надія Білик «Культурологічна концепція Богдана Лепкого»), діяльності товариств «Просвіта» (асистент Оксана Ятишук) та НТШ (асистент Галина Саранча), вивезення українців з етнічних земель (доцент Тетяна Гонтар «Українська інтелігенція Закерзоння напередодні переселенських процесів (1944–46 рр.)», викладач Володимир Кіцак «Другий етап депортації українців з Польщі (01.01–31.08.1945 р.)»), діяльності УГКЦ (доцент Елла Бистрицька «Антинаціональний виклик Львівського Собору 1946 р.»), аспіранти Оксана Іваник, Андрій Теслюк, Віталій Волянський) та інші. [45].

Засідання медичної комісії відбулося на базі медичного університету і стосувалося гуманітарних питань самоідентифікації українців (доцент Василь Пришляк), ідеї національної церкви в Україні (професор Арсен Гудима), постатей Івана Горбачевського і Тараса Шевченка (професор Ярослав Гонський), дослідження рівня емпатії серед студентів-медиків (професор Степан Вадзюк) [45].

Пленарне засідання проведено в приміщенні обласного краєзнавчого музею. Воно було присвячене висвітленню діяльності визначних українців: «Шевченко, якого маємо зна-

ти» (професор Роман Гром'як), «Діяльність Володимира Гнатюка в НТШ» (засл. прац. культури, завідувач Велеснівського етнографічно-меморіального музею В. Гнатюка Остап Черемшинський), «Іван Франко та індійська культура» (доцент Ігор Папуша), «Йосип Сліпий і сакральне мистецтво» (о. Орест Каспрук), «Зв'язки Остроградського і Шевченка» (доцент Григорій Возняк) [45].

Окремий напрям у роботі осередку становить діяльність комісії етнографії та фольклористики, очолюваної Олегом Смоляком, який на базі музично-педагогічного факультету ТДПУ у співпраці з ТДМУ ім. С. Крушельницької, ІНВУ і ТМО НТШ організовує мистецько-освітні заходи [46]. Зокрема, це лекція Романа Савицького (старшого) «Музична освіта в Сполучених Штатах Америки» та презентація його збірки «Український фортепіанний альбом для початківців» (7 листопада 2003 р.) [47]; поетично-музичні композиції «Тричі мені являлася любов» (за збіркою І. Франка «Зів'яле листя») (11 листопада 2003 р.) [48], «І на оновленій землі...» (14 березня 2004 р.) [49], «Україно, рідний краю», присвячену 133-ій річниці від дня народження Б. Лепкого (24 листопада 2005 р.) [50], «Я все віддам для тебе, Україно», присвячену пам'яті поета Л. Крупи (15 грудня 2005 р.) [51].

Програми цих мистецьких заходів включали виступи науковців (професора Українського музичного інституту Америки Романа Савицького (молодшого), США), доцента Олега Смоляка (ТНПУ ім. В. Гнатюка) [52], виконання інструментальних і вокальних творів українських композиторів (М. Лисенка, С. Людкевича, В. Барвінського, Н. Нижанківського, Л. Лепкого, Ярослави Мазурик, Амалії Фіцалович, М. Колачевського, А. Кос-Анатольського, М. Гржибовського, М. Скорика, П. Майбороди, Б. Іваноньківа, Є. Гунька), читання української поезії (Т. Шевченка, І. Франка, Б. Лепкого, Л. Крупи) студентами і магістрантами Інституту мистецтв ТНПУ ім. В. Гнатюка. А також проф. Олег Смоляк постійно організовував музично-мистецьку частину наукових заходів осередку,

залучаючи до виступів студентів, магістрантів та викладачів музично-педагогічного факультету, згодом – Інституту мистецтв ТНПУ ім. В. Гнатюка.

Станом на весну 2006 р. Тернопільський міський осередок НТШ продовжував згуртовувати науковців Тернопілля, про що свідчить поповнення організації за останні три роки майже на 50 осіб. Продовжувалася співпраця з керівниками НТШ, делегати від осередку брали участь у роботі наукових сесій у Львові.

Окремо варто сказати про послідовну роботу із започаткування видання праць членів осередку та широкого кола науковців Тернопільщини. У 2004 р. випущено перший том збірника праць ТО НТШ [53], рецензентами якого виступили професори Богдан Лановик, Ольга Куца, Віктор Шідловський. До редакційної колегії ввійшли: заслужений діяч науки і техніки України, академік АН вищої школи України, доктор медичних наук, професор Михайло Андрейчин (відповідальний редактор); академік АН вищої школи України, доктор філологічних наук, професор Роман Гром'як; кандидат філософських наук, професор Арсен Гудима; кандидат філологічних наук, доцент Наталя Дашенко (відповідальний секретар); кандидат медичних наук, доцент Василь Копча; кандидат філологічних наук, доцент Марія Крупа; кандидат геолого-мінералогічних наук, професор Йосип Свинко. Видання здійснено за фінансової підтримки Тернопільської обласної державної адміністрації та обласної ради.

Збірник складається із таких розділів: «Мовознавство. Літературознавство. Історія України. Релігієзнавство. Видатні постаті у науці». У передмові до видання голова ТМО НТШ професор Михайло Андрейчин зазначив: «Чільне місце відведено висвітленню наукового доробку і громадської діяльності визначних діячів НТШ – вихідців з Тернопільського краю, котрі зробили вагомий внесок у розвиток наук та українського суспільства. Цим виданням ми хочемо вшанувати славних

попередників, посприяти наступності поколінь. Ми глибоко переконані, що поступ можливий тільки в разі спадкоємності наукових здобутків і спирання на доробок кращих інтелектуалів минулого» [54, с. 8].

Досвід упорядкування першого тому збірника дозволив дещо удосконалити підхід до подібної діяльності, зокрема щодо підбору матеріалів. На засіданні ради осередку було запропоновано, «щоби голови комісій обдумували тематику своїх розділів і саме за таким принципом формували їх наповнення щодо авторів та змісту публікацій» [55, с. 1]. Робота над наступним томом засвідчила доцільність такого підходу, що обговорено на засіданні ради осередку (12 грудня 2005 р.): подані статті «переважно стосуються подій та постатей визвольного руху різних років минулого століття. Є кілька статей іншої тематики, але їх можна згрупувати в окремий розділ. Оскільки подані до збірника матеріали мають одне тематичне спрямування, то доцільно це відобразити у назві збірника». Було ухвалено «підготований до друку Збірник праць ТМО НТШ видати під назвою «Національно-визвольні змагання українського народу на Тернопільщині у ХХ ст.» [56, с. 1].

Над упорядкуванням, формуванням, редагуванням другого тому працювала велика редакційна колегія (у складі 13-ти осіб⁸) і зрештою Збірник праць вийшов у 2006 р. з назвою «Національно-визвольні змагання українського народу у ХХ ст.»

⁸Редакційна колегія 2-го тому Збірника ТО НТШ: засл. діяч науки і техн. України, акад. АН вищої школи України, д. мед. н., проф. Михайло Андрейчин (відповідальний редактор); д. філол. н., проф. Дмитро Бучко, к. фіз.-матем. н., проф. Григорій Возняк, засл. прац. освіти України, член НСЖУ Богдан Головин, к. філос. н., проф. Арсен Гудима; к. філол. н., доц. Наталя Дащенко (відповідальний секретар); к. іст. н. Олег Клименко; к. мед. н., доц. Василь Копча; Степан Костюк; Галина Моліцька; к. геол.-мінерал. н., проф. Йосип Свинко; д. іст. н., проф. Богдан Трофим'як; член НСПУ Гаврило Чернихівський.

[57]. Рецензентами виступили професори – доктор історичних наук Микола Алексієвець та доктор географічних наук Ольга Заставецька. Видання здійснено за фінансової підтримки Тернопільського обласного краєзнавчого музею (директор С. Костюк). Збірник присвячений 160-річчю перебування Тараса Шевченка на Тернопіллі і відкривається вступною статтею голови осередку Михайла Андрейчина та члена Всеукраїнської спілки краєзнавців, члена НТШ Степана Костюка «Край Кобзаревих відвідин» [58].

Чергові звітно-виборчі збори ТМО НТШ відбулися 12 березня 2006 р., на яких було оновлено склад ради, а науковим секретарем обрано Володимира Юкала.

27 січня 2007 р. осередок виступив співорганізатором святкової академії, що відбулася у м. Бережани, присвяченої 120-річчю від дня народження видатного українського математика, педагога, громадського діяча, професора Миколи Чайковського [59].

Проведено традиційну березневу наукову сесію, у межах якої працювало 4 комісії: філологічна, історична, мистецтвознавства та медична. Пленарне засідання відбулося 18 березня 2007 р. у виставковій залі Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Про багатогранність наукової діяльності Миколи Чайковського розповів Григорій Возняк, котрий у цьому ж році опублікував працю під грифом НТШ «Микола Чайковський – видатний український математик і громадський діяч» [60]. Про патріарха Йосифа Сліпого як релігійного та наукового діяча доповідала доцент Елла Бистрицька; Великодній обрядовості рідного села Леся Курбаса – с. Старий Скалат Підволочиського району – присвятив свою розповідь проф. Олег Смоляк; про Курбасівські естетичні засади у виставах Тернопільського академічного обласного драматичного театру ім. Т. Шевченка доповідав народний артист України, професор В'ячеслав Хім'як [61].

Тернопільський осередок товариства став співорганізатором наукової конференції «Конфесійне багатоманіття Укра-

їни в контексті духовного і національного відродження» (27 квітня 2007 р.). За її результатами видано збірник матеріалів [62]. Також осередок був співорганізатором святкових заходів з нагоди 140-річчя від дня народження відомого українського цитриста, композитора, громадсько-культурного діяча, священника Євгена Купчинського (21 жовтня 2007 р., с. Сороцьке Терехівського району). На відкритті меморіальної плити пам'яті діяча виступив голова осередку професор Михайло Андрейчин [59].

Упродовж 2007 р. колектив ТМО НТШ працював над третім томом Збірника праць – тематичним за змістом: «Українсько-польські відносини: вчора і сьогодні» (відповідальний редактор професор М. Андрейчин). У збірник увійшло тридцять українсько- та польськомовних статей, згрупованих у два розділи «Україна і Польща: суспільно-політичні відносини» та «Українсько-польські культурні зв'язки» [63].

Також того року вийшли праці членів НТШ – Ігоря Дуди та Богдана Мельничука «Тарас Шевченко на Тернопільщині» [64], Арсена Гудими «Харизма Арсена Річинського» [65], «Вибрані твори» Б. Лепкого в упорядкуванні Надії Білик та Наталії Гавдиди [66].

Науковий секретар осередку Володимир Юкало упродовж року презентував НТШ у передачах обласного радіо, зокрема з нагоди Дня слов'янської писемності та культури (24 травня), свята «В сім'ї вольній, новій...» (20 травня), висвітлив діяльність осередку у газеті «Свобода», опублікував статтю про музей Богдана Лепкого в Бережанах у журналі «Дивослово» [59; 67].

Не менш плідним у науковому плані для членів тернопільського осередку товариства виявився 2008 р. Підготовлено й здано до друку четвертий том наукових праць – «Видатні постаті в українській культурі і науці» [68]. Під грифом товариства видруковано книги: «Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство» (за редакцією Б. Андрушківа [69], «Туризм України: економічні та органі-

заційні механізми розвитку» колективу авторів, серед яких В. Головинець, О. Горобець, С. Гуцал та інші. [70].

У 2008 р. щорічна наукова сесія ТМО НТШ тривала впродовж 6 – 23 березня. Цікаві й актуальні теми було представлено на пленарному засіданні (23 березня). Роман Гром'як доповідав про творчість Тараса Шевченка крізь призму полоністики; Ярослав Стоцький – про етноконфесійні трансформації в контексті польсько-української депортації; Олег Клименко розповідав про «парфорсне полювання» – ліквідацію органами НКДБ польського підпілля на Тернопільщині в 1944–1945 рр.; Володимир Кіцак – про депортацію українців з Польщі та їхнє розселення в УРСР. Також під час засідання було презентовано нові видання членів товариства, Асоціація філателістів Тернопільщини представила філателістичну виставку, присвячену життю і творчості Т. Шевченка та діяльності НТШ [71].

Осередок долучився до організації конференцій. Зокрема став співорганізатором урочистої академії, присвяченої 140-річчю від дня народження академіка Кирила Студинського, яка відбулася 5 жовтня 2008 р. в будинку культури с. Кип'ячка Тернопільського району. У листопаді в актовій залі Тернопільського краєзнавчого музею відзначено 100-літній ювілей поета Михайла Качалуби. За участю ТМО НТШ 15 листопада відбулися міжнародні читання «Арсен Річинський і проблеми помісної Української Церкви», за матеріалами яких видано науковий збірник [72]. Одним із його редакторів-упорядників був член осередку Арсен Гудима.

У 2009 р. ТМО НТШ став співорганізатором урочистої академії, присвяченої 120-річчю від дня народження видатного вченого, математика, педагога, професора Мирона Зарицького та пам'яті чільних подвижників національно-визвольної боротьби в лавах ОУН–УПА подружжя Катерини Зарицької і Михайла Сороки, котра відбулася 31 травня у Новому Селі Підволочиського району на Тернопільщині. У роботі урочистої академії взяли участь відомі науковці зі Львова, Терно-

поля, Кременця, Києва. З членів осередку з доповіддю виступили Григорій Возняк, який презентував свою книгу «Мирон Зарицький – поет математичних формул» [73], та знаний учений-релігієзнавець Арсен Гудима, який зачитав звернення до голів Підволочиської райдержадміністрації і райради з проханням посприяти у присвоєнні Новосільській ЗОШ імені М. Зарицького. За матеріалами урочистої академії було видано науковий збірник «Вони мислили Україною» [74].

На пленарному засіданні березневої наукової сесії осередку 20 березня 2010 р. з доповідями виступили Елла Бистрицька – «Зміцнення міжнародного авторитету Російської православної церкви в період Другої світової війни як фактор радянсько-ватиканського протистояння», Йосип Свинко – «Дійсний член НТШ Юрій Полянський – визначний український геолог, географ і археолог» та Василь Вітенко, який розказав про Тернопільську обласну універсальну наукову бібліотеку у контексті основних віх її історії, розвитку та сьогодення [75].

До 2010 р. у Тернопільському міському осередку НТШ працювали 4 комісії: історична (голова – професор Елла Бистрицька), філологічна (професор Любомир Струганець), лікарська (професор Іван Кліш) та мистецтвознавча (професор Олег Смоляк). У 2011 р. створено археологічну комісію (голова – кандидат історичних наук Богдан Строць) та інженерно-технічну (голова – заслужений діяч науки і техніки України, професор, ректор ТНТУ ім. І. Пулюя – Петро Ясній). У 2012 р. – сформувалась ще одна комісія – еколого-географічна, яку очолив професор Любомир Царик. У зв'язку з такою розбудовою осередку, а також створенням районних відділень у Кременці, Чорткові, Бережанах, Теребовлі, Козові та збільшенням кількості членів товариства, голова поставив питання про трансформацію Тернопільського міського осередку в обласний. Було підготовлено відповідне положення і низку юридичних документів та винесено це питання на обговорення президії осередку (М. Андреичин – голова, Г. Возняк і

М. Крупа – заступники голови, В. Юкало – науковий секретар, Н. Дащенко, Л. Струганець, І. Кліщ, Е. Бистрицька – члени президії). На установчих зборах 17 березня 2012 р. цю пропозицію було схвалено, а далі проведено процедуру реєстрування обласного осередку НТШ. Затверджено також нову президію ТОО НТШ: голова – М. Андрейчин, заступник голови – Б. Андрушків, члени – Е. Бистрицька, Л. Струганець, науковий секретар – І. Федорів [74; 76].

Важливою ланкою роботи осередку у 2009–2011 рр. було упорядкування та видання Збірника праць ТОО НТШ. Тоді побачили світ 5-ий том «Нобелівський рух і Україна» та 6-ий том «Актуальні питання екології і охорони здоров'я» [77; 78]. Окрім цього, з грифом НТШ упродовж зазначених років вийшло 8 колективних монографій та збірників матеріалів конференцій. Особливо плідно в цьому плані працював дійсний член НТШ, професор Богдан Андрушків. Вийшов з друку журнал «Археологія Правобережної України», присвячений пам'яті Ігоря Герети, редактором котрого був Богдан Строць [79]. Дійсний член товариства професор Григорій Возняк видав працю, присвячену відомому математику – Мironу Зарицькому [73]. Елла Бистрицька опублікувала комплексне монографічне дослідження, що узагальнює і осмислює історію російсько-радянсько-ватиканських міждержавних та церковних відносин східної політики Ватикану впродовж 1878–1964 рр., геополітичні реалії та міжнародну стратегію напередодні та під час Першої світової війни, а також у радянський період, який відзначався масштабними гоніннями на Католицьку церкву та ідеологічним протистоянням між Санкт-Петербургом, Москвою і Ватиканом [80].

Як і у попередні роки, члени товариства брали активну участь у важливих громадських заходах краю, зокрема у святкуванні 50-річчя від заснування Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя; щорічних Нобелівських читаннях (відбувались у ТНТУ ім. І. Пулюя за підтрим-

ки дійсного члена НТШ, ректора П. Яснія); мітингу-реквіємі у с. Кип'ячка до 70-річчя з дня смерті колишнього голови всеукраїнського НТШ Кирила Студинського; відкритті персональної виставки заслуженого художника України Богдана Ткачика; презентації нових книг колишнього репресованого, наукового співробітника Тернопільського історико-меморіального музею політичних в'язнів Ігоря Олещука та інших [74].

Від початку головування осередком Михайла Андрейчи на щороку тернопільська делегація брала участь у грудневих загальних зборах НТШ та березневих пленарних читаннях у Львові. Голова осередку завжди виступав на цих зібраннях. У науково-популярному «Віснику НТШ», що виходить двічі на рік, висвітлювались вказані події, зокрема й про діяльність Тернопільського осередку та його нові видання [74]. Діяльність осередку також систематично висвітлювано на сторінках тернопільських газет, місцевому телебаченні та обласному радіо.

У 2010 р. започатковано ще одну важливу ініціативу: було вирішено передати зібрання книг осередку на постійне зберігання в Тернопільську обласну універсальну наукову бібліотеку. Щороку колекція поповнювалась. У результаті співпраці кількість подарованих видань станом на березень 2023 р. становить 297 примірників [81]. Серед них – надзвичайно цінні й унікальні праці, зокрема: «Наукове товариство імені Шевченка: 130 років праці для України» [82], «Листування Степана Рудницького» [83], бібліографічний покажчик «Володимир Гнатюк (1871–1991)» [84], науковий збірник «Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1900–1985), Анатас Фіголь (1908–1993)» [85], «Відлуння голодомору-геноциду 1932–1933: етнокультурні наслідки голодомору в Україні» [86], окремі томи енциклопедії «Наукове товариство імені Шевченка» [87] та інші. Завдяки цій ініціативі до ентузіастської книгозбірні отримали доступ широкі читацькі кола. На титульній сторінці кожної книги наклеєно екслібрис, виготовлений заслуженим художником України, членом НТШ Ярославом

лавом Омеляном (до речі, художник створив також екслібри для всеукраїнського НТШ).

Про подальшу системну наукову діяльність членів осередку, вдало організовану його головою М. Андрейчином, свідчать пленарні засідання березневих сесій цих років. Зокрема 19 березня 2011 р. учасники дізналися про учнівські громади як школу виховання української національної еліти (до 150-річчя заснування тернопільської учнівської «Громади», доповідь Ольги Збожної), про наративну оптику поеми «Катерина» Тараса Шевченка (виступ Миколи Ткачука), про визначного українського географа, геолога і археолога, дійсного члена НТШ Юрія Полянського розповів Йосип Свинко, про археологічні дослідження на Тернопільщині за останнє десятиріччя доповів Богдан Строць [88].

17 березня 2012 р. на пленарному засіданні осередку Григорій Возняк підсумував свої дослідження наукової діяльності видатного українського математика Михайла Кравчука; Йосип Свинко – про адмірала, очільника медичної служби військово-морського флоту Австро-Угорщини, письменника Ярослава Окуневського; Я. Омелян презентував виставку своїх екслібрисів, присвячену Шевченківським дням. Традиційними у ці роки стали музично-літературні композиції за участю студентів і викладачів Інституту мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, що чудово доповнювали наукові зібрання [89].

У серпні 2012 р. в культурно-освітньому житті міста відбулася доволі неординарна подія: ТОО НТШ спільно з Національною спілкою письменників України організували у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї презентацію першої книжки творів Т. Шевченка в'єтнамською мовою, видрукувану у м. Ханой. Спонсорував видання в'єтнамський підприємець, професор Тран Ван Ван, що проживав останні роки в Тернополі. У процесі обговорення презентованої книги серед інших виступили дійсні члени НТШ – М. Андрейчин та

Б. Андрушків, котрі наголосили на перспективах культурних та наукових взаємин України та В'єтнаму, висловили побажання налагодити співпрацю між НТШ і в'єтнамськими науковими спілками [90].

Серед інших важливих подій громадсько-культурного характеру, у котрих взяли участь голова та члени осередку у 2012 р., – відкриття виставок: до 125-річчя від дня народження Л. Курбаса, філателістичної – до дня народження Т. Шевченка, виставки екслібрисів художника Я. Омеляна, обласної виставки пам'яті жертв «Голокосту»; а також участь М. Андрейчина в роботі комісії з присудження Всеукраїнської літературно-мистецької премії ім. братів Лепких та погашенні поштового конверта, присвяченого 120-річчю від дня народження патріарха Й. Сліпого (28 серпня) [91].

За участю ТОО НТШ в листопаді 2012 р. відбулася міжнародна наукова конференція «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки», присвячена 140-річчю від дня народження діяча. Під час конференції членкиня осередку Надія Білик презентувала книгу «Богдан Лепкий. Сотниківна. Історична картина з часів Івана Виговського. Інсценізація О. Скалозуба, Б. Мельничука» [92]. За результатами конференції видано збірник матеріалів [93].

Серед наукових здобутків членів ТОО НТШ за 2012 р. слід виокремити монографії Наталії Гавдиди «Літературно-малярський дискурс творчості Богдана Лепкого» [94]; Богдана Головина «Христові обручниці» [95] та Ольги Збожної «Учнівські та студентські «Громади» – школа виховання української національної еліти», присвячену 150-річчю від заснування цього молодіжного патріотичного товариства у Тернополі [96]. Деякий час його головою був тодішній гімназист І. Пулюй. У Тернополі «Громада» діяла до червня 1887 р. і стала своєрідним плацдармом для утворення інших національних організацій.

Відрадно, що 4 листопада 2014 р. завдяки зусиллям М. Андрейчина та О. Збожної на стіні будинку по вул. Листопадо-

вій 2, де члени товариства винаймали кімнату на піддашші, було відкрито першу в Україні меморіальну дошку «громадівцям» (скульптор Дмитро Пилип'як, архітектор Данило Чепіль) [97]. Як зазначено у газеті «Свобода», у церемонії відкриття взяли участь голова облдержадміністрації Олег Сиротюк, громадська діячка, членкиня ТОО НТШ Ольга Збожна та його голова, професор Михайло Андрейчин [98].

У 2012 р. вийшов з друку 7-ий том Збірника праць осередку, присвячений 140-річчю від заснування НТШ у Львові, котрий умістив 27 наукових статей інженерно-технічної комісії товариства. У них висвітлено результати досліджень у галузі технічних та фізико-математичних наук, а також історичні дослідження внеску НТШ у розвиток фундаментальної науки й техніки та розвідки, в яких запропоновано шляхи інноваційного розвитку України [99].

17 березня 2013 р. у ТООУНБ відбулося пленарне засідання наукової сесії ТОО НТШ. Захід присвячувався 140-річчю заснування товариства. Засідання вів голова професор М. Андрейчин, який привітав учасників конференції та виголосив звіт про діяльність осередку за 2012 р. Прозвучали цікаві й пізнавальні доповіді. Голова історичної комісії професор Елла Бистрицька виступила на тему «Міжконфесійна модель діалогу до і після Другого Ватиканського собору», зосередивши увагу на актуальному питанні виборів нового папи Римського Франциска та проблемах Католицької церкви. Голова еколого-географічної комісії професор Л. Царик розповів про перспективи еколого-географічних досліджень природи Дністровської долини експедицією В. Гаєвського (1929 р.), М. Чайковського (1997 р.) та сучасними тернопільськими науковцями [100].

Тогоріч програма засідання включала презентацію двох монографій молодих науковців-істориків: кандидатів історичних наук, доцентів ТНПУ ім. В. Гнатюка Андрія Кліша «Кирило Студинський: життя та діяльність» (Тернопіль: Вектор,

2011. 220 с.) та Юрія Древницького «Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942)» (Тернопіль: ТНПУ, 2012. 304 с.). Видатні вчені та громадсько-політичні діячі, дійсні члени НТШ К. Студинський та В. Старосольський свого часу багато зробили для розвитку товариства. Кирило Студинський, котрий родом з Тернопільщини (с. Кип'ячка), у 1923–1932 рр. очолював НТШ у Львові [100].

Участь у роботі пленарного засідання березневої сесії взяли відомі науковці, члени НТШ, митці та представники громадськості Тернополя: Б. Головин, О. Смоляк, В. Хім'як, Й. Свинко, І. Кліщ, Л. Струганець, Ю. Скоренький, В. Барна, Я. Омелян, М. Ониськів та інші.

Учасники засідання переглянули нові надходження до колекції НТШ у фонді ТОУНБ, зокрема добірку наукових праць різних секцій Львівського та інших осередків товариства. Завершився захід уже традиційною музично-літературною композицією, приуроченою шевченківським дням, за участю студентів і викладачів Інституту мистецтв ТНПУ ім. В. Гнатюка, котрі прочитали поезію та виконали пісні на слова Т. Шевченка.

У березні 2013 р. відбулися планові наукові засідання усіх сформованих на той час комісій ТОО НТШ: філологічної, історичної, археологічної, еколого-географічної, медичної, інженерно-технічної та мистецтвознавчої [101].

У 2013 р. вийшов 8-ий том Збірника праць ТОО НТШ – «Музеї Тернопільщини» [102], котрий вмістив 44 наукові статті про державні та громадські музеї області. Редактором тому була Елла Бистрицька. Особливе місце у збірнику відведено історії становлення і розвитку музеїв, характеристиці основних фондів та експонатів; висвітлено діяльність низки меморіальних музеїв, які повернули із забуття імена славетних краян – громадських діячів, подвижників науки та культури; окреслено також перспективи розвою музейної справи та Національного заповідника «Замки Тернопілля» [102].

Під грифом НТШ у 2013 р. видано також монографії Г. Возняка «Михайло Петрович – філософ і математик. Повернення в Україну» [103] та Н. Білик «Культурологічна спадщина Богдана Лепкого» [104], бібліографічний покажчик друкованих праць дійсного члена НТШ Б. Головина [105], матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Подільські читання» [106].

З ініціативи Президії ТОО НТШ у 2013 р. виготовлено меморіальну дошку відомому досліднику фізичного виховання і спортивного руху в Західній Україні, члену НТШ, доктору історичних наук, професору Богдану Трофим'яку, котру встановлено на фасаді будинку, де жив учений (м. Тернопіль, вул. Камінна, 3 а).

У 2013 р. голова та члени президії ТОО НТШ взяли участь у відкритті декількох виставок, присвячених творчості відомих учених і громадських діячів Галичини попередньої епохи. Такі заходи неодноразово відбувалися у Державному архіві Тернопільської області. Також М. Андрейчин виступив на відкритті виставки, приуроченої пам'яті відомого громадського діяча М. Болюха у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї, на виставці народних художніх виробів та творів Олекси Новаківського з колекції Миколи Мушинки у Тернопільському обласному художньому музеї, на ювілейній виставці ста книжок, оформлених заслуженим художником України Я. Омеляном [107]. Як бачимо, в тернопільському осередку товариства традиційно значне місце посідали культурно-мистецькі заходи міста й області.

Варто виокремити знакові науково-практичні конференції 2014–2018 рр., проведені з ініціативи та за участю членів тернопільського НТШ.

У 2014 р. за участю голови ТОО НТШ на базі Тернопільського національного економічного університету відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Тарас Шевченко і сучасна національна освіта», приурочена 200-літтю

від дня народження Шевченка. За матеріалами конференції видано збірник статей [108]. Художник, член НТШ Я. Омелян організував у ТНЕУ виставку екслібрисів до ювілею великого поета, участь у відкритті котрої також взяв голова осередку.

У 2015 – 2017 рр. голова історичної комісії ТОО НТШ Елла Бистрицька ініціювала серію тематичних науково-практичних конференцій «Церква в контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних трансформацій». У 2014 р. відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)» [144]. Наступного, 2015 р., наукова спільнота вшановувала пам'ять визначних провідників Греко-католицької церкви. Відтак на базі ТНПУ ім. В. Гнатюка до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого була проведена Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська греко-католицька церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій» [145]. У 2016 р. ТОО НТШ став співорганізатором Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства» (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття проведення Львівського «псевдособору» 1946 р.), котра відбулася 21–22 квітня 2016 р. в ТНПУ ім. В. Гнатюка та мала великий резонанс серед наукових та релігійних кіл України [109; 110; 146].

27–28 квітня 2017 р. на базі цього ж університету пройшла IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Протестантські церкви у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій» (до 500-ліття Реформації), активна участь в організації котрої також належала професору Еллі Бистрицькій [111; 147]. На конференцію прибули провідні релігієзнавці, священнослужителі з різних регіонів України та

з-за кордону, а також представники світської влади. Учасники обговорювали історію протестантизму, проблеми релігійної свободи, вплив Реформації на соціально-економічний розвиток країн, інші актуальні питання і проблеми [112].

За участю голови осередку, голів та членів комісій відбувалися також конференції обласного і місцевого рівнів, круглі столи, на яких обговорено актуальні питання з різних сфер наукових знань [112].

В окреслені роки президія осередку та окремі комісії продовжували працю над тематичними збірниками. Зокрема, вийшли з друку 9-й том праць «Сучасні проблеми техніки і технології» за редакцією дійсного члена НТШ Петра Яснія [113], 10-й – «Проблеми економіки Тернопільщини та інших територій України» (редактори – професор Оксана Гомотюк та доктор економічних наук Василь Дерій) [114] та 11-й – «Архіви Тернопільщини» (редактори – доцент Федір Полянський та професор Елла Бистрицька) [115].

У статтях, що увійшли до 9-го тому Збірника праць, розглянуто проблеми в галузі механіки й математичного моделювання, фізики, електротехніки й світлотехніки, конструювання обладнання, технології машинобудування й транспортування. Збірник складається з чотирьох розділів: історія науки; машинобудування та механіка; матеріалознавство; фізико-математичне моделювання в техніці та технології [113].

У 10-му томі Збірника праць міститься 15 наукових статей, у котрих наведено важливу інформацію про стан і проблеми розвитку підприємництва, українського села та аграрної економіки, місцевих бюджетів, а також про історичні аспекти економічного розвитку українських господарств у XIV–XX ст. [114].

11-й том присвячений становленню й розвитку архівної справи на Тернопільщині. У ньому вперше зроблено спробу систематизувати й критично проаналізувати матеріали документів Національного архівного фонду України, які збе-

рігаються у Державному архіві Тернопільської області (далі – ДАТО). Окремі статті ілюструють історію ДАТО, теорію архівної справи, різні сторінки з архівної біографістики [115]. Видання було приурочене 100-річчю створення системи архівних установ України. Збірник складається з чотирьох розділів та містить публікації теоретико-методологічного характеру; статті, що висвітлюють окремі особові фонди та сторінки з життя й діяльності відомих політиків, науковців, митців на базі документів ДАТО; публікації, присвячені теорії архівної справи та районним архівним установам області [116, с. 120]. Ретельно зібраний, систематизований та проаналізований авторами збірника матеріал з історії і функціонування ДАТО й архівних відділів районних державних адміністрацій містить цінну інформацію, більшість якої опубліковано вперше [116, с. 121].

Аналіз звітів ТОО НТШ за останні роки засвідчує, що члени осередку продовжували брати активну участь у численних міських і обласних заходах. З найголовніших наведемо: вшанування річниць від дня народження Т. Шевченка, участь у презентаціях нових видань (наприклад, книги П. Твардовського «Українській нації призначено вижити», О. Львіна та співавторів «За тебе, Україно», присвяченої в'язням Берези Каргузької, книги «Тарас Шевченко в пам'яті поколінь» та «Шевченкіана Івана Марчука» та інші).

Голова тернопільського осередку М. Андрейчин виступав на відкритті багатьох виставок, зокрема: «Підпільна графіка ОУН-УПА, графік Іван Балан у книгах Нестора Мигана» (2015 р.), «Я так її, я так люблю мою Україну убогу...», приурочену 202-ій річниці з дня народження Т. Шевченка (2016 р.), виставці автопортретів Т. Шевченка і тематичних поштових марок, ювілейному зібранні з нагоди 80-річчя заслуженого художника України Євгена Удіна (2017 р.), презентаціях екслібрисів Я. Омеляна, різноманітних тематичних філателістичних виставках тощо [112]. 27 березня 2015 р. голова осередку взяв

участь у відкритті меморіальної дошки відомому тернополянину, громадсько-культурному діячеві Ігорю Гереті, встановленої на фасаді Тернопільської експериментальної школи мистецтв [117]. Щоразу у таких виступах презентовано й популяризовано діяльність НТШ та його тернопільського осередку.

Як свідчать програми пленарних засідань ТОО НТШ у 2015–2018 рр., президія надавала перевагу актуальним для сьогодення науковим проблемам. Наприклад, у березні 2015 р. наукова сесія присвячувалась 150-річчю від дня народження Андрея Шептицького. Свої доповіді на пленарному засіданні про цю видатну постать презентували професор Елла Бистрицька, о.-доктор Михайл Пастух та аспірантка Ульяна Безпалько [118]. Наукова березнева сесія 2016 р. присвячувалась 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. На пленарному засіданні виступили: Ірина Федорів із доповіддю «Творча співпраця М. Грушевського і М. Кордуби», Ольга Куца на тему «Іван Франко та Михайло Драгоманов: на складних перехрестях українського буття», Василь та Зоя Ільчишині з темою «Комарівський горизонт багатощарового могильника в Кордишеві Шумського району» [119]. Пленарне засідання 2017 р. було тематичним: свої наукові здобутки презентувала археологічна комісія. Зокрема виступили: Богдан Строцький про «Створення археологічного музею у Чернеліві-Руському: стан і перспективи», Михайло Сохацький та Олександр Дудар – «Деякі підсумки археологічних досліджень печери Вертеба», Володимир Парацій – «Археологічні пам'ятки та артефакти Бережанського краю: виявлення, музеєфікація» [120]. 24 березня 2018 р. на пленарному засіданні ТОО НТШ заслухано такі доповіді: «Перші розкопки Тернопільського замку» (Богдан Строцький), «Реконструкція призамкової території зі створенням експозиції оборонних споруд під відкритим небом у м. Тернопіль» (Юрій Вербовецький), «Антропогенний вплив на геологічне середовище міста Тернополя та його геологічні наслідки» (Йосип Свинко) [121].

Упродовж останніх років готуються та видаються фундаментальні випуски унікальної багатотомної «Енциклопедії НТШ», членом редакційної колегії якої є голова Тернопільського осередку М. Андрейчин. Уже видано 4 томи, до друку здано 5-й том [122]. Загалом планується видати 12 томів. Це спільний проєкт НТШ та Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. Появу кожного тому громадськість розцінює як велику подію в науковому і культурному житті України та діаспори.

Вагоме ще одне видання, упорядковане працівниками ТООУНБ, з якою осередок активно співпрацює. Мова йде про бібліографічний покажчик «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): історично-філософська секція: дійсні члени», над укладенням якого працювали Л. Оленич, В. Вітенко, О. Раскіна [123]. Книга має важливе науково-практичне значення, оскільки знайомить зі списками наукових праць 25 дійсних членів НТШ, які за вказаний період тою чи іншою мірою були пов'язані з Тернопільщиною. Раніше подібного видання не було: у бібліографічному покажчику зібрано назви наукових праць, розпорошених у різних архівах і бібліотеках України та зарубіжних держав.

ТОО НТШ поступово поповнювався новими дійсними членами, зокрема до їх когорти з Тернопільського осередку в останні роки доєдналися такі відомі в Україні вчені: доктор технічних наук, професор Петро Ясній (2013 р.), релігієзнавець, доктор історичних наук, професор Елла Бистрицька (2015 р.), письменник і літературознавець Богдан Мельничук (2017 р.), професор-геолог Йосип Свинко (2017 р.), археолог, кандидат історичних наук, доцент Богдан Строць (2017 р.), гео-еколог, доктор географічних наук, професор Любомир Царик (2019 р.), громадська діячка, кандидат фізико-математичних наук Ольга Збожна (2019 р.), доктор мистецтвознавства, професор, член Національної спілки композиторів України Олег Смоляк, відома археолог, кандидат історичних наук Марина Ягодинська (2022 р.).

16 березня 2019 р. у ТООУНБ відбулося традиційне пленарне засідання наукової сесії ТОО НТШ та звітно-виборні збори. Засідання вів голова – професор Михайло Андрейчин, котрий ознайомив учасників конференції зі звітом про діяльність осередку за останні п'ять років. Після обговорення члени товариства одноголосно підтримали кандидатуру М. Андрейчина на наступний термін головування [124].

Програмою засідання були передбачені цікаві й пізнавальні доповіді. Професор Елла Бистрицька виступила на тему «Православна Церква України: тернистий шлях автокефалії». Про євангельське розуміння «автокефалії» Церков у творчості Тараса Шевченка виголосив доповідь о.-доктор Михайл Шевченків (Пастух). Бібліограф ТООУНБ Лариса Оленич презентувала бібліографічний показчик «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Історично-філософська секція: дійсні члени» [125]. Професор Любомир Царик розповів про перспективи еколого-географічних досліджень природи Дністровської долини експедицією В. Гаєвського (1929 р.), М. Чайковського (1997 р.) і сучасними тернопільськими науковцями. Тогоріч, як і у попередні роки, в березні відбулися планові наукові засідання усіх комісій ТОО НТШ [125].

Завдяки зусиллям голови осередку М. Андрейчина у 2019 р. відбулася ще одна неординарна подія у культурному житті міста, ідею котрої Михайло Антонович виношував не один день. 11 червня під час велелюдного зібрання жителів міста, працівників Тернопільської комунальної лікарні швидкої допомоги, студентів ТНМУ ім. І. Горбачевського, за участю ректора університету Михайла Корди та міського голови Сергія Надала перед інфекційним корпусом лікарні було урочисто відкрито пам'ятник святому Роху – покровителю інфекційних хвороб і захиснику від епідемій (скульптор – Олесь Малаяр). Саме у цьому чотириповерховому будинку з 1930-х рр. лікуються інфекційні хворі, а з 1959 р. розміщена кафедра інфекційних хвороб з епідеміологією ТНМУ ім. І. Горбачевського,

завідувачем якої є М. Андрейчин. У скульптурній композиції зображено святого Роха, який сидить на камені й у правій руці тримає посох. Одна нога дещо оголена, на ній є рана від нагноєння чумного бубону. Поряд сидить на задніх лапах собачка, який пропонує хворому шматок хліба. З другого боку – стоїть глечик з водою [126, с. 198].

Одразу після відкриття пам'ятника у місцевій пресі з'явилися позитивні відгуки. Журналісти назвали його перлиною і родзинкою серед скульптур міста. Біля святого Роха тепер часто можна побачити молодих та літніх людей, а також студентські групи. Як красиво зазначив у своїй книзі «Інфекції і люди: розмисли клініциста» М. Андрейчин, «святий Рох додає надії хворим, спонукає людей бути врівноваженими і добрими в цьому шаленому егоїстичному світі» [126, с. 199].

До речі, згадане видання є унікальною працею-спогадами, у котрій підсумовуються надзвичайно цінні спостереження відомого лікаря-інфекціоніста Михайла Андрейчина за час шістдесятилітньої професійної діяльності та осмислюються насущні глобальні виклики у призмі одвічних світоглядних дилем, котрі постійно присутні у його робочому повсякденні та житті [127, с. 116–119].

У 2020 р. Тернопільський осередок став співорганізатором науково-практичної конференції з нагоди 160-річчя з дня народження Ізидора Глинського (1860–1931 рр.) – відомого галицького громадського діяча, дійсного члена Всесвітньої української академічної організації НТШ, священника ГКЦ, довголітнього пароха с. Буцнів, еміграційного референта митрополита Андрея Шептицького, Микулинецького та Тернопільського декана. Від ТОО НТШ на конференції, що відбувалася у с. Буцнів 14 лютого, виступили Михайло Андрейчин, Олег та Павло Смоляки, Елла Бистрицька, Леся Костюк [128]. Подія мала резонанс серед громадськості області, привернула увагу до постаті Ізидора Глинського, його багатогранної діяльності та важливих проблем збереження духовних цінностей, у

пресі згодом з'явилася низка публікацій про отця, що сприяло актуалізації події [129; 130].

20 березня 2021 р., в рамках березневої наукової сесії, відбулось пленарне засідання Тернопільського осередку. Участь у його роботі взяли дійсні члени НТШ й голови комісій (Е. Би-стрицька, О. Збожна, Б. Строць, Л. Струганець) та інші. Члени товариства мали нагоду почути пізнавальні наукові доповіді: голови осередку, професора Михайла Андрейчина щодо ситуації із пандемією, докторів філологічних наук, професорів Мар'яни Лановик «Археологія пам'яті» як концепція дослідження наукового спадку В. Гнатюка» та Зоряни Лановик «Заборонена Леся Українка: судові справи і людські долі». Неоніла Дригуш (членкиня товариства), на основі джерел і спогадів, розповіла про перебування Тараса Шевченка на хуторі Вірля (1846), що на Кременеччині, про одну із цікавих сторінок біографії поета.

Марина Ягодинська презентувала ілюстрований альбом-каталог із грифом НТШ, що була довготривалим проектом Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, – «Сакральна скульптура Тернопільщини». Над упорядкуванням видання працювали С. Грабовий, В. Зацна, В. Салук, Л. Строць, М. Ягодинська. У видання увійшла також стаття М. Андрейчина «Святі захисники від епідемій й покровителі інфекційних хворих» [131; 132].

У 2021 р. Україна відзначала 150-річчя від народження видатного вченого, етнографа, багаторічного наукового секретаря НТШ Володимира Гнатюка та славетної поетеси Лесі Українки. Тернопільський осередок взяв активну участь у низці заходів з нагоди цих ювілеїв. Зокрема, за участю членів товариства було організовано і відкрито виставку наукової літератури з фонду ТОО НТШ у ТООУНБ, присвячену ювілярам.

Товариство стало співорганізатором Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Володимир

Гнатюк у європейському науковому просторі (до 150-річчя від народження видатного вченого)», що відбувалася на базі ТНПУ ім. В. Гнатюка [133]. Михайло Андрейчин увійшов до оргкомітету конференції, багато членів організації підготували виступи та публікації, згодом уміщені в збірнику матеріалів конференції, виданому у форматі колективної монографії [134].

У зв'язку з Гнатюківським ювілеєм з ініціативи ТОО НТШ та за фінансової підтримки університету його імені було видано поштовий конверт і марку, погашені представниками Укрпошти за участю М. Андрейчина та членів президії (березень 2021 р.).

У 2021 р. вийшов з друку 12-й том Збірника праць, присвячений актуальним проблемам природничого, історичного та літературного краєзнавства Тернопільщини. Звернення до окресленої тематики у такому комплексному форматі надзвичайно важливе в умовах сьогодення та набуває пріоритетного суспільного значення. При формуванні громадянських, духовних та інтелектуальних рис сучасної громади краєзнавство стає могутнім чинником збереження національної пам'яті, багатовікових самобутніх культурних традицій [135].

Видання приурочене до 150-річчя від дня народження Володимира Гнатюка та логічно продовжило серію видань ТОО НТШ, присвячену музеям та архівам Тернопільщини [102; 115]. Збірник праць складається з чотирьох розділів та уміщує статті, присвячені актуальним проблемам екологічних та природничих досліджень сучасної Тернопільщини, автори: Й. Свинко, П. Дем'янчук, Б. Гдаль, М. Андрейчин, В. Паничев, Л. Царик, С. Новицька, І. Кузик, Л. Янковська, І. Барна [135].

У збірнику представлено суспільно-історичні дослідження, у яких автори висвітлюють актуальні аспекти краєзнавчої тематики, як-от: історіографічні, іконографічні та картографічні джерела в контексті відтворення замків Тернопільщини (Р. Підставка), поля битв часів Хмельниччини на Західній Україні (Б. Строцен), історію герба та втрачені храми м. Бе-

режани (Б. Тихий), сакральну скульптуру Тернопільщини у збережених та незбережених об'єктах культурної спадщини (Л. Строць), специфіку регіональної туристсько-рекреаційної системи Тернопільщини (Л. Царик) та ін. [135].

Окреме місце у Збірнику праць відведено дослідженням творчості відомих і маловідомих постатей української науки і культури, уродженцям Тернопільщини, вшануванню ювілейних дат І. Пулюя, В. Гнатюка (статті О. Збожної, Я. Стоцького, Остапа та Романи Черемшинських, О. Парубочої та ін.). У цьому розділі є стаття Михайла та Ігоря Андрейчиних про увіковічнення пам'яті В. Гнатюка у філателії: автори подали інформацію про 11 поштових конвертів, дві листівки та дві марки, присвячені видатному вченому, зробили короткий аналіз його наукового доробку [135].

12-й том Збірника праць став черговим здобутком ТОО НТШ. Додамо, що історико-краєзнавчі праці сприяють інтенсифікації важливих процесів у різних сферах громадсько-політичного й духовного життя краю. Своєчасність і перспективність таких досліджень зумовлені новими суспільно-політичними викликами й загрозами на тлі глобалізаційних процесів, що відбуваються у світі [135].

У 2021 р. під грифом НТШ вийшов посібник «Клінічна латина з англійськими та українськими відповідниками» (автори: М. Закалюжний, М. Андрейчин, Р. Коморовський) [136]. А також продовжився проєкт ТООУНБ, започаткований 2017 р., з укладення бібліографічних покажчиків праць членів НТШ. Цьогоріч видано покажчик «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873-1940): філологічна секція: дійсні члени», який уклала Лариса Оленич. До видання вступною статтею «Когорта земляків-тернополян серед дійсних членів НТШ» долучилася член товариства Наталія Дашенко [137].

Серед останніх наукових здобутків членів осередку слід виокремити видання Надії Білик «Спогади про Богдана Лепокого» (Тернопіль, 2022), приурочене 150-літтю від дня на-

родження письменника [138]. До книги увійшли спогади сучасників про видатного українського письменника та громадсько-культурного діяча, більшість з яких уперше опубліковано в незалежній Україні.

У 2022 р. під грифом НТШ опубліковано також: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Микола Чайковський – організатор заповідної справи на Тернопільщині», що проводилася з ініціативи еколого-географічної комісії ТОО НТШ на базі ТНПУ ім. В. Гнатюка [139]; монографію М. Тимошика і С. Вольської «Тернопільський фарфоровий завод: історія, типологія, художні особливості» [140].

18 січня 2023 р. з ініціативи дійсного члена НТШ Григорія Возняка відбулася обласна наукова конференція вчителів математики до 150-річчя Володимира Левицького.

Серед нещодавніх заходів, у яких М. Андрейчин представляв ТОО НТШ: круглий стіл, присвячений 150-річчю від дня народження Й. Сліпого, де голова товариства виступив з темою «Йосип Сліпий і НТШ» (27 січня 2023 р.), виставка-аукціон художніх картин молодих талантів для збору коштів на ЗСУ; вечір спогадів про поета Петра Тимочка у Тернопільському відділенні Спілки письменників України; презентація монографії «Тернопільський фарфоровий завод: історія, типологія, художні особливості» у ТОКМ [141].

ТОО НТШ виступив одним із співорганізаторів круглого столу «Кардинал Любомир Гузар: «Світ можна змінити, коли ми шануємо гідність кожної людини». До 90-ліття від дня народження», котрий відбувся 28 лютого 2023 р. у Науковій бібліотеці ТНПУ ім. В. Гнатюка. Ініціатором та модератором його проведення була професор, дійсний член НТШ Елла Бистрицька [142]. У заході, серед інших, взяли участь єпископ-помічник Тернопільсько-Зборівський УГКЦ, доктор канонічного права Теодор Мартинюк, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії

ім. Г. Сковороди НАНУ Людмила Филипович, протоієрей, доктор східних церковних наук, вікарій Тернопільсько-Зборівської архієпархії, декан м. Тернопіль УГКЦ о. Віталій Козак, присутність й виступи яких додали ваги проведеному заходу.

18 березня 2023 р. відбулося чергове пленарне засідання ТОО НТШ, присвячене 150-річчю від заснування товариства. Цікаві доповіді порадували присутніх. Зокрема, Олег Смоляк розповів про Й. Роздольського як співавтора Станіслава Людкевича у створенні фундаментального збірника «Галицько-руські народні мелодії»; Ольга Петришина зацентрувала увагу на проблемі безпекового статусу сучасної української мови; Марина Ягодинська поділилася інформацією про нові дослідження поховань культури кулястих амфор на Тернопільщині; Надія Білик презентувала свою нову працю [143]. Було, як завжди, ємко, цікаво, різнопланово та інформативно. В ТООУНБ зібралося традиційно близьке по духу товариство. Прозвучали плани щодо відзначення ювілею НТШ на Тернопільщині. І це тішить: наукове життя триває, незважаючи на складні обставини сьогодення, російсько-українську війну, котра, безумовно, не додає настрою науковцям, але додає сили й гарту до праці, до Перемоги.

Висновки. Опрацьовані джерела переконливо засвідчують, що осередок від його започаткування в Тернополі співпрацював із багатьма громадськими організаціями та державними адміністративними, освітніми, бібліотечними, музейними закладами міста й області. Про це свідчать програми різних заходів того часу та публікації про них у місцевій періодиці. Показово, що в час головування І. Герети незмінним партнером різних акцій осередку був Інститут національного відродження України, оскільки І. Герета очолював обидві недержавні громадські організації, а як працівник краєзнавчого музею та Тернопільської вищої духовної семінарії ім. Й. Сліпого залучав і ці установи до підготовки і проведення різноманітних заходів.

З обранням головою М. Андрейчина продовжилася активна співпраця з багатьма науковими, навчальними та освітніми закладами, постійне партнерство практикувалося з Тернопільським обласним краєзнавчим музеєм, Тернопільським обласним художнім музеєм, Державним архівом Тернопільської області та Тернопільською обласною універсальною науковою бібліотекою.

Осередок проводив систематичну організаційну, наукову, видавничу діяльність. Можна звернути увагу на те, що її переважно зумовлювали актуальні календарні події історичного, наукового, культурно-мистецького характеру. Зауважимо, що ці події мали виключно національний вектор: присвячувалися визначним українським постатям, фактам, подіям. Відзначимо актуальність тематики досліджень, викладених у доповідях наукових заходів осередку: деякі мають особливу цінність для утвердження і розвитку української національної самосвідомості, формування демократичного світогляду сучасних українців.

За час діяльності Тернопільського осередку НТШ видано 12 томів «Збірника наукових праць». Кожен том виходив обсягом 17–27 друкованих аркушів, накладом 300–600 примірників. Всі вони надруковані завдяки фінансовій підтримці благодійних організацій та меценатів у видавництвах «Рада», «Укрмедкнига», «Джура», «Терно-граф», «Підручники і посібники». Безумовно, збірники праць – це продовження у часопросторі грушевсько-гнатюківської лінії щодо пропаганди серед широкого загалу найновіших досягнень української науки в найрізноманітніших сферах знань. Прикметно також, що видані томи оздоблені на обкладинці щораз іншими автопортретами Т. Шевченка, безсмертне ім'я якого носить товариство.

За досліджуваний період (1998–2023 рр.) у заходах осередку взяла участь велика кількість визначних сучасників Тернопільщини, представивши власні пошукові, наукові, творчі здобутки. Як видно із програм березневих наукових сесій, постійну й послідовну працю здійснювали історична, філологіч-

на, археологічна, мистецтвознавча, медична, інженерно-технічна, еколого-географічна комісії. Хоча голови товариства ініціювали створення й інших (права, економіки, політології, філософії, теології, психології, математики, етнографії та фольклористики). Була спроба започаткувати молодіжний сектор у структурі осередку.

Безумовно, що цілісну картину діяльності, організаторів та учасників заходів Тернопільського осередку НТШ у 1998–2023 рр. ще належить формувати, оскільки існують неопрацьовані матеріали, що зберігаються в архівах НТШ (Львів), тернопільських бібліотечних, музейних, архівних установах та у приватних архівах першого голови місцевого осередку І. Герети та інших тернопільських громадських діячів.

Підсумовуючи, варто зазначити, що Тернопільський осередок НТШ, спираючись на творчі здобутки своїх славних попередників, сьогодні об'єднує значне число талановитих науковців (468 членів), котрі беруть активну участь у наукових форумах, конференціях, громадсько-освітніх та культурно-мистецьких заходах, систематично публікують результати своєї наукової діяльності у статтях та монографіях під грифом НТШ. У планах осередку – розширення міжнародної співпраці, поповнення музейних й архівних фондів новими документами й експонатами, продовження популяризації багатогранної діяльності НТШ в місті й області.

Література

1. Лавренюк В. А. Герет Ігор Петрович. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=25573 (22.08.2022).
2. Герета Ігор Петрович. *Вікіпедія* – вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D2%90%D0%B5%D1%80%D0>

%B5%D1%82%D0%B0_%D0%86%D0%B3%D0%BE%D1%80_%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

3. Ігор Герета. Кандидат у народні депутати України від Тернополя та Великої Березовиці (виборчий округ № 163). (На листівці рік не вказано, але діяльність кандидата зазначена до 1997 р., тому, ймовірно, це джерело належить до 1998 р., коли відбувалися вибори до Верховної Ради України). Архів ТО НТШ.
4. Наукове товариство ім. Шевченка. Довідник. Львів, 1997. 76 с.
5. Видавничі підсумки відродження. Каталог видань Наукового товариства ім. Шевченка в Україні 1989-2003 / укладач – І. Мельничук; ред., авт. вст. статті О. Романів. Львів, 2003. 45 с.
6. Березнева наукова сесія Тернопільського осередку Наукового товариства імені Шевченка, присвячена 5-річчю від часу його створення (з участю Тернопільської вищої духовної семінарії імені Патріарха Йосифа Сліпого та Інституту національного відродження України). Тернопіль, 22–23 березня 2002 р. Архів ТО НТШ.
7. Звіт про роботу Тернопільського осередку НТШ (у 1998 – 1-й чв. 1999 р.): машинопис / упорядник: голова ТО НТШ, заслужений діяч мистецтв України Ігор Герета. 15.03.1999. 3 с. Архів ТО НТШ.
8. Березнева наукова сесія: програма / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Тернопіль, 1998. Архів ТО НТШ.
9. Ювілейні святкування 110-ї річниці від дня народження Василя Барвінського в Тернополі / Управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації, Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Тернопільське державне музичне училище ім. С. Крушельницької, Львівський вищий музичний інститут ім. М. Лисенка, Тернопільський інститут національного відродження України, Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Тернопіль, 1998. Архів ТО НТШ.
10. Програма урочистостей до 120-річчя від дня народження видатного українського скульптора і громадського діяча Михайла Парашука (1878–1963) / Тернопільське обласне управління культури, Інститут національного відродження України, Тер-

- нопільський осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Обласний державний архів, Обласний краєзнавчий музей, Обласний художній музей. Тернопіль, 1998. Архів ТО НТШ.
11. Володимир Янів у добу ХХ сторіччя : зб. матеріалів наук. конф. (Тернопіль, 26–27 лист. 1998 р.) / ред. рада: Я. Дашкевич, О. Куца, Т. Титаренко [та ін.]. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 168 с.
 12. Наукова сесія, присвячена 125-річчю Наукового товариства імені Тараса Шевченка: програма сесії / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Інститут національного відродження України. Тернопіль, 30 грудня 1998 р. Архів ТО НТШ.
 13. Звіт про роботу Тернопільського осередку НТШ (у 2 та 3-ому кварталах 1999 р.): машинопис / упорядник: голова ТО НТШ Ігор Герета. 2 с. Архів ТО НТШ.
 14. Доповнення до звіту Тернопільського осередку НТШ за 1999 р.: машинопис / упорядник: голова ТО НТШ Ігор Герета, 09.02.2000. 1 с. Архів ТО НТШ.
 15. Літературно-мистецький вечір уродженки нашого краю поетеси Тетяни Фролової (Львів): програма / Тернопільський обласний краєзнавчий музей, Інститут національного відродження України, Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка. 01.11.1999 р. Архів ТО НТШ.
 16. Березнева наукова сесія Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка, присвячена 2000-літтю Різдва Христового з участю Тернопільської вищої духовної семінарії ім. патріарха Йосифа Сліпого, Тернопільського обласного краєзнавчого музею, Інституту національного відродження України : запрошення-програма. 2000. Архів ТО НТШ.
 17. Герета І. Наукова сесія НТШ у Тернополі. *Свобода*. 30.03.2000. С. 3.
 18. Герета І. Двохтисячоліття Різдва Христового. *Вільне життя*. 08.04.2000. № 38. С. 3.
 19. Урочиста академія, присвячена 2000-літтю Різдва Христового. 29-30 січня 2000: запрошення-програма / Тернопільська вища духовна семінарія ім. патріарха Йосифа Сліпого, Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка, Інститут національного відродження України, Тернопільський обласний краєзнавчий музей. Архів ТО НТШ.

20. Дністренко Ярема (Герета Ігор). Духовний злет. *Соломія*. 01.02.2000. Архів ТО НТШ.
21. Лист до О. Романіва від І. Герети, 09.02.2000: рукопис. Архів ТО НТШ.
22. Березнева наукова сесія. Засідання медичної комісії осередку: запрошення-програма / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Архів ТО НТШ.
23. Кліщ І. Українська медицина в історичному ракурсі. *Свобода*. 29.04.2000.
24. 100-річчя від дня народження видатного українського художника Петра Обалю (19.04.1990 – 26.05.1987) : запрошення-програма. Архів ТО НТШ.
25. Герета І. З маленької Ободівки – у митецький світ. *Вільне життя*. 29.08.2000.
26. Березнева наукова сесія з участю Інституту національного відродження України, Тернопільського обласного краєзнавчого музею / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка, 2001. Архів ТО НТШ.
27. Коротка інформація про роботу Тернопільського осередку НТШ у 2001 році: машинопис / голова ТО НТШ, заслужений діяч мистецтв України Ігор Герета. 1 с. Архів ТО НТШ.
28. Лист до О. Романіва від І. Герети. 01.12.2001 р. Архів ТО НТШ.
29. Березнева наукова сесія Тернопільського осередку Наукового товариства імені Шевченка, присвячена 5-річчю від часу його створення (з участю Тернопільської вищої духовної семінарії ім. патріарха Йосифа Сліпого та Інституту національного відродження України). Тернопіль, 22–23 березня 2002 р. Архів ТО НТШ.
30. Програма наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження Патріарха Української греко-католицької церкви, кардинала Йосифа Сліпого / Тернопільська вища духовна семінарія ім. патріарха Йосифа Сліпого, Тернопільський державний технічний університет ім. Івана Пулюя, Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка, Інститут національного відродження України. 16 лютого 2002 р. Архів ТО НТШ.
31. Листи голові НТШ в Україні п. О. Романіву, вченому секретареві п. О. Купчинському від І. Герети. 10.03.1999; вченому секретареві НТШ п. О. Купчинському від І. Герети. 20.03.1999;

- голови НТШ п. О. Романіву від І. Герети. 20.10.2000; голові НТШ п. О. Романіву від І. Герети. 20.02.2001. Архів ТМО НТШ.
32. Інтерв'ю з Марією Крупою, проведене Наталією Дашченко 10.08.2022 р.
33. Андрейчин М. А. Передмова. *Збірник праць ТМО НТШ*. Тернопіль: Рада, 2004. Т. 1. С. 6–8.
34. Тернопільський осередок НТШ. YouControl: сервіс перевірки контрагентів. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/38480205/
35. Протокол № 1 засідання Ради Тернопільського міського осередку НТШ від 28.10.2003 р. 2 с. Архів ТМО НТШ.
36. Проблема самоідентифікації українців у різних сферах суспільного життя : програма наукових читань, присвячених 130-річчю заснування НТШ. Тернопіль, 14 грудня 2003 р. Архів ТМО НТШ.
37. Програма наукової березневої сесії, присвяченої 190-річчю від дня народження Т. Шевченка / Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім. Шевченка, Обласна універсальна наукова бібліотека. Тернопіль, 2004. Архів ТМО НТШ.
38. Бичко З. Наукова Шевченкіана. *Вільне життя*. 10.04.2004. № 36.
39. Звіт про наукову та організаційну діяльність Тернопільського міського осередку НТШ за 2004 р. Архів ТМО НТШ.
40. Програма наукової сесії (березень 2005 року) / Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Архів ТМО НТШ.
41. Програма наукових читань, присвячених 100-річчю з часу написання поеми Івана Франка «Мойсей». Тернопіль, 2005. Архів ТМО НТШ.
42. Рекомендації, схвалені на наукових читаннях, присвячених 100-річчю з часу написання поеми І. Франка «Мойсей»: рукопис. Архів ТМО НТШ.
43. Християнське милосердя і світська емпатія: деонтологічний аспект : програма науково-практичної конференції (07.10.2005 р., Київ-Тернопіль): Укрмедкнига, 2005. 11 с.
44. Християнське милосердя і світська емпатія: деонтологічний аспект : науковий збірник / за ред. М. Андрейчина та А. Гудими. Київ-Тернопіль: Укрмедкнига, 2005. 182 с.

45. Програма наукової сесії (березень 2006 року) / Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Архів ТМО НТШ.
46. Дашенко Н. З іменем великого Кобзаря. Діяльність осередку НТШ у Тернополі (2003-2006 рр.). *Вільне життя*. 11 березня 2006. № 20. С. 8.
47. Програма концерту з фортепіанних творів Романа Савицького / Тернопільське обласне державне музичне училище ім. С. Крушельницької, ІНВУ ім. І. Герети, ТО НТШ. Тернопіль, 2003. Архів ТМО НТШ.
48. Програма поетично-музичної композиції «Тричі мені являлася любов» (за збіркою Івана Франка «Зів'яле листя») / Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Музично-педагогічний факультет, ІНВУ ім. І. Герети, ТМО НТШ. Тернопіль, 11 листопада 2003. Архів ТО НТШ.
49. Програма поетично-музичної композиції «І на оновленій землі...» / Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Музично-педагогічний факультет, ТО НТШ. Тернопіль, 11 листопада 2003. Архів ТМО НТШ.
50. Програма поетично-музичної композиції «Україно, рідний краю...», присвячена 133-ій річниці від дня народження Богдана Лепкого / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Інститут мистецтв, ІНВУ ім. І. Герети, ТО НТШ. Тернопіль, 2005. Архів ТМО НТШ.
51. Програма поетично-музичної композиції «Я все віддам для тебе, Україно», присвячена пам'яті поета Левка Крупи / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Інститут мистецтв, ІНВУ ім. І. Герети, ТМО НТШ. Тернопіль, 2005. Архів ТМО НТШ.
52. Афіша про лекцію професора Українського музичного інституту Америки Романа Савицького (молодшого) «Музична освіта в Сполучених Штатах Америки» / Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Музично-педагогічний факультет, ІНВУ, ТО НТШ. Тернопіль, 07 листопада 2003. Архів ТО НТШ.
53. Збірник праць Тернопільського міського осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка / редкол.: М. Андрейчин, Р. Гром'як, А. Гудима [та ін.]. Тернопіль: Рада, 2004. Т. 1. 316 с. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/13858>

54. Андрейчин М. А. Передмова. *Збірник праць ТО НТШ*. Тернопіль: Рада, 2004. Т. 1. С. 6–8.
55. Протокол № 4 засідання ради Тернопільського міського осередку НТШ від 09 лютого 2005 року. 2 с. Архів ТМО НТШ.
56. Протокол № 6 засідання ради Тернопільського міського осередку НТШ від 12 грудня 2005 року. 2 с. Архів ТМО НТШ.
57. Збірник праць. Т. 2: Національно-визвольні змагання українського народу у XX столітті / Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім. Шевченка; ред. кол.: М. Андрейчин, Д. Бучко, Г. Возняк та ін. Тернопіль: Меркьюрі-Тернопіль, 2006. 398 с. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/15220>
58. Андрейчин М. А., Костюк С. В. Край Кобзаревих відвідин. *Збірник праць ТО НТШ*. Т. 2: Національно-визвольні змагання українського народу у XX столітті. Тернопіль: Меркьюрі-Тернопіль, 2006. С. 7–8.
59. Звіт про роботу ТМО НТШ голови осередку, проф. М. Андрейчина, 2007 р. Архів ТМО НТШ.
60. Возняк Г. Микола Чайковський – видатний український математик і громадський діяч. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 96 с.
61. Програма наукової сесії ТМО НТШ. Березень 2007 р. Тернопіль. 8 с. Архів ТО НТШ.
62. Конфесійне багатоманіття України в контексті духовного і національного відродження: науковий збірник. Київ-Тернопіль, 2007. 200 с.
63. Збірник праць. Том 3: Українсько-польські відносини: вчора і сьогодні / Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім. Шевченка; ред. кол. М. Андрейчин (відп. ред.), В. Юкало (відп. секр.) та ін. Тернопіль: Рада, 2007. 440 с.
64. Дуда І., Мельничук Б. Тарас Шевченко на Тернопільщині. Тернопіль: Новий колір, 2007. 108 с.
65. Гудима А. Харизма Арсена Річинського. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 144 с.
66. Лепкий Богдан. Вибрані твори: у двох томах / упорядкування та передмова Н. Білик, Н. Гавдиди, примітки Н. Білик. Київ: Смолоскип, 2007. Т. 1. 604 с.
67. Юкало В. Музей Богдана Лепкого в Бережанах. *Дивослово*. 2007. № 7 (604). С. 58–61.

68. Збірник праць. Т. 4: Видатні постаті в українській культурі і науці / Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім. Шевченка; ред. кол.: М. Андрейчин, Б. Андрушків, І. Вергелес та ін. Тернопіль: Рада, 2008. 380 с.
69. Андрушків Б. М., Вовк Ю. Я., Дудкін П. Д. та ін. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / за ред. Б. М. Андрушківа. Тернопіль: Терно-граф, 2008. 424 с.
70. Головинець В., Горобець О., Гуцал С. та ін. Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку. Тернопіль: Терно-граф, 2008. 976 с.
71. Програма наукової сесії ТМО НТШ. Березень 2008 р. Тернопіль. 5 с. Архів ТМО НТШ.
72. Арсен Річинський і проблеми помісної Української Церкви: наук. збірник міжнародних Річинських читань / за ред. А. Колодного і А. Гудими. Тернопіль: Галицький ін-т ім. В. Чорновола, 2008. 256 с.
73. Возняк Г., Осадча О., Сорока Л. Мирон Зарицький – поет математичних формул / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка; за редакцією проф. Г. Возняка. Тернопіль: Богдан, 2009. 104 с.
74. Звіт про роботу ТО НТШ голови осередку, проф. М. Андрейчина, 2009–2011 р. Архів ТМО НТШ.
75. Програма наукової сесії ТО НТШ. Березень 2010 р. Тернопіль. 5 с. Архів ТМО НТШ.
76. Протокол Установчих зборів ТОО НТШ № 1 від 17 березня 2012 р. Архів ТОО НТШ.
77. Збірник праць. Т. 5: Нобелівський рух і Україна / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Тернопіль: Джура, 2010. 317 с.
78. Збірник праць. Т. 6: Актуальні питання екології та охорони здоров'я / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Тернопіль: Укрмедкнига, 2011. 304 с.
79. Археологія і давня історія України [збірник присвячується пам'яті І. Герети]. Вип. 2: Археологія Правобережної України / редкол.: Д. Н. Козак, Б. С. Строць, Б. В. Магомедов [та ін.]. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 261 с.
80. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.): монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 416 с.

81. Фонди ТООУНБ. Інформація надана директором ТООУНБ Василем Вітенком.
82. Наукове товариство імені Шевченка: 130 років праці для України / ред.: О. Романів, О. Купчинський. Львів: [б. в.], 2003. 40 с.
83. Листування Степана Рудницького / Наукове товариство ім. Шевченка. Львів, 2006. 435 с. (Українознавча бібліотека НТШ; число 19).
84. Володимир Гнатюк (1871–1991): бібліографічний покажчик / НТШ у Львові, Комісія бібліографії і книгознавства. Львів, 1992. 152 с. (Бібліографія).
85. Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1900–1985), Анатас Фіголь (1908–1993): наук. зб. / упоряд. В. Маркус; Наук. т-во ім. Шевченка в Америці, Редакція «Енциклопедії української діаспори». Київ – Нью-Йорк – Чикаго: Обереги, 1998. 252 с. (Бібліотека української діаспори).
86. Відлуння голодомору-геноциду 1932–1933: етнокультурні наслідки голодомору в Україні / ред.: Р. Кирчів, О. Романів; Наук. т-во ім. Шевченка. Львів: [б. в.], 2005. 200 с.
87. Наукове товариство імені Шевченка : енциклопедія в 4-х томах / Наукове товариство ім. Шевченка; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Т. 2: Бібл-Вес. Київ – Львів – Тернопіль, 2014. 616 с.; Т. 3: Вес-Глин. Львів, 2016. 620 с.
88. Програма наукової сесії ТОО НТШ. Березень 2011 р. Тернопіль. 6 с. Архів ТМО НТШ.
89. Програма наукової сесії ТОО НТШ. Березень 2012 р. Тернопіль. 8 с. Архів ТОО НТШ.
90. Вісник НТШ. 2012. Ч. 48. С. 79.
91. Звіт про роботу ТОО НТШ голови осередку, проф. М. Андрейчина, 2012 р. Архів ТОО НТШ.
92. Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки: програма Міжнародної наукової конференції (2–3 листопада 2012 р., м. Тернопіль). 19 с.
93. Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі України, Європи та Америки: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Богдана Лепкого. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: літературознавство*. 2012. Вип. 36. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 332 с.

94. Гавдида Н. Літературно-малярський дискурс творчості Богдана Лепкого. Київ: Смолоскип, 2012. 228 с.
95. Головин Б. Христові обручниці. Тернопіль: Тернограф, 2012. 200 с.
96. Збожна О. Учнівські та студентські «Громади» – школа виховання української національної еліти; вид. 2-е, виправл. і допов. Тернопіль: Богдан, 2012. 232 с.
97. Меморіальна дошка учасникам таємного товариства «Громада». URL: <https://tntu.edu.ua/?p=uk/news/1998>
98. У Тернополі відкрили меморіальну дошку учасникам таємного товариства «Громада». *Свобода*. 2014. 4 листопада.
99. Збірник праць. Том 7: Праці інженерно-технічної комісії / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. Тернопіль : Джура, 2012. 214 с.
100. Федорів І. У народній академії – ювілейні читання. *Свобода*. 2013. 29 березня. С. 2.
101. Програма наукової сесії ТОО НТШ. Березень 2013 р. Тернопіль. 12 с.
102. Збірник праць. Том 8: Музеї Тернопільщини / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка / відп. ред. М. Андрейчин, ред. тому Е. Бистрицька. Тернопіль: Терно-граф, 2013. 546 с.
103. Возняк Г. Михайло Петрович – філософ і математик. Повернення в Україну. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. 56 с.
104. Білик Н. Культурологічна спадщина Богдана Лепкого. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2013. 184 с.
105. Бібліографічний покажчик друкованих праць дійсного члена НТШ Б. Головина. Тернопіль: Терно-граф, 2013. 218 с.
106. Подільські читання: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 травня 2023 р.). Тернопіль: СМП «Тайм», 2013. 291 с.
107. Звіт про роботу ТОО НТШ голови осередку, проф. М. Андрейчина, 2013 р. Архів ТОО НТШ.
108. Тарас Шевченко і сучасна національна освіта: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Тернопіль, 5–6 березня 2014 р.) / редкол.: Г. Балл, А. Бичко, І. Бичко [та ін.]; гол. ред. А. Фурман. Тернопіль: Економічна думка, 2014.
109. Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття

- укладення Берестейської унії, 70-ліття проведення Львівського «псевдособору» 1946 р.): програма Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (21–22 квітня 2016 р., Тернопіль). URL: https://tnpu.edu.ua/news/galeri/Programa_UGKTs_2016.pdf
110. Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства». URL: <https://tnpu.edu.ua/news/485/>
111. Протестантські церкви у контексті суспільних трансформацій. URL: <https://www.baptyst.com/protestantski-tserkvy-u-konteksti-suspilnyh-transformatsij/>
112. Звіт голови ТОО НТШ Михайла Андрейчина за 2014–2018 рр. Архів ТОО НТШ.
113. Збірник праць. Т. 9: Сучасні проблеми техніки і технології / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка / відп. ред.: М. Андрейчин, ред. тому П. Ясній. Тернопіль: Астон, 2014. 215 с.
114. Збірник праць. Т. 10: Проблеми економіки Тернопільщини та інших територій України / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка / відп. ред.: М. Андрейчин, ред. тому О. Гомотюк, В. Дерій. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 268 с.
115. Збірник праць. Т. 11: Архіви Тернопільщини / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка, Державний архів Тернопільської області / відп. ред. М. Андрейчин; ред. тому Ф. Полянський, Е. Бистрицька. Тернопіль: Терно-граф, 2018. 336 с.
116. Федорів І. Збірник праць. Т. 11: Архіви Тернопільщини / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка, Державний архів Тернопільської області / відп. ред. М. Андрейчин; ред. тому Ф. Полянський, Е. Бистрицька. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2018. 336 с. *Вісник НТШ*. Ч. 61. Весна–літо. 2019. С. 120–121.
117. Звіт голови ТОО НТШ Михайла Андрейчина за 2015 р. Архів ТОО НТШ.
118. Програма наукової сесії ТО НТШ. Березень 2015 р. Тернопіль. 8 с. Архів ТОО НТШ.
119. Програма наукової сесії ТО НТШ. Березень 2016 р. Тернопіль. 8 с. Архів ТОО НТШ.

120. Програма наукової сесії ТОО НТШ. Березень 2017 р. Тернопіль. 8 с. Архів ТОО НТШ.
121. Програма наукової сесії ТОО НТШ. Березень 2018 р. Тернопіль. 10 с. Архів ТОО НТШ.
122. Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія. Т. 1: А–Бібл / ред. тому: О. Купчинський, О. Савула, Н. Федорак / Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Львів, 2012. 600 с.; Т. 2: Бібл–Вес / ред. тому: О. Купчинський (відп. ред.), О. Савула, Н. Федорак / Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ – Львів – Тернопіль, 2014. 616 с.; Т. 3: Вес–Глин / ред. тому: О. Купчинський, О. Савула, Н. Федорак / Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Львів, 2016. 620 с.; Т. 4: Глин–Дані / ред. тому: О. Купчинський, О. Савула / Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Львів, 2019. 620 с.
123. Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Історично-філософська секція: дійсні члени : бібліографічний покажчик / уклад. Л. Оленич; кер. проекту й наук. ред. В. Вітенко; ред. О. Раскіна. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 272 с.
124. Протокол звітно-виборних зборів ТОО НТШ № 2 від 2019 р. Архів ТОО НТШ.
125. Програма наукової сесії ТОО НТШ. Березень 2019 р. Тернопіль. 8 с. Архів ТОО НТШ.
126. Андрейчин М. Інфекції і люди: розмисли клініциста. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. 256 с.
127. Лосик О. Михайло Андрейчин. Інфекції і люди: розмисли клініциста. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. 256 с. *Вісник НТШ*. Ч. 64. Осінь-зима. 2020. С. 116–119.
128. Отець Ізидор Глинський – парох, громадський діяч, етнограф : програма науково-практичної конференції (14 лютого 2020 р., с. Буцнів).
129. Новосядлий Б. Ізидор Глинський: духовна планета в сузір'ї Шептицького і Пулюя. *Сільський господар*. 2020. № 7 (142). 19 лютого. С. 3.
130. Новосядлий Б. Ізидор Глинський: парох, громадський діяч і етнограф. *Сільський господар*. 2021. № 13 (199), 31 березня. С. 7.

131. Сакральна скульптура Тернопільщини: ілюстрований альбом-каталог / упоряд.: С. Грабовий, В. Зацна, В. Салук, Л. Строць, М. Ягодинська. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 372 с.
132. Федорів І., Ковалькова Т. Пленарне засідання НТШ. *Вільне життя плюс*. 2021. 26 березня. С. 5.
133. Володимир Гнатюк у європейському науковому просторі (до 150-річчя від дня народження видатного вченого): програма Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Тернопіль, ТНПУ, 11–12 травня 2021 р. 30 с.
134. Володимир Гнатюк у європейському науковому просторі: колективна монографія / упор. М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 336 с.
135. Збірник праць. Т. 12: Краєзнавчі дослідження на Тернопільщині / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка / відп. ред. М. Андрейчин, ред. тому Л. Царик. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 412 с.
136. Закалюжний М., Андрейчин М., Коморовський Р. Клінічна латина з англійськими та українськими відповідниками; вид. 2-ге, доповнене та зі змінами. Тернопіль: ТНМУ. 2021. 834 с.
137. Спогади про Богдана Лепкого / упорядкування, передмова та примітки Надії Білик. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2022. 240 с.: іл.
138. Дашченко Н. Когорта земляків-тернополян серед дійсних членів НТШ. *Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): філологічна секція: дійсні члени* : бібліографічний показник / Департамент культури та туризму Тернопільської ОДА, ТОУНБ, Терн. осередок НТШ ; уклад. Л. Оленич ; вступ. ст. Н. Дашченко ; кер. проєкту й наук. ред. В. Вітенко; ред.. О. Раскіна. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 560 с.; С. 5–9.
139. Микола Чайковський – організатор заповідної справи на Тернопільщині: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. 202 с.
140. Тимошик М., Вольська С. Тернопільський фарфоровий завод: історія, типологія, художні особливості. Івано-Франківськ, 2022. 256 с.
141. Звіт голови М. Андрейчина про роботу ТОО НТШ з листопада 2022 р. по березень 2023 р. Архів ТОО НТШ.

142. Кардинал Любомир Гузар: «Світ можна змінити, коли ми шануємо гідність кожної людини». До 90-ліття від дня народження: програма круглого столу (28 лютого 2023 р., ТНПУ).
143. Програма наукової сесії ТОО НТШ. Березень 2023 р. Тернопіль. 10 с. Архів ТОО НТШ.
144. Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 – 28 листопада 2014 р., м. Тернопіль) / За заг. ред. д. істор.н. Е. Бистрицької (гол. ред.). Тернопіль-Київ, 2014. 256 с.
145. Українська греко-католицька церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (27 – 28 листопада 2014 р., м. Тернопіль) / За заг. ред. д. істор.н. Е. Бистрицької (гол. ред.). Тернопіль-Київ: Вектор, 2015. 252 с.
146. Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства» (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття проведення Львівського «псевдособору» 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (27 – 28 листопада 2014 р., м. Тернопіль) / За заг. ред. д. істор.н. Е. Бистрицької (гол. ред.). Тернопіль-Київ: Вектор, 2016. 359 с.
147. Протестантські церкви у контексті суспільних трансформацій (до 500-ліття Реформації): Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 27 – 28 листопада 2014 р.) / За заг. ред. д. істор.н. Е. Бистрицької (гол. ред.). Тернопіль-Київ: ФОП Осадца Ю.В., 2017. 364 с.

Natalia Dashchenko, Iryna Fedoriv
Ternopil

ACTIVITY OF THE NTSH BRANCH IN TERNOPIL (1998–2023)

Abstract. *In the article main stages of formation and periods of activity of the Ternopil branch of NTSh, since the time of its establishment (1996) in the city of Ternopil, when Ukraine reestablished its independency and up to today are analyzed. Organizational measures aimed at the growth of the Ternopil branch of the Shevchenko Scientific Society (NTSh), sequences of formation such committees as philological, historical, medical, archaeological, art historical, engineering and technical, ecological-geographical, key directions of activity encompass scientific, public, cultural-educational, and publishing initiatives, are studied. The prominent role of the heads of NTSh branches, Ihor Gereta and Mykhailo Andreichin, in the development of the Society and the establishment of cooperation with scientific, educational, museum and archival institutions in the city and region are emphasized. Notable, significant, and relevant events and initiatives carried out during the specified period (1996–2023) are mentioned, driven by the initiatives of branch heads, commission heads, and NTSh members.*

Keywords: *Ternopil branch of NTSh, establishment and activities, I. Gereta, M. Andreichyn, NTSh commissions, direction of activity, scientific and educational events, scientific publications, conferences.*

Богдан Строценъ*м. Тернопіль*

АРХЕОЛОГІЯ В ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ ОСЕРЕДКУ НТШ

Анотація. У статті висвітлено діяльність археологів Тернопільського осередку НТШ. Після відновлення в Україні діяльності НТШ (1989 р.) в Тернополі було створено його осередок. Першим головою став І. Герета – археолог, музейник, краєзнавець, мистецтвознавець. Серед інших учених до участі в осередку долучилися і археологи – працівники Тернопільського обласного краєзнавчого музею Б. Строценъ, М. Ягодинська М. Левчук. Л. Строценъ та інші. Вони щороку брали участь у березневих сесіях, доповідали про свої здобутки, а також долучалися до заходів Археологічної комісії НТШ. На початку 2000-х рр. на базі обласного музею створено структури, які займаються археологічними дослідженнями – це Тернопільська обласна комунальна інспекція охорони пам'яток історії та культури, Борицівський обласний та Заліщицький районний краєзнавчі музеї, а Інститутом археології НАН України – ДП «ОАСУ Подільська археологія».

З ініціативи голови Тернопільського обласного осередку професора Михайла Андрейчина у 2010 р. створено Археологічну комісію. З цього часу щорічно у рамках березневих сесій осередку працює археологічна секція.

Стараннями археологів суттєво поповнилася джерельна база з давньої історії України: виявлено і введено у науковий обіг нові матеріали, проводяться комплексні дослідження із залученням фахівців із різних галузей природничих наук, музеєфікація археологічних пам'яток. У результаті узагальнення та глибокого аналізу наявних джерел зроблено важливі наукові відкриття.

Ключові слова: *трипільська культура, печера Вертеба, ви-соцька культура, черняхівська культура Західного Поділля, дав-ньоруська культура, Богит, Скалатський замок.*

Постановка проблеми. Археологія чи не єдина історич-на наука, що замається дописемною історією людства. А це близько 95 % всієї історії. Археологи, проводячи розвідки та розкопки, регулярно поповнюють джерельну базу, аналізують здобуті матеріали, приходять до нових висновків, які суттє-во доповнюють наші уявлення про історію людства, нерідко заперечують історичні документи тощо. Майже кожен архе-олог проводить польові дослідження, які вимагають суттєвих фінансових затрат. Не менш коштовними є і роботи фахівців природничих наук, які дають можливість отримувати біль-ше інформації із розкопаних матеріалів. Із середини 1990-х рр. польові вишукування в Україні з бюджету практично не фінансувалися. Але археологія не завмерла – дослідження продовжувалися за рахунок спонсорів, охоронних розкопок, міжнародних грантів. В аналогічних умовах працювали і пра-цюють й тернопільські археологи – члени Тернопільського об-ласного осередку НТШ.

Методи дослідження. Аналіз джерел, їх систематизація та узагальнення.

Результати дослідження.

Конференція пам'яті Д. Козака.

Усіх, хто займається в Україні археологією можна умовно розділити на дві групи. До першої я відніс би тих, хто працює в наукових інституціях над плановими темами і друга – це ті, які для того, щоб бути археологами, створюють для цього умови: організовують і розбудовують музеї, зосереджуються на охо-ронних дослідженнях, займаються викладацькою діяльністю тощо. Умови для першої категорії дослідників є у великих адмі-ністративних центрах, таких як Київ, Львів тощо, а у порівняно невеликих – працюють вчені, віднесені нами до другої групи

дослідників. Саме таким є і Тернопіль, де для того, щоб мати можливість займатися археологією, потрібно самому створити умови і бути спеціалістом у низці суміжних професій.

Діяльність тернопільських археологів у Тернопільському осередку можна розділити на два етапи. Перший – від створення осередку і до 2010 р., другий – з часу створення археологічної комісії Тернопільського осередку (з 2010 р.).

Перший етап. Археологія у відновленому осередку.

Після відновлення в Україні діяльності НТШ (1989 р.) в Тернополі було створено його осередок. Першим головою став І. Герета – археолог, музейник, краєзнавець, мистецтвознавець.

Від самого початку діяльності осередку археологія зайняла помітне місце в його діяльності. Крім І. Герети до НТШ вступили Б. Строць, М. Ягодинська М. Левчук. Л. Строць та інші, які брали участь у березневих сесіях. Один раз у 1990-х р. під час березневої сесії працювала археологічна секція. На згаданих наукових зібраннях археологи ділилися своїми здобутками, доповідали про результати польових досліджень, апробували нові гіпотези тощо.

На Всеукраїнському рівні було утворено Археологічну комісію, яку очолила д. і. н. Лариса Крушельницька, а секретарем став Микола Бандрівський. Члени Тернопільського осередку включилися в її роботу – брали участь в засіданнях комісії, публікували статті у Записках НТШ [1].

Слід зазначити, що до початку ХХІ ст. археологія на Тернопільщині зосереджувалась в обласному краєзнавчому музеї і всі, хто проводив стаціонарні польові дослідження, були його працівниками. Обласний музей фактично був об'єднувачим центром для археологів [2]. Але на початку 2000-х рр. ситуація почала змінюватися.

У 2000 р. з метою покращення ефективності пам'яткоохоронної галузі на пропозицію Б. Строця за сприяння С. Балабана (депутат обласної ради), В. Бачинського (начальник управління культури Тернопільської ОДА) та М. Ваврин-

чак (інспектор управління культури) на базі відділу охорони пам'яток історії та культури Тернопільського краєзнавчого музею було створено Тернопільську обласну комунальну інспекцію охорони пам'яток історії та культури¹. Від 2000 до 2004 рр. Б. Строцький працював директором цієї установи. У 2004 р. на Тернопільщині створено ще одну пам'яткоохоронну структуру – дочірнє підприємство Подільська археологія Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охорона археологічна служба України» Інституту археології НАН України (далі – ДП «ОАСУ Подільська археологія»), яке функціонувало до 2018 р., а Б. Строцький був його директором аж до закриття у 2018 р. Тоді ж у 2004 р. інспекцію охорони пам'яток очолила М. Ягодинська.

Від початку налагоджено тісну співпрацю підприємства з інспекцією охорони пам'яток і це дало можливість об'єднати зусилля структур Міністерства культури та Інституту археології і створити дієву систему охорони культурної спадщини, в тому числі найбільш вразливої її частини – археологічної. На теренах області систематично проводилися археологічні розвідки, під час яких виявлялися і ставилися на облік нові археологічні об'єкти, розпочато роботу над програмою суцільного обстеження території. У 2000 р. на державному обліку налічувалося 461 пам'ятка археології, а у 2018 р., на час закриття ДП «ОАСУ Подільська археологія», їх кількість зросла майже до 1800. Рятівними розкопками досліджувалися як нововиявлені, так і відомі раніше пам'ятки, а вишукування в історичних частинах міст та на замках давали нові дати їх заснування тощо.

Охоронна археологія дала можливість залучити нових працівників, які набували практичного досвіду, проводили самостійні польові дослідження, брали участь у конференціях, публікували статті, обрали планові теми. І в результаті планови-

¹У 2018 р. реорганізована у Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини.

ми дослідженнями, структур, які займалися археологією, були охоплені майже усі періоди від пізнього палеоліту і до початку нового часу².

У 2002 р. – районні відділи обласного краєзнавчого стали районними музеями. Два з них – Борщівський та Заліщицький продовжили археологічні дослідження. Так, Борщівський музей (директор М. Сохацький) зосередився переважно на дослідженні трипільської культури, в першу чергу поселення у печері Вертеба, а Заліщицький (директор В. Олійник) – на культурах гальштатського та скіфського періодів на території району.

Другий етап. Створення Археологічної комісії.

З ініціативи голови Тернопільського обласного осередку проф. Михайла Андрейчина, молодих археологів С. Грабового, О. Дереха, А. Загороднього, В. Ільчишина, М. Строценя, А. Чокана прийнято в члени НТШ, а в Тернопільському осередку у 2010 р. створено археологічну комісію. З цього часу щорічно у рамках березневих сесій Тернопільського осередку працює археологічна секція і майже щорічно на пленарному засіданні є доповідь з археології. Два члени комісії – Б. Строценъ та М. Ягодинська стали дійсними членами НТШ.

У 2016 р. на пропозицію Б. Строценя за підтримки С. Барни та Ю. Юрика архітектор Юрій Вербовецький розпочав роботу над проєктом музеєфікації могильника черняхівської культури в Чернелеві-Руському, який упродовж 1973–2000 рр. досліджував перший голова Тернопільського осередку НТШ – І. Герета. Допомогу в розробці проєкту надавали Б. Строценъ та М. Ягодинська. У 2019 р. Байковецька громада за ініціативою голови М. Кулика активно включилася до організації завер-

²У 2012 р. з ініціативи депутатів від партії регіонів було внесено зміни до пам'яткоохоронного законодавства, що призвело до скорочення охоронних розкопок. Багато перспективних науковців змушені були покинути заняття улюбленою справою – археологією.

шальних робіт по проєкту та його реалізації. За підтримки Міністерства культури України громада організувала міжнародний форум «Створення музею-скансену черняхівської культури. Перші кроки». Б. Строцня було залучено до роботи оргкомітету. В роботі форуму взяли участь більшість членів археологічної комісії НТШ, а М. Сохацький, Б. Строць та М. Строць виступили з доповідями, де поділилися особистим досвідом і навели приклади створення скансенів та їх діяльності в інших країнах [3]. Незважаючи на те, що створення музею-скансену з об'єктивних причин поставлено на паузу, Байковецька ОТГ має твердий намір реалізувати цей проєкт.

Ще один напрям, в якому працюють тернопільські археологи – педагогічна діяльність. Читають лекції з археології Б. Строць, М. Ягодинська (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка), В. Ільчишин (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка), на базі їх експедицій студенти проходять польову археологічну практику. Ми щиро віримо, що серед наших студентів є майбутні археологи, які в недалекому майбутньому стануть членами НТШ.

Суттєво доповнить археологічну картину коротка узагальнена інформація про найактивніших наших членів, які мають вагомі здобутки на науковій археологічній ниві, а також згадати і про супутні напрямки діяльності, якими доводиться займатися для того, щоб мати можливість бути археологом. Інформацію про їх діяльність будемо подавати у хронологічному порядку, прив'язаному до періодів, які вони досліджують.

Найдавнішим періодом, який сьогодні активно досліджується на Тернопіллі – це трипільська культура. І займається ним Михайло Сохацький – археолог, історик, краєзнавець, директор Борщівського обласного краєзнавчого музею. У своїй діяльності він дуже вдало поєднав захоплення спелеологією та археологією і завдяки цьому вдалося дати «друге життя» геологічно-археологічній пам'ятці – печері Вертеба. У 1989 р.

він очолив Борщівський відділ Тернопільського обласного краєзнавчого музею, а вже через неповних два роки при музеї було створено постійнодіючу археологічну експедицію. Під керівництвом М. Сохацького проведено розкопки на багатьох пам'ятках археології. Найбільше вивчено пам'яток трипільської культури. Зокрема, досліджено трипільські поселення біля сіл Глибочок, Збручанське, Більче-Золоте Борщівського³, поблизу Підзамочка Бучацького, в Капустинцях та Росохачі Чортківського та у Васильківцях і Сидорові Гусятинського районів. Досліджено і врятовано від руйнування залишки трипільських споруд, а знахідки кераміки, знарядь праці, трипільської пластики поповнили фонди Борщівського музею. Серед них і унікальний скарб мідних речей епохи енеоліту. Це найдавніші металеві вироби на теренах Тернопільщини і одні з найдавніших, виявлених в Україні.

Паралельно із дослідженням поселень, археологічна експедиція музею ще від початку 1990-х рр. здійснює розкопки в печерних порожнинах. На той час М. Сохацький вже був досвідченим дослідником печер. При археологічній експедиції він організував спелеосекцію, основу якої склали працівники музею. Їхніми зусиллями відкрито і вивчено більше десяти нових печер на Борщівщині. В окремих печерних порожнинах виявлено археологічні знахідки. Там було проведено археологічні вишукування [4].

У 1995 р. М. Сохацький розпочав дослідження в печері Вертеба біля с. Більче-Золоте – унікальної археологічної пам'ятки трипільської культури. Варто зазначити, що розкопки у Вертебі розпочалися ще у 1876 р. і проводилися з перервами до 1907 р. Матеріали зберігаються у Краківському археологічному музеї [5]. У 1928 р. дослідження на грант НТШ у Вертебі проводив Олег Кандиба [6]. Після О. Кандиби, впродовж майже 70-ти років, печеру відвідували, в основному, спелеологи.

³Тут і далі назви районів подано за старим адміністративним поділом.

Вважалося, що там уже все розкопано. Проте М. Сохацький, обстеживши підземелля та проаналізувавши відомі археологічні матеріали, у 1995 р. відновив розкопки у Вертебі, які тривають і до сьогодні [7]. Було виявлено ділянку, яка активно використовувалась людьми в добу енеоліту. У потужному культурному шарі печерних відкладів вдалося зафіксувати у непорушеному стані залягання знахідок. На базі стратиграфії і типологічного поділу кераміки попередньо виділено три хронологічні горизонти, чітко розмежовані стерильними шарами, що представляють три локальні групи трипільської культури – Заліщицьку, Кошилівецьку і Касперівську [8]. Здобуті під час досліджень матеріали вже реставровані й виставлені для огляду в експозиції Борщівського краєзнавчого музею. Вони становлять важливу наукову колекцію трипільських старожитностей в Україні й увійшли до загальнодержавного музейного фонду.

Слід також зазначити, що пам'ятка вивчається комплексно. Для цього залучено вітчизняних та зарубіжних фахівців із геології [9], палеоботаніки, антропології [10], генетики [11] тощо, налагоджено співпрацю з Інститутом археології НАН України, ННІ «Інститут Геології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Державними Університетами Гранд Валлей (штат Мічиган), Вісконсін-Ошкош (штат Вісконсін), англійським Університетом Халла, Познанським університетом, Ойцовським державним парком, Краківським археологічним музеєм [12] (Польща) та іншими.

Співпраця з науковими центрами дозволяє відповідно до вимог сучасного рівня науки публікувати результати досліджень трипільських пам'яток у наукових фахових виданнях України, Польщі, Румунії, Молдови, США та Чехії. Станом на 2020 р. перелік публікацій М. Сохацького налічує майже 90 позицій в українських та зарубіжних виданнях. Крім того п. Михайло є учасником багатьох конференцій як в Україні, так і за кордоном. Фактично Борщівський обласний краєзнавчий

музей є одним із небагатьох наукових центрів з досліджень трипільської культури. На базі Вертеби проходять археологічні конференції, польові семінари, організовані М. Сохацьким, серед них і археологічна конференція, присвячена 90-річчю О. Кандиби-Ольжича (1997 р.).

Розкопки у Вертебі проводяться не тільки експедиціями Борщівського обласного краєзнавчого музею, а й міжнародними – українсько-польськими та українсько-американськими, які також очолює п. Михайло. Понад 15 років у Борщівському краєзнавчому музеї археологічну практику проходять студенти із двох американських державних університетів (Гранд Валлей (штат Мічиган), Вісконсін-Ошкош (штат Вісконсін)), щоб здобути основи методики польових археологічних досліджень. У рамках угоди між Борщівським краєзнавчим музеєм та цими університетами, М. Сохацький читав лекції для студентів-практикантів. Це не тільки практичний, але й теоретичний курс з основ археології. Зокрема, у 2019 р. археолог перебував у державному університеті Гранд Валлей (штат Мічиган), де мав змогу прочитати низку лекцій для американських студентів та публічну лекцію для викладачів.

На базі археологічно-геологічної пам'ятки, якою є Вертеба, Борщівським музеєм спільно із ННІ «Інститут Геології» КНУ ім. Т. Шевченка було організовано два Міжнародні польові табори, в яких взяли участь представники дев'яти країн Європи.

Із результатами багаторічних досліджень мають змогу ознайомитися не тільки вузьке коло науковців, а й широкий загал. Для цього у Вертебі створено музейну експозицію, складовими якої є збережені ділянки розкопу. Таким чином, Вертеба стала одним із небагатьох музеїв трипільської культури і єдиним підземним музеєм трипільської культури. Спільно із інженерами інноваційної української компанії Aero3Dengineering було створено віртуальний 3D тур по «Вертебі» [13].

Сьогодні результати археологічних та спелеологічних досліджень Вертеби відомі далеко за межами України, а сам му-

зей із відділу Тернопільського обласного краєзнавчого музею став повноцінною музейною установою завдяки старанням колективу під керівництвом М. Сохацького і у 2003 р. заслужено отримав статус обласного. Сьогодні тут успішно функціонує чотири відділи: історико-краєзнавчий, музей Т. Шевченка, картинна галерея і згадана печера-музей «Вертеба». Музей видає науково-краєзнавчий збірник «Літопис Борщівщини», в якому публікуються матеріали із історії, археології, етнографії краю тощо.

Основну увагу приділено археологічним дослідженням М. Сохацького, а про деякі інші сфери, такі як музейне будівництво, спелеологія, краєзнавство, видавнича, пам'яткоохоронна і громадська діяльність та інші згадано побіжно.

Дослідженням висоцької культури (XI/X – VII ст. до н.е.)⁴, згідно планової теми, займається Василь Ільчишин – директор Залозецького краєзнавчого музею (2020–2023 рр.), від 1 листопада 2023 р. – виконувач обов'язків генерального директора Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника.

Від 2005 р., працюючи у Тернопільській обласній комунальній інспекції охорони пам'яток історії та культури та ДП «ОАСУ Подільська археологія» дослідник систематично проводив археологічні розвідки і виявив десятки різночасових пам'яток. Серед них і могильник висоцької культури у с. Мильне тодішнього Зборівського району, на якому впродовж 2009–2011 рр. розкопав 44 поховання [14]. Одночасно досліджував і синхронні поселення, де серед знахідок на поселенні Бліх II виявлено скарб, який налічує біля 250-ти крем'яних виробів і заготовок для виготовлення знарядь праці. У 2011 р. на одному з поселень біля с. Мильне п. Василем відкрито могильник черняхівської культури (III–IV ст.) і досліджено 2 поховання [15].

⁴Відкрита І. Шараневичем та М. Грушевським наприкінці XIX ст.

У 2014 та 2016 рр. В. Ільчишин провів розкопки біля с. Гончарівка Золочівського району Львівської області. В результаті було локалізовано один із ранніх могильників висоцької культури, дослідив поселення цієї ж культури та бронзоливарну майстерню ранньоскіфського часу [16]. Також дослідник ввів у науковий обіг матеріали із висоцького поховання в с. Луковець Львівської області, яке розкопав І. Герета у 1978 р.⁵ [17]. В. Ільчишин узагальнив та систематизував раніше опубліковані матеріали та доповнив їх результатами власних досліджень [18].

Працюючи в пам'яткоохоронних структурах (ДП ОАСУ «Подільська археологія» та Тернопільська обласна комунальна інспекція охорони пам'яток історії та культури) В. Ільчишин систематично проводив археологічні розвідки і охоронні розкопки різночасових пам'яток та в історичних частинах міст. Учасник багатьох конференцій, як в Україні, так і за кордоном, брав участь у міжнародних експедиціях в Словаччині, Польщі, Україні. Наукові здобутки викладені більш ніж у 40 публікаціях в українських та зарубіжних наукових виданнях.

У 2020 р. на пропозицію В. Ільчишина в смт. Залізці Тернопільського (кол. Зборівського) району Тернопільської обл. було створено Залозецький краєзнавчий музей, який він і очолив. Попри те, що музей перебуває лише на стадії формування фондів та побудови експозиції, він вже став відомим не тільки на Тернопільщині, а й за її межами завдяки цікавим пересувним виставкам, культурно-просвітницьким заходам, а до наукових зацікавлень додалася ще й археологія давнього середмістя Залізців і округи [19].

Богдан Строцень – кандидат історичних наук, науковий співробітник Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, начальник Подільської експедиції,

⁵У 1979 р. продовжила розкопки майбутня багаторічна голова археологічної комісії НТШ – д. і. н. Лариса Крушельницька.

викладач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук . Основним напрямом досліджень є археологія римського часу, а з початку 2000-х рр. ще й археологія пізнього середньовіччя та початку нового часу.

Самостійні польові дослідження розпочав у 1988 р., як науковий співробітник Тернопільського обласного краєзнавчого музею розкопками черняхівського могильника в Романовому Селі (Збарзький р-н), де дослідив дев'ять поховань [20]. Серед досліджених пам'яток черняхівські поселення в с. Кобилля, Дарахів, Гайок, Очеретне, поселення та гончарний виробничий комплекс у Рукомиші⁶, могильники в Мильному⁷ (Тернопільська обл.) та Лісових Гринівцях⁸ (Хмельницька обл.) [21] та інші. Під час розкопок поселення в Кобиллі виявлено та досліджено першу в черняхівській культурі кузню, яка одночасно служила і ювелірною майстернею, а також косторізню майстерню [22].

На поселенні в Очеретному вдалося зафіксувати, серед іншого, три хронологічні горизонти, які дали можливість простежити часові зміни у технології виготовлення кружальної черняхівської кераміки [23].

Розкопані матеріали могильника в Романовому Селі (1988–1989 рр.) наштовхнули на думку, що один із елементів орнаменту черняхівської кераміки – фасетки можуть бути хронологічним індикатором. Але довести це вдалося лише у 2004–2006 рр. у співпраці з Е. Шульце – науковою співробіницею Німецького археологічного інституту в рамках наукового проекту згаданої установи [24].

Важливе місце у польових дослідженнях Б. Строцня відіграло знання європейської методики їх проведення, з якою він

⁶Відкрили Л. Строць та М. Ягодинська.

⁷Відкритий В. Ільчишиним.

⁸Відкритий С. Демидком, досліджувався спільно із С. Демидком та М. Строцнем.

ознайомився під час польового семінару на розкопках вельбарського могильника в Масломичах (Masłomęcz), організованого кафедрою археології Люблінського університету імені М. Кюрі-Склодовської, а також в експедиціях Люблінського університету, Люблінського музею, польських науково-дослідних підприємств, які проводили охоронні розкопки. Поєднання вітчизняної та європейської методик стало хорошою базою для власних розкопок.

Ще один напрям польових досліджень – археологічні розвідки на теренах Тернопільської обл., під час яких дослідник відкрив і ввів у науковий обіг кілька десятків пам'яток.

Б. Строцень проаналізував, узагальнив та систематизував усі доступні матеріали черняхівської культури Західного Поділля, виокремив автохтонну та прийшлу етнічні складові культури регіону. Результати цієї праці були викладені у монографії «Черняхівська культура Західного Поділля» [25].

У 2002 р. професор Морехедського університету (штат Кентуккі, США) в результаті розвідок локалізував польський табір на місці Зборівської битви 1649 р., а в 2003 р. – лінії оборонних укріплень м. Збаража 1649 р.⁹ [26]. Розкопками та шурфуваннями Б. Строцень підтвердив висновки Адріана Мандзія [27].

Крім того, археолог особисто проводив охоронні розкопки на різночасових пам'ятках Тернопільщини. Зокрема, виявлено сліди найдавніших укріплень Тернопільського замку та визначено його контури [28], а у Збаразькому – відкрито невідому раніше конструкцію бастіонів, перебудованих із веж [29]. Розкопки на території замків, як і біля міської ратуші в м. Бучачі проводилися з метою збору інформації для проєктів їх реставрації.

Б. Строцень є організатором низки археологічних конференцій, серед яких і конференція, присвячена пам'яті І. Герети,

⁹Дослідження А. Мандзія проводилися за підтримки Б. Строценя (Зборів), та НІАЗ «Замки Тернопілля» спільно Б. Строценем (Збараж).

матеріали якої побачили світ у науковому виданні Інституту археології НАН України [30]. Археолог є автором майже 100 публікацій (особисті та у співавторстві) в українських та зарубіжних виданнях, зокрема монографії та науково-популярного видання «Замки Тернопільщини» (у співавторстві з М. Ягодинською), учасником багатьох конференцій в Україні й за кордоном.

Сферою наукових інтересів Максима Строценка також є археологія римського часу. Працюючи в 2009–2015 рр. у ДП «ОАСУ Подільська археологія», пізніше в Тернопільській обласній інспекції охорони пам'яток історії та культури, брав участь в археологічному обстеженні території Тернопільщини, виявив ряд різночасових пам'яток, проводив охоронні археологічні розкопки на різночасових пам'ятках у Теребовлі (спільно з А. Чоканом), Зарваниці, Верняках, черняхівського могильника у Лісових Гринівцях на Хмельниччині (спільно з Б. Строценем та С. Демидком). Брав участь у багатьох наукових конференціях, зокрема у Києві, Львові, Тернополі, Вінниці, Чернігові, Кам'янці-Подільському, Білій Церкві, Любліні (Польща).

Незважаючи на те, що у 2015 р. у зв'язку з одруженням М. Строценя переїхав до Польщі, він й надалі залишається членом Тернопільського обласного осередку НТШ. В Люблінському університеті М. Строценя підтвердив диплом археолога з правом працювати в археологічній сфері. Працював археологом у краєзнавчому музеї в Кошаліні (Західно-Поморське воєводство), проводить охоронні археологічні розкопки у Поморському воєводстві. У 2019 р. М. Строценя взяв участь у роботі інвестиційного форуму «Створення музею-скансену черняхівської культури. Перші кроки» [31] і допоміг долучити до участі й своїх колег з Кошаліна та Познані. Результати його наукової праці викладено у 10 статтях, опублікованих в українських та зарубіжних виданнях.

М. Строценя є одним із організаторів та активним членом Історичного товариства міста М'ястка, де проживає, публікується в щорічнику Товариства з дослідженнями з археології

міста [32]. Був консультантом з археології під час підготовки ґрунтового наукового дослідження до 400-ліття М'ястка – «Miastko. Z dziejow miasta i gminy», за що автори у передмові до книжки висловили йому подяку [33].

Максим є активним членом української громади міста, яка тут постала після переселення українців внаслідок проведення операції «Вісла» в 1948 р., а також греко-католицької релігійної громади.

Сфера наукових інтересів Марини Ягодинської, кандидата історичних наук, директора Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини – слов'яно-руська археологія та археологія пізнього середньовіччя.

Польові дослідження п. Марина розпочала у 1983 р., очоливши Давньоруську археологічною експедицією Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Спільно з д. і. н. Б. О. Тимощуком та д. і. н. І. П. Русановою дослідниця провела розкопки давньоруських городищ-святилищ та супутніх поселенських пам'яток в середній течії Збруча. Серед них городище-святилище на горі Богіт у Медоборах, де стояв знаменитий Збруцький ідол, що нині зберігається у Краківському археологічному музеї. Здобуті матеріали вказують на те, що у Медоборах у X–XIII ст. функціонував важливий язичницький центр. Знахідки поповнили фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Цікаві результати дали розкопки Теребовлянського замку у 2010 р. (за підтримки Національного заповідника «Замки Тернопілля») – було виявлено серед іншого матеріали другої половини IX – першої половини X ст. Проаналізувавши їх результати та охоронних розкопок ДП «ОАСУ Подільська археологія», дослідниця довела, що Теребовля було містом вже на рубежі IX–X ст. [34], ще до першої згадки у літописі (1097 р.). Таким чином, вона підтвердила гіпотезу Л. Чачковського та Б. Тимощука і заперечила усталену в науковій літературі думку

про те, що столиця князя Василька – це городище в Семенові [35]. Крім того з'ясувалося, що Теребовлянський замок збудований на багатошаровій пам'ятці археології. Йому передували поселення середнього та пізнього періодів трипільської культури, городища висоцької культури, скіфського часу, райковоцької культури і давньоруського часу. Останнє, власне, періоду існування літописного міста Теребовля [36].

Окрім того, М. Ягодинська проводила розкопки на території літописних міст із супутніми поселенськими та поховальними пам'ятками (Збараж, Стіжок, Шумськ) та середньовічних замках у Старому Збаражі (спільно з НІАЗ) і Кременці [37].

У 2016 р. М. Ягодинською у співпраці з ДП «ОАСУ Подільська археологія» проведено рятівні розкопки земляних укріплень XVII ст. Бережанського замку, збудованих за проєктом Г.-Л. де Боплана. Було досліджено північно-східний бастіон, з'ясовано його конструктивні особливості.

Від 2013 р. дослідниця п'ять сезонів присвятила вивченню комплексу різночасових пам'яток біля с. Кордишів Кременецького (колишнього Шумського) р-ну Тернопільської обл., в тому числі багатошарового курганного (культура шнурової кераміки, комарівсько-тщинецька культура) та ґрунтового (вельбарська та давньоруська культури) могильників [38].

Результати багаторічної праці вченої викладено у монографії «Давньоруські пам'ятки Західного Поділля у X–XIII ст.» (2018 р.) та у більш, ніж 70 наукових статтях з археологічної тематики в українських, польських, молдовських та британських виданнях. М. Ягодинська є учасником багатьох конференцій як в Україні, так і за кордоном.

На базі Давньоруської археологічної експедиції М. Ягодинської впродовж багатьох років проходять польову археологічну практику студенти історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Ще один важливий напрям діяльності М. Ягодинської – охорона та популяризація культурної спадщини. В галузі археоло-

гії – це, зокрема формуванням археологічної карти Тернопільської обл. з точною локалізацією пам'яток археології, які виявлені і зафіксовані науковцями від кінця XIX ст. до сьогодення.

Людмила Строценъ працює заступником директора Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини і, мабуть, цим і визначається широка сфера її наукових зацікавлень: історія, етнографія, охорона та популяризація культурної спадщини, краєзнавство і, в тому числі, археологія, зокрема оборонні споруди Тернопільщини від найдавніших часів і до початку нового часу. Хоча археології дослідниця приділяє менше уваги, ніж іншим напрямкам діяльності.

У 1990-х рр. разом із Б. Строценем брала участь у розкопках черняхівських поселень у Кобиллі та Очеретному. Від 2003 р. регулярно проводила археологічні розвідки на теренах Тернопільщини, а в 2007–2008 рр. за підтримки НІАЗ «Замки Тернопілля» та ДП «ОАСУ Подільська археологія» провела розкопки на території Скалатського замку [39]. Отримані під час розкопок матеріали стали суттєвим доповненням до інформації, яка стала основою для створення Ю. Вербовецьким проекту реставрації замку. Це стосується і планування замкового палацу, конструкції оборонних валів і дати заснування самої твердині. Як з'ясувалося, замок був закладений на 100–150 р. раніше, ніж вважалося (1630 р.).

Л. Строценъ також проаналізовано історію досліджень різночасових оборонних споруд на території Тернопільщини, визначено напрямки для подальших наукових розвідок [40]. Окрім того, п. Людмила брала участь у розкопках різночасових пам'яток на теренах Тернопільщини [41].

Цікавим є дослідження науковиці, де вона описала та систематизувала люльки, віднайдені на Тернопільщині за результатами археологічних досліджень та з колекції Борщівського обласного краєзнавчого музею [42]. Вона є авторкою та співавторкою близько двох десятків наукових статей з археоло-

гії, учасницею низки конференцій, зокрема й археологічних в Україні та за її межами

Висновки. Отже, ми коротко розглянули місце археологічних досліджень в Тернопільському обласному осередку Наукового товариства ім. Шевченка. Формування цього наукового напрямку в межах Тернопільського осередку пройшло два етапи – перший: від часу утворення осередку і до 2010 р. та другий: створення і діяльність археологічної комісії.

Археологи – члени комісії мають вагомі результати. Завдяки їхній праці суттєво поповнилася джерельна база з давньої історії України: виявлено і введено у науковий обіг нові матеріали, проводяться комплексні дослідження із залученням фахівців із різних галузей природничих наук. За результатами узагальнення та глибокого аналізу наявних джерел зроблено важливі наукові відкриття.

У зв'язку з тим, що у Тернополі немає спеціалізованої наукової установи, археологам доводиться творити умови для заняття улюбленою справою. Вони працюють у закладах культури, на освітянській ниві, здобуваючи і досягають вагомих результатів, а НТШ є тим каталізатором, який сприяє їх діяльності, згуртовує навколо себе наукову спільноту.

Література

1. Записки наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXXXV. Праці Археологічної комісії / ред. М. Бандрівський, Л. Крушельницька, О. Купчинський. Львів, 1998. 717 с.
2. Строць Б. Історія археологічних досліджень на Тернопільщині. *Археологія Тернопільщини*: зб. статей. Тернопіль, 2003. С. 6–16.
3. Створення музею-скансену черняхівської культури. Перші кроки. Збірник матеріалів конференції. Тернопіль: АРТ Поліграф, 2019. С. 21–28; 159–181.
4. Сохацький М.П. Археологічні пам'ятки в печерах на півдні Тернопільщини *Старожитності Верхнього Подністрів'я*. Ювілейний збірник на честь 60-річчя Ю. М. Малєєва. К.,

2008. С. 153–158; Сохацький М., Бойко М., Дудар О. Дослідження печер у межириччі Збруча і Серету Борщівською спелеосекцією “Музей”. *Свет*. № 1 (32). 2007. С. 2–11.
5. Сохацький М.П. З історії археологічних досліджень трипільської культури в Тернопільській області. *Археологія*. 2006. № 2. С. 3–12.
 6. Сохацький М. Олег Кандиба-Ольжич і Борщівщина. *Трипільська культура: пошуки, відкриття, світовий контекст: Зб. наук. пр.* Київ, 2007. С. 9–14; Сохацький М. Археологічні розкопки Олега Кандиби на Тернопільщині та їх наукове значення. *О. Ольжич. Археологія* / упоряд. тексту: Ю. Рассамкін, С. Рижов; НАН України, Фундація ім. О. Ольжича. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2007. С. 412–414.
 7. Сохацький М. П., Суровий О. А. Нові археологічні дослідження в печері “Вертеба”. *Akademia na poшану професора Л. А. Коваленка. Історичні дослідження*. Кам’янець-Подільський, 1997. С. 74–78.
 8. Сохацький М. П. Освоєння підземного простору печери Вертеба у період трипільської культури. *Наукові студії: Збірник наукових праць /КЗ ЛОР “Історико-краєзнавчий музей”, Інститут археології Жешівського університету. Освоєння простору: житло, поселення, регіон*. Вип. 10. Львів, 2017. С. 39–66.
 9. Bondar, K., Sokhatskyi, M., Chernov, A., Popko, Ya., Petrokushyn, O., Baryshnikova, M., Khomenko, R., Boyko, M. Geophysical assessment of Verteba Cave Eneolithic site, Ukraine. *Geoarchaeology*, 2021. № 36. P. 238–251. URL: <https://doi.org/10.1002/gea.21827>; Ledoga SH, Karsten JK, Sokhatskyi MP Birds in burials: the role of avifauna in Eneolithic Tripolye mortuary rituals. *Archaeological and Anthropological Sciences*. 2019. Vol. 11 (12), P. 6339–6352.
 10. Сохацький М. П. Нові палеоантропологічні матеріали з поселення трипільської культури в печері Вертеба. *Актуальні проблеми археології: тези міжнар. наук. конф. на пошану І. С. Винокура* (м. Кам’янець-Подільський, 23–25 вересень 2010 р.). Тернопіль, 2010. С. 26–27.
 11. М. Сохацький, О. Нікітін, М. Ковалюх, М. Відейко. Перші дослідження ДНК за антропологічними матеріалами трипільської культури із печери Вертеба. *Трипільська культура*.

- K., 2007. С. 141–146; Ken Wakabayashi ets. Analysis of ancient human mitochondrial DNA from Verteba Cave, Ukraine: insights into the Late Neolithic-Chalcolithic Cucuteni – Tripolye culture. *Anthropological Science*. 2020. Volume. 128. Issue 1. P. 1–10.
12. S. Kadrow, M. Sochackij, T. Tkachuk, E. Trela Sprawosdanie ze studiów i wyniki analiz materiałów zabytkowych kultury trypolskiej z Bilcza-Złotego znajdujących się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie. *Materialy Archeologiczne.- Kraków*. 2004. T.XXXIV. S. 53–144.
13. <https://my.matterport.com/show/?m=kPF7neX4Sht>
14. Ільчишин В. Дослідження могильника висоцької культури біля с. Мильне Зборівського району Тернопільської області у 2009 році. *Археологічні дослідження України*. Київ, 2009. С. 175; Ільчишин В. Дослідження поселення висоцької культури Мильне V біля с. Мильне на Тернопільщині у 2011–2012 рр. *Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodiej Białorusi i Ukrainie w roku 2012: streszczenia referatów XXIX konferencji sprawozdawczej*. Lublin, 2013. S. 23.
15. Ільчишин В. Дослідження пам'яток висоцької культури біля с. Мильне на Тернопільщині. *Археологічні дослідження в Україні*. Київ, 2012. С. 419–420; Ільчишин В. Поселення висоцької культури Бліх II на Зборівщині. *Брідицина – край на межі Галичини й Волині*. Броди, 2012. Вип. 5. С. 9–11.
16. Ільчишин В. Дослідження поселення та могильника висоцької культури на Львівщині. *Археологічні дослідження в Україні*. Київ, 2015. С. 126–129; Ільчишин В., Гречко Д. Дослідження бронзолivarної майстерні ранньоскіфського часу біля села Гончарівка Золочівського району на Львівщині. *Археологічні дослідження в Україні*. Київ, 2017. С. 127–129.
17. Ільчишин В. Могильник висоцької культури біля с. Луковець на Брідищині (за матеріалами з розкопок І.П. Герети 1978 року). *Наукові записки НТШ: Праці Археологічної комісії*. Львів. 2007. Том ССІІІ. С. 611 – 616.
18. Ільчишин В. Кременеобробні поселення-майстерні висоцької культури на півночі Західного Поділля. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2015. Вип. 19. С. 5–19.
19. Ільчишин В. Дослідження історичного ареалу селища Залізці на Тернопільщині. *Археологічні дослідження в Україні*. Київ, 2020. С. 269–271.

20. Строцень Б. Могильник черняхівської культури в Романовому Селі на Тернопільщині. *Наукові записки Тернопільського краєзнавчого музею*. Тернопіль, 1993. С. 38–56.
21. Строцень Б., Демидко С. Рятівні розкопки могильника черняхівської культури в с. Лісові Гринівці на Хмельниччині *Археологічні дослідження в Україні*. Київ-Полтава, 2011. С. 319.
22. Строцень Б. Ремесла на поселенні III–IV ст. біля с. Кобиля. *Матеріали IX-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 107–108; Строцень Б. Дослідження поселення пізньоримського часу біля с. Кобиля на Тернопільщині. *Europa Barbarica: ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*. Lublin, 2005. S. 453–463.
23. Строцень Б., Строцень Л. Нове селище черняхівської культури на Волино-Подільському порубіжжі. *Давня і середня історія України (історико-археологічний збірник)*. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 195–201.
24. Shultze E., Stroceń B. Ovalfacettierte Keramik – eine Untersuchung zur Chronologie Ćernjachov-Kultur. *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period*. Lublin, 2008. Т. II. Р. 315–328; Shultze E., Stroceń B. Keramik mit ovalen Facetten. Eine Untersuchung zur Chronologie der Ćernjachov-Kultur. *Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens*. 2008. Band 14. S. 267–332.
25. Строцень Б. Черняхівська культура Західного Поділля. Тернопіль: Астон, 2008.
26. Мандзій А. Дослідження облоги Збаража (1649 р.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 571: держава та армія. С. 124–130.
27. Строцень Б. Дослідження полів битв часів Хмельниччини на Західній Україні. *Наукові записки Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка: Краєзнавчі дослідження на Тернопільщині*. Тернопіль: Підручники і посібники. 2021. Т. 12. С. 228–241.
28. Строцень Б. Роль археологічних досліджень у вивченні історії пізнього середньовіччя Тернопільщини (за матеріалами розкопок Тернопільського замку у 2017–2018 рр.). *І Всеукраїнський археологічний зїзд: програма та анотації доповідей*. Ніжин, 23–25 листопада 2018 р. Київ, 2018. С. 170–171.

29. Строцень Б., Городецька Ю. Спроба реконструкції південного та східного бастіонів Збаразького замку. *Національний заповідник «Замки Тернопілля» – віхи історії: програма та анотації доповідей наукової конференції з нагоди 25-ліття створення Національного заповідника «Замки Тернопілля»*. Збараж, 2019. С. 74–75.
30. Археологія і давня історія України. К., 2010. Вип. 2.
31. Строцень М. Музеї-скансени та їх підходи до популяризації історичних наук в сучасному суспільстві. *Створення музею-скансену черняхівської культури. Перші кроки: Збірник доповідей за підсумками конференції 2019 р.* Чернелів-Руський. Тернопіль: АРТ Поліграф, 2019. С. 169–181.
32. Посилання на Максимові публікації у М'ястку.
33. Breza B. Itr. Miastko. Z dziejów miasta i gminy. Gdynia: Region, 2017. S. 8.
34. Ягодинська М. Слов'янські пам'ятки на Тернопільщині. *Археологія і давня історія України*. 2020. Вип. 2 (35). С. 222–233; Ягодинська М. Давньоруські пам'ятки Західного Поділля у Х–ХІІІ століттях. Тернопіль: Терно-граф, 2018. С. 33–40; Ягодинська М. Літописна Теребовля: етапи заселення. *Волино-Подільські археологічні студії (пам'яті Ю.М.Малеєва (1941–2006))*. Луцьк: Волинські старожитності, 2012. Вип. ІІІ. С. 76–85.
35. Пастернак Я. Стародавні часи Теребовельщини. *Теребовельська земля: іст.-меморіал. зб.* Нью-Йорк-Сідней, 1968. С. 19–31. Раппопорт П. А. Военное зодчество западно-русских земель Х–ХV вв. МИА. 1967. № 140.
36. Ягодинська М., Строцень Б. Замки Тернопільщини. Харків: Фоліо, 2018. С. 64–68.
37. Ягодинська М. Археологічні дослідження замків та історичних міст Тернопільщини. *І Всеукраїнський археологічний з'їзд. Програма роботи та анотації доповідей. Ніжин, 23–25 листопада 2018 р.* Київ, 2018. С. 176; Ягодинська М. Строцень Б. Рятівні археологічні дослідження на території замку в місті Кременець. *Вісник рятівної археології. Acta archaeologiae conservativae*. Львів: Вид-во «Астролябія», 2016. Вип. 2. С. 186–190.
38. Ягодинська М. Дослідження могильника біля с. Кордишів Шумського району *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: матеріали наукової конференції при-*

- свячено 100-річчя від дня народження Ігоря Кириловича Свешнікова. Рівне, 2015. Вип. XIII. Ч 1. С. 174–175.
39. Строценъ Л. Археологічні дослідження Скалатського замку в 2008 році. *Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя: тези Міжнародної наукової конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимошука*. Чернівці, 2009. С. 58; Строценъ Л. Археологічні дослідження Скалатського замку у 2008 році. *Археологія Правобережної України. Вип.2. Збірник наукових статей, присвячених пам'яті Ігоря Герети*. Київ, 2010. С. 249–253.
40. Строценъ Л. Історія дослідження оборонних споруд на Тернопільщині *Археологія і давня історія України*. 2010. Вип.4. С. 292–300.
41. Строценъ Б., Строценъ Л. Нове селище черняхівської культури на Волино-Подільському порубіжжі *Давня і середня історія України (історико-археологічний збірник)*. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 195–201.
42. Строценъ Л. Глиняні люльки з Тернопільщині за матеріалами археологічних досліджень та з колекції Борщівського краєзнавчого музею. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: Матеріали наукової конференції присвячено 100-річчя від дня народження Ігоря Кириловича Свешнікова*. Рівне, 2015. Вип. XIII. Ч 1. С. 188–202.

Bohdan Strotsen

Ternopil

ARCHEOLOGY IN THE TERNOPIL REGIONAL BRANCH OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

Abstract. *The article highlights the activities of archaeologists in the Ternopil branch of Shevchenko Scientific Society. After the resumption of activities of the Shevchenko Scientific Society (1989), its branch was created in Ternopil. The first chairman was I. Gereta,*

an archaeologist, museologist, local historian, and art critic. Among other scientists were archaeologists – employees of the Ternopil Regional Museum of Local History B. Strotsen, M. Yagodynska, M. Levchuk, L. Strotsen and others. Every year, they took part in the March sessions, reported on their achievements, and also participated in the activities of the Archaeological Commission of the Shevchenko Scientific Society. At the beginning of the 2000s, structures were created on the basis of the regional museum, which are engaged in archaeological research – these are the Ternopil Regional Communal Inspectorate for the Protection of Historical and Cultural Monuments, the Borshchiv Regional and Zolishchytsky Regional Museums, and the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine – the SE “OASU Podilska Archeology”.

In 2010, the Archaeological Commission was created on the initiative of the head of the Ternopil regional branch, Mr. Mykhailo Andreychyn. Since then, an archaeological section has been held annually as a part of the March sessions of the section.

The efforts of archaeologists significantly replenished the source base from the ancient history of Ukraine: new materials were discovered and introduced into scientific circulation, comprehensive research is conducted involving specialists from various fields of natural sciences and museification of archaeological sites. As a result of the generalization and in-depth analysis of available sources, important scientific discoveries were made.

Keywords. *Trypil culture, Verteba cave, Vysotsk culture, Chernyakhiv culture of Western Podillia, ancient Russian culture, Bogyt, Skalat Castle.*

УДК01:[016:001.32]ІНТШ(477.84)

Лариса Оленич*м. Тернопіль*

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ «НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА І ТЕРНОПІЛЬЩИНА»: ЕТАПИ СТВОРЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОБОРУ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. *Висвітлено головні етапи роботи й проаналізовано основні джерела пошуку інформації – традиційні та електронні, які використовувались у процесі укладання бібліографічних покажчиків «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина». Коротко охарактеризовано діяльність учених, персоналії яких включено у видання.*

Ключові слова: *Наукове товариство імені Шевченка, дійсні члени, Тернопільщина, бібліографічні покажчики, каталоги, фонди бібліотеки, електронні бібліотеки, музеї, архіви.*

Постановка проблеми. У грудні 2023 р. українська спільнота відзначатиме 150-річчя заснування Наукового товариства імені Шевченка. Це була перша в українській історії суспільна інституція, яка, сповідуючи Шевченкові ідеї служіння Україні, поставила за мету заявити перед світом про свій нарід, усебічно сприяти розвиткові науки в найширшому значенні цього слова, будувати власну концепцію історії України, популяризувати українську мову, проводити широкомасштабну видавничу діяльність.

У становленні й подальшому розвитку НТШ чільне місце належить нашим землякам. Серед членів-засновників Товариства імені Шевченка був отець Степан Качала, парох сіл Скорики (1845–1852) та Шельпаки (1852–1888). Фундатором Товариства був отець Ізидор Глинський, парох с. Буцнів, який пожертвував численні етнографічні й археологічні матеріали, частину зібраних ним книг відповідно Музею та бібліотеці НТШ, виділяв кошти на навчання здібної молоді.

У різні періоди НТШ очолювали наші земляки: Олександр Барвінський (1893–1897), Степан Томашівський (1913–1918), Василь Щурат (1919–1923), Кирило Студинський (1923–1932), Володимир Левицький (1932–1935). Науковим секретарем упродовж 1899–1926 рр. був Володимир Гнатюк. Значний внесок у розвиток української та світової культури й науки зробили тернополяни – дійсні члени всіх трьох секцій Товариства. Слід підкреслити, що наукові пошуки більшість із них поєднували з активною культурно-просвітницькою, педагогічною, організаторською та політичною діяльністю.

Проте наукова та громадська діяльність дійсних членів Товариства є недостатньо дослідженою й маловідомою широким колам. Це спонукало фахівців Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки започаткувати видання бібліографічних покажчиків «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940)».

Мета статті – висвітлити головні етапи роботи під час укладання бібліографічних покажчиків «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина», проаналізувавши основні джерела пошуку інформації – традиційні та електронні, які використовувались у процесі їх підготовки.

Результати дослідження. Початковим етапом роботи над цими покажчиками стала пошукова робота з визначення кола дійсних членів НТШ, які пов'язані з Тернопільщиною. Подальша діяльність включала: визначення структури видань; виявлення праць учених, виданих окремими книгами та

опублікованих на сторінках українських і європейських часописів у другій половині XIX – першій половині XX ст., сучасних їх перевидань, літератури про їхнє життя й багатовекторну діяльність; складання бібліографічних записів; систематизацію та редагування. У кожному покажчику виділено персональні рубрики, у межах яких подано короткий біографічний нарис та бібліографію, де в хронологічній послідовності розміщено авторські твори, видання, у підготовці яких вони брали участь як перекладачі, редактори, укладачі, видавці, та літературу про їхній життєвий шлях і наукові досягнення.

Основними джерелами добору літератури були карткові каталоги Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки та Зведений каталог публічних бібліотек Тернопільської області, електронні й імідж-каталоги Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, електронні каталоги Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної історичної бібліотеки України, національних бібліотек Польщі, Німеччини, Чехії, Австрії, Великобританії, Канади, США, наукових бібліотек закладів вищої освіти.

У процесі укладання покажчиків переглянуто й описано книги та періодичні видання, які є у фонді Тернопільської ОУНБ. Опрацьовано бібліографічні посібники «Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка», «Книга в Україні, 1861–1917», «Репертуар української книги. 1798–1916», «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923», «Українська книга в Галичині, Закарпатті, Волині та в еміграції. 1914–1939», «Товариство «Просвіта» у Львові», «Видання «Просвіт» Галичини: книги та аркушева продукція (1868–1938), матеріали до біобібліографістики «Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.) та інші видання.

Цінним джерелом пошуку інформації стали фонди Державного архіву Тернопільської області й Тернопільського обласно-

го краєзнавчого музею. Це, зокрема, особові фонди Патріярха Йосифа Сліпого, Станіслава Дністрянський, Степана Рудницького та Миколи Чайківського (ДАТО), родин Барвінських, Гірняків і Лепких, Патріярха Йосифа Сліпого, Олександра Брікнера, Івана Верхратського, Івана Горбачевського, Володимира Гнатюка, Мирона Зарицького, Івана Пулюя, Станіслава Дністрянського, Мирона Кордуби, Осипа Маковея, Михайла Рудницького, Кирила Студинського, Євгена Храпливого, Миколи Чайковського, Миколи Чубатого та інших (ТОКМ). У бібліотеках цих установ зібрано значну кількість книг дійсних членів НТШ, виданих у Львові, Тернополі, Кракові до 1939 р.

Переглянути оцифровані видання членів Товариства, а також часописи та збірники, на сторінках яких вони друкувалися, пропонують електронні бібліотеки, колекції й архіви, бази даних, які ведуть провідні бібліотеки та інші інституції. Зокрема, у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського пошук повнотекстових документів здійснювався у «Електронній бібліотеці “Україніка”», «Цифровій бібліотеці історико-культурної спадщини», «Е-архіві Михайла Грушевського». В ЕБ «Культура України», яку веде Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, вдалося опрацювати випуски «Літературно-наукового вістника», які Товариство видавало у 1898–1932 роках, ряд інших видань.

В електронній бібліотеці «Чтиво» виділено персональну рубрику «Наукове товариство імені Шевченка», у якій представлено «Записки НТШ» (томи 1–260) та «Хроніку НТШ» (числа 1–58/59), а також за абеткою персоналій розташовано прижиттєві праці вчених та їхні сучасні перевидання. Значний сегмент оцифрованої історичної спадщини електронної книгозбірні світової україніки «Diasporiana» складають книги та часописи, що виходили в першій половині ХХ ст. у Львові та інших містах Галичини, а опісля на поселеннях українців. Зокрема, це видання праць Патріярха Йосифа Сліпого, просвітника Олександра Барвінського, істориків Богдана Барвін-

ського, Мирона Кордуби, Степана Томашівського та Миколи Чубатого, правника Станіслава Дністрянського, археолога Ярослава Пастернака, літературознавців Богдана Лепкого, Осипа Маковея і Кирила Студинського, фольклористів Володимира Гнатюка та Зенона Кузелі, географа Стефана Рудницького, мовознавця Василя Сімовича, математика Миколи Чайковського, фізика Івана Пулюя, біохіміка Івана Горбачевського, а також періодичні видання, на сторінках яких публікувались наші земляки. Швидкий і безкоштовний доступ до джерельних праць і публікацій з українського фольклору та фольклористики надає «Електронна навчальна бібліотека української фольклористики», створена Лабораторією фольклористичних досліджень філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Саме тут зібрано окремі томи «Етнографічного збірника» (1895–1916, 1929) та «Матеріалів до української етнології» (1899–1919, 1929), на сторінках яких друкувалися етнографічні та фольклористичні дослідження Володимира Гнатюка та Осипа Роздольського. Цифрова колекція видань Математично-природописно-лікарської секції НТШ представлена за покликом <https://sites.google.com/view/ntsh-publications>, що є спільним продуктом Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Інституту фізики конденсованих систем НАН України та Наукового товариства імені Шевченка. Це, зокрема, «Збірники Математично-природописно-лікарської секції НТШ» (1897–1939), «Sitzungsberichte der Mathematisch-Naturwissenschaftlich-Ärztlichen Sektion» (1924–1938) та видання природничого спрямування відновленого у 1989 році в Україні Товариства.

Повнотекстовий онлайн-доступ до газети «Діло», що виходила у Львові у 1880–1939 рр., пропонують Архів української періодики онлайн «LIBRARIA» (1917–1939) та «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини» (НБУВ) (1880–1886, 1917, 1922–1927).

Праці дійсних членів НТШ друкувалися не тільки в Галичині й на Буковині, але й у Відні, Празі, Кракові, містах і містечках Німеччини, Польщі, Франції, Сполучених Штатів Америки, Канади, Аргентини. Видавалися вони українською, польською, німецькою та іншими мовами. І це ускладнило пошук необхідної інформації. Тож доводилось здійснювати його в Електронних бібліотеках, створених провідними бібліотеками світу. Оцифровані колекції Національної бібліотеки Польщі та установ, які з нею співпрацюють, а саме книги, журнали, графіку та малюнки, ноти, фотографії, рукописи та листівки, можна переглянути в електронній бібліотеці «Polona». У «Jagiellońskiej Biblioteczce Cyfrowej» знаходимо видання, що є у фонді бібліотеки Ягеллонського університету. Проєкт «Austrian Books Online», де представлено оцифровані історичні книжкові фонди, пропонує користувачам Австрійська національна бібліотека. Читати онлайн австрійські газети та журнали можна у віртуальному читальному залі газет цієї бібліотеки «AustriaN Newspaper Online». Опрацьовувати оцифровані видання, де друкувались учені – наші земляки, пропонує «The Biodiversity Heritage Library» (BHL), одна з найбільших у світі цифрових бібліотек відкритого доступу для літератури та архівів про біорізноманіття. Саме тут вдалося переглянути праці Імператорської Академії Наук «Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-Naturwissenschaftliche Classe», на сторінках яких публікував свої дослідження фізик й електротехнік Іван Пулюй; журнал «Verhandlungen der K. K. Geologischen Reichsanstalt», де друкувався натураліст Алоїз Мар'ян Ломницький. Науковий довідок біохіміка Івана Горбачевського широко представлено в Електронній бібліотеці Національної медичної бібліотеки в Празі. У ході роботи опрацьовано значну кількість оцифрованих версій інших часописів, у яких публікували свої наукові розвідки тернополяни – дійсні члени НТШ.

У 2017 р. вийшов перший випуск покажчика – «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Історично-філософська секція: дійсні члени», у який включено 25 персоналій істориків, археологів, правників, психологів, релігійних і громадських діячів.

Символічною постаттю ХХ ст. для всіх українців був блаженніший Патріарх УГКЦ Йосиф Сліпий – ісповідник віри, будівничий Церкви, видатний учений-богослов, щирий патріот. Наші земляки, талановиті дослідники минувшини України, становили ядро історичної школи, створеної у Львові Михайлом Грушевським. Так, Мирон Кордуба вивчав різні епохи та періоди історії України, інших слов'янських країн, широко використовуючи допоміжні історичні дисципліни. Іван Джиджора був одним із перших, хто проаналізував період між гетьмануванням Івана Мазепи та Кирила Розумовського, здійснив історичну реконструкцію тогочасної економічної політики. У наукових дослідженнях Степана Томашівського пріоритетними були давня історія України, історія Галичини середини ХVІІ ст., політична історія Австро-Угорщини початку ХVІІІ ст. Омелян Терлецький вивчав історію середньовіччя, козащини, національний рух у Галичині в першій половині ХІХ ст., зробив унікальний внесок у скарбницю геополітичного усвідомлення українського народу. Розвивати українську історичну науку продовжувала нова генерація галицьких істориків. Зокрема, відомий історик, бібліограф і архівіст Богдан Барвінський є автором багатьох праць з історії України та Польщі, історії освіти й церкви. Миколі Чубатому належить низка досліджень у царині історії Української церкви та права, проблем етногенезу українців. Іван Шпитковський виступав у іпостасях історика-аналітика епохи пізнього середньовіччя України та фахівця з допоміжних історичних дисциплін. До когорти вчених-правників належали: Станіслав Дністрянський – основоположник українського законодавчого права, фундатор конституційного процесу та головних засад української держави

кінця XIX – початку XX ст.; Євген Олесницький – велет української адвокатури, політик, економіст, засновник багатьох установ і, в першу чергу, товариства «Сільський господар»; Кость Левицький – адвокат, публіцист, «корманич політичного життя народу»; Володимир Охримович – один із плеяди українських адвокатів, які наприкінці XIX ст. стали на чолі національного розвитку; Степан Баран – адвокат, політик, публіцист, редактор, громадський і політичний діяч. Неординарною постаттю був Євген Храпливий – учений-аграрник, організатор кооперативного й просвітницького руху, ідеолог і практик суцільної агрономії в Галичині. Доробок психолога Степана Балея, наукові інтереси якого зосереджувалися переважно на галузях педагогічної психології, психології особистості й людських відносин, є надбанням двох культур – української та польської. У вітчизняній археологічній науці одне з провідних місць займає постать Ярослава Пастернака, вклад якого у розвиток вчень про давнє минуле України вимірюється роками плідної праці, десятками теренових експедицій, великою кількістю книг, статей і повідомлень.

Бібліографічний покажчик «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Філологічна секція: дійсні члени», що вийшов друком у 2021 році, містить 16 персональних рубрик.

Значний вклад у розвиток українського мовознавства, літературознавства, етнографії, фольклору й міфології, відродження української мови, заснування низки часописів, поширення ідей наукового просвітництва внесли дійсні члени Філологічної секції. Величезними та безсумнівними на полі української культури є заслуги Олександра Барвінського – одного з найвидатніших діячів кінця XIX – початку XX ст., активного освітянина, педагога, видавця, політика і блискучого публіциста. Василь Сімович належить до тих подвижників на ниві української культури, в особі яких щасливо поєднався

талант фахового мовознавця та блискучого літературознавця, видавця й популяризатора кращих творів українського письменства, активного громадського діяча й вихователя того покоління, що жертвовно віддавало своє життя на вівтар служінню українській науці та рідному народові. Серед тогочасних літературознавців, членів Товариства, які пов'язані з Тернопіллям, виділяємо Кирила Студинського – автора близько 500 наукових праць з історії українського письменства, загального мовознавства, слов'янської філології та фольклористики; Платона Лушпинського – ученого, що поглиблено вивчав здобутки української та західноєвропейської спадщини; Василя Шурата – дослідника старої та нової української літератури та минулого Галичини, автора основоположних студій про Тараса Шевченка та Івана Франка, блискучого перекладача й педагога; Михайла Рудницького – тонкого знавця європейської високої культури й принципового її послідовника на галицькому ґрунті, літературознавця, літературного і театрального критика, перекладача, філософа, теоретика й практика журналістики, педагога, поета, есеїста, сатирика, фейлетоніста, громадського та культурного діяча; Осипа Маковея – поета, прозаїка, літературознавця, критика, фольклориста, редактора, перекладача, який збагатив українську літературу своїми інтерпретаціями творів світової літератури; Михайла Мочульського – правника за освітою й літературознавця за покликанням, який через усе життя проніс захоплення українською літературою та народними звичаями. Окремо варто згадати Богдана Лепкого – поета й прозаїка, дослідника літературних процесів та перекладача, художника й мистецтвознавця, автора текстів численних музичних творів і теоретика феномену Українського січового стрілецтва, знаного педагога й активного громадського діяча. Саме він, цей велет українського інтелекту, вважав, що «відродження нації мусить початися з духа». Поле наукових досліджень польського славіста Олек-

сандра Брікнера – історія польської та слов'янських літератур і мов, утому числі української, проблеми польсько-українських літературних взаємин від середньовіччя до XIX століття. Зусиллями Володимира Гнатюка, Осипа Роздольського та Зенона Кузелі зроблено важливі напрацювання в галузі етнографії та фольклористики.

Підготовлено до друку черговий випуск – «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Математично-природописно-лікарська секція: дійсні члени». У ньому зібрано інформацію про природодослідників, математиків, фізиків, хеміків, географів, геологів, лікарів (18 персоналій).

Серед найбільших здобутків учених – уродженців Тернопільщини, об'єднаних у цій секції, слід назвати відкриття властивостей катодних променів Іваном Пулюєм, дослідження синтезу сечової кислоти Іваном Горбачевським, закладення основ квантової механіки й статистики Володимиром Кучером, вивчення теорії аналітичних функцій Володимиром Левицьким, дослідження флори та фауни Іваном Верхратським, теоретичні студії з педіатрії, інфекційних хвороб і медичної етнографії Євмена Лукасевича, математичні здобутки Миколи Чайковського та Мирона Зарицького, геополітичні ідеї та жертовність фундатора української географічної науки Степана Рудницького, зародження модерної української географії та картографії Григорієм Величко. Ряд учених продовжували наукові дослідження в еміграції. У США значних успіхів досягли: фізик, винахідник антирефлексійного покриття лінз, фундатор квантової органічної хемії Олександр Смакула; учений у галузі хемії та фізики, розробник низки новітніх наукових напрямів з фізичної та хемічної кінетики Юліан Гірняк; фізик-теоретик, дослідник релятивістської квантової механіки Зенон Храпливий. В Аргентині оселився Юрій Полянський, який зробив вагомий внесок у пізнання геології четвертинного періоду, вивчення пізнього палеоліту Поділля, тектонічної та геологічної будови Анд.

Наші країни своєю невтомною і кропіткою працею сприяли становленню української наукової мови та формуванню природничої термінології.

Показчики не претендують на вичерпність. Хронологічні рамки добору – 1879–2017 роки (2017), 1867–2021 роки (2021), 1863–2021 роки (2023). Загальна кількість бібліографічних записів становить відповідно 3361, 6827, 3246 позицій.

Висновки. Імена вчених, які представлені в показниках, були, є і будуть взірцем щирих патріотів України, які все своє життя віддали служінню науці та рідному народові. Тому основна мета підготовлених видань – допомогти науковцям, краєзнавцям, бібліотечним працівникам сьогодення досягнути й дослідити внесок наших земляків – дійсних членів Наукового товариства імені Шевченка у становлення Української держави, розвиток національної й світової науки та культури, адже ці непересічні особистості гідні ґрунтовного вивчення, вічної пам'яті й пошанування нащадками.

Література

1. Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Історично-філософська секція: дійсні члени: бібліогр. показчик / Упр. культури Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка, Терноп. осередок НТШ; уклад. Л. Оленич; автор вступ. ст. М. Андрейчин; кер. проекту й наук. ред. В. Вітенко; ред. О. Раскіна. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 272 с.
2. Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Філологічна секція: дійсні члени: бібліогр. показчик / Департамент культури та туризму Терноп. облдержадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка, Терноп. осередок НТШ; уклад. Л. Оленич; вступ. ст. Н. Дащенко; кер. проекту й наук. ред. В. Вітенко; ред. О. Раскіна. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 560 с.

Larysa Olenych

Ternopil

**BIBLIOGRAPHIC INDEXES “THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC
SOCIETY AND TERNOPIL REGION”: STAGES OF CREATION
AND SOURCES OF LITERATURE SELECTION**

Abstract. *This study highlights the main stages of work and analyzes the primary sources of information search, both traditional and electronic, used in compiling the bibliographic indexes of “The Shevchenko Scientific Society and Ternopil region”. The activities of scholars whose works are included in this publication are briefly characterized.*

Keywords: *Shevchenko Scientific Society, valid members, Ternopil region, bibliographic indexes, catalogs, library collections, electronic libraries, museums, archives.*

Розділ 2

Внесок членів НТШ в його розвиток

УДК 271.4(477)(092):001.32НТШ(477-87)(002)

Ірина Іванкович
м. Філадельфія, США

ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПІЙ І ДІАСПОРНІ ДІЯЧІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Анотація. Проаналізовано діяльність патріарха Йосифа Сліпого, дійсного та почесного члена Наукового товариства імені Шевченка щодо формування потужного фундаменту української науки поза межами України; створення належних умов праці осередків НТШ у діаспорі. Розкрито багатогранні взаємини Блаженнішого з членами Товариства, які емігрували у країни вимушеного поселення. Подано короткі відомості про членів НТШ, які співпрацювали з Патріархом. Більш докладно висвітлено взаємини Йосифа Сліпого з Миколою Чубатим, Володимиром Янівим та Леонідом Рудницьким.

Ключові слова: Патріарх Йосиф Сліпий, Наукове товариство імені Шевченка, дійсні члени НТШ, осередки, країни Європи, США, Канада.

Постановка проблеми. «Науковою культурною працею ми кладемо чи не найсильніші (під цю хвилю) підвалини нашому національному і державному життю», – писав Патріарх Йосиф Сліпий (1892–1984) у вступній статті до статуту Богословського наукового товариства (далі – БНТ) в 1926 р. [1, с. 210].

Поряд із вірою в Бога, наука для Блаженнішого була фундаментом його життя. *«Два крила, якими підноситься людський дух в безкраї простори – це віра й наука»*, – *стверджував Й. Сліпий в однойменній праці*. Ставши свого часу перед дилемою: віддатися науці чи священничому покликанню, він – завдяки підтримці Праведного Митрополита Андрея Шептицького – зміг успішно поєднати ці два дискурси і «вести програму педагогічного та богословського відновлення, що її він назвав «реформою богословських студій» [2, с. 129]. Академічні здобутки Й. Сліпого – це не лише численні високонаукові друковані праці, але й створення просвітницьких організацій і установ, які формували українську богословську наукову думку, посідали достойне місце в науковому світі, формували духовну і національну еліту. Серед них слід згадати Богословське Наукове Товариство¹ і кварталник «Богословія», греко-католицьку Богословську академію у Львові і згодом – Український католицький університет св. Климента в Римі (далі – УКУ).

Метою статті є аналіз діяльності дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка патріарха Йосифа Сліпого щодо

¹Заснування БНТ зустрілося зі зрозумінням та підтримкою з боку НТШ і кураторії Національного Музею. В організації БНТ значно допомогло саме НТШ. Члени НТШ були як серед засновників БНТ (Т.-Т. Галушинський, Ю. Дзерович, А. Ішак, Г. Костельник, Й. Сліпий та ін.), так і серед дійсних членів товариства (М. Андрусяк, А. Андрухович, Я. Гординський, П. Ісаїв, М. Конрад, І. Крип'якевич, Я. Пастернак та ін.). Йосиф Сліпий був обраний головою БНТ в 1923 р. Сьогодні робота УБНТ тісно поєднується з науковою діяльністю Українського католицького університету та НТШ.

формування потужного фундаменту української науки поза межами України, створення належних умов праці осередків НТШ у діаспорі.

Результати дослідження. За значні наукові заслуги, активність у розбудові культурно-національного і релігійного життя 17 лютого 1930 р. о. д-ра Й. Сліпого обрано дійсним членом історично-філософічної секції Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ). З цього моменту взаємини патріарха Й. Сліпого з «многозаслуженим» Товариством були довготривалі, багатогранні й плідні [3, с. 41]. Друга Світова війна внесла свої корективи у життя НТШ, а відтак у наукову діяльність Й. Сліпого. У 1944 р., напередодні приходу радянської армії до Львова, більшість членів НТШ виїхала на Захід, а проти тих, хто залишився, застосовувалися репресії. До 1946 р. був проведений остаточний розгром НТШ, а разом з ним вільної української науки: 30 дійсних членів загинуло у тюрмах, 20 – опинилися на засланні. Серед них, митрополит д-р Й. Сліпий, проф. І. Крип'якевич та інші, близько 20 членів пропали безвісті [4].

В Україні у міжвоєнний час ректорства у Львівській богословській академії, у вигнанні, Патріарх, без сумніву, був опікуном наукових установ і організацій. Серед них – НТШ, яке завжди залишалося вірним ідеям одного з найвидатніших українських науковців-богословів ХХ ст., яким був Й. Сліпий. У 1962 р., в той час, коли Блаженніший перебував ще на засланні, українська громада у діаспорі планувала урочисте відзначення ювілею 70-ліття Ісповідника Віри. Відтак, 12 лютого НТШ зорганізувало в Мюнхені прес-конференцію у співпраці з Українським Християнським Рухом, а 17 лютого – в Нью-Йорку наукову конференцію на пошану ювіляра [5]. Доповіді стосувалися безпосередньо життя й діяльності Блаженнішого та інституцій, які він довгі роки очолював.

Звільнення патріарха Й. Сліпого з ув'язнення у 1963 р. спонукало українську інтелектуальну еліту Європи до зустрічі з

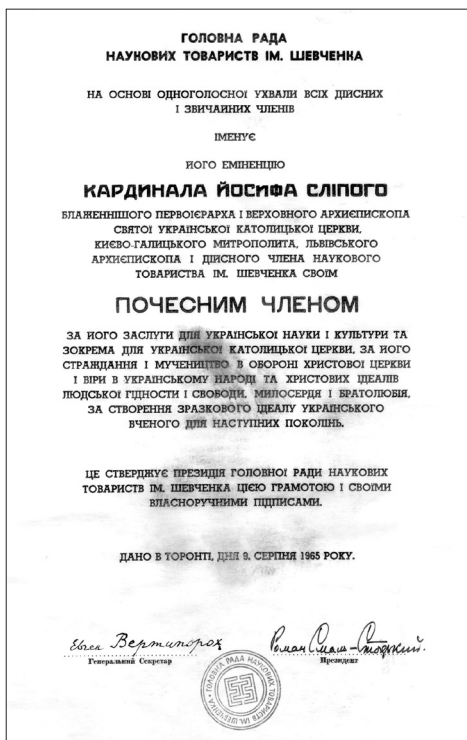
митрополитом. Нагодою до цього були ювілеї 90-ліття НТШ і 40-ліття БНТ. На запрошення Українського Християнського Руху, було вирішено відзначити ці дати спільною конференцією на тему: «Український мирянин в житті Церкви, спільноти та людства» в Рокка ді Папа біля Риму в днях 18–20 жовтня 1963 р. Співорганізували подію Український Вільний Університет (далі – УВУ) і Українська Вільна Академія Наук (далі – УВАН) [6, с. 194]. Блаженніший відслужив літургію для учасників конференції, які мали нагоду особистої зустрічі з довголітнім дійсним членом НТШ. Було заслухано 22 доповіді, модератором поодиноких секцій був Голова НТШ в Європі проф. д-р В. Кубійович, подію координував проф. д-р В. Янів, науковий секретар НТШ у Європі.

Після звільнення з ув'язнення Блаженніший одразу зосередив свою увагу на реанімуванні української науки – субстрату інтелектуального фундаменту українців. Одним із перших починів було створення УКУ, який, згідно із задумом Й. Сліпого, мав стати осередком, «що об'єднував Наукове Товариство

ім. Шевченка, Українську Академію Наук, Українське Богословське Наукове Товариство та український університет» [2, с. 136–137]. НТШ «в екзилі» було також предметом приватної аудієнції Й. Сліпого із папою Павлом VI [7].

У 1965 р. Президія НТШ в Америці в особливий спосіб вшанувала свого дійсного члена патріарха Йосифа, жертвуючи йому символічний дар – дорогоцінну чашу роботи віденсько-львівської ювелірної школи початку XVIII ст. Урочистість відбулася 27 червня в Колегіумі св. Йосафата в Римі в присутності членів НТШ [8, с. 196]. У подячному слові Блаженніший високо оцінив роль Товариства, як «творчої, благородної, об'єднуючої усю Україну, духовної сили, якою увесь нарід давав вислів і доказ свого творчого генія» [3, с. 190]. Він

віддавав шану «заслуженим Членам і світочам науки», серед яких згадав М. Грушевського, Є. Чикаленка, І. Франка, Д. Дорошенка, О. Барвінського, В. Гнатюка, І. Свенціцького, митрополита А. Шептицького та багатьох інших. Це були люди, які «своїм розумом і волею [здвигнули] ту монументальну святиню науки, якою слушно і справедливо пишається український нарід і яку даліше розбудовують і украшують здобутком свого ума, часто серед нужди і злиднів, з великими жертвами, оці герої науки» [3, с. 191].

За кілька місяців, 9 серпня 1965 р., Головна Рада НТШ іменувала патріарха Й. Сліпого Почесним членом НТШ, однак вручення грамоти відбулося лише 8 серпня 1967 р. в Римі. В урочистостях взяли участь Генеральний Секретар НТШ, проф. д-р Євген Вертипорох з дружиною; заступник директора історично-філософічної секції НТШ о. д-р Атанасій Великий, ЧСВВ; науковий секретар НТШ в Європі та секретар історично-філософічної секції НТШ, проф. д-р В. Янів та присутні на той час у Римі члени НТШ. Проф. Вертипорох відчитав текст грамоти і передав її Блаженнішому, який, дякуючи за честь та відзначення, наголосив на ролі НТШ для розвитку української науки й культури [9, с. 366].

Під час візитів до українських громад у різних країнах їхнього поселення Патріарх намагався відвідати осередки НТШ й зустрітися з його членами, як, скажімо, у Сарселі 10 липня 1970 р. під час пастирського візиту до Франції [10, с. 104]. Коли 2 серпня 1968 р. Блаженнішому надали почесний докторат Католицького університету Америки, тогочасний Голова НТШ в США проф. Р. Смаль-Стоцький і дійсний член НТШ д-р Ю. Старосольський брали участь у церемонії. Члени НТШ проф. М. Чубатий і д-р В. Ленчик були присутні на лєтовищі Нью-Йорка 17 серпня 1968 р., проводжаючи Й. Сліпого після завершення першого пастирського візиту до США.

Щобільше Блаженніший дбав, аби НТШ мало відповідні умови для діяльності. Причинившись до закупівлі нового будинку для УВАН в Мюнхені, патріарх Й. Сліпий одночасно забезпечив існування НТШ у Німеччині, адже в домі знайшло приміщення рівнож НТШ [11, с. 145]. Подібно, придбавши дім для Релігійного Товариства українців католиків «Свята Софія» США у Філадельфії, Блаженніший бажав, аби він став осідком осередку праці НТШ в місті Братньої Любови.

Функціонування новоствореного УКУ в Римі вимагало забезпечення відповідних наукових кадрів. Тому патріарх Й. Сліпий збирав навколо нього визначних науковців діаспори,

більшість яких були членами НТШ. У своєму листі до д-ра В. Ленцика, в якому Патріарх іменував його на члена Професорської колегії УКУ, бачимо повний перелік необхідної документації. Серед них – «назвати сповнювані Вами наукові функції (зі згаданням про членство в наукових товариствах)» [12, с. 579].

Як свідчить Л. Рудницький, «Блаженніший ставив високі вимоги до усіх дійсних членів Товариства. Так, одного разу в Римі (...) я мимоволі став свідком Блаженнішого як Ректора УКУ з одним із деканів, що у ній він осудив бездіяльність одного професора, який, за словами Патріарха – «нічого не написав за останні роки» [12, с. 579]. Подібно довголітній особистий секретар Патріарха о. д-р Іван Дацько стверджував, що Й. Сліпий «був дуже вимогливий до себе й до інших, а найбільше не міг терпіти лінюхів, нероб. Усіх нас підганяв учитись, захищати наукові роботи» [13]. Один з професорів УКУ д-р В. Ленцик згадував, що ще, як ректор Богословської академії у Львові, о. д-р Й. Сліпий повторював: «Ми не можемо дозволити собі випускати дилетантів-легкодухів» [12, с. 454]. Зрозуміло, що контакти Й. Сліпого з науковцями не були позбавлені амбівалентності, розчарувань чи особистих упереджень, однак добро української науки завжди переважало.

Завдяки зусиллям Й. Сліпого, у видавництві УКУ в Римі побачили світ цінні книги авторства викладачів університету, які у час заборони розвитку правдивої україністики у підсоветській Україні поповнювали національний науковий фонд поза її межами.

До грона визначних науковців-діячів НТШ, з котрими Блаженнішого пов'язувала праця в УКУ, належали відомі історики, політологи, мовознавці, психологи, музикознавці, мистці, археологи, юристи, літературознавці та, загалом, спеціалісти різних царин науки, які емігрували до США, Канади, Бельгії, Німеччини, Іспанії, Аргентини, Бразилії та інших країн вимушеного поселення українців. Великий відсоток цих потужних наукових

умів брали активну участь у патріархальному русі, а відтак їхні контакти з Блаженнішим були розлогими й активними. Так, 1 липня 1974 р. в Римі, професори УКУ – члени НТШ, видали спільну заяву із закликом про згуртування сил навколо Товариства «За єдність Церкви і народу» та активної підготовки до Світового з'їзду організацій і товариств за патріархат «як передумови сконцентрованої і раціонально розпланованої акції на українському внутрішньому і міжнародному форумах у найважливіших справах українського буття»². Серед підписантів – д-р Петро Зелений, д-р Леонід Рудницький, д-р Ярослав Рудницький, д-р Ігор Соневицький, д-р Василь Лев, д-р Костянтин Біда та інші. Про них та інших членів НТШ, які співпрацювали з патріархом Йосифом, подаємо короткі довідки.

Мовознавці та літературознавці. Константин Біда (1916–1979 рр.) – український літературознавець, перекладач, мовознавець. Спеціаліст зі слов'янської філології, порівняльного літературознавства та історії української літератури. Дійсний член НТШ Канади з 1977 р. [14, с. 10]. Ініціатор створення Комісії дослідів наукової проблематики при НТШ Канади, заснованої в 1964 р. (затверджена 1965 р.) за участю управи НТШ Канади та кафедри славістики Оттавського університету. Професор УКУ св. Климента в Римі, де побачили світ його ґрунтовні праці: «Іоанікій Ґалятовський і його «Ключь Разумѣнія» і «Київська «Грамматика» з 1705 р.» [17].

Дмитро Бучинський (1913–1963 рр.) – український літературознавець, перекладач, бібліограф. Уродженець Тернопільщини. Навчався в 1945–1948 рр. на філософічному факультеті УВУ в Мюнхені, де захистив під керівництвом відомого українського філософа І. Мірчука докторську дисертацію «Християнсько-філософський світогляд Тараса Шевченка» (опублікована у Лондоні). У ній вперше розглянуто творчість Т. Шевченка як християнського поета. Цю працю високо цінував і ставив у

²Заява професорів У. К. У. // За Патріархат. 1974. Ч. 8 (39). С. 10.

приклад патріарх Й. Сліпий [18]. Як член НТШ, Д. Бучинський брав участь у створенні крайових НТШ й осередків Товариства за кордоном (1949–1951 рр.), виступав на засіданнях із доповідями на культурологічні та літературознавчі теми. Від 1963 р. за пропозицією і на особисте запрошення Блаженнішого призначений надзвичайним професором УКУ в Римі.

Олекса Горбач (1918–1997 рр.) – філолог, славіст, україніст, педагог, видавець. Надзвичайний професор слов'янської філології Українського Католицького Університету в Римі. 1948–1952 рр. був секретарем Президії НТШ в Мюнхені, Дійсний член НТШ у філологічній секції від 1962 р. [19, с. 59–60]. У видавництві УКУ побачили світ його праці «Три Церковнослов'янські Літургічні рукописні Тексти Ватиканської Бібліотеки» (1966 р.); «Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Епіфанія Славинецького» (1968 р.).

Константин (Кость) Кисілевський (1890–1974 рр.) – мовознавець, літературознавець, педагог. Був звичайним професором **філософсько-гуманістичного факультету** УКУ, дійсним членом НТШ (1932 р.), директором філологічної секції НТШ (1956 р.), редагував видання НТШ. В УКУ вийшла друком його праця «Українське мовознавство в останній добі» (1973 р.).

Василь Лев (1903–1991 рр.) – український мовознавець та історик літератури, професор, доктор, педагог. Професор Львівського університету, УВУ та Українського католицького університету в Римі. Дійсний член НТШ (1947 р.), з 1949 р. – член виділу НТШ в Нью-Йорку [19, с. 82]. Опрацював бібліографію видань НТШ. Редактор ряду регіональних збірників, виданих під егідою НТШ в серії «Український архів» [20, с. 11].

Богдан-Іван Лончина (1917–1985 рр.) – мовознавець, громадський діяч, перекладач. Голова відділу НТШ у Детройті, Крайової управи Українського патріархального товариства в США, Українського патріархального світового об'єднання

(1982–1985 рр.). Співпрацював з Й. Сліпим, який у 1976 р. призначив Б. Лончину редактором відновленого журналу «Дзвони» (Рим, Детройт). Був професором модерної філології філософічно-гуманістичного факультету, а відтак – деканом (1973–1974 рр.) УКУ в Римі. Разом з проф. Василем Левом організував літні курси при УКУ, де викладав італійську мову й літературу (1972–1985 рр.). У програмі цих курсів 1973 р. читав лекції на тему «Божественна комедія» Данте: Пекло», переклав українською мовою цю частину твору (видано у Львові у 2007 р.). Його переклади «Пісня про мого Сіда» (1972 р.), «Пісня про Роланда» (1977 р.) побачили світ у видавництві УКУ [21, с. 629].

Марія Пшеп'юрська-Овчаренко (1909–1998 рр.) – українська філологиня, дослідниця надсянських говорів, викладачка багатьох літніх курсів УКУ в Римі, дійсна членкиня НТШ від 1952 р. [22, с. 215]. Активно друкувалася в Записках НТШ.

Леонід Рудницький (1935 р.н.) український філолог, германіст, славіст, україніст, професор багатьох університетів, зокрема УКУ в Римі. Згідно з рекомендацією Й. Сліпого, його обрано директором філії УКУ у Філадельфії. Від 1992 р. – Президент Світової Ради НТШ. Л. Рудницький належав до грона близьких співпрацівників патріарха Й. Сліпого [22]. Контакти Л. Рудницького з Блаженнішим детальніше розглянемо далі.

Ярослав-Богдан Рудницький (1910–1995 рр.) – український славіст, мовознавець, науковий і громадський діяч, літературознавець, фольклорист. Дійсний член НТШ від 1947 р. Професор багатьох університетів, від 1963 р. – професор в УКУ св. Климента в Римі.

Віра Селянська (Віра Вовк) (1926–2022 рр.) – письменниця, перекладачка і літературознавчиня, дійсна членкиня НТШ у Нью-Йорку [23, с. 675–676]. Надзвичайна професорка романських філологій УКУ в Римі.

Михайло Ярослав Соневицький (1989–1975 рр.) – філолог, історик, педагог, уродженець Тернопільщини. Знайомий

з Патріархом з часів викладання в греко-католицькій Богословській академії (1934–1944 рр.). У 1963 р. Блаженніший Й. Сліпий запросив М. Соневицького на посаду звичайного професора УКУ в Римі [22, с. 73]. Доктор філософії (1923 р.). Дійсний член НТШ від 1954 р. Співпрацював з «Записками Наукового Товариства імені Шевченка». У видавництві УКУ в Римі побачила світ його двотомна «Історія грецької літератури» (1970 р. і 1977 р.). Саме за підказкою свого гімназійного товариша Й. Сліпого М. Соневицький долучився до створення цієї праці. Патріарх не лише допоміг М. Соневицькому здійснити видання його «Історії», а й посприяв, аби вона з'явилася в європейських країнах. Праця здобула там широке визнання. Й. Сліпий написав також передмову до монографії, в якій, зокрема зазначив: «У 1963 р. я навідався до Соневицького й поцікавився над чим він працює. Але Михайла тоді підкосила важка недуга і він із сумом сказав мені про те, що готується до смерті, на що я йому відповів: “Ти зарано себе хорониш, друже. Смерть сама прийде колись до тебе, а зараз треба налаштувати себе на працю, аби залишити по собі добру пам'ять. І Соневицький прислухався до моєї поради й приступив до написання історії грецької літератури. Я втішився його вчинком, адже подібного посібника в україномовному варіанті тоді ще не існувало. Крім нього ніхто би не зміг подужати такий пласт світової культури» [24].

Михайло Тершаковець (1883–1978) – український історик літератури і педагог, професор УКУ в Римі. Дійсний (1914 р.) і почесний (1974 р.) член НТШ. Під час польської окупації, яка тривала 21 рік, впродовж 17 років був делегатом філологічної секції до відділу НТШ, підтримуючи його існування в час, коли польська влада відібрала у Товариства привілей друкувати шкільні підручники, які приносили вагомий фінансовий прибуток [19, с. 57]. Від часу приїзду Й. Сліпого у «вільний світ», М. Тершаковець віддано працював для ідеї патріархату Греко-католицької церкви (далі – УКЦ). Він один із перших став

в ряди ініціативного комітету для творення мирянського руху і був засновником Товариства, а опісля – почесним Головою крайового товариства за патріархальний устрій УКЦ [25].

Богдан Ростислав Боцюрків (1925–1998 рр.) – історик, політолог, уродженець Тернопільщини (м. Бучач). Надзвичайний професор факультету правничих і суспільних наук в УКУ в Римі. Читав доповіді на сесіях едмонтонського осередку НТШ, де був містоголовою в 1959–1967 рр., а згодом – головою. В 1972 р. став дійсним членом НТШ, від грудня 1988 р. – заступником голови історико-філософської секції НТШ в Канаді.

Богдан Тадей Галайчук (1911–1974 рр.) – український правник, політолог, публіцист. Від 1949 р. проживав у Буенос-Айресі, де був головою філії УКУ св. Климента, працював викладачем суспільних наук в УКУ в Римі, дійсний член НТШ.

Василь Маркус (1922–2012 рр.) – правознавець, політолог, громадський діяч. Від 1952 р. – секретар НТШ (м. Сарсель, Франція), водночас від 1973 р. – директор чиказької філії УКУ; в 1985–1988 рр. очолював літні курси УКУ в Римі; член президії, керівник історично-філософської секції НТШ у США. В Історичному архіві ГКЦ в Римі зберігається листування Маркуса з патріархом Й. Сліпим. Як зазначив В. Мороз, «цей епістолярій представлений 26 персональними листами Маркуса до Патріарха (крім того, є листи, в яких Маркус – не єдиний підписант) і 20 листами Патріарха до Маркуса за період із 5 лютого 1965 до 23 лютого 1980 р.» [26].

Михайло Г. Марунчак (1914–2004 рр.) – український редактор, бібліограф, педагог, громадський діяч. Дійсний член НТШ (від 1961 р.), був професором права й суспільних наук УКУ в Римі.

Юрій Старосольський (1907–1991 рр.) – український вчений-правник у США, професор права в УКУ в Римі (від 1974 р. був двічі на літніх курсах); керівник філії УКУ у Вашингтоні, дійсний член НТШ, очолював осередок Товариства у Вашингтоні.

Петро Маркіян Ісаїв (1905–1973 рр.) – історик, педагог, релігійний та громадський діяч. Редагував заснований патрі-

архом Й. Сліпим літературно-науковий католицький журнал «Дзвони» (1931–1939 рр.) [22, с. 327], дійсний член НТШ. У 1965 р. за багатолітню наукову й громадську працю обраний почесним професором історії України УКУ в Римі, у видавництві якого посмертно побачила світ його праця «Причини упадку української держави в княжі і козацькі часи» (з передмовою Й. Сліпого в серії праці Греко-Католицької Богословської Академії (1975 р.).

Мирослав Лабунька (1927–2003 рр.) – історик, бібліотекознавець, політичний діяч, уродженець Тернопільщини. Активний діяч Українського патріархального товариства в США, Українського патріархального світового об'єднання, заступник директора філії УКУ у Філадельфії. Читав лекції на літніх курсах УКУ в Римі. Його праця «Митрополит Київський Іларіон» побачила світ у журналі «Богословія» (Т. 53, 1989 р.) в Римі. Дійсний член НТШ. Очолював осередок НТШ у Філадельфії і від 1993 р. був заступником директора філософсько-історичної секції НТШ [20, с. 1]. З рамени філії УКУ в Філадельфії, разом з Л. Рудницьким 19 квітня 1975 р. співорганізував симпозіум «The Ukrainian Catholic Church: 1945–1975» (Українська католицька церква: 1945–1975), який відбувся у ЛаСаль коледжі. Метою симпозіуму було привернути увагу до долі переслідуваних в Україні Церков, зокрема до ГКЦ та її очільника митрополита Й. Сліпого. Матеріали конференції побачили світ у збірнику за редакцією М. Лабуньки й Л. Рудницького. Для потреб видання М. Лабунька уклав перелік джерел іноземними мовами, які висвітлювали історію християнства у Східній Європі, сучасну ситуацію церковних установ, а також релігійне життя в Україні [28].

Василь Ленцик (1912–2002) – український історик, релігієзнавець, професор, доктор історичних наук, філософії та доктор теології, історик Української Церкви. Від 1948 р. – звичайний член НТШ, а Від червня 1968 р. – дійсний член НТШ. Член управи НТШ (1964–1986 рр.), голова контрольної комісії (1990–1992 рр.), генеральний секретар Головної Ради (1978–1992 рр.), заступник голови НТШ у США (1986–1990 рр.), голова історичної

комісії при історико-філософській секції НТШ у США. В рамках наукової конференції НТШ 17 лютого 1962 р. виголосив доповідь «Митрополит Йосиф Сліпний як Ректор Духовної Семінарії і Богословської Академії»³. Від 1963 р. – професор історії Церкви та світової історії УКУ св. Климента. Й. Сліпний цінував д-ра Ленцика як людину, називаючи його «братом», і як науковця [12, с. 578]. Його успіхи тішили Патріярха, як і усі «осяги на полі української науки» [12, с. 578]. В 2001 р. побачила світ його монументальна праця «Визначні постаті Української Церкви. Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпний» [12, с. 578]. В одній зі своїх доповідей-спогадів як колишній студент Богословської академії, В. Ленцик говорив про патріярха Й. Сліпного як про суворого, справедливого педагога, який мав не лише дуже добру підготовку для педагогічної праці, але й був добрим організатором української науки. За словами д-ра В. Ленцика, Й. Сліпний мріяв, щоб Богословська академія перетворилась у повноцінний університет з різними факультетами, а не тільки з богословією. Його прагненням було піднести рівень української науки в цілому, як також рівень культурно-економічного життя українського народу. В. Ленцик підкреслив, що вклад Блаженнішого у розвиток богословської думки залишився ще не оціненим⁴. Загалом, д-р Ленцик присвятив Й. Сліпному п'ять наукових праць, понад два десятки статей та доповідей.

Леонід Соневицький (1922–1966 рр.) – український історик, педагог, редактор, уродженець Тернопільщини. Викладач філософічно-гуманістичного факультету УКУ в Римі. Дійсний член НТШ, 1949–50 рр. – секретар історичної комісії НТШ.

³Підґрунтя до згаданої праці Василь Ленцик закрив у доповіді, присвяченій історії Богословської Академії, яку автор підготував для потреб спеціальної наукової конференції, що її НТШ в Європі зорганізувало 1956 року у зв'язку зі загальною акцією українського громадянства у 25-ліття знищення назверхніх виявів УАПЦ і у 10-ліття заарештування українських католицьких владик (т. зв. «Акція Трагічних Дат», див. «Завдання і діяльність УХР», 1959, с. 71-93).

Микола Чубатий (1889–1975 рр.) – український вчений, історик української Церкви і права, педагог і публіцист. Уроженець Тернополя, засновник і перший голова НТШ в США. Близько товаришував з Патріархом ще з часів навчання у Тернопільській гімназії (1909–1913 рр.) [29, с. 107], семінарії та згодом викладання в Богословській академії, де читав курс історії унії та вів історичний семінар (1928–1934 рр.) [30, с. 142]. У 1963 р. Й. Сліпий призначив М. Чубатого деканом факультету права і суспільних наук УКУ в Римі, звичайний професор українського права. У видавництві УКУ побачила світ його двотомна «Історія християнства на Русі-Україні» (1965 р. та 1976 р. з передмовою Й. Сліпого).

Святослав Гординський (1906–1993 рр.) – художник, графік, поет, один з найкращих українських іконописців ХХ ст., літературний критик, перекладач поезій з англійської, французької, італійської, польської та німецької мов. Дійсний член НТШ, член Спілки письменників України. З Й. Сліпим співпрацював під час праці над розмальовуванням «викладових саль» у Львівській духовній семінарії [29, с. 125], виготовив також для Блаженнішого екслібрис. Художник відтворив пасирську працю Патріарха за допомогою образів-символів: Святодухівської вежі, розгорнутого Святого Письма та Юрія Змієборця з піднятим мечем.

Коли у червні 1967 р. було розпочато будову собору св. Софії в Римі, патріарх Й. Сліпий запросив С. Гординського на «головну роль» в оформленні храму (мозаїк, вітражів, іконостасу) [31, с. 10]. 27–28 вересня 1969 р. Блаженніший Йосиф та сімнадцять єпископів довершили посвячення собору Св. Софії. Тоді ж було освячено запрестольну мозаїку авторства С. Гординського. 31 жовтня 1971 р. в Римі відбулося урочисте відкрит-

⁴Доповідь «Отець д-р Йосиф Сліпий – професор і ректор Богословської Академії у Львові», виголошена в домі НТШ в Нью-Йорку 28 жовт. 1984 р. в рамках наукової конференції на пошану св. п. Патріарха у 40-вий день відходу у вічність.

тя Патріархом посвяченого Українського Музею при храмі свв. Сергія і Вакха. Маєстро С. Гординський є одним із найактивніших упорядників збірки Музею ГКЦ (від 1966 р.), виголосив доповідь «Українське мистецтво впродовж віків» [31, с. 10].

Петро Зелений (1908–1991) – вчений-агроном, фізіолог тварин. Дійсний член НТШ (1953 р.). Надзвичайний професор математично-природничого факультету УКУ в Римі, голова Українського патріархального світового об'єднання. Брав активну участь у симпозиумах та конференціях НТШ в Сарселі. П. Зелений був знаний як великий добродій українських церковних інституцій в Римі та НТШ в Сарселі, де допомагав не тільки фінансово, але передав свою бібліотеку для цього наукового центру [32].

Роман Осінчук (1902–1991 рр.) – лікар-спеціаліст внутрішньої медицини, професор УКУ в Римі, журналіст і громадський діяч, редактор «Народного Здоров'я» у Львові, дійсний член НТШ, голова хімічно-біологічно-медичної секції НТШ в Нью-Йорку, уродженець Тернопільщини. Із патріархом Йосифом д-р Р. Осінчук був знайомий ще зі Львова. Тому після виходу на волю і приїзду до Рима Блаженнішого він відвідав митрополита Й. Сліпого та став його великим прихильником, послідовником, учасником патріархального руху, висуваючи ідею патріархату УКЦ згідно з візією її очільника [33]. Після заснування релігійного Товариства українців католиків «Свята Софія» у США (ТССА), Блаженніший іменував д-ра Р. Осінчука членом-засновником (усіх членів-засновників було четверо: д-р Юрій Старосольський, д-р Мирослав Навроцький, д-р Романа Навроцька і д-р Роман Осінчук). Відтак, Р. Осінчук був одним із директорів ТСС А та головою комісії Патріаршого Фонду.

Ярослав Пастернак (1892–1969 рр.) – український археолог, доктор філософії, професор. 1928–1939 рр. – директор Культурно-історичного музею НТШ у Львові, з 1929 р. – дійсний член НТШ (Львів, Торонто). З часу заснування УКУ в Римі патріарх Йосиф покликав його в 1965 р. на посаду професора

археології [33, с. 252]. Активно друкувався в Записках НТШ.

Ігор Соневицький (1926–2006 рр.) – український композитор, музикознавець і диригент, уродженець Тернопільщини. Згідно з дорученням Й. Сліпого, габілітувався в УКУ в Римі 28 вересня 1967 р., прочитавши габілітаційний виклад «Життєвий і творчий шлях Нестора Нижанківського» [19, с. 267–268]. Професор УКУ в Римі (1971–1980 рр.), дійсний член НТШ. Викладач в університеті Українознавства при НТШ в Нью-Йорку [19, с. 100].

Володимир Янів (1908–1991 рр.) – науковець, психолог, публіцист, поет, політв'язень. Від 1947 р. звичайний, а від 14 листопада 1950 р. – дійсний член НТШ, в 1947–1950 рр. – секретар філософічно-педагогічної комісії, а в 1949–1955 рр. – член Головного Виділу. 23 березня 1952 р. – 6 липня 1968 р. обраний Науковим секретарем НТШ у Європі, а 1955 р. – секретар історично-філософічної секції НТШ, з 1960 р. – член Головної Ради. Від 6 липня 1968 р. – заступник Голови НТШ в Європі. Від 1963 р. – професор УКУ в Римі.

Уже цей оглядовий аналіз контактів Блаженнішого з діаспорними діячами НТШ свідчить про те, наскільки серйозно і вимогливо він ставився до формування потужного фундаменту української науки поза межами України. У цій праці ми глибше проаналізуємо взаємини Й. Сліпого з М. Чубатим, творцем НТШ в США; В. Яневим, довголітнім науковим секретарем НТШ в Європі, а відтак – його головою; Л. Рудницьким, довголітнім Президентом Світової Ради НТШ. Свідомо обмежившись до цього тріумвірату, спробуємо представити локальний і світовий вимір цих контактів, адже до уваги беремо американський континент, Європу і загалом усі географічні центри діяльності НТШ.

Як було зазначено вище, з М. Чубатим Блаженнішого пов'язували роки дружби і співпраці. Про нього Й. Сліпий писав у своїх «Споминах», як про одного із львівських семінаристів-вихідців з Тернопільської гімназії, які, будучи старшинами курсом, радо прийняли його в своє коло [29, с. 107]. Саме

М. Чубатому НТШ в Сполучених Штатах завдячує своє народження у нелегкі повоєнні часи, адже він зібрав фонди для купівлі будинку НТШ в Нью-Йорку, про що писав: «У 1947 р. бувши члени львівського Наукового Товариства ім. Шевченка, за ініціативою проф. Володимира Кубійовича, обновили НТШ в Німеччині та нав'язали контакт зі мною та з дійсними членами НТШ за океаном. Розуміючи, що Наукове Товариство ім. Шевченка не може перебувати постійно на терені знищеної Німеччини, постановив я приготувати в Америці пригожі обставини для перенесення його за океан. Я кинув у громаду клич створити в Нью Йорку Дім Української Культури та оснував з існуючим членами Відділ НТШ в Нью Йорку в 1948 р. Від початку співпрацював зі мною звичайний член НТШ о. Лев Чапельський, а скоро теж перші пришельці – дійсні члени, д-р Р. Осінчук та д-р Володимир Калина» [19, с. 121]. Відтак, М. Чубатого обрано першим головою НТШ (1947–1952 рр.), за сумісництвом – заступником голови відновленого НТШ (1948–1952 рр.) та заступником голови НТШ (1952–1953 рр.). Він згуртував нових членів та членів-прихильників, популяризував НТШ серед української громади і від його імени презентував українську науку на міжнародних конгресах.

Будучи ревним учасником руху за патріархат, М. Чубатий повністю підтримував помісність УКЦ, її патріархальне завершення і радо присвячував свій час проєктам патріарха Й. Сліпого [22, с. 436]. Як редактор «Українського Квартальника», 5 грудня 1956 р. надіслав лист-спротив до Нікіти Хрущова. У ньому М. Чубатий виступив на захист переслідуваної УГКЦ, її ієрархії, зокрема патріарха Й. Сліпого, який у той час відбував сибірське ув'язнення у Маклаково біля Єнісейська. М. Чубатий писав: «Арештування Митрополита львівського Йосифа Сліпого під закидом політичних провин, так само як других єпископів Західної України, не мало ніякої реальної підстави, бо практична політика була для цих церковних єрархів річчю зовсім чужою. Митрополита Йосифа я знав добре як ректора Духовної Академії; це був демократ та противник нацизму по своїм передвоєнним переконанням.

В життє щоденному це був передовсім вчений богослов, та священник відданий своїй праці. Ніколи історія СРСР не буде в силі найти оправдання за арештування Митрополита, єпископів та за руйнування Греко-Католицької Церкви в Західній Україні» [22, с. 131]. Першою із вимог для репарації завданого руйнування М. Чубатий озвучив невідкладне повернення Й. Сліпого з Красноярського Краю до Львова, передача йому катедри св. Юра та митрополичої палати, окупованої РПЦ, а також дозвіл на виконання митрополичих функцій [22, с. 132].

Блаженніший цінував наукову діяльність й громадську позицію М. Чубатого, доказом чого може слугувати вітання, яке Й. Сліпий надіслав ювілярові з нагоди 80-ліття. «Творча організаційна і наукова праця (...) і розпочате друкування «Історії християнства на Русі-Україні» є Вашим великим вкладом в розбудову науки, як одної з найголовніших підстав нашого народнього і церковного життя», – підкреслив Патріарх [19, с. 132]. Відтак 23 липня 1975 р. у Римі Блаженніший відслужив поминальну літургію за упокій М. Чубатого, згадавши про його заслуги перед українською наукою, зокрема перед НТШ [3, с. 332–334].

Іншим маркантним діячем НТШ, який активно співпрацював з патріархом Йосифом у численних наукових проєктах, був довголітній професор і ректор УВУ в Мюнхені В. Янів. Блаженніший глибоко поважав його як науковця і людину, а В. Янів з великим пієтетом ставився до очільника ГКЦ. У 1963 р., в рік звільнення Патріарха з ув'язнення, він (Янів) zorganizував згадану попередньо спільну наукову конференцію НТШ, УБНТ, УВАН та УВУ на тему «Релігія в житті українського народу» у Рокка ді Папа. Праці конференції з'явилися у збірнику за редакцією В. Янева [36], виданому 1966 р. як т. 181 Записок НТШ і присвяченому кардиналові Й. Сліпому з нагоди 75-ліття [19, с. 30]. У цій публікації, окрім іншого, редактор замістив «бібліографію праць кардинала Й. Сліпого: «І. Наукові праці та студії; II. Ідеологічні твори, подорожі; III. Рецензії та огляди творів; IV. Різні статті, промови, некрологи» [36].

Перебуваючи від 1968 р. до 1985 р. на посаді ректора **УВУ в Мюнхені**, В. Янів домігся «нововизнання» університету **баварським урядом**. За часів його ректорства 2 вересня 1969 р. УВУ відзначив Блаженнішого Йосифа почесним докторатом філософічного факультету на честь 30-ліття архієрейських свячень і 25-ліття вступу на митрополичий престол [37, с. 1]. Під час вручення грамоти почесного доктора Блаженніший сказав: «Ця грамота мені незвичайно дорога, бо саме в науковій праці я завжди почував себе найкраще... У світі можуть проходити різні зміни, досягнення відкриття, та людський мозок завжди залишиться підставою життя, поступу і живучості людської спільноти» [38, с. 47]. Особисті контакти В. Янева з Блаженнішим стали в пригоді під час купівлі будинку для університету. Саме патріарх Йосиф у 1973 р. підтримав фінансово придбання посілости, у приміщеннях якої містився рівно також осідок НТШ, і 27 листопада 1976 р. особисто, в присутності ректорату та викладачів УВУ посвятив будинок університету на Пінценауерштрассе, 15. У цей час ректор В. Янів був заступником голови **НТШ**, а від 1985 до 1987 р. – його головою.

З нагоди 40-ліття єпископських свячень Патріарха під час урочистого бенкету 23 вересня 1979 р. В. Янів, як заступник Голови НТШ у Європі, передав Блаженнішому вітання від «найдавнішого Наукового Товариства ім. Шевченка, висловлюючи при тому побажання, щоб ми за рік змогли відзначити Золотий Ювілей Дійсного членства (17 лютого 1930)» [39, с. 212].

1983 р. Блаженніший і ректорат УКУ запросили В. Янева очолити підготовку окремої наукової конференції українських наукових установ з нагоди ювілею 1000-ліття хрещення Руси-України. Він дав попередньо згоду з умовою, що на цей проєкт погодяться всі українські наукові установи різних релігійних конфесій [40]. Як відомо, В. Янів розгорнув активну діяльність щодо залучення до підготовки конгресу наукових установ діаспори і створення організаційного комітету. Ця праця дала позитивні наслідки. На конференції в Мюнхені,

скликаний за ініціативою УВУ та НТШ в Європі, що проходила 11 – 13 травня 1984 р., був утворений комітет Наукового конгресу з нагоди відзначення хрещення Руси-України. У рамках Комітету були об'єднано 28 наукових установ з восьми країн чотирьох континентів. Керівництво Науковим комітетом здійснювала Ділова президія на чолі з В. Яневим. Таким чином, була створена організаційна структура для наукового відзначення 1000-ліття хрещення Руси-України [40].

Неповною була б картина контактів патріарха Йосифа з НТШ без огляду його багатогранних взаємин з академіком Л. Рудницьким. Йому належить низка піонерських досліджень щодо діяльності Блаженнішого, зокрема стаття «Патріарх Йосиф Сліпий і Наукове Товариство ім. Шевченка», чи «Образ Блаженнішого Патріарха в літературі» [41]⁵. У 1968 р., під час першого пастирського візиту Патріарха до США, Л. Рудницький засвідчив Й. Сліпому свою готовність служити йому як у науковому, так і релігійно-громадському вимірі. «В той час я

⁵Вперше академік Л. Рудницький виклав цю тему в рамках наукової конференції на пошану св. п. патріарха у 40-вий день відходу у вічність, яка відбулася в домі НТШ в Нью-Йорку 28 жовтня 1984 р. Тоді у доповіді він представив огляд літературних творів, у яких головним героєм став св. п. патріарх Йосиф. Л. Рудницький роман-бестселлер «Черевики рибалки» австралійського автора Мориса Веста. На момент виходу книжки у світ Блаженніший Йосиф перебував на засланні. Доповідач провів літературний аналіз творів, які написали про о. Йосифа польські автори Юзеф Лободовський і Стефан Баліцький, а також українські автори Зоя Когут з Австралії, Леонід Полтава, Романа Завадович, Євген Крименко, Богдан Стефанишин й інших. Доповідач читав, аналізував та порівнював їхні поезії і поеми. Відтак стаття побачила світ у виданні «Intrepido Pastori: науковий збірник на честь Блаженнішого Патріарха Йосифа в 40-ліття вступлення на Галицький престіл, 1.ІІ.1944» (Рим, 1984. С. 681–691), а згодом передрукована під назвою «Патріарх Йосиф Сліпий і література» в антології поезій, присвячених Блаженнішому «Серця живе джерело» (упоряд.: Леонід Рудницький і Степан Хороб. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2013).

брав активну участь у демонстраціях на підтримку Патріархального руху в США, а навіть став його нештатним англомовним спікером. Все завдяки тому, що, будучи заамериканизованим в позитивному значенні цього слова, я дуже добре розумів американську ментальність. Водночас, як наймолодший в цьому русі, я мав настільки українства, що відчував обов'язок патріотизму, який був не конечно притаманний іншим», – згадував Л. Рудницький.

6 квітня 1974 р., на філософському факультеті УКУ в Римі у приміщенні ЛаСаль Коледжу (Філадельфія), Л. Рудницький захистив габілітаційну працю «Роберт Льюїс Стівенсон і Юрій Клен. До генези оповідання Ю. Клена «Яблука» [42, с. 25–38]. Саме патріарх Йосиф мотивував молодого науковця до габілітаційної праці. В 1976 р. за рекомендацією Блаженнішого Л. Рудницького було обрано директором філії УКУ у Філадельфії, яка містилася в домі Релігійного Товариства українців католиків «Свята Софія». 24 червня 1979 р. Й. Сліпний іменував С. Рудницького надзвичайним професором української літератури на філософічно-гуманістичному факультеті УКУ в Римі, де Л. Рудницький викладав порівняльне літературознавство на літніх курсах в 1974–1984 рр.

З наближенням ювілею 1000-ліття хрещення України-Руси 1 жовтня 1979 р. патріарх Йосиф надіслав послання до українських науковців, зокрема й до членів НТШ з нагоди підготовки до цієї знаменної події, закликавши їх серед іншого активно включитися у видання збірки «творів з різних галузей нашої культури і науки і таку збірку спільними та зорганізованими силами наші науковці і наукові інститути повинні виготовити під час цих кілька років підготовки, що перед нами» [43]. Л. Рудницький зазначив, що у відповідь на цей клич згаданий вище Комітет Наукового конгресу в тисячоліття хрещення Руси-України видав 1987 р. «Хрестоматію української релігійної літератури» [44]. До редакційної колегії, очолюваної Ігорем Качуровським, увійшли серед інших члени НТШ Святослав

Гординський, Василь Лев, Григор Лужницький, Леонід Рудницький, Володимир Янів, Дмитро Штогрин.

Вітальний лист з нагоди 110-ліття НТШ, датований днем 26 травня 1983 р., Блаженніший адресував проф. д-ру Л. Рудницькому. У ньому Патріарх високо оцінив діяльність «найстаршого, довгий час єдиного і провідного» наукового Товариства, на долю якого випали «труднощі і перешкоди, дві війни (...), заборони, а навіть ліквідація (...) большевицькими руками» [3, с. 430]. Він відзначив видавничу діяльність НТШ – «скарб, що його виконало Товариство для добра нашого Народу, національної свідомости і наукового місця серед світової науки» [3, с. 430]. Патріарх не полишав надії на те, що діяльність НТШ буде відновлено в Україні: «... молю Бога, щоб Товариство за свою працю і заслуги одержало свою нагороду у вільному Києві, для якого волі, слави і правди воно трудилось весь час свого існування» [3, с. 430].

Після відходу Патріарха у вічність заходами управи НТШ у США в неділю, 28 жовтня 1984 р., у домі НТШ в Нью-Йорку відбулась наукова конференція, присвячена св. п. Блаженнішому патріархові Йосифові. У ній взяли участь тогочасний голова НТШ д-р Ярослав Падох, митрополит Української православної церкви Мстислав (Скрипник), о. д-р Іван Біланч з доповіддю «Богословські твори Блаженнішого Патріарха Йосифа», проф. д-р В. Ленчик з темою «Отець д-р Йосиф Сліпий – професор і ректор Богословської Академії у Львові», д-р Л. Рудницький з доповіддю «Образ Блаженнішого Патріарха у літературі», о. д-р Мелетій Войнар, ЧСВВ зі спогадами про патріарха [46].

Академік Л. Рудницький зазначив, що до останніх днів свого життя Блаженніший пишався належністю до потужної наукової установи, «остої» [43, с. 120], котра «впродовж століття несла стяг української науки між своїми і чужими (...), поширювала українське ім'я і наукову творчість між найвищими вченими кругами людства» [47, с. 96]. Ця ж «остоя», яка свого часу од-

ноголосною ухвалою усіх дійсних і звичайних членів іменувала патріарха почесним членом, вважала Й. Сліпого «зразковим ідеалом українського вченого для наступних поколінь»⁶.

Висновки. Змагання за відповідний статус і належний рівень української науки були одним із головних векторів життя Й. Сліпого. Як і його попередник, митрополит А. Шептицький, він добре усвідомлював, якщо «не створимо наукового осередка, свого власного, то ми ніколи не займемо місця жодного у філософічній і богословській науці» [2, с. 134]. Він неодноразово промовляв до патріотизму українських науковців, зокрема, членів НТШ, нагадуючи: «Маємо два українські університети⁷ (...) треба своє і себе підпирати, хоч воно спочатку не таке голосне» [18]. У своєму «Заповіті» Й. Сліпий залишив майбутнім поколінням духовно-інтелектуальний імператив: «Полюбіть науку, плачуйте і збагачуйте її своєю працею та своїм знанням, будьте її служителями! Споруджуйте храми науки, вогнища духовної сили Церкви та Народу, пам'ятаючи, що немислиме повне життя Церкви і Народу без рідної науки. Наука – це їхнє дихання життя!» [48, с. 18].

Література

1. Штука С. Культурно-просвітницька діяльність Йосифа Сліпого (1922–1945). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Історичне релігієзнавство. 2014. Вип. 10. С. 207–212.
2. Пелікан Я. Ісповідник між Сходом і Заходом: Портрет українського кардинала Йосифа Сліпого. Львів: АРТОС, 2015. 275 с.
3. Сліпий Й. Твори Кир Йосифа Верховного Архієпископа і Кардинала. Т. 3/4. Рим: Український Католицький Університет, 1970. 900 с.

⁶Грамоту почесного члена НТШ 9 серпня 1965 р. в Торонто підписали Генеральний секретар Головної ради НТШ проф. Євген Вертипорох і Президент проф. Роман Смаль-Стоцький.

⁷Мова про УКУ й УВУ.

4. Пекарська Л. Сарсель: НТШ в Європі: Гордість за минуле і біль за сьогодні. *Українська Думка*. 2016. 9 липня.
5. Матеріали до історії Української церкви: зб. доп. наук. конф. у Нью Йорку (17. II. 1962) та в Рокка ді Папа (18–20. X. 1963) / за ред. В. Янева. Мюнхен; Рим, Париж: [Український Вільний Університет], 1969. XXVII, 387 с., XXIV арк. іл. (Наукові записки Українського Вільного Університету; Т. 9/10 (1967–1968)). Спільне видання УВУ, НТШ, УБНТ та УВАН на пошану Блаженнішого Верховного Архиєпископа Кардинала Йосифа Сліпого у 30-ліття Єпископських Свячень та 25-ліття вступлення на Митрополичий Престол.
6. Янів В. Нарис історії Українського Богословського Наукового Товариства: (В 45-ліття заснування). *Матеріали до історії Української церкви: зб. доп. наук. конф. у Нью Йорку (17. II. 1962) та в Рокка ді Папа (18.-20. X. 1963)* / за ред. В. Янева. Мюнхен; Рим, Париж, 1969. С. 194.
7. Протокол авдієнції в Папи, 17.III.1967. *Arch. Pat.* 36:101
8. Наукове Товариство ім. Шевченка в поклоні Блаженнішому Митрополитові Кардиналові Кир Йосифові. 27.VI.1965 // Сліпий Й. Твори Патріярха і Кардинала Йосифа. Рим, 1981. Т. 12. С. 196.
9. Українське паломництво до Риму. *Матеріали до історії Української церкви: зб. доп. наук. конф. у Нью Йорку (17. II. 1962) та в Рокка ді Папа (18.-20. X. 1963)* / за ред. В. Янева. Мюнхен; Рим; Париж, 1969. С. 366.
10. Вітошинська О. Подорожі Блаженішого Кир Йосифа VII (1968–1970): У світлі чужої преси. Рим; Париж, 1972. 248 с.
11. Благівісник Верховного Архиєпископа візантійсько-українського (греко-руського) обряду. Кн. 1/4. Рік X. Кастельгандольфо біля Риму, 1974.
12. Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий (за ред. Анни Ленчик-Павлічко); Наукове товариство імені Шевченка. Львів: Свічадо, 2001. 608 с.
13. Дацько І. «Не цілуйте рук, а краще виконуйте свою роботу»: Сім історій про Йосифа Сліпого. URL: https://tvoemisto.tv/news/ne_tsiluyte_ruk_a_krashche_vykonuyte_svoyu_robotu_sim_istoriy_pro_yosyfa_slipogo_84008.html.
14. Заява професорів У. К. У. *Патріярхат*. 1974. Ч. 83 (39). С. 10.

15. Кравець О. Біда Костянтин. Наукове товариство імені Шевченка: енциклопедія. Київ; Львів; Тернопіль, 2014. Т. 2: Бібл-Вес. С. 110–111. URL: http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=293.
16. Біда К. Іоанікій Ґалятовський і його «Ключь Разумѣнія» / Проф. Д-р Константин Біда. Видання Українського Католицького університету ім. св. Климента Папи. Праці Греко-Католицької Богословської Академії; т. 37/39. Пам'ятки української літератури і мови XVII-ого ст. ч. 1). Рим, 1975. 527 с.
17. Біда К. Київська «Грамматика» з 1705 р. Рим, 1978. 210 с. (Видання Українського Католицького університету ім. св. Климента Папи. Праці Філософічно-гуманістичного факультету; т. 19).
18. Лист Блаженнішого Йосифа Сліпого до проф. Леоніда Рудницького з дня 29 берез. 1976 р. Родинний архів Л. Рудницького.
19. Український Католицький Університет ім. Св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постановня та діяльності (1963–1968). Рим, 1969. 291 с.
20. Енциклопедія Української Діаспори. Т. 1. Сполучені Штати Америки. Кн. 2: Л-Р / НТШ А. Нью-Йорк ; Чікаґо, 2012. XIII, 348 с.
21. Федоренко Є. В. Лев Василь Михайлович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2016. Т. 16: Куз–Лев. С. 629. URL: <https://esu.com.ua/article-56398>.
22. Рудницький Л. І. Патріярх Йосиф Сліпий і Наукове Товариство ім. Шевченка. *Прикарпатський вісник НТШ*. Слово. 2017–2018. № 4/3. С. 23–28.
23. Астаф'єв О., Дзюба І. Віра Вовк. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2005. Т. 4. С. 675–676. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=35205.
24. Бабух В. Довге повернення видатного вченого з чернівецьким корінням. URL: <https://fakty.cv.ua/2017/02/dovhe-povernennya-vydatnoho-vchenoho-z-chernivetskyim-korinnyam/>.
25. Проф. Д-р Михайло Тершаковець. У сороковий день після. *Патріярхат*. 1978. Ч. 4 (82). URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/prof-d-r-myhajlo-tershakovets-u-sorokovyjden-pislya-smerty/>.

26. Мороз В. Йосиф Сліпий, Закарпаття і закарпатські українці. URL: https://www.academia.edu/38656467/Йосиф_Сліпий_Закарпаття_і_закарпатські_українці?fbclid=IwAR07np8lpAJ4lP8akp8DwbRnhlH8nXpytWXvNqnI9E26LuJeYxpOASQ1Dis.
27. Енциклопедія Української Діаспори. Т. 1. Сполучені Штати Америки. Кн. 3: С-Я / НТШ А. Нью-Йорк; Чикаго, 2018. 525 с.
28. The Ukrainian Catholic Church, 1945–1975: A Symposium / ed.: Miroslav Labunka, Leonid Rudnytsky. Philadelphia: St. Sophia Religious Association of Ukrainian Catholics, Inc., 1976. 163 p.
29. Сліпий Й. Спомини. Львів: Вид-во УКУ, 2014. 607, [40] с.
30. Світильник істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії, 1928–1929–1944. Ч. 1. Торонто; Чикаго, 1973. 718 с.: фот. (Праці Греко-Католицької Богословської Академії; т. 34).
31. Лубківський Р. Князь неуявленої Церкви. *День*. 2012. № 38/39 (2–3 берез.). С. 10. URL: <https://day.kyiv.ua/article/osobystist/knyaz-neuyarmlenoyi-tserkvy>.
32. Когут М. Помер провідний член Патріархального руху проф. Петро Зелений. *Патріархат*. 1991. Ч. 9 (249). URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/pomer-providnyjchlen-patriyarhalnoho-ruhu-prof-petro-zelenyj/>.
33. Осінчук Роман Іванович. URL: https://www.wikiwand.com/uk/%D0%9E%D1%81%D1%96%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA_%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.
34. Благословення Верховного Архієпископа Кард. Кир Йосифа. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи 1968–1973*. Рим, 1974. С. 92.
35. Сліпий Й. Проповідь Блаженнішого Йосифа в часі поминального Богослуження за бл. п. Проф. Миколу Чубатого в соборі св. Софії в Римі 23.VII.1975 // Сліпий Й. Твори Патріарха і Кардинала Йосифа. Рим, 1983. Т. 13. С. 332–334.
36. Записки товариства імені Шевченка. Т. 181. Релігія в житті українського народу. *Збірник матеріалів наукової конференції у Рокка ді Папа (18–20. X. 1963)*. Спільне видання НТШ, УБНТ, УВАН, УВУ на пошану Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа Сліпого, Почесного та Дійсного Члена НТШ у 75-ліття народин та 50-ліття священства / за ред. В. Янева. Мюнхен; Рим; Париж, 1966. XXXII, 222 с., іл.

37. УВУ відзначив ювілеї Верховного Архiepіскопа. Америка. Філядельфія, 1969. 15 липня. С. 1.
38. Світильник істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії. 1928/29–1944. Ч. 2. Торонто; Чикаго, 1976. 663 с.: фот. (Праці Греко-Католицької Богословської Академії; т. 44).
39. Янів В. Промова Ректора УВУ проф. д-ра В. Яніва на святочнім бенкеті. *Благовісник Верховного Архiepіскопа візантійсько-українського (греко-руського) обряду*. Кастельгандольфо біля Риму 1977–1979. Кн. 1/4, Рік XIII–XV. С. 212.
40. Недужко Ю. В. Омелян Пріцак та наукове відзначення Тисячоліття хрещення Руси-України. *Матеріали Міжнародної наукової конференції 28–30 трав. 2008 р.* URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149248266.pdf>.
41. Слово. 2017–2018. № 4. 2017; № 3. 2018. С. 23–28.
42. Сучасність. Мюнхен, 1974. Ч. 12. С. 25–38.
43. Благовісник Верховного Архiepіскопа візантійсько-українського (греко-руського) обряду. Кн. 1/4. Рік XIII–XV. Кастельгандольфо біля Риму, 1977–1979.
44. Хрестоматія української релігійної літератури. Кн. 1. Поезія / за ред. І. Качуровського. Мюнхен; Лондон, 1987. 552 с.
45. Лист Блаженнішого Патріарха Йосифа до проф. д-ра Леоніда Рудницького у Філядельфії, ПА, ЗСА. Сліпний Й. Твори Патріарха і Кардинала Йосифа. Рим, 1985. Т. 14. С. 430.
46. Український Нью-Йорк в 40-вий день смерті св. п. Патріарха Йосифа. Патріархат. 1984. Ч. 12 (168). URL: <http://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/ukrajinskyj-nyu-jork-u-40-vuj-den-smerty-sv-p-patriyarha-josyfa/>
47. Благовісник Верховного Архiepіскопа візантійсько-українського (греко-руського) обряду. Кн. 1/4. Рік IX. Кастельгандольфо біля Риму, 1973.
48. Сліпний Й. Заповіт Патріарха Йосифа Сліпого / упор.: Ірина Іванкович, Леонід Рудницький. Львів: АРТОС, 2022. 242 с.

Iryna Ivankovich
Philadelphia, USA

PATRIARCH JOSYP SLIPY AND DIASPORIAN MEMBERS OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

Abstract. *The activities of Patriarch Yosyp Slipy, a valid and honorary member of the Shevchenko Scientific Society, on the formation of a powerful foundation of Ukrainian science outside of Ukraine, and the creation of proper working conditions for the Shevchenko Scientific Society branches in the diaspora have been analyzed. The multifaceted relations of the Blessed One with the members of the Society, who were forced to emigrate to the countries of forced settlement, were revealed. Brief information about members of the Shevchenko Scientific Society, who cooperated with the Patriarch is provided. The relations of Yoseph Slipy with Mykola Chubaty, Volodymyr Yaniv and Leonid Rudnytskyi are covered in more detail.*

Keywords: *Patriarch Yosif Slipy, Shevchenko Scientific Society, valid members of the Shevchenko Scientific Society, branches, European countries, USA, Canada.*

Григорій Возняк

м. Тернопіль

ДІЙСНІ ЧЛЕНИ НТШ – ОСНОВОПОЛОЖНИКИ МАТЕМАТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Анотація. У статті окреслено наукову діяльність академіків Миколи Боголюбова, Михайла Кравчука, голови МПЛС професора Володимира Левицького про створення першої української академії «Товариство імені Шевченка», внесок М. Боголюбова у заснування академічних інститутів в Україні, зокрема у Львові.

Ключові слова: Микола Боголюбов, Михайло Кравчук, Володимир Левицький, НТШ, дійсні члени НТШ, математична наука.

Постановка проблеми. Наприкінці ХІХ ст. в Галичині математичну культуру почав піднімати Володимир Левицький. Йому належить перша наукова математична праця, написана українською мовою. Від 1897 р. він був незмінним редактором «Збірника МПЛС», тривалий час (після І. Верхратського) очолював діяльність математично-природописно-лікарської секції НТШ у Львові. Саме В. Левицький уперше підготував і опублікував матеріали до української термінології з математики, фізики і хімії, написав українською мовою підручники з математики та фізики. І ще чимало починань, які піднімали освіту та культуру українського народу, пов'язані з його іменем.

Ось чому один з найвидатніших українських математиків академік Михайло Кравчук мав усі підстави назвати В. Левицького основоположником математичної культури українського народу.

Результати дослідження. В. Левицький уперше надрукував наукову працю з вищої математики українською мовою (1894 р.), перший розробив і опублікував (1902 р.) матеріали до української математичної термінології.

В. Левицький – дійсний член НТШ з 1899 р., дійсний член математичного товариства в Палермо з 1909 р., Лейпцигу з 1909 р., Парижі з 1927 р. та Києві з 1929 р.

Народився В. Левицький 31 грудня 1872 р. в Тернополі в сім'ї австрійського судовика Йосифа Левицького, що перебував у шлюбі із Серафимою Ілевич. У сім'ї Левицьких було четверо дітей: Роман, Мар'ян, Володимир і Юліан. Роман був юристом. Юліан Левицький (1874–1925 рр.) працював педагогом на Галичині, в 1917 – 1925 рр. був директором Тернопільської української гімназії, написав низку підручників з географії для середніх шкіл. Родина Левицьких мала давні культурні й освітні традиції. Прадід Володимира, о. Георгій Левицький, був близьким родичем кардинала Михайла Левицького. Дід Стефан теж був священником. Батько порушив родинні традиції, закінчивши правничий факультет Львівського університету, був судовиком, а потім гофратом при вищому трибуналі у Відні. Усі сини Й. Левицького закінчили Львівський університет.

Мати померла, коли Володимиру виповнилося лише п'ять років. У цей час сім'я Йосифа Левицького переїздить до Золочева. У 1878 р. Володя йде до першого класу Золочівської чотирирічної народної школи, після закінчення якої у 1882 – 1886 рр. навчається у Золочівській гімназії. Закінчивши

чотири класи гімназії, Володимир три роки навчався у гімназії м. Тернополя. Після переїзду Левицьких до Львова улітку 1889 р. Володимир записався до польської гімназії Франца Йосифа й з відзнакою її закінчив у 1890 р.

Чималу роль у формуванні В. Левицького як математика відіграло оточення. Переїхавши до Золочева, Левицькі мали своїми сусідами сім'ї відомих українських патріотів: о. Єзерського та радника Рожанківського, дружина якого була з родини Шухевичів. У цих родинх розмовляли українською мовою, вони відвідували український театр у Золочеві, мали українські книжки й часописи... Усе це, як згадував пізніше В. Левицький, розвивало в нього і його братів «несвідому ще українську ідею». Під час навчання в Тернопільській гімназії математику викладав директор др. С. Дністрянський, а згодом професор Плешкевич. Вони були, за словами В. Левицького, «великими учителями та педагогами», і це настільки вплинуло на нього, що вже в VI класі гімназії він «мріє посвятитися математичним студіям», і мрію він зреалізував «з повною свідомістю».

Зазначимо, що усі з його оточення відроджували Володимира записуватись на філософський факультет. Поте юнак у 1890 р. став студентом філософського факультету Львівського університету і протягом чотирьох років старанно студіював математику та фізику, встигав опрацювати наукові праці А. Пуанкаре, історію математики Г. Кантора в 3-х томах тощо. Його захоплюють лекції професора Ю. Пузини (1856–1919 рр.), одного з найкращих професорів Львівського університету, який походив з давньої ополяченої української князівської родини. Він багато працював зі здібними студентами, залучав їх до самостійних наукових пошуків. У своїх мемуарах В. Левицький писав: «Йому завдячую те знання математики, яке маю дотепер; завдяки йому пізнав я усі модерні теорії і методи, завдяки йому набрав я замишування до праці та охоти до самостійних дослідів» [2, с. 18]. У цей час В. Левицький написав свою пер-

шу наукову статтю «Про симетричне вираження вартостей функцій $\mod m$ » польською й українською мовами. Саме ця робота є першою фаховою статтею з математики, написаною українською мовою (опублікована в «Записках НТШ», т. IV, 1894 р.).

Тоді ж В. Левицький взяв участь у з'їзді польських природників і математиків у Львові, де познайомився з видатним польським математиком С. Дікштайном, з яким, як редактором і видавцем, його надалі єднали довгі роки дружби.

В. Левицький з першого року навчання в університеті вступив до Академічного братства. У боротьбі між радикалами та народовцями став на бік останніх. Крім того, він активно допомагав В. Нагірному та В. Лавріновському заснувати українське спортивне товариство «Сокіл» (1894 р.) і став його першим писарем.

У вересні 1894 р. після закінчення університету В. Левицький отримав місце помічника вчителя математики у Львівській академічній українській гімназії, серед професорів якої було чимало видатних політичних діячів. На п'ятому засіданні МПЛС молодому випускникові університету В. Левицькому доручили укласти українську фізичну та математичну термінологію. Термінологічні матеріали з механіки він встиг підготувати за півроку...

У травні 1895 р. В. Левицький отримав повну учительську кваліфікацію з математики та фізики для середніх шкіл з українською і польською мовами викладання. У жовтні 1895 р. він йде на рік до війська. Закінчивши службу, отримав звання офіцера і продовжив педагогічну діяльність уже в Тернопільській гімназії. У червні 1896 р. В. Левицький став дійсним вчителем, що на ті часи було доволі високим щаблем в ієрархії Австро-Угорської імперії. У цей час голова НТШ професор Михайло Грушевський запропонував йому перейти до Львова для роботи в Товаристві. Але він залишився учителювати в гімназії, чимало читає з різних розділів науки,

пише і друкує низку наукових праць українською, польською і німецькою мовами. У своїй педагогічній роботі В. Левицький дбав про живий і ясний виклад матеріалу, естетичні записи на дошці, якісні рисунки і намагається не допустити до школи, як він сам висловлювався, її найбільшого ворога — нудьгу. Тут, у Тернополі, в 1899 р. В. Левицький одружився із Софією Левицькою, своєю своячкою.

У лютому 1897 р. відбулося 10-е засідання МПЛС, на якому, за пропозицією М. Грушевського, було прийнято рішення видати окремий друкований «Збірник». Редакторами його призначили І. Верхратського та В. Левицького. Відтоді В. Левицький редагує статті з математики, фізики та хімії в усіх 32 томах «Збірника».

У VII томі «Записок» НТШ (1895 р.), після статті «Еліптичні функції модулів», він надрукував у вигляді українсько-німецького словника «Додатки до термінології математичної», де вміщує 69 термінів. Це була перша публікація українських математичних термінів. У VIII томі «Збірника» (1902 р.) було опубліковано продовження матеріалів щодо математичної термінології. Ці матеріали стали основою для створення термінологічних словників і сприяли написанню нових підручників і наукових робіт. Крім того, В. Левицькому належать «Матеріали до фізичної термінології», надруковані в 4-х частинах, і «Начерк хімічної термінології». У подальшому запропонована термінологія удосконалювалась і уточнювалась, але основна частина математичної термінології В. Левицького увійшла до всіх словників.

На початку 1900 р. В. Левицький з відзнакою склав два докторські іспити — з математики та філософії. Оскільки всі іспити від першого класу гімназії він склав з відзнакою, його родичі мали заслуги перед Австро-Угорською імперією, і сам В. Левицький відбув військову службу, то він мав право подати прохання до цісаря про призначення промоції «sub auspiciis Imperatoris». У випадку призначення промоції її кандидат от-

римував від цісаря подарунок (переважно діамантовий перстень), стипендію і мав забезпечену наукову кар'єру.

В. Левицький подав належне прохання до цісаря навесні 1900 р. Та проти В. Левицького, як українця за національністю, висунули кандидатуру нічим не примітного хіміка Негруша, який і отримав промоцію. У зв'язку з цим В. Левицький писав, що ця невдача значною мірою зменшила його шанси майбутньої наукової кар'єри.

У 1899 р. демократичні сили Галичини об'єдналися й утворили національно-демократичну партію (М. Грушевський, І. Франко, К. Левицький і чимало інших знаних у краї діячів), яка стає впливовою політичною силою і згуртовує широкі верстви українського люду. Одним з пунктів політики партії було створення українського університету у Львові. Завдяки клопотанням О. Барвінського кільком українцям була призначена державна стипендія і відрядження до наукових центрів Європи. Серед них був і В. Левицький. Він виїхав до Геттінгена, де слухав курс лекцій Ф. Кляйна з проективної геометрії і курс лекцій Д. Гільберта з інтегрального числення, брав участь у роботі семінару Ф. Кляйна і самостійно студював математику, чому сприяла спокійна та творча атмосфера. Про цей час В. Левицький писав: «Хто знав тоді у Геттінгемі щось про українців? Одні думали, що ми кроати, другі вважали нас мадярами, а лише одному професорові Кляйнові не було чуже ім'я нашої нації» [2, с. 23].

На той час Геттінген був центром математичної науки Німеччини. Але в Геттінгені В. Левицький працював лише один семестр (1901 р.). Під впливом дружини В. Левицький прийняв пропозицію доктора І. Копача та виїхав на студії до Берлінського університету. Там він протягом літнього семестру 1901 р., восени і взимку 1902, а потім ще літній семестр 1903 р. слухав лекції Т. Шварца, Ф. Фробеніуса, І. Фукса і Е. Ландау. Розуміючи, що колишні берлінські математичні майстри живуть старими ідеями, В. Левицький чимало працює в універ-

ситетській і надворній бібліотеці, де знаходить літературу з усього світу.

Уже на той час В. Левицький був автором понад 30 наукових статей. Основні з них мали стосунок до теорії аналітичних і, зокрема, еліптичних функцій, теорії аналітичних інваріантів диференціальних рівнянь та їх групових властивостей. Його праці стали вагомим внеском у загальну теорію інтегрування диференціальних рівнянь у квадратурах. Остання тематика доволі інтенсивно розвивалась французькою і німецькою математичними школами в зв'язку з проблемою Рімана, яку успішно розв'язала група японських математиків (керівник Міко Сато) лише у 1980 р. Цей факт свідчить, що у В. Левицького був творчий дар відчувати найважливіші математичні проблеми та сміливо їх досліджувати.

Повернувшись із закордонного стажування до Львова, В. Левицький з вересня 1903 р. і до 1914 р. обійняв посаду вчителя 5-ої державної гімназії. Він одразу ж включається у громадське життя — його обрали секретарем Українського педагогічного Товариства, він бере активну участь у роботі НТШ, редагує «Збірники НТШ», популяризує наукові знання, часто друкуючись в «Учителі», «Нашій школі», здійснює переклади наукових робіт, в основному з німецької, долучає до праці в МПЛС нових співробітників, зокрема, Миколу Чайковського, вишукує молодих людей, що мають певні здобутки в науці та заохочує їх до подальшої наукової праці, плідно працює над написанням українських підручників. Зокрема, в 1906 р. вийшла друком перша частина, а в 1908 р. — друга частина «Алгебри для вищих клас шкіл середніх». Хоча її авторами вважають П. Огоновського і В. Левицького, основну частину книги написав В. Левицький.

У 1907 р., в основному завдяки старанням професора О. Колесси, було створено Товариство наукових викладачів імені Петра Могили, яке частково компенсувало відсутність українських вищих навчальних закладів. Фундаторів Товариства

було 13. Поряд з іменами О. Колесси, С. Дністрянського, І. Пулюя, С. Смаль-Стоцького, які були професорами університетів, було і прізвище В. Левицького.

У 1909 р. В. Левицький став членом товариства німецьких математиків, товариства «Circolo mathematico» у Палермо. За дуже короткий час, усього за 7 місяців, він написав об'ємний підручник на 672 сторінки – «Фізика для вищих клас», який побачили педагоги й учні у 1912 р. Він набув популярності і вважався на той час одним з найкращих підручників з фізики.

Отже, в 1903–1914 рр. головним напрямком наукової діяльності В. Левицького був педагогічно-дидактичний.

Напередодні Першої світової війни, у 1914 р., В. Левицький переїхав до Відня, щоб працювати в Міністерстві освіти. Але почалася війна, і його як офіцера артилерії, призивали до війська. Незабаром у Карпатах він потрапив до російського полону і був вивезений у Пензенську губернію.

З полону В. Левицький повернувся до Львова лише у 1918 р. У 1919–1924 рр. працював візитатором (інспектором) шкіл середніх. У 1920–1921 навчальному році викладав вищу математику і вступ до космографії у Львівському таємному університеті (усього 6 годин на тиждень). У червні 1921 р. В. Левицького обрали продеканом філософського відділу університету. Польська влада розпочала дисциплінарне слідство проти українців, які викладали в університеті і займали урядові посади. Під тиском обставин В. Левицький змушений був припинити викладацьку роботу в університеті.

З 1924 р. до 1939 р. В. Левицький працював інструктором математики та фізики в гімназіях, що належали до Львівської національної округи. У ці роки він брав участь у створенні ряду педагогічних товариств, часто очолював секції в них, брав участь в організації та проведенні шістьох з'їздів українських природників, інженерів і лікарів, надрукував кілька популярних брошур з фізики, астрономії та історії науки у бібліотеці «Самоосвіта».

Чимало сил віддав В. Левицький роботі в НТШ. Після майже восьмирічної перерви 28 березня 1921 р. відбулися загальні збори членів НТШ, на яких В. Левицького обирали до відділу (керівництва) цього товариства. Крім того, він очолив МПЛС і термінологічну комісію при секції, ввійшов у видавничу, друкарську та фізіографічну комісії.

З 1924 р. математично-природописно-лікарська секція НТШ у Львові розпочала видавати журнал «Sitzung berichte», в якому іноземними мовами друкували повідомлення про роботу секції, короткі наукові статті з математики. Ці видання (а їх було 28 випусків) розсилались до наукових інституцій світу, і в обмін на них до наукової бібліотеки НТШ надійшло понад 100 авторитетних журналів з природничих наук з усього світу. Достатньо сказати, що в 1926–1930 рр. бібліотека здійснювала обмін з 260 інституціями світу...

У 1926 – 1932 рр. В. Левицького обирали заступником голови НТШ, а з 1932 до 1934 р. – головою Товариства. Через погіршення стану здоров'я після 1934 р. В. Левицький полишив керівництво НТШ, залишаючись директором МПЛС і редактором «Збірника» цієї секції. У роки, коли В. Левицький входив до керівництва НТШ, помітно пожвавилися зв'язки НТШ із Всеукраїнською академією наук. Дійсними членами НТШ обрали математиків Д. Граве (16 березня 1923 р.), М. Кравчука (14 травня 1925 р.), М. Крилова (24 березня 1927 р.), М. Куренського (13 квітня 1929 р.). Особливо дружні стосунки були у В. Левицького з М. Кравчуком. Останній неодноразово пропонував В. Левицькому переїхати на роботу до Києва на будь-яких-умовах, але він відмовляється, завдяки чому уникнув трагічної долі М. Чайковського та С. Рудницького, які в 1930-х рр. переїхали до України і згодом були репресовані.

У «Збірниках» МПЛС друкувалися наукові статті математиків з наддніпровської України: М. Крилова, М. Боголюбова, М. Кравчука, Г. Пфейфера, М. Куренського та інших. Науковий рівень журналу значно зріс. У 1927 р. згідно з рекомен-

дацією академіка М. Крилова В. Левицького обрано членом товариства французьких математиків, у 1929 р. – почесним членом математичного товариства міста Києва. В. Левицький був також постійним співробітником Амстердамського «Revue semestrielle des publications mathematiques».

У серпні 1918 р. у Львові за ініціативою Київської термінологічної комісії при математично-природописно-лікарській секції НТШ була заснована Термінологічна комісія, яку очолив з В. Левицький. Окупація Львова поляками в 1919 р. не дала змоги плідно працювати комісіям, і лише в 1926 р. спільна робота цих комісій відновилася. За подвійною редакцією (Київською і Львівською) вийшли II та III частини «Математичного словника» та III частина «Зоологічної номенклатури».

У 30-х рр. XX ст. В. Левицький редагував математичні та фізичні матеріали для Української енциклопедії. Визначимо позицію В. Левицького щодо математики й науки взагалі. У 1929 р. після обрання почесним членом математичного товариства у Києві В. Левицький одержав резолюцію загальних зборів цього товариства. У ті часи ВКП(б) постійно «дбає» про засилення марксистських догм в усі наукові установи й товариства. В силу цього в резолюції згаданих зборів звучало: «Товариство має дбати про розвиток марксистської методології в математиці, досліджувати філософські проблеми на засадах діалектичного матеріалізму, розвивати в своїх членів матеріалістичний світогляд» [2, с. 37]. І хоча безпосереднього тиску більшовицьких парткомів В. Левицький не зазнавав, але як учений з активною життєвою і громадською позицією, він писав секретареві товариства: «Рішуче дозволяє собі виступити проти резолюції... Як ваш почесний член та як цей, що почав перед роками класти основи під українську математичну науку, мушу зазначити, що слідує. Математика як наука, що предметом її дослідів — навіть у приміненню є ідеальні концепції та, яка стремить до безоглядної правди, стоїть із самої своєї натури вище понад усяки-

ми політичними партіями та світоглядами та не має, не може мати ніяких божків, тим більше таких, що з нею не мали нічого спільного. Її одинокий Бог – то правда безпартійна, безполітична. І тому в ній групуються люди усяких поглядів... Раз зійде математика до ролі політичного, партійного знаряддя, то перестане бути математикою...» [2, с. 38].

Восени того ж року Михайло Кравчук висунув кандидатуру В. Левицького до Всеукраїнської академії наук. Але його кандидатуру не підтримали. 20 грудня 1929 р. він написав листа до академіка С. Рудницького, у якому нагадав своєму колезі, як вони спільно боролися в ім'я свободи думки, проти деспотизму в товаристві. Звертаючись до С. Рудницького, В. Левицький писав: «Ще одне вам пригадаю. В один чудовий весняний вечір вертали ми з далекої тури роверами та стали відпочивать в Солонці, 13 км від Львова, в глибокім проваллі. Сонце вже заходило – на небі зясніла вечірня пурпура, а в цілій природі воцарилася глибока тиша... І тоді задумались ми обоє, і Ви сказали: «Боже, який Ти величний! А однак що з Тебе люди зробили!» І сей спомин насуває мені паралеллю між Вами, тодішнім ентузіастом, а нинішнім ученим великої міри, що щастя світа добачає там, де нема свободи думки та свободи совісті, там, де як анахронізм вертає погляд, що α і ω всього є лиш матерія, яка... відкриває нам нові шляхи духовного світогляду!

Та ще одне. Скажіть мені будь-ласка, чи:

1) одинокою кваліфікацією в члени наукової установи має бути як в Європі лиш заслуга в науці, чи належність партійна?

2) чи найвища наукова установа в хвилі, коли з п'єдесталу науки сходить до речника партійних рішень, не тратить через те свого наукового престижу та не сходить до ролі політичного віча?

3) чи справді лиш у спілці з Радянським Союзом можливий є розвиток науки – свободної, ясної, необмеженої усякими доктринами?

4) чи культура, що відкидає найвищі цінності думки, як Христа, Платона, Паскаля, Канта і пр., є справді Культурною, а не поворотом до темного середньовіччя, що також оперувало догмами, за які люди «невіруючі» ішли на костер, а чи нинішні святі, що Ви їх величаєте, та від яких на Вашу гадку щойно почалася наука, не стають догмою для вашого ясного колись світогляду?

Рад би почути відповідь на ті питання. Щиро до Вас прихильний, др. В. Левицький» [2, с. 51-52].

І хоча цей лист є особистим, але думки В. Левицького, його світогляд, його бачення ролі науки та наукових установ для народу проглядаються дуже чітко, однозначно.

1939 р. – початок Другої світової війни. Червона армія зайняла Львів. З часом настають лихоліття гітлерівського поневолення. Але життя є життя. З жовтня 1939 р. В. Левицький розпочав викладання у новоствореному Львівському педагогічному інституті, а з 1940 р. – у Львівському університеті імені І. Франка. У 1941 р. йому присвоєно звання професора університету. На заслужену персональну пенсію він вийшов у червні 1953 р. 14 липня 1956 р. професора В. Левицького не стало. Перестало битися серце великого галицького математика, що протягом своєї довголітньої творчої діяльності завжди стояв на державницьких позиціях, глибоко розумів, що для незалежної української держави необхідні фахівці всіх галузей знань і особливо з природознавчих наук і все робив для піднесення освіти і культури нашого народу.

Наукова спадщина В. Левицького.

В. Левицький написав близько 130 наукових праць, а також чимало науково-популярних статей, зробив низку перекладів. З-під його пера з'явилися кілька сотень рецензій, критичних заміток з математики, фізики, астрономії, історії математики. Друкував свої праці українською, польською, німецькою, французькою, англійською й іспанською мовами. До того ж В. Левицький вів плідну редакторську роботу над 32-ма тома-

ми збірників НТШ з питань математики і природничих наук. Вагомий внесок В. Левицького й у методичку викладання математики.

Він першим серед українських учених вирішив значну частину своїх теоретичних праць з математики та фізики публікувати українською мовою. До кінця XIX ст. майже всі наукові статті та книги друкувалися в Україні російською, німецькою або польською мовами. Очоливши редакцію з підготовки до друку математичних праць у секції природничих наук, В. Левицький запропонував усім авторам писати свої праці виключно українською мовою. Його ідею підтримали дійсні члени МПЛС. Уже у другому томі «Збірника математично-природописно-лікарської секції НТШ», який було опубліковано у 1897 р. за редакцією І. Верхатського та В. Левицького, можна прочитати велику статтю К. Глібовицького «Рівняння п'ятого степеня» (обсягом 36 сторінок) та дві статті В. Левицького «Причинки до поділу рівнянь другого степеня» й «Електромагнітна теорія світла і філії електричні» (обсягом 70 сторінок).

Готуючи до друку праці рідною мовою, вчені зустрічалися з низкою проблем через відсутність української наукової термінології. Тому В. Левицький розпочав її упорядкування і вже в 1902 р. опублікував брошуру обсягом 34 сторінки під назвою «Матеріали до математичної термінології». У ній розглядаються найпоширеніші математичні поняття та відповідні їм терміни. В. Левицький склав також проекти щодо використання фізичної, астрономічної та хімічної термінології.

Неабияке значення мали на той час написані ним підручники та методичні посібники. Тривалий час учні змушені були навчатися за підручниками польських шкіл. Поява підручника В. Левицького була зустрінуто з радістю як з боку учнів, так з боку вчителів. Підручник задовольняв всім вимогам, які ставилися на той час шкільною програмою. Він мав неабияке значення для української школи, для розвитку української математичної науки.

Чималою заслугою В. Левицького було й те, що він зібрав і впорядкував матеріали з української математичної термінології, які вийшли друком у 1903 р. у 8-му томі «Збірника секції». Ці матеріали стали основою термінологічних праць, які пізніше виходили друком в Академії наук УРСР.

У Львівському університеті імені І. Франка В. Левицький читав лекції з курсу диференціальних рівнянь, вищої математики на хімічному факультеті (1939–1953), керував аспірантами, брав участь у проведенні педагогічної практики [2, с. 82]. На високому науковому рівні, надзвичайно майстерно професор В. Левицький читав спеціальні курси для студентів-старшокурсників механіко-математичного факультету. Курс «Автоморфні та еліптичні функції» відвідували викладачі факультету, серед слухачів були співробітники інших вищих навчальних закладів Львова. На одній з лекцій професор В. Левицький (як згадує професор О. М. Костовський — його аспірант) зробив прогнозування: «На мою думку, дослідження в ділянці цих функцій, які ми вивчаємо, — це прямий шлях до доведення великої теореми Ферма» [2; 82]. Через 40 років (1991 р.) накреслена В. Левицьким ідея доведення теореми Ферма була здійснена американським математиком Уоллесом (Wallis), щоправда, в доведенні виявилася прогалина, для усунення якої знадобилося ще чотири роки. Тереном наукових досліджень В. Левицького була теорія аналітичних функцій. На основі функціонально-алгебраїчного підходу він досліджував аналітичні диференціальні рівняння та їх групові властивості. Ці властивості, як виявилось пізніше, стали важливим науковим доробком з теорії, пов'язаної з доведенням гіпотези Рімана, яка була доведена у 1990 р. групою японських математиків, очолюваних Мікі Сато. Усе сказане вище яскраво свідчить про глибоку інтуїцію професора В. Левицького.

Майже вся наукова та громадська робота В. Левицького проходила в НТШ. Він був також членом Польського астроно-

мічного товариства, Французького та Німецького наукових товариств. Багато років реферував українські математичні праці в амстердамському бібліографічному журналі.

Чимала заслуга В. Левицького в тому, що він у несприятливих умовах мав відвагу творити українську математичну культуру, був щирим порадником молоді, яка цікавилася математикою. Він завжди був активним громадянином України, дуже часто відгукувався в пресі на різні події суспільного життя. Про це свідчать численні праці: «Промова на Шевченківських вечорах у Тернополі», «Промова на 25-річному ювілеї філіалу Просвіти в Тернополі», «Елементарні школи в Японії», «Клим Глібовицький, некролог», «До реформи науки математики в середніх школах» й інші.

Відзначаючи 125-річчя від дня народження людини з великої літери, невтомного працівника, який жертвовно поклав усе життя на вівтар служіння Україні, 18 грудня 1997 року на фасаді загальноосвітньої школи № 16 у Тернополі відбулося освячення барельєфу В. Левицького. Цій же школі Постановою Кабінету Міністрів України присвоєно ім'я видатного математика Володимира Йосиповича Левицького. Його наукові напрацювання не втратили актуальності. Сучасний учитель може пов'язати ім'я В. Левицького зі шкільною математикою, вивчаючи тему «Функція», вводячи нові математичні терміни, а також проводячи заняття на тему «Основоположники математичної культури українського народу». Цій же темі може бути присвячений і математичний вечір.

15 січні 1998 року на фасаді Львівського державного університету імені І. Франка відкрили художньо-меморіальну дошку з барельєфами сіячів української математичної ниви, відомої «Галицької трійці» математиків – Володимира Левицького, Мирона Зарицького та Миколи Чайковського.

Хай же сіються зерна математичних дум наших земляків, аби завтра прорости новими ідеями і теоріями.

Академік Михайло Кравчук — творець української математичної культури.

«Дорогий друже! Нарешті одержав обіцяні наукові праці, вони приємно вразили мене своєю новизною. Такі складні проблеми і такі прості розв'язання! Тільки генію таке під силу! Не відаю, як довго судилося Вам жити, але щоб з Вами не сталося б – Ваше ім'я уже навечно записане на скрижалях математичної науки» [1, с. 39]. Так писав відомий французький учений-математик Жак Адамар своєму другові

Михайлові Пилиповичу Кравчукові. То хто ж цей український математик?

Михайло Пилипович Кравчук – найвизначніший український математик ХХ ст., дійсний член Всеукраїнської академії наук, дійсний член НТШ у Львові, учений, праці якого складають фундаментальне надбання різних галузей математичної науки: вищої алгебри та математичного аналізу, теорії диференціальних та інтегральних рівнянь, теорії ймовірностей і математичної статистики тощо.

«...майже жодне явище в створенні математичної науки в Україні не сталося без його участі, ... ані закладалися перші українські школи в місті і по селах, перші курси, перші українські університети (народний і державний), ...ані утворювалася термінологія або наукова мова... – нічого цього не робилося без найактивнішої участі Михайла Кравчука» [1, 47]. Це слова з характеристики на М. Кравчука, надісланої до Всеукраїнської академії наук 1929 р. у зв'язку з висуненням його кандидатури в дійсні члени Академії.

Народився М. Кравчук 30 вересня 1892 р. в селі Човниці (тепер Ківерцівського району Волинської області). Батько Михайла закінчив знамениту Розумовську академію, був лісни-

чим, а потім через свою бунтарську вдачу пішов у провінційні землеміри. З дванадцятилітнього віку майбутній математик жив із власної праці, маючи змогу приділити науці мало часу, хоча самотужки оволодів курсом вищої математики.

Здібності Михайла не були таємницею для викладачів Луцької гімназії. Він вражав їх своїми глибокими знаннями, а запитаннями, що сягали далеко за межі програми, часто ставив у безвихідь.

Якось трапився такий випадок. На випускних іспитах в гімназії більшість однокласників Михайла не розв'язали задачі з алгебри. Усім їм загрожувало одне: залишитися на повторний рік у цьому класі. Юнак вважав це несправедливим, тим більше, що й сам учитель не був переобтяжений знаннями з цього предмета. Наступного дня, у неділю, Михайло, умовивши служницю гімназії зглянутися на їхню біду, «заполучив» усі зошити і взявся за роботу. «Потерпілі» ледь встигали переписувати розв'язки в нові зошити. А щоб спростувати будь-які підозри на списування, Михайло розв'язав задачі різними способами. Того ж таки дня зошити знову опинилися на письмовому столі вчителя, і той мусив констатувати, що гімназисти мають ґрунтовні знання з математичних дисциплін.

У 1910 році золотий медаліст Луцької гімназії став студентом фізико-математичного факультету Київського університету св. Володимира. Тоді на факультеті працювали відомі математики Д. О. Граве, Б. Я. Букреєв, В. П. Єрмаков. З великим задоволенням Михайло Кравчук студіював математику та фізику, брав активну участь у семінарах з теорії груп, теорії еліптичних функцій. Уже студентом він діяльно розробляв українську математичну термінологію і визначався дослідженнями у галузі алгебри. У М. Кравчука була надзвичайна тяга до науки та книжок. П'ятий клас Луцької гімназії Михайло закінчив з відмінними оцінками [3].

Матеріальне становище Михайла було скрутним, тому він був вимушений звернутися до проректора Київського універ-

ситету св. Володимира з проханням про звільнення його від оплати за навчання.

Підтвердженням цього факту є документ:

*Вашо Превосходительству
Господнику Профессору Императорского
Университета св. Владимира*

19.10.1910 48

*Студента 1-го курса, на правах личного
студенческого функционера математического фа-
культета Михаила Филипповича
Кравчука, окончившего обучение
с золотой медалью.*

Прошение.

*Ввиду моей неспособности лично явиться про-
сителем об освобождении меня в текущем 1910-11 учебном
году от платы за проживание. Вам для этого
необходимо свидетельство обводности, предоставляю
его во Университет, как только получу. Студент
Михаил Кравчук.
10-го сентября 1910-го года.*

У 1915 р. М. Кравчук виїхав до Москви на спеціальні студії, де склав магістерські іспити. У 1917 р. він став членом Українського наукового товариства у Києві, а у 1918 р. його обрали приват-доцентом Київського університету, він став членом фізико-математичного товариства при Київському університеті.

У 1919 р. молодий професор покинув Київ, щоб не бачити всіх тих наруг, які чинилися в місті. Дорогою банда захопила

поїзд, у якому їхав М. Кравчук, і відібрала валізу з науковими записами щодо українського математичного словника, якому було віддано дев'ять років наполегливої праці, мало не позбавивши його життя.

Пізніше, коли він повернеться до Києва, щасливий випадок поверне йому ці записи, які лягли в основу складеного ним разом із професором Калиновичем тритомника українського математичного словника. Та це було пізніше, а тепер тяжкі вимушені мандри закінчилися на Богуславщині в Саварці. Проводячи тут заняття з дітьми, щоб заробити собі на хліб, М. Кравчук вирішив написати підручник з алгебри і геометрії для шостих-сьомих класів, створити посібник з математики для майбутніх сільськогосподарських профшкіл. Згодом про «Математику для сільськогосподарських профшкіл» Д. О. Граве скаже: «Впорались блискуче! Усе тут феноменально! Цю математику вивчатимуть не тільки школярі, а й люди старшого віку» [1, с. 18].

У Саварці М. П. Кравчук вгледів талановитого учня, який згодом за підтримки професора став студентом Київського політехнічного інституту. Це був Архип Люлька, майбутній академік, конструктор авіаційних двигунів.

На прохання Букреєва, Граве й інших М. Кравчук у 1921 р. повернувся до Києва і став професором Політехнічного інституту та Інституту народної освіти.

У 1923 р. він, професор Київського сільськогосподарського інституту, очолив комісію математичної статистики Української академії наук. У 1924 р. Михайло Кравчук захистив докторську дисертацію. Того ж року школярі отримали підручник з геометрії М. Кравчука.

У 1924 р. доктор фізико-математичних наук, професор М. П. Кравчук одержав запрошення на Міжнародний конгрес математиків у Торонто. Та через раптову хворобу не зміг виїхати. Його доповідь представив М. Крилов. Математичні ідеї професора М. Кравчука, викладені в доповіді, справили ви-

няткове враження на кращих математиків світу. Ще засідав конгрес, а текст доповіді вже було надруковано окремим виданням. Президент Міжнародної математичної спілки професор Ла Валле Пуссен висловив жаль, що український математик не зміг виступити особисто.

Працями українського математика цікавилися відомі вчені Франції, Італії, Німеччини, Японії та інших країн. За рекомендацією Степана Прокоповича Тимошенка американська компанія «Вестінгауз» і Станфордський університет запрошують Кравчука на роботу, гарантуючи найсприятливіші умови для творчої роботи. У відповідь на це М. Кравчук писав: «... америк у світі багато, а Батьківщина одна і проміняти її — ні на що не проміняю. Лишити свій народ у тяжку годину — бездонне моральне звиродніння. Що ж до умов творчої праці, то народ, який узяв владу в свої руки, невдовзі створить умови не гірші заморських. І тоді ще побачимо, панове, як ви будете кланятися колишнім грекосоіям!» [1, с. 45]

Коли М. Кравчук творив українську математичну термінологію, ночі просиджував за німецькими, французькими, італійськими словниками, щоб уникнути калькування існуючих термінів і подати свої — на основі лексики рідної мови. Відгукнувся на лист учителя з Тульчина О. Смогоржевського, переконав його в необхідності систематизувати математичні знання і вступити до Київського інституту народної освіти. Зумів переконати приймальну комісію, щоб абітурієнта Сергія Корольова зарахували студентом Київського політехнічного, хоча йому не вистачало півроку робочого стажу. Ознайомившись із моделями планерів Сергія Корольова, М. Кравчук інтуїтивно відчув: цей юнак у «чисту» математику не піде, але зможе здійснити одну з найзаповітніших мрій людства — навчити літати високо й безпечно. Проте мало кому відомо, що академік С. Корольов був засланий на Колиму. Вижив учень М. Кравчука аби втілити почерпнуті в учителя знання у свої космічні проекти.

20-ті рр. XX ст. були доволі плідними для молодого професора. Одна за одною виходили в наукових часописах праці математика. За два роки він опублікував близько півсотні наукових статей.

У 1925 р. професор М. Кравчук став членом Наукового товариства імені Шевченка. Налагоджується науковий зв'язок НТШ з ВУАН. Професор М. Кравчук тривалий час листується з математиками НТШ. Хотів особисто познайомитися з львівськими вченими, але польська влада не дозволяла. М. Кравчук хотів узяти участь у вшануванні голови Львівського Наукового товариства імені Шевченка, виступити з двома науковими доповідями, прозвітуватись про конгрес математиків у Франції, але польські урядовці не дозволили навіть проїхати йому через Львів.

У 1928 р. сталася ще одна подія, яка додала творчої наснаги для подальших наукових досліджень. У Болоньї – рідному місті італійського математика Пуппіні, відбувався Всесвітній конгрес математиків, на який за запрошенням оргкомітету приїхав М. Кравчук. Тут, у Болоньї, відбулася зустріч французького академіка Ж. Адамара та київського професора М. Кравчука. Досі вони не зустрічались. Ж. Адамар славився як один з найкращих дослідників у теорії цілих аналітичних функцій і теорії чисел. Позитивна оцінка доповіді таким вченим для Кравчука була високою нагородою.

«Ви багато зробите для науки», – пророкував Ж. Адамар М. Кравчуку. –Такому діапазону наукових інтересів і творчій насназі, як у вас, колего, можуть позаздрити кращі вчені. Україна може пишатися такими математиками. Я буду радий представити ще не одну вашу працю моїм співвітчизникам і всьому світу» [1, с. 50].

Повернення з далекої Італії на батьківщину збігається із всенародним обговоренням нових кандидатур до Всеукраїнської академії наук. Понад сто організацій і установ висунули до Академії доктора математики М. П. Кравчука. Відчуття

державної відповідальності М. Кравчук пов'язав ще й з іншим: у списку кандидатів його ім'я стояло в такому ряду імен як Є. Патон, О. Богомолець, М. Вавилов, Д. Яворницький. Та все ж найвищою оцінкою діяльності молодого вченого була рекомендація його вчителя, академіка Д. Граве від 29 червня 1929 р., яку нам вдалося віднайти в Центральній науковій бібліотеці Києва.

Всеукраїнська академія наук обрала професора М. Кравчука дійсним членом. На цих же зборах його було затверджено секретарем Президії цієї установи.

Невдовзі М. Кравчук одержав запрошення академіка М. М. Лузіна переїхати до Москви для наукової роботи в математичному інституті імені В. А. Стеклова. Але не уявляючи свого життя без міста над Дніпром, без київських наукових семінарів, академік М. Кравчук залишився працювати у Києві.

У 1929 р. М. Кравчук одержав фундаментальні результати у теорії ймовірностей, пов'язані з біноміальним розподілом, а саме: увів многочлени цього розподілу, відомі у світовій літературі як многочлени Кравчука.

Многочлени Кравчука мають вигляд:

$$k_n(x) = \frac{(-1)^n x!(N-x)!}{n! p^x q^{N-x}} \Delta^n \left[\frac{p^x q^{N-x+n}}{(x-n)!(N-x)!} \right]$$

де $n = 0, 1, \dots, N$, $p > 0$, $p + q = 1$, N — додатне ціле число; функція стрибків:

$$j(x) = \binom{N}{n} p^x q^{N-x}$$

властивість ортогональності:

$$\sum_{x=0}^N j(x) k_n(x) k_m(x) = \binom{N}{n} p^n q^n \delta_{nn} \cdot [1; 17]$$

Ці многочлени М. П. Кравчуком були розглянуті вперше.

Слід відзначити, що у М. Кравчука були праці, у яких він аналізував питання філософії, історії математики, проблеми у суміжних з математикою науках, зокрема, фізиці, біології, хімії тощо.

М. П. Кравчук – учений, праці якого не лише відкривали нові шляхи розвитку науки, а й багато в чому передбачали напрямки її розвитку в майбутньому. У 1934 р. він очолив відділ математичної статистики Всеукраїнської академії наук. Того ж року він організував першу математичну олімпіаду в Києві.

Але вже в 30-х рр. ХХ ст. з'явилися перші хмари – провісники трагічних років для української культури й науки. У 1929 р. органи ДПУ заарештували групу науковців, освітян, діячів Української автокефальної православної церкви, а згодом влаштовали перший в Україні показовий судовий процес над так званою «Спілкою визволення України».

У 1934 р. відбулися нові вибори в Академії, внаслідок чого академічне середовище зазнало значних змін. «У міру того як зміцніла тоталітарна командно-адміністративна система, зростала і політична напруженість у стінах академії» – розповідає Є. Г. Циганкова [1, с. 61].

«Чистка» серед науковців тривала. Посиленими були пошуки «ворогів народу». Згодом черга дійшла і до М. П. Кравчука. З'явилися розгромні статті проти нього у республіканській пресі, ганебні судилища йому влаштовували у стінах Інституту математики, політехнічного інституту, університету. Відвернулися від академіка М. П. Кравчука його колишні колеги, аспіранти. Небагатьом вистачає громадської мужності стати на захист свого вчителя. Серед них були Й. Погребиський, Ю. Соколов, О. Смогоржевський, П. Бондаренко. Але, на превеликий жаль, серед тих, хто зводив наклепи, були Д. Граве, Є. Патон, О. Гольдман та інші його учителі.

14 вересня 1937 р. в газеті «Комуніст» з'явилася стаття «Академік Кравчук рекламує ворогів» за підписом директора Інституту математики АН УРСР Д. Граве та вченого секретаря

цього ж інституту К. Бреуса. Розповідаючи про роботу Інституту математики, М. П. Кравчук не ставив собі за мету прославити чиєсь ім'я. Ім'я В. Можара ним згадувалося лише тоді, коли йшлося про питання, над якими працював математик.

Наступного дня, 15 вересня, на зборах Інституту математики вчинки М. П. Кравчука були «засуджені». Над протоколом цих зборів «активно» працювала комісія Академії наук України.

Загальні збори в актовому залі Київського університету, на яких було організовано судилище над академіком, ревли: «Під суд! Судити». У висновках комісії від академії наук УРСР під головуванням академіка Гольдмана було сказано, що «Кравчук ще задовго до виборів його в Академію був зв'язаний з націоналістичним кодлом, ведучи систематичну переписку з буржуазним поріддям Польщі... М. Кравчук порекомендував М. Чайковського на посаду заступника директора Інституту математики, виконуючи волю польського розвідника. Він дбав, щоб кандидатура західноукраїнського інтелігента В. Левицького була висунута до Академії наук. У 1930 році академікові Кравчуку було доручено виступити на судовому процесі так званої Спілки визволення України громадським обвинувачем, але він відмовився, зіславшись на хворобу... На прохання дружини італійського математика Леві-Чевіти порадити їй щось прочитати з історії України, рекомендує «Історію України» Грушевського, та ще німецькою мовою... .

Комісія вважає:

1. Осудити дії академіка Кравчука як антирадянські, буржуазно-націоналістичні;

2. Зняти академіка Кравчука із завідування відділом в Інституті математики» [1, с. 69-70].

23 вересня 1938 р. о другій годині ночі академіка М. Кравчука було заарештовано. Його звинуватили в українському буржуазному націоналізмі, визнано одним з керівників одеської контрреволюційної групи. Розгляд справи тривав 12 хв. Вирок: тюремне ув'язнення терміном 20 років.

Далека дорога пролягла для М. Кравчука після Військової колегії. Київ – Владимир – Владивосток. На цьому етапі український академік спізнав і голод, і холод товарних вагонів, і знущання конвоїрів. Навіть не вірилося, що його хворе серце зможе витримати бодай день-другий такого пекла. А далі були Магадан та золоті копальні з табором для в'язнів. Брали туди не всіх, тільки витривалих. Чимало засуджених помирили від цинги і голоду. Добували золото у шахті. Спочатку, поки був здоровий, М. Кравчук «ганяв» тачку. А коли став «доходягою» — мив золото. Норма була намити за день 20 грамів золота. Принесеш – одержиш суп. А ні – супу не дадуть, підеш у каталажку. Давали пайку – одну-дві цигарки. Як здавав дві норми, мав ще 50 грамів спирту.

Михайло Кравчук на Колимі.

Був ще недовгий перепоchinoк для академіка М. Кравчука. «Пів-нісхідтаб» у цей час розгорнув будівництво місцевої залізниці. Терміново були потрібні розрахунки трансформаторних підстанцій та електромереж. Тоді й згадали про М. Кравчука. Переодягнули в цивільний одяг, дали нормальний пайок, посадили в тепло. Але й трьох тижнів не минуло, як М. Кравчук зробив висновок: будувати залізницю в тій місцевості недоцільно. Начальство зрозуміло це по-своєму: ворог народу і тут шкодить радянській державі. І М. Кравчука знову кинули в табір.

Бригадир Федір Васюренко (колишній директор науково-дослідного інституту в Одесі) по-доброму дорікнув М. Кравчуку: «А ви могли ці розрахунки робити принаймні з півроку» [1, с. 84]. Розповівши йому про наслідки своїх вислідів у «Колимзаліздорбуді», Кравчук сказав: «Не міг, друже, не міг. Я жив ці дні... Хто вигадав оте сатанинське євангеліє, за яким безневинний люд має зносити диявольські тортури...» [1, с. 84].

В останні хвилини життя М. Кравчук звернувся до Ф. Васюренка зі словами: «Я відчуваю свій кінець. Може, вам судилося вижити, візьміть ось цього зошита – тут те, над чим я працював останні роки. Передайте цей зошит на Велику українську

землю в надійні руки. Там є над чим подумати і Люльці, й Корольову» [1, с. 92]

9 березня 1942 р. М. П. Кравчука не стало. А було йому лише 50. Він написав понад 180 наукових праць, майстерно поєднував наукову творчість із громадсько-культурною працею, чимало сил, енергії, таланту віддав освіті рідного краю. Він був серед тих, хто творив українську науку, – але й серед тих, хто став жертвою тоталітаризму в добу розгулу сталінського терору.

«Справу зі звинувачення Кравчука Михайла Пилиповича було переглянуто Військовою колегією Верховного суду СРСР 15 вересня 1956 року.

Вирок Військової колегії від 23 вересня 1923 року відносно Кравчука М. П. у зв'язку з нововиявленими обставинами відмінено і справу за відсутністю складу злочину припинено...» [1, с. 97].

Проте ім'я академіка М. Кравчука замовчують. Минає ще піввіку. У 1992 р. в Київському політехнічному інституті кафедра вищої математики організовує першу в світі наукову конференцію, присвячену видатному українському математикові Михайлові Кравчуку. Відтоді в стінах закладу, де впродовж 17 років викладав математичні дисципліни видатний учений, професор М. П. Кравчук щороку в травні Ніна Вірченко організовує міжнародні наукові конференції імені академіка М. Кравчука.

Ще раніше, у 1987 р., в селі Човниці на батьківщині вченого відбулося відкриття погруддя та кімнати-музею академіка М. Кравчука у місцевій школі. Завдяки самовідданій роботі та чималим зусиллям засновника музею С. Ф. Лукашука, його дружини Євгенії Семенівни та дочки Лесі Степанівни з'явився перший музей славного сина України. Музей поступово поповнюється новими матеріалами.

22 травня 2003 р. на території Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут» було відкрито пам'ятник М. Кравчукові.

Формули та многочлени академіка М. Кравчука відомі усьому світові. До речі, в Музеї американської історії серед видатних учених світу є прізвище академіка М. Кравчука, а також його монографія, перекладена в 1938 р. англійською мовою та лист від 9 вересня 1937 р., написаний видатним американським ученим Джоном Атанасовим (який працював у той час над розробкою персонального комп'ютера) до М. Кравчука. У листі написано: «Дорогий професоре Кравчук! Я знайшов вашу серію публікацій із наближеного вирішення диференціальних рівнянь дуже корисною у моїй роботі. Я хотів би отримати копії будь-яких Ваших публікацій, котрі Ви маєте. Я особливо зацікавлений в отриманні копій тих публікацій, що були надруковані в українських журналах, тому що вони майже недоступні мені...» [1, с. 104].

Слід зауважити, що, не отримавши відповіді від М. Кравчука, Дж. Атанасов 16 листопада 1937 р. надіслав до Києва ще одного листа, тепер уже на адресу Асоціації з культурних зв'язків з іноземними країнами. Він просив повідомити, чи дійшов його лист до М. Кравчука, чому він не відповів, а також повідомляв, що їхня бібліотека замовила через посередників у Німеччині всі книги М. Кравчука і водночас просить надіслати йому дві монографії вченого. Звичайно, відповіді на листи не могло бути. Адже в цей час проходило цькування видатного українського математика, після чого він був заарештований і позбавлений звання дійсного члена Академії наук УРСР.

Дослідження І. Качановського (науковий співробітник центру з визначення соціальних та політичних змін Коледж Сміт м. Норзгамптон, Масачусетс) свідчать, що Дж. Атанасов, проєктуючи комп'ютер, використовував математичні результати академіка Кравчука. До речі, на Заході й досі, користуючись його математичними дослідженнями, багато хто не знає про його долю, зламану сталінськими репресіями.

Серед 1500 найвидатніших математиків світу – Михайло Кравчук.

Академік Микола Боголюбов – основоположник нелінійної математики та математичної фізики

«Бути членом відродженого Наукового товариства імені Шевченка у Львові дуже почесно і значимо для мене». Академік М. Боголюбов.

Микола Боголюбов — всесвітньо відомий український учений, засновник визнаної в країні та за кордоном Київської наукової школи нелінійної механіки та математичної фізики. З його іменем пов'язана ціла епоха в сучасній математичній та фізичній науках. Фундаментальні праці вченого з теорії міри, варіаційного числення, нелінійного аналізу динамічних систем, математичної і статистичної фізики стали основою наукової творчості багатьох сучасних дослідників. Його учні мешкають у Києві та Москві, Львові та Чернівцях, Сіетлі та Торонто.

Микола Миколайович Боголюбов (21 серпня 1909 р. – 13 лютого 1992 р.) – член-кореспондент з 1946 р., академік АН УРСР з 1946 р., член АН США та інших країн світу, член НТШ.

Народився Микола у Нижньому Новгороді. В 1922 р. разом з матір'ю переїхав до Києва. Тут на математичну обдарованість 13-річного хлопчика звернули увагу академіки Д. Граве і М. Крилов. З 14 років М. Боголюбов розпочав працювати при кафедрі математичної фізики АН УРСР під керівництвом М. Крилова. У 1924 р. він написав першу наукову працю, а в 1925 р. за спеціальним рішенням РНК УРСР його, без диплома про вищу освіту, зарахували до аспірантури АН УРСР. У 1926 р. вийшла у світ вагома робота молодого вченого «Про принцип Реллея в теорії диференціальних рівнянь математичної фізики і про один метод Ейлера у варіаційному численні», виконано спільно з учителем. У 1928 р. він захистив кандидатську дисертацію, а в 1930 р. Президія АН СРСР присуджує

йому вчений ступінь доктора математики. Від 1928 р. М. Боголюбов – науковий співробітник АН УРСР. У 1936–1950 рр. – професор Київського і Московського університетів. Від 1946 р. завідував відділом теоретичної фізики Математичного інституту АН СРСР. Одночасно від 1951 р. – директор лабораторії теоретичної фізики.

Продовжуючи дослідження в галузі варіаційного числення, М. Боголюбов розв’язує задачу, запропоновану Болонською Академією наук на здобуття премії ім. Мелані.

У 1930 р. вийшла праця М. Боголюбова «Про наближення функції тригонометричними сумами». У цій роботі відомі результати про наближення майже періодичних функцій за допомогою тригонометричних сум були отримані як наслідок відкритого М. Боголюбовим загального твердження про поведінку визначених лінійних комбінацій довільних обмежених функцій.

Від 1932 р. М. Боголюбов разом з М. Криловим розпочали розробляти нову галузь математичної фізики – нелінійну механіку. Їхні дослідження були спрямовані на розробку ефективних методів інтегрування нелінійних рівнянь, які описують коливні процеси, а також на математичне обґрунтування цих методів. Розроблена М. Боголюбовим і М. Криловим нелінійна механіка стала видатним досягненням у теорії диференціальних рівнянь. Вона містила строге доведення існування квазіперіодичних розв’язків і новий асимптотичний метод розрахунку розв’язків, застосовуваний і до неконсервативних систем. Нелінійна механіка відразу ж знайшла широке застосування при розрахунку електричних машин, вивченні стійкості літаків тощо. Математичне обґрунтування методів нелінійної механіки М. Боголюбов дав уже після війни у монографії «Про деякі статистичні методи в математичній фізиці».

У 1937 р. в роботі «Загальна теорія міри в нелінійній механіці» М. Боголюбов і М. Крилов дали позитивну відповідь на питання: чи існує інваріантна міра в довільній динаміч-

ній системі? Вони довели теорему про існування інваріантної міри в компактній динамічній системі. При доведенні своєї фундаментальної теореми М. Боголюбов і М. Крилов суттєво використовували результати теорії мір та функціонального аналізу. Ця праця є першим видатним результатом функціонального аналізу.

У 1939 р. М. Боголюбова обирали членом-кореспондентом АН УРСР. Академік М. Боголюбов 68 років життя віддав науці і своїм численним учням – науковій школі математиків і фізиків. Серед кращих представників школи М. Боголюбова слід відзначити видатних фізиків та математиків – академіків Остапа Парасюка, Ігоря Юхновського, Дмитра Петрину.

М. Боголюбов заснував перший в Україні Інститут теоретичної фізики АН УРСР, директором якого був до 1972 р. З ініціативи М. Боголюбова було також створено Львівське відділення статистичної фізики цього інституту, керівником якого став його учень, фізик-теоретик І. Юхновський.

У повоєнні роки академік М. Боголюбов часто бував у Галичині та Буковині, зокрема, у Львівській філії АН УРСР, та Чернівецькому університеті, де він був засновником та першим завідувачем кафедри математичного аналізу. Академік М. Боголюбов згадує також довоєнні роки, зв'язки їхньої кафедри математичної фізики при Всеукраїнській академії наук у Києві з українськими галицькими вченими, які працювали в Науковому товаристві імені Шевченка, дійсним членом якого був академік М. Крилов – учитель М. Боголюбова. Особливо дружні стосунки склались з тодішнім головою НТШ, математиком В. Левицьким. У цей час професор В. Левицький сприяв публікації в науковому збірнику математично-природописно-лікарської секції цікаві математичні праці молодого М. Боголюбова.

Щойно в 1989 р. НТШ відновило свою діяльність, з Москви надійшов лист-заява від М. Боголюбова, у якому він писав: «...бути членом відродженого Наукового товариства імені Шев-

чення у Львові, відомої у всім світі поважної наукової інституції із зарубіжними осередками в США та Канаді, Франції та Австралії, є дуже почесна і значима для мене» [4, с. 164].

В одній з анкет, складених М. Боголюбовим, яка зберігається в Центральній бібліотеці Національної Академії наук України у Києві, читаємо:

«Прізвище, ім'я, по батькові – Боголюбов Микола Миколайович; національність – українець; партійність – позапартійний; учений ступінь – доктор математики» [4, с. 164].

Від політичних репресій М. Боголюбова у лихолітні часи рятував його високий міжнародний авторитет, світове визнання створених ним потужних наукових шкіл у галузі нелінійної та математичної фізики.

Отже, як бачимо, усе життя академік М. Боголюбов відстоював принцип: мовою науки в національній державі повинна бути мова її народу. Усі довоєнні наукові праці академіка опубліковані українською мовою, а їх переклади за кордоном – французькою та англійською. У повоєнні роки значну увагу приділяв створенню та виданню наукових книг і підручників для студентів українською мовою. У 1949 р. написав перший в Україні курс лекцій з квантової статистики, досі популярний серед викладачів і студентів вищих навчальних закладів, інші методичні посібники з математичної фізики. У 1951 р. став ініціатором перекладу з польської мови українською першого у світі підручника з функціонального аналізу, написаного видатним польським математиком, професором Львівського університету С. Банахом.

М. Боголюбов любив українську пісню, вишивку, різьбярське мистецтво. Вільно володів англійською і французькою мовами, послуговувався італійською, іспанською, грецькою, латинською, був знайомий з арабською в'яззю.

Література

1. Вірченко Н., Сита Г. Михайло Петрович Кравчук. К.: Наукова думка, 1992.
2. Матеріали наукової конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського вченого, математика Володимира Левицького. Тернопіль, 1997.
3. Матеріали музею академіка М. Кравчука в с. Човниці.
4. Самойленко А., Прикарпатський А., Притула М. Академік Микола Боголюбов (до 95-річчя від дня народження). *Математичний вісник НТШ*. 2004. Т. 1. С. 158–164.

Hryhoriy Vozniak

Ternopil

CURRENT MEMBERS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY – THE FOUNDERS OF THE MATHEMATICAL CULTURE OF THE UKRAINIAN PEOPLE

Abstract. *The article outlines the scientific activities of Mykola Bogolyubov, Mykhailo Kravchuk, the head of the MPLS Volodymyr Levytskyi on the creation of the first Ukrainian academy “Shevchenko Society”, the merits of M. Bogolyubov in the creation of academic institutes in Ukraine, in particular in Lviv.*

Keywords: *Mykola Bogolyubov, Mykhailo Kravchuk, Volodymyr Levytskyi, Shevchenko Scientific Society, valid members of the Shevchenko Scientific Society, mathematical science.*

Григорій Возняк

м. Тернопіль

НАУКОВА СПІВПРАЦЯ АКАДЕМІКА МИХАЙЛА КРАВЧУКА З НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Анотація. У статті описано наукові зв'язки академіка Михайла Кравчука з НТШ, які здійснювалися в 20–30-х рр. ХХ ст., зокрема, його співпраця з членами НТШ, професорами Володимиром Левицьким і Миколою Чайковським.

Ключові слова: Наукове товариство імені Тараса Шевченка, Володимир Левицький, Микола Чайковський, співпраця.

Постановка проблеми. Дійсні члени Наукового товариства імені Тараса Шевченка (далі – НТШ) математично-природописно-лікарської секції (далі – МПЛС) у 20–30-х рр. ХХ ст. підтримували дружні наукові стосунки з членами Всеукраїнської академії наук, зокрема, академіками Дмитром Граве і Миколою Криловим. Проте найтісніші їхні зв'язки були з академіком Михайлом Кравчуком. Математики – дійсні члени НТШ, не обмежувалися публікацією лише статей. Було видано й монографії, зокрема членів НТШ В. Левицького, М. Зарицького і М. Чайковського, які мали дружні особисті зв'язки з академіком М. Кравчуком. В одному із 42 листів до В. Левицького від 10 вересня 1927 р., М. Кравчук писав: «Як дозволите, то Вашу працю «Трактриса як евольвента ланцюгової лінії» я подам до редакції журналу «Записки Київського Інституту На-

родної Освіти», де я беру участь, яко член редакційної колегії. Велика Вам дяка за пам'ять: маю надію, що ця Ваша розвідка – не остання з тих, що побачать світ у Києві...» [1, с. 27].

Результати дослідження. Михайло Кравчук народився 30 вересня 1892 р. в с. Човниці Ківерцівського району Волинської області. У 1910 р. золотий медаліст Луцької гімназії став студентом фізико-математичного факультету Київського університету св. Володимира. У 1924 р. М. Кравчук блискуче захистив докторську дисертацію. У 1925 р. йому було присвоєно звання професора. 29 червня 1929 р. М. Кравчука обрали дійсним членом Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН).

Про молодого талановитого М. Кравчука професор М. Чайковський довідався в серпні 1918 р., коли подав заяву та наукові матеріали про надання йому посади доцента у новозаснованому Кам'янець-Подільському Українському університеті (далі – КПУУ). Справу М. Чайковського, а також його наукові праці Д. Граве передав М. Кравчуку, який написав на них схвальний відгук (про цей факт М. Чайковський виголосив на міському семінарі у Львові 31 жовтня 1967 р.) [1, с. 28]. Після цього Міністерство освіти задовольнило прохання 31-річного доктора філософії про надання йому посади доцента кафедри чистої математики КПУУ.

Після праці в КПУ професор М. Чайковський викладав в гімназіях Галичини. Однак працювати ставало все важче. Польська влада безцеремонно втручалася в навчальний процес, чинилися всілякі політичні утиски щодо українців. До того вчений не мав можливості віддаватися улюбленим науковим дослідженням. Не міг мріяти про працю у вищій школі.

У 1924 р. М. Чайковський звернувся до М. Кравчука з проханням допомогти йому переїхати в Радянську Україну. М. Кравчук запропонував М. Чайковському посаду доцента в Київському інституті народного господарства, але, на жаль, інститут не міг запросити вченого до праці.

Наукові зв'язки М. Кравчука стають більш дієвими від 1925 р., коли він став дійсним членом НТШ. Цей зв'язок був в ос-

новному, з головою МПЛС В. Левицьким. Листи були єдиним зв'язком. Це було дружнє і можливе на той час наукове спілкування. Таких листів налічувалося близько сорока. В них йде мова про М. Чайковського та М. Зарицького. Наприклад, ось, що писав академік М. Кравчук 9 травня 1929 р.: „Недавно достав листа та рукопис математичної праці М. Чайковського, маю надію надрукувати у виданнях Київського математичного товариства” [2, с. 212]. В іншому листі від 16 листопада 1929 р. (в цей час М. Чайковський працював в Одесі) читаємо: „... Микола Чайковський уже писав мені з Одеси, а цими днями прислано мені з Харкова на рецензію його великий рукопис. При цій нагоді переслав кілька своїх відбитків” [2, с. 214]. У наступному листі від 10 квітня 1931 р. повідомлялося: „... Проф. Чайковський розвиває велику бібліографічну роботу та взявся до організації праці над математичною частиною Української Радянської енциклопедії” [2, с. 215].

В академіка М. Кравчука як дійсного члена НТШ було кілька спроб особисто зустрітися з дійсними членами НТШ у Львові. У 1927 р. НТШ відзначало 30 років діяльності МПЛС НТШ та 30-річчя директора 25-ти томного збірника МПЛС В. Левицького. Професор М. Кравчук мав намір особисто познайомитися із львівськими математиками, але польська влада не дозволяла. Він планував взяти участь у святкуванні ювілею голови МПЛС НТШ, виступити з двома науковими доповідями про конгрес математиків у Франції, але чиновники не дозволили йому навіть проїхати через Львів [3, с. 106].

У вересні 1928 р. в Італії (м. Болонья) проводиться Міжнародний математичний конгрес, на який запросили академіка М. Кравчука. 30 березня 1928 р. академік писав у листі: „... хотів би спланувати подорож так, щоб заїхати хоч на кілька днів до Львова (та і на свою батьківщину – до Луцька)” [2, с. 209]. Відвідати Львів та Луцьк академік не зміг через відмову йому в одержанні візи на поїздку в Польщу.

Згодом М. Кравчук писав: «За три тижні до виїзду з Парижу зв'язавшись листовно з Головою математично-природописно-лікарською секцією Львівського Наукового Товариства та довідавшись, що 4 листопада призначено святкування ювілею Голови Товариства акад. Кирила Студинського, я вирішив просити в польському консуляті візи на виїзд до Львова. Відвідини Львова мали для мене потрійний інтерес.

По-перше, працюючи ще зі студентських часів, а особливо з 1917 року над продовженням та розвитком у нас галицько-українських наукових, мовних та педагогічних надбань у обсягу математики, друкуючи в галицьких наукових виданнях свої праці, як праці галицьких вчених – у нас, я мав досить широкі листовні знайомості і хотів їх скріпити особистими побаченнями.

По-друге, я мав намір зробити в Львівському Науковім Товаристві наукову доповідь, а також звітну доповідь за Конгрес, де я репрезентував Товариство.

По-третє, я хотів побачити на святі Голови Товариства і мав сказати кілька слів привітання від наших вчених, знаючи, що може делегатам з Радянської України не вдасться дістатися до Львова.

Не зважаючи на попередні обіцянки мені візи не дано. Тоді я рукопис доповіді «про одну задачу на мінімум» вислав на адресу Д-ра В. Левицького, і вже вдома дістав від нього повідомлення, що він її доповість і надрукує в *Sitzungsbericht'ах* математично-природописно-лікарської секції Товариства...» [2, с. 210-211].

Особисто професор М. Чайковський познайомився з академіком М. Кравчуком на нараді у Харкові (1929/1930 н. р., другий семестр), яку Народний комітет освіти України скликав у справі реорганізації Інституту народної освіти. Тоді вперше М. Чайковський був у центральній установі і познайомився з академіком М. Кравчуком.

25 березня 1931 р. М. Чайковського як завідувача навчальною частиною фізико-хіміко-математичного Одеського інституту відрядили у Харків на нараду – це була друга зустріч М. Чайковського з М. Кравчуком. Зимою 1931 р. М. Чайковський і М. Кравчук разом деякий час провели у Кисловодську (Кавказ, Росія). Під час цієї зустрічі багато обмінювалися думками. Зокрема М. Чайковський сказав, що зараз займається розв'язуванням рівняння $\sin^9\alpha + \cos^9\beta = 1$. На основі розмови між ними М. Кравчук зайнявся системою рівнянь $x^9 + y^9 = 1$ і $x^2 + y^2 = 1$ та опублікував свої дослідження у статті „Про незвідність деяких многочленів”. Дану тему продовжував Чайковський, узагальнивши її системою рівнянь $x^m + y^m = 1$ і $x^n + y^n = 1$ [1, с. 31].

Цю зустріч обох вчених у Кисловодську радянська влада інкримінувала М. Кравчуку як зв'язки з націоналістами. М. Кравчук, з 1925 р. член НТШ у Львові, себто в «панській Польщі», листувався з „польськими запроданцями” М. Зарицьким та М. Чайковським, першого з них пробував протягти у дійсні члени Академії наук, а другого переманив на Радянську Україну та ще й улаштував заступником директора Інституту математики; і взагалі знає багато мов, з закордонними «буржуазними» вченими підтримує зв'язки.

М. Чайковський працював у Республіканській термінологічній комісії під керівництвом М. Кравчука. Брав участь у розробці проекту Українського термінологічно-фразеологічного словника. М. Чайковський разом з академіком М. Кравчуком розробляли програми для середніх шкіл.

У 1932 р. М. Чайковський домовився з академіком М. Кравчуком про написання підручника з вищої алгебри для університетів. Був підписаний навіть договір з Державним видавничим об'єднанням України. Редактором математичної літератури був Борис Володимирович Фурсенко. М. Кравчук написав розділ про наближені обчислення, а М. Чайковський – про комплексні числа та про рівняння третього і четвертого степенів. Але у зв'язку з арештом професора М. Чайковського,

а згодом і академіка М. Кравчука робота була припинена і невідомо куди поділися їхні рукописи.

Повернувшись із заслання, М. Чайковський старався дослідити останні сторінки роботи М. Кравчука. Писав статті про нього, щоб познайомити молодь України з видатним українським математиком. Одна із них «Гордість української математики», присвячена 75-річчю академіка М. Кравчука, була надрукована у комсомольській тернопільській газеті «Ровесник» під назвою «Його вчителем був Граве» (1967 р.). У зв'язку з цим М. Чайковський 30 вересня 1967 р. звернувся з листом до редактора газети «Ровесник» М. Ониськова. У цьому листі він писав: „... справа в тому, що автор обдумує заголовок своєї статті, редактор може і не знати, який заголовок можна дати статті. Зв'язувати особу академіка Кравчука, великого громадянина і великого патріота з особою Граве – нікуди не годиться. Граве був дуже великий вчений, але як людина, він був негідний; він – один із тих, хто причинився до загибелі Кравчука. А мені головне про те, щоб вивішити нашого великого вченого і патріота. Так що досить було, коли я в одному місці згадав, що Граве був вчителем Кравчука...” [3, с. 86]. У наступному листі від 23 жовтня 1967 р. М. Чайковський зауважував: „...А тепер до вас прохання. Це зв'язано зі справою академіка Кравчука. Довідався я, що десь на Тернопільщині живе людина, яка була при його смерті. Зветься він Федір Маковський, був якимось культ масовиком, чи щось інше. Потім відсидів своє і десь тепер на волі. Дуже було б потрібно взнати про його координати, бо від нього ми, напевно, дещо багато довідатись би про Кравчука” [3, с. 88].

Україна багата талановитими вченими зі світовим ім'ям. Попри переслідування з боку радянської влади за надуманими звинуваченнями професор М. Чайковський та академік М. Кравчук зробили безцінний внесок у вітчизняну та світову математичну науку. Можна лише припускати, якою плідною могла б стати їх спільна наукова праця. На жаль...

Література

1. Чайковський М. А. Михайло Пилипович Кравчук (1892–1942) (до 100-річчя з дня народження). *Нариси з історії природознавства і техніки*. Вип. 41. Київ: НАНУ, 1994. С. 28–42.
2. Листи до В. Й. Левицького (1925–1931). Михайло Кравчук. *Науково-популярні праці*. Укладач Вірченко Н. О. Київ, 2000. С. 20–216.
3. Чайковський М. А. Діяльність математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка за 30 років та її директора й редактора 25 томів „Збірника” Володимира Левицького. *Збірник МПЛС НТШ*. Т. 26. Львів, 1927.

Hryhoriy Vozniak

Ternopil

SCIENTIFIC COOPERATION OF ACADEMICIAN MYKHAILO KRAVCHUK WITH THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

Abstract. *In the article the scientific connections of academician Mykhailo Kravchuk with the Shevchenko Scientific Society, which were carried out in the 1920s – 1930s, including his cooperation with the members of the Shevchenko Scientific Society professors Volodymyr Levytskyi and Mykola Chaikovskyyi are described.*

Keywords: *Shevchenko Scientific Society, Volodymyr Levytskyi, Mykola Chaikovskyyi, cooperation.*

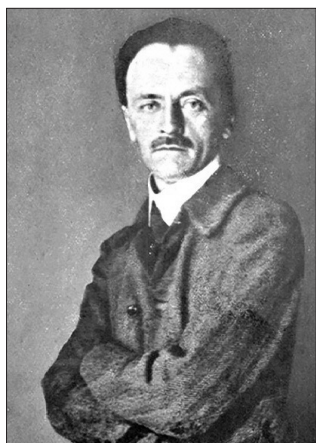
Надія Білик

м. Тернопіль

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Анотація. У статті аналізується наукова діяльність визначного представника духовної еліти української нації Богдана Лепкого, окреслюється його культурологічна концепція. Літературознавчі праці Б. Лепкого написано з метою викликати зацікавлення минулим України. Митець був переконаний, що історія рідного народу може слугувати фактором пробудження національної свідомості серед загалу. Основу концепції автора становить ідея національної окремішності українського народу, теза європейської орієнтації України.

Ключові слова: Богдан Лепкий, наукова діяльність, Україна, література, історія.

Постановка проблеми. Богдан Лепкий (1872–1941 рр.) – письменник, вчений, промовець, перекладач, педагог, публіцист, редактор, художник, мистецтвознавець, культурно-просвітній і громадсько-політичний діяч – виступив за збереження духовної спадщини українського народу, як основи національної ідентичності в ХХ ст. Його життя і багатогранна праця є прикладом беззастережної відданості ідеї України.

Мета дослідження – проаналізувати основні здобутки наукової діяльності Богдана Лепкого, окреслити культурологічну концепцію визначного представника духовної еліти української нації.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових методів, в тому числі аналізу та синтезу, та історичних методів, зокрема історико-порівняльного, історико-типологічного та історико-системного.

Результати дослідження. Богдан-Нестор Лепкий народився 4 листопада 1872 р. на Тернопіллі в родині греко-католицького священника Сильвестра Лепкого та Домни (з Глібовицьких). Головну роль у становленні особистості Б. Лепкого відіграв батько, відомий публіцист і письменник, що друкував свої твори в народовських виданнях під псевдонімом Марко Мурава. Співпрацюючи з «Просвітою» та Науковим товариством ім. Шевченка у Львові, він брав активну участь у громадському житті краю.

Від 1884 до 1891 рр. Богдан навчався у бережанській гімназії, на канікули приїздив у село до батьків. У 1891 р. Б. Лепкий розпочав навчання у Віденській академії мистецтв. Невдоволений малярськими студіями, почав відвідувати заняття філософського факультету Віденського університету. Однак, його тривожила туга за рідною землею і за родиною, тому вирішив повернутися до Галичини. Згодом ці настрої відобразились у перших віршах.

Значний вплив на формування світогляду Б. Лепкого мало навчання у Львівському університеті впродовж 1892–1895 рр., де діяч вивчав фахові дисципліни у відомих українських учених, зокрема у професора О. Огоновського «Історію руської літератури Х–ХІІІ віків» та «Історію старослов'янської мови та літератури», професора І. Шараневича «Історію Австро-Угорщини». Архівні документи свідчать про участь Лепкого-студента в семінарах професора М. Грушевського з історії України. Таким чином, він здобув ґрунтовну підготовку до майбутньої професії викладача.

У формуванні особистості діяча вагому роль відіграло його знайомство з подвижниками української культури: І. Франком, К. Студинським, Ф. Колесою, М. Вороним, О. Маковеем, С. Крушельницькою, О. Мишугою, В. Щуратом, А. Чайковським та іншими, праця яких на ниві національного відродження стала прикладом для наслідування.

У 1895 р. Б. Лепкий розпочав педагогічну кар'єру в Бережанській польській державній гімназії на посаді суплента (заступника вчителя – *Н. Б.*), викладаючи польську, німецьку та українську мови. Тоді молодий дослідник підготував до друку польськомовну наукову студію «Марія Конопніцька: літературний нарис» (1897 р.), що була відзначена нагородою Міністерства освіти у Відні.

При підтримці О. Барвінського, члена Ради Шкільної Крайової у Львові, з 1 вересня 1899 р. Б. Лепкий був переведений на посаду суплента до гімназії ім. св. Яцка у Кракові, а від

Богдан Лепкий серед учасників з'їзду українських письменників з нагоди 100-річчя виходу в світ «Енеїди».

жовтня того ж року став лектором української мови в Ягеллонському університеті.

На початок ХХ ст. припала співпраця Б. Лепкого з товариством «Просвіта». Тривалий час він обіймав посаду заступника голови краківської філії. На замовлення просвітян діяч написав науково-популярні нариси «Про житє великого поета Тараса Шевченка» (Львів, 1911 р.), «Про Шевченків “Кобзар”» (Львів, 1914 р.). З національно-виховною та пізнавальною метою дослідник підготував розвідки «Про «Наймичку», поему Тараса Шевченка» (Львів, 1907 р.), «Маркіян Шашкевич» (Коломия, 1912 р.), двотомний «Начерк історії української літератури» (Коломия, 1909 р., 1912 р.), який став одним із найпопулярніших у той час підручників.

З початком Першої світової війни родина Лепких опинилась у Відні. Обравши державотворчу позицію, Б. Лепкий одним із перших галичан став у 1914 р. співробітником Союзу визволення України. У воєнний період, зокрема, вийшли друком праці вченого «Чим жива українська література?» (Відень, 1915 р.; Вецляр, 1918 р.), «Про життя і твори Тараса Шевченка» (Вецляр, 1918 р.), «Шевченко про мистецтво» (Зальцведель, 1920 р.), останні забезпечили автору ім'я одного з найвідоміших шевченкознавців ХХ ст.

Після завершення роботи в таборах військополонених українців Б. Лепкий у січні 1921 р. переїхав до Берліна, від грудня 1922 р. він жив у містечку Ванзее. На погляди Б. Лепкого саме тоді вплинули взаємини з колишнім гетьманом України П. Скоропадським, ідеологом монархічного руху В. Липинським, істориком С. Томашівським, етнологом З. Кузелею. На той період припадає активна співпраця вченого з еміграційними видавництвами «Українська накладня» та «Українське слово», де за науковою редакцією Б. Лепкого вийшло друком 62 томи творів українських класиків, впорядкованих ґрунтовними передмовами, примітками, портретами авторів, які переважно належали перу самого редактора.

Б. Лепкому запропонували очолити кафедру історії української літератури в Українському науковому інституті в Берліні. Однак він повернувся до Кракова і від грудня 1925 р. викладав у краківській гімназії ім. св. Анни. Від 1 березня 1927 р. працював як заступник професора, а від 1 січня 1935 р., відповідно до постанови президента II Речі Посполитої, його іменовано надзвичайним професором Ягеллонського університету. Читаючи лекції студентам, серед яких були українці і поляки, Б. Лепкому-викладачеві необхідно було вирішити складне політичне завдання – подолати як упередженість поляків до українців, так і вороже ставлення українців до всього польського. Як писав М. Голубець, своє становище «використовував Лепкий з усією відповідальністю справи, причому лекції Лепкого належали до справжніх симпозіумів» [1, с. 10]. Дорожок вченого репрезентовано, зокрема, в польськомовних виданнях «Zarys literatury ukraińskiej» (Warszawa-Kraków, 1930), «Literatura ukraińska» (Warszawa, 1933), що не втратили своєї цінності й сьогодні.

На виклади професора Б. Лепкого завжди збирався повен зал слухачів, хоча самих студентів-україністів було небагато – 12–14 осіб. Лекції приваблювали молодь з факультетів медицини, права, фізичної культури, германістики, навіть з інших навчальних закладів Кракова – Академії мистецтв, Гірничої академії, де навчалося багато українців. Приходили ті, хто цікавився українською літературою і хотів побачити та почути відомого письменника, автора історичної епопеї «Мазепа» та поезії «Журавлі».

Початок Другої світової війни застав письменника на Прикарпатті. Тікаючи від наступу радянської армії, у вересні 1939 р. Б. Лепкий повернувся в окупований фашистами Краків. Німецька влада закрила Ягеллонський університет, залишивши професора без роботи та пенсії. Попри матеріальні нестатки, хворобу серця, митець не кидав пера. Тоді побачив світ його літературознавчий нарис «Наше письменство. Короткий

огляд української літератури від найдавніших до теперішніх часів» (Краків, 1941 р.). Однак, не все з задуманого він устиг написати... 21 липня 1941 р. Б. Лепкого «не стало між живими». Поховано одного з найвизначніших українських діячів у польській землі, на Раковецькому цвинтарі у Кракові.

Наукова діяльність Б. Лепкого, як і письменницька спадщина, тісно пов'язана з його культурно-просвітньою працею на ниві національного відродження України. Лепкий-вчений стояв близько Лепкого-патріота, Лепкого-громадянина, Лепкого-педагога. Дослідник залишив значний науковий доробок, в якому варто виділити нариси з історії української літератури, монографічні праці та розвідки про українських митців слова, редаговані видання класиків української літератури.

Б. Лепкий – відомий дослідник української літератури. Аналізуючи словесність як форму функціонування національної культури, діяч намагався вийти за межі суто історичного літературознавства й відтворити духовні надбання нації. Наукові студії Б. Лепкого є відображенням культурологічної концепції автора, основу якої становить ідея національної окремішності українського народу, котрий зумів зберегти духовну єдність упродовж століть трагічної історії України. Літературні явища вчений розглянув не тільки на тлі історичних та культурних подій тої доби, а й через призму актуальних для його часу проблем. Так, власні дослідження привели Б. Лепкого до висновку, що розпочинати «державницьку» історію України належить від Київської Русі. Вперше ці ідеї було відображено на сторінках двотомного «Начерку історії української літератури» (Коломия, 1 т., 1909 р.; 2 т., 1912 р.). Праця вченого з'явилась у розпалі дискусій щодо спадщини княжої доби «поміж українською та російською сторонами спадкоємцями [...] – і то із доморослими москофілами та з російськими (і не лишень!) ученими, для яких українство і його історія, культура, література – були явищами пізніми: при найпоблагливішому відношенні до цієї проблематики – щойно від 14–15 вв.» [2, с. 4].

У нарисі Б. Лепкий доводив, що Київська Русь була складовою українського поступу, що між періодами української історії існував тривкий зв'язок, і що давньоруське письменство – це українське письменство. Митець заперечував «московську» теорію М. Погодіна, зміст якої полягав у проголошенні «єдиної» Русі. Так, ідеолог москофільства стверджував, що в часи татарських нападів корінне населення Київської Русі переселилося на північ: а Київську Русь згодом заселили переселенці з нинішньої Галичини й Волині, тобто населення Києва було те саме, що й Московщини, таким чином, все давньоруське письменство – це творчість росіян [3, с. 83].

На сторінках «Начерку...» автор наголосив на протилежності, «інакшості ідей і характеру літературних творів (а теж і їх носіїв-людей!) в українському Києві – від таких же в росіян на північному сході» [2, с. 4]. Між «Києвом» та «Москвою» Б. Лепкий бачив духовно-культурну відмінність: «Київ» уособлював демократичні риси, зокрема, волелюбність, відсутність фанатизму, індивідуалізм, відкритість перед впливом західноєвропейської культури. Аналізуючи своєрідність «київської» культури, Б. Лепкий відзначив найціннішу її рису – глибоку «духовність». «Москва» творить інший світ, опертий на деспотизмі, фанатизмі, покірному послузі світській та церковній владі, котрі протистоять новим гуманістичним віянням Заходу [4, с. 249–267].

Перший том «Начерку...» охопив літературу княжої доби, другий том присвячено літературі до XV ст. (рукопис третього тому про писемність XVI–XVII ст. був втрачений на початку Першої світової війни. – *Н. Б.*). Залучивши до огляду твори, які «по мові, і по духови були українськими», Б. Лепкий проаналізував кращі зразки українського письменства, наголосив на ідейній та естетичній вартості творів. Наприклад, у першому томі цілий розділ присвячено перлині давньоруської літератури – «Слову о полку Ігоревім». У праці йдеться про історичну основу твору, проблематику пам'ятки, пройнятої «лю-

бов'ю вітчизни, любов'ю сильною, безмежною, але мудрою» [4, с. 284]. Вчений схарактеризував літературні явища таким чином, щоб пробудити у читача інтерес до історії рідного краю – важливого чинника в процесі формування національної свідомості.

Сучасник ученого М. Козак у цьому контексті писав: «Історія української літератури» Б. Лепкого відіграла велику виховну роль. Учений тієї міри, як проф. С. Смаль-Стоцький казав, що навіть не чувся, коли зі Львова доїхав у Відень з книжкою Лепкого в руках. Але не тільки вчені оцінили її позитивні сторони. Також і школа – учителі-педагоги поставилися до неї прихильно: здається П. Карманський говорив, що його ученики доти знають українську літературу, доки її написав Б. Лепкий – себто до останньої чверті XVI століття» [3, с. 84]. Згодом надруковано студії М. Грушевського «Історія української літератури» та С. Єфремова «Історія українського письменства», однак вони не тотожні задуму Б. Лепкого щодо «підручника для широкого загалу». Про суспільну та наукову вартість нарисів свідчать його перевидання в 1923 р. й 1991 р.

Своєрідним підсумком довголітньої наукової діяльності Б. Лепкого став друк студії «Наше письменство» (Краків, 1941 р.). Автор висвітлив історичний розвиток української літератури від зародження до XX ст. Для цієї праці характерна публіцистична пристрасність. Навіть сьогодні приваблює виклад автора про давні літописи чи промову митрополита Іларіона («Іларіон, перший українець на митрополичім престолі у Києві, лишив своє «Слово о законі й благодаті», твір високомистецької риторики, в якому ерудиція не вбиває глибокого чуття. Автор гордий зі своєї держави, молить Бога, щоб не віддав нас у руки чужинців. Іларіон славословить кн. Володимира Великого, що володів не в якійсь бідній і невідомій землі, але в нашій, що відома в цілім світі. Оцей патріотизм і національна свідомість автора притягає читача до нього») [5, с. 7].

Б. Лепкий, проаналізувавши здобутки української освіти, науки, друкарства, мистецтва, створив підручник з історії української культури загалом. Провідною ідеєю концепції митця стала теза європейської орієнтації України. Не відкидаючи культурних впливів Візантії, що прийшли в Україну з християнством, учений наголосив на відкритості української культури до світу. Зокрема він писав: «Київ, [...] у яким перетиналися шляхи з півночі й заходу на схід і на полудне, мав на всі сторони світа відчинені брами для культурних, отже, й літературних впливів. Варяги, торгівля з німцями, чехами, італійцями та сусідство з Польщею й мадярами наближували Україну до заходу Європи. Всі культурні здобутки, всі нові мистецькі напрями приходили насамперед в Україну, а що лиш звідси мандрували далі, на північ» [5, с. 16].

Характеризуючи літературний твір, учений аналізував історичні події, що вплинули на його генезу. Його коментарі спиралися зокрема на праці М. Грушевського. Прикладом інтерпретації є розділ «Шевченко та його доба», в якому автор вийшов за межі суто літературознавчих характеристик творчості Кобзаря й показав цінність спадщини поета для українства. Адже Т. Шевченко був «утіленням ідей відродження», «мірило творчої спроможності українського духа» [5, с. 60–61].

Національно-культурне відродження в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. викликало серед української інтелігенції зацікавлення постаттю Тараса Шевченка. Кобзареві Б. Лепкий присвятив не лише низку поетичних творів, які прийнято вважати ліричними шедеврами. Про феномен визначного представника українства вперше дослідник написав у розвідці «Чим жива українська література?» (1915 р.). Варто навести більший уривок з цієї студії, щоб збагнути особливість творчої манери митця: «... Отже, явився геній, котрий мав відвагу цілком сміло, щиро, явно і славно поставити українське питання. Був ним Тарас Шевченко (1814–1861). Сам з кріпацького роду, знав з власного досвіду все горе і цілу величезну кривду тодішнього суспільного устрою. На

своїй власній шкурі досвідчив, що таке царська неволя. Цілі віки чекали ми на нього, на обличителя жорстоких тиранів – зрозумів се. І не побоявся віддати всіх своїх сил, покласти власного життя, щоб визволити рідну країну з неволі. Змалював її буйну, широку минувшість. Козаки, чайки, воєнні походи, великий сон о славі, широкий розмах вірлиних крил».

А тепер що? «Катерина», «Сон», «Кавказ».

Народ стогне у неволі, пани катують хлопів, зводять дівчат, плюгавлять святощі родинного життя, знущаються над безборонними невольниками. Бо вони невольники. «Схаменіться, будьте люди!»... коли в вас людська честь не згасла до остатка, коли ви живі, а не ходячі трупи, так розкуйтеся і порвіть кайдани!

Мов вулкан, бухнула з душі поета така сильна революційна поезія, якої світ не чув. Чи єсть другий вірш, що міг би рівнятися з «Кавказом»? Се поличник, даний царатові, від котрого громовий луск гомонить і ще нині по цілім світі.

А «Сон», а «Неофіти», а «Послання»?

Воістину устами Шевченка заговорили не тільки всі болі, кривди і знуцання, але й вся невмируща сила України.

Не вільно з чоловіка робити безмовної худоби, не вільно народові видирати язика, не вільно живцем вкладати його до труни – не вільно, не вільно, не вільно! «Бо настане суд. Заговорять і поля, і гори, і потече сторіками кров у синє море!»

Та Шевченко не тільки, як ніхто другий, бичував усіх тиранів, від царя починаючи, а кінчаючи секвестратором, що латану свитину з сироти здійсмає, але й на наші власні гріхи приложив розпалене залізо, щоб випекти давну гнилу рану.

Раби, підніжки, грязь Москви,

Варшавське сміття...

Які ж болючі слова!

Але їх треба було раз сказати, бо «ність спасенія без ісцїленія». Народ, що хоче жити, мусить бути здоровий, мусить знати, хто він такий, яка йому ціль і куди його дорога. І тую дорогу в далеку гарну будучність показав нам Шевченко» [6, с. 21].

Найціннішим доробком на ниві шевченкознавства стала наукова праця Б. Лепкого «Про життя і твори Тараса Шевченка», вперше опублікована в 1918 р. Водночас, автор подав студію про Т. Шевченка як передмову до три- та п'ятитомного видань творчої спадщини Кобзаря, що побачили світ у видавництві «Українська накладня» в 1920-х рр. У дослідженні вчений відкрив перед читачем світ Шевченкового полум'яного слова, що будило зі сну, вселяло віру у воскресіння України. Завершуючи нарис життя та творчості Кобзаря, дослідник зазначив: «Життям своїм, своєю наскрізь українською вдачею дав (Т. Шевченко – *Н. Б.*) нам приклад доброго, ідейного українського патріота, непохитного борця за волю, натхненного апостола правди, миру й братання. Він слово наше поставив на сторожі спочатку окремішності національної, а далі й незалежності державної» [7, с. 161]. У цьому соборницьке прочитання Б. Лепким спадщини Т. Шевченка. Водночас, праця вченого приваблює багатством використаних джерел, насамперед епістолярію. Згідно зі словами Василя Лева, «біографія Шевченка, оснута на всіх доступних йому (*Б. Лепкому – Н. Б.*) тоді друкованих матеріалах, після праці Ол. Кониського стала першою основною науковою біографією, якою послуговувалися пізніші дослідники життя і творчості Шевченка, деколи не згадуючи, звідки черпали так багатющий матеріал про поета» [8, с. 240].

На сторінках науково-популярної розвідки «Шевченко про мистецтво» Б. Лепкий заперечив помилкові погляди професора Хв. Корша щодо освіти Т. Шевченка, довів широку сферу зацікавлень Кобзаря, починаючи від мистецтва та закінчуючи літературою й філософією. Т. Шевченко – не «неук», яким змальовували його противники українства, а блискучий, освічений європеєць, що захоплював і неписьменних селян, і українських аристократів, та в усіх збуджував приспані патріотичні почуття, – констатував дослідник на сторінках праці [9]. Нарис викликав живе зацікавлення минулим України, поро-

джував почуття національної самоповаги, тим самим формував національну свідомість, як необхідну передумову державної незалежності.

Одним із напрямів наукової діяльності Б. Лепкого була організація видавництва української книги для емігрантів у Німеччині. В автобіографії про цей період життя вчений писав: «Розумів, що треба було дати Україні у першу чергу українську книжку» [10, с. 4]. Серед цінних видань, упорядкованих Б. Лепким у 1918–1920 рр., слід назвати три- та п'ятитомне зібрання творів Т. Шевченка, його «Кобзар» та поему «Гайдамаки», «Історію України-Руси» М. Аркаса, твори П. Куліша, Марка Вовчка, О. Стороженка, Ю. Федьковича, Я. Щоголева, І. Котляревського, І. Карпенка-Карого, С. Руданського, Є. Гребінки, антології української поезії («Струни») та прози («Рідне Слово»). Таким чином, діяльність Лепкого-редактора утверджувала українську ідентичність. З огляду на важкі умови, в яких доводилось працювати вченому як упоряднику та текстологу – це був справжній духовний подвиг.

У 1932 р. Б. Лепкого було обрано дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Також учений був відзначений у 1930-х рр. званнями провідних українських наукових установ: надзвичайний член Українського наукового інституту в Берліні, професор Українського наукового інституту у Варшаві, почесний доктор Українського вільного університету в Празі, академік Київської Могилянсько-Мазепинської академії у Варшаві. За довголітню викладацьку діяльність професор був нагороджений бронзовою медаллю Ягеллонського університету. У 1938 р. за вагомий внесок у налагодження польсько-українського порозуміння президент II Речі Посполитої іменував Б. Лепкого сенатором. За визначні заслуги на ниві української культури загальні збори товариства «Просвіта» у 1925 р. обрали Б. Лепкого почесним членом організації. Це були найвищі нагороди, якими сучасники вшанували подвижницьку працю відомого вченого, письменника, патріота.

Висновки. Б. Лепкий належить до визначних діячів українського національно-державного відродження ХХ ст., які мали вагомий вплив на формування національної ідентичності українського народу та його духовності. Наукова діяльність вченого відобразила культурологічну концепцію представника духовної еліти українства. Насамперед літературознавчі праці Б. Лепкого мають вагоме значення для окреслення місця митця в пантеоні інтелектуальної еліти українства. Написані у доступній та цікавій формі, орієнтовані на широке коло читачів, вони викликали живе зацікавлення минулим України, породжували почуття національної самоповаги, формували національну свідомість, як необхідну передумову державної незалежності.

Література

1. Голубець М. Життєвий шлях Б. Лепкого. *Богдан Лепкий. 1972–1941. Збірник у пошану пам'яті поета*. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. С. 8–12.
2. Горбач О. Б. Лепкого «Начерк історії української літератури». *Лепкий Б. Начерк історії української літератури*. Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. Мюнхен: УВУ, 1991. С. 1–13.
3. Козак М. Головні моменти наукової діяльності Богдана Лепкого. *Дзвони*. 1933. Ч. 2. С. 80–84.
4. Лепкий Б. Начерк історії української літератури. Кн. I. (До нападів татар), 2-ге справлене видання з ілюстраціями. Київ; Ляйпціг, 1923. 320 с.
5. Лепкий Б. Наше письменство. Краків: Поспішна, 1941. 136 с.
6. Лепкий Б. Чим жива українська література? *З історії української літератури*. Відень: Накладом «Союза визволення України». З друкарні Ад. Гольцгавзена, 1915. С. 3–23.
7. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. Київ; Ляйпціг: Українська накладня, 1918. 100 с.
8. Лев В. Богдан Лепкий. 1872–1941. Життя і творчість: монографія. *Записки НТШ*. Т. СХСІІІ. Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. 399 с.

9. Лепкий Б. Шевченко про мистецтво. *Шлях*. 1919. Ч. 77. С. 2–3; Ч. 78. С. 2–3; Ч. 79. С. 2–3; Ч. 80. С. 2–3.
10. Лепкий Б. Автобіографія для Товариства «Просвіта» у Львові. *Повернення Україні Богдана Лепкого. Книга перша*. Упорядкував д-р Роман Смик. Чикаго–Україна, 1996. С. 4.

Nadiya Bilyk

Ternopil

SCIENTIFIC ACTIVITY OF BOHDAN LEPKY

Abstract. *In the article the scientific activity of the prominent representative of the spiritual elite of the Ukrainian nation, Bohdan Lepky, and his culturological concept are analyzed. B. Lepkyi's literary works were aimed to provoke an interest in Ukraine's past. The artist believed that a nation story can serve as a factor of the national consciousness revival among his compatriots. A concept of Ukraine's national identity as well as a thesis of the country's European orientation turn out to be the author's keynote ideas.*

Keywords: *Bohdan Lepkyi, scientific activity, Ukraine, literature, history.*

Ольга Збожна

м. Тернопіль

«ОГНИСКО ДЛЯ НАУКИ»: ВНЕСОК ВИХОВАНЦІВ МОЛОДІЖНИХ ТОВАРИСТВ У РОЗВИТОК НТШ (НА ПРИКЛАДІ НАУКОВОЇ І ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ПУЛЮЯ)

Анотація. Досліджено діяльність українських молодіжних товариств «Братство Кирила і Мефодія» (Лівобережна Україна) та «Руська Трійця» (Східна Галичина) у XIX–XX ст., напрацювання яких стали підґрунтям заснування таємного товариства «Громада». У цих товариствах навчалася та виховувалася українська національна еліта, яка потім заснувала Наукове товариство ім. Шевченка, зокрема Іван Пулюй. У статті подано короткий опис життя і діяльності І. Пулюя як видатного науковця і громадського діяча.

Ключові слова: Іван Пулюй, Наукове товариство ім. Шевченка, «Громада», молодіжні товариства, винахідник.

Результати дослідження. На початку 70-х рр. XIX ст. студенти Київського університету заснували таємне товариство «Громада», яке очолив Володимир Антонович [1]. Такі товариства були засновані, окрім Києва, у Чернігові, Харкові, Полтаві, Одесі, тобто в тих містах, в яких, на той час, були високі школи. Члени цього товариства належали до покоління дітей «Братства Кирила і Мефодія».

На взірець «Громад», що були на підросійських українських землях, західно-українська учнівська та студентська молодь,

заснувала такі ж товариства у Львові, Тернополі, Бережанах, Станіславові (від 9 листопада 1962 р. – Івано-Франківськ), Дрогобичі, Коломиї, Чернівцях, Самборі, Перемишлі. Засновником таємних «Громад» на підавстрійських українських землях був семінарист Львівської духовної греко-католицької семінарії – Данило Танячкевич.

Ідею «Громад» на західно-українські землі привіз кирило-мефодієвець П. Куліш, який тимчасово перебував у Львові на шляху до європейських держав, де мав намір опрацювати документи і матеріали з української історії в архівах і бібліотеках. У Львові П. Куліш винаймав помешкання біля «Духовної семінарії»¹.

Великий вплив на формування українськості у серцях і душах молодих людей, що об'єдналися в «Громади», мав «Кобзар» Т. Шевченка, часопис «Основа», твори П. Куліша та інших тодішніх українських письменників, а також «Русалка Дністровая», праця М. Шашкевича «Азбука чи Абецадло» та інші. «Громади» стали таємними школами, в яких навчалася та виховувалася українська національна еліта. Всі визначні діячі української культури і науки наприкінці XIX – на початку XX ст. були вихованцями цієї високої української школи.

Після закінчення гімназій і таємної школи «Громада», частина її вихованців поїхали здобувати високу освіту до столиці Австрійської імперії – Відня. Поїхав до Відня і випускник Тернопільської гімназії, засновник і вихованець місцевої таємної школи «Громада» – І. Пулюй. У Відні українська молодь організувала «Громаду», на взірць тієї, в якій навчалася та виховувалася у себе вдома. Оскільки товариства «Громада» були таємними, то необхідно було змінити товариству назву і зареєструвати його у державній установі. Тому віденську таємну «Громаду» українська молодь реорганізувала у відкрите това-

¹Недалеко від цієї будівлі за часів незалежності України встановлено пам'ятник Маркіяну Шашкевичу.

риство з назвою: «Академічне Товариство «Січ» [2, с. 94–100]. Було це 9 січня 1868 р. Серед засновників цього товариства української молоді був І. Пулюй. 30 листопада 1872 р. його обрали «кошовим» «Академічного Товариства «Січ».

Іван ПУЛЮЙ, син Павла (н.2.2.1845-п.31.1.1918) співзасновник і шостий кошовий Віденського Академічного товариства «Січ»

Після навчання у Відні окремі члени товариства «Січ» повернувся до Львова і разом з тими, хто навчалися у Львові та їх прихильниками, заснували 8 грудня 1868 р. товариство «Просвіта», а 12 грудня 1873 р. – «Літературне товариство ім. Т. Шевченка» (ЛТШ). Запис членів «Літературного товариства ім. Т. Шевченка» у «Книзі обліку членів товариства» [3] починається від 27 листопада 1873 р. Перегортаємо сторінки цього документа і на шостій, під номером 17, читаємо: «Іван Пулюй член-основатель». Цей запис зроблено 3-го березня 1874 р. На цей час І. Пулюй закінчив Віденську духовну семінарію та Віденський університет. Приміщення цих закладів стояли недалеко одне від одного. Тож після занять у духовній семінарії він не йшов на обід, а ходив до Віденського університету, як написав у своєму листі до Данила Тянякевича: «ходитиму також на руське, математику і фізику». Дасть Бог, що й громада гарна буде» [4, с. 35]. Після закінчення університету І. Пулюй працював у його фізичній лабораторії.

У 1892 р. «Літературне товариство ім. Шевченка» реорганізували у Наукове товариство ім. Шевченка (Далі – НТШ). Членами НТШ були також визначні науковці з підросійських українських земель, були і вчені західноєвропейських держав. НТШ стало першою новітньою Академією наук українського народу. Воно складалося з окремих гуртків.

Розпочалося все з того часу, як у роки навчання в Тернопільській гімназії шестикласник І. Пулюй, уродженець містечка Гримайлів, що на Тернопіллі, у січні 1863 р. очолив таємне товариство учнівської молоді «Громада», яке було одним із класів всеукраїнської школи навчання та виховання української національної еліти. На час вступу І. Пулюя до «Літературного товариства ім. Шевченка» він закінчив Віденську духовну семінарію (1865–1869 рр.) і філософський факультет Віденського університету (1869–1872 рр.). Був він автором «Споминок о Тернополі» [5, с. 200–210] (1865 р.), перекладачем і редактором «Молитвослова» (1869 р.), «Молитовника. Друге побільшене видання» (1871 р.), автором «Листа без конверти яко відповідь Впр. Крилошанину Малиновському на реферат Молитовника» [6, с. 122–139] (1871 р.), співперекладачем (разом з П. Кулішем) Євангелій від Матфея, Марка, Луки, Іоанна (1871 р.) та їх редактором.

І. Пулюй бачив свій рідний український народ серед європейських народів, тому з молодих років працював для національного відродження. Попри те, що він відірвався від рідної землі, на чому не раз наголошував, духовно він завжди був з батьківщиною. Він жив і працював «для добра свого українського народу».

Як тільки І. Пулюй довідався про реорганізацію Літературного товариства ім. Шевченка в Наукове товариство ім. Шевченка, одразу написав листа до О. Барвінського [7, с. 101], з яким свого часу вчився в одному класі Тернопільської гімназії: «Добре діло зробили Русини, що розложили огніско для науки в товаристві им[ени] Шевченка. Без висшої науки остався наш народ хоч многочисленный, геть в заду по за всіма народами європейськими. Без науки він и не подвигнесь из свого упадку. Тому мусить кожний Русин радіти серцем, що новий статут затверджений міністерством. Нехай же росте и кріпшає ваше наукове товариство. Доложу и я дещо из своєї праці по моїх силах и прошу мене залічити до секції для наук природ-

них и медичних». Та коли взявся до праці, то виявилось: «Не легка бо робота, прорублювати стежку там, де нога людська споконвіку не ступала» [8, с. 102].

На той час у Європі швидкими темпами розвивалася промисловість. Тож кожен винахід, зроблений тогочасними вченими, був описаний з використанням термінології, що походила переважно з мов винахідників². Професор І. Пулюй взявся за творення української наукової термінології, адже буде колись і своя українська наука. А «Науки природні мусять мати свою мову, утворену на підставі народньої мови», – підкреслював І. Пулюй [9, с. 46]. Для початку він взявся за переклад своїх німецькомовних статей: «Думаю я переложити на нашу мову мою послідню розправу³, предложену ц[ісарській] Акад[емії] Наук у Відні: «Про мірянне ріжниці фаз двох перемінних електричних прудів⁴. Не багацько людей зрозуміє її, але не для теперішнього покоління працюємо ми а для будущих поколінь» [9, с. 46].

Яка впевненість у початій справі! У ті далекі часи І. Пулюй працював на перспективу, як кажемо тепер. Для нас з вами. І далі: «Коли наше слово піднесеться до високостей науки, тоді матиме наш вбогий народ твердиню, котрої не приодоліє жадна сила. Народ без науки виспої між народами те, що людина неука між людьми ученими» [9, с. 46]. Ці слова є продовженням далекосяжних мрій української молоді, тодішніх членів «Академічного товариства «Січ», викладених І. Пулюєм у листі, написаному 23 квітня 1869 р. до Д. Танячкевича: «Кождий наш чоловік знає, що ціль наша єсть: вибороти свою народови поважне становисько між иншими народами, та

²Наприклад, металурги послуговуються німецьким терміном кокс (нім. Koks, походить від англійського Coke; ливарники – французьким кокіль (франц. Coquille).

³Статтю.

⁴Електричних струмів.

не заржавілими спісами чубатих дідів наших, а живим словом, русько українською мовою» [10, с. 50]. І далі: «Правопись має бути фонетична без “Ъ”» [10, с. 50]. Як бачимо, ще в 1869 р. І. Пулюй виступав проти твердого знака (Ъ) в українській писемній мові. В наступних своїх листах він більше ніколи не використовував цю літеру.

Дуже відповідально поставився професор І. Пулюй до наукових перекладів: «Можуть тую працю робити тільки люде, що познайомились з наукою и добре знають нашу мову...», – писав він до О. Барвінського, який також був вихованцем тернопільської «Громади», а впродовж 1893–1896 рр. – головою НТШ [11, с. 104]. Професор І. Пулюй приділяв велику увагу творенню української наукової термінології та залучав до цієї нелегкої праці інших членів НТШ. Так, у листі до О. Барвінського, написаному 28 жовтня 1893 р., читаємо: «Прочитай, Друже, і Ти мій переклад, а коли здавати месь Тобі, що можна б дещо лучче сказати, то прошу пороби замітки окреме» [11, с. 104]. Водночас він просив, щоб у «Записках НТШ» зробили «спільну рубрику «Додатки до руської термінології», ... «як колись подавано в «Основі» [11, с. 104]. Як бачимо, українську наукову термінологію творили українські вчені – члени НТШ, які в молоді роки були вихованцями «Громади».

У червні 1899 р. НТШ обрало професора І. Пулюя своїм дійсним членом. Працюючи над розробкою української термінології, вчений замислився над творенням і виданням «повного, руського словаря» [12, с. 227], тому радив «заставити до тої праці багацько людей в Галичині і на Україні... Мавши повного словаря під рукою могли б люде науки легше і скорше утворити наукову термінологію... Читаючи словаря наші наукові люде вчили б ся помалу і своєї мови, хто добре її не знає. ... Коли тов[ариство] Шевченка злагодить такого словаря, то можна б просити Академію Наук в Петербурзі, щоб дала на видання словаря ті гроші, що Костомаров зложив на сю ціль від Українців» – радив І. Пулюй В. Левицькому, який на той час працював над українською фізико-математичною термінологією. Так, разом

українські вчені з підавстрійських і підросійських українських земель творили українську наукову термінологію, складали «Словник...» і збирали кошти на його виданням⁵.

⁵Добре було б, якби наші сьогочасні вчені при творенні української наукової термінології взяли за приклад працю своїх попередників, членів НТШ, зокрема, І. Пулюя. Тоді ми не чули б по радіо, телебаченню, не читали б у періодичних та й навіть у поважних наукових виданнях, таких термінів, як «високі технології», «новації», «інновації», «на кшталт» тощо. Замість них можемо вживати такі слова, як «новітні чи нові технології» тощо. Слово «кшталт» походить з німецької мови і його через польську мову, дехто з мовників (переважно з кафедр іноземних мов) хочуть зачислити в українську мову, так – ніби не маємо своїх слів. Але ж маємо – хоч би «на приклад», «на взірець», «на подобі(у)» тощо. Ми пригадали б колись вживані у нашій мові терміни: «властивість», «риса», «вдача», «добротність», «метод», «спосіб» тощо. І ніколи б не вживали, як кажуть, «притягнених за вуха» з російської мови термінів, «людські якості» (рос. «человеческие качества»), «в якості» (рос. «в качестве»), наприклад, він тепер в якості депутата. Таж не в якості депутата він, а просто: він тепер – депутат, чи депутатом. Адже «якість» – це сукупність властивостей сировини, продукції чи продуктів, які здатні задовільняти вимоги виробника чи споживача». А люди мають не «людські якості», а вдачу, риси характеру тощо. Або термін «яловий» чи переписаний українськими літерами російський термін «холостой ход». Чому б нам не поміркувати над утворенням свого, українського терміну. Наприклад, зі слів «марний хід» чи «даремний хід» зробити одне – «марнохід» або «дармохід». Чим ці терміни гірші від двох попередніх – «яловий хід» чи «холостий хід»?...

Або візьмемо грецький термін «технологія». Де тільки не «вставляють» це слово. Є вже «технологія» читання, «технологія» писання тощо. А, як піде так далі, то скоро будемо казати «технологія» споживання їжі, замість – їсти. Хоч у технічній літературі значиться, що «технологія» – це наука про отримання сировини та виготовлення з неї продукції». А де поділися з нашої мови такі терміни, як «спосіб», «метод»? Нема. Зникли. Їх замінили «технологією». Принагідно пропоную замінити комп'ютерну «мишку» на «нишпорку». Адже українці кажуть, «що там нишпориш», тобто, що «шукаєш».

Після смерті П. Куліша, про що І. Пулюй довідався «из Записок наукового товариства Шевченка» [13, с. 229], він увесь свій вільний час присвятив редагуванню спільного з П. Кулішевого перекладу біблійного Старого Завіту. Для перекладу окремих частин Старого Завіту «Тарновський, в музеї, якого в Києві, зберігалися рукописи Пантелеймона Куліша, поручив Нечуєві-Левицькому за його кошти докінчити переклад Старого Завіту». «Псалми» Пулюй переклав сам, оскільки Куліш видав «Псалми» віршовані. Редагував..., перекладав..., а потім ще й турбувався виходом їх у світ. Нелегка то була праця при його великій зайнятості: робота зі студентами, наукова робота та її впровадження у виробництво тощо.

Турбували І. Пулюя також зміст видань НТШ. В одному із листів до О. Барвінського читаємо: «Наукове товариство Ш[евченка], котре рік річно наповняє цілі томи передруками потрібної і непотрібної старовини на всіх язичіях, тільки не на руській мові, ... не розуміє і не хоче розуміти, що з одного видання Кулішевого перекладу Шекспірових творів вийшла б більша користь для України, як із десять рочників наповнених більше роботою ножиць, як працею наукового розуму» [14, с. 233]. Упродовж багатьох років І. Пулюй переконував у цьому керівників НТШ.

Засновник і вихованець тернопільської та віденської «Громад», «Академічного товариства «Січ»», співзасновник Наукового товариства ім. Шевченка – І. Пулюй, як ніхто інший розумів важливість перекладів П. Куліша для України. Він вважав, що Святе Письмо і твори У. Шекспіра в перекладі українською мовою надуть українцям наснаги до вивчення рідної мови, а світ довідається, що є багатомільйонний український народ, який не має своєї держави. Це далекосяжний дипломатичний хід! Переклади П. Куліша мали стати свого роду тогочасною «перепусткою» для вимріяної не одним поколінням українців України серед вільних незалежних держав. Бережімо Україну! За волю України боролися її сини і дочки різними способами.

За незалежність України заплатили життям представники багатьох поколінь українців. На незалежність України працювали представники усіх поколінь українців. Честь їм і Слава!

Однак мрія вихованців молодіжних «Громад» та «Академічного товариства «Січ»»: «вибороти своєму народови поважне становисько між іншими народами, ... живим словом, русько-українською мовою» й до нині не впроваджена в життя на рідній Землі – в Україні. Тож звертаюсь до Вас, сини і дочки незалежної України! Опануймо рідну українську мову! І працюймо так, щоб усе, що нашими руками зроблене чи написане українською мовою було найкращим! Пам'ятайте! Світ шанує тих, хто шанує себе сам! Тож, молодь, прошу Вас до книжок... Вам треба вчитися. Вчитися так, щоб отримані знання можна було використати на користь України і людства. На користь, а не на шкоду! Люди втомились від воєн і шантажів.

Доктор філософії, професор І. Пулюй написав українською мовою науково-популярні праці: «Про радіометер або світляний млинок» (1877 р.), «Непропаша сила» (1879 р.), «Нові і перемінні зьвізди» (1881 р.) тощо. Їх можна прочитати у книжці «Іван Пулюй. Збірник праць», виданій в 1996 р.

І. Пулюй був переконаний, що «популярну науку і освіту можна нести між широкі маси народу тільки живою рідною мовою, а не чужою» [15, с. 261]. Тому радив засновникові й першому голові нового товариства, яке згодом, у супереччя поради І. Пулюя, назвали «Український всенародний університет ім. Петра Могили», Олександрові Колесі, «вичеркнути з статутів уступ: «Виїмково може товариство публікувати видавництва і упоряджувати виклади иньшою мовою». І далі: «Лінгвістерія і мертвеччина, якою Русини запаморочували собі голови, наробили багацько шкоди народній просвіті. Треба вже раз покинути чужі мови, а взятись добре до науки своєї». Він радить назвати нове товариство «відповідно до поставленої цілі»: «Товариство для популярних (всенародних) наук. Нове товариство має розширювати науки, яких Петро Могила не

міг знати. ... Се поважний старий Завіт. Для нового вина треба нових міхів»⁶ [15, с. 261].

За часів І. Пулюя українські діти не могли вчитися в українських школах та гімназіях. Не могли, адже на той час їх ще не було. Та громадівці перекладали підручники з інших мов українською. В одному з листів І. Пулюя, написаному 20 квітня 1866 р., до Івана Літеровського читаємо: «Треба намъ самимъ взятися до роботи, а що найважнішого для насъ (и нашимъ силамъ найвідповіднійшого) есть перевідъ книжокъ для шкілъ, гимназ[ій]» [16, с. 266]. Перекладав їх і І. Пулюй: «Я маю вже готовий перевідъ планіметрії. – Стереометрії же тільки половину. Сего курсу не можу дальше кінчати перевідъ задля браку часу...» [16, с. 266]. Перекладав, бо вірив, що будуть колись українські школи і гімназії.

Не мала українська студентська молодь і свого українського університету. Українська молодь здобувала високу освіту в німецьких, польських та інших університетах. Там вона залишалася й для праці. Так було і з І. Пулюєм. Після закінчення Віденського університету він деякий час працював у його ла-

⁶Яка далекоглядність І. Пулюя. А ми маємо сьогодні науково-популярні часописи для шкільної молоді? Де часопис «Наука і суспільство», на статтях якого зі шкільних років формувалося не одне покоління українських вчених? Чому ми не захистили фаховий часопис «Науковий світ», в якому друкували наукові статті. Чому ми не підтримали цього чи не єдиного україномовного науково-популярного часопису для наукової молоді? Адже читачі не лише знайомилися з новинами науки, але й засвоювали наукову термінологію та мову української науки. Може скажете, що цей часопис був не таким, якого вимагав час? Може й так. Але скажіть, будь-ласка, що зробив кожен з нас для того, щоб цей часопис «ішов у ногу» з науковим часом? Чи писали ми статті для «Наукового світу»?! Питання риторичні, але напевно знаю, що І. Пулюй і його покоління не допустили б закриття українських часописів! Вихованці «Громади», писали дописи до українських часописів та збирали кошти на їх видання.

бораторіях, а згодом, після праці на виробництві, як кажемо сьогодні, до самої смерті працював у Празькому університеті. І. Пулюй добре розуміли, що українська молодь мусить мати свій український університет. Адже мають свої університети чехи, поляки, мають та інші народи Австро-Угорської імперії. Чому ж не мають українці?... Тож, коли 9 грудня 1901 р. Виділ НТШ запросив І. Пулюя взяти участь у «депутації, котра має передати міністрові меморіал у справі засновання русько-українського університету у Львові», він з радістю прийняв це запрошення [17, с. 266]. А потім довгий час він разом з «віденськими січовиками» – членами товариства «Січ», наче той Дзвін на Вічевому майдані, нагадували Галичині та Відню про невирішену проблему русинів: дати українському народові університет у Львові: «Не дожидати нам Русинам свого університету, а – добиватись!». У листі до Юліяна Романчука. І. Пулюй запропонував перелік кафедр і подав прізвища викладацького складу. У списку є прізвище професора І. Горбачевського – вихованця Тернопільської «Громади». *«Не доставатиме в нас фахових людей, то ми обсадимо катедри чехами, поляками а навіть і москалями, коли вони вміти муть і обов'язуться на нашій мові викладати, і добре знати муть науку»*, – писав І. Пулюй. ... І далі: «Тільки свій університет може спасти Русинів з теперішньої неволі і від православно-московської і єзуїцько-польської погибелі. Тепер часи не ті, як колись були. Не спасе вже нашого народу темнота його від змосковщення в Росії і спольщення в Галичині. Тепер вже стоїть перед цілим руським народом питання: Бути, чи не бути? Перед таким питанням повинні Русини в Галичині і на Україні принести таку послідню жертву, на яку їх тільки стане, памятаючи добре, що без жертв і праці ще ніколи не було і ніколи не буде здобутків на світі» [18, с. 277].

Висновки. Ці настановчі слова славетного українця Івана Пулюя – фізика, електротехніка, винахідника, радника Цісарського двору, перекладача Молитвослова, Молитовника і Свя-

того Письма, засновника і співзасновника таємних товариств «Громада» (тернопільська і віденська), «Академічного товариства «Січ»», Наукового товариства ім. Шевченка, борця за Українську Мову і Державність, є Заповітом для нас, українців.

Пам'ятаймо, «що без жертв і праці ще ніколи не було і ніколи не буде здобутків на світі»... Тож «до праці!», сказав би о. Данило Тянячкевич – засновник таємних молодіжних товариств «Громада» на підавстрійських українських землях. До праці!...

Література

1. Збожна О. Учнівські та студентські «Громади» – школа виховання української національної еліти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 232 с.
2. Збожна О. Від таємних «Громад» – до легальної «Січі». *Літературний Тернопіль*. № 1. 2014. С. 94–100.
3. ЦДІА України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 371.
4. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 2. С. 35.
5. Пулюй І. Споминка о Тернополі // Збожна О. Учнівські та студентські «Громади» – школа виховання української національної еліти. Тернопіль. 2012. С. 200–210.
6. Пулюй І. Лист без коверти яко доповідь Впр. Крилошанину Малиновському на реферат Молитовника» (1871 р.) // Збожна О. Учнівські та студентські «Громади» – школа виховання української національної еліти. Тернопіль. 2012. С. 122–139.
7. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 36. С. 101.
8. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 37. С. 102.
9. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 5. С. 46.
10. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 6. С. 50.
11. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 39. С. 104.
12. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 39. С. 104.
13. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 127. С. 227.
14. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 128. С. 229.
15. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 131. С. 233.
16. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 146. С. 261.
17. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 148. С. 266.
18. Пулюй І. Листи. Тернопіль. 2007. Лист № 149. С. 277.

Olha Zbozhna

Ternopil

“SCIENTIFIC BRANCH”: CONTRIBUTION OF YOUTH SOCIETIES' MEMBERS TO THE DEVELOPMENT OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY (ON THE EXAMPLE OF IVAN PULUY'S SCIENTIFIC AND SOCIAL ACTIVITIES)

Abstract. *In the article the activities of Ukrainian youth societies “Bratstvo Kyryla i Mefodiya” (Left-Bank Ukraine) and “Rus'ka Triytsya” (Eastern Galychyna) in the 19th – 20th centuries, the achievements of which laid the foundation for the establishment of the secret society “Hromada” are explored. These societies educated and nurtured the Ukrainian national elite, which later founded the Shevchenko Scientific Society, including Ivan Puluy. The article provides a brief description of the life and activities of I. Puluy as a prominent scientist and public figure.*

Keywords: *Ivan Puluy, Shevchenko Scientific Society, youth societies, “Hromada”, inventor.*

УДК 398.82 (477)

Олег Смоляк*м. Тернопіль*

СОЛОМІЯ КРУШЕЛЬНИЦЬКА – ІНТЕРПРЕТАТОРКА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Анотація. У статті розкрито художній світ українських народних пісень, виконуваних співачкою світової слави Соломією Крушельницькою у концертах, як в Україні, так і за кордоном. Проаналізовано улюблені народні пісні з її рідного села Біла Тернопільського повіту, пісні в обробці для голосу Миколи Лисенка та інших авторів, які входили до репертуару геніальної співачки. Узагальнено оцінки відомих українських композиторів, музикознавців і співаків, котрі слухали народні пісні у виконанні Крушельницької й описали свої враження від її співу. Проаналізовано вміння С. Крушельницької укладати концертні програми з народних пісень та інтерпретувати їх незвичайно й неповторно.

Ключові слова: Соломія Крушельницька, українські народні пісні, репертуар, концертні програми, концертні виступи.

Постановка проблеми. Співачка світової слави Соломія Крушельницька є красою і гордістю не лише української, а й світової музичної культури. Її неперевершений голос (лірико-драматичне сопрано) з діапазоном майже у три октави був насправді унікальним в історії світового вокального мистецтва. Вихована на симбіозі української народної пісні та академічної професійної музики, духовній і музичній тягlostі її родоводу, вона поставила українську вокальну культуру поряд

зі світовою й посприяла завдяки своїм учням триманню її у високості протягом наступних років.

Постать Соломії Крушельницької виділяється серед провідних співаків світу неординарністю трактування оперних та камерних творів, надзвичайною музикальністю та артистичністю. Саме С. Крушельницькій – першій з українських співачок – вдалося винести українську народну пісню на світову сцену і завдяки їй розкрити свій патріотизм і любов до України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На популяризацію С. Крушельницькою українських народних пісень у краї та світових сценах звертали увагу вчені-музикознавці та краєзнавці Станіслав Людкевич [1], Ірина Бермес [2], Ірина Романюк [3], Петро Медведик [4], Ігор Герета [5]. Але їхній матеріал подавався спорадично, констатативно, без системного аналізу й групування пісень за жанрами та уподобаннями. Саме це й актуалізує потребу цієї статті з урахуванням використання авторами доступних для них джерел.

Мета статті – проаналізувати українські народні пісні, які виконувала С. Крушельницька у своїх концертах, зокрема улюблені її пісні з рідного села Біла, оцінки відомих українських музикознавців та співаків, які були присутні на концертах співачки й захоплювалися її неперевершеним голосом.

Результати дослідження. Село Біла Тернопільського повіту, що на Поділлі, в якому пройшли юні та молоді роки С. Крушельницької, наприкінці XIX ст. характеризувалося глибоко вкоріненою традиційною пісенною культурою та календарною обрядовістю. Найчастіше село наповнювалося співом у весняно-літній період. Саме в цей час з різних кутків села лунали народні пісні, які й стали тим фундаментом, на якому формувався геній С. Крушельницької, як оперної та камерної співачки. Народні пісні глибоко запали в юне серце і надихнули на неперевершене інтерпретування її впродовж усього свого творчого життя. І пізніше, куди б не закидала доля видатну співачку, вони завжди спричиняли тугу за рідним краєм; а

вона всюди і широко їх популяризувала, щоразу включаючи до своїх концертних програм, незалежно від того, чи виступала в Україні, чи далеко поза її межами.

Вперше С. Крушельницька почула українські народні пісні в с. Осівці Бучацького повіту, де народилася, де її батько у цей час мав парафію. Першими її піснями були мамині колискові та обрядові пісні, які звучали в їхній оселі під час Різдвяних та Великодніх свят. В дитячому віці Соломія виховувалася в середовищі сільських дівчаток-однолітків, які часто приходили до хати Соломії, гралися разом з нею і часто співали місцевих дитячих ігрових пісень. Мала Соломія вбирала ці пісні в себе й насолоджувалася ними, як чимось особливим і небуденним. А найчастіше вона чула їх від свого батька, котрий з самого малку заохочував своїх дітей до співу, організовуючи домашні хорові концерти, в яких брали участь усі члени сім'ї. Це й стали першою сходинкою у вихованні С. Крушельницької як майбутньої співачки.

У родині отця Амвросія Крушельницького панував культ народної церковної пісні. Адже після переїзду на парафію в с. Біла Тернопільського повіту отець відразу взявся за організацію та керування церковним і світським хорами. Тому юна Соломія співала у них, а пізніше й диригувала цими хорами. Це дало їй можливість глибше пізнати співочу культуру свого народу, яка, за манерою виконання, відрізнялася від вуличного традиційного гуртового співу, тобто була збагачена елементами «культурного» (академічного) виконавства, яке в Галичині мало неповторні (дещо відмінні від східноукраїнського співу) традиції. Ці інтерпретаційні елементи співачка часто використовувала в подальшій виконавській діяльності, підкреслюючи відмінності між творами автентичної та професійної орієнтацій.

Отож юна Соломія формувала свій мистецький таланти в середовищі сільських однолітків, вбираючи традиційну народну культуру, як духовну поживу. З цього приводу старша сестра Соломії Олена згадує: «Ми разом із сільськими дівчатами спі-

вали пісень на вулиці, брали участь у гагілках та інших народних гуляннях» [6, с. 51]. Крім цього вона ще й зазначає, що «У нашому домі народна пісня, місцеві обряди були у великій пошані. Я вислала сестрі Люні (так місцеві жителі називали Соломію) в Італію заліщицький народний одяг, в якому один італійський художник намалював її портрет олійними фарбами» [7, с. 155]. Ці обрядові дійства, в яких юна Соломія брала безпосередню участь, були тією першою «театральною» школою, що дала основу для формування майбутньої неперевершеної вокальної та драматичної артистки, цілеспрямованого пропагування української народної пісні у великому світі.

Все вищезазначене свідчить про те, що ще з дитячих літ Соломія зростала в аурі місцевих народних пісень, всотувала в глибини душі їхню поетику й мелодику, котрі в майбутньому стануть фундаментом у формуванні її співочого генія, артистки світової слави.

Місцеві жителі, що знали Соломію особисто, зауважували: «Вона любила прислухатися, коли десь далеко співали хлопці та дівчата, коли голос плив у вечірньому повітрі, робився кришталево чистим, задушевним, зворушував і хвилював. Чудові місцеві народні пісні залишали в її душі глибокий слід» [6, с. 64–65]. Тобто традиційну місцеву народнопісенну культуру виконання в автентичних формах С. Крушельницька за своїла ще з дитинства і пізніше неодноразово її ретранслювала у первозданному звучанні в своїй концертній діяльності.

Зі спогадів жительки с. Біла Марії Цибульської ми довідуємося, що «юна Соломія в гурті дівчат завжди була весела і жартівлива, щира товаришка сільських дівчат. Ходила з ними на вечорниці, разом пекли короваї, плели вінки для молодих і ходили на весілля» [8, с. 75]. Це вказує на те, що Соломія, як донька священника, не виділяла себе з поміж звичайних сільських дівчат, а почувалася з ними в побуті одним цілим.

У родині С. Крушельницької особливо культивувалися ті народні пісні, в яких увиразнювалася любов до рідної землі,

до славного минулого українського народу. Тому не дивно, що Соломія так трепетно захоплювалася місцевими (подільськими) піснями про славних українських героїв Петра Конашевича-Сагайдачного, Петра Дорошенка, Станіслава Морозенка, Богдана Хмельницького, Олексу Довбуша та інші. Виконувала їх з особливою теплою і задушевністю і з такою з святістю представляла їх перед народами світу. Власне це й постійне найменування себе українкою засвідчують великий патріотизм співачки.

Майже всі свої концерти, в яких би країнах вона їх не давала, артистка-патріотка завершувала співом українських народних пісень, найчастіше – пісень зі свого рідного села Біла. Як ми вже зазначали, більшості українських народних пісень Крушельницька навчилася безпосередньо від білян. Проте вона їх в жодному разі не імітувала. Виконувала подільські народні пісні у своїй власній і неповторній інтерпретації. Вони справляли на слухачів величезне враження завдяки глибокому проникненню виконавиці у найтонші почуттєві нюанси творів.

С. Крушельницька, як незвичайна виконавиця, володіла особливою чарівністю культури співу. Вона вміла тримати публіку в надзвичайній магнетичній напрузі. Це особливо було відчутно, коли вона співала народні пісні зі свого рідного села Біла. Під час співу слухачі були ніби зачаровані. Після закінчення кожної пісні в залі панувала кілька секундна мертва тиша. І лише опісля зривалася буря оплесків, яка довго не стихала. Про це неодноразово свідчили відомі музикознавці у своїх дописах в періодиці та споминах про геніальну артистку. Вони власне й характеризують велич С. Крушельницької, як співачки, незвичайного Майстра виконавської інтерпретації, її вміння володіти силою кожного, окремо взятого звука і звукового потоку в цілому.

С. Крушельницька укладала власні концертні програми з народних пісень таким чином, що в них перемешувалися

твори різні і за характером, і за темпом виконання. Про перевагу життєрадісних пісень над усіма іншими в своєму репертуарі вона зізналася під час спілкування з українським композитором та музикознавцем Станіславом Людкевичем: «Чи ви не забули, докторе, що я нетерпляче чекаю ваших нових обробок українських народних перлин? І побільше б радісних, жартівливих! Мій концерт-звіт вже не за горами, а хотіла б, як робила це раніше, закінчити концерт життєрадісною піснею і залишити слухачів у доброму піднесеному настрої» [1, с. 165]. На вміння правильно komponувати концертні камерні програми звернула увагу й племінниця С. Крушельницької Ярослава Гапій: «Тітка Соломія так чудово, так жалібно і так зворушливо співала пісню «Ой летіли гусоньки понад сад»..., що я не витримала і голосно захлипала... А вже наступну пісню заспівала веселу – «Ой брехали воріженьки» [9, с. 185]. Коли після виконання блоку українських народних пісень бурхливим оплескам не було кінця, С. Крушельницька завжди співала прощальну для публіки пісню «Час додому, час». Це був своєрідний знак-сигнал, що співачка уже втомлена і її виступу завершується.

Власне такого роду укладання програми підтвердив концертний виступ С. Крушельницької, який відбувся в м. Коломиї 1928 р. У ньому був укладений такий порядок українських народних пісень: «Ой за гаєм зелененьким» (протяжна), «Ой кум до куми залицявся» (жвава), «Ой зійди, зійди, та зіронько вечірняя» (протяжна), «Ой брехали воріженьки» (жвава) і т. п.» [10, с. 256]. Не зайве ще раз зазначити, що, виконуючи ці пісні, Крушельницька вкладала в них таку культуру співу, що слухачі шаленіли від захоплення, безперестанку викликали виконавицю на «біс». Бо співачка вміла дуже глибоко вникати у зміст кожного твору, перевтілюватися в конкретний образ чи персонаж, вірно передавати своїм виконанням дух епохи і специфіку жанру. А ще артистка вміла кожному виконуваному твору надавати яскравої мистецької індивідуальності. І це

чи не одна з найцінніших особливостей культури її співу, а, в цілому, й неперевершеного її таланту.

С. Крушельницька виконувала в своїх камерних концертах весільні пісні з рідного села Біла. Серед них найчастіше можна було почути її улюблені «Ой летіли білі гуси через сад», «Хиляються ворота», «Через сад-виноград», «Тихо, тихо дунай воду несе». Ці пісні Соломія засвоїла від односельців ще в юному віці. Вона разом зі своїми дівчатами-ровесницями часто була присутня на білецьких весіллях. Й саме ці пісні виконувалися в обряді під час дарування молодої та накладання молодій на голову хустки. Їхній зміст суголосний з переходом безтурботної дівчини в сімейне життя, яке в стосунках зі свекрухою не рідко неоднозначне. А загалом ці пісні нагадували Соломії юні роки в рідному домі й перебування її в колі весільного обряду.

Крім весільних пісень Соломія часто виконувала й любовні та родинні пісні. Серед них: «Прийшов я до хати» (любовна), «Сам п'ю, сам гуляю» (родинна), Попід гаєм зелененьким» (родинна), «Ой зацвила черемшина зрісна» (любовна), «Ой де ти йдеш, мій миленький» (любовна) та ін. Їхнє виконання, за спогадами очевидців, було настільки емоційним і проникливим, що сформовані в уяві слухачів образи, події та картини природи набували рис реальності.

Найемоційнішою, як зазначали сучасники, була пісня «Вівці мої, вівці», записана відомим галицьким хоровим диригентом Іваном Охримовичем (братометнографа Володимира Охримовича, чоловіка старшої сестри Соломії Олени) на Гуцульщині. Він спеціально передав цю пісню Соломії для поповнення репертуару. Пісня постійно викликала сльози на очах слухачів. Як зазначав сучасник С. Крушельницької, видатний український композитор і музикознавець С. Людкевич, співачка надавала перевагу народним пісням оптимістичного характеру: «Скромна елегійна «Цвітка дрібная» не могла дати можливості на повну силу виявитися голосовим та емоціональним засобам співачки. Зате розгониста, широка

народна пісня «В неділеньку вранці» багато більше підходила для артистки, і вона добула з неї стільки сили і блиску, що справила надзвичайне враження та немовби влаштувала показову лекцію для всіх пізніших виконавців цієї пісні в обробці Ярослава Лопатинського» [1, с. 165].

Зауважимо, що С. Людкевич звернув увагу й на саму культуру виконання великою артисткою народних пісень із рідного села Біла: «Виконуючи одну-дві пісні зі свого рідного села на Поділлі, артистка тоді перевтілювалася: Вона, здавалося, забувала про свою велику славу, про свої успіхи на європейських столичних сценах і цілковито переносилася в середовище рідного села. Співала ті пісні в своїй обробці, навмисне так, як збереглися вони в її душі ще з дитячих років. Краса, навіть своєрідна примітивність окремих пісень робили їх надзвичайно оригінальними» [1, с. 165]. С. Людкевич, як ніхто інший з музикознавців, помітив у виконанні Соломією народних пісень з подільського краю їхню первозданність і вміння артистки виконувати їх саме таким чином. Адже він мав можливість слухати народні пісні з фонографа й тому вмів правильно визначити особливості співу представників з кожного етнографічного району Галичини. Тому його оцінка виконання Крушельницькою подільських народних пісень в автентичному викладі є незаперечною й не викликає ніяких оціночних сумнівів.

У репертуарі С. Крушельницької часто були присутні й народні пісні літературного походження. А це й не дивно. Адже 1875 р. у м. Львові було організовано видавництво «Бібліотека музикальна», що ставило собі за мету популяризувати твори галицьких та великоукраїнських композиторів. Організаторами цього видавництва були відомі культурно-громадські діячі і композитори Остап Нижанківський, Анатоль Вахнянин, Кирило Студинський, а серед них і батько Соломії – Амвросій Крушельницький. Разом з орами Петра Ніщинського, Миколи Лисенка, Сидора Воробкевича, Михайла Вербицького, Івана Лаврівського, Віктора Матюка, Євгена Купчинського вони

видавали і збірники українських народних пісень, які розходилися по всіх місцевостях Галичини і ставали основою репертуару аматорських колективів та окремих виконавців.

Видання «Бібліотеки музикальної» були і в родині отця Амвросія Крушельницького. Вони часто ставали основою їхнього домашнього музикування. З цього приводу Петро Медведик зазначає: «Народні пісні літературного походження поряд із авторськими творами були у великій пошані на домашніх концертах у родині Крушельницьких» [4, с. 9]. Значна частина пісень літературного походження, співаних у їхньому родинному колі, в майбутньому стане основою репертуару, виконуваного Соломією Крушельницькою перед різноманітною аудиторією, часто й перед першими особами різних держав.

Народні пісні літературного походження все частіше займають вагомe місце в репертуарі С. Крушельницької у її камерних концертних програмах. Вона їх часто виконувала поряд із автентичними народними піснями, зокрема й з піснями з її рідного села Біла. Цікаву думку про фольклоризацію пісень літературного походження висловив музикознавець і фольклорист О. Барвінський. З цього приводу він зазначає: «Їхній появі (народних пісень літературного походження – О. С, О. Д.) спричинилася творчість українських поетів-класиків, починаючи від Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка й закінчуючи Богданом Лепким, Степаном Чарнецьким та іншими їхніми сучасниками. Виконавці-любители відбирали для озвучення найбільш співні (термін – С. Людкевича) та найближчі, за формою, характером, до народних пісень тексти. У процесі побутування ці пісні засвоювалися людьми, поширювалися по Україні та за її межами і, фольклоризуючись, набирали інколи нових рис, пристосовувалися до місцевих музичних або мовних традицій. Звідси ці відхилення в текстах від їхніх оригіналів, які часом спостерігаємо у піснях літературного походження. Музична оздоба цих пісень має, переважно, риси українського міського романсу, в них помітні також ознаки професійної композиторської творчості» [11, с. 228].

Однією з найулюбленіших пісень С. Крушельницької була «Родимий краю, село родиме». Її авторами були поет Ізидор Мидловський та композитор Віктор Матюк. Композиція створена настільки майстерно, що, за своїми художньо-виражальними засобами, аж ніяк не відрізнялася від найпопулярніших народних пісень. У ній дихали найглибші фібри людської душі, що породжувалося великою любов'ю до рідного краю, до батьківського дому. Тому ця пісня у скорому часі фольклоризувалася й стала набутком широких співочих кіл. Вона стала однією з найулюбленіших і для С. Крушельницької. Тому співачка часто завершувала цією піснею свої концертні програми й таким чином ніби переносилася душею на батьківщину.

Особливо популярними серед галицьких співаків були обробки українських народних пісень Миколи Лисенка. Композитор щиро радів, що С. Крушельницька, Модест Менцинський, Олександр Мишуга часто виконувалих, інтерпретували їх з великою майстерністю і пієтетом. Мабуть, не було такого камерного концерту С. Крушельницької, в якому не прозвучали як авторські твори славетного композитора, так і його обробки народних перлин. До улюблених композицій співачки належали «Якби мені, мамо, намисто», «Ой одна я, одна» з першої серії музики до «Кобзаря» та обробки «Ой за гаєм, гаєм», «Ой кум до куми залицявся», «Ой зійди, зійди та зіронько вечірняя», «Ой брехали воріженьки». Зокрема, про виконання другої пісні Михайло Яцків писав: «З такою силою, з такою правдою, з такою майстерністю – я не знаю, коли ще хтось проспівав цю глибоко драматичну народну пісню» [12, с. 110]. Про глибоко майстерне виконання обробок українських народних пісень Миколи Лисенка С. Крушельницькою з теплою та з великим захопленням відгукувалися відомі галицькі музиканти й співаки – С. Людкевич, Філарет Колеса, Василь Барвінський, Марія Сабат-Свірська та інші. Кожен із них залишив неоціненні враження на сторінках галицької періодики про виконання Соломією Крушельницькою українських народних пісень в обробці М. Лисенка.

Бажаючи виявити подяку великій артистці за пропаганду народних і своїх авторських пісень, М. Лисенко присвятив їй декілька кращих творів. Серед них: «Я вірую в красу», «Хіба тільки розам цвісти?», «Не забудь юних днів» [13, с. 99]. Співачка особливо захоплювалася співом народних пісень: «з такою задушевністю співала їх і з такою святістю пізніше понесла їх у світ, знайомлячи інших людей з нашими скарбами» [14, с. 75].

Проживаючи в Італії, Соломія Крушельницька вечорами збирала в своєму домі гостей, влаштовувала домашні концерти. Крім творів західноєвропейських композиторів, активно пропагувала український репертуар, насамперед українські народні пісні. Звеличувала їх вкінці програми під власний супровід. Неодноразово на таких концертах звучали її власні обробки українських народних пісень «Хиляються ворота», «Через сад-виноград», «Ой за гаєм зелененьким», «Ой прийшов я до хати», «Сам п'ю, сам гуляю». Ці пісні С. Крушельницька вважала квінтесенцією своїх концертних програм, а водночас і найціннішим скарбом своєї малої батьківщини. Вони завжди тримали її в національному дусі.

Своє враження від виконання українських народних пісень висловила й письменниця Ольга Кобилянська. З цього ж приводу зазначала: «Соломія Амвросіївна співає охоче, натхненно. Одна пісня, друга. Вони все більше беруть за душу, заводять у якесь особливе царство піднесеної туги, ясного трагізму, моління до рідної землі. Це ті народні пісні, в яких Соломія завше знаходила затаєний лише для неї нюанс, натяк, ледь вловимий поворот думки...» [15, с. 186]. Популяризація рідної пісні була головним завданням славетної артистки. Завдяки їй «Перед очима цивілізованих людей світу засяяли різноманітні народні перлини – пісні українського народу» [16, с. 3].

Співаючи українські народні пісні, С. Крушельницька насамперед звертала увагу на їхню поетичність у широкому сенсі цього слова. Кожна проспівана нею народна пісня сприйма-

лася слухачами, як картинка з народного життя, з її радісним і сумним суголоссям. Тому після виконання нею кожної пісні резонанс був незрівняний. Кожен слухач ніби переносився у зміст виконуваної пісні й ніби перебував у реаліях поданого в ній життєвого епізоду. Під час виконання народних пісень співачка намагалася поглиблювати традицію їхнього сприймання на новому якісному рівні. Тому багато співаних С. Крушельницькою пісень, особливо балад, звучали, як урочисті чи драматичні твори. А в деяких із них, як у давньогрецьких ляментаций, звучала туга над долею народу або окремого її героя.

Об'єктивну оцінку майстерності виконання С. Крушельницькою українських народних пісень дав видатний український співак-педагог Павло Кармалюк. З цього приводу він писав: «Це був не просто спів, а справжнє священнодійство. Кожною піснею Соломія Амвросіївна викликала все нові й нові почуття, емоції, настрої, думки. В залежності від твору, співачка змінювала манеру, характер і стиль виконання. В кожному звуці, слові, реченні, у кожній пісні відчувалися велика душа, висока культура і колосальний досвід артистки, а також досконала вокальна школа і надзвичайний артистизм» [17, с. 264].

До слів П. Кармалюка можна додати й оцінку відомого українського музиканта, сина композитора Кирила Стеценка – Вадима. Він, працюючи з 1946 р. у Львівській державній консерваторії ім. М. В. Лисенка, неодноразово спілкувався з видатною співачкою і слухав її неперевершений спів. У своєму споміні про неї він зазначав: «Крушельницька співала під власний фортепіанний супровід мелодії свого дитинства, які чула в рідному селі. У порівнянні з класичним репертуаром, виконання С. Крушельницькою народних перлин відзначалося зовсім іншими художніми прийомами. В її співі з'явилася якась первісна простота, чистота, щирість. Жодного натяку на афектацію, жодної надмірної кульмінації – все надзвичайно задушевно. Здавалося, що то говорить сама душа народу, розкриваючи свої потаємні, глибинні внутрішні сили» [18, с. 331].

Вищезазначені висловлювання відомих співаків свідчать про те, що С. Крушельницька досконало розуміла автентичну культуру виконання народних пісень, неписані правила традиційної вокалізації та природні можливості їхнього нюансування. Це й давало підстави видатним музикантам так глибоко захоплюватися її співом народних перлин, її вмінням інтерпретувати їх, як ніхто інший.

Висновки. Отже, українські народні пісні в репертуарі Соломії Крушельницької – чи не найвагоміша сторінка у концертних програмах її виступів. Адже співачка виховувалася на них, починаючи від маминої колискової і впродовж свого юного й молодого життя в співочому середовищі своїх односельців. Найважливіше місце в її репертуарі займали народні пісні з її рідного села Біла, особливо весільні, родинно-побутові та пісні літературного походження. Вони були окрасою її концертних програм, візитівкою її як патріотки. Значне місце у її репертуарі займали й обробки українських народних пісень Миколи Лисенка. Через неперевершене виконання Лисенкових творів композитор присвятив співачці кілька своїх шедеврів. Глибоке та досконале пізнання традиційного народного співу, помножене на філігранну культуру виконання класичних творів, стало підвалиною для формування генія С. Крушельницько як співачки. А до цього додалася ще й неперервна тяглість духовності та музичності її родоводу, без яких співочий феномен артистки був би неможливий.

Література

1. Людкевич С. Спомин. Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листування. Ч. I. С. 164–166.
2. Бермес І. Соломія Крушельницька і народна пісня. Соломія Крушельницька та світовий музичний простір. Збірник статей / Редактор-упорядник Олег Смоляк. Тернопіль: Вид-во «Астон», 2007. С. 130–136.
3. Народні пісні з села Соломії Крушельницької, записані в с. Біла Тернопільського району Тернопільської області. Білець-

- кий меморіальний музей Соломії Крушельницької / Упорядники: П. Медведик, О. Смоляк. Тернопіль: друк. «Збруч», 1993. 190 с.
4. Медведик Петро. Пісні Соломійного краю. Народні пісні з села Соломії Крушельницької, записані в с. Біла Тернопільського району Тернопільської області / Упорядники: Петро Медведик, Олег Смоляк. Тернопіль: Збруч, 1993. С. 5–18.
 5. Герета І. П. Музей Соломії Крушельницької. Нарис-путівник. Львів: Каменярь, 1978. 28 с.
 6. Віночок Соломії Крушельницької: поезії і музичні твори. Ви-словлювання визначних діячів культури. Репертуар співачки / Відділ культури Тернопільського облвиконкому; обл. відділення українського фонду культури; Білецький меморіальний музей Соломії Крушельницької; Зібрав і упорядкував П. Медведик. Тернопіль: ВПК «Збруч», 1992. 128 с.
 7. Скорик Марія-Соломія. З раннього дитинства. Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листування. Ч. I. С. 155.
 8. Залеський О. Соломея Крушельницька. *Бучач і Бучаччина: Історико-мемуарний збірник*. Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972. С. 68–172.
 9. Гапій Ярослава. Із закосиченої юності Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листування. Ч. I. С. 184–185.
 10. Барвінський В. З музично-письменницької спадщини: дослідження, публіцистика, листи / Упоряд., ред, передмова, прим., пояснення слів В. Грабовського. Дрогобич: Коло, 2004. 264 с.
 11. Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина перша та друга. / НАН України. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; УВАН у США; Історична секція; Упоряд. А. Шацька, О. Федорук. Нью-Йорк; Київ: Смолоскип, 2004. 526 с.
 12. Мишуга Олександр: спогади, матеріали. Листи / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки М. Головащенко. К.: Музична Україна, 1971. 779 с.
 13. Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка: Праці музикознавчої комісії. Т. ССХХVI. Львів, 1993. 532 с.
 14. Народні пісні з села Соломії Крушельницької, записані в с. Біла Тернопільського району Тернопільської області. Білецький меморіальний музей Соломії Крушельницької / Упорядники: П. Медведик, О. Смоляк. Тернопіль: друк. «Збруч», 1993. 190 с.

15. Кобилянська О. Твори в 5 томах. Т. 5. За ситуаціями; Статті та спогади, автобіографії, листи 1889–1933. Київ: Художня література, 1953. 767 с.
16. Їй аплодував світ: До 100-річчя від дня народження Соломії Крушельницької: Бібліографічний список / Уклала Л. Пустовідко. Тернопіль: Облполітграф, 1973. 193 с.
17. Романюк Ірина. Народні пісні з малої батьківщини Соломії Крушельницької (на матеріалі фольклорної експедиції в село Білявинці Бучацького району Тернопільської області). *Соломія Крушельницька та світовий музичний простір. Збірник статей* / Редактор-упорядник Олег Смоляк. Тернопіль: вид-во «Астон», 2007. С. 144–152.
18. Стеценко В. Незабутні зустрічі. Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листування .Ч. I. С. 330–332.

Oleh Smolyak

Ternopil

SOLOMIYA KRUSHELNYTSKA – THE INTERPRETER OF UKRAINIAN FOLK SONGS

Abstract. *In the article the artistic world of Ukrainian folk songs performed by the globally renowned singer Solomiya Krushelnytska in concerts both in Ukraine and abroad is studied. Author analyzes her favorite folk songs from her native village in Bila Ternopil County, as well as songs arranged for voice by Mykola Lysenko and other composers that became part of the brilliant singer's repertoire. The article summarizes evaluations from well-known Ukrainian composers, musicologists, and singers who listened to Krushelnytska's rendition of folk songs and described their impressions of her singing. It also examines Solomiya Krushelnytska's ability to compose concert programs with folk songs and interpret them in a unique and exceptional manner.*

Key words: *Solomiya Krushelnytska, Ukrainian folk songs, repertoire, concert programs, concert performances.*

Зіновій Стельмахук

м. Тернопіль

ЄВГЕН КУПЧИНСЬКИЙ – ВІДОМИЙ ГАЛИЦЬКИЙ ЦИТРИСТ

***Анотація.** У статті автором висвітлено творчу діяльність відомого галицького виконавця музичних творів на цитрі Є. Купчинського. Визначено репертуар Є. Купчинського, простежено основні етапи його виконавської творчості упродовж першої третини XX ст. у контексті становлення аматорського музичного мистецтва Галичини. Проаналізовано музичні твори, які він виконував під час концертних виступів.*

***Ключові слова:** Євген Купчинський, виконавство на цитрі, Галичина, музична культура та мистецтво, музичні твори, концертна діяльність.*

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сучасного українського музикознавства є повернення до маловідомих імен музичних діячів, що водночас служили на парафіях священиками і привносили свої творчі здобутки, розвиваючи та утверджуючи українську культуру та мистецтво. До таких мистців часового періоду кінця XIX – першої третини XX ст. належить Євген Купчинський – священик української греко-католицької церкви, композитор, диригент-аматор, виконавець музичних творів на цитрі, один з організаторів українського громадсько-культурного життя у Галичині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Музичну творчість Є. Купчинського досліджували українські музи-

кознавці та краєзнавці Олег Антонович [1], Ігор Герета [2; 3], Оксана Гнатишин [4], Михайло Костів [5], Петро Медведик [6; 3], О. Осадця [7], Олег Смоляк [8] та інші. На жаль, інструментально-виконавська діяльність цього мистця на сьогодні ще недостатньо висвітлена і тому потребує продовження музикознавчих розвідок.

Мета статті – простежити основні етапи виконавської творчості відомого цитриста Є. Купчинського в контексті становлення аматорського музичного мистецтва Галичини кінця XIX – першої третини XX ст.

Результати дослідження. Творча спадщина діячів музичної культури, що жили в Галичині у кінці XIX – першій третині XX ст. та їхнього виконавства на класичних інструментах, вже отримала у сучасному музикознавстві відповідну оцінку. Унаслідок наукових досліджень про їхню невтомну творчу діяльність на сьогодні є певна кількість інформації в наукових розвідках, статтях, енциклопедичних і довідкових виданнях, у яких є належна оцінка їхньої діяльності.

В означений період на ниві українського мистецтва в Галичині була значна кількість творчих особистостей. До них належать Анатоль Вахнянин, Віктор Матюк, Порфирій Бажанський, Остап Нижанківський, Нестор Нижанківський, Денис Січинський та інші, музична, духовна і громадсько-культурна діяльність яких впливала на становлення професійної творчості Миколи Лисенка, Філярета Колесси, Василя Барвінського, Станіслава Людкевича, Миколи Колесси, Євгена Козака, Анатолія Кос-Анатольського та інших. Саме творчість останніх формувалась на музичних зразках вищезазначених попередників, удосконалювалась новітніми художніми засобами.

Утім, історія музичного життя Галичини, зокрема, і української музичної культури та мистецтва в цілому, була б неповною без урахування внеску у її розвиток інструментально-виконавської творчості ще недостатньо вивченого на сьогодні виконавця творів на цитрі Є. Купчинського¹. Незважаючи

на постійну священицьку діяльність, багато вільного часу Є. Купчинський присвятив виконавській діяльності на цитрі та написанню музичних творів і аранжувань для неї. Адже це не дивно, бо в той час у переважній більшості священицьких родин панував культ популяризації музичних творів, як місцевих композиторів, так і загальноукраїнських та європейських. З цього приводу музикознавиця О. Гнатишин зазначає, що Є. Купчинський народився 19 червня 1867 року у с. Оглядів, що на Бродівщині, в сім'ї священика, музиканта-аматора Івана Купчинського та Олени з родини Авдіковських. У домі, де панувала духовна атмосфера і часто звучали народні пісні, малий Євген захопився співом й від батька отримав початкові знання з музики. Із спогадів Є. Купчинського дізнаємося, що він багато вражень щодо музичної освіти виніс із батьківського дому (його батько брав активну участь у музичних гуртках, навчаючись у духовній семінарії, а також був великим пропагандистом аматорської сільської культури, яка безпосередньо була пов'язана з традиційною народною піснею) і лише через самоосвіту дійшов до значних висот в інструментальному виконавстві [8, с. 421].

Після закінчення початкової школи у м. Золочів Є. Купчинський вступає на навчання до Академічної гімназії у Львові й відразу поринає у музичне життя закладу. Зауважимо, що в цей час у навчанні в гімназії здобували лише ґрунтовні знання

¹Купчинський Євген Іванович народився 19 червня 1867 року в с. Оглядів, нині Радехівського району, Львівської області – священник, цитрист, композитор, хоровий і музичний діяч. Навчався у Львівській гімназії та духовній семінарії. Як майстер гри на цитрі, виступав у містах і селах Галичини, в тому числі на Тернопільщині. Організатор і акомпаніатор хорів товариства «Бандурист», з якими 1905, 1908, 1912–1913 рр. виступав у містах Бережани, Борщів, Скалат, Тереховля, Тернопіль, Чортків. Автор обробок пісень, історичних дум, маршів, танцювальних мелодій, творів європейських композиторів для цитри. Помер 28 серпня 1938 року в с. Сороцьке Тереховлянського району, де й похований [3].

з гуманітарних дисциплін, але й і з музичних. Завдяки цьому він співає в хорі та квартеті під керуванням О. Нижанківського і опановує гру на цитрі². Цей інструмент припав до душі Є. Купчинському тому, що в той час цитра, як струнно-щипковий інструмент, перекочувавши з Австрії, зайняла чільне місце в домашньому музикуванні міщанства та сільських родин священиків і вчительської інтелігенції. Очевидно, такий вибір відбувся з тих міркувань, що за строем вона була наближена до фортепіано, а за техніко-виконавськими характеристиками – до гітари та мандоліни, популярних інструментів серед молоді. Музикуючи на інструменті, цитристи могли виконувати і супровід пісні, і окремі інструментальні твори, перекладені з фортепіанної фактури, і оригінальні авторські п'єси. Про це зазначає у статті О. Смоляк: «З самого початку як народні пісні, так і твори галицьких композиторів виконували під акомпанемент фортепіано, гітари або цитри» [8, с. 420]. Водночас з цього приводу М. Загайкевич стверджує, що: «Поширення цитри в побуті спричинилось до появи відповідної музичної літератури, створеної знову ж таки композиторами-аматорами – Миколою Кумановським, Зеновієм Кириловичем, Омеляном Зарицьким, Євгеном Купчинським» [9, с. 36]. Вище цитовані

² З історії музичних інструментів довідуємось, що: «цитра – струнний щипковий інструменту формі пласкої, спереду трохи зігнутої резонансної скриньки з круглим вирізом посередині. На її грифі з металевими поріжками натягнуто 5 металевих струн для виконання мелодії за допомогою плектра, який одягають на великий палець правої руки. Для виконання супроводу використовували від 24 до 40 шовкових струн, що вільно натягнуті над верхньою декою. Ноти для цитри записуються в скрипковому і басовому ключах на двох нотоносцях. Інструмент має ясний і приємний, але одноманітний, темброво однорідний звук. Народний музичний інструмент Галичини та Закарпаття. Назва «цитра» взята від назви давньогрецького інструменту – кіфара. Вже у XX ст. цитра вийшла з практичного використання, однак у середині XIX ст. у Галичині цей негроміздкий, портативний і порівняно дешевий інструмент успішно заміняв у багатьох сім'ях фортепіано» [11].

слова свідчать про те, що в кінці XIX ст. в Галичині цитра, як інструмент, набуває популярності серед молоді, переважно з священицьких родин.

Документальні джерела свідчать, що Є. Купчинський навчався гри на цитрі самостійно, оскільки не мав спеціальної музичної освіти і брав лише приватні уроки для удосконалення майстерності у В. Зарицького та Ф. Капітанової [10]. У вступній статті до збірки «Музичні твори Євгена Купчинського» О. Гнатишин зазначає, що у 1884 р. відбувся один із перших концертів початківця у читальні села Романове, що на Тернопільщині. На «невиданому» «чудодійному» інструменті він виконав перші твори в аранжуванні для цитри: «В своїй хаті» та «Їхав стрілець на війноньку». Там же вона засвідчує: «Між Євгеном Купчинським та Остапом Нижанківським зав'язались дружні приятельські стосунки. Під керівництвом старшого на п'ять років товариша Євген вивчає теорію і гармонію музики, пробує свої сили в композиції» [4, с. 4]. Цитовані вище слова засвідчують про те, що Є. Купчинський під керівництвом відомого вже на той час О. Нижанківського, як композитора, поглиблює свої знання з гармонії та композиції. А це дало йому можливість скерувати свою творчість з початкового аматорства в більш професійне композиторське русло.

У березні 1887 р. Є. Купчинський вступив на навчання до Львівської греко-католицької духовної семінарії, де вперше познайомився з музичними творами Йогана Себастьяна Баха, Людвіга ван Бетовена, Георга Фрідріха Генделя, Фридерика Шопена, Франца Шуберта, Ференца Ліста, Миколи Лисенка, Кирила Стеценка та інших. Деякі твори, написані цими композиторами, були перекладені Є. Купчинським для цитри і увійшли у його концертний репертуар. Є. Купчинський у щоденнику згадував: «Правдиву та добру музику я здобував на концертах» [1].

Зауважимо, що цитру в той час переважно використовували як акомпанівний інструмент. Нею супроводжували зазвичай

хоровий або сольний спів. Найчастіше таке виконавство було поширене серед учнів гімназій, студентів духовних семінарій, академій та університетів. Випускники цих навчальних закладів, крім основного фаху, займались культурно-мистецькою діяльністю, керуючи дитячими і дорослими хорами, інструментальними гуртами, вдосконалювали гру на музичних інструментах, писали музичні твори, брали активну участь у роботі музичних товариств «Боян», «Торбан», «Лютня», «Бандурист» та інших. Архівні фонди свідчать, що наприкінці XIX ст. такі товариства з'являються у Львові, при них організовували хорові та музичні колективи за активною участю також солістів-вокалістів та виконавців-акомпаніаторів на різних інструментах. Так, наприклад, 1891 р. Денис Січинський, Анатоль Вахнянин разом з іншими діячами заснували музично-співацьке товариство «Львівський Боян». Денис Січинський у музичній школі, яку сам створив у м. Коломия, викладав гру на фортепіано та цитрі. Як композитор, він писав багато хороших творів для гри на фортепіано та цитрі.

До когорти таких мистців можна віднести і отця Є. Купчинського. Його феномен, як композитора-священника, диригента-аматора, який протягом більше 30 років працював на своїй парафії з хором у селі Сороцьке (нині Тернопільський район), мав не лише релігійну складову, але й світську. Він, як й інші його побратими по творчості, користувався народними піснями, захоплювався усім народним. Тема народництва пронизувала усю його творчість.

Збереглась нотна спадщина цитриста. Гортаючи її – відчувається тонка лірична душа музиканта. Аналізуючи рукописи автора, треба відзначити, що усім творам у виконанні Є. Купчинського притаманні яскрава мелодичність, відчуття жанру та форми, фактури, композиційності, широкого фразування та багатої штрихової палітри, розмаїття характерів в образно-інтонаційній сфері.

Серед творів, що увійшли в репертуар виконавця, є авторські солоспіви: «Доля» на слова Тараса Шевченка, «Моя піс-

ня» на слова М. Бачинського, «У садочку» на слова К. Студинського (під псевдонімом Кость Вікторин).

Зауважимо, що вокальні твори на слова вищезазначених українських поетів написані у простих одно-та двочастинних строфічних формах. Зокрема, пісня «Доля» на слова Тараса Шевченка написана у простій одночастинній формі зі вступом та закінченням. Вступ у цьому творі побудований на основному мелодичному матеріалі з варіаційним розгортанням деяких його елементів. Це особливо відчутно у 4 та 6 і 7 тактах. В основу вокального твору покладено лише першу строфу поетичного вірша, що охоплює 4 музичні речення по 4 такти в кожному. Твір «Доля» завершується двотактовим закінченням, мелодія якого відтворює хроматизований рух, що ілюструє подув вітру. Такий інструментальний елемент вказує на те, що Є. Купчинський доволі віртуозно володів цитрою.

В основу вокального твору «Моя пісня» на слова М. Бачинського покладено просту двочастинну форму зі вступом та закінченням. Вступ, що охоплює 6 тактів, ніби імітує спів пташок. Це наглядно відтворено в окремих тактових фіоритурах, відтворених тридцять другими та шістнадцятими тривалостями. Це вказує на віртуозне володіння Є. Купчинським інструментом цитрою. Дві перших строфи поетичного тексту укладені в форму простого періоду, який становлять два музичні речення по 10 тактів у кожному. На тому самому музичному матеріалі побудована й друга строфа. Такого роду музичне формування впливає зі структури самого поетичного тексту і вказує на розмаїття підходів до творення Є. Купчинським вокальних творів. Аналогічні музичні форми Є. Купчинський використав і у вокальних творах «У садочку» та «Ти любиш мене».

Є. Купчинський також є автором низки обробок українських народних пісень. Серед них: «Ой не стелися, хрещатий барвінку», «Ой ходила дівчина бережком», «Ой та зажурились стрільці січовії», «Чорна рілля ізорана», «Там на горі жито».

Цікавою з погляду музичної форми є обробка української народної пісні «Там на горі жито». Вона написана у формі рондо зі вступом. Вступ, що побудований на прикінцевій мелодії другого музичного речення, охоплює 10 тактів. Цей фрагмент асоціативно готує основну мелодію аналізованої пісні. Загалом ця обробка складається із повторення трьох мелодичних епізодів з інтерлюдійним вкрапленням у них рондо. Останнє побудоване на прикінцевій фразі основної мелодичної лінії пісні. Зауважимо, що автор обробки «Там на горі жито» вміло використовує регістрові можливості інструменту цитра. Адже це дає можливість більш яскравішого сприйняття музичного твору загалом і окремих його елементів, зокрема. Такого роду музична форма сприяє логічному розгортанню аналізованої обробки народної пісні й вказує на глибину розуміння самого інструменту цитра.

Цікавою з погляду формотворення є в'язанка українських народних пісень «Чорна рілля ізорана». В її основу покладено три народні мелодії: «Дума про Барабаша і Хмельницького», рекрутська пісня «Чорна рілля ізорана» та жартівлива пісня «Ти казала в понеділок». В'язанка розпочинається з однотактового вступу, побудованого на початковій інтонації з «Думи про Барабаша і Хмельницького». До речі, цей вступ виконує зв'язну функцію (інтерлюдію чи рондо) між мелодіями з пісень «Чорна рілля ізорана» та «Ти казала в понеділок». Саме ця інтерлюдія за своїм характером драматизує твір, додає йому сумного характеру.

Після вступу є мелодія пісні «Чорна рілля ізорана», яку автор обробки подає у трьох тональних зіставленнях (t – s – t). Такого роду тональне зіставлення впливає із загального (плачевного) характеру рекрутської пісні. Крім цього, композитор у верхніх голосах використовує терцієву втору основної мелодії, що знаходиться у другому голосі. Такого роду інструментальний прийом впливає з традиційного виконання рекрутських пісень. Наступна мелодія, що впливає з жартівли-

вої пісні «Ти казала в понеділок», розсереджує драматизацію самого твору, робить його більш побутовим і безпосереднім. Це створює свого роду контраст до загальної драматизації композиції «Чорна рілля ізорана».

На особливу увагу серед творів Є. Купчинського заслуговують музичні картини (інструментальні твори в опрацюванні для цитри): «Їхав стрілець на війноньку», «Ой у лузі червона калина», «Ой закувала сива зозуленька», «Ой ти, зоре, вечірняя», «Чуєш, брате мій», «Ой, що ж бо то за ворон», попури з народних пісень: «Родимий краю», «Калино, калино», «Засвистали козаченьки», польки: «Чом ти, Галю, не танцюєш?», «Чіча», перекладення для цитри «Фантазії» на теми з опер Вінченцо Белліні «Норма», Гаетано Доніцетті «Лючія ді Ляммермур», творів Фредерика Шопена (8 мазурок, «Похоронний марш», «Ноктюрн», Ор. 9, N2) та інші.

Однією з привабливих для виконання на цитрі є музична картина «Їхав стрілець на війноньку». За жанром вона має сюїтну форму. Складається із п'яти відомих українських стрілецьких та побутових пісень. Серед них: побутова «Гей у полі черемшина», три стрілецькі «Їхав стрілець на війноньку», Вже більше літ двісті» та «Гей, видно село», весільна «Ой летіла горличка через сад». Зауважимо, що п'ять народних мелодій укладено за контрастним принципом. Тут чергуються помірні, маршові та жваві мелодії, що й власне надає творові контрастного характеру. Зауважимо, що музична картина «Їхав стрілець на війноньку» має чотиритактовий вступ та восьмитактове закінчення. До речі вони побудовані на настроєвому характері, що, таким чином, готує початок маршової стрілецької пісні та її закінчення. Загалом у музичній картині «Їхав стрілець на війноньку» Є. Купчинський, як аранжувальник, використовує традиційні форми використовуваного музичного матеріалу, тобто виходить із традиційних виконавських форм тієї чи іншої народної пісні. Зокрема, аранжуючи стрілецькі пісні, він часто використовує пунктирні ритми, які надають

епізодам героїчного маршового характеру. У побутових та весільних піснях аранжувальник використовує гомофонно-гармонічну фактуру, що, зазвичай, впливає із природи жанру цих пісень [11].

У цілому музична картина «Їхав стрілець на війноньку» приваблива для виконавців як формою зіставлення мелодійного матеріалу, так і використанням різних музичних форм, що стосується виконання на інструменті цитра.

Сучасники одноголосно відзначали високий професійний рівень володіння Є. Купчинським своїм інструментом, його унікальні виконавські уміння гри на цитрі. Завдяки природним музичним якостям, наполегливості та високій працездатності йому вдавалося розкрити виразово-технічні можливості цитри з вичерпною повнотою. Він добре розумів «душу» свого інструмента. Аналізуючи репертуар виконавця і перекладення творів з фортепіанної фактури на цитрову, з її усебічним збагаченням акордовим, пасажно-орнаментним складом можна судити про його майстерність як музиканта, особливість творчої художньої натури.

Зі статті О. Смоляка дізнаємось про період злету таланту молодого виконавця на цитрі, який припадає на другу половину 1980-х рр., з часу його активної творчої діяльності в мистецько-освітньому гуртку «Академічний кружок». «За свідченнями тодішньої галицької преси, Є. Купчинський у той час вже виконував великі музичні уривки з опер Джакомо Майєрбера «Роберт-диявол», Джоаккіно Россіні «Вільгельм Телль», твори Франца фон Зуппе, Вольфганга Амадея Моцарта, Людвіга ван Бетовена. У цей час він виконує й власні аранжування для цитри уривків із опер: «Дивертисменти» з опер Миколи Лисенка, «Різдвяна ніч», «Наталка Полтавка», виступає з власними обробками народних пісень Чорною хмарою дуброва», «Чорнії очі», створює композицію «Весілля» (на матеріалі весільних пісень із Бродівщини) та ін. Як видно із переліку його концертних програм та музичних творів, основним живиль-

ним матеріалом для мистця Є. Купчинського була українська народна пісня, особливо місцева» [8, с. 421].

З огляду на викладене можна зробити **висновки**, що Є. Купчинський зробив значний внесок у національну духовну і музичну культуру Галичини. Спілкуючись упродовж свого творчого життя з людьми за допомогою Божого слова, як священник, і цитри, як музикант-виконавець, він прагнув привнести безкорисливу мистецьку данину і бути корисним своєму народу та Вітчизні. Його творча діяльність та музична спадщина увійшла в історію і дала поштовх для становлення і розвитку українського національного професійного композиторського та інструментального мистецтва.

Література

1. Антонович О. Уривок щоденника цитриста та композитора Є. Купчинського з 1888–1889 рр. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці музикознавчої комісії. Том ССXXXII. ред. колег.: Олег Купчинський, Юрій Ясиновський. Львів, 1996. С. 267–289.
2. Герета І. Його ніжна і буремна цитра. Свобода. 1992. 15 вересня. № 107. С. 3.
3. Герета І., Медведик П. Купчинський Євген Іванович. Тернопільський Енциклопедичний Словник. Тернопіль: ВАТ ТВІПК «Збруч», 2005. Т. 2. К–О. С. 284.
4. Гнатишин О. Вступне слово. Музичні твори Євгена Купчинського. Упор.: Оксана Гнатишин, Ольга Осадця. Ред.: Олександр Зелінський. Львів, 2004. С. 3–8.
5. Костів М. Віртуоз гри на цитрі. Жовтень. 1984. № 6. С. 136.
6. Медведик П. Діячі української музичної культури. (Матеріали до бібліографічного словника). Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці музикознавчої комісії. Том ССXXXII. Редактори тому: О. Купчинський, Ю. Ясиновський. Львів, 1996. С. 464–558.
7. Осадця О. Композиторська творчість Євгені Купчинського. Збірник праць Тернопільського міського осередку Наукового товариства імені Шевченка. Видатні постаті в українській

- культури і науці. Відп. ред. М. А. Андрейчин. Тернопіль: Рада, 2008. С. 157–163.
8. Смоляк О. С. Мистецтво виконання на цитрі в Галичині у кінці XIX – першій третині XX століть (на прикладі концертної діяльності Євгена Купчинського). Педагогічна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць. Вип. 12. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012. С. 419–423.
 9. Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини XIX століття. Відп. ред. канд. мистецтвознавства М. М. Гордійчук. Київ: Вид-во АНУРСР, 1960. 189 с.
 10. Франко І. Мистецькі новинки Іван Франко. Діло. 1884. 14 червня. № 63. С. 8.
 11. Цитра. Матеріал з вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Zinoviy Stelmashchuk

Ternopil

YEVHEN KUPCHYNSKII – RENOWNED GALICIAN CITRIST

Abstract. *In the article the creative activity of the well-known Galician performer of musical compositions on the citra, Yevhen Kupchynskii are highlighted by author. The repertoire of Yevhen Kupchynskii is defined, tracing the main stages of his performing creativity during the first third of the 20th century in the context of the development of amateur musical art in Galicia. The musical works he performed during concert appearances are analyzed.*

Keywords: *Yevhen Kupchynskii, citra performance, Galychyna, musical culture and art, musical compositions, concert activity.*

Олег СМОЛЯК

м. Тернопіль

**ЙОСИФ РОЗДОЛЬСЬКИЙ – СПІВАВТОР
ЗІ СТАНІСЛАВОМ ЛЮДКЕВИЧЕМ
ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ЗБІРНИКА
«ГАЛИЦЬКО-РУСЬКІ НАРОДНІ МЕЛОДІЇ»**

Анотація. У статті окреслено внесок Йосифа Роздольського в українську музичну фольклористику початку ХХ ст. Звернено увагу на новаторські принципи, застосовані вченим разом із Станіславом Людкевичем при систематизації та транскрибуванні збірника «Галицько-руські народні мелодії». Проаналізовано матеріал, що стосується оцінки українськими і зарубіжними вченими-фольклористами цього збірника «Галицько-руські народні мелодії».

Ключові слова: Йосиф Роздольський, Станіслав Людкевич, галицько-руські народні мелодії, систематизація, транскрипція, пісенний матеріал.

Постановка проблеми. В історії української музичної фольклористики важливе місце займають ті видання, які дотепер не втратили своєї наукової цінності й отримали широкий резонанс серед етномузикологів та збирачів народнопісенних творів. До таких насамперед належить збірник Йосифа Роздольського – Станіслава Людкевича «Галицько-руські народні мелодії», що вийшов у двох частинах у 1906–1908 рр. На відміну від низки тогочасних збірників народних пісень

він відрізняється концепцією культуро-жанрової системи, яка покладена в основу його систематизації музичного фольклору, та новаторськими методами, використаними під час транскрибування пісенного матеріалу. Такого роду новації дали підставу цьому збірнику започаткувати новий (науковий) період в історії української музичної фольклористики як етномузикознавчої дисципліни. Ця фундаментальна праця поставила Й. Роздольського і С. Людкевича в ряд провідних європейських фольклористів першої половини ХХ ст. До цього видання увійшло 1540 народних мелодій, записаних у багатьох місцевостях Галичини. Значна кількість пісенного матеріалу була записана на теренах Західного Поділля – малій батьківщині видатного фольклориста Й. Роздольського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувати історію записів та транскрибування пісенного матеріалу до збірника «Галицько-руські народні мелодії» українські вчені-фольклористи та етномузикологи почали зразу після його виходу у світ (Іван Франко, Климент Квітка, Фвларет Колесса), але їхні зауваги мали рецензійний характер. І лише в період утворення держави Україна збірник «Галицько-руські народні мелодії» почав привертати увагу нового покоління дослідників. Ним зацікавилися вчені-фольклористи та етномузикологи Софія Грица [1], Богдан Луканюк [2], Олег Смоляк [3], Ірина Довгалюк [4], Марія Назар [5] та інші. Вони, зокрема, звертали увагу на основні методико-транскрипційні позначення та систематизаційні принципи поданого у збірнику матеріалу, менше вдаючись до його оцінки з точки зору сучасних методологій і методик.

Мета статті – висвітлити новаторські принципи, застосовані Йосифом Роздольським та Станіславом Людкевичем при упорядкуванні та транскрибуванні народних пісень, укладених у збірнику «Галицько-руські народні мелодії», та подати оцінки українських і зарубіжних учених-фольклористів, що були опубліковані після його виходу у світ.

Результати дослідження. Й. Роздольський¹ як збирач і упорядник значної кількості зразків усної словесної творчості увійшов в історію української фольклористики не лише як самостійний укладач збірників, але і як співавтор зі С. Людкевичем фундаментального збірника «Галицько-руські народні мелодії». Саме це видання поставило Й. Роздольського в ряд видатних фольклористів не лише в Україні, але й поза її межами, зокрема новизною методики записів та розшифрування пісенного матеріалу.

Збірник Й. Роздольського – С. Людкевича «Галицько-руські народні мелодії» побачив світ у видавництві Наукового товариства ім. Шевченка в 1906–1908 рр. Зауважимо, що він став новаторським явищем в історії української музичної фольклористики. Адже у ньому С. Людкевич як редактор-упорядник уперше використав і втілив у практику власну культуро-жанрову систему народнопісенного фольклору, побудовану на його функції в житті народу та обставинах, при яких він виконується. У збірнику вперше використано фотографічний (максимально точний) спосіб транскрипції народних пісень. В основу систематизації пісенного матеріалу покладено структурний принцип – типічність пісенного вірша і мелодії, що дало можливість максимально визначити мелотипологію того чи іншого пісенного жанру. Адже до цього часу весь пісенний матеріал систематизувався за літературознавчим принципом, в основу якого було покладено сюжет пісні та його смислове наповнення (якщо останній був оправданий у словесному

¹Роздольський Йосиф Іванович народився 29 вересня 1872 р. в с. Доброводи нині Тернопільського р-ну Тернопільської обл. Закінчив Львівську духовну семінарію та Львівський університет (1897 р.). Працював викладачем у гімназіях міст Перемишль, Коломия, Львів. Автор збірників «Галицькі народні казки» (1895 р., 1900 р.), «Галицькі народні новели» (1900 р.), «Галицько-руські народні мелодії» (1906 р., 1907 р.). Записав 2987 народних пісень. Помер 27 лютого 1945 р. в м. Львові [4].

фольклорі, то в музичному він не виходив за рамки структурної типології та функціонування).

У збірнику «Галицько-руські народні мелодії» основний акцент зроблено на структурній типології, в основу якої покладено модель ритмічної будови вірша і мелодії. Такий принцип систематизації дав можливість поглянути на народну пісню не лише з точки зору її змістового наповнення, а й на жанрово-типологічні її ознаки. Власне такий принцип систематизації музичного фольклору став підставою для зарахування або визнання збірника «Галицько-руські народні мелодії» одним із перших європейських етномузикологічних видань.

До збірника Й. Роздольського – С. Людкевича «Галицько-руські народні мелодії» увійшла 1541 мелодія², а не 1526, як зазначено у деяких оглядових статтях дослідників народнопісенної творчості двох співавторів (до речі, увесь народнопісенний матеріал записаний на території Галичини – від надзбручанських земель до Західних Карпат у 1900–1902 рр.). Репрезентований у збірнику фольклорний матеріал зафіксовано у 59 селах і містечках, охоплених 21 повітом Галичини. Це доволі велика територія, яка до цього часу в такому обсязі мало обстежена.

На відміну від попередніх фольклорних видань, укладених за тематичним принципом, збірнику Й. Роздольського – С. Людкевича притаманний новаторський підхід у впорядкуванні матеріалу. Упорядники збірника при його систематиза-

²Уважно переглянувши порядкову нумерацію збірника, ми виявили деякі неточності, а саме: 16 пісенних зразків позбавлені усякого цифрування і виступають як варіанти до розміщених вище мелодій, хоча 13 із них утворюють віддалену спорідненість до попередніх і представляють інші субтрадиції. Ми зауважили, що порядковий номер 670 використаний двічі, а також не збережена чітка послідовність у нумерації при переході від закінчення першої частини до початку другої (перша частина закінчується 731 номером, а друга розпочинається 733).

ції взяли за основу єдність мелодії і тексту, зазначаючи, що «... з приводу упорядкування пісень за текстами легко зрозуміти, що така засада часто стає в практиці поверхова і одностороння, бо коли основою поділу мусить бути типічність пісень, то на неї в рівній мірі складається текст і мелодійна форма пісні, – два нерозлучні її елементи» [6, Т. 21, с. 10]. Отже, збірник «Галицько-руські народні мелодії» укладений за жанровими параметрами, наріжним каменем якого є типологічний принцип. Групування пісень у ньому було проведене за ритмічними типами вірша і строфи. Адже принцип класифікації пісень за їх ритмоструктурними ознаками, запропонований фінським ученим Ільмаром Кроном [7, с. 643–646], став актуальним на той час і дістав широке практичне застосування у музичній фольклористиці. Зокрема, в українському етномузикознавстві підхід до ритміки українських народних пісень як до основи упорядкування матеріалу мав свої передумови і був підготовлений фундаментальними працями Олександра Потєбні [8], Петра Сокальського [9]. У 1906 році, після позитивного відгуку Івана Франка, побачила світ праця Філарета Колесси «Ритміка українських народних пісень» [10], центральними розділами якої було вчення про музично-синтаксичну стопу (пісенне коліно) та класифікація пісенних типів вірша і строфи за їхніми ритмічними ознаками. Така концепція у впорядкуванні пісенного фольклору вперше практично була втілена у збірнику Й. Роздольського – С. Людкевича «Галицько-руські народні мелодії».

С. Людкевич при редагуванні пісенного матеріалу знав, що всяка класифікація і систематизація мелодій – справа надзвичайно складна, наголошуючи на цьому у вступній статті до збірника: «... Спершу при самім почині своєї роботи задумав я порядкувати пісні на основі мелодичного строю, починаючи з 2-тонних до таких, яких звукоряд переходить кварту, квінту, октаву і т. д. До того склонювала мене думка про теорію повстання мелодії на основі розширювання звукоряду (Сокаль-

ський). Але невдовзі пересвідчився я серед роботи, що таке поряdkування спровадило би крайню сумішку форм пісенних, бо звукоряд тепер у поодиноких випадках являється часто чимось випадковим, а творення та перетворювання форм виступає далеко виразніше і наглядніше на тлі елементу ритмічного, ніж виключно в тональній структурі» [6, Т. 21, с. 5]. Цей метод, глибоко опертий на аналітичну основу, значно підніс наукову вартість збірника. Він полегшує користування зібраним матеріалом, дає можливість швидкої орієнтації в ньому, визначає і підкреслює типові ознаки пісень та дає підставу до науково-порівняльного дослідження.

Весь матеріал збірника «Галицько-руські народні мелодії» поділено укладачами на 4 основні групи. У першій групі представлені обрядові пісні (1–216). До неї ввійшли весільні, обжинкові, колядки та щедрівки, гагілки та веснянки. Другу групу склали звичайні (термін С. Людкевича) пісні (217–1018) – суспільно-історичні, балади, любовні, сімейні, колискові. Третю групу складають танкові і споріднені з ними пісні – жартівливі (1019–1211). Четверта група представлена в збірнику напливовими (термін Станіслава Людкевича) піснями. До цієї групи входять набожні (дідівські), пісні напівписьменного походження, пісні народного польського походження (1301–1415). У кінці збірника окремо подані лемківські пісні (1416–1506) та додаток (1507–1526). У кожному із названих вище розділів проведено систематизацію пісень за типами вірша і строфи. У групі «звичайних пісень» вірші поділені на ізосилабічні (рівноскладові) та гетеросилабічні (нерівноскладові).

Редагування пісенного матеріалу позначене новаторськими, як на той час, методичними та технічними позначеннями (деякі з них актуальні і в сучасному транскрибуванні). Цікаві спостереження, що стосуються фіксації народної пісні засобами нотаційних знаків С. Людкевич відзначив у передмові: «... Народну пісню взагалі майже неможливо зовсім вірно і точно передати на нотний папір, що вона в своїх мелодичних

і ритмічних основах має багато прикмет не вповні відповідних до модерних нотних шаблонів так, що вже записуванням пісні в нашу нотну систему затираємо її характеристичні прикмети, заміняємо її лице» [6, Т. 21, с. 5]. Ще одна перешкода, яка не дає можливості повною мірою транскрибувати народну пісню, це та, як зазначав упорядник, що «... народні співаки співають пісню «природними тонами», тим часом, як наша нотна система знає тільки «темперовану» скалю, якої деякі тони незначно різняться від природних висотою» [6, Т. 21, с. 6]. С. Людкевич як тонкий аналітик не безпідставно зазначав, що ці неузгодження простежуються насамперед в інтервалах кварта в мінорних звукорядах, де вона вчувається то як чиста, то як збільшена, у несталій терції, яку в багатьох пізніших фольклористичних роботах іменовано нейтральною.

Автор передмови до збірника «Галицько-руські народні мелодії» одним із перших підмітив деякі стильові відмінності пісень ліво- і правобережжя України, наголосивши на тому, що «... українські пісні виявляють вищий, культурніший ступінь розвою музики народної, ніж галицькі, а тим самим український племінний елемент являється музикальнішим від галицького» [6, Т. 21, с. 15]. Тим же самим він відзначив, що «... галицькі мелодії... творитимуть цікавий матеріал для пильних збирачів і дослідників «первісних» народних мелодій...» [6, Т. 21, с. 15]. Зауважимо, що С. Людкевич виходив із аналізу пропонованого матеріалу й спостеріг асиміляційні процеси, що відбуваються у фольклорі у зв'язку з полонізацією та онімечуванням місцевих жителів. Будучи далеким від ідей окремішності, засудження чужорідних впливів, він зазначав, що «народ галицько-руський потрафить влучно усвоїти у своїй творчості і смакові всякі кращі культурні впливи, і перетворити їх зовсім оригінально» [6, Т. 21, с. 18].

У збірнику Й. Роздольського – С. Людкевича вперше серед збірників українських народних пісень з великою скрупульозністю при основній мелодії зазначені варіаційні відміни, яких

є значна кількість при деяких зразках. Це вказує на варіаційну природу українських народних пісень під час їхнього виконання. Зауважимо, що до виходу цього збірника ніхто інший з укладачів народних пісень з мелодіями таких варіаційних відмін не позначав. Власне саме й це вказує на новаторський принцип в нотації Людкевичем народних мелодій.

Серед пісенного матеріалу у збірнику «Галицько-руські народні мелодії» подано дві пісні, виконувані співаками на два голоси. Вони є першими фіксованими зразками, які репрезентують стилеві особливості народного багатоголосся західних областей України того часу. До речі, це двоголосся подано способом терцієвої втори, що сформувалося під впливом гармонічного способу мислення виконавців.

У Передмові С. Людкевич як її автор один із перших в українській музичній фольклористиці загострив увагу на нотації інтонаційно-ладової будови народних пісень. Він рекомендував виходити із того звукоряду, який фактично виступає в народній пісні, і відповідно виставляти ключові знаки. При цьому С. Людкевич відстоював і точність передачі темпу й абсолютної висоти інтонуювання пісні, виконуваної інформатором (хоча у більшості пропонованого матеріалу через недосконалість звукозаписуючої апаратури він цих позначень не застосовував). З цього приводу С. Людкевич зазначав: «... Вірне записування безоглядної висоти співаних мелодій може бути добрим показником голосового регістру у нашого народу. Вага докладного означення темпу лежить у тім, що поняття темпу містить у собі звичайно означення характеру пісні» [6, Т. 21, с. 9]. Але жодної з цих умов транскриптор не зміг дотриматися через недосконалість фонографа та позбавлення можливості особистого спілкування з інформаторами (автором записів народних пісень був Й. Роздольський). Зате значення фіксації темпу й абсолютної висоти у відтворенні народної пісні на той час у методичній літературі було явним випередженням наукових вимог, що стосувалися нотації народних пісень. Заува-

жимо, що до С. Людкевича ніхто інший з транскрипторів таких позначень не застосовував. Особлива новизна використаних у збірнику «Галицько-руські народні мелодії» методик полягає в тонкій заувазі й фіксації багатой мелізматичної і глісандування, які характерні для місцевої (галицької) виконавської манери і дають цінний матеріал для зіставлення з варіантами наступних фольклорних верств.

Попри значну наукову новизну збірник Й. Роздольського – С. Людкевича не позбавлений і деяких методичних огріхів. Зокрема, не зовсім аргументовано С. Людкевич як автор нотацій пісень підійшов до принципу в поділі пісенної мелодії на такти. Він використовував тактові лінії тільки після словесних періодів-цезур. Але якщо такий метод більш-менш відповідає пісням, що виконуються у говірковому характері, то у піснях із розвиненою і чіткою моторикою такий спосіб поділу на такти не є виправданим.

Збірник «Галицько-руські народні мелодії» є неповним у зв'язку з відсутністю в ньому текстів пісень, які, як зазначалося на одному із засідань Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, «із-за відсутності паперу планувалися бути виданими окремим томом» [11, с. 11].

Значну допомогу С. Людкевичу та Й. Роздольському у підготовці збірника надавали Іван Франко та Володимир Гнатюк. З цього приводу у статті «Іван Франко і музика» С. Людкевич згадував, як у 1905–1907 рр. під час редагування збірника «Галицько-руські народні мелодії» він звернувся з проектом щодо групування пісенного матеріалу до Івана Франка. І, замість відстоювання традиційного принципу у відборі народних пісень за тематичним принципом, І. Франко не тільки схвалив план групування за мелодико-ритмічною структурою, але й накреслив чітку схему відношення текстової тематики до мелодико-ритмічної сфери пісень. Там же І. Франко підкреслив: «... Пісні зв'язані з обрядовим культом, як веснянки, весільні ладкання, колядки, похоронні голосіння, а також такі

жанри, як дитячі ігрові та колискові пісні, утворили свою специфічну ритмічно-тональну структуру, не подібну до інших побутових пісень, і їх, очевидно, можна і треба виділяти в окремі групи, натомість усі інші побутові пісні (любовні, сімейні, балади, жартівливі) слід групувати не за змістом тексту, а за музично-тональною структурою, бо тут текст не може бути вирішальним критерієм, тут до однієї мелодійної структури підтасовуються тексти різного змісту, і навпаки – до того самого підбираються різні, неподібні мелодії. Тут мірилом групування мусить стати виключно музично-ритмічна і тональна форми» [12, с. 199–200].

У розмові про упорядкування збірника, як згадував С. Людкевич, І. Франко висловив ряд цікавих і глибоких спостережень над музичними особливостями різних жанрів і тим самим дав можливість зрозуміти не одне питання, яке до цього часу для упорядника було не зовсім осмисленим. Отже, з впевненістю можна констатувати, що зазначені вище принципи в упорядкуванні музичного фольклору, на яких був побудований збірник «Галицько-руські народні мелодії», не належали до винаходу одного редактора, а були узагальненням колективної думки членів Етнографічної комісії НТШ, до складу якої входили І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Колесса, та їх причетність до появи збірника, як видно зі спогадів С. Людкевича, була незаперечною.

Значення ритмічної концепції і принципів мелодичної типології для впорядкування пісенного матеріалу у збірнику було оцінено етномузикознавцями неоднозначно. Якщо І. Франко у рецензії на збірник зазначав, що «... се цінний початок в історії національної музики» [13, с. 178], то Климент Квітка під псевдонімом Тиміш Борецько зауважив: «... Найбільша прикмета аскетизму в труді Людкевича се те, що Людкевич в значній мірі добровільно зробив свою роботу сухою та безвідрадною для себе, а саме через прийняту класифікацію матеріалу... Через те маємо у збірнику Людкевича поміж нумерами найви-

щого інтересу і довгі нудні рядки безбарвних варіантів» [14, с. 15]. Хоча у листі з Євпаторії 26 травня 1908 р. до В. Гнатюка він зазначав: «... Після видання «Галицько-руських мелодій» я вважаю д. Людкевича за найзначнішого нашого музикального етнографа, і коли б він згодився поїхати в екскурсію, я б віддав йому субсидію без жодного вагання...» [15, с. 16]. З часом погляди Климента Квітки на систематизацію, запропоновану у збірнику «Галицько-руські народні мелодії», докорінно змінилися. На це вказують деякі його розвідки про ритміку народних пісень та особисті зізнання, зафіксовані у листі до Ф. Колесси від 11 червня 1923 р., де він зазначав: «... Я дуже шкодую пост фактум, що не додержував ритмічної систематизації в порядкуванні мелодій (свого збірника, виданого в 1922 р. – О. С.) і, друкуючи їх, я був певен, що будуть надруковані студії над ними» [1, с. 171].

Високо оцінив збірник Й. Роздольського – С. Людкевича «Галицько-руські народні мелодії» Ф. Колесса в доповіді, виголошеній 1909 р. на Першому українському просвітньо-економічному конгресі у Львові. У ній, зокрема, вчений опирався на збірник як на найоб'ємніше видання «... з усіх, які тепер появилися числом і якістю мелодій, збірник показує наглядно живучість української народної музики» [10, с. 242].

Глибоко наукову статтю-рецензію на збірник Й. Роздольського – С. Людкевича написав угорський учений-фольклорист Янош Шепреді, в якій, високо оцінюючи зібраний і систематизований за новим принципом пісенний матеріал, закликав угорців ширше знайомитися з українським фольклором. З цього приводу він зазначав: «Людкевич використав новий у музичній фольклористиці принцип групування пісень по типу мелодій, який зацікавив угорських вчених» [16, с. 78].

Від 1939 р. до 1990 р., у часи приєднання західноукраїнських земель до УРСР, здобутки місцевих учених-фольклористів через ідеологічну несумісність із радянською ідеологією ігнорувалися, а то й повністю ставали небажаними для вико-

ристання в тодішній науці. Їхні значні напрацювання в галузі українського народознавства залишалися поза увагою радянських науковців, а то й максимально применшувалися. І лише в період відновлення держави Україна праці галицьких фольклористів (у тому числі і Й. Роздольського) стали затребуваними українськими вченими-етномузикологами через їхню новизну як на рівні використовуваних ними методик, так і передових методологій. Тому Й. Роздольський як учений-фольклорист зайняв гідне місце в сучасній народознавчій науці. Його праці стали зразком для наслідування як під час записів народних пісень, так і під час їхнього розшифрування.

Висновки. Отже, Йосиф Роздольський як учений-фольклорист сьогодні займає одне з першорядних місць у сучасній фольклористичній науці і є зразком невтомного працелюбства в галузі записування і розшифрування українського фольклору. Прикладом у цьому повною мірою може послужити його збірник у співавторстві зі Станіславом Людкевичем «Галицько-руські народні мелодії». Насправді це видання – нове явище в класифікації та систематизації українського пісенного фольклору. Його новаторські принципи транскрибування народних мелодій дотепер є актуальними в підготовці фольклорних збірників наукового спрямування. У збірнику закладена нова концепція культуро-жанрової систематизації українського музичного фольклору, яка стала підґрунтям для започаткування наукового періоду в історії української музичної фольклористики. Підтвердженням цього є висока оцінка збірника, дана відомими українськими та зарубіжними фольклористами і етномузикознавцями – Іваном Франком, Климентом Квіткою, Філаретом Колесою, Петером Шефреді, які ставили його за приклад під час систематизації українських народних мелодій.

Література

1. Грица С. С. Людкевич – фольклорист. Творчість С. Людкевича; [упор. М. Загайкевич]. Київ, 1979. С. 164–183.
2. Луканюк Б. С. Культуро-жанрова концепція С. Людкевича: До постановки питання. Четверта конференція дослідників народної музики червононоруських (галицько-володимирських) та суміжних земель: Матеріали. Львів, 1993. С. 7–14.
3. Смоляк О. Слідами Осипа Роздольського у Західно-Подільській Наддністрянщині. Третя конференція дослідників народної музики червононоруських (галицько-володимирських) і суміжних земель. Матеріали. Львів, 1992. С. 102–103.
4. Довгалюк І. Осип Роздольський: Музично-етнографічний довідок. Львів: ТеРус, 2000. 154 с.
5. Назар Марія. Слово про Осипа Роздольського. Оповідання. Збараж: «Обрій», 2004. 48 с.
6. Галицько-руські народні мелодії: Етнографічний збірник видає етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка / Зібрав на фонограф Й. Роздольський, списав і зредагував С. Людкевич. Львів: Друк. Наукового товариства ім. Шевченка, 1906. Т. 21. Ч. 1. 177 с; 1908. Т. 22. Ч. 2. С. 177–384.
7. Kronn I. Welche ist die beste Methode um Volks- und volksmässige Lieder nach ihrer musikakischen (nicht textlichen) Beschaffenheit. Lexikalisch zu orden. Sammelbände der Internationalen Musikwissenschaft, IV. S. 643–646.
8. Потебня А. А. Объяснения малорусских и сродных народных песен: Колядки и щедровки. Варшава, 1887. Т. 2. 810 с.
9. Сокальський П. П. Руська народна музика. Київ: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і муз. літератури, 1959. 399 с.
10. Колесса Ф. М. Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу. Музикознавчі праці; [підгот. до друку, вступ. стаття і прим. С. Й. Грици]. Київ, 1970. С. 237–247.
11. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка: Львів: З друк. НТШ, 1906. Вип. 4. 428 с.
12. Людкевич С. Іван Франко і музика. *Дослідження і статті*; [упор. та відповідальний редактор доктор мистецтвознавства М. М. Гордійчук]. Київ, 1976. С. 198–202.

13. Франко І. Я. Бібліографія. *Літературно-науковий вісник*. Т. 38. Кн. 4. Львів, 1907. С. 178.
14. Борейко Т. (К. Квітка). Новітня українська музична етнографія. *Рідний край*. 1912. № 12. С. 15–19.
15. Матеріали рукописних фондів центральної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові. Фонд В. Гнатюка. Од. зб. 349. Арк. 16.
16. Мушкетик Л. Ю. Слов'янознавча проблематика угорської фольклористики кінця ХІХ – початку ХХ століть. *Слов'янське літературознавство і фольклористика*. Київ, 1987. Вип. 16. С. 70–78.

Oleh Smolyak

Ternopil

**YOSYPH ROZDOLSKYI – CO-AUTHOR WITH STANISLAV
LYUDKEVYCH OF THE FUNDAMENTAL COLLECTION “FOLK
MELODIES OF A GALICIAN-RUS”**

Abstract. *The author outlines Yosyph Rozdolsky's contribution to Ukrainian musical folklore at the beginning of the 20th century. In the article the innovative principles applied by the scholar together with Stanislav Lyudkevych in the systematization and transcription of the collection “Folk Melodies of a Galician-Rus” are highlighted. The material evaluating this collection by Ukrainian and international folklorists is analyzed.*

Keywords: *Yosyph Rozdolskyi, Stanislav Lyudkevych, Galician-Rus' folk melodies, systematization, transcription, song mate.*

Марія Євгеньєва

м. Тернопіль

КОНЦЕРТНО-ВИКОНАВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНДУРИСТА КОСТЯ МІСЕВИЧА

Анотація. У статті висвітлено концертно-виконавську діяльність бандуриста Костя Місевича у 1920–1940-х рр. Проаналізовано його творчі взаємини з бандуристом Дмитром Гонтою та іншими музикантами й культурно-просвітницькими діячами того часу. Подано основний репертуар, виконуваний К. Місевичем як солістом-бандуристом, так і ансамблістом. Звернено увагу на способи заохочення К. Місевичем молоді до гри на бандурі.

Ключові слова: Кость Місевич, концертно-виконавська діяльність, дует бандуристів, репертуар для бандури, гастрольні турне, концертні програми.

Постановка проблеми. В історію української музичної культури Кость Місевич увійшов як бандурист, педагог, теоретик, фундатор перших професійних форм бандурної освіти в галицько-волинських землях, майстер із виготовлення музичних інструментів. Він, як творча особистість, усе життя присвятив розвитку бандури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження творчої спадщини К. Місевича як бандуриста займалися українські вчені-музикознавці Дмитро Гонто [5, 6], Михайло Данилюк [7], Марія Євгеньєва [8, 9], Богдан Жеплинський [10], Оксана Легкун [16], Сергій Кіндзерявий-Пас-

тухів [13], Филимон Мелешко [18], Володимир Островський [20], Наталія Черницька [23] та інших. Найбільше фактологічного матеріалу віднайдено у Державному архіві Тернопільської області та архівах Почаївського і Кременецького краєзнавчих музеїв. Особливо це стосується конкретизації дат його біографії¹. Однак не повною мірою висвітлено концертно-виконавську діяльність К. Місевича не лише на західноукраїнських землях, але й поза їхніми межами.

Мета статті – висвітлити концертно-виконавську діяльність бандуриста К. Місевича у період 1920–1940-х рр. у контексті культурно-просвітницьких традицій Галичини та Волині.

Результати дослідження. Згідно зі свідченнями К. Місевича, вирішальну роль у формуванні його громадянсько-патріотичної позиції відіграла бандура: «Родився не для того, аби бути бандуристом, але мусів ухопитись, за бандуру, як за останню зброю, після того, коли українська влада та армія справу програла...» [18, с. 29].

Доля подарувала К. Місевичу вчителя – медвинського кобзаря Ан. Мітєя (1886–1921 рр.), який у революційні роки був активним натхненником стрімкого поширення кобзарської культури серед українського вояцтва².

У червні 1917 р. відбулося знайомство К. Місевича з козацьким інструментом. Згадуючи перші уроки гри на бандурі, К. Місевич зазначав: «Мітєй у ті часи грав по полках козакам.

¹Костянтин (Кость) Місевич народився 17 листопада 1890 р. у с. Лезнів (Хмельниччина) у багатодітній родині адвоката Теодора Місевича та Лукії Кучер. За часів Центральної Ради й Директорії був активним учасником творення Української держави, в період Гетьманату – почесним козаком у складі Першої Синьої Дивізії, виконуючи обов'язки комісара Подільської залізниці. У 1920-х рр. через нестабільну політичну ситуацію в Україні К. Місевич разом з Українським урядом і Армією С. Петлюри опинився на території Другої Речі Посполитої – спочатку у Збаражі, згодом – у Тарнуві Рава-Руського повіту [8, с. 55].

Запросивши Антона погостювати на свій хутір, упродовж місяця переймав від нього таємниці кобзарської науки. У грудні 1918 року у Києві на відкритті Трудового конгресу відбулася друга зустріч. У Кам'янці у місяці червні 1919 року – третя... <...> розказував, що попали у військову частину «Запорізька Січ» отамана Божка. Відступав з козаками на Тирасполь, а після через Румунію в Галичину» [19, с. 11–12].

Захопившись грою на бандурі під час національно-визвольного піднесення, згодом К. Місевич придбав інструмент, удосконалював гру та успадковував виконавські традиції мандрівних кобзарів.

Згадує побратим К. Місевича Филимон Мелешко: «Був він діловитим комісаром залізниць, а тепер же його енергія, а можливо й частина душі сиділа в обширному нутрі бандури. Він же не міг бути ніким іншим, як тільки талановитим бандуристом <...>. Коли брався за бандуру і приплющував свої сіро-блакитні очі, то здавався чомусь старим дідом. Коли ж торкався об струни, то знову змінювався, робивсь поважний» [18, с. 29].

У 1922–1928 рр. К. Місевич мешкав у передмісті Перемишля, де познайомився з українськими козаками, які були одночасно й малярами, членами товариства «Відродження», під керівництвом генерал-хорунжого, графіка-іконописця і бандуриста Б. Палія-Неїли. Серед них – П. Ковжун, П. Запорізький, М. Прасіцький, Л. Боровик, Д. Гонти. Деякий час К. Місевич був підручним малярів, які розписували церкви на території Польщі. Згодом він налагодив зв'язки з перемишльською групою української інтелігенції на чолі з видавцем і редактором тижневика «Український голос» (1920–1939 рр.) Д. Григоринським [8, с. 56].

²Гра сліпого бандуриста (Мітяя – М. Є) харківським і полтавсько-чернігівським способами вплинула на формування творчої особистості Костя Місевича [8, с. 56].

Оселившись біля с. Верхрата (присілок Мриглоди) Равського повіту (тепер Люблінське воєводство; Польща), К. Місевич упорядкував пасіку й відкрив майстерню з виготовлення бандур. Улас Самчук у праці «Живі струни. Бандура і бандуристи» зазначав: «Місевич був добрим не лише музикою, а й добрим майстром бандур і дуже спричинився до поширення бандурного мистецтва на західноукраїнських теренах [21, с. 77–78].

1923 р. К. Місевич створив дует із своїм учнем Дм. Гонтою і здійснював гастрольні подорожі Галичиною, Закарпаттям та Волиню. Це було викликано, з одного боку, необхідністю заробляти на прожиття, а з іншого – виразною зорієнтованістю бандуристів на національно-визвольні події 1917–1922 рр. Гаслом К. Місевича було: «бандуру в маси, бандуру в міста й села, в усі хати» [8, с. 57].

Географія концертних подорожей дуету була широкою. Перший виступ відбувся у містечку Медика Рава-Руського повіту, де зібрав поважну кількість слухачів. Концерти відбувалися один за одним у містах і селах Галичини (Сокаль, Станіслав, Коломия, Долина, Русів, Жовква, Львів, Дрогобич, Городок); Західного Поділля (Заліщики, Підволочиськ, Скалат, Тереховля); Волині (Луцьк, Рівне, Дубно, Кременець, Почаїв). Виготовленням афіш, розповсюдженням квитків, виробленням дозволу на проведення концертів у старостві займався тодішній адміністратор театрів, що крився під криптонімом «Н. Г.». Дует концертував у релігійні свята й вихідні дні [9, с. 274–275].

Концертні виступи К. Місевича й Д. Гонти склалися з трьох частин. На початку було коротке слово про бандуру, традиційні школи кобзарів, далі – по дві-три сольні пісні, дуети (народні пісні і танцювальні мелодії), а також думи, історичні пісні, виконання яких супроводжувалося короткими коментарями. У третій частині концерту – жартівливі пісні і танцювальні мелодії. На завершення концерту, що тривав близько півтори години, звучали рядки вірша «До кобзи» Пантелеймона Куліша.

Збереглися спогади Д. Гонти про зустрічі бандуристів із представниками української і польської інтелігенції. «Нас часто запрошували на празники і приймали священники, які працювали в «Просвіті» <...>. Попри політичну напругу, українці й поляки жили в повній злагоді, поважаючи звичаї одне одного. Окремі з проляків досконало володіли українською мовою та під час родинних свят співали українські пісні» [6, с. 268].

К. Місевич і Д. Гонта були бажаними гостями і співали «степових пісень» знаменитому новелісту Василю Стефанику з Русова, Євгенові Купчинському – славному на все Поділля, у свій час, цитристу і композитору, Андрію Чайковському – відомому українському письменнику, який проживав на тоді у Коломиї. Його синові Богданові Місевич власноруч виготовив бандуру й періодично навідувався до м. Сокаля, даючи меценатові лекції з кобзарства.

У час концертів у містечку Велдіжі біля Долини на Івано-Франківщині бандуристи зустрічалися і виступали перед родиною Василя Тисяка, а він натомість співав їм. Захопилися бандурою Богдан і Степан Ганушевські зі священничої родини, сини Михайла й Ірини з Угорників [9, с. 58].

У березні-травні 1925 р. до дуету Місевич – Гонта приєднався бандурист Данило Щербина, який активно співпрацював з відомим українським балетмейстером Василем Авраменком і як акомпаніатор брав участь майже у всіх концертах, що проходили у Південній Волині, зокрема й на Кременеччині.

Про концертно-просвітницьку діяльність новоствореного тріо (Місевич, Гонта, Щербина) ми довідуємося із тогочасної преси. 2 квітня 1925 р. в залі Народного дому у м. Львові відбувся виступ тріо на величному Шевченківському святі. Урочистий концерт організувало Товариство допомоги емігрантам з України на чолі з професором Іваном Огієнком. У добродійній акції-концерті, зокрема, брали участь співак Василь Крижанівський, піаніст О. Бобикевич, перший професійний

хор з українських емігрантів-наддніпрянців («Шістнадцятка») у Галичині під орудою диригента, музиканта і композитора Дмитра Котка. Вступне слово виголосив д-р Дмитро Донцов. Збір коштів від концерту передали студентам із Великої України. Рецензія на концерт була опублікована у часописі «Діло» [3, с. 1]

Влітку 1925 р. дует за участі К. Місевича й Д. Гонти з хором Д. Котка здійснив гастрольну подорож містами і селами Бережанщини. Про їхні концерти в м. Бережанах, які відбулися за сприяння польського товариства «Сокул» і тривали тиждень, засвідчують спогади Миколи Малиновського: «... він (Д. Котко) зі своїми солістами, бандуристами, читцями дав концерт у товаристві «Боян» (читальні «Просвіта»), <...> незабутнім залишилося виконання його пісні-канту «Про страшний Суд», яку глядачі сприйняли з особливим піднесенням. На фонд «Просвіти» Д. Котко пожертвував 300 злотих» [17, с. 185–186].

Варто зазначити, що стосунки К. Місевича з Д. Котком були не лише творчими, але й дружніми. Збереглися відомості про те, що К. Місевич виготовив для нього бандуру і давав лекції з бандурної гри. Зараз ця бандура зберігається у фондах (ЕП 24301) Музею етнографії, художнього промислу Інституту народознавства Національної академії України (НАН України, фонд дерева) Інвентарна книга № 14 МЕХП – записи в книзі за 1954 рік [8, с. 59].

Знаковим для дуету стало двотижневе турне з «Українським Наддніпрянським хором» під орудою Д. Котка Центральною Польщею (Краків, Варшава), містами Помор'я та Шльонська. За словами Д. Гонти, виконання українських творів викликало у польських слухачів «революцію» в їх уявленнях про українську музичну культуру, змінило ставлення поляків до українців. Гастролі завершилися концертом у залі Варшавської консерваторії, після якого артистам видали візи на виїзд до Німеччини [5, с. 12].

Заслуговує на увагу виступ дуету Місевич – Гонта у Варшаві (в залі міської ради) перед діячами польської та української культур, організований професором О. Лотоцьким. Серед присутніх були представники української інтелігенції з Галичини та емігранти з Великої України. Бандуру публіка вітала якнайсердечніше. Під час Жалобної Академії, присвяченої Симону Петлюрі, спеціальний посланець Ю. Пілсудського, міністр Ульрих у своїй промові зазначив, що «Польща зацікавлена національно-визвольною справою української держави, яка є найважливішою проблемою для майбутності Речі Посполитої» [5, с. 19].

Варто зазначити, що у цій акції Д. Гонта виступав з новою власноручно виготовленою бандурою та з власною піснею «Лети, моя думо» на слова Романа Купчинського («На чужині»). Окрему програму дует виконав для генералів-хорунжих Армії УНР Марка Безручка та Всеволода Змієнка, у якій були історичні та авторські пісні («Про Морозенка», «Чого плачеш, Україно», «Ой та зажурились стрільці січовії», «Ревуха» Тимоша Падури) [9, с. 322].

Слова вдячності слухачів та рецензії фахівців на виступи дуету бандуристів сприяли його популяризації в Польщі. Український Центральний Комітет УНР (заснований 1921 р., голова М. Ковальський), що перебував на той час у Варшаві, сприяв бандуристам в отриманні дозволу (ліцензії) на концертні виступи без обмежень по всій Польщі нарівні з польськими концертними колективами.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у Варшаві, як одному з центрів української політичної еміграції, активізувалася діяльність молодих українських бандуристів. Серед них – Л. Грабина, В. Куриленко, В. Штуль, Ю. Клевчучський, М. Теліга з дружиною Оленою та інші. Концертні подорожі дуету Місевич – Гонта часто перехрещуються з виступами вище названих бандуристів [8, с. 60].

К. Місевич разом із Д. Гонтою концертували селами й містечками Східної Галичини. У вільний від виступів час бандуристи

виходили за містечко Гримайлів, до старої козацької могили з великим хрестом, сідали біля неї й співали «степових» пісень, збираючи чимало слухачів. Упродовж дня розмальовували церкви, а у вечірній час створювали театральні гуртки, готували вистави. Зокрема учасники Гримайлівського гуртка поставили п'єсу «Невольник» Т. Шевченка, де головну роль Степана виконав один із учасників дуету Дмитро Гонта. [9, 323].

Дует бандуристів був частим гостем українських навчальних закладів: гімназій (Луцьк, Рівне, Кременець, Бережани); духовних семінарій (Львів, Перемишль, Станіслав, Кременець); жіночих (Яворів, Львів) та чоловічих монастирів (Унів, Жовква, Бучач, Почаїв). Деякі епізоди з музично-концертних виступів дуету на Волині висвітлив луцький часопис «Українська нива»: «В залі української гімназії в Луцьку відбувся гостинний виступ кобзарів К. Місевича і Д. Гонти, які відспівали під акомпанемент бандури десять народних і козацьких пісень, сім історичних без акомпанементу та кілька жартівливих» [1, с. 5].

Пам'ятним для бандуристів залишився й концерт у Кременецькому ліцеї 1927 р. Після їхнього виступу відбулася творча зустріч з місцевою інтелігенцією у книгарні Наукового товариства імені Т. Шевченка. Серед поціновувачів бандурного дуету була Маргарита Боно (Бжеська), вихованка Київської консерваторії, колишня співачка хору Олександра Кошиця. Вона запросила К. Місевича до себе на хутір, де виконала у власному фортепіанному супроводі кілька волинських народних пісень. Згодом Маргарита стала його дружиною, від якої він записав багато цікавих пісень і аранжував їх для бандури [9, с. 323].

Незабутнє враження на дует Місевич – Гонта справила зустріч зі сліпим лірником (можливо Колобовим) перед Почаївською лаврою. Він виконав для них кант «Про Почаївську Божу Матір» та чумацькі пісні. Прослухавши пісні, бандуристи запросили лірника на свій концерт, що відбувся у монастирській залі [5, с. 16].

Згодом бандуристи виступили в Шумську, Вишнівці, Збаражжі. У Львові їх чекала приємна несподіванка. В редакції часопису «Новий час» митці отримали два примірники збірки для бандури «Наша пісня» Михайла Теліги, виданої Товариством «Кобзар» у Празі, з цікавими для них дедикаціями: «Тільки на бандурі можна передати настрої душі українського народу, його національну свідомість <...>, а майбутні покоління скажуть вам Спаси Біг!» [5, с. 16]. Таким подарунком Місевич і Гонта були дуже втішені, бо отримали не тільки чимало цікавих п'єс для бандури, але й визнання своєї праці проф. Григорієм Омельченком, головою товариства «Кобзар».

З хвилюванням чекав дует на зустріч із львів'янами, адже, крім широкого кола шанувальників бандури, у місті працювали відомі діячі української культури: етномузиколог Філарет Колесса, композитори Станіслав Людкевич, Василь Барвінський, Ярослав Ярославенко, художник Олекса Новаківський, скульптор Сергій Литвиненко, подружжя Марія та Дмитро Донцови та інші. Згодом дружина Д. Донцова у своїй книзі спогадів описала цю зустріч із К. Місевичем, який приїжджав з бандурою і влаштовував домашні концерти [2, с. 82].

Про концертно-просвітницьку діяльність дуету бандуристів на Львівщині довідуємося також із часопису «Боян», де було зазначено: «довгоочікуваний концерт бандуристів відбувся у залі Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові. До програми увійшло 24 музичні композиції. Особливе враження на слухачів справило виконання історичних пісень і дум <...> Про Байду, Про зруйнування Січі, Про Палія та Мазепу. Крім сольних, музиканти відіграли кілька танкових мелодій» [22, с. 8].

У газеті «Діло» за 1929 р. було зафіксовано, що крім традиційних дум, виконаних дуєтом на особливу увагу заслуговувала інтерпретація бандуристами кантат «На смерть Шевченка» та «Б'ють пороги» М. Лисенка, канта «Про Почаївську Божу Матір» К. Стеценка, а також народні танці («Гайдук», «Полтавський», «Кубанський», «Запорозький», «Харківський»), які бандуристи виконували в дуєті [14, с. 4].

У часописі «Новий час» зазначено, що «з повним моральним і матеріальним успіхом» проходили концерти бандуристів Місевича та Гонти у Львові. Від концерту артисти отримали по 500 злотих» [5, с. 15]. А в газеті «Діло» за 1931р. було подано, що у Львові відбувся концерт 15 травня в залі Інституту ім. М. Лисенка. Програма виступу складалася з трьох частин і включала низку історичних, побутових та сатирично-гумористичних пісень, набожних, народних танців [15, с. 4].

У 1929 р., після одруження, К. Місевич оселився у с. Млинівці (на Кременеччині). Разом із дружиною, яка під його керівництвом опанувала гру на бандурі, він брав активну участь в урочистостях кременецько-почаївської «Просвіти». Культурно-мистецька діяльність подружжя Місевичів включала організацію шевченківських концертів, що відбувалися за участі ансамблю бандуристів під орудою К. Місевича. Із луцьких часописів дізнаємося про виступ цього колективу на Шевченківській Академії у Кременці, з яким бандурист виконав думу «Вилітали орли» [24, с. 6].

У 1938 р. подружжя Місевичів брало участь у «Вечорі пам'яті Шевченка», що відбувся у Почаєві. Концертна програма бандуристів включала твори: «Вночі на могилі», «Ой Морозе-Морозенку», «Гей, на горі Січ іде» (мелодія), «Ой нема, нема», «Їхав стрілець на війноньку», «Гей, чого ж ти дубе», «За лісом не бачу», «Стоїть явір над водою», а ще «Харківська» – мелодія, «Подольська» – мелодія, «Подільський козачок» – мелодія [8, с. 63].

Сімейний дует був постійним учасником концертів Академій на честь Симона Петлюри, Михайла Грушевського, також присвячених пам'яті Лесі Українки, Івана Франка або видатним історичним подіям. У цей час Кость Місевич виступає як лектор кременецько-почаївської культурно-освітньої секції «Просвіта», а також як акомпаніатор учнівським ансамблям і просвітницьким хорам. Він налагодив контакти з місцевими культурно-громадськими діячами (О. Волошин, О. Глушко, С.

Жук, Б. Козубський, С. Скрипник), що виступали як лектори [16, с. 5].

К. Місевич підтримував творчі стосунки з учителями української мови і літератури Софією Орловською з Української гімназії, Филимоном Кульчинським з Української духовної семінарії м. Кременець та членами музично-драматичної секції кременецької «Просвіти». Зокрема з бандуристом і режисером Григорієм Березовським, уродженцем Єлисаветграду (тепер Кропивницький). Останній мав чималий досвід діяльності на театральній ниві та в організації аматорських колективів, виступаючи на сценах Львова, Дрогобича, Ужгорода, Перемишля [9, с. 324].

Водночас К. Місевич підтримував зв'язки з діячами Українського театального товариства ім. Лесі Українки у Луцьку, зокрема, бандуристом і вчителем української мови в місцевій гімназії Модестом Левицьким та артисткою-бандуристкою Ганною Білогуб, яка заснувала (разом із М. Левицьким) перший гімназійний гурток бандуристів [23, с. 55]. У 1950-х рр. Г. Білогуб сприяла організації Струсівської капели бандуристів «Кобзар» на Тернопільщині [8, с. 123].

У 1938 р. у Львові К. Місевич брав участь у проведенні тижня Пам'яті до 20-річчя бою під Крутами. Йому було доручено підготувати концерт об'єднаної капели бандуристів. У залі Академічного Дому відбулося відкриття пам'ятної меморіальної таблиці на честь героїв-студентів. У великій залі Народного Дому відбулась святочна академія, в якій «вперше в історії з великим успіхом виступила на наших землях капеля українських бандуристів під орудою Місевича» [11, с. 2]. У цьому заході брали участь бандуристи з Галичини й Волині. Серед них – Я. Бичківський, С. Малюца, Ю. Сінгалевич, Ф. Якимець, К. Місевич, М. Бохотниця, Д. Стопкевич, а ще невідомий аматор. Ансамбль мав величезний успіх, як і сольні номери К. Місевича та Д. Гонти. У виконанні бандуристів звучали стрілецькі пісні, а також інструментальні твори.

Після вересневих подій 1939-го р., приходу на західноукраїнські землі радянської влади К. Місевич з дружиною емігрували до Польщі (м. Холм). Бандурист став співорганізатором і учасником мандрівного театру «Заграва» М. Демо-Довгопільського. У жовтні 1940 р. на запрошення Проводу Холмської української гімназії К. Місевич очолив клас бандури, що налічував понад 30 учнів [20, с. 10].

Про викладання бандури К. Місевичем в Українській гімназії яскраво свідчать спогади гімназиста Сергія Кіндзерявого-Пастухова, одного з найкращих його учнів: «він (Місевич) зразу ж сказав мені, що сподівається мати мене у складі ансамблю, про який мріяв, показав основні вправи і обдарував бандурою своєї роботи» [13, с.52].

У Холмі К. Місевич утворив квартет (разом із дружиною Маргаритою, Сергієм Кіндзерявим-Пастуховим та Леонідом Кострицьким). Ансамбль виступав на запрошення Жіночої секції при Українському Комітеті Допомоги. Концертні програми супроводжувались доповідями, які перетворювалися на науково-практичний звіт на тему бандури і, залежно від підготовленості аудиторії, могли варіюватися. Концерти були ілюстровані історичними думами та піснями («Про зруйнування Січі», «Про Морозенка», «Про Байду», «Стоїть явір над водою»), низкою танцювальних і жартівливих композицій у виконанні бандуристів [8, с. 52].

Показовим був виступ тріо за участі подружжя Місевичів та Кіндзерявого-Пастухова в рамках Великого шевченківського концерту, який відбувся у березні 1941 р. в м. Холм. Участь бандуристів у мистецькому заході була зафіксована не лише на світлинах, але й на грамплатівках. С. Кіндзерявий-Пастухів відзначав «... прекрасний технічний рівень виконання Костя Місевича, його яскравий виконавський стиль з невеликим діапазоном голосу (другий тенор). Пані Місевич – прекрасне сопрано, <...> грала варіанти другої бандури, майже не використовуючи лівої руки. Я – баритон з бандурою, що мала пересічні, трохи глухуваті приструнки і розкішні, соковиті, глибокі

баси» [13, с. 72–73]. Тріо гастролювало доволі часто. Не раз за участю артистів театру і танцюристів.

Влітку 1941 р. подружжя Місевичів повернулося до Млинівців. У червні 1941 р. ім'я митця з'явилося у списку викладачів Кременецької музичної школи, що розташовувалася у тогочасному приміщенні Просвіти. Тоді ж Кость Місевич, уже надрайонний провідник ОУН, часто їздив селами й містечками Кременеччини, згодом тримав зв'язки із загонами УПА Крука, Хрона, Вихора, Осипа, Яворенка. Як згадував повстанець Михайло Данилюк, «...бандуру на Крем'янецьчину повернув Кость Місевич. Він осів у Млинівцях <...> і заговорив струнами до всіх <...> до усієї Волині. Учив любови, великої любови, прославляв відвагу. Будив струнами в молодечих душах усе, що було приспане сотнями років. Його слухали і ним захоплювалися повстанці, перед якими виступав з великим і різноманітним репертуаром: «Встає хмара з-за лиману», «Про Максима Залізняка», «Про Кривоноса», «Ой горе тій чайці» тощо. Свої сольні концерти закінчував власною «Молитвою за Україну» [7, с. 176–180].

У час героїчної боротьби УПА К. Місевич не лише продовжував славні традиції українських козаків-бандурників із минулих століть, а й склав своє життя на вівтар Батьківщини [4, с. 1185]. Загинув віртуоз-бандурист К. Місевич 11 вересня 1943 р. трагічно, потрапивши до рук німецьких окупантів.

Висновки. Отже, концертно-виконавська діяльність К. Місевича як соліста-бандуриста і ансамбліста мала велике значення для культурного ландшафту Галичини й Волині. Це особливо проявилось у ряді концертів (як сольних, так і ансамблевих) не лише у краї (Львів, Дрогобич, Долина, Заліщики, Бережани, Тернопіль, Кременець, Луцьк, Рівне, Почаїв, Скалат), а й поза його межами, на теренах Польщі (Лодзь, Краків, Варшава, Холм). Це вказує на великий успіх, який мав К. Місевич як бандурист серед слухацької аудиторії. Саме він сприяв зацікавленню молоді музикуванням на бандурі, залишив неоцінений внесок в мистецтво бандурного виконавства не лише в Україні, а й поза її межами.

Література

1. Бандуристи. *Українська нива*. 1928. Ч. 85–86. С. 5.
2. Бачинська-Донцова М. Теліги (Жмут спогадів). *Літературно-Науковий вісник – Регенсбург: «Українське слово»*, 1948. Річник XXXII. Кн. I. С. 78–90.
3. Великий Шевченківський концерт. *Діло*. 1925. Рік XLII. Ч. 74 (10457). С. 1.
4. Гальченко В. Кость Місевич – кобзар, який загинув в УПА. *Визвольний шлях*. 1975. № 10. С. 1184–1185.
5. Гонта Д. Бандурист Кость Місевич. Спогади. Київ, 1955. листопад. С. 1223.
6. Гонта Д. Бандурист Кость Місевич. Спогади. Київ, 1955. січень. С. 268–276.
7. Данилюк М. Повстанський записник: [Відпов. ред. Харченко І. М.]. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, Фундація ім. О. Ольжича, 1993. С. 176–182.
8. Євгенєва М. В. Формування бандурного мистецтва Тернопільщини: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17. 00. 03.: Львівська нац. музична академія ім. М. Лисенка. Львів, 2017. 291 с.
9. Євгенєва М. Кость Місевич: мистецький внесок у розвиток українсько-польських взаємин. *Діалог двох культур = Dialog dwuch kultur*. VIII міжнародні зустрічі музейників. X міжнародні зустрічі літераторів. X міжнародні зустрічі науковців. V фотопленер. XV warsztaty kulturowo-artystyczne dla polakow z Ukraine w Bolestraszcach 20-30 wrzesnia 2013. Р. 8. Зош. 1/2 Warszawa – Lublin, 2014. С. 318–329 : фот.
10. Жеплинський Б. Бандурист, Патріот і Борець (Костянтин Місевич). *Кобзарськими стежинами*. Львів, 2002. С. 59–63.
11. За вами, борці, нові сотні йдуть. *Свобода*. Нью-Йорк, 1938. 19 березн. Ч. 64. С. 2.
12. І. Н. Свято Шевченка в Лодзі. *Діло*. 1931. Ч. 110. 20 травн. С. 4.
13. Кіндзерявий-Пастухів С. Про себе. *Ювілейний Альбом Школи кобзарського мистецтва в Нью-Йорку*. Нью-Йорк, 1978. С. 72–73.
14. Кобзарі-бандуристи у Львові. *Діло*. 1929. Ч. 88. 23 квітн. С. 4.
15. Концерт бандуристів Місевича й Гонти. *Діло*. 1931. Ч. 110. 20 травн. С. 4.
16. Легкун О. Сторінки життя та концертна діяльність Костя Місевича. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. Тернопіль; Київ, 2006. № 1 (6). С. 3–6.

17. Малиновський М. Задіяний в просвітницькій роботі. *Бережанська гімназія. Сторінки історії. Ювілейна книга* / Підбір, упорядкування та редакція текстів і фотоматеріалів Надії Волинець. Бережани–Тернопіль: Джура, 2007. С. 185–186.
18. Мелешко Ф. Бандурист. *Літопис Червоної Калини*, 1936. квітень. Ч. 4. С. 29–32.
19. Місевич К. Бандурист Антін Мітяй. *Літопис Червоної Калини*. 1931. IX. С. 11–12.
20. Островський В. Бандура в Холмщині. *Краківські вісті*. 1940. 24 листопад. Ч. 128. С. 10.
21. Самчук У. Живі струни (Бандура і бандуристи). *Детройт: Видання капелі бандуристів ім. Т. Г. Шевченка*, 1976. 468 с.
22. Сольчаник В. Дописи. *Боян*. Дрогобич, 1929. Ч. I, червень. С. 8.
23. Чернецька Н. Г. Бандурне мистецтво в контексті музичної культури Волині XX – початку XXI ст.: дис. ... канд. мистецтвознавства. 26.00.01. Київський національний інститут культури і мистецтв. К., 2012. 234 с.
24. Шевченкове свято в Кременці. *Волинське слово*. 1937. № 1. С. 6.

Maria Yevgenyeva

Ternopil

CONCERT-PERFORMANCE ACTIVITY OF BANDURIST KOST' MISEVYCH

Abstract. *In the article the concert-performance activity of bandurist Kost' Misevych in the 1920s – 1940s is analysed. His creative cooperation with bandurist Dmytro Honta and other musicians and cultural-educational figures of that time are analyzed. The main repertoire performed by Kost' Misevych as a soloist-bandurist and ensemble player is presented. Attention is drawn to the methods used by Kost' Misevych to encourage youth to play the bandura.*

Keywords: *Kost' Misevych, concert-performance activity, bandurist duet, bandura repertoire, concert tours, concert programs.*

Лілія Проців

м. Тернопіль

ВАСИЛЬ БАРВІНСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР, ВИКОНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ

Анотація. У статті розкриваються основні напрями творчої діяльності композитора, педагога, громадського діяча Василя Барвінського. Висвітлюється композиторська творчість митця, зважується його внесок у розвиток жанру камерно-інструментальної музики в Україні, досліджується виконавська та педагогічна діяльність композитора, з'ясовуються педагогічні погляди, піаністичні засади митця як засновника та продовжувача традицій вітчизняної піаністичної школи.

Ключові слова: композиторська творчість, камерно-інструментальна музика, виконавська діяльність, педагогічна діяльність, педагогічні погляди.

Постановка проблеми. Осягнення проблеми людської долі пронизує історію культури та освіти від античних часів до періоду тлумачення долі як етичного шляху у протистоянні несправедливостям буття. В людині закладений великий світ бажань, мрій, сподівань, віри, а також значні потенційні можливості для їх реалізації. Однак життєва доля більшою мірою визначається зовнішніми чинниками, історичними та соціальними обставинами. На особливу увагу в історії музичної культури та освіти України ХХ ст. заслуговує творча

постать композитора, виконавця та педагога Василя Барвінського, діяльність якого відзначається широтою і багатогранністю. Композиторська творчість митця увійшла до скарбниці європейської музичної культури. Як виконавець і педагог він започаткував традиції вітчизняної піаністичної школи. В. Барвінський як талановитий композитор, вчений-музикознавець і критик, організатор музичного життя, професор, директор Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка, згодом Львівської державної консерваторії, розвинув вітчизняну музикознавчу думку, був активним організатором музичного життя, відстоював професійні засади розвитку української музичної культури та освіти. Василь Барвінський належить до тих представників галицької інтелігенції, хто вже в молоді роки усвідомив свій громадянський обов'язок і все своє життя присвятив служінню українській музичній культурі та освіті, боротьбі за їхнє утвердження. Він розділив драматичну долю свого народу, пройшовши через усі випробування заслання в таборах і творчого забуття. Але справу композитора продовжують його учні та послідовники, наступні покоління молодих митців, яким близькі його громадянські, мистецькі, педагогічні та моральні засади.

Історико-теоретичною основою дослідження стали спогади Василя Барвінського, мемуарна та публіцистична спадщина колег-сучасників та учнів композитора – Василя Витвицького, Станіслава Людкевича, Нестора Нижанківського, Дарії Гординської-Каранович, Олега Криштальського, праці сучасних вчених-музикознавців Наталі Кашкадамової, Любові Кияновської, Уляни Молчко, Стефанії Павлишин, Марії Ярको.

Мета дослідження: охарактеризувати творчу спадщину Василя Барвінського – композитора, виконавця, педагога, видатного представника музичної культури України ХХ ст.

Результати дослідження. Василь Барвінський народився 20 лютого 1888 р. в місті Тернополі, в родині видатних діячів української культури Олександра та Євгенії Барвінських.

Художній світогляд митця формувався на зламі XIX і XX ст. в атмосфері активізації національного і культурно-мистецького руху в Галичині та музичного життя Праги. Окрім представників галицької творчої інтелігенції, родина Барвінських підтримувала близькі стосунки з Миколою Лисенком. Молодому Василеві пощастило зустрітися з ним в батьківському домі, що вплинуло на подальший вибір професії, мистецькі вподобання майбутнього композитора. Творча діяльність В. Барвінського бере початок з 1909 р., з часу написання прелюдій для фортепіано.¹

В особі В. Барвінського органічно поєдналися вміння komponувати, інтерпретувати музичні твори, навчати студентів піаністичної майстерності, характеризувати виконавську та композиторську творчість інших митців. Різні грані його обдарування існували нероздільно, гармонійно доповнюючи та збагачуючи одна одну.

Композиторську, концертну та педагогічну діяльність В. Барвінський розпочав, навчаючись у Празі, і продовжив піс-

¹Василь Барвінський навчався у Львівській музичній школі у класі фортепіано К. Мікулі, одного з кращих учнів Ф. Шопена. Згодом – у класі професора консерваторії Галицького музичного товариства, чеха В. Курца, з чиєї ініціативи продовжив здобувати музичну освіту в Празькій консерваторії у педагогів І. Гольфельда та В. Новака. Одночасно В. Барвінський вступив до Карлового університету, в якому слухав лекції відомих чеських музикознавців З. Неєдли та О. Гостинського. Після закінчення студій він активно концертує і займається приватною педагогічною практикою в Празі. З поверненням на батьківщину В. Барвінський отримує посаду професора й очолює Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка. З 1915 до 1939 року він – директор та професор Вищого музичного інституту ім. Лисенка, з 1939 – Львівської державної консерваторії. 1948 року В. Барвінський був заарештований та засланий до мордовських таборів. Після повернення (1958 р.) і до кінця життя (1963 р.) митець провадив приватну творчу та педагогічну діяльність [1].

ля повернення на батьківщину. Митець писав твори в жанрах симфонічної, хорової та камерної музики. Найбільш презентабельним симфонічним твором композитора є «Українська рапсодія» (1911 р.) для великого складу симфонічного оркестру. Вперше твір був виконаний 1914 р. у Відні. Наступним симфонічним твором композитора стала «Увертюра-поема» до майбутньої опери «Ой не ходи, Грицю, та й на вечерниці» (або «Маруся») на лібрето Богдана Лепкого (задум опери так і не був реалізований) [1, с. 52]. Відомим твором за участю симфонічного оркестру В. Барвінського є Концерт для фортепіано з оркестром *фа* мінор. Прем'єрне виконання твору відбулось у м. Львові 5 березня 1939 р. на Шевченківському концерті. Першим виконавцем твору став учень В. Барвінського, піаніст та педагог Роман Савицький, оркестром диригував Микола Колесса [2, с. 146]. У наші дні твір неодноразово виконувався симфонічними оркестрами Львівської та Тернопільської обласних філармоній під орудою народного артиста України, професора Юрія Луціва та заслуженого діяча мистецтв України Мирослава Кріля. Солістами були народна артистка України, професорка Марія Крушельницька та народна артистка України, професорка Оксана Рапіта.

В. Барвінський – автор хорових творів великих та малих форм. До творів великих форм належить «Кантата в честь Митрополита Шептицького», «Українське весілля» (1914 р.) – музично-етнографічна картина для мішаного хору та вокального квартету в супроводі фортепіано в чотири руки, кантата «Заповіт» на слова Тараса Шевченка для чоловічого, мішаного хору, соло баса в супроводі фортепіано в чотири руки (1917 р.), згодом створена версія із симфонічним оркестром, «Наша пісня, наша туга» на слова С. Черкасенка для мішаного хору з симфонічним оркестром (1933 р.) та інші. Композитор створив також хорові мініатюри на слова Богдана Лепкого, Романа Купчинського, Максима Рильського та інших. Серед камерно-вокальних творів композитора – солоспіви для го-

лосу в супроводі фортепіано на слова Б. Лепкого, П. Куліша, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, О. Кониського, Г. Гейне, обробки українських народних пісень, твори для голосу, скрипки і фортепіано. Частина творів донині вважається втраченою [1].

Значний внесок В. Барвінський зробив у розвиток жанру камерно-інструментальної музики в Україні. Перші зразки інструментальної ансамблевої музики були створені композитором під час навчання у Празі 1910 – 1911 рр. Це – два фортепіанні тріо: *мі-бемоль* мінор для фортепіано, скрипки і віолончелі у трьох частинах (нині втрачене) та Фортепіанне тріо *ля* мінор у трьох частинах, в яких В. Барвінський продовжив традиції української камерно-інструментальної творчості, започатковані М. Лисенком. Окрім фортепіанних тріо, композитор написав також Струнний квартет для молоді, Фортепіанний квінтет та секстет. Секстет для двох скрипок, альту, віолончелі, контрабаса і фортепіано був створений композитором у роки Першої світової війни і присвячений пам'яті М. Лисенка. Твір написаний у формі варіацій на власну тему композитора, який «як у темі, так і у варіаціях ... намагався якнайбільше передати дух української музики не тільки в мелодиці, а й у гармонії, і в інструментальному викладі» [3, с. 402]. Нотний текст фортепіанного секстету був втрачений та відновлений автором з пам'яті уже в похилому віці. В ансамблевих творах В. Барвінського музична мова відзначається широкою мелодикою, вишуканістю гармонічного вислову, майстерністю у побудові форми та розвитку музичної тканини. Станіслав Людкевич писав: «Твори Барвінського приваблюють мелодичною красою і ліричною витонченістю, майстерністю варіаційного й поліфонічного розвитку, що так тісно пов'язуються з національними особливостями української музики» [3, с. 402].

Важливе місце у творчості В. Барвінського займає фортепіанна музика. Ще у період навчання в Празі композитор написав свої перші твори для фортепіано: Прелюдії, Варіації до

мінор, Сонату для фортепіано *до-дієз* мажор у трьох частинах, що засвідчило велику любов і шану композитора до інструмента [1, с. 8]. Упродовж всього життєвого шляху В. Барвінський писав твори для фортепіано, які вирізняються самотутнім та витонченим звучанням. У вокальних та камерно-інструментальних творах партія фортепіано також написана з великою майстерністю й особливим натхненням. Саме роялю композитор звиряв свої найбільш сокровенні думки та почуття. «І справді, фортепіано, цей найінтелігентніший повірник новітньої музики від часів Шумана й Шопена став для Василя Барвінського тим знаряддям, яким він найлегше висказувався, в якому найкраще виявлялася творча думка і сила його таланту, тією стихією, в якій його поетичний лет почував себе так природно, як пташка у повітрі чи риба у морі. Тим, чим був хор для наших староцерковних композиторів від Бортнянського до Вербицького, або й для Стеценка чи Леонтовича (не Лисенка !), тим для В. Барвінського стала інструментальна, спеціально ж фортепіанно-камерна сфера музики, яка квантитивно і квалітативно становить у нашого композитора левину частину його творчості», – писав з нагоди 30-ліття музичної діяльності В. Барвінського його старший колега та сучасник Станіслав Людкевич [3, с. 365].

Прелюдії для фортепіано (1908 р.) написані В. Барвінським у двадцятирічному віці як завдання з композиції педагога Вітєзслава Новака. Уже в зрілому віці композитор згадував: «З цього часу я вступив на більш серйозний творчий шлях, хоч мої теоретичні відомості обмежувалися покищо закінченням гармонії, після чого Новак примусив мене студіювати українські народні пісні і гармонізувати їх не з точно випрацюваним голосоведенням, а тільки, так сказав би, «підмальовувати гармонічне тло» ... При написанні прелюдій Новак піддавав мені не раз їх музичний характер, чи зміст («напишіть тепер пасторальну прелюдію, тепер – хоральну, технічну, або героїчну і т. п.»)» [4, с.139]. Автор прелюдій був здивований популярністю

п'єс і не збирався їх публікувати. Усі прелюдії різні за характером та способом втілення музичного задуму, проте уже перші зразки творчості митця засвідчують індивідуальні риси його композиторського стилю. С. Павлишин зазначає: «...уже тут кристалізуються характерні індивідуальні риси почерку Барвінського. Комплекс елементів, що охоплює пізньюромантичні стильові риси, притаманну іпресіонізмові колористичність та український тип мелодики і спосіб розвитку, складають єдине ціле» [1, с. 18]. Саме ця єдність спонукає сучасних дослідників творчості Василя Барвінського вести мову про Прелюдії як циклічну форму, яка втілює окрему внутрішню драматургію та логіку структурування творів як єдиного цілого, «як певної тяглості ідейно-образного ряду» [5, с.78]. За стильовими ознаками Прелюдії є яскравим прикладом втілення неоромантичних та імпресіоністичних тенденцій з використанням народнопісенних музичних традицій. Прелюдії стали першим опублікованими творами композитора та здобули велику популярність серед піаністів-виконавців.

Фортепіанний цикл «Канцона (пісня). Серенада. Імпровізація» (1911 р.) знаменує зрілий період творчості В. Барвінського. В циклі впевнено проявляється індивідуальний творчий стиль композитора, який поєднував нерозривний зв'язок з українською народною музичною традицією та мистецькі новації початку ХХ ст. Композитор згадував: «В тих творах я захопився більш сміливою, як дотепер гармонією, тому-то вони відійшли від українського духа, за винятком першого – «Пісні» [4, с.141]. Менш відчутний національний колорит і у фортепіанному циклі «Любов» (1914 – 1915 рр.), створеному у Празі та присвяченому майбутній дружині Наталі Пулюй. Характер музики узагальнено-романтичний. Драматичний характер циклу спричинили тодішні обставини життя композитора: події Першої світової війни, тривале перебування за кордоном, розлука з нареченою, яка опинилася в окупованому російськими військами Львові [4, с.145]. Монотематичний

цикл «Любов» складається з трьох частин: 1. Самота – туга любові; 2. Серенада; 3. Біль – бій, перемога любові. В основі усіх частин циклу одна музична тема. Головний мотив твору проходить гармонічні, фактурні, ладові, жанрові трансформації. Безпосередньо чи більш віддалено в циклі простежується використання жанрів народної музики, народнопісенні традиції розвитку музичної тканини. Сучасник В. Барвінського, український композитор, вчений-музикознавець, музичний критик Василь Витвицький з нагоди 30-ти літнього творчого ювілею композитора 1938 року писав: «У сучасній українській музиці Барвінський є одним з тих творців, що не поривають різко з традицією, але й не замикають своєї творчості в її рамках. Його творчі зусилля йдуть у тому напрямі, щоб українську музику зв'язати з усесвітнім музичним рухом нашої доби. До цього йде Він послідовно, дорогою еволюції, і в цьому є Він в українській музиці новатор» [2, с. 53].

Безпосередньо до народних джерел музичної творчості Василя Барвінський звертається в «Українській сюїті» для фортепіано (1915). Сюїта складається з чотирьох частин, в яких композитор використовує оригінальні народні мелодії. Структуру циклу описав сам композитор: «1 ч. Прелюдія (на тему української народної пісні «Та нема гірш нікому»); 2 ч. Скерцо (на тему народної пісні «Ой, ішов я вулицею раз враз» і другої, якої слів не пам'ятаю, і якої мотив я цитую спершу в мажорній тональності; 3 ч. «Пісня залюбленої дівчини» (на нар. пісню «Ой, не світи, місяченьку»); 4 ч. Фінал – варіації і fuga на тему «Засвистали козаченьки» [4, с.146]. В сюїті простежується тісний зв'язок між характером народно-пісенного першоджерела та програмним змістом сюїти. Драматургія циклу полягає у поступовому наростанні емоційної напруги – від ліричної зав'язки, через «концентрат танцювальної скерцозності і любовної лірики» до героїко-трагічного закінчення [1, с. 22]. В «Українській сюїті» В. Барвінський розкрив неймовірне багатство та силу народної пісні, широкий діапазон її емо-

ційно-образного наповнення, можливості ладо-гармонічного забарвлення, використання різнопланової фактури, варіаційного та зіставного способів розвитку. Цикл увійшов до скарбниці вітчизняного та зарубіжного фортепіанного мистецтва і вимагає від виконавця неабиякої майстерності.

З початком роботи на посаді директора Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка, В. Барвінський приділяє увагу створенню українського педагогічного репертуару, фортепіанних творів для учнів різних вікових категорій. У 20-ті рр. XX ст., з-поміж інших творів, вирізняється фортепіанний цикл для дітей «Шість мініатюр на українські народні теми» (1920 р.). До циклу входять: «Заколисна пісня», «Український танок», «Лірницька пісня», «Гумореска», «Думка», «Марш». Мініатюри майстерно викінчені до деталей у плані форми, мистецької виразності та переконливості втілення художнього задуму. Композитор підкреслює особливості кожної народної теми, використовує притаманний саме їй спосіб розгортання музичної думки. Стефанія Павлишин відзначала: «Хоч автор втискає кожну пісню чи танець у чіткі структурні рамки, ззовні «європеїзує» їх, та водночас він підкреслює власне ті деталі, що творять неповторний національний характер першоджерела» [1, с.29].

Композитор був вражений популярністю п'єс. «Ці безпретензійні твори я писав, так сказати б, для домашнього вжитку, з метою дати нашій студіюючій молоді твори українського характеру середньої трудності... Завдяки технічній нескладності ці мініатюри стали одними з найбільш популярних творів української фортепіанної літератури, а завдяки виданню у накладні світового масштабу, та ще більш завдяки незвичайно гарній оцінці, яку ці твори одержали в книжці «Moderne Internationale Klaviermusik»: – «Ein Wegweiser und Berater von Kurt Hermann und Robert Teichmüller. Verlag Gerb. Hug-Zurich-Leipzig» 1927 р., – я пробився з цими творами на міжнародну арену», – згадував на схилі літ Василь Барвінський [4, с. 149].

У 30-ті рр. ХХ ст. Василь Барвінський створив дитячу збірку «Наше сонечко грає на фортепіані», призначену для початкового навчання гри на фортепіано. Композитор зазначав: «Метою збірки було зв'язати українську дитину вже у початках її фортепіанних студій з українською мелодикою і піснею, намагаючись різноманітністю гармонії, голосоведенням і не так вже дешевою, чи просто фортепіанною фактурою піднести чи виробити смак дитини...» [4, с. 156]. Повна версія збірки налічує 20 п'єс, написаних на українські народні мелодії, в яких автор використав широкий спектр жанрів народної музики, художніх образів, характерів, втілених за допомогою елементарних, проте високомистецьких піаністичних засобів та прийомів. Перша опублікована збірка (1935 р.) налічувала десять п'єс для дітей початкового етапу опанування гри на фортепіано та містила ілюстрації. Кожній п'єсі передувала заставка, графічне зображення, яке виконувало роль програмного заголовку, а разом з тим спонукало до кольорової розмальовки [5, с. 49]. Музична мова збірки засвідчує використання композитором лексики народнопісенних джерел у поєднанні з класичними композиційними прийомами, в результаті чого фольклорний елемент видозмінюється і набуває академічних рис.

У збірці «Наше сонечко грає на фортепіані» В. Барвінський елементарними музичними засобами навчає основних піаністичних прийомів і одночасно знайомить дитину з основними символами української культури, такими як «лелека», «колискова», «колядка», «щедрівка», «гагілка» та ін., які втілюють різні жанри народної музики, символізують основні морально-етичні чесноти та світоглядні засади українців.

У 1935 р. вийшов друком цикл обробок для фортепіано В. Барвінського «Колядки і щедрівки». За свідченням композитора, у збірці використано галицькі народні мелодії, зразки з Великої України, Закарпатської України, Лемківщини, у тому числі кілька хороших колядок Кирила Стеценка у пристосуванні для фортепіано. Митець застосовує прийоми роботи з

фольклорними джерелами, які засвідчують його як композитора-новатора, «адепта модерну», зі «смысловим та інтонаційним коригуванням» першоджерела, застосуванням оригінального способу гармонізації, за якою «впізнається» стиль Барвінського, відтворення самобутньої авторської манери звучання загалом [5, с. 81–82]. Композитор в циклі начебто «порушує автентичне першоджерело», переносить «звичаєву форму традиції» (гуртовий спів) у «культурно-просвітницький контекст» (яким виступає салонне камерно-інструментальне музикування), чим наближає жанр народної духовної пісні до європейської камерно-інструментальної мініатюри [5, с. 80].

Стосовно піаністичної складності циклу, як зразка концертного та педагогічного репертуару, то автор стверджував: «Ця збірка не призначена для широкого (популярного) поширення, вона вимагає вже деякого піаністичного заавансування (почавши від середньої трудності вгору). Складніша деколи гомофонічно-поліфонічна фактура, як і технічно-піаністична фактура, роблять цю збірку доступною щойно для учнів середніх і вищих років музичних шкіл. Тим шляхом – у доброму виконанні – я хотів поширити і спопуляризувати красу і велич тих церковних і народних мелодій...» [4, с. 155]. Цикл обробок Василя Барвінського «Колядки і щедрівки» для фортепіано збагатив вітчизняну камерно-інструментальну творчість зверненням до жанру духовної пісні різдвяного циклу як «мета-жанру», яка в результаті мистецької обробки віддалилась від виконавської стилістики першоджерела та зазвучала в стилі неоромантичної фортепіанної мініатюри початку ХХ ст.

Підсумувати значення інструментальної творчості В. Барвінського, на нашу думку, варто словами сучасника та молодшого колеги митця, піаніста і композитора Нестора Нижанківського. З нагоди 30-ти літнього ювілею творчої діяльності В. Барвінського 1938 р. Нижанківський писав: «Він перший уміє бути повним українцем в інструментальній музиці, перший говорить до всього світу – загально прийнятою мовою

сучасних виразових засобів інструментальної музики, але говорить – по-українськи. Тим започатковує Барвінський нову добу розвитку української музики, яка входить у загально світову скарбницю і дає цілому світові українські музичні вартости» [6, с. 161].

В руслі української музичної культури першої половини ХХ ст. В. Барвінський постає як піаніст-виконавець. Барвінський-виконавець поєднував традиції європейського піанізму з особливостями індивідуального виконавського стилю, які творчо розвивав і втілював у педагогічну практику. Він був одним із кращих інтерпретаторів власних фортепіанних творів. Виконавський досвід композитора, у свою чергу, послужив основою для формування його педагогічних засад.

Барвінський-виконавець виступає у трьох іпостасях: солюючий піаніст, концертмейстер, учасник камерного ансамблю. Концертуючи за кордоном, згодом на батьківщині в Галичині, а також перебуваючи на гастролях в радянській Україні, композитор завжди виконував власні твори, серед яких: Прелюдії, Мініатюри на українські народні теми, цикл «Любов» та інші.

Виконавське амплуа Барвінського – піаніст-лірик. Його учень, професор Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка Олег Криштальський згадував: «...Василь Барвінський грав більш інтимно, витончено-лірично. Інструмент звучав не так блискучо, однак дуже співучо і барвисто» [7, с. 39]. Стиль Барвінського як виконавця-романтика проявився також і в ансамблевій грі. Барвінський-концертмейстер часто виступав з багатьма відомими українськими співаками – Модестом Менцінським, Михайлом Голинським, Ганною Крушельницькою, Олександром Любич-Парахоняк. У таких концертах зазвичай виконувались і вокальні твори композитора. Ось що писав рецензент І. Смолинський про майстерність Барвінського-акомпаніатора в концерті з Р. Любинецьким у Станіславові влітку 1923 р.: «Композитор В. Барвінський дав змогу нашій громаді пізнати свої твори модерного характе-

ру, відіграні самим мистцем так, що наша громада оплесками приневолила шановного автора – мистця до надпрограмової точки. Так і справді, музика не грає, а чарує слухачів ніжними тонами, які неначе вичаровує з фортепіану своїми легенькими ударами, а в творі виявляє всю глибину своєї ніжної душі...» («Діло». 1923 р. 22 червня) [8, с. 81].

Як учасник камерного ансамблю, В. Барвінський також виступав яскравим інтерпретатором власних творів. У виконанні піаніста (разом із Євгеном Перфецьким та Богданом Бережницьким) на концертній естраді вперше прозвучали два фортепіанні тріо – ля мінор (1918 р.) та мі-бемоль мінор (1926 р.). Великий інтерес у галицької громадськості викликали концерти В. Барвінського в дуеті з віолончелістом Богданом Бережницьким, з яким восени 1928 р. композитор побував на гастролях в радянській Україні (концертували в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі). Репертуар дуету складали твори Л.Бетховена, М. Рegera, Г. Форте, Е. Лало, В. Барвінського.

Загалом виконавська діяльність В. Барвінського – це здійснення просвітницької місії мистця-композитора, піаніста, педагога, громадянина. Вона започаткувала нові традиції у розвитку львівської виконавської школи, які згодом продовжили представники нового покоління митців – Любка Колесса, Галя Левицька, Роман Савицький, Нестор Нижанківський та ін.

Виконавська естетика музиканта мала значний вплив на формування методичних підходів у навчанні фортепіанної гри. Педагогічне кредо музиканта – досягнення учнями «наспівної гри». Основу навчання, поряд з оволодінням необхідним арсеналом технічних навичок, педагог вбачав у здобутті м'якого шляхетного тону. Він говорив: «Багато людей грає на фортепіано, але мало хто з них розкрив тайну кантилени» [9, с. 15]. Відповідно до цієї тези формувалося ставлення Василя Барвінського до виконавських засобів і прийомів. Важливим орієнтиром для педагога було досягнення емоційно виразного виконання творів. «Солідна техніка повинна бути самозро-

зумілим фундаментом, на якому можемо висловити музичні ідеї твору. Лише вона не сміє стати самоціллю. Віртуозну акробатику подивляємо, але вона не в силі заступити правдиву глибину відчуття», – згадує свої заняття з професором відома українська піаністка Дарія Гординська-Каранович [9, с. 15]. Ось що писав Барвінський-критик: «Піаністичний розмах» повинен бути викликаний «справді внутрішніми мотивами, тоді і проявиться він природньо і переконливо». Завдання піаніста – «досягнення повної консолідації ...технічної спроможності з духовими прикметами» (з рецензії на виступ галицької піаністки Володимири Божейко в 1931 р.) [10, с. 405 – 406].

Важливим чинником втілення художнього змісту музичного твору педагог вважав рівень природної обдарованості піаніста-виконавця, наявність у нього таланту. Власне, поняття «талант» означало для В. Барвінського не технічну вправність учня, не рівень професійної підготовки, а його психофізичні характеристики: уяву, волю, енергію, працездатність, «правдиве горіння виразити себе тонами». Він вважав, що «у виконанні соліста повинно бути те «щось», що називаємо «Божою іскрою», індивідуальністю чи талантом. Оте правдиве відчуття особовости, що вміє передати власну силу і глибину іншим. Оця мистецька правда приділена не багатьом вибранцям долі...» [9, с. 16].

Велику увагу в процесі педагогічної діяльності В. Барвінський зосереджував на проблемі вибору репертуару. Особливого значення він надавав вивченню фортепіанної спадщини українських композиторів, зокрема Миколи Лисенка, Нестора Нижанківського, Миколи Колесси, власних творів, а після поїздки на Східну Україну педагогічний репертуар студентів його класу поповнився творами Віктора Косенка, Левка Ревуцького, Бориса Лятошинського.

Однією з найцінніших рис піаніста-виконавця, ключем для досягнення мистецьких вершин педагог вважав високий рівень духовної культури. В. Барвінський як людина, особи-

стість мав великий вплив на своїх учнів не тільки в процесі навчання, а й у повсякденному житті, у формуванні їхнього філософсько-релігійного, національного і художнього світогляду. Барвінському-педагогу були притаманні високі моральні та професійні якості. Він був музикантом-громадянином, патріотом, який усе своє життя присвятив служінню українській музичній культурі, її пропагуванню і вчив цього своїх вихованців: «Своїм учням професор поручав не зривати з нашою традицією... В. Барвінський накладав обов'язок на своїх учнів зберігати українські культурні надбання, інформувати про них світ і пропагувати українську музику» [9, с. 15-16]. Саме в педагогічній та творчій діяльності проявились громадянські та національно-патріотичні чесноти митця.

Перебуваючи на посаді директора Вищого музичного інституту імені М. Лисенка та голови Союзу Українських Професійних Музик (СУПРОМ) митець спрямовував зусилля на удосконалення професійної підготовки молодих музикантів, професіоналізацію музичних інституцій краю, активізацію музичного життя в Галичині загалом. У 1928 р. за ініціативи В. Барвінського в Тернополі було відкрито філію ВМІ, керувати якою було доручено відомій піаністці, педагогині Ірині Любчак-Крих. На базі філії Інституту в Тернополі було відкрито Дитячу музичну школу №1, якій згодом присвоєно ім'я В. Барвінського.

У професійних колах митець користувався авторитетом і повагою. Він був людиною високих моральних та громадянських чеснот, завжди тактовним і доброзичливим, «... майстром гармонії не тільки в музиці, але й у житті» [11, с. 117]. Ці якості проявлялись як у стосунках з колегами, так і в процесі спілкування з учнями; він був спокійним і терпеливим учителем.

Висновки. Композиторська творчість, музикознавча спадщина, педагогічна, громадська та просвітницька діяльність Василя Барвінського є важливим складником розвитку музичної культури України XX століття. Митець розділив трагічну долю

свого народу, проте ні репресії, ні перебування в таборах, ані знищення рукописів та період забуття не зламали дух композитора. Постать митця є символом мужності, незламності, а разом з тим людяності, толерантності, інтелігентності, терпимості та християнського смирення в проживанні власної долі. Особистість митця – зразок служіння людям, своїй справі, мистецтву, українській національній культурі загалом.

Література

1. Павлишин С. Василь Барвінський. К.: Муз. Україна, 1990. 88 с.: іл.
2. Витвицький В. Музикознавчі праці. Публіцистика. / упоряд. Л. Лехник. Львів, 2003. 400 с.
3. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 1. / упорядкування, редакція, вступна стаття і примітки З. Штундер. Львів: «Дивосвіт», 1999. 496 с., іл. вставки. 20 с.
4. Барвінський В. З музично-письменницької спадщини. Дослідження, публіцистика, листи. / упоряд. В. Грабовський Дрогобич: Коло, 2004. 256 с.: іл.
5. Ярмо М. Інструментальна творчість Василя Барвінського в герменевтичному полі сучасної музикознавчої думки: монографія. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. 242 с.
6. Молчко У. Б. Публіцистична спадщина Нестора Нижанківського: монографія. Дрогобич: Посвіт, 2014. 304 с.: іл.
7. Криштальський О. Спогади. Львів, 2010. С. 39–42.
8. Тихонюк Б. Концертно-освітня діяльність Василя Барвінського за оцінкою львівської преси 20-х років. *Українське музикознавство*. Київ. 1990. Вип. 25. С. 81.
9. Гординська-Каранович Д. Василь Барвінський. Вісті. Твін-Сіті – Міннесота – США. 1964. Ч. 2 (9). С. 15–16.
10. Кашкадамова Н. Із творчої біографії Володимири Божейко. *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Том ССХХ-ХІІ: Праці Музикознавчої комісії*. Львів, 1996. С. 405–406.
11. Витвицький В. Василь Барвінський. За океаном: Збірник статей. / ред.-упоряд. Ю. Ясіновський. Львів, 1996. С. 115–119.

Lilia Protsiv

Ternopil

**VASYL BARVINSKYI – RENOWNED UKRAINIAN COMPOSER,
PERFORMER, PEDAGOGUE**

Abstract. *In the article main directions of creative activity of the composer, pedagogue, and public figure Vasyl Barvinsky are revealed. The composer's creative work is highlighted, his contribution to the development of the genre of chamber instrumental music in Ukraine is considered, his performing and pedagogical activities are explored, his pedagogical views are clarified, and the pianistic principles of the artist as the founder and continuator of the traditions of the national piano school are elucidated.*

Keywords: *composer's creativity, chamber instrumental music, performing activity, pedagogical activity, pedagogical views.*

Наталія Мельничин*м. Тернопіль*

КСЕНОФОНТ СОСЕНКО – ПРЕДСТАВНИК ВІДЕНСЬКОЇ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядається проблема міжкультурної взаємодії у фольклорі, зокрема, на прикладі староукраїнських свят Різдва та Щедрого вечора у контексті наукової праці українського католицького вченого Ксенофонта Сосенка «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора». Наголошується на розгляді його теорії із урахуванням приналежності вченого до Віденської культурно-історичної школи, потребі належної рецепції та переосмислення його наукової спадщини, в якій досліджував походження та особливості формування календаря свят в українській традиції від найдавніших часів доісторичного періоду у зв'язку із іншими культурами аж до впливу християнства із його модифікаціями. Прагнення К. Сосенка у всіх своїх працях довести автохтонність українців на своїй землі.

Основна мета, яку ставить перед собою авторка, – простежити вплив Віденської культурно-історичної школи, вчення її представників на наукову рецепцію та позицію К. Сосенка, яка виявилася у його працях, зокрема щодо проблеми міжкультурної взаємодії у процесі формування староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора, у поєднанні «свого» із «чужим», тобто взаємовпливу традицій, які мають надзвичайно давню історію, потребують системності дослідження, залучення знань із різних галузей науки.

У своїх творах він аналізував історичне минуле українського народу, описуючи його генезу, розвиток у діахронному аспекті та

культурологічні зв'язки з іншими автохтонними та кочовими народами у контексті взаємодії. На відміну від більшості вчених його часу, які використовували традиційні методи вивчення минулого, К. Сосенко вирізнявся формулюванням власної теорії виникнення староукраїнських свят. Його теорія базується на особливостях аборигенного народу, враховуючи вплив інших на її формування та подальші трансформації.

Ключові слова: Ксенофонт Сосенко, Віденська культурно-історична школа, знак, фольклор, первісний монотеїзм.

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX ст. став переломним періодом у науковому просторі, адже у цей час почали формуватися численні течії, напрями, окреслюватися погляди вчених, котрі по-новому прагнули осмислити світ та увиразнити його категоріальне означення у всіх сферах. У цей час потужного розвитку набирала культурологія, етнографія, фольклористика та семіотика. Водночас зростало зацікавлення науковців до історичного минулого, його витоків. В особливий спосіб вирізнялася фольклористика, котра стала основним середовищем, у царині якої відбувалися усі ці процеси. Відтак на міжгалузевому рівні, комплексно, вчені залучали знання із різних наук, аби вивчати минуле; на цьому фоні відбувалося поступове зацікавлення семіотикою, що пов'язано із потребою інтерпретації та осмислення спадщини, національних кодів різних культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою досліджень стали праці представників Віденської культурно-етнографічної школи – Ф. Гребнера «Метод етнології» (*«Method of Ethnology»*, 1911 р.) та «Світогляд первісних людей» (*«The World View of the Primitives»*, 1924 р.) В. Шмідта «Зародження ідеї Бога» (*«Der Ursprung der Gottesidee»* 12 томів, 1912–1955 pp.), В. Копперса «Індоевропейське питання в світлі історичної етнографії» (*«Die Indogermanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde»*, 1935 р.) та «Доісторична людина

та її світогляд» («*Der Urmensch und sein Weltbild*», 1949 р.), зокрема й українського католицького вченого К. Сосенка «Пражерело українського релігійного світогляду», 1923 р., «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора», 1928 р. та інші.

Методологія дослідження. У праці використано наступні методи: компаративний, біографічний та культурно-історичний.

Результати дослідження. Вивчення минулого, дослідження традицій різних культур, народів, їх специфіка завжди цікавила науковців. Для її вивчення чималу роль відіграла така наука як семіотика. Її становлення як літературознавчої галузі припадає на 60-ті рр. ХХ ст. і пов'язане із науковою діяльністю різноманітних дослідницьких осередків. Генезу семіотики в контексті загальної естетичної концепції виявити доволі складно і однозначно її окреслити неможливо насамперед тому, що існує низка теоретико-методологічних передумов, які вплинули на виникнення та подальший розвиток окремих її шкіл, котрий відбувався на різних історичних зрізах та у різних формах осмислення. На думку У. Еко, предметом семіотичного літературознавства є дослідження «всіх культурних явищ таким чином, ніби вони є системами знаків – приймаючи гіпотезу, що справді всі явища культури є системами знаків, а відтак – явищами комунікації» [1, с. 24]. Із цього твердження можна зробити висновок, що семіотика, окреслюючи предмет дослідження на основі протиставлення «знак» і «річ» / «система» і «текст», надала новий поштовх для розвитку літературознавства, зокрема для інтерпретації текстів, що її розуміють як «розшифрування» цілісних, змістовних віддзеркалень дійсності, яку описують.

Свій погляд щодо функціоналу знаку висвітлив Р. Барт у праці «Уява знака», де виділив три його типи: *символічний*, котрий виявляє себе через символ, *парадигматичний*, який проявляє себе в зіставленні з іншим, *сигматичний*, котрий

набуває сенсу лише в певному контексті [2, с. 80–81]. На його думку, у процесі дослідження актуалізується один із трьох типів, котрий стає домінантним для певного аналізу. Відтак, особливість літературної семіотики полягає у тому, щоб розглядати матеріальну та нематеріальну спадщину як знакову систему, яка дає змогу аналізувати її структури й коди. Оскільки розуміння природи та рецепції знака є множинне, існують різні течії, напрями та школи, котрі намагаються осмислити його природу, формуючи власні теорії.

Чимало представників літературної семіотики зараховують себе до структуралістів чи формалістів, тому науково-історична відмінність походження цих шкіл ускладнена їхньою гетерогенністю. Однак незаперечним є факт, що особливий статус у семіотичному осмисленні займає фольклористика, котра сформувала особливий спосіб інтерпретації та рецепції – «розкодування» знаків – під час аналізу текстів усної словесності.

Основний здобуток фольклористики XIX – початку XX ст. полягає у виробленні й утвердженні наукової методології системного дослідження фольклорного матеріалу різних жанрів, співвідношення національного й міжкультурного, колективного та індивідуального, понять «фольклор» і «знак». Як відомо, формуванню фольклористики передував багатовіковий досвід збирання та запису народних текстів. Із часом почали виникати відповідні ідейно-філософські доктрини, котрі мали на меті осмислити цей народний досвід.

Серед найвідоміших шкіл літературознавства та етнографії чільне місце займали ті, котрі прагнули «розшифрувати» символіку народних явищ, передумови їх виникнення та смислове навантаження. Вони перші почали формувати первинні семіотичні теорії. До них ми зараховуємо: *міфологічну*, пізніше як її відгалуження – *ритуально-міфологічну*, *віденська школа* та ін.

Міфологічна школа виникла ще у першій половині XIX ст. в руслі загальноєвропейського романтизму. Її представники трактували міфологію як «природну релігію» та необхідну умо-

ву виникнення мистецтва. Прикметно, що в її основу покладено «теорію символів» німецького вченого Г. В. В. Крайцера, який висловив думку про природне походження міфу і його розуміння як символу природних явищ – сонця, неба, світу, змін пір року тощо. Згідно із його теорією міфологія є низкою символів; символіка та образність мови в усіх народів вважається виявом релігійно-міфічних ідей, міфи і мови окремих народів розглядаються як варіанти єдиного спільного міфу та варіації прамови. Серед українських науковців представником міфологічної школи були М. Максимович, М. Костомаров, О. Потебня та інші. Пошуки символічних змістів були продовжені представниками наукових закладів ВУАН, з-поміж яких виокремлюються студії К. Грушевської, К. Копержинського та інших.

Ритуально-міфологічний напрям був сформований на основі синтезу ритуально-міфологічної теорії та вчення Дж. Фрейзера. Він утверджував значення ритуалу і його перевагу над міфом. У фольклорних творах представники цього напрямку відшукували відтворення певних ритуальних схем, особливо обряду ініціацій (посвячення) як психологічного архетипу смерті і нового народження. Паралельно із цим розвивалася ще одна наукова думка на базі міфологічної школи із елементами аналітичної психології та вченням про архетипи К. Г. Юнга (архетипна критика), котра почала акцентувати увагу на образах як ключових об'єктах досліджень, де домінантними вважалися архаїчні праобрази, що чітко відображені у фольклорних текстах на рівні спільного, універсального досвіду, так і досвід окремих народів – на національному рівні. Позицію К. Г. Юнга увиразнив та дещо змістив із акцентом на мотиви Н. Фрай, котрий висловив ідею про абсолютну єдність ритуалу, міфу, архетипу, що відображається на рівні образів, жанрів та цілісного світогляду. Попри значну популярність у світі це вчення не знайшло свого чіткого відображення в українській фольклористиці, що було зумовлено значним впливом радянської ідеології на розвиток науки в той час. Як зазначав

О. Потебня, на жаль, занадто рано поховали у нас слов'янську міфологію та можливість її досліджувати. Та попри значні заборони чимало прихильників цієї школи залишилися вірними своїм ідеям і поглядам щодо акцентування на ритуалі та міфі для подальшого вивчення фольклорного матеріалу. Цим вони випередили свій час, створюючи сприятливі умови для майбутніх досліджень.

У той же період під впливом поглядів відомого етнографа Ф. Гребнера як самостійний напрям почала формуватися Віденська культурно-історична школа, котра водночас була пов'язана із діяльністю католицького священника-професора В. Шмідта. Її потрібно відрізнити від культурно-історичної школи, основоположником якої вважають французького вченого І. Тена, оскільки її підґрунтям був позитивізм, представники якого забезпечили побудову всіх наукових дисциплін на об'єктивних засадах, котрі обґрунтували виникнення культурно-історичної школи. Натомість школа В. Шмідта виникла як реакція на еволюціоністську теорію Ч. Дарвіна. В основі вчення школи – філософські концепції неокантіанства, зокрема Г. Ріккєрта, який зазначав: «що історія не має закономірностей, мають значення тільки одиничні, неповторні факти» [3, с. 598]. Історія, на його думку, не вивчає специфіку розвитку суспільства, не досягає жодних закономірностей і повинна оголосити війну історизму. Такі ідеї застосував Ф. Гребнер для вивчення історії культури і етнографії, що стало підґрунтям для формування культурно-історичної школи, її методів та об'єктів дослідження. За Ф. Гребнером, кожне явище культури виникає один раз, в одному місці, наявність його у різних народів пояснюється розповсюдженням із первісного центру. Він підходив до етнології як до гуманітарної науки, відстоював у ній необхідність уваги до індивіда й намагався відділити історичні матеріали від наукових (оскільки саме індивід не тільки створює суспільство, а й творить історію).

Його позицію поділяв В. Шмідт, зазначаючи, що «етноло-

гія – наука гуманітарна, тому і використовувати у ній потрібно метод гуманітарних, а не точних наук. Вона повинна виділяти і оцінювати індивіда, його волю, тобто ті елементи, які часто ніби тонуть у масі. Цей метод повинен передбачати зарахування поряд з колективним також і окремого, індивідуального, не зупинятися тільки на типовому, середньому. Це повинен бути ідеографічний метод, і його слід продумати і сформулювати певним чином для розуміння і оцінки одиничного» [4, с. 494]. Відтак «індивід творить історію» – цей вислів пізніше став гаслом культурно-історичної школи.

За теорією Ф. Гребнера у первісних народів існували різноманітні круги цивілізаційних ознак, які характеризували їхні культури. Методологічні засади цієї позиції вчений висвітлює у праці «Метод етнології» (1911 р.), де акцентувалося на вивченні «просторового розповсюдження культурних явищ» [3, с. 599]. Відтак на численних територіях можна простежити подібні чи іноді навіть спільні елементи матеріальної та духовної культури і, як наслідок, вони формують округ. Таким чином, вчений підводив до того, що «культурний круг – це своєрідна сукупність характерних елементів матеріальної і духовної культури, сімейних і суспільних відносин на певній території» [4, с. 496]. У своєму науковому доробку він прагнув виробити точний філологічний підхід до такого поділу, особливо там, де відсутні писемні документи історичного характеру.

Така діяльність Ф. Гребнера стала великим внеском у етнологію, а також окреслила погляди самої культурно-історичної школи. Та все ж варто зауважити, що праці, написані Ф. Гребнером, були складні для розуміння, зокрема його теорія культурних округів. Саме за її тлумачення взявся австрійський лінгвіст та етнограф В. Шмідт, якого вважають засновником Віденської культурно-історичної школи. Будучи її очільником, він намагався чітко висвітлити засади школи, основні праці її представників. Тому вже у 1906 р. він почав видавати журнал

«*Antropos*», що став її теоретичним підґрунтям. Він є автором таких праць «Про культурно-історичний метод в етнології», «Методичне скерування з культурно-історичної етнології» (1937 р.) та інших. Навколо осередку Віденської школи почали збиратися представники католицького духовенства, котрі поділяли позицію В. Шмідта. Серед них найвідоміші – В. Копперс та М. Гузінде. В Українському середовищі це був К. Сосенко.

Засновник школи та деякі із його послідовників у своїх працях висвітлювали концепцію теорії «первісного монотеїзму». Суть її полягала у тому, що апіорно у всіх культурах існував монотеїзм, котрий впорядкував патріархальність, моральність та духовні засади й настанови для життя. Окрім цього, вчені школи досліджували іншу фольклорну проблематику у своїх працях.

Оскільки Віденська школа пропагувала християнські позиції, то швидко отримала визнання зі сторони Ватикану, а, як наслідок, підтримку Церкви, що відкрило шлях до численних фондів. Після цього школа почала свою експедиційну та видавничу діяльність. Завдяки цьому представники культурно-етнографічної школи почали організовувати конференції, зустрічі. На них вчені підносили актуальну, на їхню думку, проблему – визнання Бога, його як єдиного першоначала. Відтак вчені гуртка вважали, що такі вірування як анімізм, фетишизм, магія та інші виникли не первісно, а як пізніше реакція на монотеїзм.

Відтак В. Шмідт у своїх працях, зокрема в «Походження ідеї Бога» (1912–1955 рр.), висвітлював власну теорію картини буття первісного світу, котра є «своєрідною Біблією» [4, с. 500]. Цей погляд став основою Віденської школи. Вчений зазначав, що не усі первіснообщинні народи та їх культури зникли у сучасний час, їх можна віднайти й зараз. У них існує віра у верховну божественну істоту. Відтак вчений зробив висновок, що така віра є первісною. Саме ця думка домінує у культурно-історичному методі школи.

Із розширенням функціонування Віденської етнографічної школи, модифікуються й наукові позиції її представників. Відтак із 1929 р. у Віденському університеті почав функціонувати Інститут народознавства, очільником якого став В. Копперс. Згодом вже у 1938 р. Відбувся розкол школи, після чого згрупувалося дві опозиції: перша на чолі із В. Шмідтом, котра переїхала до Швейцарії, аби уникнути переслідувань, і працювала, дотримуючись відповідної «монотеїстичної» теорії; інша ж разом із В. Копперсом відійшла від традиції Віденської школи, адже відмовилася від поділу культурного життя народів на округи, та у своїх дослідженнях почала застосовувати різні нові теорії та підходи. Таким чином, теорія Віденської школи стала: «клектичним поєднанням залишків схеми Гребнера-Шмідта без вчення про культурні круги з елементами новомодних англо-американських «структурно-функціональних» та інших теорій» [5, с. 28].

Після завершення війни у 1945 р. відбувся остаточний розкол між представниками Віденської етнографічної школи. Тим не менш, досягнення гуртка було великим внеском в історію культури, етнографії та фольклору. Зокрема методика, яку пропагував гурток, стала базою для подальших досліджень науковців у цьому напрямку. Відтак ключовий момент віденської етнологічної школи полягав у акцентуванні на уявленні про першоначало існування єдиного Бога, Творця світу і людей (монотеїзмі). Образ Бога, за уявленням школи, був позбавлений будь-яких міфологічних рис і формував предмет релігійного шанування. Усі ж інші форми вірування – анімізм, фетишизм, тотемізм та ін. – первісно були відсутні [6, с. 2]. Віденська католицька школа зосереджувала свої ідеї на тому, щоби відновити апіорний образ Бога-Творця без численних домішок інших вторинних вірувань [7, с. 27]. Хоча із плином часу школа втратила свій авторитет, її здобутки дали великий результат для вивчення минулого народів та їхніх культур. Таким чином, гурток пройшов три етапи свого становлення та витоку:

- прийняття теорії культурних округів Ф. Гребнера;
- переосмислення теорії культурних округів, відкинення географічного чинника та еволюційних побудов В. Шмідта.
- відмова від більшості традиційних ідей культурно-історичної школи.

Попри розквіт фольклористично-етнологічних шкіл у світі, українське середовище науковців того часу зазнало переслідувань та обмеження можливості для системного розвитку. Відтак у просторі української фольклористики, етнографії та культурології існувала проблема наукової методології: якщо в європейській науці на певних етапах розвитку існували різні школи, то в українському середовищі ці тенденції з'являлися, проте часто із запізненням або були не до кінця окреслені.

Проблема такої «паузи» мала зовнішній характер – вплив держав-загарбників на внутрішнє становище українців. Спочатку це були Австро-Угорщина та Російська імперія, а згодом – Радянський Союз. Оскільки на період кінця XIX – початку XX ст. українська етнічні території були розділені між Австро-Угорщиною (приблизно 15 %) та Російською імперією (приблизно 80 %), то це вплинуло й на культурний та освітній рівень українців. Наприклад, Галичина, будучи у складі австрійського королівства, розвивалася в умовах тогочасного становища, а особливість його полягала у тому, що уся політична та просвітницька діяльність велася або польською, або німецькою мовою, що вплинуло на всі рівні та форми суспільного розвитку.

Представники української інтелігенції, котрі намагалися відстоювати проукраїнські позиції, часто зазнавали переслідувань та розстрілу. До таких постатей належить вчений, католицький діяч, етнограф, фольклорист К. Сосенко. Народився вчений 7 лютого 1861 р. у с. Межигірці Івано-Франківської області. Початкову освіту отримав у м. Галичі, пізніше навчався у гімназії у Станіславі. Оскільки в юнацький період свого життя він любив малювати, то після завершення гімназії по-

їхав до Польщі, де вступив на третій курс мистецької школи Я. Матейки у м. Кракові. Окрім цього, відвідував курси класичної філософії, історії, археології, польської літератури та анатомії в Академії Мистецтв. Після завершення навчання К. Сосенко переїхав до Львова, де вступив на медичний, філософський і теологічний факультети. Під час навчання на філософському відділенні студіював історію української, польської й німецької літератур, мовознавство, вивчав французьку, німецьку, турецьку, арабську та герберйську мови. Після завершення навчання, у 1888 р., його було висвячено на священника в ГКЦ та переведено на парафію у селах Галичини: спочатку сотрудником у Конюхах (1887–1889 рр.), пізніше був призначений парохом в Солонці біля Львова (1889 – 1895 рр.), згодом у Дулібах (1895–1901 рр.), а від 1901 р. до кінця життя був служителем в Конюхах. Відтак більшу частину життя науковець провів на Тернопільщині як парафіяльний священнослужитель. Тут він глибоко вивчав літературну і наукову спадщину, перекладав твори закордонних авторів. Проте у 1920 р. його було заарештовано польською військовою владою спочатку за душпастирську, а згодом за культурно-просвітницьку працю і захист українського населення, через що був під загрозою розстрілу. Та все ж йому вдалося його уникнути. Після цього К. Сосенко зосередив увагу і присвятив час науковій діяльності.

Його наукові зацікавлення переважно зосереджувались на дослідженні української фольклорної спадщини, культурних зав'язків праукраїнців із іншими народами. Напрацювання з цієї тематики є ваговою складовою української фольклористики, оскільки воно охоплює широкі міжкультурні дискурси для аналізу. Як відомо, фольклористика виявляє тісний зв'язок із релігією, бо перша сягає найдавніших часів – формування міфологічного світогляду, котрий із часом трансформується у релігійний, що іноді руйнує чіткі межі між ними. Із плином часу ця відмінність, хоч і стає більш видимою, проте зберігає залишки «минушини», формуючи відповідні осо-

бливості. Відтак критичне дослідження і трактування релігійного аспекту національної культури часто містить міфологічне підґрунтя.

К. Сосенко – приклад інакодумця, мислителя, високоосвіченого священника ГКЦ, етнолога, котрий прагнув критично осмислити теорію походження українських свят, вірувань. Проте не відносно до церковної доктрини, а на основі відмінних та спільних рис у міжкультурній взаємодії із іншими народами. Він став єдиним представником Віденської культурно-історичної школи в Україні. Науковець популяризував її ідеї у своїх працях, вносив корективи, зважаючи на різні об'єкти досліджень однодумців школи та свої, зокрема мова йде про духовну та матеріальну культуру.

Фольклористичні дослідження К. Сосенка ґрунтувалися на теорії культурних округів Ф. Гребнера та В. Шмідта. Однак К. Сосенко дещо модифікує постулати віденського етнографічного гуртка відповідно до особливостей українського фольклорного матеріалу, враховуючи, зокрема, історичні та міфологічні аспекти для порівняння колядкових переказів та вияву в них віри в єдиного Бога-Творця. На відміну від інших представників школи, які для того, аби підтвердити первинність культур та зарахувати їх до певного округу організовували експедиції, а також шукали первісні племена, аби мати відповідні докази матеріальної культури, К. Сосенко трактував первісність українського культурного круга через фольклор, зазначаючи, що: «життя українських предків через тисячоліття постійно на тих самих землях і географічне положення... сприяло ізольованому життю українського народу в спокійних обставинах..., нормальній культурно-історичній еволюції українців на кожній ділянці людського життя, релігійній, суспільній та господарській. Автохтонне життя пособлювало витворенню в народі культурного консерватизму та відпорности на чужі культурні впливи. Все те повинно витворити власний український культурний світ, окремий культурно-історичний округ» [8, с. 11].

Саме цей «культурний консерватизм», на думку К. Сосенка, зумовив збереження традицій, усної народної творчості.

Відносна «самостійність» К. Сосенка як представника Віденської культурно-історичної школи зумовлена тим, що він працював над непростим завданням, котре не є однозначним, адже інтерпретація доісторичних явищ потребує відповідних знань. Відтак К. Сосенко перший після О. Потебні виступив із власним науковими коментарями міфологічних основ українського фольклорного світогляду. Результатом його праці було чимало наукових робіт.

Оскільки К. Сосенко був греко-католицьким священиком та належав до Віденського етнологічного гуртка, який у радянські часи вважався буржуазним, а, отже, забороненим, виключалася будь-яка можливість популяризації ідей фольклориста. Сучасники К. Сосенка не вельми були зацікавлені дослідженнями науковця. Тільки студія «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора» та «Пражерело українського релігійного світогляду» привернули увагу фахівців. У «Літературно-науковому віснику» опубліковано рецензії Є. Онацького «К. Сосенко і «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора»» (1928 р.) та В. Гнатюка «Про жерело українського релігійного світогляду» (1924 р.). У 1994 р. з'явився передрук праці фольклориста «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора», який наново відкриває Україні цього неординарного вченого та дає змогу заповнити прогалину в історії фольклористики, котра була створена штучно.

Відстоюючи принципи культурно-історичної школи, К. Сосенко передусім відштовхувався від супротивного. Під супротивним дослідник розумів еволюціоністські положення антропологічної школи. Учений зазначав: «Дотеперішня метода дослідів в області етнології і пізнанні вір опиралася на еволюціонізм, проголошенім Дарвіном і Лемарком, які вчили, що в природі все життя творилося, розвивалося й розви-

ває з первісного найнижшого до великого. На основі еволюціонізму трактовано історичний розвиток людства, як фізичний, так і духовний, лише з критерій фізичної антропології... Дух людський і вільну волю людську вважано залежними лише від фізичних, сліпих правил природ» [9, с. 346].

К. Сосенко, визнаючи ідею формування культурних округів, водночас розширює і доповнює дослідження вчених Віденської культурно-історичної школи ґрунтовним аналізом міфологічних елементів, притаманних усній словесності, які є невід'ємним атрибутом духовної культури. Таким чином, можна говорити про неоміфологізм культурно-історичних студій К. Сосенка, а відтак про основні прикметні риси цього явища, про його відмінність від національно-романтичного міфологізму М. Костомарова чи історико-порівняльного О. Котляревського.

Отже, теорія К. Сосенка висвітлює наступні принципи: міфологічне студіювання явищ народної духовної культури у тісному зв'язку з найновішими археологічними досягненнями; розширення географічного ареалу та кількості аналізованих культур; синтетичний характер досліджень, скерований на консолідувальний аспект формування культурних округів; піднесення фольклористики до вищого ступеня універсальності, розуміння її як культурної антропології, що має на меті дослідження найсивішої давнини.

Для підтвердження гіпотези давності українського культурного круга фольклорист звертався до порівняння староіранського і українського спадку, шукаючи подібне та відміне.

Учений намагався довести зв'язок інших культур із українською за допомогою різних форм: тлумачення імен, назв свят, використовуючи принцип етимології. Саме ці впливи, на його думку, підтверджують архаїчність українського культурного круга. Однак, не завжди фольклорист дотримується якоїсь певної теоретичної концепції (теорії запозичення, міграції чи теорії одночасного виникнення сюжетів через схожість соціальних, економічних чи інших чинників). Наприклад, у студії

«Пражерело українського релігійного світогляду» К. Сосенко обстоює подібність світосприйняття українців та староіранців, оскільки обидва народи були хліборобськими. У праці «Про містику гаїлок» походження гаївки виводить із староіранських коренів. Саме ця невизначеність та непослідовність дає змогу фахівцям критично розглядати концепцію К. Сосенка та, безперечно, ускладнює розуміння і сприйняття культурно-історичного методу фольклориста.

Його доробок становлять дослідження та аналіз українських релігійних свят, їхні витоки, зв'язок із іншими культурами, їх взаємопроникнення. Він здійснив порівняльний аналіз цих традиції з культурно-релігійними виявами інших народів, висвітливши загальне та відмінне. Головна особливість вченого полягає у тому, що, будучи священнослужителем, представником релігії – християнства, він критично оцінював генезу християнських свят, церковної символіки та багатьох інших релігійних атрибутів. У своїх працях він здійснив переоцінку релігійних святкувань, пояснюючи походження свят в діахронному вияві. Він є автором низки ґрунтовних праць: «Про містику гаїлок» (1922 р.), «Праджерело українського релігійного світогляду» (1923 р.), «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора» (1928 р.) та інших. У своїх дослідженнях він простежив зв'язок українських релігійних обрядів, звичаїв, символів, імен зі стародавніми іранськими елементами релігії та культури. На основі цих зіставлень К. Сосенко детально пояснив суть, символіку та містику Різдва та Щедрого вечора, Великодня, Купала та ін. Його дослідження підкреслювали давність українців як одного з найдавніших народів, чим він доводив свої погляди на самотійність і самотність українського народу на його території. К. Сосенко розглянув і обґрунтував мовну та культурну схожість між українською та староіранською культурами.

Найбільше доказів давності українського культурного круга представлено у праці К. Сосенка «Культурно-історична по-

стать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора». У цій студії дослідник намагався подати характеристику дохристиянських свят і традицій, які з ними пов'язані, для того, щоб: «відтворити з тих традицій образ давньої української віри та культури» [8, с. 3].

Відтак вчений присвятив чимало у своїх працях релігійній сфері. По-перше тому, що К. Сосенко був священнослужителем, а по-друге – представником Віденської католицької школи етнографії, де релігійний світогляд, особливо його монотеїстична форма, став домінуючим у дослідженнях культури первісних народів. Представники культурно-історичної школи надавали великої ваги релігії, від якої залежні всі інші складники культури (суспільство, господарство, етика, мистецтво). Тому представники школи намагалися відшукати елементи релігії у первісних народів планети.

Згодом учений визначив сім етапів (ступенів) трансформації верховної істоти (ідеї Бога) у пізніших культурах, які занотував К. Сосенко у статті «Нові методи етнологічних студій», а саме: «змішання ідеї найвищого ества з чоловічим прародичем племені: культурний праокруг (Urkulturbereich), культурна бумеранга; витіснення найвищого ества через придумане як джерело всякої природи і чару сонце: первісний культурний круг (Rimarkulturbereich) тотемічних вищих стрільців; витіснення найвищого ества через придуману причину всякого господарського розвитку – місяць, з виступом анімізму: культурний первісний круг матеревладних малорільників (der mutterrechtlichen Kleinachbauer, Hackbauer); найвище ество стає богом неба з цілим рядом підрядних богів: первісна культура номадизуючих скотарів; змішування 2 і 3 кругів: сонце як найвище божество, місяць як прабатько або як прамати племені; змішування 3 і 4 кругів: небо як чоловік землі, яку весною запліднює; змішування 2, 3 і 4 кругів: сонце як чоловік землі, що її запліднює» [10, с. 347].

Саме цю класифікацію застосував К. Сосенко для аналізу української календарно-обрядової творчості, що дало змогу вченому віднести Україну до первісного культурного круга та пролити світло на дохристиянські вірування нашого народу. Цим завершується другий етап розвитку ідей культурно-історичної школи, який вона пройшла за час свого існування.

Відтак у своїх роботах він піднімає актуальні питання та проблеми. Серед яких – проблема міжкультурної взаємодії. Оскільки чимало дослідників та збирачів українського фольклору із давна цікавилися своїм минулим, намагаючись самоідентифікуватися серед інших культур та націй. Натомість у європейській науці динамічно розвивався напрям дифузїонізму, суть якого полягає у проникненні культурних явищ через контакти між ними. Відомим його представником є Ф. Гребнер, котрий вважав, що: «основою історичного розвитку є своєрідне зіткнення культур... якщо один «культурний круг» займає середину якоїсь області, то він є тут порівняно пізнім; якщо цей пізніший «культурний округ» в якомусь місці доходить до краю області, то це означає, що саме з цього боку він клином врізався в дану область...» [10, с. 25].

Праці К. Сосенка є неоціненними у контексті дослідження витоків міжкультурної взаємодії традицій українського народу з іншими етносами. Проте, на жаль, його доробок залишається малодослідженим через складні соціально-політичні обставини його діяльності. Як відомо, він належав до духовенства Галичини, був католицьким ученим, у своїх працях використовував новий на той період метод – культурно-історичний, характерний для Віденської етнологічної школи, єдиним представником якої був в Україні. У його доробку простежується дослідження та аналіз українських релігійних свят, їхні витoki, зв'язок із іншими культурами, їх взаємопроникнення. Він здійснив порівняльний аналіз цих традицій з культурно-релігійними виявами інших первісних народів, висвітливши загальне та відмінне.

Аби з'ясувати генезу цих свят, учений насамперед ретельно дослідив етнокультурний ґрунт, на якому вони формувалися. На його думку: «основи цих традицій, шлях їхнього утвердження пройшов культурно-історичну еволюцію, що утворилася на базисі внутрішнього розвитку народу, у тому числі і завдяки чужим етнокультурним впливам» [11, с. 6]. Такий своєрідний зародок «свого» у поєднанні із «чужим» К. Сосенко називає «етнокультурними первнями», визначаючи, що «не так легко у цьому питанні відшукати істину, оскільки традиції культур, взаємовплив культур має надзвичайно давню історію, котра потребує тривалості, системності, залучення знань із різних галузей науки, аби дійти до «початків»» [11, с. 7]. Саме тому у праці «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора» він ставив перед собою мету принаймні частково розв'язати цю проблему, акцентуючи на етнокультурних основах свят Різдва (Коляди) й Щедрого вечора: простежити їхній розвиток у діахронному вияві. Варто зауважити, що предметом його досліджень став пісенний спадок українського народу, бо вчений вважав, що саме у ньому можна найбільше віднайти «закодовані», приховані смисли (пісня належить до найдавніших форм усної словесності, оскільки передавалася з уст в уста, мала варіанти і тим самим акумулювала усе те надбання народу, що формувало його культурну ідентичність). Оскільки К. Сосенко був єдиним представником Віденської етнологічної школи в Україні, то у своєму доробку найчастіше застосовував провідний її метод – культурно-історичний, котрий простежуємо у його праці «Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора».

Зародження свята Різдва і Щедрого вечора, які згодом в історії фольклористики будуть зараховані до календарно-обрядових, зокрема зимового циклу, здійснилося ще в доісторичний період. Упродовж століть цей процес кристалізувався, укорінившись в культурно-релігійне життя усього народу, а

традиції святкування залишилися частково незмінними, поєднавши особливості дохристиянського та християнського світоглядів. При цьому сучасне суспільство часто не до кінця розуміє принципи, суть тих чи інших ритуалів та їхнє змістове навантаження, а лише відтворює їх, дотримуючись споконвічних традицій. Маємо враховувати, що дослідження самих свят – Різдва і Щедрого вечора – не дають повного розуміння староукраїнської культури й релігії, але водночас за допомогою них можна сформувати загальний образ давньої української духовної культури, у той час як обряди під час різдвяних дійств та містерій мають чимало елементів із чужих культур, запозичень із святкувань християнської Церкви загалом, які ґрунтуються на дохристиянських культурних традиціях.

Як зазначав К. Сосенко, «колядки й щедрівки є дуже давними чисто українськими словесними творами, а не літературно занесеними з інших культурних сфер на Україну. Вони містять в собі поважні проблеми старинної релігії... української оригінальності... зберігають і стародавні суспільні й господарські проблеми, у них простежується історична культурна еволюція ідей, які вони висловлюють, так, що вплив чужої ідеології на колядки й щедрівки являється дуже мінімальним» [6, с. 48]. Варто зазначити й те, що у традиції українського народу їх не співають при святкових обрядах як сакральні пісні чи молитви, а виконують лише для створення відповідного урочистого настрою. І це доволі природньо, оскільки староукраїнські свята є первісними, дохристиянськими, з якими церковно-релігійні ритуали та елементи з сакральними піснями і фразами історично не співвідносяться, і у цьому виявляються самотутні особливості.

Цінність праці К. Сосенка полягає у тому, що він намагався висвітлити міжкультурну взаємодію на прикладі зимових свят, аналізуючи численні арехипи, символи, знаки, котрі містять: «національні коди, закладені у народних піснях, ритуалах та інших виражальних формах і допомагають інтерпре-

тувати специфіку життя народу, його особливість, спільне та відмінне з іншими культурами» [12, с. 2003-2004].

Перша проблема, котра виникла під час дослідження староукраїнських свят, – їх давність. Оскільки хронологічно вони передують християнським, то маємо враховувати їхню доісторичну (дохристиянську) основу, на якій могли зародитися свята, що зветься староукраїнськими, та на якій формувалася культова ідеологія, що згодом синтезувалася із християнською. Для такого узагальнення необхідно брати до уваги специфіку життя українського народу до періоду поширення християнства на українських землях, а також етнокультурні зв'язки у період його доісторичного й протоісторичного життя, генезу українського національного світогляду у його культурній взаємодії з іншими народами від найдавніших часів.

Акцентуючи на староукраїнській культурі й релігії, К. Сосенко у своїй праці зосередився не так на добі перед поширенням християнства в Україні, як на доісторичній. На його думку, саме ідеологія свят Різдва (Коляди) й Щедрого вечора має виразні ознаки доісторичності і творить окремий світ думок і вірувань праукраїнців. Для вивчення генези староукраїнської культурної спадщини варто залучити археологічні дослідження науковців на території України, адже вони дають фактичні висновки щодо аборигенності українського народу на цих землях від найдавніших часів. У контексті нашого дослідження передусім акцентуємо увагу на здобутках сучасників К. Сосенка: В. Антоновича, В. Данилевича, Ф. Вовка та В. В. Хвойки. Найбільш ґрунтовна праця, котра дає підтвердження давності українського народу, його автохтонності – «Археологічна минувшина Київщини» (1925 р.) В. Данилевича [11, с. 11], сформована на базі власних досліджень та позицій односторонців її автора. У ній вчений дійшов таких висновків: «територія Київщини була заселена ще у період палеоліту... частковий розвиток ерготичної системи (камінні знахідки) з палеоліту та мезоліту мають безпосередній зв'язок із знахідками періоду неоліту, що мав своєрідну укра-

їнську специфіку (зміст і форму), котра пізніше чітко простежувалася у бронзовій добі; неоліт території західної України, а це Київщина, Волинь, Поділля, Галичина та Буковина вказує на постійну осілість та зайнятість ловецтвом, рибальством, підтвердженням цього є відповідні знахідки знарядь праці; особливості обряду поховання: трупоскладання та положення із орієнтацією до сонця...» [13, с. 123].

Ці фактичні підтвердження давності староукраїнців на своїх землях у доісторичний період дозволяють зробити висновок, що староукраїнська культура й релігійні вірування формувалися ще у пракультурній добі. Такої позиції дотримувався К. Сосенко, зосереджуючись на принципах найперших культурно-історичних округів (за В. Шмідтом) [13, с. 243]. Адже життя та побут праукраїнців упродовж тисячоліть на тих самих землях і географічне положення українських етнографічних областей сприяло ізольованому життю народу в спокійних обставинах, і тим самим уможливлювало нормальну культурно-історичну еволюцію українців у кожній сфері людського життя. Воно сформувало в народі сталість, своєрідну специфіку та ідентичність. Саме тому особливість староукраїнської культури полягає насамперед у її давності, самостійності, культурній творчості, оригінальності, автохтонності. Водночас їй вдалося сформувати культурні й територіальні зв'язки із іншими народами, зберігти свою самобутність.

Висновки. Отже, однією із популярних шкіл наприкінці XIX – на початку XX ст. була Віденська культурно-етнографічна школа. Її представники – здебільшого католицькі вчені, котрі за основу свого вчення висвітлювали теорію монотеїзму, патріархальності, а також досліджували фольклорну спадщину народів, їхнє смислове навантаження. До ряду таких науковців, котрі були представниками цього гуртка, належить католицький священник, вчений К. Сосенко. Користуючись методами Віденської культурно-історичної школи, зокрема теорією культурних округів, він довів, що Україну потрібно

зараховувати до найдавнішого первісного круга саме через вияв у зимовій календарно-обрядовій пісні принципу монотеїзму – свідчення первісності. На основі вчення про етапи трансформації ідеї Бога В. Шмідта український учений створив класифікацію колядок і щедрівок. Прагнення К.Сосенка у всіх своїх працях довести автохтонність українців на своїй землі зумовлювалося передусім політичною ситуацією початку ХХ ст. Саме праці К. Сосенка показали усьому світові, що українці мають свою історію та тисячолітню культуру.

Література

1. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / пер. з англ. М. Гірняк. Львів: Літопис, 2004. 384 с.
2. Кавун Л. Семіотичне літературознавство. Серія «Філологія» № 3 (21). Львів. С. 79–81.
3. Сокіл Г. Українська фольклористика в Галичині кінця ХІХ – першої третини ХХ століття: історико-теоретичний дискурс: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 588 с.
4. VIII Міжнародний конгрес українців. Фольклористика. Збірник М-58 наукових статей / гол. ред. Г. Скрипник; НАН України; МАУ; ІМФЕ ім. М. Рильського. Київ, 2017. 256 с.
5. Токарєв С. Віденська школа етнографії. Вісник історичної світової культури. 1958. № 3. С. 24–37.
6. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора. Київ, 1994. Додаток. 12 с.
7. Шмідт В. Етнологічний культурний округ. Львів. 1928. 12 с.
8. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора. Львів. Накладом автора 1928. 350 с.
9. Сосенко К. Нові методи етнологічних студій. ЛНВ. Львів, 1924. Т. 83. С. 345–356.
10. Гребнер Ф. Метод етнології. Берлін. 1911. 340 с.
11. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора: додаток до книжки. З друкарні Ставропігійського інституту у Львові. 1928. 12 с.
12. Роберт Б., Климаш Ф. Курси українського фольклору. Центр українських студій Манітобського університету. Вінні-

пер. 2003–2004. URL: https://umanitoba.ca/faculties/arts/departments/ukrainian_canadian_studies/media/Ukrainian_Canadian_Folklore.pdf

13. Данилевич В. Археологічна минувшина Київщини. Київ. З друкарні НАН. 1925. 178 с.

Nataliia Melnychyn

Ternopil

KSENOGONT SOSENKO – REPRESENTATIVE OF THE VIENNA CULTURAL AND HISTORICAL SCHOOL IN UKRAINE

Abstract. *The article examines the problem of intercultural interaction in folklore using the example of the old Ukrainian holidays of Christmas and Shchedryi Vechir in the context of the scientific work of the Ukrainian Catholic scientist K. Sosenko “Cultural and historical figure of the old Ukrainian holidays of Christmas and Shcherdo Vechora”. Emphasis is placed on consideration of his theory, taking into account the scientist’s affiliation to the Vienna cultural-historical school, the need for proper reception and rethinking of his scientific heritage, in which he investigated the results and peculiarities of the formation of the holiday calendar in the Ukrainian tradition from the earliest times of the prehistoric period in connection with other cultures up to to influence Christianity with its modifications. The desire of K. Sosenko in all his affairs to prove the autochthony of Ukrainians on his land.*

The main goal that the author sets before himself is to trace the influence of the Viennese cultural-historical school, the teachings of its representatives on the scientific reception and the position of K. Sosenko, which is revealed in his works, in particular, the problems of intercultural interaction in the process of forming the old Ukrainian holidays of Christmas and Shchedryi Vechir, in the com-

bination of “own” with “other”, i.e. a mutually influencing tradition, which has an extremely old disease, requires systematic research, involving knowledge from various branches of science.

In his works, he analyzed the historical past of the Ukrainian people, describing its genesis, development in a diachronic aspect, and cultural connections with other autochthonous and nomadic peoples in the context of interaction. To compensate for the expenses of scientists of his time, who used traditional methods of studying the past, K. Sosenko distinguished himself by formulating his own theory of the origin of old Ukrainian holidays. His theory is based on the characteristics of the aboriginal people, considering the influence of others on its formation and subsequent transformations.

Key words: Ksenofont Sosenko, Vienna cultural-historical school, sign, folklore, primitive monotheism.

Олег Смоляк, Анатолій Баньковський

м. Тернопіль

**ІГОР ЛЕВЕНЕЦЬ – КЕРІВНИК
САМОДІЯЛЬНОЇ НАРОДНОЇ ХОРОВОЇ
КАПЕЛИ «БУДІВЕЛЬНИК» ТРЕСТУ
«ТЕРНОПІЛЬПРОМБУД»**

Анотація. У статті висвітлено основні методи роботи Ігоря Левенця з самодіяльною народною хоровою капелою «Будівельник» тресту «Тернопільпромбуд» над вокально-хоровою технікою. Проаналізовано репертуар хорового колективу з рубрикацією його за різнонаціональним та стильовим спрямуванням. Закцентовано увагу на концертно-виконавській діяльності хорової капели під керівництвом І. Левенця впродовж 1970–1980-х рр.

Ключові слова: Ігор Левенець, хорова капела «Будівельник», вокально-хорова робота, репертуар, концертно-виконавська діяльність.

Постановка проблеми. Останнім часом українські музикознавці все частіше звертаються до питань, що пов'язані з дослідженням діяльності відомих творчих особистостей у сфері хорового виконавства. Ці дослідження дають можливість виявити специфіку диригентсько-хорової роботи того чи іншого митця й узагальнити її на музикознавчому та соціокультурному рівнях. До таких, зокрема, належить відомий на Тернопільщині та далеко поза її межами хоровий диригент, багатолітній художній керівник відомих не тільки в Україні хорових колективів «Будівельник» та «Галичина», викладач

Тернопільського обласного державного музичного училища імені Соломії Крушельницької, заслужений діяч мистецтв України Ігор Прокопович Левенець.

Його ім'я вже з самого початку творчої діяльності привертало увагу музикантів і шанувальників диригентського мистецтва професійним підходом до роботи з хором, працьовитістю, невтомною мистецькою та педагогічною діяльністю. Однак у музикознавстві та музичній педагогіці його творчість належним чином не висвітлена, а зводилася лише до принагідних загальних констатацій фактів у місцевій періодиці [1; 2; 3] та подачі коротких творчих біографічних довідок у місцевих [4; 5; 6] та республіканських [7] енциклопедичних словниках. На жаль, ґрунтового, цільного матеріалу про диригентсько-хорову діяльність І. Левенця поки що немає.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати основні етапи диригентсько-хорової роботи Ігоря Левенця¹ з самодіяльною народною хоровою капелю «Будівельник» тресту «Тернопільпромбуд» за період від 1969 р. до 1991 р.

Результати дослідження. Провідним аматорським хоровим колективом на Тернопільщині у 1970–1980-х рр. була самодіяльна народна хорова капела «Будівельник» тресту «Тернопільпромбуд», якою від 1969 р. до 1991 р. керував талановитий хормейстер, випускник Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка, учень професора Миколи Колесси І. Левенець¹.

¹Левенець Ігор Прокопович народився 16 липня 1942 р. в с. Голешів нині Жидачівського району Львівської області. Закінчив хорове відділення Дрогобицького державного музичного училища (1961 р.) та Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка (1969 р.). Від 1969 р. працював викладачем диригентсько-хорових дисциплін Тернопільського обласного державного музичного училища ім. Соломії Крушельницької. Керівник самодіяльних народних хорових капел «Будівельник» (1969–1991 рр.), «Галичина» (1991–2006 рр.), мішаного хору Тернопільського обласного державного музичного училища ім. Соломії Крушельницької (від 1994 р.). У 1999 р. отримав почесне звання заслуженого діяча мистецтв України. Помер 22 вересня 2022 р. [6, с. 327].

З самого початку своєї діяльності цей колектив відзначався високохудожнім рівнем виконання та активною концертною діяльністю. Це було пов'язано з тим, що його очолювали до І. Левенця провідні тернопільські хорові диригенти Левко Гіпський² та Микола Вороняк³. Найбільш активною концертно-виконавська діяльність хорової капели «Будівельник» була в час керування нею І. Левенцем. Адже його вокально-хорові знання, здобуті у Львівській державній консерваторії ім. М. В. Лисенка під керівництвом відомих педагогів, професорів Остапа Йосиповича Дарчука (вокал) і Миколи Філаретовича Колесси (диригування), почали активно втілюватися в художньо-виконавську практику.

Творча праця І. Левенця з самодіяльною народною хоровою капелою «Будівельник» тресту «Тернопільпромбуд» розпочалася 3 жовтня 1969 р.⁴, з часу його праці в Тернопільському обласному державному музичному училищі ім. Соломії Крушельницької.

²Гіпський Левко Іванович народився 4 березня 1928 р. в м. Кременці Тернопільської області в сім'ї музиканта Івана Гіпського. Початкову і загальну середню освіту здобув у Кременецькій середній школі. У 1948 р. закінчив Кременецьку музичну школу по класу фортепіано. Трудове життя розпочав у 1944 р., працюючи концертмейстером Тернопільської хорової капели. Від 1948 р. до 1949 р. працював у Кременецькому педагогічному училищі викладачем музики. Від 1950 до 1961 рік працював педагогом у Кременецькій музичній школі. Від 1961 р. до 1963 р. працював в Одеському оперному театрі. Від 1963 р. до 1968 р. навчався на диригентському факультеті Одеської державної консерваторії (клас професора К. Пігрова). Від 1963 р. до 1967 р. керував самодіяльною народною хоровою капелою «Будівельник». Від 1967 р. до 1973 р. очолював самодіяльну хорову капелу «Освіта». Помер 28 березня 1984 р. [8].

³Вороняк Микола Михайлович народився 27 грудня 1922 р. в с. Венглювка Кросненського повіту (Польща). Закінчив Львівську державну консерваторію ім. М. В. Лисенка (1952 р.). Від 1952 р. – художній керівник Тернопільської обласної філармонії, головний диригент хорової капели. Заслужений працівник культури України (1973 р.). Помер 26 червня 1974 р. [9, с. 309].

Перше заняття І. Левенця з хоровою капелою «Будівельник» відбулося в присутності тодішнього начальника Тернопільського обласного управління культури Миколи Янкового і художнього керівника цієї капели Миколи Вороняка. І. Левенець розпочав репетицію з художнього опрацювання твору «Сон» К. Стеценка, який вже був розучений з хористами попереднім керівником. Уже з перших хвилин репетиції їх захопила методика роботи Ігоря Левенця над твором, зокрема його глибоке і фахове трактування як окремих фраз, так і всього твору. Відповідно й колектив капели приємно вразив І. Левенця. Адже замість звичайних аматорів-любителів її основу складали колишні співаки професійного хору, що діяв донедавна при Тернопільській обласній філармонії. Вони, як виявилось, мали хороші вокальні дані й навикі співу в академічній капелі. Такий склад одразу заінтригував І. Левенця й викликав у нього бажання довести колектив до високого мистецького рівня.

І. Левенець для підсилення чоловічої групи запросив до участі в капелі й студентів хорового відділення Тернопільського музичного училища ім. Соломії Крушельницької – переважно учнів свого класу. Серед них були Василь Вонсул, Олег Смоляк, Богдан Гаврилюк, а також учні інших викладачів – Мирон Гавриляк, Богдан Кріль, Григорій Луців, Олег Тхор. Студентський склад значно підсилив капелу як у кількісному, так і в якісному значенні. До речі, вони отримали в цьому ко-

⁴Хорова капела «Будівельник» була створена в 1963 р. колишнім художнім керівником хорової капели Тернопільської обласної філармонії, Миколою Вороняком. У кінці цього року через хворобу Вороняка її очолив талановитий хоровий диригент Левко Іванович Гіпський, який, попрацювавши з капелою п'ять років й довівши її до високого мистецького рівня, через певні непорозуміння з колективом залишив художнє керівництво капелою. Опісля капелу знову очолив Микола Вороняк, але через хворобу він знову залишив працю з капелою.

лективі велику художньо-виконавську практику не лише як хористи, але й як диригенти (кожен із них у майбутньому проявив себе як фаховий хормейстер).

Від самого початку І. Левенець розпочав інтенсивну роботу над удосконаленням хорової органіки. Власне це був той напрямок його діяльності, який дав змогу в скорому часі вивести колектив на високі мистецькі горизонти. А все розпочалося із вокалізації голосних і приголосних звуків у хорових партіях, які через деякий час набули справжнього академічного звучання, особливо це відчувалося в сопрановій партії, яка є визначальною в оцінці професіоналізму колективу (якщо керівник хору зуміє домогтися резонуючого звучання сопранової партії, то хор зазвучить академічно). Власне І. Левенець сам володіє вишколеним резонаторним співом і вміє передати його хористам. Така прискіплива робота маестро над хоровою органікою вивела самодіяльну народну хорову капелу «Будівельник» на новий якісний рівень й, без перебільшення, поставила її в ряд найуспішніших українських хорових колективів. Про це свідчать й висловлювання відомих українських музикантів-професіоналів, зокрема провідного композитора Івана Карабиця, який, аналізуючи перед президією Міністерства культури УРСР виступ капели в м. Києві, зауважив, що це справжній високомистецький колектив, який може позмагатися з будь-яким іншим професійним хором.

І. Левенцю запам'яталася участь хорової капели «Будівельник» у концерті, присвяченому 100-річчю від дня народження співачки світової слави, уродженки с. Білявинці що на Тернопільщині Соломії Крушельницької, котрий відбувся 23 вересня 1972 р. в Тернопільському обласному музично-драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка. У ювілейних заходах, присвячених цій даті, брали участь відомі українські музиканти з Києва, Львова, Чернівців, Хмельницького та інших міст. Серед них – Микола Колесса, Анатолій Кос-Анатольський, Мирослав Скорик, сестри Марія, Даниїла та Ніна Байко, Михайло Голо-

вашенко, Андрій Кушніренко та інші відомі культурно-громадські діячі. Всі вони побували на концерті, в якому брала участь і самодіяльна хорова капела «Будівельник» під керівництвом І. Левенця. Капела виконувала твори «Партія веде» Євгена Козака, «Сон» Кирила Стеценка та «Поема» Зденека Фібіха [10], які вразили високих гостей професіоналізмом виконання та самобутньою інтерпретацією. Більшість відомих гостей поспішили за куліси привітати диригента та учасників капели з успішним виступом, який особливо привернув їхню увагу. Високу похвалу хоровій капелі та І. Левенцю висловив професор М. Колесса. Він засвідчив високий художній рівень колективу та органічне злиття диригента і хору, наголосивши: «Ви є справжній хоровий диригент».

Достойну оцінку самодіяльній народній хоровій капелі «Будівельник» дали фахівці-музиканти й широка слухацька аудиторія в Болгарії, де колектив брав участь у Декаді радянського мистецтва, присвяченій 50-річчю утворення СРСР (грудень 1972 р.). Хорова капела «Будівельник» виступала в концертному залі м. Слівена (Болгарія) перед високоповажною публікою й отримала надзвичайно високу оцінку. Більшість професійних болгарських музикантів не могли повірити, що це виступає самодіяльний хор. Колектив виступив і в інших місцях Слівенського округу й також був оцінений на «відмінно». Керівництво Слівенського округу пропонувало І. Левенцю очолити хорову капелу м. Слівена, навіть обіцяло створити всі умови для цього. Хороші відгуки капела отримала й від учасників радянської делегації на чолі з міністром освіти СРСР В. Тихоновим (у делегації брали участь секретарі ЦК Компартії радянських республік з Естонії, Білорусії, Грузії).

Ігор Левенець як художній керівник хорової капели «Будівельник» з самого початку усвідомив, що мистецьке зростання колективу немислиме без активного концертного життя та різностильового репертуару. Ці дві домінантні риси визначили основний вектор всієї його багаторічної художньо-виконавської і педагогічної діяльності.

З самого початку роботи з самодіяльною народною хоровою капелою «Будівельник» І. Левенець особливого значення надавав репертуару та шліфуванню його у різного рівня концертних виступах. Адже міське та обласне управління культури постійно залучали цей колектив до концертів, присвячених пам'ятним державним датам.

Репертуар самодіяльної народної хорової капели «Будівельник» під керівництвом Ігоря Левенця завжди був цікавим і різноманітним. Він мало чим відрізнявся від репертуару професійних хорових академічних колективів і включав у себе три блоки: хорові твори західноєвропейських композиторів, твори українських і російських композиторів та обробки народних пісень. Західноєвропейську хорову класику представляли «Ave Maria» Франца Шуберта, «Ave Maria» Леонардо Луцці, «Requiem aeternam» Джузеппе Верді, «Ніч» Шарля Гуно, «Вечерняя звезда», «Грёзы» Ріхарда Шумана, «Ave verum» Шарля Гуно, «Фантазія До мажор» для фортепіано, мішаного хору і симфонічного оркестру Людвіга ван Бетховена, «Поема» Зденека Фібіха.

Зарубіжна хорова класика у репертуарі хорової капели «Будівельник» під керівництвом І. Левенця – це той показник, який визначав академізм колективу, вміння виконувати твори в тому чи іншому стильовому напрямку. Адже виконання твору, що представляє українську хорову класику, не має строго визначених рамок академізму й часто виконується хорами із явно вираженими аматорськими рисами (відсутність резонаторського співу, невідповідність стильовим особливостям тощо). І. Левенець, працюючи над творами західноєвропейської класики, завжди звертає увагу на стильову приналежність твору, багатство його виражальних засобів. Кожен твір західноєвропейського композитора в інтерпретації І. Левенця – це продумана від початку до кінця композиція. Вона має відповідне стильове «обличчя» й глибину художнього виконання.

Значне місце в репертуарі хорової капели «Будівельник» займала й російська класика. Це твори суто російських композиторів-класиків та твори композиторів 70–80-х рр. ХХ ст. Першу групу складають твори «Повстречался сын с отцом» Георгія Свиридова, «Зимняя дорога» Віссаріона Шебаліна, «Горные вершины» Антона Рубінштейна, «Зима» Віктора Каліннікова, «Лесное озеро» Міхкеля Людіга.

Російська хорова класика – це твори, багаті на вокально-хорову техніку, динаміко-агогічну палітру, штрихову амплітуду. Без них, як і без творів західноєвропейської класики, хоровий колектив не міг зреалізувати свої професійні можливості. Хоча, на відміну від західноєвропейської хорової класики, твори російських композиторів були обов'язковими у концертних програмах. Без них жодний український хоровий колектив не залучався до концертних виступів. Пласт російської хорової музики в інтерпретаціях Ігоря Левенця завжди звучав високопрофесійно й привабливо, з відчуттям російського хорового стилю.

Значно більшою кількісно є друга група творів тогочасних російських композиторів. Це «Там, где была война» Владислава Дмитрієва, «Баллада о солдате» Миколи Пескова, «Песня о криницах» Андрія Ешпая, «По снежным просторам» Бориса Снеткова, Аріозо матері із кантати «Нам нужен мир» Анатолія Новікова, «Соловьи» Василя Соловйова-Сєдого, «Над Хатынью колокола» Іона Мельника, «Повстречался сын с отцом» Георгія Свиридова, слова Олександра Прокоф'єва, «Сегодня песни большой день» Петеріса Барісона. Ця група творів належала до обов'язкового репертуару. Вони складали фонд радянських пісень, які були основою комуністичної ідеології, хоча більшість із них мали достойне музичне тло й були цікавими як для хормейстерів, так і для слухачів. У репертуарі хорової капели «Будівельник» ці твори звучали на високому музичному та виконавському рівні. У цілому, вони гідно доповнювали репертуар колективу.

Найважливіше місце в репертуарі хорової капели «Будівельник» під керівництвом Ігоря Левенця займали твори українських композиторів. Серед них: «Вічний революціонер», «Туман хвилями лягає» – хор з першої дії опери «Утоплена» Миколи Лисенка, «Поклін» Михайла Вербицького, «Лічу в неволі» Дениса Січинського, «Сонце ся сховало» Станіслава Людкевича, «Сон» Кирила Стеценка, «Літні тони», «Легенда» Миколи Леонтовича, «Садок вишневий коло хати» Богдана Вахнянина, «Упав солдат» Анатолія Кос-Анатольського, «Ой коли б я сокіл» – пісня Максима з опери Анатолія Кос-Анатольського «Назустріч сонцю», «Слався, мирний труд» Платона Майбороди, «Три тополі», «Вівчарик» Євгена Козака, «Вареники» Степана Сабадаша. Це власне той репертуар, що репрезентує хорову капелу «Будівельник» як високомистецький колектив із орієнтацією на професійний рівень у роботі. Працюючи над кожним твором українського композитора, Ігор Левенець орієнтувався на його художні смаки та мистецькі уподобання. Твори українських композиторів були тонко відчутні професійним диригентом та високо оцінені їхніми авторами, що слухали це виконання. Високу мистецьку оцінку І. Левенець отримав від композиторів Миколи Колесси, Євгена Козака, Анатолія Кос-Анатольського, Степана Сабадаша та ін. Вони однозначно підкреслювали високий професіоналізм виконання та самобутність художньої інтерпретації творів.

На особливу увагу в репертуарі хорової капели «Будівельник» заслуговують обробки українських народних пісень та пісень народів світу. Більшість із них – це обробки Миколи Леонтовича. Серед них: «Щедрик», «Дударик», «Піють півні», «Пряля», «Ой стану я в понеділок», «Над річкою бережком», «Ой сивая зазуленька». Як глибокий знавець і виконавець народних пісень Ігор Левенець тонко відчував їхню природу звучання, зокрема їхнє композиційне розгортання – зав'язку, експозиційне наростання, кульмінацію, епілог. Кожна строфа чи композиційна структура Леонтовичевих обробок дихала у виконанні хорової капели «Будівельник» неповторністю му-

зичної форми й свіжістю звукових барв. Кожен динамічний відтінок, штрих чи агогічне розгортання були вмотивовані й виправдані. Прикладом цього може послужити «Щедрик» М. Леонтовича, що звучить в інтерпретації І. Левенця як безпосереднє щедрувальне дійство: початок твору звучить тихо, ніби гурт щедрівників здалеку наближається до осель, потім звучання поступово наростає, створюючи ауру самого щедрування під вікнами господаря, і в останніх тактах твору звук поступово зменшується, ніби імітує відхід від оселі щедрівників. Цей твір у виконанні хорової капели «Будівельник», без сумніву, належав до знакових, візитівкових. За цим твором можна відразу визначити, що це співає хорова капела «Будівельник» під орудою І. Левенця.

У концертних програмах хорової капели «Будівельник» твори в обробці Леонтовича переважно виконувалися на завершення і супроводжувалися бурхливими оплесками слухачів. Такий позитив впливав із глибокого проникнення диригента в природу кожної окремо взятої пісні. Адже інтерпретаційна концепція завжди була заземлена у той чи інший народнопісенний жанр. Обрядові пісні І. Левенець завжди трактує як складову певного жанру. Звичайні пісні закорінені у психологію кожного окремо взятого персонажа, а жартівливі та споріднені з ними пісні мають танцювальний ухил.

Трактування народних пісень І. Левенцем не має вироблених наперед штучних кальок, а пронизане самою природою їхнього чуття та усвідомленим ставленням до їхнього відтворення. Адже І. Левенець змалку вихований на народній пісні й через те дуже тонко відчуває природу її відтворення. Народна пісня – це основа його мистецько-художньої стихії.

Провідне місце в репертуарі хорової капели «Будівельник» займають обробки народних пісень й інших композиторів, зокрема Станіслава Людкевича («Бодай ся когут знудив», «Ой Морозе, Морозенку», «Гагілка»), Григорія Давидовського («Стелися, барвінку»), Миколи Ракова («Ой дуб, дуба, дуба»),

Якова Яциневича «Сусідка», Кирила Стеценка («Чуєш, брате мій»), Євгена Козака («Наша Аничка») та інші.

Обробки українських народних пісень у трактуванні І. Левенця мають свою виконавську специфіку. Вона полягає в тому, що кожна обробка – це ніби окрема побутова чи обрядова картинка, що відрізняється одна від одної динаміко-агогічною палітрою. Зокрема, обробки обрядових пісень наповнені світлими й теплими барвами, родинно-побутові пісні звучать, виходячи з обставин їхнього виконання, соціально-побутові – сповнені героїчного чи трагічного забарвлення (в залежності від їхнього змістового наповнення). Такий широкий виконавський спектр пов'язаний із розумінням І. Левенцем як інтерпретатором специфіки кожного жанру й обставин їхнього виконання чи функціонального призначення.

У репертуарі хорової капели «Будівельник» мали місце й обробки пісень інших народів – латвійські, молдавські, російські, болгарські. Серед них: російська народна пісня в обробці Олександра Свешнікова «Вечерний звон», латвійська народна пісня в обробці А. Юр'яна «Вій, вітерець», болгарська народна пісня в обробці Петра Динева «Ой ти Данче, мамино фиданче» та інші. І. Левенець як інтерпретатор пісень інших народів звертав увагу на їхні стильові особливості як на рівні музичного, так і мовного діалектів. Консультувався з діалектологами щодо правильної вимови оригінальних текстів. Тому кожна народна пісня сприймалася в інонаціональному середовищі з великим успіхом, оскільки була наближена до певних місцевих традицій.

У репертуарі хорової капели «Будівельник» були й твори радянської тематики. У той час це були своєрідні «паровозики», без яких не могла втілитися на сцені будь-яка концертна програма. І. Левенець, підбираючи твори цього спрямування, завжди звертав увагу на їхній мистецький рівень, тобто тяжів до мінімальної ідеологічної заангажованості. Протягом багатьох років у концертних програмах капели «Будівельник» були твори «Партія веде» та «Під небом України» Євгена Козака. В змістовому відношенні вони були настільки закамуф-

льовані, що ідеологічна мотивація в них була зведена до мінімуму, лише домінували мотиви любові до рідного краю та до навколишньої краси. У концертних програмах капели ідеологічний репертуар завжди був присутній, але ніколи не переважав, без нього в ті часи обійтися було неможливо.

Окремо треба відзначити репертуар, який репрезентував хорову Шевченкіану. Це твори: «Садок вишневий коло хати» Богдана Вахнянина, «Чи ми ще зійдемося знову», «Сонце заходить» Станіслава Людкевича, «Думи мої», обробка для хору Євгена Козака, «Рече та стогне Дніпр широкий» (музика Григорія Гладкого, обробка для хору Левка Ревуцького), «Заповіт» (обробка для хору Кирила Стеценка), «Лічу в неволі» Дениса Січинського та інші. Ці твори були основою програм концертів, які кожного року відбувалися в концертних залах м. Тернополя та в актовій залі будинку культури «Тернопільпромбуд».

Виконання хорової Шевченкіани капелою «Будівельник» завжди супроводжувалося слухачами шквалом оплесків, адже кожен твір був протрактований самобутньо й неповторно. І. Левенець як хоровий диригент інтерпретував музику на слова Кобзаря по-особливому тому, що вірші Шевченка він часто виконував на сцені як декламатор і крізь його серце проходило кожне слово Великого Поета. Кожен інтонаційний, ритмічний елемент поезії був пропущений диригентом крізь ритмічну пульсацію своєрідно, у широкій палітрі динамічних та агогічних відчуттів.

Хорова капела «Будівельник» протягом всього періоду своєї діяльності завжди брала участь у Шевченківських концертах, що відбувалися в м. Тернополі та поза його межами. Її високомистецьке виконання творів українського поета завжди з захопленням сприймалося слухачами й схвально оцінювалося відомими хоровими диригентами (Андрієм Кушніренком, Михайлом Кречком, Анатолієм Авдієвським, Євгеном Савчуком, Богданом Антківим, Олегом Цигиликом, Богданом Дерев'янком та ін.). Музичне втілення Шевченкової поезії завжди базувалося на глибокому розумінні хорового співу, органічному поєднанні

динаміко-агогічних відтінків та природному композиційному розгортанні. Особливу увагу в професійних музикантів привертала інтерпретація шевченківських творів, що повністю випливала зі змісту поетичного твору й була підпорядкована словесній стопності поетичного тексту. Ігор Левенець тонко відчував внутрішній зміст твору та афектацію кожного слова, тому трактування музичної Шевченкіани митцем завжди відрізнялося від хороших інтерпретацій інших диригентів.

Перевагу над іншими аналогічними колективами хорова капела «Будівельник» мала в тому, що серед її учасників були два басы-октавісти – Теофіл Мойсович і Віталій Веселовський. Їхнє октавне дублювання басової партії в певних місцях часто здійснювало бурхливі овації слухачів і подивування професіоналів: воно надавало хору незвичайного колориту й соковито-барвистого тембру. Це було найбільш показово у виконанні творів Миколи Леонтовича («Дударик»), Миколи Ракова («Ой дуб, дуба, дуба»), Станіслава Людкевича («Сонце ся сховало») та інших.

20 вересня 1986 р. хорова капела «Будівельник» брала участь в обласному конкурсі хороших колективів імені Соломії Крушельницької. Серед значної кількості учасників колектив виборів звання лауреата першої премії й був нагороджений пам'ятним дипломом.

На конкурсне змагання винесли такі хорові твори, як «Під небом України» Євгена Козака на слова Григорія Ковалю, «Родимий краю» Анатолія Кос-Анатольського на слова Богдана Кирчіва. Конкурсна комісія на чолі з народним артистом України, художнім керівником та головним диригентом Буковинського державного ансамблю пісні і танцю Андрієм Кушніренком відзначила високий виконавський рівень хорової капели «Будівельник» й рекомендувала провести на базі колективу обласний семінар хороших диригентів.

Концертмейстерами хорової капели «Будівельник» у різний час працювали Лідія Іванівна Задорожна (1969–1979 рр.), Леся Пилипівна Корній та Ольга Володимирівна Баган (1979–1983 рр.), Надія Володимирівна Фрайт (1983–1990 рр.). Їхній аком-

панемент привертав увагу слухачів ансамблевістю звучання з хором, милозвучністю та професійністю виконання, вмінням розкрити разом з диригентом зміст виконуваного твору.

Висновки. Отже, самодіяльна хорова капела «Будівельник» тресту «Тернопільпромбуд» під керівництвом Ігоря Левенця вирізнялася з-поміж інших такого ж статусу колективів трьома яскраво вираженими аспектами діяльності: вокально-хоровою, концертно-виконавською та репертуарною. Зокрема, вокально-хорова робота базувалася на глибокому розумінні її керівником хорової органіки та постійному її удосконаленні. Концертно-виконавська діяльність керованої І. Левенцем хорової капели була плідною і багатогранною. Вона завдяки своєму високому мистецькому рівню завжди залучалася до різного роду концертних виступів, починаючи від відзначень державних свят і закінчуючи відзначеннями ювілейних пам'ятних дат, сольними концертними програмами та презентаціями українських хорових колективів за кордоном. Репертуар капели, що нараховував майже 70 творів, завжди відповідав як вимогам часу, так і високому професійному виконавському рівню, що не відставав від виконавського рівня багатьох державних колективів.

Література

1. Смоляк О. «Ігор Левенець: диригентська діяльність – це сенс мого життя». *Свобода*. 2012. № 56 (2682). 13 липня. С. 8.
2. Смоляк О. Маестро. *Соломія*. 1998. № 5. Квітень. С. 3.
3. Смоляк О. Продовжувач галицьких хорових традицій (Ігорю Левенцю – 70). *Соломія*. 2012. № 2 (52). Червень. С. 3. 4.
4. Осяяні талантом Соломії. До 55-річчя з часу заснування Тернопільського музичного училища імені Соломії Крушельницької / Керівник проекту, відповідальний за випуск М. Рудзінський. Тернопіль, 2013. 32 с.
5. Савак Б. Викладачі Тернопільського музичного училища імені Соломії Крушельницької: Біографічний довідник. Тернопіль: Терно-граф, 2008. 160 с.: іл.

6. Смоляк О. Левенець Ігор Прокопович. *Тернопільський енциклопедичний словник* [Передм. Г. Яворського]. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2004. Т. 1. А–Й. 695 с.
7. Смоляк О. Левенець Ігор Прокопович. *Українська музична енциклопедія* [Головний редактор Г. А. Скрипник]. Київ: Вид-во НАН України. 384 с.
8. Автобіографія Л. І. Гіпського. Архів Тернопільського державного обласного музичного училища ім. С. Крушельницької. Архів не упорядкований.
9. Медведик П. Вороняк Микола Платонович. *Тернопільський енциклопедичний словник*. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2004. Т. 1. А–Й. 695 с.
10. Програма святкового концерту, присвяченого 100-річниці від дня народження співачки світової слави Соломії Крушельницької. Тернопіль: Тернопільська обласна друкарня, 1972.

Oleh Smolyak, Anatolii Bankovskii

Ternopil

**IGOR LEVENETS' – DIRECTOR OF THE INDEPENDENT FOLK
CHOIR “BUDIVELNYK” AT TERNOPILPROMBUD CORPORATE
TRUST**

Abstract. *In the article Igor Levenets' primary methods in working with the independent folk choir “Budivelnkyk” at the Ternopilprombud trust, focusing on vocal and choral techniques are highlighted. The repertoire of the choir is analyzed, categorized by its multicultural and stylistic directions. Emphasis is placed on the concert and performance activities of the choir under Igor Levenets' leadership during the 1970s and 1980s.*

Keywords: *Igor Levenets', “Budivelnkyk” folk choir, vocal-choral work, repertoire, concert performance.*

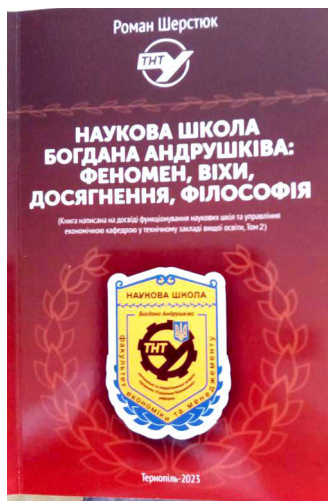
**Наталія Кирич, Остап Бойко, Назар Боярчук,
Богдан Андрушків**

Тернопіль

НАУКОВІ ШКОЛИ ЯК ЗАСІБ ГРОМАДСЬКОГО ВПЛИВУ НА АКТИВІЗАЦІЮ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА, АБО: ЩО ПОСІЄШ, ТЕ Й ПОЖНЕШ

Анотація. Розглянуто особливості розвитку наукової школи «Регіональні і міжрегіональні аспекти підтримки соціально-економічної реформи, інноваційні контексти розвитку підприємництва», що сформувалася під керівництвом колишнього завідувача кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, доктора економічних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України Богдана Андрушківа. Розкрито досягнення і втрати за час її функціонування, запропоновано шляхи і засоби покращення результатів діяльності як соціального інструментарію НТШ. Наведено приклади вирішення наукових і прикладних проблем в умовах вищої школи у воєнний та повоєнний періоди. Обґрунтовано необхідність подальшої активізації членів наукової школи засобами моральної і матеріальної зацікавленості у визначенні соціально-економічних векторів інноваційного розвитку бізнес структур та удосконалення господарських, організаційно-економічних механізмів розвитку галузей національної економіки, об'єднаних територіальних громад, власне, як стратегічної мети, вступу України до ЄС.

Ключові слова: наукова школа, НТШ, учені ТНТУ, соціально-економічні реформи, інновації, досвід.

У видавництві ФОП Паляниця В. А., під авторством проректора Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя, Романа Шерстюка загальна редакція: д. е. н., проф.. Кирич Н. Б.), побачила світ книга: «Наукова школа Богдана Андрушківа: феномен, віхи, досягнення, філософія».

В анотації книги зазначено, що це інформаційне, науково-методичне видання підготовлене на досвіді управління економічною кафедрою у Тернопільському національному технічному університеті імені Івана Пулюя.

Книга розкриває особливості функціонування наукової школи, її формування у контексті розвитку кафедри в університетських умовах. Висвітлено досвід вирішення проблем в умовах «безгрошів'я» і зокрема матеріально-технічної та навчально-методичної баз кафедри; складнощі підготовки не лише студентів-бакалаврів, спеціалістів і магістрів, які планують присвятити себе у майбутньому підприємництву сфер послуг та інноваційній діяльності, а і наукових кадрів вищої кваліфікації. Розглянуто організацію науково-дослідницької роботи, видавничої діяльності та виховання майбутнього покоління держави.

Видання підготовлене з нагоди 20-річчя створення кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг ТНТУ імені Івана Пулюя, якою тривалий час керував Богдан Андрушків, та присвячено 150-річчю НТШ і буде корисним не лише студентам і викладачам, а й усім, хто займається науково-педагогічною, громадською і політичною діяльністю, цікавим для широкого кола читачів.

Керівник наукової школи Богдан Андрушків є дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка. Багато його книг,

Керівник наукової школи
Богдан Андрушків.

наукових і публіцистичних статей вийшли під грифом НТШ. Власне йому належать виявлення паралелей між діяльністю наукових шкіл і Науковим товариством ім. Шевченка. Цьому були присвячені його статті, що публікувалися у «Віснику економічної науки України», 2022, № 243. с. 102-106: «Життя як школа, а ти в ній вічний учень», фахових виданнях ТНТУ, ЗНУ, ДУЗТ та інших засобах масової інформації.

Принагідно хочемо повідомити короткі офіційні дані та кваліфікаційну карту наукової школи Богдана Андрушківа: «Регіональ-

ні і міжрегіональні аспекти підтримки соціально-економічної реформи, інноваційні контексти розвитку підприємництва», висвітлити його особисті погляди на перспективи розвитку громадських об'єднань такого типу під інтригуючою назвою: «Наукові школи як засіб громадського впливу на активізацію інтелектуального розвитку суспільства, або Що посієш, те й пожнеш».

Довідка. У Тернопільському національному технічному університеті імені Івана Пулюя після обговорення на науково-технічній раді та ученій раді університету, черговий раз перереєстровано кваліфікаційну карту наукової школи Богдана Андрушківа: «Регіональні і міжрегіональні аспекти підтримки соціально-економічної реформи, інноваційні контексти розвитку підприємництва»:

- науковий напрям: *Суспільні науки;*
- галузі знань: *05 соціальні та поведінкові науки;*

07 управління та адміністрування;

24 сфера обслуговування;

– наукова спеціальність: *08.00.04 Економіка та управління підприємствами за видами економічної діяльності;*

– освітня спеціальність: *073 Менеджмент, 051 Економіка, 241 Готельно-ресторанна справа, 242 Туризм.*

Наукову школу заснував у 2007 р. заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, академік АЕНУ, Президент АСУ, доктор економічних наук (1991 р.), професор (1993 р.) Богдан Миколайович Андрушків у Тернопільському національному технічному університеті імені Івана Пулюя.

Андрушків Б. М. – член президії Національної Академії вищої освіти України та інших наукових громадських формувань, член Національних спілок письменників і журналістів України, відомий на Тернопіллі та в Україні вчений і громадський діяч. Працюючи в ТНТУ, на кафедрі управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, створив музей засобів управління та економічно-управлінської літератури тоталітарного періоду, спецраду із захисту кандидатських і докторських дисертацій, вперше в цей час у Західній Україні, наукове фахове електронне видання «Соціально-економічні проблеми і держава». Член редколегії низки наукових, художніх і науково-популярних збірників та журналів, входить до редакційних колегій видань ТНТУ «Соціально-економічні проблеми і держава» та «Галицький економічний вісник».

Постановка проблеми. Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка і Тернопільська універсальна наукова бібліотека 22 листопада 2023 р. запланували провести науково-краєзнавчу конференцію з міжнародною участю: «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина: історія та сучасність» Одна із тем, яку вона передбачає розглянути, гласить: «Наукові школи України як інструмент реалізації суспільної стратегії НТШ».

Справді, незважаючи на важкий воєнний час, тема є актуальною і вимагає невідкладного розгляду. Як відомо, життя щось вартує, якщо ти виховав гідних послідовників. Справа в тому, що можна виховати і не відчувати цього. Інша справа, коли це помітили інші люди, звернули на це увагу, тоді прокидається почуття гордості за результати своєї роботи. Такі приклади підвищують її ефективність. Так сталося із науковою школою Богдана Андрушківа, яка має прозаїчну назву: «Регіональні і міжрегіональні аспекти підтримки соціально-економічної реформи, інноваційні контексти розвитку підприємництва на сучасному етапі». Звичайно, що нині, під час війни, варто було б удосконалити її назву, але це, мабуть, вже зроблять послідовники відповідно до нових європейських покликань, девізів, вимог часу тощо. Як же сталося, що на школу звернули увагу? Працювали б і працювали б, якби не бюрократична вимога пройти чергову перереєстрацію. Власне підготовка звіту зобов'язала черговий раз систематизувати результати діяльності й подивитись на них ніби збоку. Таким чином було виявлено немало творчих ініціатив, впроваджень. Власне ці та інші обставини обумовили написання цієї інформації, яка побудована на матеріалах звіту наукової школи.

Результати дослідження. Наукова школа Богдана Андрушківа вже більше п'ятнадцяти років (офіційне визнання відбулося 2007 р., нині школу перереєстровано на засіданнях науково-технічної та ученої ради ТНТУ) успішно функціонує при кафедрі управління інноваційною діяльністю та сферою послуг на факультеті економіки та менеджменту нашого університету, має свій герб-логотип, одне слово – має своє обличчя.

Варто повідомити, що обговорювана школа почала існувати задовго до твердого становлення ТНТУ імені Івана Пулюя як самостійного вищого навчального закладу і розвивалася разом з нашою державою, разом з національною освітою. Богдан Андрушків тоді працював першим заступником голови Тернопільської обласної державної адміністрації. У той час

Логотип-емблема наукової школи Богдана Андрушківа: «Регіональні і міжрегіональні аспекти підтримки соціально-економічної реформи, інноваційні контексти розвитку підприємництва», розроблена дизайнером І. М. Кирич за ескізом керівника школи.

українська наука переходила на національні рейки, тривав період пошуку, не було методичних рекомендацій, навчальних посібників, підручників. У практику вищої школи впроваджувався Болонський процес – процес структурного реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм і потрібних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах Європи.

Пригадується, як на Всеукраїнській науково-практичній конференції, яку проводив ректор ТНТУ професор О. А. Устенко, пролунав заклик не губити надбань української освіти. При всіх негативах наші викладачі та студенти справді були на порядок вище європейських. Західний світ визнавав усі радянські дипломи.

Якось під час дискусії з колегами на курсах підвищення кваліфікації у м. Целле Богдан Андрушків запитав професора з Німеччини, скільки спеціалістів працює в їхньому Міністерстві економіки. Трохи помовчавши, він відповів, що у них такого Міністерства немає. Але у взірці звітності Міністерства статистики було виявлено підпис на документі Міністра економіки. Німецький професор був щиро здивований.

Справа в тому, що у нас проводився у життя курс на скорочення і невідомо ким поширювалася думка, що нібито в Європі усім править ринок і міністерств економічного спрямування там ...немає. Між тим, так вважали й німецькі учені, хоч, можливо, не усі.

Доводилося багато дискутувати, сперечатись на цю тему й в Україні, при тому з маститими ученими, управлінцями, які були збиті з пантелику, схвалювали скорочення управлінського апарату, тоді як його потрібно було ефективно використовувати, одне слово примусити по-новому працювати на Державу.

У нині ліквідованих районних управліннях економіки тоді працювали по три спеціалісти, обговорювали питання про їх скорочення. Дуже палким прихильником цього процесу був нині покійний заступник голови облдержадміністрації з гуманітарних питань доктор економічних наук, професор Степан Трубич. Він стверджував, що в Європі немає економістів у державних органах управління. Богдан Андрушків тоді навів приклад, що у знову ж таки невеличкому містечку Целле з чисельністю 7 тис. осіб в економічних органах працювало 17 осіб. Чим вони займалися? Вони вивчали попит на ринку, розробляли механізми зацікавленості у виробництві тієї чи іншої продукції, а не просто отримували директиви і передавали їх на низи до виконання. Одне слово, ринок це не базар, а живий економічний організм, яким потрібно вміло користуватися, а не спостерігати, як він хибує в посттоталітарних умовах.

Вперше тоді впроваджувалася і використовувалася європейська термінологія. У вжиток пішли слова менеджмент, маркетинг, інноватика, логістика тощо. Богдан Андрушків тоді було підготував до друку підручник з теми управління виробництвом, який на цей час вийшов у світ. Ця подія мала позитивну реакцію в навчально-педагогічних колах. До автора звернувся з МОНУ, щоб підготувати підручник з менеджменту. Але ж професор прагнув впроваджувати у практику виробничого спілкування українську термінологію. Тому він запропонував

підготувати більш досконалу книгу з теми управління. МОН наполягав на своєму: «Менеджмент». Б. Андрушків вже хотів відмовитися від замовлення, але під час дискусії професор О. Є. Кузьмін (директор економічного інституту Львівської політехніки) переконав героя цієї розповіді не відмовлятися від звернення, прийняти науковий термін «менеджмент» і писати книгу. Таким чином, підготовлена з ним перша книга в 1995 р. побачила світ. Вона перевидавалася двічі, друге видання було в 1997 р., здається, 30 тис. примірників. Ми пишаємося, що книга претендувала на Державну премію.

Згодом, уже в ТНТУ, було сформовано школу як таку. Хотілося активного розвитку, хотілося результатів, а їх не було. Через слабку кадрову компоненту не вдавалося здійснювати на місці захист своїх наукових досягнень. Журнал «Галицький вісник» був тоді перевантаженим інформацією. Редактор журналу професор З. В. Гуцалюк особисто здійснював відбір матеріалів. Нам вкрай потрібно було мати своє видавництво, свої публікації. Визначили першочергові завдання і приступили до їх реалізації.

Звичайно, розповідати детально, як створювали спеціалізовану раду із захисту дисертацій, як заснували фахове видання «Соціально-економічні проблеми і держава», як організовували науково-практичні конференції, Музей Засобів управління та літератури тоталітарного періоду, як отримували авторські свідоцтва потрібно багато паперу, багато годин. Необхідно сказати, що була підтримка керівництва університету, щоправда, ніяк не фінансова. Як в анекдоті: отримував пенсіонер хорошу пенсію, тільки маленьку. На початку заснування кафедри тричі у нас було державне замовлення на наукові розробки, які дали нам можливість захистити декілька тем і отримати в кінцевому результаті серйозне докторське підкріплення. Потім, після кількох Perezatverdzhenn' u spivpraci z Akademією соціального управління АСУ, видавництвом «Тернограф», Фондом реєстрації неординарних ідей і проєктів (ФРНІП) налагодили роботу журналу. Наше видання натепер, переживши ряд трансформацій, увійшло в 12 зарубіжних наукометричних баз.

Фахове видання «Соціально-економічні проблеми і держава».

За участі майбутніх членів нашої школи, для створення зацікавленості в творчій діяльності свого часу було засновано низку регіональних іменних премій відомих в Україні та світі людей, зокрема Івана Пулюя, Сергія Подолинського, Володимира Вихруща, які через Тернопільську облпрофраду, Федерацію Профспілок України були визнані, згодом Всеукраїнськими. Цими преміями нагороджувалися і викладачі ТНТУ (Оксентюк О. А., Луців І. В., Ясній П. В. та інші). Впроваджено нагороди – Золота медаль імені Туган-Барановського, колишнього Міністра фінансів УНР, яку і нині вручає Академія економічних наук України за значні заслуги в галузі економічних наук, орден князя Костянтина Острозького, відзнаки «Молись і працюй» та «За заслуги у розвитку освіти та науки», які вручаємо за відповідні заслуги разом із громадськими об'єднаннями – Академією соціального управління та Фондом реєстрації неординарних ідей і проєктів та іншими, в урочистій обстановці при підбитті підсумків конкурсу на кращу наукову роботу студентів і молодих науковців та на інших зібраннях.

За сприяння наукової школи, нами відкрито нові спеціальності, лабораторії тощо. Для полегшення навчальних процесів було зібрано експонати та створили «Музей засобів управління та економічної літератури тоталітарного періоду». Ми пишаємося, що, за сприяння наукової школи, нині економічний сектор технічного університету потужно забезпечений науковими кадрами, інформаційними засобами, має гідне навчально-методичне та інше забезпечення. Економічний факультет, попри війну, живе новітнім життям незалежної держави, творить свої та сприймає передові європейські ідеї та досягнення. Крім численних підручників, навчально-методичних посібників виставку яких практикуємо демонструвати на семінарах і конференціях, ми «застовбили» за собою ряд фундаментальних наукових напрямів. Серед них книга «Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку» (Тернопіль: «Тернограф», 2008. 976 с.), яка представлялася на Державну премію України в галузі науки і техніки); «Наративи з проблем інституційних засад формування Економічної Конституції України (Інституційні засади Основного Економічного Закону держави)». Тернопіль: ТзОВ «Тернограф», 2013. 552 с.; «Повний регіональний господарський розрахунок – шлях підвищення ефективності територіальної одиниці, забезпечення її сталого розвитку». Тернопіль: ТзОВ «Тернограф», 2014. 680 с.; «Інноваційні засоби розвитку нетрадиційних джерел енергії та організація ресурсовикористання в соціогуманітарному комплексі України». Тернопіль: ТзОВ «Тернограф», 2016. 804 с. та інші [1].

Принагідно варто згадати, що ми системно турбувалися і турбуємось про історію нашої школи. Нами видано за етапами розвитку кафедри і наукової школи до 7-річчя, 10-річчя та 17-річчя такі книжки:

1. Управління економічною кафедрою у технічному ВУЗі. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2020. 253 с.
2. Організація та особливості підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2021. 132 с.

Натепер виношуємо ідею формування при нашому університеті, за взірцем Львівської політехніки, інституту інженерно-технічних новацій, сподіваємося, що ректорат ТНТУ підтримає нашу ідею.

Одна з книг, виданих за етапами розвитку кафедри і наукової школи.

Для покращення функціонування наукової школи та підвищення її ефективності, на нашу думку, доцільно:

- виробити державні пріоритети в реалізації програм повоєнного відродження України, скерувати на їх реалізацію діяльність наукових шкіл;
- дати обґрунтування для вироблення спеціальних пільг і пріоритетів для членів наукової школи в отриманні держбюджетних замовлень;
- внести пропозиції в департамент атестації кадрів вищої кваліфікації МОНУ про обов'язковість публікацій в «Скопус» та «Веб оф сайнс» здобувачам, що мають публікації

у фахових виданнях, що індексуються у понад 10-ти зарубіжних наукометричних базах;

– розробити механізми матеріальної та моральної зацікавленості в праці командними методами наукової школи на період відбудови державної економіки в Україні.

Треба зазначити, що, попри критичне ставлення наукової школи до адміністративно-територіальної реформи під час війни, ми сприяли її проведенню шляхом реалізації відповідних розробок, публічним захистом їх та відповідними публікаціями у фахових виданнях.

Надано сприяння впровадженню нетрадиційних джерел енергії, зокрема геліоустановок на малих підприємствах, приватних присадибних ділянках тощо. Натепер науковою школою активується питання ефективності використання розвіданих нафтогазових ресурсів в колишніх Монастирському, Терехівському і Бучацькому районах на глибинах 1800 м, 1200 м (з однієї свердловини ударив фонтан), які знаходяться на віддалі 100 км від Надвірнянського нафтопереробного заводу. Однак ні держава, ні МОН досі нічим не зацікавлюють у творчій діяльності не лише наукові школи, але й наукові громадські формування загалом.

У школі нині, згідно зі звітом, функціонує потужний науковий осередок, в який входять 19 докторів економічних наук, серед них більшість молодих науковців, які працюють над актуальною тематикою. Аналіз таблиці «Перелік членів наукової школи у ланцюзі: послідовники та їх учні» засвідчує про добре налагоджену нерозривність досвіду, передачу знань молодим науковцям, послідовникам.

Ми співпрацюємо з іншими університетами України, уклали угоди про співпрацю. Наші вчені є у складі сусідніх спеціалізованих рад, редколегій фахових видань і журналів. Науковці, пошуковці, що захистили у нас свої наукові роботи, працюють у багатьох ЗВО України, входять в Академію економічних наук України (АЕНУ), Академію соціального управління

Перелік членів наукової школи у ланцюзі «послідовники та їх учні»

Засновник	Послідовники	Учні послідовників	Наступні покоління
Андрушків Богдан Миколайович академік Академії економічних наук України, Президент Академії соціального управління, Заслужений діяч науки і техніки України, д. е. н., професор, професор кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя	Шерстюк Роман Петрович д. е. н., доцент, завідувач кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, проректор з економічного розвитку ТНТУ	Ратинський Вадим Віталійович к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту	У стадії перманентного відбору для подальшого навчання в аспірантурі
	Малюта Людмила Ярославівна д. е. н., професор, професор кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг	Кузь Тетяна Іванівна к. е. н., ст. викладач кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг	У стадії перманентного відбору для подальшого навчання в аспірантурі
	Мельник Лілія Миколаївна д. е. н., професор, професор кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, заступник декана Економічного факультету.	Струтинська Ірина Володимирівна д. е. н., професор, професор кафедри комп'ютерних наук	У стадії перманентного відбору для подальшого навчання в аспірантурі
	Кирич Наталія Богданівна д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та адміністрування	Жук Неоніла Ігорівна к. е. н., фахівець I категорії навчального відділу Луциків Іванна Василівна к. е. н., доцент кафедри менеджменту та адміністрування	У стадії перманентного відбору для подальшого навчання в аспірантурі

Продовження переліку

Засновник	Послідовники	Учні послідовників	Наступні покоління
	Сороківська Олена Анатоліївна д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування	Оксентюк Роман Андрійович к. е. н., менеджер зі збуту ТОВ «Галичина-Ласунка»	У стадії перманентного відбору для подальшого навчання в аспірантурі
	Мариненко Наталія Юріївна д. е. н., професор, професор кафедри економіки і фінансів	Вівчар Оксана Іванівна д. е. н., професор, керівник Центру міжнародної безпеки та співробітництва, професор ЗУНУ	У стадії перманентного відбору для подальшого навчання в аспірантурі
	Тимошик Михайло Морозенкович к. е. н., радник голови обласної ради	Ратинський Вадим Віталійович к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту	У стадії перманентного відбору для подальшого навчання в аспірантурі
	Крамар Ірина Юріївна д. е. н., професор, професор кафедри економіки і фінансів	Бойко Остап Богданович к. е. н., докторант	У стадії перманентного відбору для подальшого навчання в аспірантурі
	Струтинська Ірина Володимирівна д. е. н., професор, професор кафедри комп'ютерних наук	Безкоровайний Зіновій Григорович , начальник облуправління землевпорядкування, аспірант	У стадії перманентного відбору для подальшого навчання в аспірантурі

(АСУ), Національну академію наук вищої освіти (НАН ВОУ), інженерні академії тощо.

Під час зустрічей, планових чи стихійних заходів обговорюємо хід вирішення наукових і побутових проблем, виро-

бляємо рекомендації, які використовуємо, готуючи рішення і висновки на загальноуніверситетських, Всеукраїнських чи, навіть, міжнародних науково-практичних конференціях, які, як правило, формулюються: «Наукові школи як інструментарій вирішення наукових і прикладних проблем в умовах вищої школи у повоєнний період».

Узагальнюючи результати дискусій з теоретичних і практичних досліджень щодо напрямів розвитку наукових шкіл як інструментарію НТШ, вирішення наукових і прикладних проблем в умовах вищої школи у повоєнний період, доповіді та виступи, виявляємо необхідність активізації членів наукової школи у визначенні соціально-економічних векторів інноваційного розвитку бізнес-структур та удосконалення господарських, організаційно-економічних механізмів розвитку галузей національної економіки об'єднаних територіальних громадах [5–8]:

Висновки і рекомендації: 1. Підтримати творчу діяльність наукової школи ТНТУ «Регіональні і міжрегіональні аспекти підтримки соціально-економічної реформи, інноваційні контексти розвитку підприємництва на сучасному етапі» та, враховуючи соціально-економічні ефекти та результати, ініціювати перед МОН України такі заходи:

- дати обґрунтування для вироблення спеціальних пільг і пріоритетів для членів наукової школи в отриманні держбюджетних замовлень;

- виробити державні пріоритети в реалізації програм повоєнного відродження України, скерувати на їх реалізацію діяльність наукової школи, активувавши через облдержадміністрації та обласні ради співпрацю з всеукраїнськими благодійними та гуманітарними фондами типу «Відродження України»;

- підготувати обґрунтування та пропозиції в департамент атестації кадрів вищої кваліфікації МОНУ про обов'язковість публікацій в «Скопус» та «Веб оф сайнс» здобувачам, що мають публікації у фахових виданнях, які увійшли в більше ніж 10 зарубіжних наукометричних баз;

– розробити механізми матеріальної та моральної зацікавленості в праці командними методами наукової школи на період відбудови державної економіки в Україні.

2. Розробити організаційно-економічний механізм реалізації ідеї формування при нашому університеті інституту інженерно-технічних новацій, за взірцем Львівської політехніки.

3. Наукова школа констатує, що впровадження інноваційних підходів у регламентуванні діяльності суб'єктів господарювання у воєнних і повоєнних умовах повинні вирішуватися комплексно, виходячи зі специфічних особливостей розвитку як об'єднаних територіальних громад, так і національної економіки загалом із врахуванням наукової думки громадських наукових формувань. Власне з цих міркувань доцільно організувати наукове вивчення сучасних адаптивно-трансформаційних процесів і підходів до формування інноваційних засад управління виробничими підприємствами та підприємствами сфери обслуговування, об'єднаними територіальними громадами до вимог і стандартів ЄС.

4. Реформування національної економіки у повоєнний період повинен передбачати правомірність і доцільність застосовування в Україні світового досвіду і, в першу чергу, європейського, зокрема у сфері управління, виробництва та послуг. Тим часом, сучасні господарські, організаційно-економічні механізми управління підприємствами в реформаційних умовах держави, організація виробництва та сфери послуг свідчать про необхідність визначення соціально-економічних векторів інноваційного розвитку бізнес-структур та удосконалення господарських, організаційно-економічних механізмів їх реалізації як у державі загалом, так і в регіонах, зокрема на локальному рівні.

5. Рекомендувати органам державного управління повсякчас сприяти пріоритетному розвитку, впровадженню досягнень науки і техніки, науково-технічного прогресу в рамках реалізації Програми розвитку управління підприємствами

для організації їх поступового розвитку відповідно до європейських вимог і стандартів, на інноваційних засадах у контексті вступу України до Європейського Союзу та оборонного європейського об'єднання НАТО.

6. Установам, підприємствам та організаціям, що безпосередньо здійснюють управління господарською діяльністю, доцільно вивчити можливості впровадження управління підприємствами шляхом переходу від прямого адміністрування до економічного впливу на господарську роботу.

7. Запропоновані у дискусіях організаційно-економічні механізми покращення навчальних процесів, науково-дослідницької роботи, упровадження інноваційних засад формування новітнього повоєнного українського суспільства, забезпечення сталого і стабільного функціонування промислових підприємств і сфери обслуговування, удосконалення методології та організації цього процесу, запобігання корупції як основної загрози його економічній безпеці в умовах суб'єктів господарської діяльності, рекомендувати до впровадження виконаних розробок наукової школи на державному рівні.

Практична реалізація висновків і рекомендацій без сумніву піднімуть авторитет наукових шкіл України, створять передумови до удосконалення її роботи, створять необхідні умови ефективного господарювання на рівні держави, галузей національної економіки та регіонів у післявоєнний період. Наукові школи можуть стати інструментарієм реалізації суспільної стратегії розвитку НТШ.

Література

1. Шерстюк Р. П. Наукова школа Богдана Андрушків: феномен, віхи досягнення, філософія. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2023. 310 с.
2. Андрушків Б. М. Життя як школа, а ти в ній вічний учень. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 2 (43). С. 3–16. DOI: <https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.243>. С. 3–16

3. Ukrain, 2 (43). Pp. 3–16. DOI: <https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.243>.
4. Андрушків Б. М., Кирич Н. Б., Ратинський В. В. ін. Аналітика соціо-інформаційного розрізу економічних та воєнно оборонних проблем в Україні на сучасному етапі. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1 (42). С. 114–120.
5. Андрушків Б., Романська І. Маргіналізація і глобальні небезпеки економіки. *Матеріали 15-ої наукової конференції Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя*, 14–15 грудня 2011 р. Тернопіль: ТНТУ, 2011. С. 247.
6. Андрушків Б. М. Кафедра: особливості еволюції вузівської науки в умовах суспільної революції. Тернопіль: Тернограф, 2017. 276 с.
7. Андрушків Б. М. Управління економічною кафедрою у технічному ВУЗі. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2020. 253 с.
8. Андрушків Б. М. Організація та особливості підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2021. 132 с.

Nataliya Kyrych, Ostap Boyko, Nazar Boyarchuk, Bohdan Andrushkiv
Ternopil

SCIENTIFIC GLASSES AS A MEANS OF PUBLIC INFLUENCE ON THE ACTIVATION OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF SOCIETY OR WHAT YOU SOW, YOU WILL REAP

The article examines the peculiarities of the development of the scientific school: “Regional and interregional aspects of supporting socio-economic reform, innovative contexts of entrepreneurship development”, which was formed under the leadership of the former head of the department of management of innovative activities and the sphere of services, doctor of economic sciences, professor, honored worker of science and technology Bohdan Andrushkiv. Achieve-

ments and losses during its operation are disclosed, ways and means of improving the results of activities as a social toolkit of the NTSH are proposed. Examples of solving scientific and applied problems in the conditions of a higher school in the war and post-war periods are given. The need for further activation of members of the scientific school by means of moral and material interest in determining socio-economic vectors of innovative development of business structures and improvement of economic, organizational and economic mechanisms for the development of branches of the national economy, united territorial communities, as a strategic goal of Ukraines accession to the EU, is substantiated.

Keywords: *scientific school, NTSH, scientists of TNTU, socio-economic reforms, innovations, experience.*

Любов Струганець, Ольга Петришина

м. Тернопіль

**«ЖИТИ ЗАДЛЯ ДОБРОГО ЧИНУ»
(ПРОФЕСІЙНА І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЧЛЕНА НТШ МАРІЇ КРУПИ)**

Анотація. У статті висвітлено основні віхи професійної і громадської діяльності члена НТШ Марії Крупи. Зазначено, що Наукове товариство ім. Шевченка з часу заснування і досі об'єднує інтелектуальні сили українців на засадах патріотизму. У 1990-х рр., саме в період утвердження Української Державності, на Тернопіллі сформувався осередок НТШ. До співпраці долучилася знаний філолог, громадська діячка Марія Крупа.

Проаналізовано коло наукових інтересів М. Крупи, втілення результатів наукового пошуку дослідниці в освітній процес. Закцентовано на діяльності в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка науково-дослідної лабораторії «Лінгвістичний аналіз художнього тексту», яку очолила доцент М. Крупа. Саме в 1990-ті рр. на часі було переосмислення окремих постатей в українській національній культурі, відкриття забутих, незаслужено викреслених імен в царині дослідження словесності. Осердям дослідництва стала система національних сюжетів, образів, виражального потенціалу українського слова.

Відзначено велику просвітницьку роботу М. Крупи як науковця, викладача, члена НТШ. Жити задля доброго чину – кредо М. Крупи, реалізоване у професійній і громадській діяльності. Марія Петрівна – автор 90 наукових праць із проблем української мови та методики її викладання, а також близько 70 газетних та

журнальних статей, зокрема в регіональних масмедіа. У висновкових положеннях наведено слова М. Крупи про те, що мова і життя – нероздільні поняття: у мові, як у дзеркалі, відображається духовна праця нації; як колись, так і сьогодні.

Ключові слова: Наукове товариство ім. Шевченка, Марія Крупа, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, лінгвістичний аналіз художнього тексту, професійна діяльність, громадська діяльність.

Постановка проблеми. Наукове товариство ім. Шевченка (далі – НТШ) з часу заснування і досі об'єднує інтелектуальні сили українців на засадах патріотизму. Мета діяльності організації – сприяння збагаченню духовної та матеріальної культури українського народу, національному відродженню та розбудові Української Державності. У 1990-х рр., саме в період утвердження Української Державності, на Тернопіллі сформувався осередок (далі – НТШ). Долучилася до співпраці знаний філолог, громадська діячка Марія Крупа. Саме завдяки їй вдалося активізувати роботу членів товариства на початку 2000-х рр. Тепер це Тернопільський осередок НТШ, у рамках якого функціонує філологічна комісія.

Метою статті передбачено висвітлити основні віхи професійної і громадської діяльності члена НТШ Марії Крупи.

Результати дослідження. Коло наукових інтересів М. Крупи визначив її шлях від учителя до викладача. Вищу освіту Марія Петрівна здобула на філологічному факультеті Чернівецького університету. Учителювала спочатку в Байковецькій восьмирічній школі, згодом – у Великолуцькій та Мишковицькій середній школах Тернопільського району. У 1980-1983 рр. була керівником районного методичного об'єднання вчителів української мови та літератури [1, с. 4]. З 1983 р. викладач, згодом доцент у Тернопільському державному педагогічному інституті (тепер – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка).

У 1992 р. в Інституті української мови АН України М. Крупа захистила кандидатську дисертацію «Мовленнєва структура образу автора у творчості Ольги Кобилянської». Актуальність теми була детермінована відсутністю узагальнювальних студій про композиційно-мовленнєві прийоми організації змістово-фактуального матеріалу, які зумовили новий в українській літературі спосіб оповідання і, відповідно, – психологічну прозу, започатковану О. Кобилянською. Тому М. Крупа поставила за мету на основі аналізу функціонування у прозі письменниці типів мовлення й оповіді розкрити мовленнєву структуру образу автора як стрижневої одиниці ідіостилу О. Кобилянської. Дослідження здійснено на матеріалі художньої прози письменниці, що увійшла до п'ятитомного видання її творів, роману «Апостол черні», щоденників письменниці, листів, автобіографій. Відзначимо, що новизна дисертації М. Крупы полягала в тому, що було розкрито психолінгвістичну сутність категорії образу автора; здійснено комплексний аналіз формування мовної свідомості образу автора О. Кобилянської як письменниці; уперше застосовано на той час лінгвістичну теорію образу автора як способу організації змістово-фактуального матеріалу в певну цілісну структуру; здійснено нову мовно-естетичну інтерпретацію окремих творів О. Кобилянської. Наукову позицію М. Крупы можна окреслити такими положеннями:

«1) категорія образу автора як мовленнєва структура належить до психолінгвістики, оскільки відображає комунікативний акт, що відбувається між письменником і читачем;

2) образ автора – абсорбент позатекстових і текстових факторів у ланцюгу естетично-мовленнєвої діяльності: «дійсність – письменник – читач»;

3) образ автора в системі словесно-художньої творчості письменника охоплює всі рівні комунікативних підсистем тексту: жанри за відповідними мовними ознаками, форми викладу змістово-фактуальної інформації, композиційно-мов-

ленневі прийоми організації оповідання, ритмосинтаксичні особливості художньої структури, лексико-фразеологічний арсенал;

4) текст у комунікативному акті «письменник – читач» виступає посередником між комунікатором і реципієнтом;

5) прийоми організації змістово-фактуального матеріалу є визначальними для індивідуального стилю письменника;

6) психологізм, інтелектуальність прози О. Кобилянської зумовлені історичними та соціально-індивідуальними умовами;

7) О. Кобилянська – представник нового мистецтва, для якого характерний вольовий характер; маніфестація волонтератива О. Кобилянської зумовлена літературно-естетичним кредо письменниці» [2, с. 3–4].

Результати наукового пошуку М. Крупа активно втілювала в навчальний процес. У другій половині 1990-х рр. завдяки Марії Петрівні науковий осередок викладачів лінгвістичних дисциплін філологічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту, їхній потужний науковий потенціал було об'єднано новаторською ідеєю – створення науково-дослідної лабораторії. М. Крупа структурувала й узагальнила коло наукових зацікавлень однодумців у «Положенні про науково-дослідну лабораторію «Лінгвістичний аналіз художнього тексту». Ініціатори ставили за мету діяльності цієї інституції проведення наукових і прикладних досліджень мови художнього тексту, впровадження нових підходів у викладання української літератури в загальноосвітній і вищій школі, а також залучення студентів та аспірантів, науковців України до опрацювання окресленої проблематики [3].

Головними напрямками роботи лабораторії були такі:

- вироблення наукових основ дослідження мови художнього твору;

- впровадження лінгвістичного аналізу художнього тексту як методу викладання літератури в школі / виші;

- нове прочитання творів шкільної програми на основі наукового аналізу художнього тексту.

Відповідно, визначено основні завдання лабораторії:

- розвиток теоретичних основ дослідження мови художнього твору (мовного світу письменника);
- нове прочитання класики української літератури на основі наукового лінгвістичного аналізу художнього тексту;
- підготовка методичних посібників для викладання української літератури методом «повільного прочитання», тобто лінгвістичного аналізу художнього тексту (окремих його елементів відповідно до вікових особливостей учнів);
- створення необхідної матеріально-технічної бази для системних досліджень мови художнього твору та його поетичного словника [4].

Справді, 1990-ті рр. позначилися виробленням нових підходів в українській гуманітаристиці, зокрема в методології досліджень історії мови й літератури, у потрактуванні засадничих теоретичних питань літературознавства, лінгвістики тощо. На часі було переосмислення окремих постатей в українській національній культурі, відкриття забутих, незаслужено викреслених імен в царині дослідження словесності (В. Сімовича, О. Синявського, О. Тихого, Б. Антоненка-Давидовича, О. Горбача, С. Караванського, М. Коцюбинської, Я. Рудницького, У. Самчука, Г. Сивокона, Ю. Шевельова та інших), в національній літературі (М. Хвильового, В. Підмогильного, Є. Плужника, В. Симоненка, В. Стуса та ін.). Ідеологічно ангажована методика викладання української мови й літератури в загальноосвітній і вищій школі також зазнавала оновлення, очищення від штучних, науково не вмотивованих напашарувань. Діяльність лабораторії під керівництвом проукраїнського, національно свідомого науковця – доцента М. Крупи, – безумовно, сприяла окресленим процесам. Осердям дослідництва стала система національних сюжетів, образів, виражального потенціалу слова, метафоризації як способу осягнення буття й оригінальної поетичної практики. Художній текст М. Крупа не випадково трактувала як мовно-естетичний знак націо-

нальної культури. На основі такого бачення постали наукові інтерпретації низки феноменів художньої творчості: О. Кобилянської «Апостол черні», «Думи старого», «Він і вона», М. Шашкевича «Веснівки», М. Вінграновського «Стояла баба, руки склала...», Л. Костенко «Любов Нансена» тощо. Чимало випускників філологічного факультету пригадують нині, як студентами спільно з викладачами працювали на заняттях над інтерпретацією нових, невідомих, цікавих художніх текстів і відкривали для себе оригінальні феномени національної літератури.

Діяльність наукової групи ґрунтовно окреслено у програмі досліджень лабораторії «Лінгвістичний аналіз художнього тексту». Зосереджуючи наукові зусилля на вивченні класичної художньої словесності, зразків сучасної літератури, Марія Петрівна визначила основні завдання лабораторії й терміни їх виконання [5]. До роботи було долучено досвідчених (професора В. Мельничайка, доцентів Л. Невідомську, Л. Пархонюк) та молодих перспективних викладачів (В. Буду, Г. Ступінську, О. Штонь, Н. Дащенко, І. Бабій) Тернопільського державного педагогічного інституту, дослідницька діяльність яких корелювала із задекларованою місією і завданнями лабораторії.

Робота науковців, об'єднаних спільною проблематикою досліджень, набувала розмаху. Серед документів архіву родини Крупів знаходимо «Проект «Лінгвістичний аналіз художнього тексту». Українсько-американський фонд «Відродження» [6]. Його автор – М. Крупа – окреслила нові перспективи в діяльності. Проте лабораторія функціонувала лише три роки. Через брак фінансування поле досліджень звузилось. Однак результатом роботи науково-дослідної лабораторії стали засадничі праці з проблематики лінгвоаналізу художнього тексту: монографія «Мовленнєва структура образу автора в творчості Ольги Кобилянської» [7] та збірник праць членів лабораторії «Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту» [8]. В одному з підрозділів колективного видання М. Крупа пору-

шила проблему критеріїв відбору художньої словесності для лінгвоаналізу, що залишається актуальною і в наш час. Переломлюючи думки І. Франка щодо відбору художньої словесності для лінгвоаналізу в школі і виші, науковець підкреслює, що «провідним критерієм відбору виступає артистизм мистця у зображенні красивого і потворного, який, викликаючи у читача вартісні переживання, формує завдяки своїй настроєвій силі погляди у читача щодо суті життя на землі, кличе його до доброго чину» [8, с. 17].

Жити задля доброго чину – кредо і М. Крупи, реалізоване у професійній і громадській діяльності. Марія Петрівна була співорганізатором Товариства української мови ім. Шевченка (1988 р.), головою відродженого Союзу українок (1990–1991 рр.), організатором і керівником братства «Християнська родина» у Великій Березовиці, депутатом Тернопільської обласної ради IV скликання (2002–2006 рр.), заступником голови Тернопільського осередку НТШ (2003–2010 рр.), автором туристичного проєкту «Мандрівне коло» (2016 р.).

У професійній діяльності науковий інтерес доцента М. Крупи до проблем лінгвоаналізу тривав. Врешті в програмі підготовки майбутніх учителів-словесників на п'ятому році навчання було передбачено курс «Лінгвістичний аналіз художнього тексту» [9]. Його доцільність, умотивованість необхідності опанування відповідного навчального матеріалу здобувачами не викликала сумнівів. Однак викликала методичні труднощі: на той час не було підручників і посібників для вивчення дисципліни. Теоретичні й практичні напрацювання М. Крупи, досвід вчителя й викладача посприяли в укладанні посібника «Лінгвістичний аналіз художнього тексту» [10], який і на сьогодні залишається засадничим для засвоєння основ лінгвоаналізу. Авторка навчального видання була переконана, що сприйняття читачем-сучасником художньої ідеї літературного твору великою мірою залежить від її інтерпретації передовим читачем-критиком, мовознавцем, учителем-сло-

Марія Крупа – кандидат філологічних наук, доцент, член Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка

весником; тому цілком природно, щоб компетентно здійснити лінгвістичний аналіз художнього тексту, необхідна ґрунтовна філологічна освіта. М. Крупа у вступі до посібника зазначає: «Якщо визнавати тезу Ю. Шевельова, що «поезія – це пульсація підсвідомості», то словесна художня діяльність, як, очевидно, і будь-яка інша мистецька діяльність, – це дар Святого Духа, що сходить до народу через митця. В О. Кобилянської є цікава думка щодо цього: «Бог сам не міг займатися поезією і для того сотворив поетів» (новела «Поети»). Як говорить поет із народом? Словом, образами, символами, несподіваною сполучуваністю слів..., підтекстом, мовними знаками культури і т. ін. А якщо нація не прочитує цих символів, підтекстів, натяків поета? А якщо немає інтерпретаторів, котрі б «переклали» образну мову митця на доступну, для всіх зрозумілу? А якщо інтерпретатори спотворюють авторський задум? Що тоді? Тоді дар неба, що сходить на Землю через душу поета в слово, за-

лишається для нації неприйнятим, незрозумілим, отже – не дієвим... Отже, чи не найважливішу роль у процесі пізнання і розуміння того, що благовістить Святий Дух нації устами поета, відіграють інтерпретатори, до яких передусім належать літературні критики, самі письменники та вчителі української (світової) літератури» [10, с. 6–7]. У посібнику представлено теоретичні засади лінгвістичного аналізу прозового і поетичного текстів, увиразнено основні поняття та категорії лінгвоаналізу, етапи роботи над художнім текстом. Зразки лінгвоаналізу подано на матеріалі класичної та сучасної української літератури.

Працюючи в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, М. Крупа викладала також стилістику української мови у Вищій духовній семінарії ім. Патріарха Йосифа Сліпого (1993–2008 рр.), була редактором релігійних видань [11], автором передмов до духовної повісті невідомого автора «Геройська любов» (1999 р.) [12], наукової розвідки о. П. Глібчука «Патріарх Йосиф Сліпий: через терня випробувань до зірок небесної слави» (2002 р.) [13].

Слід згадати авторство понад 90 наукових праць із проблем української мови та методики її викладання (зокрема статей про творчість І. Франка, М. Шашкевича, М. Вінграновського, М. Рильського, І. Драча та ін. письменників), публікацію близько 70 газетних та журнальних статей, зокрема в регіональних масмедіа.

М. Крупа у співпраці з однодумцями впорядкувала низку видань серії «Література рідного краю» для вчителів української літератури. Зокрема в посібнику про Левка Крупу [14] представлено конспекти уроків літератури рідного краю за творчістю письменника, подано вибране зі збірок «Чотири струни», «У дзеркалі плуга», «Міра болю», а також добірку неопублікованих віршів, життєпис, укладений самим поетом. У посібнику про Василя Ярмуша [15] представлено уроки за творчістю поета-земляка, подано вибране зі збірок «Казка про

Із колегами-кафедрами
На фото (зліва направо): М. Крупа, Л. Струганець, Г. Дідук,
В. Мельничайко, М. Пігур, М. Криськів, Е. Палихата

У перерві між науковими дискусіями з лінгвостилістики
На фото (зліва направо): С. Панцьо, С. Єрмоленко, Н. Сологуб,
І. Бабій, Л. Струганець, М. Крупа, С. Богдан

Після засідання філологічної комісії
у Тернопільському національному педагогічному університеті
імені Володимира Гнатюка
На фото (зліва направо): М. Крупа, О. Штонь, Л. Струганець, О. Задорожна, Т. Мельник, О. Бобесюк, Г. Драпак, Н. Дащенко, Н. Шимків

М. Крупа з вдячною вихованкою
О. Петришиною на ювілеї факультету філології і журналістики

тебе», «Граніт і полум'я», «Допоки я живу», «Правди святе зерно». Наступні видання із цієї серії було присвячено життю і творчості Ганни Костів-Гуски [16] та Богдана Бастюка [17]. У посібниках систематизовано розроблені авторським колективом конспекти уроків літератури рідного краю, дидактичні матеріали до вивчення окремих тем, матеріали для позакласних заходів.

Висновки. Отож, варто відзначити велику просвітницьку роботу М. Крупи як науковця, викладача, члена НТШ. Участь у засіданнях Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка, виховні бесіди зі студентами, діяльність проблемної групи, спільне відвідування театру, бібліотек, зустрічі з відомими науковцями, письменниками, громадськими діячами, засідання викладачів і вчителів-словесників тощо – все це демонструє свідому громадянську позицію, гордість за професію й науковий вибір М. Крупи.

У травні 2022 р., уже в складний воєнний період, Марія Петрівна презентувала краянам у Тернопільській обласній бібліотеці для молоді перевидану видавництвом «Підручники і посібники» повість О. Кобилянської «Апостол черні» [18], звернула увагу на актуальність забороненого у радянські часи твору, провела паралелі із сьогоденням. Ілюстрації до книги створив Святослав Крупа. Гості змогли придбати книгу, а виручені кошти було спрямовано на потреби ЗСУ. Презентація перевидання відбулася у вересні й в селі Остап'є Скалатської громади. Також М. Крупа представила туристичний путівник «Сім паломницьких маршрутів рідними місцями» [19]. Описала найцікавіші місця, які відвідала у рідному краї. Паломництво трактує як очищення, коли відчувається любов до всіх людей; підкреслює, що паломницькі тури єднають, а це особливо важливо тепер.

В одному із збірників праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка у статті «Буття в рідній мові – передумова духовного розвитку особи і нації» М. Крупа констатує: «Мова і життя – нероздільні поняття: у мові, як у дзеркалі, відображається духовна праця нації. Як колись, так і сьогодні» [20, с. 65]. Додамо, що мова і державотворча діяльність особистостей у воєнний час – це і грізна зброя проти одвічного ворога.

Література

1. Марія Крупа – науковець, педагог та громадська діячка: бібліограф. список / Терноп. обл. універс. наук. б-ка, відділ краєзнав. л-ри та бібліогр.; уклад. Н. Луговська; вступ. ст. Н. Дашченко. Тернопіль, 2022. 36 с.
2. Крупа М. П. Мовленнєва структура образу автора у творчості Ольги Кобилянської: автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 1992. 16 с.
3. Крупа М. П. Положення про науково-дослідну лабораторію «Лінгвістичний аналіз художнього тексту». Архів родини Крупів.
4. Наказ ТДПІ про науково-дослідну лабораторію «Лінгвістичний аналіз художнього тексту». 1994. Архів родини Крупів.
5. Крупа М. П. Програма досліджень лабораторії «Лінгвістичний аналіз художнього тексту» Тернопільського державного педагогічного інституту. Архів родини Крупів.
6. Крупа М. П. Проект «Лінгвістичний аналіз художнього тексту». Українсько-американський фонд «Відродження». Архів родини Крупів.
7. Крупа М. Мовленнєва структура образу автора в творчості Ольги Кобилянської. Київ: Рідна мова, 1998. 139 с.
8. Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту / відп. ред. М. Крупа. Тернопіль, 1997. 172 с.
9. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: програма навчального курсу за кредитно-трансферною системою навч. для філол. фак. вищ. навч. закл. України. Тернопіль: ТНПУ, 2008. 30 с.
10. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: посібник. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 432 с.
11. Шевченків М. Бог суший в поезії Кобзаря / літ. ред. М. Крупа. Тернопіль: Астон, 2008. 168 с.
12. Геройська любов: духовна повість / авт. вступ. ст. та упоряд. М. Крупа. Тернопіль: видавн. від Терноп. вищої духовної семінарії імені Патріарха Йосипа Сліпого, 1999. 128 с.
13. Глібчук П. Патріарх Йосип Сліпий. Через терни випробувань до зірок небесної слави / авт. вступ. ст. та літ. ред. М. Крупа. Тернопіль, 2002. 140 с.
14. Література рідного краю. Левко Крупа / упор. М. Крупа, Н. Дашченко, В. Крамар. Тернопіль: Джуря, 2013. 112 с.

15. Література рідного краю. Василь Ярмуш / упор. О. Кожушко, В. Крамар, М. Крупа. Тернопіль: Джура, 2017. 164 с.
16. Література рідного краю. Ганна Костів-Гуска / упор. М. Крупа, В. Крамар, О. Кісіль. Тернопіль: Джура, 2018. 248 с.
17. Література рідного краю. Богдан Бастюк / упор. І. Бастюк-Звір, В. Крамар, М. Крупа, Н. Стрийвус. Тернопіль: Джура, 2019. 252 с.
18. Крупа М. Апостол любові. *Кобилянська О. Апостол черні / вступ. ст. та упоряд. М. Крупи.* Тернопіль: Підручники і посібники, 2022. С. 3–10.
19. Крупа М. Сім паломницьких маршрутів рідними місцями: турист. путівник. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 156 с.
20. Крупа М. Буття в рідній мові – передумова духовного розвитку особи і нації. *Збірник праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка.* Тернопіль: Рада, 2004. Том 1. С. 59-65. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/13865>

Lyubov Struhanets, Olha Petryshyna
Ternopil

“LIVE FOR A GOOD DEED” (PROFESSIONAL AND SOCIAL ACTIVITIES OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY MEMBER MARIA KRUPA)

Abstract. *The article highlights the main milestones of the professional and social activities of Maria Krupa, a member of the Shevchenko Scientific Society. It is noted that the Shevchenko Scientific Society has been uniting the intellectual forces of Ukrainians on the basis of patriotism since its foundation. In the 1990s, precisely during the period of the establishment of Ukrainian Statehood, a branch of the Shevchenko Scientific Society was formed in Terno-*

pil region. The well-known philologist, social activist Maria Krupa joined the collaboration.

The circle of scientific interests of M. Krupa, the implementation of the results of the researcher's scientific search in the educational process are analyzed. The focus is on the activities of the research laboratory "Linguistic analysis of artistic text" at Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, which was headed by associate professor M. Krupa. It was in the 1990s that it was time to rethink certain figures in Ukrainian national culture, to discover forgotten, undeservedly erased names in the field of literature research. The center of the research was the system of national plots, images, expressive potential of the Ukrainian word.

The great educational work of M. Krupa as a scientist, teacher, and member of the Shevchenko Scientific Society was noted. To live for a good deed is M. Krupa's credo, implemented in her professional and social activities. Maria Petrivna is the author of 90 scientific works on the problems of the Ukrainian language and its teaching methods, as well as about 70 newspaper and magazine articles, in particular in the regional mass media. In the concluding clauses, the words of M. Krupa are given that language and life are inseparable concepts: in language, as in a mirror, the spiritual work of the nation is reflected; both then and today.

Keywords: *Shevchenko Scientific Society, Maria Krupa, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, linguistic analysis of artistic text, professional activity, public activity.*

Світлана Вольська

м. Тернопіль

ХУДОЖНИК МИХАЙЛО КУЗІВ: МИСТЕЦЬКИЙ ПРОРИВ СУЧАСНОСТІ

Анотація. У статті висвітлено життєвий і мистецький шлях сучасного тернопільського художника Михайла Кузіва. Простежено низку чинників, які вплинули на формування і становлення його творчості. Звернено увагу на основні стилістичні спрямування його творів, у яких відображено глибокий тематично-філософський зміст зі складною образною структурою.

Ключові слова: художник, сучасний живопис, постмодернізм, абстрореалізм.

Постановка проблеми. Реалії сучасного культурно-мистецького світу потребують яскравих та емоційних творів з глибоким усвідомленням унікальності українського мистецтва та розумінням наших пріоритетів. Сучасне мистецтво Тернополя і України яскраво представляє творчість Михайла Кузіва, у роботах якого самоідентифікація виходить за рамки загальноприйнятих і стильових норм.

Останнім часом творчість Михайла Кузіва, як художника, привертає все більше уваги як науковців-мистецтвознавців, так і широкого кола любителів-поціновувачів. Це пов'язано з тим, що його манера письма цілковито відрізняється від творчості інших художників особистісним баченням світу. На сьогодні багатогранність, унікальність творчої стилістики і технічних прийомів творів Михайла Кузіва ще не достатньо висвітлена і тому є актуальною для науковців-мистецтвознавців.

Мета статті – висвітлити життєвий і мистецьких шлях сучасного тернопільського художника Михайла Кузіва та простежити основні стилістичні спрямування його творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Михайла Кузіва досліджували такі мистецтвознавці: Орест Голубець, Ігор Герета, Тамара Удіна, Марія Маркович, Ігор Дуда, Світлана Вольська та інші. Творче спрямування мистецького напрямку художника чітко схарактеризував О. Голубець у вступній статті до каталогу художника, де відзначив характерний модерновий напрям робіт художника. Мистецтвознавець звертає увагу, що творчі задуми М. Кузіва реалізуються на межі геометричного абстракціонізму, який виражено в близькому до експресіонізму пластичному коді та сюрреалізмі, втіленому у несподіваних поєднаннях зображень-символів [1]. До життєвого та творчого шляху художника зверталася М. Маркович. У своїх статтях вона аналізує чинники, які вплинули на формування мистецького самовираження художника та проаналізувала творчість М. Кузіва в контексті розвитку українського образотворчого мистецтва кінця XX – початку XXI століть [2, 3]. Творчість митця висвітила С. Вольська у низці статей, у них вона відзначає глибокий тематично-філософський зміст творів зі складною образною структурою і сміливими імпровізаціями з кольором, композицією та пластикою [4, 5, 6]. Оглядовий допис життя та творчості бачимо у нарисах тернопільського історика Ігоря Герети [7]. В Енциклопедії Сучасної України окреслено періодизацію творчості із визначенням стильової спрямованості, що її подав мистецтвознавець І. Дуда [8].

Результати дослідження. Мистецтво М. Кузіва поєднане глибоким зв'язком з народною традицією, історичним минулим, відображає сучасний світ і відкриває завісу пізнання нового і незвіданого. Художник особисто сформулював власну концепцію творчості: «Сприймаю і відтворюю світ як рух

невпинно протікаючої матерії, енергія і структура якої об'єднують у собі все живе і предметне, а людина – лише одна із складових цього процесу».

Кожен мій твір – це мікроелемент, спалах частинки енергії Всесвіту, який, пронизуючи наше життя, історію, культуру та духовність, фіксує зображенням фрагменти того, що відбувається і виконує роль своєрідного сліду людства.

Абстрактно-реалістичне зображення, як у нескінченному сні, де переплелися минуле і майбутнє, формує все «по-іншому», як метаморфоз дивних конфігурацій з мозаїкою барвистих вкраплень-емоцій, що нагадують елементи орнаментів та артефактів, і, не замикаючись у межах конкретних фігур, знаходять аналоги у нескінченному просторі-космосі. Головними гравцями моїх зображень є експресія та колір, виражений у безконечно-динамічній гамі, що формує площину полотна, як живий організм – це аналог вищеописаної космічної матерії.

Цей симбіоз абстракціонізму з фігуративом у своїй образній структурі тісно переплітається з сюрреалізмом та експресіонізмом, формує потужні емоційні потоки, і дає можливість по-філософському осмислити та віддзеркалити минуле та майбутнє історії мого народу і людства в цілому.

Щодо робіт, які подані у безпредметній формі, – це власні передчуття, емоції, настрої, що фігурують своєрідною платформою між створенням циклів жанрових робіт». Саме ця концепція відтворює його глибоко-філософське бачення своєї творчості, у якій живопис – це живий організм, який рухається, дихає, пульсує і є невід'ємною частиною просторово-космічної матерії.

У полотнах художника прослідковуємо низку напрямів, які поєднують геометричний абстракціонізм з реалістичним фігуративом, симбіоз сюрреалізму та експресіонізму, що об'єднані глибоким змістом та динамічною кольоровою гамою. Цікаві технічні та композиційні прийоми відображають високий рівень письма у постмодерністичному живописі. У творчос-

ті автора прослідковуємо симбіоз реалізму з абстрактними вкрапленнями, що формує його вищу форму – абсторореалізм (авторська назва), яка і є одним з проявів неординарності творчості митця.

Натхненням прикладом та вектором руху у майбутнє для М. Кузіва є постать Жюль Верна, творчість якого була пророчою. Художник також відчуває здійснення своїх інтуїтивних фантазій які, ймовірно, відбудуться в житті людства.

М. Кузів навчався у Львівському політехнічному інституті на архітектурному факультеті. Львів відкрив для нього багатство архітектурних шедеврів, мистецьких акцій і став своєрідним стимулом для активізації творчості. Тут він отримав безцінний досвід і можливість творити і демонструвати світові свої твори. М. Кузів активно поринув у мистецьке життя міста – вивчав малярство, аналізував доробки класиків образотворчого мистецтва. Водночас зі здобуттям фаху архітектора студіював живопис, рисунок та розпочав свою творчу діяльність художника-живописця. Фах архітектора розвинув підсилене відчуття просторового бачення, композиційного вирішення та віртуозне оперування лінією у подачі творів.

Розвинути творче формування молодого художника допомогли наставники, які були випускниками київської та львівської мистецьких шкіл: Богдан Скиба, Федір Василенко, Степан Баран (львівська школа) та Катерина Лисюк (київська школа). Авторитетними для М. Кузіва були твори потужних майстрів пензля львів'ян Любомира Медвідя, Бориса Буряка, Романа Романишина. Такі обставини значно вплинули на формування майстерності художника.

Більшість ранніх робіт автора виконана у реалістичній манері, але значне місце мають роботи, у яких пошуки індивідуальної стилістики близькі до кубізму, символізму та сюрреалізму. Роки навчання у Львові припали на період суспільних змін і зародження сучасного українського мистецтва. У цей час відбувається становлення відомих українських художни-

ків, які у своїй творчості стверджувалися у нових стилістичних проявах. При відкрилася інформаційна завіса модернових закордонних художників, творчість яких була невідомою чи навіть забороненою на наших теренах. І саме у цей час майбутній художник схиляється до новітніх тенденцій у малярстві.

Творча діяльність українських митців початку 1990-х рр. значною мірою формувалася під впливом спілкування з діаспорою. На Бієнале сучасного українського образотворчого мистецтва «Відродження», яке відбулося у Львові у 1991 р., були представлені твори, які дуже вплинули на світогляд митця. Художник почав активно схилитися до модерністичних тенденцій у своєму мистецтві. На цій акції, як і на багатьох інших неформальних акціях того часу, провідне місце займали твори неоекспресіоністичних і сюрреалістичних тенденцій.

У студентські роки М. Кузів мав уже перші мистецькі здобутки – вперше взяв участь у художньому конкурсі всесоюзного значення «Нове ім'я» (1990 р.), був відзначеним комісією з відбору робіт високий професіоналізм молодого художника. Першим виходом на міжнародний рівень М. Кузіва стала його участь у виставці в складі групи львівських митців у Нью-Йорку в Українському Домі (1991 р.). У цьому проекті художник представив три роботи, які за манерою виконання наближені до кубізму.

І ще одна значна подія в студентські роки – це персональна виставка в Бережанському краєзнавчому музеї, яка налічувала понад 50 творів (1991 р.). Робота з цієї виставки «Відродження віри» увійшли в альбом «Тернопілля». Ця картина і ще одна з наступної виставки («Вид на Бережанський замок»), знаходяться в експозиційному залі Бережанського краєзнавчого музею.

Після закінчення інституту (1992 р.) М. Кузів розпочав творчу діяльність в м. Тернополі і активно поринув у мистецьке життя міста – вступив до молодіжного об'єднання художників при Тернопільській обласній організації Національної

спілки художників України та розпочав активну виставкову діяльність. Вдалі мистецькі здобутки презентував персональною виставкою у Львові (1993 р.), Тернополі (1995 р.) та став учасником низки інших проектів. Визнання у мистецьких колах та майстерність робіт створило підґрунтя для вступу у члени Національної спілки художників України (1995 р.). М. Кузів став одним з наймолодших художників Тернополя, який був прийнятий у спілку. Велику роль у формуванні митця та настанову на творчу дорогу світового рівня відіграли відомий мистецтвознавець І. Герета та тогочасний голова спілки художників у Тернополі Богдан Ткачик, а головне – вони побачили у творчих починаннях Михайла високий потенціал.

Потужна енергія образотворення спонукає митця до різноманітних способів реалізації потенціалу від графічних книжкових ілюстрацій до живопису на склі, що виконана в авторській техніці. За роботи на склі Михайло Кузів став лауреатом міжнародної виставки Львівський Осінній Салон «Високий замок» у 2002 р., а твори «Діалог з вічністю» (2000 р.) та «Ангел» (2000 р.) були опубліковані на обкладинці науково-популярного журналу «Людина і світ». Ці роботи є повноцінним живописом на склі збагачені власною авторською технікою: мазками, рельєфом, заливкою, прошкрябуванням, позолотою і поєднують в собі геометричний абстракціонізм з фігуративом та мають семантичне звучання.

Митець був відзначений грамотами, дипломами, подяками управління культури і мистецтв Тернопільської, Тереховлянської, Бережанської та Трускавецької міських рад, Тернопільської облдержадміністрації, архієпископа і митрополита Тернопільсько-Зборівської архієпархії УГКЦ, митрополита Почаївського, вікарія Київської митрополії, намісника Свято-Успенської Почаївської Лаври УПЦ.

Про художника знято документальний фільм телепрограмою «Скарби роду» та низку відео-та радіорепортажів за підтримки «Українського культурного фонду» з його висту-

пами-коментарями до своїх робіт. Творчість М. Кузіва висвітлено у численних вітчизняних і закордонних наукових збірниках, каталогах, журналах та газетах, на телеканалах, в інтернет-виданнях.

У 2012 р. Тернопільською обласною державною адміністрацією митцю присвоєно обласну премію імені Михайла Бойчука, а у 2020 р. він став лауреатом Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені Братів Богдана та Левка Лепких. М. Кузів нагороджений дипломами за відродження і збереження етносимволів українства в сучасному мистецтві у VII (2015 р.) і у VIII (2020 р.) Всеукраїнських історико-культурологічних фестивалів «Мамай-fest». Художник є незмінним учасником шести живописних Всеукраїнських пленерів у Марійському духовному центрі в Зарваниці. Його роботи завжди високо відзначає духовенство, влада та поціновувачі.

На сьогодні доробок митця вражає якістю, кількістю, масштабістю та потужністю досягнень: понад 50 міжнародних та всеукраїнських художніх виставок, 22 всеукраїнських та міжнародних пленерів, 12 персональних виставок. І, спостерігаючи на юнацький запал до творчості, розуміємо що у планах ще багато проєктів. Загалом художник створив декілька тисяч творів!!!

Художник експонував персональну виставку (22 твори) у складі мистецького проєкту «The Romance of Russia», який відбувся в м. Лондоні (Великобританія) в галереї At The Plattform Gallery, The Saab Showroom, Piccadilly street (2003 р.). Цей проєкт відображав новітні пошуки та розвиток мистецтва у пострадянських країнах та вивів творчість митця на новий щабель міжнародного рівня.

У 1996 р. твори М. Кузіва були представлені в груповій виставці у галереї м. Дуфілд (Великобританія). Протягом 2003–2004 рр. його картини експонували в галереї Монреалю (Канада).

Знаковим для митця стало видання «Українське образотворче мистецтво: початок ХХІ століття», в яке увійшла його

картина «Весняний промінь» (2007 р.). Цей альбом став підсумком мистецької діяльності знакових художників кінця ХХ – початку ХХІ ст. з відбором кращих робіт українського образотворчого мистецтва.

До 50-літнього ювілею М. Кузів підготував своєрідний підсумок своєї творчості де живопис автора поєднався зі скульптурою Богдана Гірного. Масштабна виставка у Тернопільській художній галереї під назвою «Портал» стала резонансною подією і уособлювала ворота, через які перетікає час (2015 р.). Саме на цій виставці znana мистецтвознавець Віра Стецько озвучила думку, яка вже довгий час витала в художньому просторі України, що М. Кузів самобутній художник і один з найкращих в Україні [9].

Згадаймо ще декілька влучних відгуків друзів, колег, шанувальників на різних імпрезах, де високо оцінюють мистецтво, відзначаючи автора як одного з найсильніших художників сучасної України. Цікаву і асоціативну характеристику творчості митця дав народний артист України В'ячеслав Хім'як: «Таке враження, що на кінчику його пензля сконцентрувався увесь наш сумбурний, складний час» [9]. Народний художник України Б. Ткачик відзначає мистецтво колеги як глибоко філософське, у якому прочитуємо історію українського народу [9].

Тільки за 2017 р. М. Кузів став учасником 2-х пленерів і 9 виставок, одна з яких – персональна. «Шепіт землі», так називалася масштабна (понад 60 робіт!) персональна виставка, яка відбулася в Українському Домі «Перемога» на День міста Тернополя, а її символом став дзвін (2017 р.). Адже цей елемент світової культури доносить до людей і радість, і тривогу, і нотки смутку. Глибокою духовністю були насичені твори художника і об'єднані стилем, трактовкою мазка, власним світоглядом [10].

Протягом двох років художник презентував персональні виставки в західному регіоні України: Збаражі (2020 р.), Рівному (2021 р.), Чернівцях (2021 р.) під назвою «Джерела».

Назва «Джерела» стала узагальненою, але щораз на огляд публіки експонувалися нові твори. Автор передбачив продовжувати презентацію цього проєкту на всій території країни.

Важливою складовою творчості митця є визнання його таланту на міжнародному рівні. Картини М. Кузіва є майже на всіх континентах та у поціновувачів різних культур та релігій, у приватних колекціонерів. Він є учасником групових виставок та мистецьких проєктів за кордоном: у США, Канаді, Великобританії. Місцезнаходження багатьох робіт не зафіксовано з різних причин, але унікальний мистецький почерк майстра є його візитівкою впізнаваності і популярності.

Кожна участь у новому проєкті відшліфовує його майстерність, спонукає рухатися та розвиватися у своїй творчості. Створено своєрідний цикл робіт, які автор назвав «Іспанський», був підготовлений для експонування у виставкових залах Іспанії. З притаманною для художника ретельністю він вивчав історію, архітектуру та культуру іспанського народу. У планах митця був своєрідний культурно-мистецький обмін – представити свою Україну і показати своє бачення Іспанії у характерному для митця філософсько-образному світі абстро-реалізму та концептуального живопису.

Живописні твори художника презентували українське мистецтво в Іспанії і стали афішами міжнародних арт-фестивалів «Вишиванка як код нації» (2018 р., 2019 р.), що проходили у Барселоні. Художник був учасником VI (2020 р.) і VIII (2022 р.) Міжнародних Фестивалів «Ucrania Fest» української культури в Барселоні та відзначений організаторами дипломом і подякою за популяризацію українського мистецтва і культури в світі та участю в благодійному аукціоні.

Отже, художник М. Кузів відомий не тільки в Україні, а й за її межами. Частина його картин знаходиться в Тернопільському обласному художньому музеї, Бережанському краєзнавчому музеї, Обласному комунальному музеї Богдана Лепкого в Бережанах, Бережанському музеї книги, Маріїнському

палаці у Києві, Трускавецькому музеї імені Михайла Біласа, Кременецькому музей Юліуша Словацького, Рівненському обласному краєзнавчому музеї, Чернівецькому обласному художньому музеї, Міністерстві культури України. Його картини прикрашають громадські місця – готельний комплекс «Київ», Зарваницький духовний центр, Західноукраїнський національний університет.

В описі творчих здобутків художника виділимо найбільш значимі мистецькі проекти-вернісажі: «Жіночий образ у сучасному українському мистецтві» (Київ, 2007 р.); спільний проєкт творчих кіл Південної, Східної і Західної України «Соборність» (Київ, 2008 р.); «Україна від Трипілля до сьогодення в образах сучасних художників» (Київ, 2008 р., 2010 р., 2012 р., 2015 р., 2018 р.); «Абстрактний живопис України» (Київ, 2015 р.); «Пан Україна, 95» (Дніпропетровськ, 1995 р.); міжнародний Львівський Осінній Салон «Високий замок» (Львів, 2000–2005 рр., 2007–2009 рр., 2012 р., 2014 р., 2016 р., 2017 р.); «Виставка модерного мистецтва» (Тернопіль, 1999 р., 2014 р., 2018 р.), Перший міжнародний живописний пленер «Мистецькими шляхами Пінзеля» (2020 р.), Триєнале живопису (Київ, 2013 р., 2016 р., 2019 р.).

У складному і багатоаспектному процесі творення митець не втрачає потужного творчого потенціалу, у якому неймовірна працездатність поєднується з незмінною якістю його творів. Кожна участь у наступному проєкті – це передусім виклик майстра самому собі представляти на загал нові картини. І з кожним новим проєктом він вдумливо враховує недоліки та удосконалюється у наступних. Митець схиляється до участі у заходах у яких існує конкуренція, а авторитена комісія відбирає високохудожні твори. Це дає йому можливість зрозуміти і побачити свою позицію на загальному рівні обраних робіт.

Сучасна епоха постмодернізму дала художникові змогу віднаходити різноманітні способи вираження завдяки вдалим художньо-експериментальним технічним та композиційним

способам виконання, що підсилюють звучання його творів. Симбіоз геометричного абстракціонізму з реалістичним фігуративом створюють складну образну структуру наближену до експресіонізму. Безконечно динамічна кольорова гама та свідомо деструкція реальних форм з вкрапленнями сюрреалістичних зображень-символів формують потужні емоційні потоки, які невинно змінюються, створюючи композиційні паузи та енергетичні згустки, і заглиблюють глядача в ірреальний простір.

Новітнє трактування пейзажу, натюрморту, портрету проходить трансформацію, де традиційний реалізм формується в поєднанні з абстракцією. І реальна прив'язка до натури залишається в сучасному, а елементи абстрагування переносять глядача у майбутнє. Таким чином часткова абстракція формує у глядача асоціації і власний розвиток сюжету твору.

Перша спроба поєднати реалізм з абстракцією, виконуючи роботи безпосередньо з натури, відбулася на пленері в містечку Ворохта, під час художнього пленеру в Карпатах у 2008 р. Там М. Кузів черпав натхнення від краси природи та архітектурних шедеврів. Він зобразив однойменний міст («Міст у Ворохті», 2008 р.), вписаний в неповторний карпатський краєвид. Ритмічний ряд арок згармонізований колористичними абстрактними плямами захоплює динамічністю і пластичністю, в якій художній образ стародавнього мосту виходить за межі функції будівельної конструкції.

Архітектурний пейзаж завжди був для художника особливою темою для зображень. Чітка будова ліній видає у митцеві віртуозного рисувальника з освітою архітектора. Впевнено вибудований предметний світ в поєднанні з абстрактними колористичними вкрапленнями створюють цілісну гармонію. Несподівані інтерпретації та вдалі художні образи рідних для художника місць Тернопільщини, пам'ятки архітектури Львова, епічні куточки Карпат, нові пошуки згадуваної вище архітектури величної Іспанії, зокрема знамениті творіння Гауді – ось

далеко не весь перелік архітектурних пам'яток, зафіксованих автором на своїх полотнах.

Живопис М. Кузіва високо оцінюють архітектори вважаючи його своїм, адже він є їх побратимом за освітою та автором низки архітектурно-дизайнерських об'єктів: капличок, індивідуальних будинків, дизайн-проектів інтер'єрів.

Малярство художника еволюціонує від зображального фігуративу до складної образної субстанції. У своїй творчій діяльності художник групує роботи на цикли, об'єднані образами, символічним наповненням, мистецькими пошуками та спільною темою: «Човни земні, човни небесні», «Небо землі, земля неба», «Слідами древніх», «Трипільські мотиви», «Пілігрими», «Флюгери», «Збирач дзвонів», «Південний степ» та інші. Кожен цикл доповнюється новими роботами і осягненням творчих прийомів у стилістиці абстрореалізму, концептуально-фігуративного живопису, абстракції. І кожна робота напрочуд гармонійна у багатстві зібраних кольорів та тональних співвідношень.

Одночасно з виконанням великих циклів, художник створює і серії творів також об'єднаних спільною тематикою, але простіші у трактуванні. У цих серіях художник «знаходить» свого героя, який мандрує у своїх вимірах («Козак Мамай», «Мотанки», «Недремна», «Народний мотив», «Танцюючи з вітром», «Карнавал», «Реверсні такти», «Пробуджене поле», «Вечірній візит», «Заповітний берег» та інші).

Художник часто звертається до історичного минулого України. Висвітлюючи філософське осмислення історії нашого народу і світу в цілому, автор подає знаки, культурні нашарування епох, підсилені семантичним наповненням, абстрагованими формами у сучасному трактуванні. У кожне полотно, навіть на перший погляд безпредметне, закладено символіку, прописану в знаках та колориті. Такий підхід у зображенні служить засобом збереження та передачі інформації етнічної культури народу. Цикли картин «Човни земні, човни небесні», трикутні

картини «Слідами древніх», роботи «Від Трипілья» та інші підтверджують глибинне звернення до історичних витоків.

Неординарним є зображення людини чи реалістичних образів, які трансформовані у дивні конфігурації і наповнені мозаїкою вкраплень-емоцій. Піднесено виразні твори викликають у глядача чуттєву напругу. До таких можна віднести тематичні роботи «Гонта», «Сон», «Неофіти», створені за мотивами творів Траса Шевченка. Героїчне минуле українського народу з незламним прагненням людини до волі немов перегукується із сьогоденням. Змальовуючи постаті козаків і носіїв героїчного епосу – кобзарів, бандуристів, лірників – автор підсилює емоційну змістовність творів сміливими імпровізаціями з кольором, композицією та пластикою людських фігур.

У своїх творах художник ділиться з глядачем локальною історією і виносить її на глобальний рівень. Збагачуючи твори зображенням побутових предметів, до яких торкалася рука людини, автор трансформує їх в інший вимір, і вони стають предметом космічної матерії, формуючи простір глибинними вібраціями. Прикладом такого філософського твору є «Бабушин куточок» (2019 р.).

Митець вільно почуває себе у різноманітних напрямках і жанрах живопису та застосовує власні технічні прийоми: живопис на текстурній чи рифленій основі, продряпування та вільні потоки фарби на площині, прозоре лисирування чи густа пастозність мазка.

Для розширення діапазону виражальних засобів художник застосовує предмети побуту, які нас оточують, і використовує їх як основу для своїх живописних робіт. Таким чином, звичайні речі «отримують» новий зміст життя. У багатьох роботах спостерігається незвичність композиційного розв'язання для зосередження акцентів і надання простору для динамічного потоку матерії.

Живопис сьогодення осучаснений новими векторами розвитку внаслідок використання стильових і технічних прийомів

мів, які розширюють діапазон відтворення глибин просторово-космічної матерії. Авторські техніки відображають новітні пошуки автора у філософському осмисленні буття, життєвих подій як єдиного живого організму на клітинно-молекулярному рівні і занурюють глядача в космологічний простір.

Подача біблійних сюжетів виходить за рамки загальноприйнятого реалістичного зображення, яка у своїй новітній формі є абсолютно новим стильовим підходом. Елементи авторської техніки дають можливість одночасно з розкриттям теми ще й передати органічну сутність всього живого: «Хресна дорога», «Тайна вечерея», «Пророк».

Абстрактне мистецтво у творах майстра є свідченням безперервного тексту образних асоціацій та переплетенням знакових систем. Самовираження митця засобами ліній, кольорових плям, ритмів об'єднані світосприйняттям, естетичними поглядами і технічними шляхами відображення.

Важливою складовою у його творчості є реалістичне зображення портрета, пейзажу, натюрморту, переосмислене у сучасному, притаманному для автора поданні. Кожен такий твір перетворюється на художнє відтворення дійсності, піднімаючи культуру реалізму на високий щабель мистецтва. У зображенні відомих історичних постатей нашого народу Йосипа Сліпого, Богдана Хмельницького, Михайла Грушевського, Соломії Крушельницької та інших реальних образів бачимо поєднання реалістичного портрета, поєднаного з абстракцією безконечно-динамічного тла.

Як високопрофесійний майстер М. Кузів не зраджує відтворенню краси навколишнього світу, об'єктивно фіксуючи реальність. Пейзаж у його творах наповнений зібраною кольоровою гамою з розмаїттям відтінків і колористичних нюансів, яка немов вибухає крізь його призму бачення барв.

Зображення натюрморту з напрочуд гармонійно вибудованим мотивом та колористичною гаммою, наповнене символікою і декоративністю. Експресивність мазка, деструктивність

(зміщення площин і предметів), роблять цей жанр живопису у виконанні митця дуже динамічним і впізнаваним. Важливим технічним прийомом у його творах виступає лінія, яка у певних місцях активізується або зникає, надаючи роботам легкості та цілісності.

Від 2008 р. художник працює на кафедрі образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка і поєднує педагогічну діяльність з мистецькою працею. Указом Президента України художнику присвоєно почесне звання «Заслужений діяч мистецтв України» з нагоди 25-ї річниці незалежності та за особисті заслуги перед нашою державою (2016 р.). Він досягнув значних результатів за цей період і отримав вчене звання доцента у 2020 р., а у 2023 р. – професора. За час роботи в університеті художник відзначився високопрофесійним, сумлінним працівником, який вміло організовує навчально-методичну роботу, є постійним куратором студентських художніх виставок, що сприяє підвищенню освітньо-професійного рівня молодих художників.

Важливим аспектом педагогічної діяльності М. Кузіва стало кураторство у всеукраїнському молодіжному пленері «Вернісаж тернового поля», що проходив у м. Тернополі (2016 р., 2017 р.), організованому Управлінням культури Тернопільської міської ради та кафедрою образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх викладання ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Учасники з багатьох міст України, в тому числі і вихованці майстра, відтворюють красу нашого міста.

Висновки. Творчий шлях художника Михайла Кузіва формувався під впливом новітніх тенденцій, які вплинули в українське мистецьке середовище на початку 1990-х рр., розкрився новими гранями мистецького самовираження. Мистецтво художника співзвучне часу, воно визнане у мистецьких колах на українському та світовому рівнях, відзначене багатьма нагородами та званням професора.

Основа творчої стильової спрямованості художника – синтез реальності та абстракції, філософське осмислення та сучасне трактування історичних сюжетів нашого народу та інших народів світу, еволюційні шляхи взаємодії людини та космічного простору. У новітніх пошуках автора – філософське осмислення буття, життєвих подій подано як живий організм на клітинно-молекулярному рівні.

Жанрові твори, цикли ліричних, епічних і міських пейзажів, натюрмортів у сучасній манері виконання розкривають невичерпну творчу енергію майстра та його взаємозв'язок з навколишнім світом.

Викладацька діяльність художника є невід'ємною частиною його творчості – він приніс значний внесок у викладання дисциплін образотворчого циклу і зарекомендував себе наставником високого рівня. Це стало для художника новим витком, який відображає його майстерність у творчості своїх учнів.

Література

1. Голубець О. Михайло Кузів. Малярство. Тернопіль-Львів, 2011. 28 с.
2. Маркович М. Між реальністю й абстракцією. *Літературний Тернопіль: Літературно-мистецький і громадсько-політичний часопис*. 2015. № 3 [64]. С. 87–89.
3. Маркович М. Творчість тернопільського художника М. Кузіва в контексті розвитку українського образотворчого мистецтва кін. XX – поч. XXI століття. *Science Review: Open Access Peer-reviewed Journal*. Варшава: RS Global Sp. з ОО, 2018. 1 (8). Січень 2018. Т. 6. С. 52–56.
4. Вольська С. Живописна експресія творів Михайла Кузіва. *Літературний Тернопіль: Літературно-мистецький і громадсько-політичний часопис*. 2015. № 3 [64]. С. 84–86.
5. Вольська С. Філософська образність живопису Михайла Кузіва. *Scientific Journal Virtus*, April 23, Part 1. 2018 P. 12–15.
6. Рублевська Н., Вольська С. Михайло Кузів. *Синтез мистецької та педагогічної діяльності, співзвучний сьогоденню*.

Мистецька діяльність у сучасному соціокультурному просторі (25-літній творчий внесок факультету мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка): колективна монографія / за заг. ред. Б. О. Водяного, О. С. Смоляка, З. М. Стельмашука. Тернопіль: Вид. Шкафаровський Ю. М., 2018. 440 с.

7. Герета І. Сон наяву, або Два роки художника Михайла Кузіва. *Свобода*. Т. 5. 2001. 29 травня.
8. Голод Н., Дуда І., Удіна Т. Кузів Михайло Петрович. *Тернопільський Енциклопедичний Словник*. Тернопіль. 2005. Т. 2. К–О. С. 267.
9. Сарматський О. У Тернополі – «Портал» у XXI століття. URL: http://teren.in.ua/2015/12/05/u_ternopoli_portal_u_xxi_stolittya_foto/#.VnBqvB89UEY.google_plusone_share
10. У “Перемозі” діє виставка одного з кращих художників України. URL: <http://zz.te.ua/u-peremozi-dije-vystavka-odnoho-z-kraschyh-hudozhnykiv-ukrajiny-foto/>

Svitlana Volska

Ternopil

ARTIST MYKHAILO KUZIV: ARTISTIC BREAKTHROUGH OF THE PRESENT

Abstract. *In the article life and artistic path of the contemporary Ternopil artist Mykhailo Kuziv are highlighted. A number of factors that influenced the formation and development of his creativity are traced. Attention is drawn to the main stylistic directions of his works, which reflect a deep thematic and philosophical content with a complex imaginative structure.*

Keywords: *artist, contemporary painting, postmodernism, abstract realism.*

Олег Смоляк, Наталія Овод

м. Тернопіль

**БОГДАН ІВАНОНЬКІВ – ХУДОЖНІЙ
КЕРІВНИК І ДИРИГЕНТ СТРУСІВСЬКОЇ
ЗАСЛУЖЕНОЇ КАПЕЛИ БАНДУРИСТІВ
«КОБЗАР»**

Анотація. У статті висвітлено роботу Богдана Іваноньківа зі Струсівською заслуженою самодіяльною капелою бандуристів «Кобзар». Йдеться про участь колективу в республіканських і міжнародних фестивалях і конкурсах, здобуттям ним звань лауреата і дипломанта. Проаналізовано методичку роботи Б. Іваноньківа з капелою бандуристів та розкрито найважливіші прийоми засвоєння співаками вокально-хорової техніки. Описано способи інтерпретації керівником капели деяких хорових творів на рівні художньо-виражальних засобів.

Ключові слова: Богдан Іваноньків, Струсівська заслужена капела бандуристів «Кобзар», методика роботи з хором, репертуар, інтерпретація твору.

Постановка проблеми. У період відновлення держави Україна вчені-музикознавці все частіше порушують питання, пов'язані з дослідженням питомого хорового мистецтва. Адже воно – це та сфера духовної культури народу, без якої неможливе становлення й утвердження нації. Важливу роль у цих процесах відіграють регіональні провідні хорові колективи та їхні керівники. Без одержимості та самовідданості останніх високе мистецтво цих колективів не може зреалізуватися

повною мірою. Одним із таких високомистецьких колективів є Струсівська заслужена капела бандуристів «Кобзар» під орудою заслуженого артиста України Богдана Іваноньківа. Саме за період його керівництва колектив досягнув мистецьких висот і став одним із найбільш затребуваних у концертних програмах не лише краю, а всієї України та зарубіжжя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Струсівська заслужена капела бандуристів «Кобзар» під орудою Б. Іваноньківа була в полі зору вчених-музикознавців та краєзнавців Олега Смоляка [1; 2], Олега Цигилика [3], Василя Губ'яка [4], Дмитра Губ'яка [5], Петра Медведика [6], Ярослава Лемішки [7]. Вони висвітлювали творчу діяльність колективу під керуванням Б. Іваноньківа на рівні констатації фактів, пов'язаних з концертними виступами та переліком його репертуару, без аналізу творчої діяльності колективу, зокрема ґрунтовного висвітлення методів роботи керівника з ним. Такий підхід до досягнення мистецького набутку не давав можливості осмислити її орієнтацію на професійне виконавство та оцінити її діяльність з точки зору хорового виконавства.

Мета статті – висвітлити творчу діяльність Струсівської заслуженої капели бандуристів «Кобзар» на рівні її концертної діяльності, підбору репертуару та основних методів роботи керівника з колективом.

Результати дослідження. У другій половині ХХ ст. в українському бандурному ансамблевому виконавстві помітне місце зайняла Струсівська аматорська заслужена капела бандуристів «Кобзар». У цей час вона була помітним творчим колективом не лише в Україні, але й поза її межами. Адже колектив ставав неодноразово лауреатом та дипломантом численних престижних всеукраїнських, всесоюзних конкурсів та фестивалів, був творчою лабораторією для різного рівня методичних семінарів з питань роботи над вокально-хоровою технікою та специфіки підбору репертуару. Цьому колективу присвячено ряд публікацій у періодиці. Все це – заслуга її дов-

голітнього художнього керівника, заслуженого артиста України Б. Іваноньківа¹.

З осені 1972 р. Струсівську заслужену аматорську капелу бандуристів «Кобзар» очолив талановитий диригент — випускник Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка Б. Іваноньків. Під його керівництвом капела досягла значних успіхів у підвищенні своєї майстерності. Підтвердженням цього є те, що відомий київський музикознавець Михайло Головащенко порівнював її виконавський рівень з виконавським рівнем Державної заслуженої капели бандуристів України. Зокрема, з цього приводу він зазначав: «...Майстерність хорошого співу та гри на бандурі, розуміння змісту, стилю, колориту і характеру виконуваного, вміння створювати повнокровні, правдиві й переконливі художні образи, цього струсівським аматорам не позичати. Кожний виконаний ними твір відзначається повною довершеністю, художністю і навіть, я б сказав, співучістю, чистотою строю, акомпанемент — належною зіграністю, а виконання — справжнім натхненням. А в цілому вони відрізнялися один від одного у той час лише тим, що перші —

¹Іваноньків Богдан Михайлович народився 20 січня 1945 р. в с. Ріпинці (нині Чортківського району Тернопільської області). Закінчив Івано-Франківське музичне училище та Львівську державну консерваторію ім. М. В. Лисенка. З 1972 р. працював художнім керівником Тернопільської обласної філармонії. У 1975–1992 рр. — викладач Тернопільського музичного училища ім. Соломії Крушельницької. Від 1994 р. — доцент Тернопільського педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Керував Струсівською заслуженою капелою бандуристів «Кобзар» (1972–1995 рр.), чоловічою хоровою капелою «Кооператор» (1976–1986 рр.) був керівником учнівського хору Тернопільського музичного училища (1975–1992 рр.) та студентського хору Тернопільського педагогічного університету (2005–2012 рр.). Від 2014 по 2018 рр. —художній керівник та диригент камерного хору Тернопільської обласної філармонії. Заслужений артист України (1987 р.), народний артист України (2017 р.).

це професійні співаки, а другі – аматори, що з'їжджаються на репетиції до Струсова чи Теремовлі з декількох сусідніх сіл» [6, с. 696]. Висока оцінка такого відомого в Україні і авторитетного критика, як М. Головащенко, вказує на справжній професіоналізм виконавської майстерності струсівських бандуристів, на безперечне володіння ними вокально-хоровою технікою співу та грою на бандурі.

Своє високе виконавське мистецтво і багатющий репертуар Струсівська капела бандуристів продемонструвала на своєму творчому звіті, що відбувся 18 лютого 1991 р. в Києві. Після кожного виконаного капелою номера у залі лунали бурхливі оплески. Кошти від цього благодійного концерту були перераховані у фонд спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку у Санкт-Петербурзі.

Простір для розширення репертуару капели дала весна 1985 р. – початок національного відродження України, коли зникли заборони на виконання власне питомого хорового репертуару. Вільно, без цензурних оглядок зазвучали у концертах капели стрілецькі пісні Михайла Гайворонського, Романа Купчинського, Левка Лепкого, більшість з них – в обробці Б. Іваноньківа. Оновлений піснями національно-визвольних воєн репертуар посприяв тому, що в 1987 р. колектив був нагороджений Золотою медаллю з присвоєнням звання лауреата Всеукраїнського фестивалю самодіяльного мистецтва.

Важливою подією в історії Струсівської заслуженої капели бандуристів «Кобзар» під керівництвом Б. Іваноньківа був великий концерт колядок та щедрівок в дні Різдвяних свят, що відбувся 1990 р. у Тернопільському палаці культури «Текстильник». У ньому прозвучали з концертної естради такі колядки християнського змісту, як «Голосить світу», «У Вифлемі нині новина», «Бог предвічний», «По всьому світу стала новина», «Ой підемо, пане-брате», «Нова радість стала», «Не плач, Рахиле» та ін. Зауважимо, що це була перша концертна програма церковних колядок і щедрівок, представлена стру-

сівськими капелянами широкій увазі краян. Мистецький рівень виконання, вмiла художня інтерпретація творів були високо оцінені.

Географія концертної діяльності Струсівської заслуженої капели бандуристів «Кобзар» під керівництвом Б. Іваноньківа розширювалася. Починаючи з 1976 р., колектив виступав у Києві, Львові, Берестечку, в Росії (Москва, Пенза), у Білорусі, Латвії, Естонії, Литві. Капела брала участь у відзначенні Шевченківських днів у Каневі на могилі Т. Шевченка 1989 р. У цьому ж році вона була учасником Всепольського фестивалю у Хожові, а також у с. Сокиринцях Чернігівської області – на батьківщині кобзаря Остапа Вересая. Капеляни брали участь у відкритті «Співочих полів» у Тернополі, Хмельницькому, Полтаві, у Міжнародному фестивалі фольклору в Києві та інших містах. В усіх мистецьких змаганнях вона ставала лауреатом чи дипломантом й отримувала схвальні оцінки від членів журі та глядачів.

З нагоди святкування 450-річчя заснування Тернополя капеляни під відкритим небом виконували пісні «Засвіт встали козаченьки», «Коли ви вмирали, вам дзвони не грали» та інші.

Широкий резонанс мав спільний концерт Струсівської заслуженої капели бандуристів з Українським хором ім. Олександра Кошиця зі США у с. Саранчуки Бережанського району Тернопільської області, а також на освяченні церкви в с. Ріпинці тоді Буцацького району де народився художній керівник колективу Б. Іваноньків. До речі, це була перша зустріч хору ім. Олександра Кошиця на материковій землі від часу його перебування в США.

В 1992 р. Струсівська капела бандуристів під керуванням Б. Іваноньківа двічі гастролювала в Польщі, зокрема у Верхньому Шльонську, де крім світського репертуару, виконувався і духовний, зокрема колядки і щедрівки, а також фрагменти зі Святої літургії, що звучали у костелах.

Б. Іваноньків, як художній керівник, очолив Струсівську капелу бандуристів, уже володіючи значним досвідом зі сфери

хорового та сольного співу (за час навчання в консерваторії він мав можливість керувати відомими аматорськими колективами, зокрема хоровою капелюю та чоловічим вокальним квартетом Львівського державного університету ім. Івана Франка, та вдосконалювати сольний спів під керівництвом професорки, народної артистки України Марії Байко та доцентки Одарки Бандрівської – племінниці Соломії Крушельницької). Глибокі знання сольного співу стали основою для досконалого володіння мистецтвом хорового співу з метою обов'язкового дотримання всіма учасниками хору єдиної манери формування звука, його відповідного резонування та утримування на глибокому диханні, дикції, строї, ансамблі та динаміці. На думку Б. Іваноньківа, «хоровий спів як цілісний співацький процес, можна розчленувати на складові з метою виявлення функціонального значення кожної з них. Такий поділ втратив би смисл, якщо не буде прийнято до уваги, що всі компоненти хорової звучності перебувають у постійній взаємодії. Власне й основа роботи з хоровим колективом і полягає в тому, щоб вміти одночасно поєднати вокально-технічні засоби та художні завдання в єдине ціле. А грамотне оволодіння вокально-хоровими навичками дозволяє ставити все нові і більш складні художні завдання» [8, с. 147]. Зі слів Б. Іваноньківа дізнаємося, що цей процес може стати органічним лише тоді, коли диригент постійно дотримується принципу послідовності і наступності в роботі з хором.

Основне завдання, яке ставив перед собою Б. Іваноньків, керуючи на початковому етапі Струсівською капелюю бандуристів, – навчити її учасників слухати себе під час співу, самокритично ставитися до нього і вміти зіставити свій спів зі співом інших учасників. Адже, як зазначає Сергій Попов, «розвинутий слух дає можливість співакам хору відрізнити добрий звук від поганого, а це необхідна умова оволодіння вокальною культурою» [9, с. 65]. У таких випадках Б. Іваноньків намагався словами пояснити те, що треба відчувати під час формуван-

ня звука в процесі співу. Він, як фахівець, досконало знає будову голосового апарата, фізіологічні особливості голосу під час співу, процес формування співочого дихання, правила дотримання гігієни голосу.

Під час співу капели бандуристів Б. Іваноньків постійно стежив за чистотою інтонації. Власне, на його думку, робота з колективом розпочинається зі шліфування чистоти інтонації, що є найважливішим моментом у процесі ансамблевого співу. Лише після подолання цього недоліку керівник повинен приступати до вироблення навичок формування емісії звука. Як зазначає Богдан Іваноньків, «проблема правильного співу полягає в тому, що його співочий апарат повинен правильно функціонувати, а співаку – одночасно контролювати за ним. Якщо в початкуючого співака-хориста здоровий організм, а відповідно і голосовий апарат, якщо він має добре розвинений від природи внутрішній слух, то він скоро зможе стати повноцінним співаком-ансамблістом» [8, с. 148–149].

З самого початку роботи зі Струсівською капелою бандуристів Б. Іваноньків звертав особливу увагу на оволодіння правильним співочим диханням. У цьому аспекті він дотримувався положень видатного педагога Дмитра Аспелунга, який наголошував, що «...опора дихання – відчуття гіпнотичне. Це робота дихальних м'язів, яким чинять опір м'язи видихові. Отже, тут важливий одночасно і вдих, і видих, бо вони взаємозалежні. Одним словом, коли ми співаємо на видиху, то зразу контролюємо вдих, тобто робота м'язів постійно контролює взяття правильного дихання» [10, с. 25]. Б. Іваноньків, власне, належить до того типу керівників, які вміють теоретично пояснити взяття дихання та показати його поступове використання на практиці, а особливо відчувати саме його взяття та використання іншими (маємо на увазі – хористами). Б. Іваноньків часто звертав увагу на те, що в процесі взяття дихання відчуття хористів бувають різними: одні звертають більше уваги на вдих, а інші – на видих. Тому контролювання керів-

ником хору цього явища має бути прискіпливим. Уважність і вимогливість сприятимуть скеровуванню процесів у правильне русло.

На репетиціях Б. Іваноньків також звертав увагу на вироблення навичок взяття дихання в залежності від фразування. У такому разі повинна відбуватись повна рецепція процесу і його цілковита корекція керівником хору цими процесами. Адже дихання треба завжди використовувати економно. Б. Іваноньків при роботі зі Струсівською капелою бандуристів завжди зауважував, що значний вплив на вироблення співочого дихання має фактор загального тону та настрою в колективі, а також справжнє розуміння учасниками капели кінцевого позитивного результату. Хоча при розмовній мові деякі голосні звуки виглядають досконалими, при співі вони вимагають відповідної корекції, зокрема особливої уваги потребує спів голосних «и», «е», «і», хоча ці звуки є незручними й позбавлені природної артикуляції, погано відтворюють довготу голосних. З цього приводу Б. Іваноньків стверджував, що формування вищезазначених голосних звуків у кожного співака відбувається по-різному. Тому він пояснював часто кожному учаснику капели його індивідуальні вади при формуванні цих звуків на власному прикладі. Як він стверджував, основними вадами можуть бути: неправильне положення язика під час співу, не діафрагматичне дихання, інертне формування звука, надмірне спрямування стовпа повітря на голосові зв'язки тощо. Засвоєнню складних голосних звуків завжди повинні передувати прості голосні, а то й поступовий перехід від простих до складних. Б. Іваноньків в процесі роботи з капелою бандуристів використовував поєднання складних приголосних із голосними, що, в цілому, допомагає кращій артикуляції останніх. У цьому аспекті він завжди орієнтувався на Дмитра Аспелунга, який стверджував, що «комбінація голосних із приголосними пом'якшує атаку звука і викликає мікстове співвідношення регістрів (перешкоджає їхньому формуванню)» [10, с. 65].

Б. Іваноньків працюючи зі Струсівською капелою бандуристів, звертав особливу увагу на співочі дефекти, що проявляються найчастіше в носових, горлових та тремолоючих призвуках. Власне ці дефекти керівник повинен максимально вміло проілюструвати своїм голосом або описати їх словами. Це, без сумніву, дасть бажаний і скорий ефект. Відомо, що у правильному формуванні звука основну роль відіграє носовий резонатор, який стає підставою для заокруглення звука та згладження його гостроти. Використання звука повинно бути завжди помірковане, бо перебільшене використання резонатора надає співу носового призвуку, негативно впливає на темброве забарвлення і робить сам спів неприємним для слухання. Як зазначає Б. Іваноньків: «...такого роду звучання негативно впливає на стрій та хоровий ансамбль» [8, с. 151]. Власне він як вокаліст вміє вчасно виявити причину такого співу і знає, як усунути її.

Б. Іваноньків при роботі зі Струсівською капелою бандуристів звертав увагу й на необхідність позбування горлових звуків. Адже він добре знає причини їхньої появи – коли емісія стовпа повітря формується не в головному резонаторі, а лише в гортані. Тому він часто учасникам капели пояснював, що коли співак надмірно розширює прохід для виходу стовпа повітря, яке натискає з великою силою на стінки гортані, тоді утворюється неприємний звук: у першому випадку – здавлений, а в другому – форсований. Він завжди стверджував, що такого роду спів буде негативно впливати на хоровий ансамбль і його потрібно позбутися на самому початку роботи зі співочим колективом.

На репетиціях зі Струсівською капелою бандуристів Б. Іваноньків часто працював із тими хористами, в яких був присутній тремолоючий звук. З цього приводу він зауважував, що такий звук – штучного походження і з'являється завдяки надмірному його форсуванню, при артикуляційних дефектах чи нервозності під час співу (це відбувається тоді, коли при

співі гортань провокується синдромом страху. Тому тремолоючий звук виправити практично неможливо). Крім цього він ще підкреслював, що тремоло під час співу виникає через неправильну позицію гортані під час подачі стовпа повітря. У такому разі його можна позбутися способом усунення м'язових спазмів. А якщо тремоло з'являється через слабкість м'язів дихання, то їх можна зміцнити відповідними вправами. У таких випадках Б. Іваноньків, як знавець співу, дотримувався пропозицій педагога-співака Людмили Шаміної, яка рекомендувала співати вправи на голосний «у» чи склади «ду», «ку», стежачи за рівністю звучання [11, с. 53].

У роботі зі Струсівською капелою бандуристів Б. Іваноньків особливу увагу звертав на засвоєння «перехідних тонів». Він часто нагадував хористам про те, що ця робота вимагає значних зусиль тому, що кожен навіть найменш дефектний звук негативно впливає на чистоту інтонації та ансамблеву зрівноваженість. Щоби вирівняти звуковий діапазон, він рекомендував співати верхні тони грудного регістру тихіше, дещо підсилюючи звучання тонів міксту, а при переході до головного регістру верхні тони міксту співати голосніше. Перехідні тони, за його твердженням, найчастіше припадають на два, часом й на три, а деколи й на один звук, і то лише у двох місцях діапазону. На його думку, один «поріг» знаходиться між грудним регістром і мікстом, а другий – між мікстом і головним регістром. Богдан Іваноньків постійно наголошував, що найважливішим досягненням у співі є вміння користуватися двома регістровими відтінками: з опорою на міцне дихання, на відповідний до нього стан діафрагми та високу позицію звука.

Крім володіння високою культурою співу, Струсівська заслужена капела бандуристів «Кобзар» виділялася з поміж інших хорових колективів й оригінальним репертуаром. Адже саме він був специфічним і вимагав особливого підбору в плані його адаптації до супроводу бандур, а також й інших народних музичних інструментів. Хоча, загалом, Б. Іваноньків підбирав репертуар, зразу ділячи його на дві частини: хорові тво-

ри із музичним супроводом та твори без супроводу. До першої групи входили такі твори, як «Закувала та сива зозуля» Петра Ніщинського, «Граї моя, бандуро» братів Богдана та Івана Кравчуків, «Цвіте наш край» Мирослава Ляховича, «Взяв би я бандуру» Григорія Давидовського та інші. Доволі широко культивувалися твори без супроводу, зокрема галицьких композиторів та обробки українських народних пісень Миколи Леонтовича. Твори галицьких композиторів представляли «Крилець, крилець» Віктора Матюка, «Де Дніпро наш котить хвилі» Михайла Вербицького, «Огні горять» Ізидора Воробкевича, а також обробки українських народних пісень «На добраніч усім на ніч», «Тиха вода», «Гаю, гаю, зелен розмаю», «За річкою, за Дунаєм» Миколи Леонтовича та інші.

Особливе місце в репертуарі Струсівської капели бандуристів «Кобзар» під орудою Б. Іваноньківа займала пісня без супроводу «Крилець, крилець сокола дай» Віктора Матюка. Цей хоровий твір виділявся серед інших композицій тонким ліризмом, глибоким душевним почуттям, чарівністю звукової палітри. Б. Іваноньківу, як диригенту, був близький настрій цього твору через закоханість у природу рідного краю. Словесний текст двох перших строф, що розповідає про рідну хату, увінчану садочком, про квітучі береги річки Стрий, про ліси, діброви і гаї, і «верхи гір, що сягають зір», поступово динамізується диригентом від двох ріано до mezzo ріано. Цей звуковий потік Богдан Михайлович збагачує різними агогічними відтінками у середині фраз та мотивів, що робить сприйняття твору надзвичайно гнучким та емоційно чутливим.

На відміну від багатьох інших (професійних та аматорських) диригентів, які трактують цей твір спонтанно, виходячи із емоційно прочитаного словесного тексту, Б. Іваноньків розвиває музичну канву цього твору по висхідній і доводить її до прикінцевого forte, що звучить, як осанна природі рідного краю.

Треба зауважити, що цей твір є улюбленим не лише в середовищі галицької публіки, але й багатьох слухачів різних національностей. Адже його схвально сприймали й слухачі інших

національностей в час гастрольних поїздок за межі України (в Російській Федерації, Прибалтійських республіках тощо).

Доволі емоційно і привабливо звучав у виконанні Струсівської заслуженої капели бандуристів «Кобзар» й хоровий твір Ісидора Воробкевича «Огні горять». А спонукала Б. Іваноньківа взяти цей твір до репертуару капели його драматургія, що побудована на зіставленні двох контрастних образів – радісної картини свята, де панують танці, музика, сміх і самотнього героя з його тяжкими роздумами про перебування далеко від Батьківщини.

Богдан Михайлович трактував цей твір засобами наскрізної поемної форми, де музика розвивається, виходячи із образності самого словесного тексту. Глибоко поетична словесна матриця вдало передавалася Б.Іваноньківим художньо-виражальними засобами, з урахуванням усіх змін настрою, які панують у творі. Таким чином диригент розширював музичні рамки цієї композиції. А ще він постійно звертав увагу на декламаційні елементи, що тріольними звуками підкреслюють збуджений, схвилюваний стан душі.

Б. Іваноньків трактував одноктний вступ-зачин, як лейтмотив усього твору, в якому акумулюється його основна ідея. Б. Іваноньків виконує його у двічі повільнішому темпі, ніж це зазначено в партитурі. І це повною мірою виправдано. Адже, виходячи з його трактування, це дійсно звучить, як символічна преамбула. Опісля він характеристичними барвами створює ефект поступового наближення веселого гуляння (все це втілюється засобами ущільнення хорової фактури та наростання динаміки).

Особливо вдалим у трактуванні Б. Іваноньківа є третій епізод, в якому розкриваються художні образи засобами відповідної ілюстративності. Зокрема, після слів «і всі регочуться» диригент звертається до партії басів, які наслідують сміх, і зразу після цього дуже чітко тримає їх у рамках відповідного ритму, відтворюючи таким чином синкоповані мотиви своєрідного звукового наслідування танцю «гоп, гоп, га». Саме цей

епізод й характеризує Б. Іваноньківа не лише, як талановитого диригента, але і як майстра художньої інтерпретації твору.

Вдалим і цілком самостійним (без наслідування) було виокремлення диригентом Б. Іваноньківим квартету солістів в епізоді «Тільки я неначе заклятий» з хорової групи капели, який є центральним у творі. Саме це в його трактуванні заслуговує на особливу творчу увагу. Саме завдяки цьому диригент влітає у хорову канву цього епізоду відчуття відчаю і безнадії, що в подальшому поступово переходить у трагічне затихаюче звучання.

У трактуванні зазначеного твору, без сумніву, розкрився талант Іваноньківа – інтерпретатора музики Ісидора Воробкевича, а одночасно й поезії Тараса Шевченка. Завдяки такій інтерпретації цей хоровий твір протягом десятиліть не виходив із концертних програм Струсівської заслуженої капели бандуристів «Кобзар» і привертав увагу багатьох слухачів своєю емоційністю та безпосередністю виконання.

Найбільш репрезентативним серед усього репертуару Струсівської заслуженої капели бандуристів «Кобзар» під керівництвом Б. Іваноньківа був чоловічий хор із «Вечорниць» Петра Ніщинського «Закувала та сива зозуля». Цей твір маестро трактував як чотири контрастні розділи-картини, що служать своєрідними етапами музично-драматургічного розгортання. Перший розділ «Закувала та сива зозуля» Іваноньків інтерпретував, як картину, що вводить слухача в суворо-епічну, драматичну атмосферу подій. Через те він, як диригент, дотримувався притишеної динаміки, підкресленого чіткого ритмічного малюнка, особливо у сфері музичного супроводу бандур. Все це в сукупності творило досить рухливий темп і надавало звучанню особливого напруження.

У другому епізоді «Ой повій, повій, та буйнесенький вітре» Б. Іваноньків, як диригент, дотримувався тихого звучання, в якому вчувалися скорботні почуття та туга за батьківщиною. Особливо це проявлялося завдяки використанню диригентом широкої палітри агогічних і динамічних відтінків та суцільного ланцюгового співочого дихання.

Музику третього епізоду «А на Вкраїні там сонечко сяє» Б. Іваноньків трактував як раптовий проблиск надії полонених на швидке визволення. Тому він поступово активізував цю стрімку, висхідну секвенцію, що відтворюється унісоном хору і дублюється оркестровим супроводом. Все це він подавав динамічними засобами на подібну розкручування тугої сталльної пружини. Такого роду динамічне та агогічне наростання відбувалося до включення на гребені цієї хвили дзвінкого солюючого тенора, що ніби впливає із щільного шару хорового багатоголосся і вводить у музику настрій надзвичайної світлості, «сонячності». Соло тенора Б. Іваноньків намагався наситити яскравим мажорним колоритом і таким чином виділити з поміж інших епізодів хору.

Зміст останнього епізоду «Гей, як зачули турецької султани» Б. Іваноньків трактує, як повернення в'язнів від мрій про щастя й свободу до суворой дійсності. Тут він власне драматизує сам твір завдяки вмілому поєднанню хору та інструментального супроводу. Б. Іваноньків, як керівник Струсівської заслуженої капели бандуристів «Кобзар», майстерно поєднує імітацію тенорової партії із басовою на словах «султани», «кувати», «кайдани» та ін. Такого роду звучання стає особливо монолітним і набуває справжнього експресивного навантаження, передаючи почуття гніву до поневолювачів.

Твір Петра Ніщинського «Закувала та сива зозуля» Б. Іваноньків зараховував до власного «золотого фонду», який сформувався в процесі підготовки репертуару зі всіма керованими ним хоровими колективами. За його словами, у цьому творі ніби акумульована найдраматичніша історія українського народу, частинкою якого він є й сам.

Висновки. Отже, двадцятип'ятирічний період роботи Богдана Іваноньківа зі Струсівською заслуженою капелою бандуристів «Кобзар», без сумніву, є найуспішнішим у його творчій біографії і найзначимішим у становленні його, як професійного хорового диригента. Саме він, завдяки своїй ґрунтовній фаховій підготовці, зумів довести аматорський спів капели бан-

дуристів до незаперечного професійного звучання. Тому Струсівська капела бандуристів «Кобзар» під орудою Іваноньківа протягом більше двох десятиліть була зразком хорового співу не лише для Тернопільської слухацької публіки, а й для багатьох професійних музикантів. А. Б. Іваноньків, завдяки своєму непересічному таланту, став одним із провідних українських професійних диригентів-хормейстерів, методика роботи з хором яких потребує подальшого наукового осмислення.

Література

1. Смоляк О. Богдан Іваноньків – хоровий диригент, педагог. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. 90 с.
2. Смоляк О. Творчий портрет Богдана Іваноньківа. Тернопіль: Вид-во «Астон», 1996. 36 с.
3. Цигилик О. Методика роботи Богдана Іваноньківа із камерним хором інституту мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка О. Цигилик. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство / за ред. О. Смоляка.* Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. № 2. С. 116–118.
4. Губ'як В. Студія «Кобзарик» – продовжувач виконавських традицій Струсівської заслуженої капели бандуристів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка та Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Серія: Мистецтвознавство.* 1 (16). 2006. С. 60–63.
5. Губ'як Д. В. Грай, «Кобзарю». Наукове видання. Львів: Вид-во «ТЕРУС», 2010. 280 с.
6. Медведик П. Маестро Богдан Іваноньків. *Тернопілля 95. Регіональний річник / Упоряд. Г. Куневич, М. Ониськів.* Тернопіль: Вид-во «Збруч», 1995. С. 696–701.
7. Лемішка Я. П. Диригентсько-хорова діяльність Богдана Іваноньківа. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство / За редакцією О. С. Смоляка.* Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. №. С. 137–141.

8. Іваноньків Б. До питання про роботу зі студентським колективом над вокально-хоровою технікою (із досвіду диригентської практики). *Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського*. Вип. 35. Актуальні проблеми викладання музичних дисциплін у вищій школі. Збірка статей. Київ, 2004. С. 147.
9. Попов С. В. Організаційні і методичні основи роботи самодіяльного хору. К.: Держ. вид-во образотв. мистецтва і муз. літератури УРСР, 1961. 120 с.
10. Аспелунг Д. Развитие певца и его голоса / Под ред. М. Львова. Москва–Ленинград: Государственное музыкальное издательство, 1952. 180 с.
11. Шамина Л. Работа с самостоятельным хоровым коллективом. М.: Музыка, 1983. 136 с.

Oleh Smolyak, Nataliya Ovod
Ternopil

BOHDAN IVANONKYIV – ARTISTIC DIRECTOR AND CONDUCTOR OF THE MERITED BANDURA ENSEMBLE “KOBZAR”

Abstract. *In the article Bohdan Ivanonkyiv's work with the Merited Amateur Bandura Ensemble “Kobzar” from Strusiv is highlighted. It discusses the ensemble's participation in national and international festivals and competitions, achieving laureate and diploma titles. The methodology of Ivanonkyiv's work with the bandura ensemble is analyzed, revealing crucial techniques for vocal and choral training. The leader's interpretation methods for some choral works are described in terms of artistic expression.*

Keywords: *Bohdan Ivanonkyiv, Merited Bandura Ensemble “Kobzar” from Strusiv, choir work methodology, repertoire, musical interpretation.*

Розділ 3

Дослідження членів Тернопільського обласного осередку НТШ

Михайло Сохацький

м. Борщів

ЗООМОРФНІ ТЕРАКОТОВІ ВИРОБИ З ПЕЧЕРИ ВЕРТЕБА

Анотація. Публікація присвячена залученню до наукового обігу колекції зооморфних теракотових виробів з розкопок у печері Вертеба, які проводить археологічна експедиція Борщівського краєзнавчого музею. Характерною особливістю цього об'єкта є те, що трипільські племена тривалий час використовували підземний лабіринт для власних потреб. Це місце датується періодом трипільської культури С II.

Серед виявлених трипільських артефактів важливе місце займає ряд теракот: антропоморфна та зооморфна пластика та інші глиняні вироби. Колекція зооморфної пластики з наших досліджень у печері Вертеба налічує 197 екземплярів. Усі вони невеликого розміру (2–6 см), але пропорції тіла збережені. Кожна фігурка має чотири ноги і хвіст.

Аналізуючи колекцію зооморфних фігурок, можна сказати, що в пластиці найбільше зустрічаємо свійських тварин, знайдено лише три фігурки, які передають образ диких тварин. Серед свійських тварин центральне місце посідають зображення биків

– традиційний сюжетний мотив як для печери Вертеба, так і для більшості пам'яток трипільської культури.

Серію фігурок свійських тварин доповнює група керамічних рогів (31 екземпляр), які колись були відламані від теракотових фігурок. Зооморфні теракотові фігурки з печери Вертеба належали до сакральної сфери трипільців.

Ключові слова: трипільська культура, печера Вертеба, теракота, зооморфна пластика, фігурка.

Постановка проблеми. Печера Вертеба знаходиться за 2 км на північний захід від села Більче-Золоте. Загальна довжина її підземних ходів становить 9 км. Археологічна експедиція Борщівського краєзнавчого музею з 1995 р. здійснює тут археологічні розкопки. Метою наукових досліджень стало вивчення стану збереження культурного шару в ближній частині підземної порожнини, детальне обстеження всього підземного лабіринту та території біля входу до печери. Загалом вивчено 216 кв. м у печері та 297 кв. м на поверхні. Розкопки проводилися у різних місцях печери. Глибину розвідувальних шурфів доведено до 2–2,5 м, але скельного дна зафіксувати не вдалося. Отримані результати підтвердили порушення послідовності культурних нашарувань, а також їхню повну відсутність на окремих ділянках печери. Тільки біля стін і у вузьких щілинах, де товщина культурного шару всього 3–5 см, ще збереглися незначні фрагменти незайманих відкладень. За наявності залишків культурного шару вдалося визначити приблизні межі освоєння трипільцями підземного лабіринту та місця постійного перебування носіїв трьох різних локальних груп трипільської культури, а також відкрити нові ділянки печери зі значною кількістю артефактів трипільської культури та зафіксувати тут залягання верств *in situ*.

Методологія дослідження. Використовуючи стратиграфічний метод, попередньо можна говорити про наявність у печері Вертеба трьох хронологічних горизонтів трипільської

культури, чітко розмежованих стерильними шарами. На основі стратиграфічних спостережень і типологічного поділу кераміки виділено три хронологічні горизонти, що репрезентують три локальні групи трипільської культури – шипинецьку, кошиловецьку і касперівську. Окрім того, за результатами радіокарбонного датування, поселення віднесено до етапів С I і С II.

За період наших досліджень зібрана колекція кераміки, антропоморфні та зооморфні статуетки, знаряддя праці з кістки, кременю, каменю і міді, які належать до трьох різночасових локальних груп. Основні відмінні риси цих груп простежуються насамперед у кераміці. Глиняний посуд представлений мисками, кубками, горщиками, великими посудинами для зберігання зерна. Кераміка акуратно вигладжена і добре випалена. На червоний фон нанесено декор темно-коричневими і білими фарбами.

У печерному середовищі відносно добре збереглися вироби з міді. Знайдено шило, 14 мідних пронизок, а також велику мідну сокиру. Крем'яний виробничий інвентар характеризується досконало виготовленими завершеними знаряддями. Відсутні крем'яні заготовки і відщепи. До виробів з кістки належать знаряддя праці і прикраси. А саме: мотики з оленього рогу, шила, проколки, голки, лоцила, а також намисто з іклів собаки.

Запропоновані матеріали базуються на результатах наших розкопок. З одного боку матеріали з даного археологічного об'єкту є типовими і аналогічними до матеріалів з наземних трипільських поселень розвинутого Трипілья. Разом з тим, унікальність цієї закритої пам'ятки полягає в тому, що тут виявлено надзвичайно виражений комплекс артефактів і об'єктів у відмінному стані збереженості.

Результати дослідження. Енеолітичний культурний шар пам'ятки сформувався на природній денній поверхні численних ходів, галерей та залів у результаті активного і довготривалого використання трипільським населенням підземного середовища.

Загалом печерні відкладення Вертеби ми поділяємо на чотири групи. Це – гідрогенні, гравітаційні, біогенні і антропогенні. Гідрогенні відклади представлені потужним шаром намулених суглинків і чорнозему, а також кальцитовими натічними утвореннями та кіркою, сформованими інфільтраційними водами. До гравітаційних відкладів відносимо земляні висипки і нагромадження гіпсових глиб та обломків на долівці печери. Біогенні відкладення – це відкладення живих організмів (гуано кажанів і екstreменти тварин). У печері проживає велика колонія кажанів, а привхідна частина лабіринту відвідується тваринами (лисиця, куниця, соня). До антропогенних відкладів відносимо матеріальні залишки життєдіяльності людини.

Печера Вертеба – це типова горизонтальна гіпсова печера. Проте вона має ряд геологічних особливостей, які виокремлюють її серед інших печер Поділля, зокрема близький до поверхні й легкодоступний вхід. Водночас він надійно захищений у нижній частині карстової лійки і є зовсім непримітним на рівній поверхні поля. Лабіринт складний, петлеподібний і надто заплутаний, ходи об'ємні, представлені широкими галереями, які з'єднані між собою вузькими перемичками.

Варто відзначити, що вище наведені фактори стали вирішальними для стародавніх землеробів під час їхнього вибору даного підземелля для довготривалого освоєння. Окрім того, геологічні особливості рельєфу постійно впливали на формування печерних відкладів.

Потужність надгіпсового перекриття, безпосередньо над печерою, становить 3–4 м. Надгіпсовий розріз включає, від низу до верху: хомогенні ратинські вапняки (20–30 см), четвертинні леси і суглинки світло-бурі, палеві (до 2 м), ґрунтовий шар чорнозему (до 1 м). Мала потужність перекриваючого чохла над печерою, а також участь в його формуванні лесових порід, обумовило високу проникність ґрунту і поверхневих вод та велику роль суффозійно-провальних процесів у заповненні

печери гравітаційними пухкими механічними відкладеннями. У результаті сильних дощів, повеней і раптового танення снігу печерні порожнини, через багаточисельні лійки-понори постійно замулювалися. Спостереження за стратиграфією відкладів дають підставу говорити про те, що незначні періодичні замулення окремих ходів і залів відбувалися також і в період активного використання печери трипільським населенням. Про це свідчать прошарки нанесеної водою «стерильної» глини. Коли намулом заносило окремі зали і гроти, люди на деякий час не відвідували ці місця, а потім знову поверталися. Проте очевидно, що найбільш масштабні нанесення поверхневих суглинків і чорноземів відбувалися вже у післятрипільський час, хоча періодично вони повторюються і в сьогоденні дні. В окремих місцях проходи і досить широкі зали занесені тепер намулом (товщиною 1,5–2 м) майже до самої стелі.

З метою визначення впливу людської діяльності на хімічний та мінералогічний склад ґрунту у чотирьох різних ділянках печери (розкопи № 7, № 15, № 17 і № 20) було взято для аналізу зразки з культурних і природних шарів. Зі зразками із непошкодженою структурою проведено мікроморфологічний аналіз, проаналізовано мікроструктуру, пористість і органічні речовини. Характерною особливістю різномірності печерних відкладень є їх забарвлення, яке стає світлішим у нижніх шарах профілю. Сіро-коричневий і чорний колір верхніх культурних шарів безпосередньо пов'язаний із вмістом вуглецю, оскільки у цих шарах і частково у нижньому природньому шарі чітко простежуються вуглики і дрібні фрагменти згорілого дерева. Присутність карбонату кальцію і сірки у відкладах печери має природній характер (походить від сульфату кальцію або гіпсу), але може бути викликаний наявністю значного вмісту золи у культурному шарі.

З метою вивчення, уточнення стратиграфії і генезису відкладів та отримання нових археологічних матеріалів, у різних ділянках печери, методом шурфування і розкопок, проводи-

лися дослідження. Глибину окремих розвідувальних шурфів доведено до 2–2,5 м, але скельного дна зафіксувати не вдалося. Лише у розкопах № 17 і № 20 було досягнуто скельного дна у вигляді суцільних гіпсових брил корінної породи. Отримані результати підтвердили порушення послідовності культурних нашарувань, а також їх повну відсутність на окремих територіях печери.

Важливо відзначити, що за останні 100 років археологами різних поколінь було закладено десятки шурфів та розкопів. Точних місць досліджень у той час не фіксували ні на плані печери, ні в документації. Окрім того, тут проводились численні земляні роботи. У результаті багаторазових перекопувань культурний шар, що залягав на глибині 0,15–2 м перетворився у перемішану масу землі, каміння, фрагментів посуду, кісток і золи. Під стінами і в вузьких щілинах, де товщина культурного шару всього 3–5 см, ще збереглися незначні фрагменти не порушених відкладень. У найкращому стані культурні нашарування виявлено під потужними природними висипками та пластами намулистих ґрунтів. Безсистемна розкиданість археологічного матеріалу в одних місцях і скупчення його в інших пояснюється ще й тим, що потоки води періодично заливали печеру і залишки матеріальної культури могли бути перенесені водою з високих ділянок печери на більш низькі.

Важливими є результати, одержані в розкопі № 7, який було закладено на відстані 250 м від входу. Розчистку та розбирання більш ніж двометрової товщі печерних відкладів, з метою більш детального вивчення, проводили відповідно до умовно виділених стратиграфічних горизонтів зі строгою фіксацією на плані та із позначенням глибини залягання знахідок в межах кожного із семи горизонтів.

Перші три радіокарбонні дати для культурних шарів були отримані з кухонної кераміки у лабораторії Інституту геохімії і геофізики матеріалів Національної академії наук України у 2003 р.

Перший шар печери (Вертеба І) за відносною хронологією датований кінцем етапу СІ трипільської культури. Він належить до пізньої (ІІІ фази) розвитку шипинецької групи і датований $Ki - 8269 \pm 40$ В.Р. Другий культурний шар печери (Вертеба ІІ) за відносною хронологією датований початком етапу С ІІ. Для цього шару отримана дата $Ki-8271 \pm 40$ В.Р. Він належить першій фазі розвитку кошиловецької групи. Третій шар печери (Вертеба ІІІ) за відносною хронологією датовано кінцем етапу С ІІ. Для цього шару отримана радіокарбонна дата: $Ki - 8270 \pm 40$ В.Р. Він утворився у часи існування касперівської групи трипільської культури.

У 2007 р. із окремих зразків людських кісток та вугілля, відібраних у печері, у тій же лабораторії були отримані сім нових радіокарбонних дат:

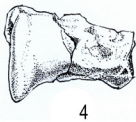
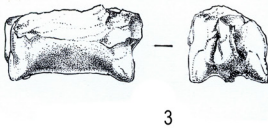
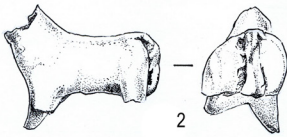
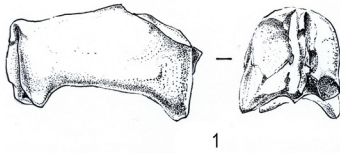
4600 ± 40 В.Р.; 4550 ± 40 В.Р.; 4420 ± 40 В.Р. – 4340 ± 40 В.Р.; 4180 ± 40 В.Р.; 2660 ± 40 В.Р.; 2610 ± 40 В.Р.

У наступні роки, з досліджених нами культурних шарів Вертеби, було відібрано окремі зразки (людські кістки, вугілля, кістки тварин) і опубліковано ще 30 нових радіокарбонних дат. Вони підтвердили отримані раніше датування. Перший (шипинецький) шар печери датовано $4910-4760$ В.Р.; другий (кошиловецький) шар – $4730 - 4630$ В.Р.; третій (касперівський) шар – $4215 - 4165$ В.Р. [2, с. 14–15].

Серед виявлених артефактів важливе місце займає серія теракот. У трипільській культурі так називають вироби із обпаленої глини. До цієї групи знахідок традиційно відносять керамічні антропоморфні та зооморфні фігурки, а також інші дрібні вироби із глини. Вони дають нам можливість краще зрозуміти багатий духовний світ стародавніх землеробів – мешканців трипільських поселень Західного Поділля.

Колекція зооморфної пластики з наших досліджень у печері Вертеба нараховує 197 екземплярів, 114 з яких знаходиться в уламковому стані. Нижче наводимо опис теракотових статуєток свійських і диких тварин.

Фігурка бика (рис. 1,1). Глиняна маса добре відмулена. Випал теракоти високий, рівномірний. Колір червоний. Голова та роги втрачені. Формовка фігури акуратна, поверхня добре заглажена. По всій поверхні скульптурки збереглися відбитки людських пальців. Тулуб масивний, непропорційно видовжений. Хвіст прилягає до тулуба, опущений до самого низу. Защипом імітується стать тварини. Вдало відображено мускулатуру ший і тулуба. Під шиєю, між передніми ногами, добре змодельовані обвислі складки грубої шкіри. Довжина збереженої частини теракотового зображення тварини складає 55 мм, а висота 35 мм.

Фігурка коня з пошкодженою головою (рис. 1,2). Глиняна маса світло-сірого кольору. Поверхня виробу гладка. Особливу динамічність скульптурі надають витягнуті і широко розведені передні ноги та високо піднята мускулиста шия. Хребет модельки увігнутий. В цілому спина і тулуб мають чітко виражені округлі форми (на відміну від фігурок биків). Низько рельєфним наліпним валиком передано хвіст. Моделька має довжину 45 мм, а висоту 40 мм.

Фігурка бика з втраченою головою (рис. 1,3) довжиною 40 мм і висотою 22 мм. Глиняна маса сіро-жовта, щільна, добре відмулена. Скульптура досить приземкувата з широкою спиною. Хвіст

Рис.1. Печера Вертеба.
Зооморфні фігурки

старанно змодельований валикоподібним наліпом і щільно притиснутий до тулуба. Статя передано зашпином. Ноги широко розставлені. Вони старанно сформовані у вигляді коротких конічних виступів. Передні ноги вищі від задніх. Під шиєю традиційно для даної групи теракот сформовано складки грубої обвислої шкіри тварини. Довжина модельки складає 43 мм, а висота 21 мм.

Фрагмент фігурки бика (рис. 1,4). Зберігся тільки лівий бік задньої частини масивної статуетки з рельєфним зображенням хвоста. Уцілілий уламок має довжину 30 мм, а висоту 35 мм. Глиняна маса щільна, сіро-жовта. Довгий хвіст тісно прилягає

до тулуба. Він виконаний способом наліпного валика, який має округлу форму. З обох боків хвоста нігтевим відтиском сформовано заглиблені борозенки.

Фігурка бика з відбитою головою і рогами (рис. 2,1). Поверхня покрита ангобом і старанно заглажена. В ділянці розлому видно, що глиняна маса всередині неоднорідна і рихла із значними домішками шамоту, темно сірого кольору, перепалена. Статуетка має добре сформовані частини тулуба. Хребт увігнутий, нижня частина хвоста втрачена. Ноги широко роз'єднані, конічні. Довжина статуетки 35 мм, а висота 23 мм.

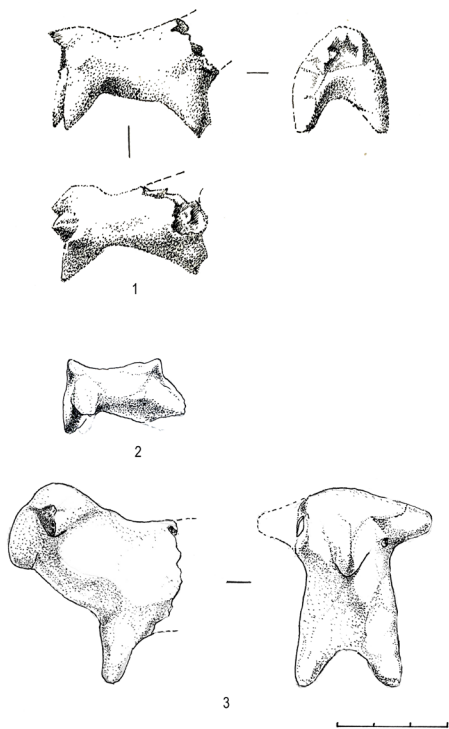

Рис.2. Печера Вертеба. Зооморфні фігурки

Фігурка свині (рис. 2,2). Відбита ліва половина голови і тулуба. Статуетка старанно виготовлена. Її поверхня добре заглажена і має темно-сірий, майже чорний колір. Глиняна маса однорідна з домішками дрібнозернистого піску. Фігурка добре змодельована з легко зім'ятою головою і шиєю та виступаючими вухами, опущена до низу, дещо увігнута. Короткий хвіст піднятий догори. Задні ноги виліплено окремо, вони конічні і округлі в перетині. Внизу живота, ближче до задніх ніг защипом передано статі тварини. Статуетка малих розмірів, вона має довжину 35 мм і висоту 15 мм.

Фрагмент (передня частина) фігурки вівці (рис. 2,3). Глина світло-жовтого кольору. Поверхня гладка, акуратно заглажена. В розламаний площині статуетки спостерігається склад тіста, яке насичене товченим шамотом і кварцом. Крім того у рихлій глиняній масі можна побачити відбитки зернини і стебел рослин. У реалістичний спосіб правильно передано анатомічну будову тварини. Вдало виліплена голівка, яка піднята догори, плавно зливається з мускулистою шиєю. Защипом сформовано морду тварини, внизу якої легкими нарізами окреслено лінію рота. Досить глибоким округлим вдавленням передано око. Вуха за формою конічні і значно виступає в сторону. Нога виліплена окремо, її основа звужено-конічна. Первісне зображення фігурки очевидно мало великі розміри. Збережена частина статуетки має довжину 51 мм, а висоту 46 мм.

Серію фігурок домашніх тварин доповнює група (31 екземпляр) рогів, які у свій час були відламані від теракотових статуеток (рис. 3,5–12).

У процесі досліджень крім зооморфних теракотових фігурок знайдено також один наліп на кераміці у вигляді голови тварини. У даному випадку зображення голови бика з вузькою мордою і ліроподібними рогами виконано на посудині кухонного типу. Очевидно, що букраній ліпився одночасно з посудиною. Скульптурне зображення розміщене на місці переходу від вінчика до стінки кухонного горщика (рис. 3,1). Наліп

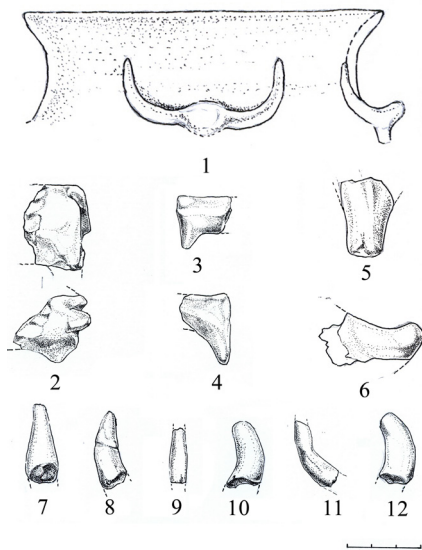

Рис. 3. Печера Вертеба. Матеріали антропоморфної пластики.

виконаний у пласкій манері, виступає тільки морда тварини, роги приліплені до посудини. Варто відзначити, що на кухонному посуді з печери Вертеба зустрічаються й інші зооморфні мотиви. Зокрема, на стінках багатьох кухонних горщиків нанесені “розчіси”, що можливо імітують шерсть тварин, а на деяких виліплені ніжки. Фрагмент задньої частини фігурки тварини (рис. 4,3). Ймовірно – це скульптурка зображувала козу. Підтвердженням цьому є добре ви-

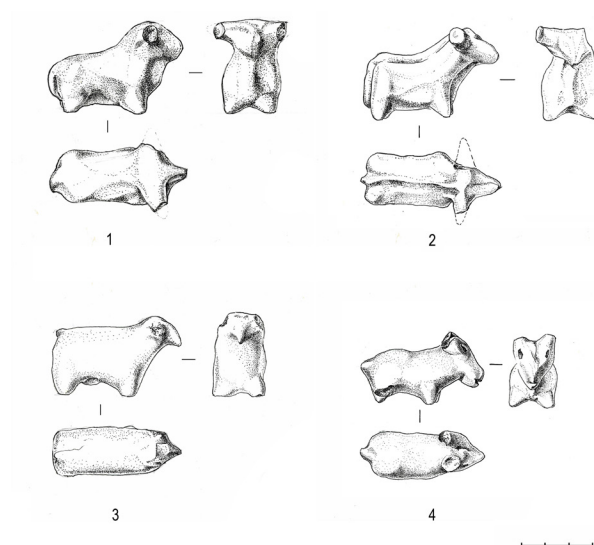

Рис.4. Печера Вертеба. Зооморфні фігурки.

ділені ознаки анатомічної будови на уцілілому фрагменті. А саме: піднятий догори хвіст та вим'я на животі, які передані защипом. Права задня ніжка коротка, конічної форми. Глиняна маса щільна, світло-жовтого кольору, добре випалена. Довжина фрагменту складає 25 мм, а висота 23 мм.

Фігурка тура (рис. 5,1). Глиняна маса оранжева, добре відмулена з домішками дрібного піску. Довжина статуетки складає 4 см, висота 2,5 см. Ноги модельки високі, конічної форми, сформовані роздільно. Стат'я передано защипом. Хребет скульптурки рівний. Хвіст короткий, валикоподібний з гострим кінчиком. Він відокремлений від тулуба. Роги довгі й

округлі у перетині, завершуються досить гострими кінчиками.

Фігурка бичка, або корови (рис. 5,2). Статуетка збережена добре. Втрачено лише завершення обох рогів і кінчик хвоста. Висота теракотового виробу становить 2,2 см, довжина 4 см. Поверхня покрита темним ангобом, заглажена недбало. Глиняна маса щільна з домішками товченого вапняку і дрібнозернистого піску. Випал нерівномірний. Ноги статуетки короткі, слабо розведені. Хвіст сформований у вигляді низькорельєфного валика, що не прилягає до тулуба. Спина легко увігнута, задня частина

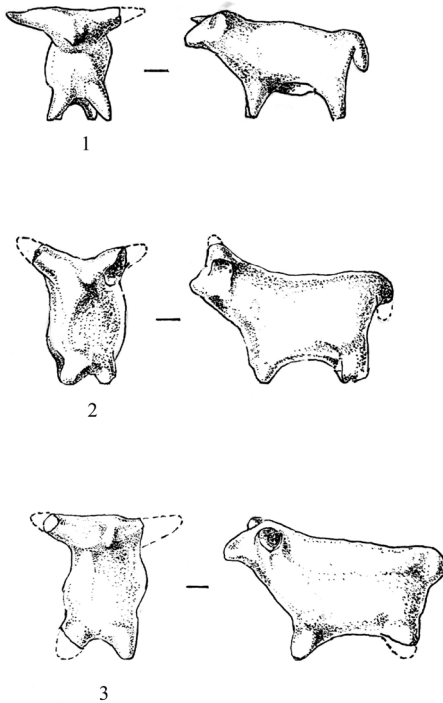
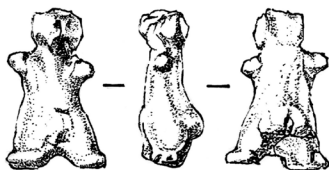

Рис. 5. Печера Вертеба. Зооморфні фігурки.

припіднята догори. Округлі у перетині роги частково пошкоджені. На морді, яка виступає наліпним виступом, неглибокими проколами позначено очі.

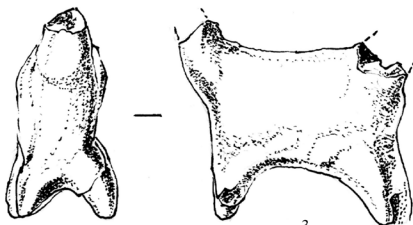
Фігурка бика з відбитими рогами і кінчиком хвоста (рис. 5, 3). Поверхня жовтого кольору, загладжена. Випал теракоти рівномірний. Висота статуетки 2,4 см, довжина 5,8 см. Ноги короткі, приземкуваті, розведені. Хвіст змодельовано коротким округлим виступом, що прилягає до тулуба. Спина рівна, з округлими боками. Голова витягнута вперед з масивною шиєю. Роги виступають в боки, а гострі завершення рогів закручені вперед.

1

2

3

Фігурка собаки (рис. 5, 4). Поверхня сірого кольору із дрібними темними крапками, недбало загладжена. У глиняній масі є домішки дрібнозернистого піску. Ноги тварини змодельовано окремо. Вони мають конічну форму. Передні ноги довші від задніх. Права задня нога втрачена. Стаття передана нігтевим защипом. Спина увігнута, завершується високопіднятими шиєю і хвостом. Хвіст куций, припіднятий догори. Шия масивна, витягнута вверх. Малим защипом передано морду тварини і вуха. Фігурка ведмедя невеликих розмірів (рис. 6, 1). Висота даної статуетки становить 3 см. Поверхня виробу має чорний колір і акуратно загладжена.

Рис. 6. Печера Вертеба. Зооморфні фігурки.

Чорний колір глина набрала в процесі випалу (можливо внаслідок задимлення).

Об'ємне теракотове зображення за своїм виглядом нагадує фігуру ведмедя у стоячій позі. Мініатюрна голівка виконана способом зашпику із чітко вираженою витягнутою мордою тварини. Наскрізні отвори, що імітують очі відсутні. Короткі виступи біля шиї імітують передні лапи ведмедя. Відносно масивною є нижня частина фігурки, де скульптурно відображені стегна і таз тварини. Нижні кінцівки розведені. На лівій лапі є невиразні заглиблені лінії, які можливо імітують кігті тварини.

Теракотова фігурка кабана (рис. 6,2). Статуетка збережена повністю, має висоту 2,4 см, довжину 3 см. Поверхня виробу сірого кольору, добре заглажена. Фігурка хоча і малих розмірів, проте вона змодельована у досить реалістичній манері. Давньому майстру вдалося вдало відобразити у теракоті характерні риси постаті дикого кабана. Ноги модельки сформовано роздільно, передні ноги довші від задніх. Легким зашпику зображено хребет тварини, на гострому завершенні якого глибокими насічками відтворено здібчену густу шерсть кабана. На завершенні гострорезного хребта змодельовано коротенький і прямий хвіст. Видовжена морда тварини виступає вперед, а гострий кінчик рийки припіднятий вгору. Вуха зображені у вигляді двох гострокінцевих виступів.

У процесі розчистки серед скупчення фрагментів кераміки, вугликів і перепаленого гіпсу знайдено фігурку кози (рис. 6,3). У теракотової статуетки частково пошкоджені хвіст і голова. Висота виробу становить 4,5 см, ширина – 1,8 см. Поверхня світло-сіра, недбало заглажена. У глиняній масі спостерігаються домішки природного піску. Випал неоднорідний. Тулуб тварини масивний, хребет рівний, збережена частина шиї тонка. Ноги видовжені, кінцевої форми, роз'єднані. Задні ноги масивніші і довші від передніх.

У пізньотрипільського населення спостерігається прогрес у розведенні домашніх тварин. Зрештою, це призвело до висо-

кої цінності стада, що, ймовірно, формально було виражено у збільшенні кількості зооморфних скульптур.

Моделювання глиняних статуеток тварин, безсумнівно, перевищувало місцеву традицію з неоліту і, очевидно, було надрегіональним явищем із широким транстериторіальним впливом з Близького Сходу і Балкан.

Безсумнівно, статуетки можна сприймати як артефакти феноменального характеру, які потребують відповідного дослідження. Їх прийнято розглядати переважно в культово-релігійному контексті.

Особливо виділяється їх умисне пошкодження. Десятки переважно розбитих глиняних статуеток, ймовірно, представляють видовий склад палеофауни, яка утримувалася або жила в безпосередньому контакті з місцевим трипільським населенням (вівця, баран, коза, корова, віл, свиня, собака, кінь, ведмідь, кабан).

Навмисно пошкоджені зооморфні фігурки (переважно великої рогатої худоби та свиней), знайдених під час розкопок у печері, є свідченням виключно розвиненої культової традиції. Можливо, безпосередньо у печері проводили ритуал заміної жертви, щоб примножити стадо або забезпечити успішне полювання.

Не можна, однак, виключити, що зооморфна скульптура була водночас проявом зростаючої переваги скотарського господарства, але, насамперед, що вона могла бути свідком певного етапу культу домашніх тварин.

Виходячи з цього, ми можемо припустити, що спосіб господарювання з його зростаючою перевагою розведення домашніх тварин та, можливо, полювання серйозно вплинуло на духовний світ трипільців – творців теракотових зооморфних фігурок з печери Вертеба.

Висновки. Аналізуючи колекцію зооморфних статуеток, можемо сказати, що в пластиці зустрічаємо найбільше домашніх тварин, виявлено лише три фігурки, які передають зобра-

ження диких звірів. Серед домашніх тварин центральне місце займають зображення биків – найбільш сталий сюжетний мотив, як для печери Вертеба, так і для більшості пам'яток трипільської культури.

На відміну від антропоморфних фігурок, які декоровані фарбами, зооморфна теракота позбавлена орнаментациї. Незвичним виявилось реалістичне зображення теракотової фігурки дикого кабана.

Теракотові вироби під час досліджень наземних поселень традиційно знаходять у житлах, або поблизу них. Їх локалізація, особливо предметів пластики є важливим аргументом для оцінки контексту з погляду сакральності [1, с. 142].

У нашому випадку не вдалося встановити закономірність розташування предметів пластики у печерному середовищі. Теракотові знахідки зафіксовано нами у культурному шарі поруч із фрагментами кераміки, знаряддями праці, залишками вогнищ. Це пояснюється тим, що печерний простір надто обмежений. Якщо печерне середовище вважати закритим комплексом, то відповідно усі теракотові статуетки можна віднести до ритуальних.

Хоча проведені спостереження за локалізацією окремих екземплярів дозволяють зробити попередні висновки. Зокрема, фігурка вівці знаходилась у розкопі № 7 поруч з людським захороненням. Також п'ять антропоморфних фігурок, одна з них з “татуванням” на обличчі й одна фігурка свині виявлена у розкопі № 10. Саме цей розкоп виявився найбільш незвичним у процесі наших досліджень. Власне це карстова щілина у гіпсовій стелі печери, яка у трипільський час була вщент заповнена землею, перемішаною з уламками розбитого посуду, фрагментованими кістками великої рогатої худоби, кістяними проколками, крем'яними знаряддями. У процесі розчистки щілини вдалося піднятися на 3,5 м у гіпсовій товщі. При аналізі результатів досліджень нами попередньо було висловлено припущення про те, що дана щілина в минулому була з'єднана

з поверхнею і використовувалася трипільцями як ритуальний колодязь. З часом це вдалося підтвердити. На поверхні поля було закладено розкоп, який доведено до глибини 4 метри і з'єднано з печерою.

Спостерігається також деяка закономірність у способі розламування фігурок. Майже у всіх зооморфних теракот відламані голови і роги, а у багатьох передня ліва нога.

Предмети антропоморфної і зооморфної пластики є важливим джерелом для пізнання окремих сторін духовної культури і світогляду трипільського населення.

Очевидно, що теракотові вироби з печери Вертеба (різноманітні модельки, фігурки тварин, амулети) безперечно належали до сакральної сфери трипільців.

При цьому слід зауважити, що вкрай несприятливі умови (темрява, висока відносна вологість, невеликі обсяги окремих ходів і коридорів, заплутаність дев'ятикілометрового лабіринту) унеможливлювали тривале проживання у цьому місці. Очевидно, що люди проживали в печері протягом довгого періоду, проте їх відвідування були епізодичними, тільки в критичних ситуаціях, вони збиралися тут багаторазово і у великій кількості, можливо, цілим поселенням. Про це, зокрема, свідчить потужний третій культурний шар (0,6 м) у розкопі № 7, щільно насичений досконало виготовленими (начебто спеціально відібраними) знаряддями з кременю, каменю, кістки, рогу та предметами фігуральної пластики [3, с. 223].

У контексті тих подій печеру Вертеба можна інтерпретувати як надійний притулок для місцевих трипільських племен на період тимчасових небезпек. Загалом, це особливе місце активно використовувалося людьми протягом майже 800 років, і, очевидно, всіма трьома місцевими групами трипільської культури. Існуюча в літературі інтерпретація печери Вертеби як святилища не суперечить її розумінню як притулку. Адже вже з історичних часів відомо, що люди ховалися біля вівтарів та храмів під час найбільшої небезпеки.

Література

1. Балабина В.И. Археологический контекст трипольской зооморфной пластики. *Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине: Тез. док. I полевого семинара*. Тальянки, 1990. С. 142–146.
2. Alexey G. Nikitin, Mykhailo P. Sokhatsky, Mykola M. Kovaliukh, Mykhailo Y. Videiko. Comprehensive Site Chronology and Ancient Mitochondrial DNA Analysis from Vertebea Cave – a Trypillian Culture Site of Eneolithic Ukraine. *Interdisciplinaria archaeologica-Natural Sciences in Archaeology*. Olomouc, 2010. Vol. I. Iss. 1–2. P. 9–18.
3. Сохацький М. Археологічні розкопки в печері Вертеба на Поділлі. *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej*. Ojców, 2001. S. 207–227.

Mykhailo Sokhatskii

Borshchiv

ZOOMORPHIC TERRACOTTA PRODUCTS FROM VERTEBA CAVE

Abstract. *The archaeological expedition of the Borshchiv district local history museum is conducting research in the Vertebea cave near the village of Bilche-Zolote. A characteristic feature of this object is that the Trypillian tribes used the underground labyrinth for their own needs for a long time. This place dates back to the C II Trypill culture period.*

A number of terracottas occupy an important place among the discovered Trypillian artifacts. As a rule, they are divided into anthropomorphic and zoomorphic plastic and other clay products.

The collection of zoomorphic plastics from our research in the Vertebea cave includes 197 specimens. All of them are small in size

(2–6 cm) and short in stature, but the proportions of the body are preserved. Each figure has four legs and a tail.

Analyzing the collection of zoomorphic figurines, we can say that in plastic we meet the most domestic animals, only three figurines were found that convey the image of wild animals. Among the domestic animals, the central place is occupied by images of bulls – the most constant plot motif both for the Verteba cave and for most monuments of Trypilian culture.

The series of domestic animal figurines is complemented by a group (31 specimens) of horns that were once broken off from terracotta figurines.

Thus, the zoomorphic terracotta figurines from the Verteba cave belonged to the sacred sphere of the Trypilians.

Keywords: Trypillia culture, Verteba cave, terracotta, zoomorphic sculpture, figurine.

Марина Ягодинська

м. Тернопіль

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛЕЙМА НА ДАВНЬОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Анотація У статті розглядаються гончарні клейма на керамічному посуді з давньоруських пам'яток Західного Поділля та Південної Волині X–XIII ст., виявлені під час досліджень 25 поселенських пам'яток. Також подається типологія та статистичний аналіз знахідок клейм на Тернопільщині, обґрунтовується гіпотеза щодо впливу вірувань на традицію клеймування кераміки.

Ключові слова: давньоруські пам'ятки, горщики, денце, клеймо.

Постановка проблеми. Найбільш масовими знахідками під час дослідження поселенських пам'яток Київської Русі є керамічні вироби, переважно цілі та фрагментовані горщики X–XIII ст. Серед цього археологічного матеріалу виділяються горщики з денцями, означеними певними зображеннями – клеймами. Подібні керамічні вироби фіксуються не лише на пам'ятках сучасної України, але й за її межами [1, с. 88, табл. XI; 2, с. 428–443; 3, с. 284–286, рис. 8; 4, с. 28, 88, 107, 132; 5, с. 293–298; 6, с. 164, рис. 73, с. 165, рис. 74, с. 166, рис. 75; 7, с. 7–19; 8, с. 58–65; 9, с. 59–61, 218, рис. 84; 10, с. 85, табл. III, 5–10, с. 86, табл. IV, 1–12, с. 87, табл. V, 1–4, 6–10, 13, 14; 11, с. 27; 12, с. 61, 62; 13, с. 71, 72, іл. 4; 14, с. 121–127].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонального призначення горщиків з клеймами на денцях

порушувалися багатьма дослідниками ХХ–ХХІ ст. [15; 16; 17; 18; 19; 20; 21]. Орнаментації гончарних донець з пам'яток Західної України присвячені спеціальні роботи М. Кучери [22, с. 118–123], В. Гупало [23, с. 236–242; 24, с. 233–238], Р. Чайки [25, с. 127–128], М. Ягодинської [26, с. 283–296] та І. Возного [27, с. 31–45].

Результати дослідження. Автором було здійснено аналіз гончарних клейм, виявлених під час археологічних досліджень та розвідок на території Тернопільщини в 1984 – 2000 рр., періоду активного вивчення городищ-святилищ, поселень-супутників Збручанського язичницького комплексу, окремих поселень в подільській частині області. З того часу продовжувалося дослідження культурного шару, житлових та господарських об'єктів в подільській та волинській частинах Тернопільщини, в літописних містах з навколишніми синхронними поселеннями – Теребовлі, Збаражі, Биковені, Шумську, Стіжку [28]. Під час підготовки цього ювілейного збірника з'явилася нагода наново проаналізувати колекцію клейм, перевірити попередні висновки.

Вже 150 років як дослідники давньоруських поселенських пам'яток під час характеристики знахідок кераміки намагаються визначити функціональне призначення рельєфних знаків на денцях гончарного посуду [29, с. 121]. Але до сьогодні висновки науковців не піднялися вище рівня гіпотез.

Ці знаки наносились переважно на денця кухонних та столових горщиків різного розміру. Набагато рідше клейма фіксуються на денцях світильників, горщиків-голосників, амфорок київського типу, покритках [30, с. 30; 31, с. 126, рис. 2]. Подібні на клейма знаки вирізалися також на денцях дерев'яних мисок [32, с. 404–407, рис. 5–9].

Найпоширенішими гіпотезами щодо призначення гончарних клейм залишилися наступні:

– «товарний знак» гончара або гончарної майстерні. Поступове ускладнення малюнка клейма свідчить про наслідування традицій і майстерності від батька до сина [33, с. 435; 34, с. 293–298; 35, с. 175–181, 364–492];

- зображення солярних знаків символізувало належність до «вогняної» професії [36, с. 155];
- клеймування горщиків пов'язували з язичницькою релігією [37, с. 236–242; 38, с. 233–238; 39, с. 283–296];
- клеймо – знак замовника [40, с. 121–130];
- трансформація загальних для всієї слов'янської території язичницьких солярних символів (кола, хреста та похідних від них варіантів) у знаки майстрів, шляхом перенесення їх на гончарні вироби. Цим пояснюється однаковість солярних знаків на слов'янській території [41, с. 120–121];
- поєднання в зображенні на денці «знаку майстра» та «знаку-оберегу» [42, с. 128];
- клейма на посуді пов'язані з давньою писемністю слов'ян [43].

Метою статті передбачено представити результат опрацювання кераміки з 25-ти поселенських пам'яток та 52-х закритих та відкритих комплексів, досліджених протягом 1983 – 2022 рр. (рис 1). У результаті, виділено 172 клейма на денцях горщиків середини X – першої половини XIII ст. та двох ліпних керамічних виробах – сковорідки і конічної миски X ст. Кількісно по об'єктах вони поділяються наступним чином:

Сакральні пам'ятки (городища–святилища та поселення–супутники):

- Городище-святилище Городниця XIV (XII ст.), ур. Богід – 3;
- Городище-святилище (XII-XIII ст.) Крутилів I, ур. Звенигород – 63;
- Поселення-супутники святилища Крутилів I:
- Крутилів II, урочище Бабина долина (XI – перша половина XII ст., друга половина XII – перша половина XIII ст.) – 10;
- Крутилів III, урочище Замчище (XII ст.) – 3;
- Крутилів V, урочище Стадна 2 (XII-XIII ст.) – 1;
- Крутилів VI, урочище Біля 2-х джерел (X ст.) – 1;
- Городище-святилище Постолівка I (XI, XII-XIII ст.), ур. Говда – 17.

Літописні міста з поселеннями-супутниками:

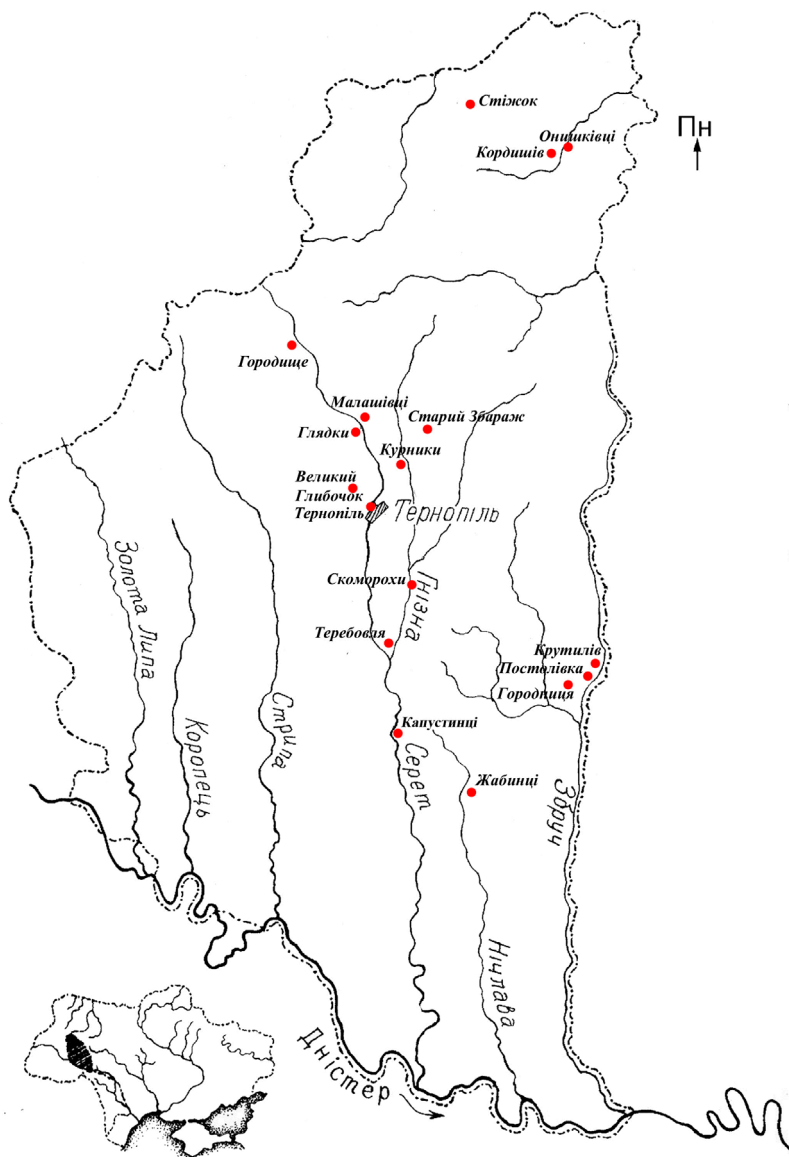

Рис. 1. Карта пам'яток із знахідками клейм на давньоруському керамічному посуді. Тернопільська область.

- Теревовля I (літописна Теревовля), урочище Замкова гора (X-XIII ст.) – 4;
- Теревовля II, урочище Черпало (X-XI ст.) – 3;
- Теревовля V, вул. кн. Василька, 146 (XII-XIII ст.) – 2;
- Теревовля IX, вул. Тернопільська (XI-XIII ст.) – 1;
- Онишківці III (літописний Шумськ), урочище Замчисько (XII-XIII ст.) – 16;
- Стіжок V (літописний Данилів), урочище Данилів (I пол. XIII ст.) – 8;
- Старий Збараж I (літописний Збараж), ур. Замкова гора (XII-XIII ст.) – 1;
- Збараж (Залужжя), вул. В.Стуса, 65 (XII-XIII ст.) – 1;
- Городище I (літописний Биковен), урочище Бозок (XII-XIII ст.) – 4.

Окремі поселення та городища:

- Борщівка VII, ур. Городище (X-XIII ст.) – 1;
- Великий Глибочок (XII-XIII ст.) – 3;
- Глядки VIII (XII-XIII ст.) – 1;
- Жабинці I (XI-XIII ст.) – 1;
- Капустинці I, ур. Городище (Довгий вал) (XII-XIII ст.) – 8;
- Кордишів X (X ст.) – 1;
- Курники I (яма для бракованого посуду) (XII-XIII ст.) – 13;
- Малашівці VII (XII-XIII ст.) – 2;
- Пронятин VI (Тернопіль) (XII-XIII ст.) – 2;
- Скоморохи (XII-XIII ст.) – 1.

Всі клейма поділені на 5 основних груп – А, Б, В, Г, Д за типами, підтипами та варіантами. Основою розподілу клейм по групах є тотожна конфігурація робочої площини. Переважна більшість зображень рельєфно виділяються на рівній площині денця. Але фіксуються три денця із заглибленим клеймом, два з яких відносяться до групи А – зображення круглого солярного знаку і солярного знаку з короткими промінчиками та одне у вигляді дубового листка (група Д).

До групи А відносяться клейма, об'єднані зображенням кола або кількох кіл, часом з різними варіантами перехрещених ліній (рис. 2, 3). До групи Б відносяться клейма, в основі

Група А

Тип	Підтип	Варіант 1	Варіант 2	Варіант 3
I Ониш. Жаб. Стіж. Кур. Кр. Тер. Кап. Город.	1 Кр. Ониш. Кап.	1 Пост. Кап. Ском.	1 Кр.	1 Ониш.
	2 Кр.			
	3 Кр. Кап. Кур.	1 Кр.		
		2 Кр.		
	4 Кр.	1 Кр.		
	5 Кур.			
II Кр.	1 Кр.			
III Пост. Кур.	1 В.Гл.			
IV Гл.		1 Пост.		
	1 Ониш. Кр.			
	2000 Кр.	1 Ониш. Стіж.		
V Кр. Тер.	1 Кр. Тер.			

Рис. 2. Клейма групи А. Скорочено подані назви пам'яток: Борщ. – Борщівка, В. Гл. – Великий Глибочок Х, Гл. – Глядки ІІІ, Город. – Городниця ХІV, Жаб. – Жабинці І, Збар. – Збараж, Кап. – Капустинці І, Корд. – Кордишів Х, Кр. – Крутилів І, ІІ, ІІІ, Кур. – Курники І, Мал. – Малашівці VII, Ониш. – Онишківці ІІІ, Пост. – Постолівка І, Ском. – Скоморохи, Стіж. – Стіжок V, Тер. – Тербовля ІІ.

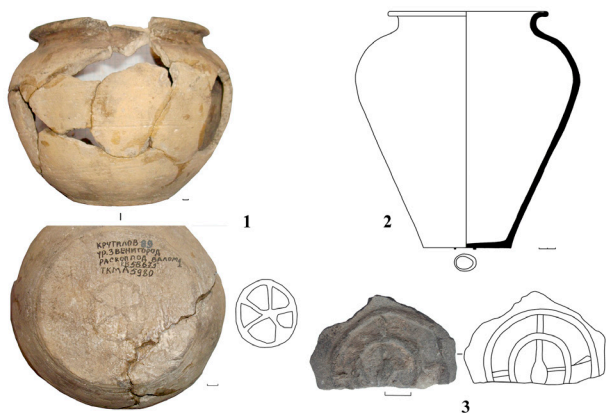

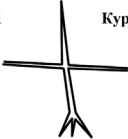
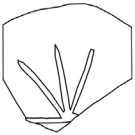
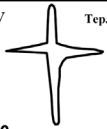
Рис. 3. 1. Горщик з клеймом групи А. Городище-святилище Крутилів I, уроч. Звенигород. 2. Горщик з клеймом групи А. Поселення Курники I. Яма для бракованого посуду. 3. Поселення Великий Глибочок X.

яких є зображення хреста (рис. 4; 7, 2). Основним мотивом зображень групи В є прямокутні або квадратні фігури (рис. 5). До групи Г відносяться клейма у вигляді літер кириличної абетки (рис. 6; 7, 1,4). Група Д об'єднує символи, що не увійшли ні в одну з попередніх груп і мають індивідуальні риси (рис. 8). Це антропоморфні мотиви, пентаграми (рис. 7, 3), зображення, пов'язані з аграрною обрядовістю (рис. 8, тип V, у вигляді пророслого зерна), триденси та знак, схожий на трьохкінцеву свастику.

У відсотковому еквіваленті клейма групи А складають 54 % або 93 одиниці. Датуються вони X, XI, XII – XIII ст. До X ст. відносяться 2, до XI ст. – 8, до XII – XIII ст. – 83. Клейма цієї групи широко розповсюджені у сакральних об'єктах Збруцького культового комплексу, житлах та ремісничих спорудах, культурному шарі літописних міст та їх поселень-супутників, окремих поселень та городищ (рис. 3).

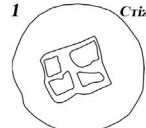
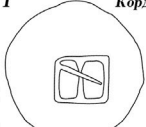
Клейма групи Б – майже 14 % або 24 одиниці, з них до X ст. – 1, XI ст. – 4, XII – XIII ст. – 19. Хрестоподібні зображення на

Група Б

Тип	Підтип	Варіант
I Кр Ониш. Кур.	1 Кур	1 Тер.
	2 Кр	1 Ониш.
II Пост. Ониш. Кр. Кап.	1 Мал.	
	2 Пост.	
III Кр, Кур	1 Кр, Пост.	2 Кр Стіж.
IV Тер. 		
V Кр	1 Кур.	

Мал. 4. Клейма групи Б.

Група В

Тип	Підтип
I <i>Опш</i> 	
II <i>Тер.</i> 	1 <i>Стіжк</i>
	1 <i>Корд</i>
III <i>Тер</i> 	
IV <i>Город</i> 	
V <i>Кануст</i> 	

1

Рис. 5. 1. Клейма групи В. 2. Денце з клеймом групи В. Городище Стіжок V, уроч. Гора св. Трійці. 3. Денце з клеймом групи В. Поселення Кордишів X, культурний шар. 4. Денце з клеймом групи В. Поселення Теребовля II, уроч. Черпало, культурний шар.

Група Г

Тип	Підтип	Варіант 1	Варіант 2	Варіант 3	Варіант 4
I Кр					
II Стіж					
III Кр					
IV Кр					
V Мис.					
VI Кр	 Стіж	 Кр	 Кр	 Кр	 Збар
VII Кр				 Пост	
VIII Кр					
	 Кр				
IX Кр		 Кр			
XI Кр	 Остт.	 В.Г.анб.			
XI В.Г.анб.					

Рис. 6. Клейма групи Г.

Рис. 7. 1. Горщик з клеймом групи Г. Поселення Великий Глибочок Х, чернінь печі. 2. Денце з клеймом групи Б. Городище Теремовля І, уроч. Замкова гора. 3. Денце від горщика з пентаграмою (група Д). Городище-святилище Крутилів І, уроч. Звенигород, спор. 16. 4. Горщик з клеймом групи Г. Поселення Крутилів ІІ, уроч. Бабина долина, споруда 10 (капище).

денцях у різних варіаціях також широко використовувались на різнопланових пам'ятках волинської та подільської частин Тернопільщини (рис. 4; 7, 2).

Виділилася нова група В, яка об'єднує в собі прямокутні рельєфні зображення, у вигляді паралельних ліній, квадратів або прямокутників на внутрішній площині яких є перехрещені в різний спосіб лінії, поєднані між собою прямокутники або зображення у вигляді «лабіринту» (рис. 5). Вони складають найменшу групу (4 %), всього є 7 одиниць. Датуються Х ст. (1 од.), ХІ ст. (1 од.), ХІІ – ХІІІ ст. (5 од.). Всі вони походять з об'єктів або культурного шару літописних міст Теремовля, Шумськ, Данилів, Биковен або підпорядкованих їм поселень.

Група Г включає 12 літер кириличної абетки (поодинокі або в комплексі). Це «Б», «Г», «Є», «Ж», «С», «К», «М», «Н», «О», «П», «С», «Т». Деякі літери поєднуються – «О+Є», «К+К»

Група Д

Типи	Підтипи	
I Кр		
II Кр	1 Кр	
III Кр	1 Кр	1 Кр
IV Кр	1 Овиш.	Гор
V Стіж	1 Кр	
VI Борш		
VII Кр		

Рис. 8. Клейма групи Д.

«К+О», «К+Т+О», «С+С». Інколи літери вписані в кола або об'єднані з колами та хрестами (рис. 6; 7, 1). Всього фіксуються 17 одиниць або 9,9 % від загальної кількості клейм і датуються XI - поч. XII ст. (4 од.) та XII-XIII ст. (13 од.). Найбільше зображували у різних варіаціях літеру «К» (6 од.) та літеру «С» (3 од.). Горщики клеймами групи Г фіксувалися переважно в сакральних об'єктах (капища, культові споруди і ями, довгі будинки) Збруцького культового комплексу (Крутилів I, уроч. Звенигород, Крутилів II, уроч. Бабина долина, Постолівка I, урочище Говда) та об'єктах літописних міст Збараж, Стіжок та Шумськ. На окремих поселеннях горщики з клеймами групи Г фіксувалися лише в двох випадках під час дослідження глиняного тіста глинобитних пічок XII-XIII ст. на поселеннях Великий Глибочок та Малашівці Тернопільського р-ну.

Група Д складає 16 одиниць або 9,4 %. Датуються XI ст. - 1 од., XII-XIII ст. - 15 од. В цю групу увійшли клейма з індивідуальними рисами. До класифікації, сформованої у 2000 р. [44] додалися нові типи клейм - зображення у вигляді зерна з паростками з дитинця літописного Стіжка та з капища З Звенигородського городища-святилища (рис. 12, тип V), «трьохкінцева свастика» (рис. 8, тип VI), виявлена в культурному шарі городища біля с. Борщівка Кременецького р-ну (колишній Лановецький р-н) в урочищі Вал. Клейма у вигляді «трьохкінцевої свастики» зустрічається рідко, лише на Волині, під час досліджень пам'яток міста Дубно Рівненської обл. [45, с. 154] та схожий на нього на Буковині [46, с. 34, рис. 3, група К]. Єдиною є знахідка вдавненого клейма у вигляді дубового листка з капища З Звенигородського городища-святилища над Збручем. Цікавим є те, що в культовій споруді, розташованій поруч з капищем З знайдено ювелірний штамп для виготовлення нашивних бляшок з подібним зображенням [47, с. 239, рис. 4]. Аналогів клейму та штампу з цим зображенням невідомо. Хоча у слов'янській міфології дуже поширений культ світового дерева та культ дубу, що є символом бога Перуна [48, с.

157]. Більше поширеними в Україні та за її межами [49, с. 296, табл. III, 50; с. 297, табл. IV], але все ж рідкісними на Тернопільщині є клейма з зображеннями триденса [51, с. 240, рис. 5; 52, с. 32, рис. 1, 18] та пентаграми [53, с. 144, рис. 1, 5; 54, с. 32, рис. 1, 17, 49–52; 55, с. 154; 56, с. 27, рис. 12, 13; с. 111, рис. 61, 9], які фіксуються лише на сакральних об'єктах і тільки в одному випадку на дитинці літописного Шумська. Майже всі клейма цієї групи знайдені в культових спорудах.

Ще 20 донець з клеймами були сильно пошкоджені, тому неможливо віднести їх до якоїсь певної групи. Одне денце належало горщику XI ст., 19 – XII – XIII ст.

Уся колекція клейм хронологічно поділяється наступним чином: до X ст. відносяться 4 одиниці, до XI ст. – 19 одиниць, до XII–XIII ст. – 148 одиниць.

Статистичний аналіз свідчить, що найбільша кількість таврованих керамічних виробів знаходилась на сакральних об'єктах городищ-святилищ – 83 одиниці або 48,5%, разом з поселеннями-супутниками це складало 98 одиниць (57,3%).

Відповідно на дитинцях п'яти літописних міст знайдено всього 33 одиниці (19,3 %), разом з поселеннями-супутниками – 40 одиниць або 23,4 %.

Загальна кількість клейм, знайдених в житлах та культурному шарі поселень та городищ, не пов'язаних безпосередньо зі святилищами та літописними містами складає 32 одиниці або 18,7 %. Найбільше клейм з поселень було зосереджено в трьох смітєвих ямах майстра-гончара (13 одиниць, поселення Курники I, XII–XIII ст.), куди скидався бракований посуд – горщики, миски, черпаки, покритишки, посуд для рідини [57, с. 569–577]. Вони відносились до групи А – круглі солярні знаки (10 од.), Б – хрестоподібні (2 од.) та Г – літера «Ж» (1 од.). Найбільше клейм належали до групи А, серед яких виділялися три групи солярних знаків виготовлені з трьох матриць: діаметром 2 см; 2,4 см та 4 см. Можливо, дерев'яні підставки до гончарного кола замінялися по мірі зношування. Серед ко-

лекції фрагментів бракованого посуду зі всіх трьох сміттєвих ям, які були закритими комплексами, виділено 235 одиниць денець. Відсоток денець з клеймами становив лише 5,5% від загальної кількості. Приблизно подібний відсоток простежується і на інших давньоруських поселенських пам'ятках [58, с. 29].

Висновки. Отже, статистичний аналіз дає підстави підтвердити гіпотезу, що традиція нанесення знаків на денця керамічного посуду пов'язана з віруваннями місцевого населення. Про це говорить не лише наявність посуду з клеймами в усіх об'єктах (капищах, культових ямах і спорудах, довгих будинках) городищ-святилищ Збруцького язичницького центру, але й знахідки подібного посуду в структурі глинобитних пічок XII–XIII ст. на поселеннях. Так під час будівництва глинобитної печі в житлі другої половини XII – першої половини XIII ст. біля с. Малашівці Тернопільського (колишнього Зборівського) р-ну Тернопільської обл. були використані два биті гончарні горщики з клеймами групи Б і групи Г [59, с. 84–92]. Фіксується ще один випадок використання горщиків другої половини XII – першої половини XIII ст. з солярним знаком та літерою «Т» для влаштування череня великої глинобитної печі з припічною ямою на двошаровому поселенні Великий Глибочок Х під Тернополем [60]. Як відомо, пічка в світогляді слов'ян займала особливе сакральне місце, з яким пов'язувались численні вірування та обряди, про що писалося багатьма дослідниками вже неодноразово [61, с. 161; 62, с. 45–51]. Можливо, з магічними діями, а не лише для збільшення тепловіддачі пов'язані знахідки фрагментів гончарних горщиків, мисок та сковорідок в конструкції пічок-кам'янок, особливо, коли уламки ліпного посуду (мисок, сковорідок) несли на собі відбитки зерна [63, с. 408–424].

Література

1. Довженок В.Й., Гончаров В.К., Юра Р.О. Давньоруське місто Воїнь. Київ: Наукова думка, 1966. 146 с.
2. Каргер М.К. Древний Киев. Москва-Ленинград: 1958. 579 с.
3. Кучинко М. Кераміка Волині княжої доби. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Том ССXLIV. Праці Археологічної комісії. Львів, 2002. С. 275–286.
4. Малевская-Малевич М.В. Керамика западнорусских городов X–XIII вв. Санкт-Петербург, 2005. 160 с.
5. Мансуров А.А. Старорязанские и пронские гончарные клейма. *Советская археология*. 1946. Вып. VIII. С. 293–298.
6. Моця О. Дніпровська Русь. Київ: Стародавній світ, 2013. 232 с.
7. Петрашенко В.А. Керамика IX–XIII вв. Среднего Поднепровья. *Древнерусская керамика*. Москва, 1992. С. 7–20.
8. Плавинский А.Н. К вопросу о гончарных клеймах. *Славяне и их соседи (археология, нумизматика, этнология)*. Минск: Веды, 1998. С. 58–65.
9. Прищепа Б.А., Нікольченко Ю.М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії населення Західної Волині в X–XIII ст. Рівне, 1996. 248 с.
10. Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. К.: Видавництво АН УРСР, 1957. 96 с.
11. Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). К.: Наукова думка, 1982. 206 с.
12. Чайка Р. Давньоруське городище Листвин і його околиці у X–XI ст. Львів, 2009. 214 с.
13. Хамайко Н., Чміль Л., Гунь М., Мироненко Л. Матеріали до археологічного вивчення Михайлівського Золотоверхого монастиря. *Opus mixtum*. Київ, 2019. № 7. С. 69–78.
14. Buko A. Wczesno-sredniowieczna ceramika sandomierska. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Ossolineum, 1981. 276 s.
15. Гупало В.Д. До питання про функціональне призначення гончарних клейм. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 1995. С. 233–238.
16. Гупало В.Д. Раннесредневековые гончарные клейма (к дискуссии о назначении). *Российская археология*. 2001. № 1. С. 27–36.
17. Кучера М.П. Гончарные клейма из раскопок древнего Плиснеска. *КСИА*. 1960. Вып. 10. С. 118–123.

18. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. 1948. 784 с.
19. Тухтина И.В. Средневековые славянские гончарные клейма. *Труды ГИМ*. Москва, 1960. Вып. 37. С. 148-155.
20. Чайка Р.М. Гончарні клейма княжої доби з городища Листвин на Волині. *Матеріали IX-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 127-128.
21. Ягодинська М.О. Давньоруські клейма Західного Поділля. *Археологічні студії*. Київ-Чернівці, 2000. Вип. 1. С. 283-296.
22. Кучера М.П. Гончарные клейма из раскопок древнего Плиснеска. *КСИА*. 1960. Вып. 10. С. 118-123.
23. Гупало В.Д. Гончарные клейма Прикарпаття и Западной Волины (опыт систематизации). *Советская археология*. 1985. № 4. С. 236-242.
24. Гупало В.Д. До питання про функціональне призначення гончарних клейм. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 1995. С. 233-238.
25. Чайка Р.М. Гончарні клейма княжої доби з городища Листвин на Волині. *Матеріали IX-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 127-128.
26. Ягодинська М.О. Давньоруські клейма Західного Поділля. *Археологічні студії*. Київ-Чернівці, 2000. Вип. 1. С. 283-296.
27. Возний І.П. Типологія клейм та орнаментация горщиків з території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром (X - I пол. XIII ст.). *Археологія*. 2010. № 4. С. 31-45.
28. Ягодинська М. Давньоруські пам'ятки Західного Поділля у X-XIII ст. Тернопіль: Терно-граф, 2018. 287 с.
29. Розенфельд Р.Л. К вопросу о гончарных клеймах. *Советская археология*. 1963. № 2. С. 121-130.
30. Гупало В.Д. Раннесредневековые гончарные клейма (к дискуссии о назначении). *Российская археология*. 2001. № 1. С. 27-36.
31. Сергеева М. С. Керамічні світильники Києва. *Археологія*. № 3. 1995. С. 123-130.
32. Гупало В. Обереги та апотропеїчні знаки на побутових предметах зі Звенигорода. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 15. 2011. С. 397-414.
33. Каргер М.К. Археологические исследования древнего Киева. Киев, 1950. 250 с.
34. Мансуров А.А. Старорязанские и пронские гончарные клейма. *Советская археология*. 1946. Вып. VIII. С. 293-298.

35. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. Москва: 1948. 784 с.
36. Тухтина И.В. Средневековые славянские гончарные клейма. *Труды ГИМ*. Москва, 1960. Вып. 37. С. 148-155.
37. Гупало В.Д. Гончарные клейма Прикарпаття и Западной Во-
лыни (опыт систематизации). *Советская археология*. 1985.
№ 4. С. 236–242.
38. Гупало В.Д. До питання про функціональне призначення го-
нчарних клейм. *Матеріали і дослідження з археології При-
карпаття і Волині*. Львів, 1995. С. 233–238.
39. Ягодинська М.О. Давньоруські клейма Західного Поділля. *Ар-
хеологічні студії*. Київ-Чернівці, 2000. Вип. 1. С. 283–296.
40. Розенфельд Р.Л. К вопросу о гончарных клеймах. *Советская
археология*. 1963. № 2. С. 121–130.
41. Монгайт А.Л. Старая Рязань. *МИА*. 1955. № 49. 228 с.
42. Плетнева С.А. От кочевий к городам. *МИА*. 1967. № 142. 209 с.
43. Третьяков О. Давньоруські гончарні клейма та їх інтерпрета-
ція. *Студентські історичні зошити*. Івано-Франківськ: Ви-
давництво Ярослава Третьяка, 2010. Вип. 1. С. 5-19.
44. Ягодинська М.О. Давньоруські клейма Західного Поділля. *Ар-
хеологічні студії*. Київ-Чернівці, 2000. Вип. 1. С. 283–296.
45. Пшеничний Ю. Типологія гончарних клейм давньоруського
та литовсько-польського часів із Дубна та його округів. *Спеці-
альні історичні дисципліни: питання теорії та методики.
Генеалогія та геральдика. Збірка наукових праць* / Відп. ред.
Г.В. Боряк; Упорядник: В.В. Томазов. К.: НАН України, Інсти-
тут історії України, 2014. Число 24. С. 152-158.
46. Возний І.П. Типологія клейм та орнаментация горщиків з те-
риторії між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром (X - I пол.
XIII ст.). *Археологія*. 2010. № 4. С. 31-45.
47. Ягодинська М. О. Ювелірні вироби з давньоруських пам'я-
ток Західного Поділля (за матеріалами Тернопільської об-
ласті). *Археологія і давня історія України. Археологія Пра-
вобережної України*. Київ: Інститут археології НАН Украї-
ни, 2010. Вип. 2. С. 235-248.
48. Моця О. Русь язичницька та Русь християнська. *Історія циві-
лізації. Україна*. / упоряд. О.Є. Черненко. Том 2. Від Русі до Га-
лицького князівства (900–1256). Харків: Фоліо, 2021. С.190-
209.
49. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Языческие святилища древних
славян. Москва: Ладога-100, 2007. 304 с.

50. Мансуров А.А. Старорязанские и пронские гончарные клейма. *Советская археология*. 1946. Вып. VIII. С. 296, табл. III, 5; С. 293-298.
51. Гупало В.Д. Гончарные клейма Прикарпатья и Западной Волыни (опыт систематизации). *Советская археология*. 1985. № 4. С. 236-248.
52. Возний І.П. Типологія клейм та орнаментация горщиків з території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром (X - I пол. XIII ст.). *Археологія*. 2010. № 4. С. 31-45.
53. Кучера М.П. Кераміка древнього Пліснеська. *Археологія*. Т. XII. 1961. С. 143-154.
54. Возний І.П. Типологія клейм та орнаментация горщиків з території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром (X – I пол. XIII ст.). *Археологія*. 2010. № 4. С. С. 31-45.
55. Пшеничний Ю. Типологія гончарних клейм давньоруського та литовсько-польського часів із Дубна та його округів. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Генеалогія та геральдика. Збірка наукових праць / Відп. ред. Г.В. Боряк; Упорядник: В.В. Томазов. К.: НАН України, Інститут історії України, 2014. Число 24. С. 152-158.*
56. Тимощук Б. О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). К.: Наукова думка, 1982. 206 с.
57. Ягодинська М.О. Багатощарова пам'ятка Курники І (Західне Поділля). *Зошити Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів: 2002. Т. ССXLIV. С. 563–577.
58. Гупало В.Д. Раннесредневековые гончарные клейма (к дискуссии о назначении). *Российская археология*. 2001. № 1. С. 27-36.
59. Строцень Б., Ягодинська М. Давньоруське житло із поселення біля с. Малашівці. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник*. Тернопіль: Економічна думка, 1997. С. 84–92.
60. Ільчишин В., Ягодинська М. Звіт про пам'яткоохоронні дослідження (розкопки) поселення висоцької культури та давньоруського часу Великий Глибочок Х біля с. Великий Глибочок Тернопільського району Тернопільської області у 2010 році. *Архів Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини*. Тернопіль, 2010.

61. Байбурин А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. Ленинград: Наука, 1983. 191 с.
62. Побутова магія східних слов'ян за археологічними даними. Нариси. Упорядник С.А. Горбаненко. Київ: Наукова думка, 2020. 174 с.
63. Ягодинська М.О., Горбаненко С.А. Землеробство в межиріччі Дністра та Ікви у давньоруський час (за археологічними даними). *Археологія і давня історія України: Збірник наукових праць*. Київ: ІА НАН України, 2021. Вип. 1 (38). С. 408–424.

Maryna Yahodynska

Ternopil

ON THE ISSUE OF THE MARKS ON OLD RUS SITES OF TERNOPIL REGION

Abstract. *The article analyzes fictile marks on the ceramic vessels from the Old Rus' sites of Western Podillia and Southern Volyn in the X–XIII cc. discovered during the investigations of 25 settlement sites. The article also gives typology and statistical of the marks found in Ternopil region and affirms hypothesis about influence of beliefs on tradition of the pottery branding.*

Keywords: *the Old Rus' sites, ceramic vessels, pottery branding, mark.*

Елла Бистрицька

м. Тернопіль

ПРАВОСЛАВНЕ ОБЛАШТУВАННЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ У ДРУГІЙ ТРЕТИНІ XIX СТ.

Анотація. *Передача у 1831 р. Почаївського монастиря у власність православного духовенства було етапною подією на шляху ліквідації Греко-уніатської церкви на Волині і встановлення православної моноконфесійності російського зразка. На основі архівних документів підтверджено політичну мотивацію указу імператора про вилучення у василіан Почаївського монастиря з усім його майном і капіталами. У розпорядженнях Святійшого Синоду окреслено ключові завдання забезпечення життєдіяльності лаври як православного релігійного центру: запровадження безперервних богослужінь, посилення персонального складу насельників, розмежування духовних обов'язків, з'ясування належності друкарні.*

Ключові слова: *Почаївський монастир, Почаївська лавра, Греко-уніатська церква, Греко-російська церква, почаївська типографія, Святійший синод.*

Постановка проблеми. Юрисдикційна різновекторність Почаївської обителі є яскравим прикладом її включення у геополітичні трансформації. Зокрема входження Західної Волині до складу російської держави, внаслідок поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст., уможливило перетворення Почаївського монастиря на потужну опору православ'я у західному регіоні Російської імперії. Його передача у власність

Російської православної церкви (1831 р.) була закономірним наслідком боротьби з греко-уніатами. А самодержавно-синодальний устрій церковного управління передбачав втручання у справи уже Почаївської лаври з метою забезпечення підтримки урядової політики.

У сучасних умовах широкомасштабних воєнних дій російської армії в Україні питання юрисдикції українських релігійних святинь актуалізовано належністю лавр, зокрема Почаївської, Російській православній церкві в Україні, яка іменує себе Українською православною церквою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські науковці значну увагу приділяють дослідженню ролі релігії і Церкви у соціокультурній історії України. Церковно-релігійні процеси та місце і роль в них монастирів відображено у працях О. Буравського [1], С. Жилюка [2], В. Климова [3], Н. Стоколос [5], Р. Шеретюк [5], В. Рожка [6] та низки інших учених. Життєдіяльність українських монастирів у синодальний період досліджено О. Кравченком [7], С. Сторожук [8], О. Чиркової [9]. Слід зазначити, що українська історіографія поповнилась спеціальними розвідками, в яких з позицій сучасної методології переосмислено діяльність Почаївської обителі як релігійного і освітньо-культурного центру. Це студії Я. Ісаєвича [10], А. Гудими [11], В. Бочковської [12], В. Дудара [13], В. Ричко [14]. Фінансово-господарській діяльності Почаївської лаври у 1831 – 1914 рр. присвячена дисертація Ю. Мартиніва [15], в якій констатовано передачу обителі православному духовенству в контексті ліквідації Греко-уніатської церкви. Період передачі Почаївського монастиря відображено у статті О. Карліної [16]. Авторка зосередила увагу на обставинах переслідування почаївських василіан. Таким чином, початковий період інтеграції Почаївської лаври у структуру Російської православної церкви, що охоплює період другої третини XIX ст. практично залишився поза увагою дослідників.

Мета статті полягає у з'ясуванні чинників політичної вмотивованості передачі Почаївського монастиря у структуру РПЦ, особливостей його облаштування в якості православного релігійного центру та участі у цьому процесі представників державної влади.

Результати дослідження.

Передумови передачі Почаївського монастиря.

Геополітичні процеси кінця XVIII ст. призвели до поділу Речі Посполитої, внаслідок чого Правобережна Україна була включена до складу Російської імперії. Інтеграція приєднаних територій передбачала у релігійній сфері утвердження православної моноконфесійності, а відтак, ліквідацію Греко-уніатської церкви¹. На той час Греко-уніатська церква являла собою потужну інституцію, яка нараховувала 42 василіанських монастирі, понад півтора мільйони віруючих, 1500 парафій, об'єднаних у чотири єпархії – Литовську, Луцьку, Брестську, Полоцьку [4, с. 28; 17, с. 234]. Її ліквідації відбувалася поступово. У 1820-х рр. низка імператорських указів сприяла встановленню контролю над Церквою. Зокрема, у 1828 р. засновано Греко-уніатську духовну колегію, якій передано управління усіма справами Греко-уніатської церкви в Росії. Фінансування цієї інституції забезпечувала державна казна [1, с. 16]. Імператорським указом від 17 жовтня 1828 р. встановлено контроль над кадровим складом греко-уніатських консисторій. Управління василіанськими монастирями перейшло до їхньої компетенції, оскільки інститут протоігуменів було ліквідовано [5, с. 180]. Внаслідок такої політики до 1830 р. на Волині було закрито Білостоцький, Дубнівський, Гоцанський, Дорогобузький, Луцький, Мільчанський монастирі, а окремі, наприклад, Тригірський, Піддубецький,

¹Вважаємо доцільним використовувати назви інституцій, які фігурують у документах досліджуваного періоду: Греко-уніатська церква, Греко-російська церква, Греко-уніатська духовна колегія, а також вживані у той час дефініції – уніат, греко-уніат.

Верховський, планувалося перетворити на парафіяльні храми [2, с. 52]. У 1831 р. Греко-російській церкві було передано Почаївський, Городищенський і Овруцький монастирі. Наступного 1832 р. вийшов царський указ про закриття у західних губерніях 191 із 305 існуючих монастирів (на Волині – 35). Того ж року остаточно ліквідовано ЧСВВ [2, с. 55].

Питання про включення Почаївського монастиря в юрисдикцію Греко-православної церкви постало під час польського листопадового повстання 1830 – 1831 рр., яке було підтримане окремими монастирями і їх насельниками, зокрема й Почаївським. Василіан звинуватили у підтримці «латинського фанатизму і ненависті до всього російського і православного» [18, с. 115]. У серпні 1831 р. Волинський і Подільський тимчасовий військовий губернатор В. Левашов доповідав про друк антиросійських листівок у монастирській друкарні, збір коштів на підтримку повстанців та безпосередню участь окремих почаївських ченців у повстанні [16, с. 70]. Висловлені ним пропозиції щодо передачі Почаївського монастиря православним знайшли підтримку у міністра внутрішніх справ Д. Блудова, який довів їх до відома імператора.

Твердження сановників про сприяння почаївських василіан «злочинним замислам бунтівників польських» видалися імператору переконливими [19, арк. 2]. У вересні 1831 р. Микола I видав указ про те, щоб «Василіанський Почаївський монастир з усією церковною належністю, нерухомим майном і капіталами передати у відомство Православного Греко-Російського Духовенства, використовуючи прибутки на утримання обителі з її великими будівлями» [19, арк. 2 зв.]. Також імператор затвердив низку пропозицій Головного управління духовних справ іноземних віросповідань у справі передачі монастиря. Йшлося про процедурні питання передачі церковних речей, капіталів та іншої монастирської власності включно з нерухомістю, паперами і документами «від тих осіб, у віданні яких все це знаходилося», збереження церковних реліквій,

майна та цінностей, належності друкарні, переміщення Волинського єпархіального управління у Почаївський комплекс, з'ясування духовних обов'язків монастиря, виселення василіанських монахів в інші монастирі до прибуття православних. Попри те вважалося доцільним тимчасово залишити в обителі тих ченців, які завідували монастирським майном і господарством. Їм дозволялося «відправляти Божественну службу» до прибуття православних [19, арк. 2 зв. – 4 зв.].

23 вересня 1831 р. вийшло розпорядження колегії Міністерства внутрішніх справ Росії, в якому визначався порядок передачі Почаївського монастиря «у відання православного духовенства з усією церковною належністю, нерухомістю і капіталами». З цією метою створено урядову комісію, куди ввійшли представники Міністерства фінансів, Святійшого Синоду (далі – Св. Синод), корпусу жандармів, Греко-російської і Греко-уніатської церков [20, арк. 16-16 зв.]. Члени комісії прибули у Почаївський монастир 8 жовтня 1831 р., керуючись розпорядженням діяти швидко і «без огласки» [20, арк. 16 зв.]. До виконання своїх обов'язків вони приступили наступного дня й працювали до 25 листопада 1831 р. [19, арк. 26-26 зв.].

24 жовтня 1831 р. відповідний документ щодо перепідпорядкування Почаївського монастиря прийняв Св. Синод. Його рішення стосувалися облаштування обителі в якості православного духовного центру та її управління. Було наказано: «Почаївську Успенську обитель за великою чисельністю богомольців, пишнотою її церков, великими і величезними будівлями, заснувати православним Монастирем Першого Класу, присвоїти їй найменування Лаври, яким її відзначали й Уніати, надаючи перевагу перед усіма своїми монастирями»; Священно-архімандритом лаври завжди бути Волинському архієрею, а для допомоги в управлінні обителлю мати архімандрита, якого іменувати намісником [21, арк. 5]. Одразу обумовлювалися вимоги до особистих якостей архімандрита: «відомого своїм розумом, лагідною вдачею і строгими прави-

лами», і штатних ієромонахів: «найкращої поведінки і освіти» [21, арк. 6 зв.].

Окремим пунктом вказувалося про необхідність проведення безперервних богослужінь та їх «пристойного здійснення». З цією метою Св. Синод прийняв рішення посилити персональний склад насельників обителі² і до єпископського штату додатково включили 12 ієромонахів і 4 ієродиякони з потрібним числом службових монахів або згідно зі звичайним штатом першокласних монастирів – 10 ієромонахів, 4 ієродиякони і 18 службових монахів [21, арк. 5]. На перших порах для відправлення безперервних богослужінь кадровий голод доручалося компенсувати ректору Волинської семінарії, який мав забезпечити «достатню кількість монахів або священників». Допоміжний персонал для виконання господарських робіт дозволялося взяти з числа тих, хто виконував цю роботу при василіанах [21, арк. 5].

Поповнення штату та забезпечення «пристойності служби». Після виселення василіанських ченців з Почаївської обителі постала низка питань, які стосувалися організації церковно-релігійного життя вже православної лаври. Переведення в розряд монастирів 1-го класу і статус лаври вказували на її особливу роль у зміцненні позицій самодержавства у західному регіоні Російської імперії. Бралося до уваги, що Почаївський монастир був осередком паломництва, яке пожвавлювалося в період весни й до пізньої осені. На свято Успіння Богородиці кількість прочан зростала до 15 тис.

²Про це йде мова у багатьох документах, оскільки позиції православ'я в регіоні були слабкими, проводилися заходи щодо його зміцнення і утвердження. Прямих вказівок нема, проте рішення, які приймалися щодо організації життя вже православної лаври і мотивація прийняття рішень з боку єпархіального і почаївського духовенства (наприклад, кадрові питання, духовні обов'язки, типографія, оновлення інтер'єру, рівень богослужіння) вказують на стратегічну мету. Лейтмотив: не гірше, ніж у василіан!

осіб. Як правило, вони бажали сповідуватися й причаститися саме у почаївських монахів. Відтак богослужіння, яке супроводжувалося музикою і хоровим співом, василіани проводили в трьох церквах [19, арк. 17]. Зрозуміло, що інтенсивний потік віруючих накладав відповідальність на монахів й вимагав відповідної організації усіх сфер життя монастиря: від релігійних – до побутових.

Оскільки Св. Синод перед православним керівництвом ставив завдання не втратити авторитет обителі, сприяти утворенню й поширенню православ'я, постала низка невідкладних проблем, які вимагали термінового вирішення. Перш за все, давалася взнаки відсутність достатньої кількості насельників для виконання богослужбових обов'язків. Єпископ Волинський і Житомирський Амвросій³, посилаючись на досвід організації життєдіяльності монастиря греко-уніатами, доповідав обер-прокурору Св. Синоду, що «в останній час» у василіан в обителі нараховувалося до 100 осіб братії, а загалом їх кількість ніколи не сягала менше 72 осіб. Одночасно зауважував, що у це число не включено 30 «півчих», яких необхідно замінити православними. Проте, звільнивши хористів-василіан, архімандрит міг забезпечити хоровий супровід богослужінь лише у свята та недільні дні [19, арк. 17 зв.].

Не менш важливим було збереження діяльності монастирського господарства, що включало сільське господарство, промисли, свічкове і цегельне виробництва. Відновлення роботи друкарні й освітніх закладів також вимагало поповнення штату. Аналізуючи потреби лаври, щоб «зберегти порядок», єпископ Амвросій, посилаючись на досвід василіан та російських лавр і монастирів, просив у Св. Синоду 100 осіб штатних служителів [19, арк. 19 зв.].

³Єпископ Волинський і Житомирський Амвросій (Морев) прибув з Аннополя у Почаїв 24 жовтня 1831 р. [ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 7. Арк.17 зв.].

У своїй єпархії єпископ Амвросій «міг знайти лише двох ієромонахів, придатних для Почаївської лаври, на стільки тут славної, величезної і прекрасної» [19, арк. 14 зв.]. Тому, керуючись указом Св. Синоду від 24 жовтня 1831 р., він звернувся до митрополита Київського і архієпископа Чернігівського з проханням надіслати принаймні по 6 кандидатів для поповнення братії лаври. З Києва прибуло 2 ієромонахи і 2 вдових диякони, з Чернігова було обіцяно перевести у лавру 2 ієромонахів [19, арк. 15].

23 листопада 1831 р. єпископ Амвросій з метою «заснування нового порядку у новоствореній Почаївській Лаврі» звернувся у Курську консисторію надіслати у лавру щонайменше 6 монахів «найкращої поведінки та хорошої освіти», які могли б «підтримати і утвердити давно пригнічене і зруйноване в цьому краї Православ'я» [22, арк. 2]. Але кандидатів, які б відповідали висунутим вимогам, не виявилось у двох монастирях – Софронієвої і Глинської пустині. Більшість з них були окладного стану і не мали освіти [22, арк. 3]. Врешті-решт, відібрали 6 кандидатів на переїзд у Почаївську лавру, проте остаточне рішення щодо них мав прийняти єпископ Амвросій [22, арк. 3–3 зв.].

Брак монахів достатнього освітнього рівня і високих моральних чеснот утруднював процес налагодження православної богослужбової практики. Документи вказують, що від моменту підписання указу про передачу Почаївського монастиря православним, обитель стала предметом пильної уваги імператора, його радників і міністрів. Саме імператор ставив завдання зберегти незмінність обителі як центру паломництва греко-уніатів, римо-католиків і православних, віруючих з віддалених місць і закордону та доручав Св. Синоду подбати про призначення в «Почаїв таких монахів, які могли б бути прикладом життя, лагідністю, дбайливістю і освіченістю, старанністю до віри підтримати і утвердити давно хиткий стан у цьому краї православ'я» [19, арк. 4 зв.].

Розв'язання будь-яких кризових ситуацій у діяльності Почаївської лаври вирішувалися з відома Миколи І. Зокрема, на виконання наказу імператора про забезпечення «більшої пишноти і в цьому монастирі» Св. Синод прийняв рішення «послати з придворного Собору одного протодиякона, який твердо знає весь порядок служби і одного псаломщика, щоб усю службу облаштувати в монастирі за зразком придворним» [23, арк. 2 зв.]. Відбір кандидатів доручили члену Св. Синоду, який відповідав за стан і управління придворними церквами, протопресвітеру Павлу Криницькому⁴. 18 грудня 1831 р. Св. Синод прийняв рішення відрядити в Почаївську лавру протодиякона Павла Дашковського і псаломщика Василя Нікітіна. Керівництву лаври наказувалося допустити їх до облаштування всієї церковної служби та забезпечити «пристойне утримання за рахунок Монастиря» і оплату праці [23, арк. 3 зв.–4 зв.]. Наприкінці березня 1832 р. П. Дашковський і В. Нікітін виконали покладене на них завдання. В пам'ять про перебування у Почаївській лаврі П. Дашковському подаровано ікону Почаївської Божої Матері у срібному окладі [23, арк. 15].

Яка вартість Почаївської друкарні ?

Питання належності друкарні окремим рядком було вписано у пропозиції Головного управління духовних справ іноземних віросповідань у справі передачі Почаївського монастиря й на час підписання імператором відповідного указу не мало остаточного рішення. Листування між обер-прокурором Св. Синоду князем П. Мещерським і єпископом Житомирським і Волинським Амвросієм вказує, що початково Головне управління духовних справ іноземних віросповідань погоджувалося перевезти монастирську типографію у Полоцьк. Там планува-

⁴Походить з Чернігівської губернії. У 1808 р. призначений царським духівником і членом Св. Синоду. Після смерті Олександра І залишався духівником імператриці Марії Федорівни. У своєму титулі йменувався «колишній духівник покійної імператриці».

лося заснувати Духовну Греко-уніатської академію, яка б мала типографію для потреб своєї Церкви, оскільки типографія василіанського монастиря у Вільно не володіла необхідними потужностями [24, арк. 5, 10 зв.].

Проте Волинський і Подільський тимчасовий губернатор обґрунтував недоцільність перевезення типографії й переконав у цьому обер-прокурора. Почаївська друкарня станом на 1823 р. у своєму складі мала: 4 типографських станки, 4 станки для тиснення ікон, 25 «типографських каси» (запас букв слов'янських, російських, латинських, польських), літографічну майстерню, обладнання якої також підлягало перевезенню. Переміщення такої кількості устаткування створювало певні труднощі. Але переконливим був інший вагомий аргумент: визнавалася необхідність «мати типографію в Монастирі Почаївському для друкування правильних книг, в яких Єпархія Волинська має потребу» [24, арк. 5]. Вартість типографського майна оцінювалася у сумі 10-12 тис. руб. асигнаціями.

Міркування щодо доцільності залишити типографію у власності монастиря були викладені в доповіді обер-прокурора Св. Синоду від 14 вересня 1831 р., яку статс-секретар Д. Блудов передав імператору. Відтак Микола I розпорядився залишити друкарню в лаврі й виплатити василіанам 12 тис. руб. асигнаціями, які планувалося витратити на створення греко-уніатської типографії в Полоцьку. Виплату мав здійснити Св. Синод зі свого рахунку, «аби за нинішнього стану справ не завдавати клопотів Державному казначейству особливими надзвичайними витратами» [24, арк. 10, 11 зв.]. Рішення імператора були доведені до відома Греко-уніатської духовної колегії, генерал-губернатора В. Левашова і єпископа Житомирського і Волинського Амвросія [24, арк. 6].

Оскільки типографія залишалася у власності лаври, єпископ Амвросій дав розпорядження провести інвентаризацію типографського майна й призначив головою комісії ректора Волинської семінарії архімандрита Флавіана. У донесенні від

10 грудня 1831 р. архімандрит констатував, що «Типографія Почаївська не дуже значима». Працюючими він вважав лише два станки, «третій зіпсований», у четвертому не виявилось якогось приладу. Для друкування ікон і картин придатним виявився лише один станок. Оскільки книги друкувалися переважно церковнослов'янською і польською мовами, комісія звернула увагу на наявність літер обох мов. Вони зберігалися у 30-ти ящиках, які мали 3620 комірок. Архімандрит доповідав про некомплектність 2760 комірок. Більшість з них була заповнена літерами лише на третину. Для тиснення ікон і зображень на папері та оксамиті було виявлено 183 дощечки з червоної міді різного формату, 157 фігур з дерева для тиснення зображень, з яких комісія вважала непридатними відповідно 98 і 122. Деякі мідні форми для відливання літер із загальної кількості 23 одиниць також не підлягали використанню [24, арк. 7 зв., 8]. Було з'ясовано також, що устаткування літографічної майстерні, окрім двох баварських каменів для розтирання фарб, є власністю літографа ієромонаха Інокентія Морозовського [24, арк. 8].

12 грудня відбулося засідання Св. Синоду, на якому з питання Почаївської друкарні доповідав обер-прокурор й ним же були внесені деякі пропозиції [24, арк. 10, 13]. У січні 1832 р. єпископ Амвросій отримав розпорядження Св. Синоду щодо друкарні. Від єпископа Житомирського і Волинського вимагалось прийняти «Почаївську Типографію у своє відання», а також провести оцінку майна, з'ясувавши наступне: вартість устаткування складає 12 тис. руб. асигнаціями чи іншу суму; можливість виплати необхідної суми з монастирських прибутків одразу чи частинами в обумовлені терміни [24, арк. 12]. Таким чином, Св. Синод переклав фінансові витрати викупу друкарні на лавру під персональну відповідальність єпископа.

7 січня 1832 р. єпископ Амвросій доручив Духовному Собору Почаївської лаври «без зволікання» на основі опису типографії переглянути оцінку вартості обладнання друкарні.

За результатами перевірки 12 січня того року Духовний Собор затвердив нову вартість типографії, що складала 1460 руб. асигнаціями [24, арк. 15].

Впадає у вічі деяка відмінність між документами, складеними архімандритом Флавіаном і Духовним Собором лаври. У першому документі не згадано про пусті ящики, в яких зберігалися літери. Вказано кількість некомплектних. З тексту випливає, що решта 860 ящиків – повністю укомплектовані. Натомість, у документі Духовного собору лаври 860 ящиків «виявилися зовсім пустими», а кількість неповних не вказана [24, арк. 13 зв.]. В усякому разі 14 січня 1832 р. у Св. Синод відправлено рапорт, в якому акцентовано увагу на зношеності обладнання й зазначено нову суму вартості, яку лавра зобов'язувалася виплатити одразу [24, арк. 18].

Нова вартість Почаївської типографії обер-прокурором князем П. Мещерським була повідомлена міністру внутрішніх справ Д. Блудову, розуміння ситуації якого виявилось альтернативним. Сума 1460 руб. асигнаціями видалася міністру «незначною». Він вказав, що лише один друкарський станок без перевезення коштує 1500 руб. Міністр звернув увагу, що під час прийняття «Типографії Почаївської у відання Православного Духовенства, знайдено в ній 500 стоп чистого паперу для друкування», значне число книжок з гравюрами і зображеннями, а також кошти в «червонних» і 1583 руб. 53 коп. сріблом й далі продовжив: «...незгадуючи вже про ті скарби і величезні капітали, які прийняті окремо, разом з обителлю» [24, арк. 26 зв., 27].

Оскільки сума 12 тис. руб. асигнаціями була затверджена імператором й офіційно оголошена усім зацікавленим сторонам, міністр відмовився брати на себе відповідальність одного особного рішення й написав доповідну імператору. Повторно Микола I наклав резолюцію про виплату «12 тис. руб. із загального Духовного Капіталу» [24, арк. 27 зв.]. Наприкінці червня 1832 р. позиція міністра внутрішніх справ Св. Синодом

була доведена до відома єпископа Волинського і Житомирського Інокентія⁵, від якого вимагалось з'ясувати: спроможність лаври сплатити вказану суму зі своїх прибутків; можливість сплачувати суму частинами у встановлені терміни [24, арк. 27 зв.]. У вересні 1832 р. керівництво лаври повідомило Св. Синод про відсутність достатніх коштів й запропонувало два способи розрахунку з греко-уніатським єпархіальним керівництвом. У першому випадку – розподілити суму виплати в рівних частинах на шість років й проводити розрахунки на початку кожного року в сумі 2 тис. руб. асигнаціями; в другому – запропонувати «уніатам» перекупити вексель лаврського боржника графа В. Тарновського вартістю 1500 руб. сріблом, що покривало 6 тис. руб. асигнаціями, а ще 6 тис. виплатити впродовж трьох років [24, арк. 30-30 зв.].

Пропозиції керівництва лаври не знайшли підтримки з боку міністра внутрішніх справ. Використання векселя боржника вказувало на дріб'язковість і було несумісним з рішенням імператора, а шестирічний термін на стільки тривалим, що міністр повторно нагадав про отримані православними під час передачі Почаївського монастиря значні кошти, зокрема, чверть цих сум – готівкою, й «нещодавно близько 1600 руб. сріблом» перераховано в казну лаври [24, арк. 34]. Відтак Св. Синод зобов'язував єпископа Інокентія розпорядитися про сплату Греко-уніатській духовній колегії в Санкт-Петербурзі 12 тис. руб. асигнаціями й відповідно повідомити про зарахування коштів [24, арк. 34 зв.].

4 березня 1833 р. Духовний собор Почаївської лаври ухвалив рішення про сплату вартості друкарні і призначив відповідальних [24, арк. 37-40]. Лавра розраховувалася сріблом. 14 березня економ лаври ігумен Феодосій у супроводі охорони і представ-

⁵Єпископ Волинський і Житомирський Інокентій (Сельнокринов-Коровін Яків Максимович) очолював єпархію у 1832-1840 рр., від 25.12.1833 р. – архієпископ.

ника Волинської консисторії доправив в Радзивіловську поштовою контору «чотири бочонки грошима сріблом», що складало 3 тис. 305 руб. 79 коп. сріблом [24, арк. 46]. Були проведені розрахунки курсу рубля. Сума мала еквівалент 12 тис. руб. асигнаціями й відправлена в Греко-уніатську духовну колегію.

А вже 22 березня 1833 р. справа відновлення діяльності почаївської друкарні була заслухана на засіданні Св. Синоду. Про стан друкарні і необхідні заходи з відновлення її роботи доповідав обер-прокурор, посилаючись на рапорт колежського асесора Войцеховича, який представляв Св. Синод під час прийому друкарні. За результатами обговорення Св. Синод наказав єпископу Інокентію отримати дозвіл на роботу типографії для друку церковних книг та книг для навчання церковного притчу і дітей [24, арк. 43–44].

Вилучення почаївської типографії з власності василіан, мало своїм наслідком зростання дефіциту книжок у греко-уніатів. Згідно з наказом про передачу Почаївського монастиря православним від 25 вересня 1831 р. № 2127 нових власників зобов'язали повернути греко-уніатам церковні і богослужбові книги, яких залишилося в обителі чимало. У 1833 р. керівництво Греко-уніатської духовної колегії неодноразово зверталось до міністра внутрішніх справ сприяти поверненню книг. Про необхідність виконати зобов'язання єпископу Інокентію нагадав обер-прокурор наприкінці березня того року [24, арк. 49 зв.]. Проте керівництво лаври вважало по-іншому. З огляду на те, що книги «успішно продавалися Уніатами та іншими Іновірцями», пропонувалося книги вважати майном лаври. Єпископ доводив, що сума, виплачена лаврою за типографію, не відповідає її вартості, а реалізація 189 книг, що залишилися в обителі, могла б якоюсь мірою компенсувати витрати [24, арк. 54]. Беручи до уваги листування, спір вирішили на користь господарів лаври [24, арк. 56].

Розмежування духовних обов'язків.

Почаївський монастир мав духовні обов'язки перед жертводавцями, які сприяли його розбудові. Серед фундаторів

були не лише православні, але й греко-уніати й римо-католики. Після передачі Почаївського монастиря у власність православних постало питання про виконання цих обов'язків – відправлення панахид, заупокійних служб або молебнів перед чудотворною іконою Божої Матері. Указ Св. Синоду від 24 жовтня 1831 р., дублюючи розпорядження імператора, зобов'язував керівництво лаври розмежувати духовні обов'язки між православними і греко-уніатами. У січні 1834 р. міністр внутрішніх справ звернувся до обер-прокурора з проханням інформувати його про виконання цього пункту. Виявилося, що в монастирській книзі «значаться імена і прозвання різних осіб, які вчинили на користь Почаївської Обителі пожертви, з покладанням на неї обов'язку молитися як про них самих, так і про родичів і предків їх», а інформація про конфесійну належність жертводавців відсутня [21, арк. 4]. В інших монастирських документах віросповідання заповідальників також не зазначалося [21, арк. 4]. Тому Духовний собор лаври вважав практично неможливим відокремити православних жертводавців від представників інших віросповідань й пропонував виконувати у лаврі духовні обов'язки, дотримуючись складеного василіанами списку. На користь такого рішення було висунуто низку аргументів.

Справа в тім, що релігійне дисиденство, яке формувався під впливом ідеології протестантизму у XV–XVII ст., стало звичайним явищем у Королівстві Польському та Великому князівстві Литовському й охопило значну частину королівського двору, магнатерії, шляхти, зокрема православної. Католицька Контрреформація, укладення Берестейської унії, реформування православ'я лише посилили цей процес. Тому віросповідна відмінність членів однієї сім'ї навіть на початку XIX ст. не була чимось винятковим. Беручи до уваги ці обставини, Духовний собор інформував петербургське керівництво, що члени однієї сім'ї переважно належать до різних віросповідань: «...а часті-

ше є так, що батько і сини утримують римокатолицький обряд, мати з дочками суть уніатського або православного сповідання і зворотньо» [21, арк. 5]. За таких умов з'ясування віросповідної належності осіб згідно із заповідями, які мали двоякий зміст (за здоров'я і спасіння та заупокійні служіння за померлими батьками і предками, які могли бути православними), було вкрай важко.

Були викладені інші міркування, які зобов'язували православне духовенство лаври дотримуватись складеного василіанами списку. Зауважено, що духовні обов'язки не могли здійснюватися в якомусь іншому місті, окрім Почаївської обителі, оскільки пожертви надавалися «не за ради Уніатів, а за ради Чудотворної Ікони Божої Матері» [21, арк. 5 зв.]. Також керівництво лаври звертало увагу, що завдяки надходженням від жертводавців, обитель здавна успішно здійснювала кредитно-позичкові операції, що підтверджувалося документами василіан. Акумуляючи значні суми, монастир надавав позички «різним поміщикам» під відсотки. Така діяльність уможливила впродовж двох століть удвічі збільшити фондушеві суми, які у 1831 р. разом з Почаївською обителлю перейшли у розпорядження православних [21, арк. 5 зв.-6].

На переконання членів Духовного собору лаври розмежування духовних обов'язків матиме наслідком «охолодження до Православ'я» католиків і уніатів й уповільнення процесу навернення місцевого населення. Навпаки, виконання духовних обов'язків «купно зі старовинною Святиною, яка складає предмет загального народного поклоніння і служіння», може стати одним з надійних засобів приязного ставлення «іновірців» і приведення їх з часом до православ'я [21, арк. 7].

Аргументи Духовного собору лаври були проігноровані міністром внутрішніх справ. Греко-уніатська колегія й Греко-уніатська консисторія зайнялися розшуком документів, у яких зазначено віросповідання вкладників. Працівники Консисторії мали завдання не лише звернутися у Житомирську Військово-судову

комісію⁶ «учинити з секретної книги та інших прибутково-видаткових книг і записів, самими василіанами написаними, витяги, коли, які і від кого саме поступили в Почаївський монастир внески, що підлягають розмежуванню», але й звірити записи у колишніх керівників монастиря [21, арк. 29 зв.].

Від Духовного собору Почаївської лаври вивчити прибутково-видаткові книги і виявити конфесійну належність жертводавців доручалася ієромонаху Павлу [21, арк. 30]. У лютому 1836 р. ієромонах Павло вирушив у Київ, щоб у комісії військового суду отримати книги й зробити необхідні виписки [21, арк. 35]. Його відрядження тривало не менше трьох місяців. У травні 1836 р., після приїзду з Києва, ієромонах доповів Духовному собору, що в отриманих монастирських книгах зазначено лише річний прибуток з різних джерел. У першій книзі записано особи, які жертвували одноразово привіски, персні, перли, корали та інші речі, але без зазначення їхнього віросповідання. У другій книзі записано кошти, які монастир отримував від віруючих під час богослужінь, молебнів, акафістів і панахид [21, арк. 38]. Це були незначні суми, які мали назву «кружка» і не вважалися внесками. Одночасно ієромонаху Павлу вдалося з'ясувати, що у книзі, вилученій з лаврського архіву, зазначено записані на монастир грошові суми або володіння з духовними обов'язками. Проте ознайомитись з її змістом він не зміг, оскільки книга знаходилася у намісника лаври архімандрита Георгія⁷ [21, арк. 38-38 зв.].

30 травня 1836 р. справа вкотре слухалася на засіданні Духовного собору. З'ясувалося, що книга з лаврського архіву зберігається в «присутствії Собора». Окрім того, лаврський

⁶Житомирська Військово-судова комісія проводила розслідування на предмет розкрадання василіанами капіталів та майна Почаївського монастиря, відтак частина документів обителі вилучено у розпорядження слідчих.

⁷Вирогідно, йдеться про Григорія Немоловського, який був намісником Почаївської лаври у 1834 – 1848 рр.

різничий ієромонах Маврикій надав Духовному собору рукописну книгу – Синодик, яка була ним випадково знайдена у лаврській ризниці за шафою 5 травня 1836 р. [21, арк. 40-41]. Цінність Синодика полягала в тому, що основу записів складала стародавня пам'ятка 1755 р., у якій зазначено всіх жертводавців ще до укладення унії 1596 р. і включно до 1831 р. Відтак було вирішено скласти три списки: перший – особи, які жертвували на монастир до 1712 р.; другий – особи, які вносили пожертви від 1712 р.; третій – жертводавці, напроти імен яких не вказана дата [21, арк. 42]. Згодом з'ясувалося, що доцільно скласти два списки: «Список 1-й. Про будівничих і жертводавців, які пожертвували на Обитель Почаївську на вічні в ній їхні поминання до 1712 року, тобто до того часу, поки і цій лаврі існувало Православ'я»; «Список 2-й. Про будівничих і жертводавців, які пожертвували на Обитель Почаївську на вічні в ній їхні поминання від 1712 р., до 1832 р., тобто впродовж того часу, коли обитель ця була захоплена василіанами, перебувала в їхній власності». Були пораховані суми пожертв. Згідно з першим списком вони склали 208 тис. злотих, згідно з другим – 20 503 255 злотих і 765 червонців [21, арк. 61–71].

20 березня 1837 р. списки були затверджені Св. Синодом. А 24 червня того ж року постанову про духовні обов'язки монахів Почаївської лаври затвердив архиєпископ Інокентій [21, арк. 78].

Висновки. Інтеграція Правобережної України до складу Російської імперії передбачала поширення самодержавно-синодальної системи управління у релігійно-церковній сфері. Імператорські укази 1820-х рр. стали сприятливим ґрунтом локалізації діяльності Греко-уніатської церкви. Перш за все, нищівного удару зазнав Чин святого Василя Великого, більшість монастирів якого після польського повстання 1830–1831 рр. було закрито або, як Почаївський, вилучено з їхнього підпорядкування. Указ імператора про передачу Почаївського монастиря у власність Греко-російської церкви, підвищення його статусності та комплекс супутніх заходів від Головного управління духовних справ іноземних віросповідань, Міністерства внутрішніх справ,

Святійшого Синоду щодо облаштування обителі свідчили про рішучі наміри уряду зміцнити позиції православ'я у західному регіоні імперії. У цьому контексті Почаївська лавра мислилась взірцем православної культово-обрядової практики російського зразка. Реорганізація вимагала низки заходів, зокрема запровадження безперервних богослужінь, посилення персонального складу насельників, розмежування духовних обов'язків, з'ясування належності друкарні. Проте адміністративна завзятість урядовців та ієрархів у справі поповнення насельників лаври гальмувалася браком монахів достатнього освітнього рівня і високих моральних чеснот не лише у Волинській єпархії, а й загалом у монастирях імперії. За відсутності визначеного штату монахів виникали складнощі проведення безперервних богослужінь у трьох церквах та загалом забезпечення усіх сфер життєдіяльності відповідно до стандартів, встановлених василіанами.

Виявом політики обмеження і заборон використання греко-уніатської богослужбової літератури, яка користувалася попитом серед православних священиків і населення на українських етнічних територіях, було рішення імператора про передачу лаврі почаївської друкарні. Потужний книговидавничий осередок у перспективі мав забезпечити богослужбовою літературою потреби православних, витіснивши василіанські друки також зі сфери освіти і культури, й стати джерелом надходження чималих прибутків. Викуп друкарні коштом лаврської казни був ключовим у процесі оцінки друкарського майна та процедури виплати його вартості, намагання привласнити книги, які підлягали поверненню василіанам.

Наполегливо ініційоване владою розмежування духовних обов'язків стало свідченням не лише нівелювання історичної пам'яті, культово-обрядових традицій, а чітким окресленням напряму етноконфесійної політики царату. Попри труднощі, а відтак – умовність, з'ясування конфесійної належності жертводавців та членів їхніх родин, у 1837 р. затверджено новий поминальний список для виконання духовних обов'язків монахами Почаївської лаври.

Таким чином, керівництво лаври, облаштовуючи Почаївської обитель, зіткнулося з низкою труднощів, які уповільнювали швидкі темпи реорганізації, очікувані владою. Вони обумовлювалися не лише інертністю духовенства, виявами надмірної «ощадливості» тощо. Оправославлення такого потужного релігійного і господарського комплексу вимагало системних змін в усіх сферах його життєдіяльності, які були тісно пов'язані між собою. Саме тому цей процес відбувався за безпосередньої участі вищих урядових сановників та очільників владних структур у регіоні.

Література

1. Буравський О. Конфесійна політика російського самодержавства на Правобережній Україні та Білорусі (кінець XVIII – початок XIX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. С. 13–17.
2. Жиліук С. І. Релігійна політика царизму на Волині (1793–1917 рр.): монографія. Острог: Вид-во НаУОА, 2010.
3. Климов В. В. Українські православні монастирі та чернецтво: позиція в національній історії. Монографія. К.: Інститут філософії НАН України, 2008.
4. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). Рівне: РІС КСУ – ППФ «Ліста – М», 2003.
5. Шеретюк Р. М. Греко-Уніатська Церква в контексті етноконфесійної політики Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – XIX ст.): Монографія. Рівне: Волинські обереги, 2012.
6. Рожко В. Є. Нарис історії Української Православної Церкви на Волині (870 – 2000 рр.): Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк: Медіа, 2001.
7. Кравченко О. М. Монастирі Північно-західної Слобожанщини середини XVII – XVIII ст. як об'єкти Культурної спадщини: Автореф. дис...к. іст. наук: спец. 26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство. Київ, 2012.

8. Сторожук І. А. Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804–1905 рр.: дис. канд. іст. наук: спеціальність 07.00.01 «Історія України». Київ, 2015.
9. Чиркова О. А. Православна Церква в Україні в кінці XVIII – XIX століттях (на матеріалах «Киевских Епархиальных Ведомостей», «Полтавских Епархиальных Ведомостей», «Черниговских Епархиальных Известий»): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1998.
10. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002.
11. Гудима А. Почаївський монастир в історичній долі українства. Т.: Підручники і посібники, 2003.
12. Бочковська В. Г. Почаївський духовний осередок в історії та культурі українського народу. *Вісн. київск. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Серія: українознавство*. К.: КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Вип. 13. 2008. С. 21–25.
13. Дудар В. Л. Громадсько-політичний та культурний вплив Почаївського монастиря на населення Волині (XIX – початок XX ст.): Автореф. дис...к. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України, Переяслав-Хмельницький, 2008.
14. Ричко В. Ю. Почаївська лавра: її історична роль та національна ідентифікація у сучасному українському суспільстві: Автореф. дис...к. філософ. наук: спец. – 031 релігієзнавство, Рівне, 2020.
15. Мартинів Ю. І. Правове становище та фінансово-господарська діяльність Почаївської лаври у 1831–1914 рр.): Автореф. дис...к. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України, Тернопіль, 2008.
16. Карліна О. Репресії щодо василіан на Волині після Листопадового повстання 1830 року та «стирання пам'яті» про них. *Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць*. К.: ПНВЦ «Пріоритети». Вип. 6. 2013. С. 69–76.
17. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. Редкол.: А. Колодний (голова), В. Климова та ін. К.: Український Центр духовної культури, 1996–1999. Т. 3. Православ'я в Україні. 1999. 560 с.
18. Дубилко І. Почаївський монастир в історії нашого народу. Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1986.
19. Справа про розподіл монастирських будівель для розміщення монахів і єпархіального архієрея зі штатом. Державний архів тернопільської області (ДАТО). Ф. 258. Оп. 3. Спр. 7.

20. Книга опису подій та визначних місць Почаївської лаври. Т. 1. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 7.
21. Справа про виконання духовних обов'язків, покладених на Почаївську Лавру католицькою церквою. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 55.
22. Листування з Курською духовною консисторією про відрядження монахів з монастирів Курської єпархії в Почаєвську лавру. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 5.
23. Справа про відрядження ієродиякона Придворного Собору Павла Далиновського і псаломщика Василя Нікітіна в почаєвську лавру. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 29.
24. Листування Лавр із Синодом, обер-прокурором Синоду і Волинським єпископом про претензії уніатів-василіан на винагороду в сумі 12000 карбованців за друкарню і книги, які залишилися в монастирі Почаївської лаври. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 3.

Ella Bystriyska

Ternopil

ORTHODOX ORGANIZATION OF THE POCHAIV LAVRA IN THE SECOND THIRD OF THE XIX CENTURY

Abstract. *The transfer of the Pochaiv Monastery to the ownership of the Orthodox clergy in 1831 was a staged event on the path to the liquidation of the Greek-Catholic Church in Volhyn region and the establishment of the Orthodox mono-confessionality of the Russian model. Based on archival documents, the political motivation of the emperor's decree on the confiscation from the Basilians of Pochaiv Monastery with all its property and capitals is confirmed. The decrees of the Holy Synod outlined the key tasks of ensuring the viability of the lavra as an Orthodox religious center: the introduction of continuous services, strengthening the personal composition of the residents, delineating spiritual duties, clarifying the ownership of the printing house.*

Keywords: *Pochaiv Monastery, Pochaiv Lavra, Greek-Catholic Church, Greek-Russian Church, Pochaiv Typography, Holy Synod.*

Михайло Корда, Анастасія Войтович, Оксана Шевчук

м. Тернопіль

ЕНДОТЕЛІАЛЬНА ДИСФУНКЦІЯ ПРИ COVID-19

Анотація. У роботі проаналізовані дані наукової літератури щодо молекулярних механізмів розвитку ендотеліальної дисфункції та її ролі при коронавірусній хворобі.

Ключові слова: ендотеліальна дисфункція, коронавірусна хвороба, простагландини, АПФ2 (ангіотензин-перетворюючий фермент), ендотелін-1, оксидативний стрес.

Постановка проблеми. Інфекція, спричинена вірусом SARS-CoV-2, буквально зупинила активне життя на планеті, спричинивши запровадження нечуваних заходів для ізоляції, уникнення контактів з метою зупинки поширення COVID-19. За даними Worldometers станом на 14 вересня 2023 року (<https://www.worldometers.info/coronavirus/>, доступ 14.09.2023 року) було зареєстровано більше 700 мільйонів випадків коронавірусної хвороби у світі. В Україні – більше 5,5 мільйонів випадків COVID-19, в тому числі більше 110,4 тис. смертельних випадків.

Незважаючи на те, що війна відсунула проблему COVID-19 на другий план, і уже, на сьогодні, коронавірусна хвороба перестала відповідати критеріям пандемії, вона й надалі спричиняє значні негативні соціальні та економічні наслідки. Фіксується сезонне зростання захворюваності. Хвороба в першу

чергу вражає легені, але встановлено, що COVID-19 проявляє себе також як судинно-тромботичне захворювання. Існують дані про прямий вплив вірусної інфекції, спричиненої вірусом SARS-CoV-2, на ендотелій судин з розвитком ендотеліїту і наступними системними порушеннями мікроциркуляторної функції в різних судинних руслах. Продукція прозапальних цитокінів під впливом вірусу призводить до підвищення судинної проникності, посиленої експресії молекул адгезії, прокоагулятивних та проадгезивних змін, а, отже, виникають передумови, які сприяють розвитку тромбозу і тому ендотеліальна дисфункція, коагулопатія та тромбофілія є центральними факторами у патофізіології COVID-19. Більше того, як показують отримані нами результати попереднього року досліджень, і у постковідному періоді продовжуються патологічні зміни функції ендотелію і згортальної системи крові.

Мета роботи – проаналізувати основні молекулярні та біохімічні механізми та роль ендотеліальної дисфункції у перебізі та патогенезі COVID-19.

Результати дослідження.

Ендотеліальна функція у нормі та при патології.

Ендотелій – це суцільний одношаровий плоский епітелій мезенхімального походження, який вистилає внутрішню стінку кровоносних та лімфатичних судин і регулює низку показників крові та забезпечує функцію кровоносних судин [1, 2]. Його клітини формують межу між циркулюючою кров'ю та стінкою судин.

Ендотеліальні клітини мають функцію ендокринного органу та експресують речовини, які розширюють судини (вазодилататори), основними з яких є оксид нітрогену (NO), ендотелій-похідний гіперполяризуючий фактор, простагландин, брадікінін, гістамін, ацетилхолін, серотонін, субстанція P, натрій-уретичний C пептид; та ті, що звужують судини (вазоконстриктори), як ендотелін I, АПФ, ендопероксиди, ангіотензин II, уротензин II, простагландини G2 і H2, тромбоксан A2, серотонін, арахідонова кислота, тромбін [1–3].

Здорові ендотеліоцити відповідають в людському організмі за баланс між вазодилатацією та вазоконстрикцією, антитромботичними та протромботичними властивостями, антиоксидантними та прооксидантними, прозапальними та протизапальними функціями організму, а також ендотеліальний клітинний ріст та інгібування його.

Основною речовиною, яка забезпечує вазодилатацію слугує NO - розчинний газ, вільний радикал з неспареним електроном, який легко дифундує та має сильні оксидантні властивості [4–7]. Крім цієї функції, дана речовина виконує ряд інших, зокрема, зменшує адгезію тромбоцитів та лейкоцитів, запобігає проліферації гладких м'язів, знижує виділення прозапальних цитокінів та молекул адгезії, протидіє окисненню ліпопротеїдів низької щільності (ЛПНЩ) та холестеролу [4, 8, 9]. Оксид азоту зменшує виділення макрофагального хемоатрактантного білка, що в свою чергу обмежує рух лейкоцитів до ендотелію [10].

Арахідонова кислота (АК) перетворюється на ендопероксиди під дією відповідних синтаз, за допомогою циклооксигеназного шляху. Основні простагландин (PG) - PGD₂, PGE₂, PGF_{2α}, PGI₂ (простациклін) і тромбоксан (Tx)A₂, зв'язуються зі специфічними рецепторами (DP, EP, FP, IP і TP), які залежно від того з яким G-білком вони зв'язані, будуть виконувати певні функції. Наприклад, EP1, FP і TP з'єднуються з G_q, в результаті активується фосфоліпаза C; IP, DP1, EP2 і EP4 є тропними до G_s-білків, які активують аденілатциклазу та рецептор EP3 взаємодіє з G_i, що призводить до зниження внутрішньоклітинного цАМФ [11–13].

Одним з важливих простагландинів, який виділяється ендотеліоцитами є простациклін, або PGI₂, який синтезується при взаємодії ЦОГ-2 та PGI-синтази (PGIS) [3, 10, 14]. PGI₂ зв'язується з I простаноїдним рецептором (IP), який в подальшому викликає розширення судин. Додатковими його функціями є інгібування адгезії лейкоцитів та агрегації тромбоцитів, зниження впливу тромбоксану A₂ (TXA₂). Разом з NO, простаци-

клін виконує синергічну дію, яка направлена на пригнічення активації та агрегації тромбоцитів [15]. Крім вазодилатуючої дії, PGI₂ може викликати звуження судин при дії на тромбоксанові (Tx) протанойдні (TP) рецептори гладких м'язів.

Тромбоксан A₂, який утворюється з арахідонової кислоти під дією тромбоксансинтази. Внаслідок того, що дана речовина є нестабільною, TxA₂ неферментативно перетворюється до біологічно неактивної форми тромбоксану B₂ (TxB₂). TxA₂ здатен викликати активацію, агрегацію та дегрануляцію тромбоцитів, зменшує виділення ендотелій-похідного гіперполяризуючого фактора і виконує вазоконстрикторну дію, що безпосередньо впливає на розвиток тромбозу [16]. Синтезується він в основному в тромбоцитах, ендотеліоцитах, макрофагах, нейтрофілах, кардіоміоцитах, астроцитах та клітинах мозку.

Ангіотензинперетворюючий фермент 2 (АПФ2)-рецептори належать до сімейства АПФ дипептидилкарбоксидипептидаз та розташовані по всьому організму. Найбільше їхнє скупчення спостерігається в ендотеліальних клітинах артерій, вен, клітинах альвеолярного епітелію I та II типу легеневої тканини, в серці, кишечнику [17–19]. Вони відіграють один з ключових механізмів патогенезу ендотеліальної дисфункції при COVID-19.

Під дією реніну ангіотензиноген розщеплюється і утворюється ангіотензин I (Ang 1–10). З ангіотензину I під впливом АПФ синтезується ангіотензин II (Ang 1–8) який є потужним вазоконстриктором, активатором ендотелію та сприяє вивільненню цитокінів [20–22]. Ангіотензин II (Ang 1–8) може впливати по-різному на організм людини. Причиною цього є те, що ангіотензин II служить лігандом для G-білкових рецепторів (GPCR). Активуючи AT₁R, він сприяє розвитку запальних реакцій, звуженню і фіброзному ремодулюванню судин. Стимуляція AT₂R призводить до розширення судин та пригнічення їхнього росту. Надалі новоутворений ангіотензин II під впливом АПФ та АПФ2 перетворюється на ангіотензин III (Ang 1–7).

Згаданий вище ангіотензин I (Ang 1–10) має й інший шлях перетворення. Під дією АПФ2 він перетворюється на ангіотензин (Ang 1–9), який виконує ту ж функцію, що і ангіотензин III (Ang 1–7) [23, 24]. Разом вони зв'язуються з G-білковими рецепторами (GPCR), рецептором MasR та забезпечують вазодилатуючу, антифібротичну та протизапальну функції, шляхом активації фосфоліпази A (PLA) з утворенням арахідонової кислоти (AA) та фосфоїнозитид-3-кінази (PI3K), яка стимулює ендотеліальну NO-синтазу (eNOS). За допомогою фосфорилювання та активації фосфоліпази C, вони також стимулюють виділення внутрішньоклітинного кальцію.

АПФ2 бере участь у зворотній регуляції ренін-ангіотензинової системи, протидіючи АПФ. Надлишок продукції АПФ-залежного ангіотензину II призводить до надмірної судинозужувальної дії, а також посилення прозапального та прооксидативного впливу на судинну систему пацієнта [25, 26]. Було встановлено, що підвищення вмісту ангіотензину II впливає на підвищений синтез sVCAM-1, сприяючи запаленню [27].

АПФ2 забезпечує активацію тканинного активатора плазміногену (tPA), при цьому спостерігаються профібринолітичні властивості ендотелію. На противагу, надмірний синтез ангіотензину II та активація рецептора ангіотензину 1 (AT1R) призводить до утворення та вивільнення у великих кількостях інгібітора активатора плазміногену-1 (PAI-1) з клітин ендотелію та гладких м'язів, цим самим забезпечуються протромботичний та антифібринолітичний ефекти. Враховуючи вищенаведене, можна узагальнити, що інгібування ренін-ангіотензинової системи може бути корисним для запобігання утворенню тромбів [28].

Ендотеліальна дисфункція при коронавірусній хворобі.

Вірус SARS-CoV-2 проникає в організм через дихальні шляхи. В багатьох випадках спостерігається пневмонія, причиною цього є швидка реплікація вірусу та масивне вивільнення ци-

токінів [29]. У хворих з діагнозом COVID-19 відмічають значне збільшення вмісту інтерлейкінів, фактора некрозу пухлин- α , фактора росту судинного ендотелію (VEGF), які виконують імунорегулюючу дію. Цитокіни, особливо VEGF, спричиняють збільшення мікросудинної проникності [30; 31].

Індукований COVID-19 АПФ/АПФ2 дисбаланс також призводить до так званого явища «випадіння» АПФ на легенево-судинному рівні, з часом посилюючи місцеве запалення, прокоагулянтний стан та, ймовірно, підвищуючи сприйнятливість до SARS-CoV-2 у різних тканинах [30]. Відомо, що інгібітори АПФ покращують функцію ендотелію, тому припускають, що при їхньому застосуванні симптоми SARS-CoV-2 будуть менш важкими [32].

Є дані, які вказують, що SARS-CoV-2 може опосередковано, через знижену регуляцію АПФ в міокарді, впливати на наявні запальні процеси та його пошкодження [33]. У хворих із COVID-19 відмічається відхилення таких лабораторних показників, як тропоніни та BNP, що є чітким підтвердженням ураження серцево-судинної системи [34].

Цікаво, що ген АПФ2 у людини знаходиться в ділянці Х-хромосоми (Хр22). Ці докази дійсно важливі, оскільки жінки, схоже, більш захищені від інфекції SARS-CoV2, аніж чоловіки. Хоча механізми, що лежать в основі гендерної толерантності, досі невідомі, локалізація АПФ2 в Х-хромосомах може бути ключовою. Цілком можливо, що друга Х-хромосома захищає жінок від поліморфізмів, які роблять інфекцію більш агресивною [26].

Висока спорідненість SARS-CoV-2 до АПФ2-рецептора може призвести до дисфункції ренін-ангіотензин-альдостеронової системи (RAAS). Відомо, що RAAS відповідає за такі важливі гомеостатичні процеси, як баланс електролітів та рідини, артеріальний тиск та проникність судин [35]. Це все пояснює низку ускладнень, які виникають при COVID-19.

«Цитокінова буря» спостерігалась і при попередніх коронавірусних пневмоніях, таких як важкий гострий респіраторний

синдром (SARS) та Близькосхідний респіраторний синдром (MERS), однак у важких пацієнтів з COVID-19 має місце значно вищий рівень цитокінів, зокрема, інтерлейкіну-6 (ІЛ-6), ніж у хворих на SARS та MERS [30]. Як правило, така надмірна продукція цитокінів призводить до розвитку гострого респіраторного дистрес-синдрому.

В пацієнтів, хворих на COVID-19, існує тісний взаємозв'язок між рівнем ІЛ-6 та тяжкістю захворювання [31]. Цитокіни, які виділяються в надмірній кількості при коронавірусній інфекції, збільшують виділення печінкою білків гострої фази, включаючи фібриноген, тим самим потенціюють прокоагулянтний стан в організмі. Фібриноген є головним фактором, що визначає в'язкість крові, і про його високі рівні повідомляється при COVID-19 [30][36][37][38]. Фібриноген також бере участь у розвитку ендотеліальної дисфункції, а саме забезпечує полегшення адгезії лейкоцитів [39][40]. За допомогою взаємодії із ICAM-1, інтегрином $\alpha V\beta 1$ та інтегрином $\alpha V\beta 3$, фібриноген зв'язується з ендотеліоцитами [40]. Вважається, що фібриноген та фрагмент D (продукт ранньої деградації фібрину), зв'язуючись із ICAM-1, призводить до вазоконстрикції. Можна припустити, що D-димер також може зв'язуватися з ICAM-1, і спричиняти підвищену вазоконстрикцію [41].

У хворих на COVID-19 також було виявлено високий рівень позаклітинного хроматину та гістонів, які мають цитотоксичну дію на ендотеліоцити [42][32].

Як було показано раніше, у активації комплементу важливу роль також відіграє «цитокінова буря» [36][43]. В свою чергу, активовані шляхи комплементу призводять до посиленої продукції ендотеліальних цитокінів, а також посилюють експресію важливих молекул адгезії ендотелію, таких як P-, E-селектин та VWF [44]. У дослідженні Magro C, Mulvey JJ, Berlin D, et al. (2020) [45] у деяких пацієнтів із COVID-19 було виявлено значне відкладання компонентів термінального комплементу C5b-9 (мембранно-атакуючий комплекс), C4d та асоційованої

з манозою лектину (MBL) серинові протеази 2 (MASP) у мікросудинному руслі. Це може свідчити про те, що існує тісний взаємозв'язок між вірусним захворюванням, комплементом і розвитком ендотеліальної дисфункції [45].

Було зазначено, що коагулопатії та дисеміноване внутрішньосудинне згортання крові (ДВЗ) часто спостерігаються у важкохворих пацієнтів із SARS-CoV-2. При цьому має місце підвищення рівня D-димеру - продукту розпаду фібрину та фібриногену, що свідчить про те, що суттю коагулопатій при COVID-19 є підвищене утворення фібрину. При COVID-19 подовження протромбінового та активованого часткового тромбoplastинового часу (АЧТЧ), зниження антитромбіну та тромбоцитів трапляється значно рідше у порівнянні з коагулопатіями, які спостерігаються при сепсисі та ДВЗ-синдромі [37].

Відомо, що низький рівень тромбоцитів тісно пов'язаний із важкістю захворювання та смертністю при COVID-19 [37]. Однією з причин зниження їхньої кількості є збільшення в організмі кількості циркулюючих біомаркерів, таких як D-димер, Р-селектин та VWF. Ці речовини безпосередньо зв'язуються з тромбоцитами, спричиняючи їхню гіперактивацію та агрегацію. Під час такої гіперактивації кількість тромбоцитів нижча, через те що гіперактивовані та агреговані тромбоцити не враховуються під час аналізу кількості тромбоцитів [46]. У пацієнтів із COVID-19 із середнім ступенем тяжкості кількість тромбоцитів, навпаки, вище норми. Отже, при COVID-19 рівень тромбоцитів може залежати від тяжкості захворювання [37].

Пригнічення антикоагулянтних властивостей ендотелію у хворих із SARS-CoV-2 призводить до протромботичного стану і, як наслідок, до оклюзії та утворення мікротромбів [30; 47; 36]. Хоча немає жодних відомостей про взаємозв'язок між COVID-19 та утворенням аневризми, але описувались випадки, коли при існуючих аневризмах може бути прискорене тромбоутворення [48; 49]. Вказане вище дає підстави для використання в терапевтичних цілях при COVID-19 антикоагу-

ляційних методів лікування [47; 36]. Цікаво, що гепарин виконує протизапальні функції шляхом зв'язування із запальними цитокінами, інгібування хемотаксису нейтрофілів та міграції лейкоцитів через ендотелій, нейтралізування позитивно зарядженого фактора комплементу пептиду C5a та секвестрування білків гострої фази [36; 50]. Гепарин також може виступати антагоністом гістонів і таким чином захищати ендотелій [51].

Відомо, що у пацієнтів з COVID-19 може розвиватися як артеріальний (інсульт, інфаркт міокарда), так і венозний тромбоз (тромбоз глибоких вен, тромбоемболія легень, тромбоз венозних синусів) [28]. Спостерігається також підвищена тенденція до утворення плацентарних тромбозів у вагітних, які хворіли на COVID-19. У роботі Baergen RN, Heller DS., 2020 [38] було показано, що з 20 жінок тромбоз було виявлено у 10 [38]. Одну з основних ролей в утворенні тромбів при COVID-19 відіграє активація тромбоцитів [52].

На сьогодні є безліч доказів, що вірус SARS-CoV-2 може безпосередньо взаємодіяти з тромбоцитами. Внаслідок цього посилюється їх тромботична та запальна функція [53]. Вірус грипу, як і SARS-CoV-2, є одноланцюговим РНК-вірусом, який, як було продемонстровано, активує тромбоцити через TLR-7. Активація тромбоцитів TLR-7 вірусною РНК може викликати певний ряд реакцій, які спрямовані на утворення тромбу [53; 54]. Це відбувається завдяки дегрануляції тромбоцитів та утворення агрегатів тромбоцитів-лейкоцитів, що, в свою чергу, стимулює утворення нейтрофільних екстрацелюлярних пасток [53; 54]. Не виключено, що і SARS-CoV-2 має схожий механізм дії.

Всі вищенаведені механізми призводять до надлишкового утворення тромбіну, який підсилює активацію тромбоцитів, лейкоцитів та ендотелію через активовані протеазами рецептори (ПАР) [55]. Активація ендотелію внаслідок впливу тромбіну через ПАР-1 спричиняє синтез прозапальних цитокінів та хемокінів та одночасно викликає експресію ICAM-1 та Р-селектину [56; 57].

У 70–90% пацієнтів з COVID-19 у відділенні інтенсивної терапії, та у яких спостерігалась дихальна недостатність, мали надлишкову вагу тіла. Ожиріння знижує резервний об'єм видиху та функціональну здатність легеневої тканини, і цим самим порушує їхню функцію. Варто зазначити, що абдомінальний тип ожиріння додатково впливає на функцію легень, шляхом зменшення екскурсії діафрагми у лежачому положенні [58].

Сама ж гіпертрофована жирова тканина здатна продукувати значну кількість цитокінів, а саме IL-6, TNF- α , IL-1, IL-10 та MCP -1, цим самим ще більше посилювати тяжкість захворювання при SARS-CoV2. Також адипоцити здатні виступати у ролі резервуара для синтезу та секреції IL-6 [58].

Підвищення рівня лептину було виявлено у хворих на COVID-19, що також сприяє розвитку певних захворювань, до яких належать цукровий діабет 2 типу, аутоімунні захворювання та серцево-судинні захворювання [58]. Лептин - це гормон, який виділяється жировою тканиною, і при зв'язуванні з однойменним рецептором (LEPR), який експресується багатьма клітинами, включаючи імунні клітини, виконує в основному ендокринну та імунну функцію в організмі людини [58; 59]. В нормі концентрація лептину становить близько 2–8 нг/мл [60]. Даний гормон має значну подібність за структурою та функціональною активністю із IL-6 [61]. Його дія може бути центральною (через гіпоталамус) та периферичною. Лептин впливає в основному на споживання їжі, енергетичний баланс, масу жирової тканини, опосередковано на чутливість до інсуліну та цитокінів [58].

Імунна функція лептину забезпечується через його потенціювання запальної реакції (збільшення маркерів запалення TNF- α , IL-1 і IL-6), а також збільшення проліферації моноцитів (за допомогою сигналізації STAT3/NF- κ B) та макрофагів [58; 59]. Цікаво, що IL-1, TNF- α та ліпополісахариди (LPS) здатні підсилювати дію лептину, що спричиняє двонаправлений ефект [58]. Також лептин здатний регулювати клітинний імунітет через модуляцію Т-лімфоцитів [61].

Ще одним важливим показником є адипонектин, рівень якого у хворих із SARS-CoV-2 був значно знижений. Основними функціями даного адипокіна є протизапальна (інгібування активності макрофагів та їх продукції TNF- α), антиоксидантна та інсуліносенсibiliзуюча дія на організм людини [60; 62]. В нормі рівень циркулюючого адипонектину становить приблизно 5–30 мкг/мл [60]. Відомо, що у людей із надмірною вагою тіла відзначається зниження рівня даного показника, що безпосередньо відповідає за тяжкість перебігу у хворих на COVID-19 [62]. В основному синтезується адипоцитами, але може і вивільнятися іншими типами клітин, такими як остеобласти, клітини паренхіми печінки, міоцити, епітеліальні клітини і клітини плацентарної тканини. Адипонектин є тропним до однойменних рецепторів (AdipoR1 і AdipoR2), які експресуються повсюдно, але найбільше в скелетних м'язах [63].

Взаємозв'язок оксидативного стресу, ендотеліальної дисфункції та COVID-19

Станом на сьогодні описано ряд демографічних, клінічних, імунологічних, гематологічних, біохімічних та рентгенологічних даних, які можуть бути корисні для клініциста для прогнозування тяжкості та летальності від COVID-19. В цілому, за даними літератури, перебіг коронавірусної хвороби обтяжують такі фактори: вік – старші 55 років, наявність супутньої патології, гіпоксія, обширне ураження легень (за даними КТ) та різноманітні відхилення лабораторних та біохімічних маркерів ураження органів-мішеней.

Ендотеліальні клітини беруть безпосередню участь в протидії оксидативному стресу, відповідно коли відбувається їхня дисфункція, прооксидативна дія на організм посилюється. АФК в фізіологічних концентраціях відіграє важливу роль у регуляції клітинного росту, адгезії, диференціації, старінні, апоптозі і аутофагії, в процесах передачі сигналів, судинному тонусі, продукції еритропоєтину [64; 65]. До активних форм кисню належать ті, які містять один неспарений електрон на

зовнішній орбіті, такі як супероксидний аніон (O_2^-), перекис водню (H_2O_2), гідроксильний радикал ($\bullet OH$) [66]. Окрім ендотеліоцитів, АФК виділяються також поліморфоядерними нейтрофілами, макрофагами та запальними клітинами [65]. Іншими джерелами утворення АФК слугують мітохондріальний дихальний ланцюг, циклооксигеназа (ЦОГ), ксантинооксидаза (ХО), ліпооксигеназа (ЛОХ), мієлопероксидаза, цитохром P450 та дисфункціональна eNOS [67; 68].

В нормі ендотеліоцити виробляють супероксиддисмутазу (СОД), яка знешкоджує активні форми кисню, утворюючи при цьому молекули пероксиду водню (H_2O_2) та кисню. Надалі H_2O_2 транспортується в клітину, де перетворюється на воду, під дією каталази (CAT), пероксиредоксину (PRX) і глутатіонпероксидази (GPX), тіоредоксинів (Trx) [67; 68; 70]. Виділяють три ізоформи СОД, які відрізняються за металевим кофактором: цитозольну СОД1 (Cu, Zn-СОД), мітохондріальну СОД2 (Mn-СОД) і позаклітинну СОД3, що містить мідь і цинк, який виділяється з продукуючих клітин (ЕК-СОД) [70; 71]. Було виявлено, що при зниженні СОД1, та в подальшому підвищенні рівня супероксиду, призводить до опосередкованого інгібування кіназ фактора росту фібробластів-2 (FGF-2) і фактора росту ендотелію судин (VEGF), що в свою чергу призводить до пригнічення ангиогенезу. На додаток до цього, утворений H_2O_2 через СОД1, виконує функцію ендотелій-залежного фактора гіперполяризації [64].

При збільшеному синтезі чи активності аргінази, відбувається конкурування за l-аргініну з NOS, при цьому спричиняючи зменшене виділення NO [72]. Аргіназа - фермент, який бере участь в останньому етапі утилізації сечовини з l-аргініну [72]. Існує в двох ізоформах (Arg I - цитозольна, та Arg II - мітохондріальна) [73; 74]. Обидві форми експресуються по всьому організму, в тому числі ендотеліальні клітини, гладкі м'язи судинної стінки, але Arg I прийнято вважати печінковою, так як проявляє свою найбільшу активність саме в цьому

органі [75]. Внаслідок того, що NOS не вступає в реакцію, це призводить до посиленого синтезу супероксидних аніонів, які в подальшому вступають в реакцію з NO, і утворюють токсичний окислювач пероксинітрит (ONOO-) [73]. Ще одним механізмом опосередкованого розз'єднання NOS3 є здатність O₂- і ONOO- окисляти BH₄ з утворенням BH₂ [72]. Окрім цього, збільшений вміст аргінази здатен активувувати кінази Rho, мітоген-активовані протеїнкінази та протеїнкінази A, стимулюючи виділення активних форм кисню, а також таких цитокінів, як IL-13, IL-4, IL-6, IL-8 і фактор некрозу пухлин (TNF)-α [72]. І навпаки, підвищений вміст в організмі інтерлейкінів, окислених ліпопротеїнів низької щільності, тромбіну, ангіотензину II, а також гіпоксія, підвищує синтез і активність аргінази [75].

Ксантиноксидаза - фермент, який експресується ендотеліальними клітинами, рівень якого здатен підвищуватись при збільшеному вмісті ангіотензину II та зсуві стресу. Даний фермент збільшує кількість LOX-1 і CD-36 на макрофагах та гладком'язових клітинах судин, перетворюючи їх на пінисті клітини. Ксантиноксидаза також активує NLRP3 та медіатори запалення, спричиняючи ще більше посилення оксидативного стресу [68]. LOX-1, лектиноподібний рецептор, у свою чергу є тропним до ox-LDL, які розташовані на ендотеліоцитах. Ця взаємодія призводить до транскрипції (NF)-κB, що в подальшому збільшує експресію молекул адгезії в ендотеліальних клітинах. LOX-1 також збільшує MCP-1, що в подальшому призводить до активації моноцитів та їхньої адгезії. Відбувається безпосередній вплив LOX-1 на зниження eNOS та опосередковане, через активацію аргінази II в ендотеліальних клітинах [68].

Тіоредоксини (Trx) важливі у знешкодженні перекису водню та інших цільових білків. Було виявлено, що зменшення їхньої регуляції призводить до пригнічення експресії VCAM-1 та ICAM-1, а також виникнення ендотеліальної дисфункції та протромботичного стану в організмі [68].

Основними біомаркерами окиснення ліпідів є малоновий діальдегід (MDA), який реагуючи з тіобарбітуровою кислотою (TBA) утворює реактивні сполуки (TBARS). Гідропероксид ліпідів (LOOH) та 8-ізо-PGF_{2α} належать до маркерів визначення перокисного окиснення ліпідів. Пошкодження білків АФК відображають такі показники як, білкові продукти розширеного окиснення (AOPP), гідропероксиди білків (POOH), карбоніли білків (PCO), глікований гемоглобін (HbA1c), параоксоназа 1 (PON1) [76].

Найнебезпечнішим пошкодженням є ДНК. АФК здатні по-різному впливати на нуклеїнові кислоти, а саме окиснення їхніх основ і цукрових фрагментів, структурні мутації, пуринові або піримідинові модифікації, перехресне зшивання ДНК-білка, делеції або транслокації хромосом [76]. Продуктом окиснення мітохондріальної ДНК (мтДНК) слугує найчастіше 8-гідрокси-2'-дезоксигуанозин (8-OHdG), один з найбільш широко вивчених окислених метаболітів, дуже чутливий біомаркер, який відображає рівень окисного пошкодження [77; 78; 79]. Дана сполука утворюється внаслідок взаємодії вільних радикалів ($\bullet\text{OH}$ або 1O_2) з G ланцюгом ДНК або вільним 2'-дезоксигуанозином. Надалі утворений 8-OHdG вступає в реакцію, а саме кето-енольну таутомерію, і перетворюється на основний окислений продукт 8-oxodG [76]. Підвищений рівень 8-OHdG слугує маркером ендотеліальної дисфункції, запалення, а також присутній при таких станах, як старіння, куріння, цукровий діабет, гіпертонічна хвороба, атеросклероз, при впливі на організм різних фізичних, хімічних або біологічних речовин [78; 79; 80].

Висновки. Таким чином, COVID-19 супроводжується розвитком ендотеліальної дисфункції, тяжкість якої корелює з тяжкістю перебігу хвороби.

Тривалі ознаки розладу функціонування ендотелію зберігаються у пацієнтів впродовж трьох місяців після одужання (останнього негативного ПЛР), що вимагає уважного моніторингу та нагляду, особливо у пацієнтів із коморбідністю.

Література

1. Khan AA, Thomas GN, Lip GYH, et al. Endothelial function in patients with atrial fibrillation. *Ann Med* 2020; 52: 1–11.
2. Jung F, Krüger-Genge A, Franke RP, et al. COVID-19 and the endothelium. *Clin Hemorheol Microcirc* 2020; 75: 7–11.
3. Wong WT, Tian XY, Huang Y. Endothelial Dysfunction in Diabetes and Hypertension: Cross Talk in RAS, BMP4, and ROS-dependent COX-2-derived Prostanoids. *J Cardiovasc Pharmacol* 2013; 61: 204–214.
4. Flammer AJ, Anderson T, Celermajer DS, et al. The assessment of endothelial function: From research into clinical practice. *Circulation* 2012; 126: 753–767.
5. Cooke JP, Tsao PS. Go with the flow. *Circulation* 2001; 103: 2773–2775.
6. Joannides R, Haefeli WE, Linder L, et al. Nitric oxide is responsible for flow-dependent dilatation of human peripheral conduit arteries in vivo. *Circulation* 1995; 91: 1314–1319.
7. Ross R, Reske-Kunz AB. The role of NO in contact hypersensitivity. *Int Immunopharmacol* 2001; 1: 1469–1478.
8. Aflyatunova GN, Nigmatullina RR, Sadykova DI, et al. Endothelin-1, nitric oxide, serotonin and high blood pressure in male adolescents. *Vasc Health Risk Manag* 2018; 14: 213–223.
9. Zhao Y, Vanhoutte PM, Leung SWS. Vascular nitric oxide: Beyond eNOS. *J Pharmacol Sci* 2015; 129: 83–94.
10. Van Hinsbergh VWM. Endothelium - Role in regulation of coagulation and inflammation. *Semin Immunopathol* 2012; 34: 93–106.
11. Cascella M, Rajnik M, Cuomo A, et al. *Features, Evaluation and Treatment Coronavirus (COVID-19)*, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/32150360> (2020, accessed 28 March 2021).
12. Tufa A, Gebremariam TH, Manyazewal T, et al. Inflammatory mediators profile in patients hospitalized with COVID-19: A comparative study. *Front Immunol* 2022; 13: 964179.
13. Edwards JM, McCarthy CG, Wenceslau CF. The Obligatory Role of the Acetylcholine-Induced Endothelium-Dependent Contraction in Hypertension: Can Arachidonic Acid Resolve this Inflammation? *Curr Pharm Des* 2020; 26: 3723–3732.

14. Cao Y, Guan Y, Xu YY, et al. Endothelial prostacyclin protects the kidney from ischemia-reperfusion injury. *Pflugers Arch Eur J Physiol* 2019; 471: 543–555.
15. Neubauer K, Zieger B. Endothelial cells and coagulation. *Cell Tissue Res* 2022; 387: 391–398.
16. Colantuoni A, Martini R, Caprari P, et al. COVID-19 Sepsis and Microcirculation Dysfunction. *Front Physiol* 2020; 11: 747.
17. Kornilov SA, Lucas I, Jade K, et al. Plasma levels of soluble ACE2 are associated with sex, Metabolic Syndrome, and its biomarkers in a large cohort, pointing to a possible mechanism for increased severity in COVID-19. *Crit Care*; 24. Epub ahead of print 22 July 2020. DOI: 10.1186/S13054-020-03141-9.
18. Del Turco S, Vianello A, Ragusa R, et al. COVID-19 and cardiovascular consequences: Is the endothelial dysfunction the hardest challenge? *Thromb Res* 2020; 196: 143–151.
19. Jackson CB, Farzan M, Chen B, et al. Mechanisms of SARS-CoV-2 entry into cells. *Nat Rev Mol Cell Biol* 2022; 23: 3–20.
20. Ames MK, Atkins CE, Pitt B. The renin–angiotensin–aldosterone system and its suppression. *J Vet Intern Med* 2019; 33: 363.
21. Kirtipal N, Bharadwaj S, Kang SG. From SARS to SARS-CoV-2, insights on structure, pathogenicity and immunity aspects of pandemic human coronaviruses. *Infect Genet Evol* 2020; 85: 104502.
22. Zheng YY, Ma YT, Zhang JY, et al. COVID-19 and the cardiovascular system. *Nat Rev Cardiol* 2020; 17: 259–260.
23. Pouremamali A, Babaei A, Malekshahi SS, et al. Understanding the pivotal roles of ACE2 in SARS-CoV-2 infection: from structure/function to therapeutic implication. *Egypt J Med Hum Genet*; 23. Epub ahead of print 1 December 2022. DOI: 10.1186/s43042-022-00314-9.
24. Mizuiri S. ACE and ACE2 in kidney disease. *World J Nephrol* 2015; 4: 74.
25. Pons S, Fodil S, Azoulay E, et al. The vascular endothelium: The cornerstone of organ dysfunction in severe SARS-CoV-2 infection. *Crit Care* 2020; 24: 1–8.
26. Moccia F, Gerbino A, Lionetti V, et al. COVID-19-associated cardiovascular morbidity in older adults: a position paper from the Italian Society of Cardiovascular Researches. *GeroScience* 2020; 42: 1021–1049.

27. Fadel MM, Abdel Ghaffar FR, Zwain SK, et al. Serum netrin and VCAM-1 as biomarker for Egyptian patients with type II diabetes mellitus. *Biochem Biophys Reports* 2021; 27: 101045.
28. Ahmed S, Zimba O, Gasparyan AY. Thrombosis in Coronavirus disease 2019 (COVID-19) through the prism of Virchow's triad. *Clin Rheumatol* 2020; 39: 2529–2543.
29. Channappanavar R, Perlman S. Pathogenic human coronavirus infections: causes and consequences of cytokine storm and immunopathology. *Semin Immunopathol* 2017; 39: 529–539.
30. Colantuoni A, Martini R, Caprari P, et al. COVID-19 Sepsis and Microcirculation Dysfunction. *Front Physiol* 2020; 11: 747.
31. Chen G, Wu D, Guo W, et al. Clinical and immunological features of severe and moderate coronavirus disease 2019. *J Clin Invest* 2020; 130: 2620–2629.
32. Henry BM, Vikse J, Benoit S, et al. Hyperinflammation and derangement of renin-angiotensin-aldosterone system in COVID-19: A novel hypothesis for clinically suspected hypercoagulopathy and microvascular immunothrombosis. *Clin Chim Acta* 2020; 507: 167–173.
33. Oudit GY, Kassiri Z, Jiang C, et al. SARS-coronavirus modulation of myocardial ACE2 expression and inflammation in patients with SARS. *Eur J Clin Invest* 2009; 39: 618–625.
34. Gustafson D, Raju S, Wu R, et al. Overcoming barriers: The endothelium as a linchpin of coronavirus disease 2019 pathogenesis? *Arterioscler Thromb Vasc Biol* 2020; 40: 1818–1829.
35. Alharthy A, Faqihi F, Memish ZA, et al. Fragile Endothelium and Brain Dysregulated Neurochemical Activity in COVID-19. *ACS Chem Neurosci* 2020; 11: 2159–2162.
36. Pons S, Fodil S, Azoulay E, et al. The vascular endothelium: The cornerstone of organ dysfunction in severe SARS-CoV-2 infection. *Crit Care* 2020; 24: 1–8.
37. Iba T, Levy JH, Levi M, et al. Coagulopathy in COVID-19. *J Thromb Haemost* 2020; 18: 2103–2109.
38. Baergen RN, Heller DS. Placental Pathology in Covid-19 Positive Mothers: Preliminary Findings. *Pediatr Dev Pathol* 2020; 23: 177–180.
39. Lawson C, Wolf S. ICAM-1 signaling in endothelial cells. *Pharmacol Reports* 2009; 61: 22–32.

40. Tyagi N, Roberts AM, Dean WL, et al. Fibrinogen induces endothelial cell permeability. *Mol Cell Biochem* 2008; 307: 13–22.
41. Lominadze D, Tsakadze N, Sen U, et al. Fibrinogen and fragment D-induced vascular constriction. *Am J Physiol Circ Physiol* 2005; 288: H1257–H1264.
42. Del Turco S, Vianello A, Ragusa R, et al. COVID-19 and cardiovascular consequences: Is the endothelial dysfunction the hardest challenge? *Thromb Res* 2020; 196: 143–151.
43. Moore JB, June CH. Cytokine release syndrome in severe COVID-19. *Science (80-)* 2020; 368: 473–474.
44. Foreman KE, Vaporciyan AA, Bonish BK, et al. C5a-induced expression of P-selectin in endothelial cells. *J Clin Invest* 1994; 94: 1147–1155.
45. Magro C, Mulvey JJ, Berlin D, et al. Complement associated microvascular injury and thrombosis in the pathogenesis of severe COVID-19 infection: A report of five cases. *Transl Res* 2020; 220: 1–13.
46. Grobler C, Maphumulo SC, Grobbelaar LM, et al. Covid-19: The Rollercoaster of Fibrin(Ogen), D-Dimer, Von Willebrand Factor, P-Selectin and Their Interactions with Endothelial Cells, Platelets and Erythrocytes. *Int J Mol Sci* 2020; 21: 5168.
47. Takano S, Kimura S, Ohdama S, et al. Plasma Thrombomodulin in Health and Diseases. *Blood* 1990; 76: 2024–2029.
48. Rinaldi LF, Marazzi G, Marone EM. Endovascular Treatment of a Ruptured Pararenal Abdominal Aortic Aneurysm in a Patient With Coronavirus Disease-2019: Suggestions and Case Report. *Ann Vasc Surg* 2020; 66: 18–23.
49. Shih M, Swearingen B, Rhee R. Ruptured Abdominal Aortic Aneurysm Treated with Endovascular Repair in a Patient with Active COVID-19 Infection during the Pandemic. *Ann Vasc Surg* 2020; 66: 14–17.
50. Mousavi S, Moradi M, Khorshidahmad T, et al. Anti-inflammatory effects of heparin and its derivatives: A systematic review. *Adv Pharmacol Sci* 2015; 1–14.
51. Zhu C, Liang Y, Li X, et al. Unfractionated heparin attenuates histone-mediated cytotoxicity in vitro and prevents intestinal microcirculatory dysfunction in histone-infused rats. *J Trauma Acute Care Surg* 2019; 87: 614–622.

52. Furie B, Furie BC. Mechanisms of Thrombus Formation. *N Engl J Med* 2008; 359: 938–949.
53. Assinger A. Platelets and infection - An emerging role of platelets in viral infection. *Front Immunol* 2014; 5: 1–12.
54. Koupenova M, Corkrey HA, Vitseva O, et al. The role of platelets in mediating a response to human influenza infection. *Nat Commun* 2019; 10: 1–18.
55. McFadyen JD, Stevens H, Peter K. The Emerging Threat of (Micro) Thrombosis in COVID-19 and Its Therapeutic Implications. *Circ Res* 2020; 127: 571–587.
56. Chen D, Carpenter A, Abrahams J, et al. Protease-activated receptor 1 activation is necessary for monocyte chemoattractant protein 1-dependent leukocyte recruitment in vivo. *J Exp Med* 2008; 205: 1739–1746.
57. Sugama Y, Tiruppathi C, Janakidevi K, et al. Thrombin-induced expression of endothelial P-selectin and intercellular adhesion molecule-1: A mechanism for stabilizing neutrophil adhesion. *J Cell Biol* 1992; 119: 935–944.
58. de Leeuw AJM, Oude Luttikhuis MAM, Wellen AC, et al. Obesity and its impact on COVID-19. *J Mol Med* 2021; 99: 899–915.
59. Wang J, Xu Y, Zhang X, et al. Leptin correlates with monocytes activation and severe condition in COVID-19 patients. *J Leukoc Biol* 2021; 110: 9–20.
60. Tonon F, Bella S Di, Giudici F, et al. Discriminatory Value of Adiponectin to Leptin Ratio for COVID-19 Pneumonia. Epub ahead of print 2022. DOI: 10.1155/2022/9908450.
61. Del Giudice M, Gangestad SW. Rethinking IL-6 and CRP: Why they are more than inflammatory biomarkers, and why it matters. *Brain Behav Immun* 2018; 70: 61–75.
62. Kearns SM, Ahern KW, Patrie JT, et al. Reduced adiponectin levels in patients with COVID-19 acute respiratory failure: A case-control study. *Physiol Rep* 2021; 9: 1–6.
63. Achari AE, Jain SK. Adiponectin, a Therapeutic Target for Obesity, Diabetes, and Endothelial Dysfunction. *Int J Mol Sci* 2017; 18: 1–17.
64. Incalza MA, D'Oria R, Natalicchio A, et al. Oxidative stress and reactive oxygen species in endothelial dysfunction associated with cardiovascular and metabolic diseases. *Vascul Pharmacol* 2018; 100: 1–19.

65. Di A, Mehta D, Malik AB. ROS-activated calcium signaling mechanisms regulating endothelial barrier function. *Cell Calcium* 2016; 60: 163–171.
66. Scicchitano P, Cortese F, Gesualdo M, et al. The role of endothelial dysfunction and oxidative stress in cerebrovascular diseases. *Free Radic Res* 2019; 53: 579–595.
67. Man AWC, Li H, Xia N. Impact of Lifestyles (Diet and Exercise) on Vascular Health: Oxidative Stress and Endothelial Function. *Oxid Med Cell Longev* 2020; 2020: 1–22.
68. Kattoor AJ, Pothineni NVK, Palagiri D, et al. Oxidative Stress in Atherosclerosis. *Curr Atheroscler Rep* 2017; 19: 1–11.
69. Libby P, Lüscher T. COVID-19 is, in the end, an endothelial disease. *Eur Heart J* 2020; 41: 3038–3044.
70. Nguyen NH, Tran GB, Nguyen CT. Anti-oxidative effects of superoxide dismutase 3 on inflammatory diseases. *J Mol Med* 2020; 98: 59–69.
71. Yan Z, Spaulding HR. Extracellular superoxide dismutase, a molecular transducer of health benefits of exercise. *Redox Biol* 2020; 32: 1–10.
72. Caldwell WR, Rodriguez PC, Toque HA, et al. Arginase: A Multifaceted Enzyme Important in Health and Disease. *Physiol Rev* 2018; 98: 641–665.
73. Narayanan PS, Rojas M, Suwanpradid J, et al. Arginase in Retinopathy. *Prog Retin Eye Res* 2013; 0: 260–280.
74. Rabelo LA, Ferreira FO, Nunes-Souza V, et al. Arginase as a Critical Prooxidant Mediator in the Binomial Endothelial Dysfunction-Atherosclerosis. *Oxid Med Cell Longev* 2015; 2015: 1–12.
75. Wernly B, Pernow J, Kelm M, et al. The role of arginase in the microcirculation in cardiovascular disease. *Clin Hemorheol Microcirc* 2020; 74: 79–92.
76. Urbaniak SK, Boguszewska K, Szewczuk M, et al. 8-Oxo-7,8-Dihydro-2'-Deoxyguanosine (8-oxodG) and 8-Hydroxy-2'-Deoxyguanosine (8-OHdG) as a Potential Biomarker for Gestational Diabetes Mellitus (GDM) Development. *Mol* 2020; 25: 1–13.
77. Wang X Bin, Cui NH, Liu X, et al. Mitochondrial 8-hydroxy-2'-deoxyguanosine and coronary artery disease in patients with type 2 diabetes mellitus. *Cardiovasc Diabetol* 2020; 19: 1–15.

78. Graille M, Wild P, Sauvain JJ, et al. Urinary 8-OHdG as a Biomarker for Oxidative Stress: A Systematic Literature Review and Meta-Analysis. *Int J Mol Sci* 2020; 21: 1–24.
79. Gunes AE, Yilmaz O, Erbas C, et al. High serum 8-hydroxy-2'-deoxyguanosine levels predict DNA damage and aging in professional divers. *Rev Assoc Med Bras* 2021; 67: 1701–1705.
80. Di Minno A, Turnu L, Porro B, et al. 8-Hydroxy-2-Deoxyguanosine Levels and Cardiovascular Disease: A Systematic Review and Meta-Analysis of the Literature. *Antioxidants Redox Signal* 2016; 24: 548–555.

Mykhaylo Korda, Anastasia Voitovych, Oksana Shevchuk

Ternopil

ENDOTHELIAL DYSFUNCTION IN COVID-19

Abstract. *The main molecular mechanism of the development of endothelial dysfunction and its role in COVID-19 were analyzed.*

Keywords: *endothelial dysfunction, coronavirus disease, prostaglandins, ACE2 (angiotensin-converting enzyme), endothelin-1, oxidative stress.*

Любомир Царик, Ігор Кузик, Петро Царик

м. Тернопіль

ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Анотація. Розглянуто актуальні геоекологічні проблеми територіальних громад: розбалансованого землекористування, збору і утилізації твердих побутових відходів, надійного водопостачання і безпечного водовідведення. Обмотивовано підходи до перспективи створення 53 заповідних об'єктів у двох територіальних громадах на площі 39358 га. Наприкінці автори підійшли до базового питання «Хто координуватиме вирішення природоохоронних проблем у територіальних громадах» і навели дані опитування керівників (заступників) територіальних громад про доцільність введення посадової особи, відповідальної за екологію та благоустрій.

Ключові слова: екологічні проблеми, територіальні громади, природокористування, Тернопільщина.

Постановка проблеми. Пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг дозволив делегувати органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження з надання базових адміністративних послуг. Однак серед законодавчих актів і законопроектів, на нашу думку, бракує тих, які б регулювали правовідносини у екологічній і природоохоронній сферах. Сьогодні екологічні проблеми громадян, попри вирішення низки економічних і соціальних,

є найважливішими завданнями у більшості територіальних громад (далі – ТГ). Проблема збору і утилізації твердих побутових відходів (далі –ТПВ), проблема якісного питного водопостачання і водовідведення стічних вод і їх вивозу на очисні споруди, проблема залісненості, створення зелених зон у межах населених пунктів і полезахисних і гідромеліоративних лісосмуг, зрештою, проблема оптимізації землекористування задля ефективнішого і різнопланового використання продуктивних і малопродуктивних земельних угідь, проблема дієвого екологічного виховання населення. Вирішенню цих та інших екологічних проблем сьогодні приділяється недостатня увага, оскільки в управлінських структурах нових адміністративних одиниць відсутня посада менеджера з екорозвитку та благоустрою.

У зв'язку з цим, **метою** статті є визначення основних екологічних негараздів територіальних громад Тернопільського регіону. Обґрунтування необхідності впровадження ефективного природоохоронного менеджменту, через запровадження в адміністративному апараті громад, посадової особи відповідальної за благоустрій, екологію та сталий розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем природоохоронного менеджменту та екологічного управління в умовах децентралізації займається вузьке коло науковців. Часто питання такого характеру порушують громадські активісти, новообрані керівники громад та різні міжнародні організації, які сприяють реформі місцевого самоврядування в Україні. Серед найсучасніших наукових досліджень у галузі децентралізації варто зазначити праці: Є. Хлобистова, І. Патоки [1], І. Бистрякова, Д. Клинового, В. Матюха [2]. Управління земельними ресурсами в умовах децентралізації та геоекоекологічні проблеми землекористування об'єднаних територіальних громад висвітлено в публікаціях Третяка А. (2015) [3], Костишина О. [4], Мельника Д., Дороша О., Свиридова Л. [5], Новаковського Л., Новаковської І. [6], Кузика І. [7] та ін-

ших фахівці. Сучасні проблеми обліку земель сільськогосподарського призначення вивчали Заблоцький Б., Гавришок Б., Дем'янчук П. [8]. Проблематикою адміністративно-територіальної реформи України та формуванням спроможних громад займаються: Заставецька Л. [9], Олійник Я. [10] та інші. Децентралізація з точки зору управління процесами сталого розвитку розглядається у працях Bardhan P. (2002) [11], Holden E. and Linnerud K. [12; 13]. Проблема децентралізації та адміністративної екології ще наприкінці ХХ ст. досліджував Brown P. (1987) [14].

Методологія дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є фундаментальні положення екологічного менеджменту та аудиту, геоєкології, екологічної та конструктивної географії, географічного краєзнавства та низки нормативно-правових актів державного значення [15; 16]. При підготовці статті були використані теоретичні та прикладні розробки вітчизняних і закордонних вчених, публікації у періодичних фахових виданнях, фондові матеріали державної служби статистики України, ресурсно-аналітичного центру «Суспільство і довкілля» [17], Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації [18].

Матеріалами для написання статті послужили результати опитування представників ТГ щодо актуальності екологічних проблем та перспектив їх вирішення в умовах реформи децентралізації. Опитування представників громад проводили за допомогою анкетування. Анкети було підготовлено заздалегідь. Питання які ставилися були закритого і відкритого типу. Респондентами виступили керівники громад або уповноважені ними особи (заступник, секретар). Усього було опитано представників 42 громад [19]. За результатами анкетування створено діаграми, які висвітлюють одержані результати соціологічних досліджень. Опитування проводили безпосередньо автори статті, за методикою В. Вербеця (2008) [20].

Широкий спектр явищ, процесів та чинників, що аналізуються у статті зумовили необхідність використання таких загальнонаукових методів: статистичний (аналіз сучасного стану реформи децентралізації, кількості діючих ТГ та їх фінансово-ресурсного забезпечення), оцінювання (оцінка основних геоекологічних проблем територіальних громад), описовий (дослідження проблем поводження із ТПВ, водопостачання і водовідведення, землекористування ТГ), порівняльний (співставлення актуальних екологічних та соціально-економічних проблем в контексті сталого розвитку громад) тощо. Також у ході дослідження використано спеціальні наукові методи: картографічний, геоінформаційний, еколого-географічний аналіз тощо.

Результати дослідження. За результатами проведеної реформи децентралізації у Тернопільській області створено 55 територіальних громад які об'єднує 3 нових адміністративних райони. Тернопільський (центральный) район – об'єднує 25 територіальних громад, Кременецький (північний) район – 8 територіальних громад і Чортківський (південний) район – 22 територіальні громади [21]. За чисельністю населення і площею переважає Тернопільський район (табл. 1).

Серед особливостей природи Західного Поділля варто зазначити домінування височинного рельєфу, почленовано-

Таблиця 1

Загальна характеристика нових адміністративних районів Тернопільської області [21]

Адміністративний район	Площа, км ²	Чисельність населення, осіб	Кількість населених пунктів	Кількість територіальних громад
Кременецький	2633,9	143 191	204	8
Тернопільський	6161,6	565 037	492	25
Чортківський	5027,5	328 362	362	22

го річковими долинами з загальним нахилом поверхні в напрямку основної водної артерії – середнього відтинку долини р. Дністер. Глибина врізу лівих приток Дністра на даному відтинку коливається від 5–10 м на північній межі Західного Поділля до 50–100 м при їх впадінні у Дністер. Територію фізико-географічної області обмежує з північного-заходу у напрямку південного сходу Товтровий кряж, з заходу долина річки Золота Липа, з півдня – долина річки Дністер. У кліматичному відношенні досліджувана територія відзначається сприятливими умовами для ведення агровиробництва, чому сприяють продуктивні земельні угіддя [22]. Тут відзначають сприятливими умовами для розвитку водогосподарського комплексу, лісового господарства, рекреаційної діяльності.

Територія відносно є густонаселеною, господарськи освоєною. В межах утворених територіальних громад варто відзначити домінування агровиробничої господарської діяльності і зокрема орного землеробства. Розораність сільськогосподарських земель в межах територіальних громад Тернопільського району складає 80,4 %, в межах ТГ Чортківського адміністративного району – 82 % Кременецького району – 75,5 % [8]. Такі показники свідчать про включення до орного клину земель на схилових і заплавних місцевостях, що неминуче веде до посиленої ерозійної діяльності і змиву у річища гумусового ґрунтового горизонту разом із мінеральними і органічними добривами, отрутохімікатами. Проблема оптимізації структури земельних угідь є найактуальнішою в межах більшості територіальних громад, оскільки від її вирішення залежить оптимальний розподіл земельних угідь між основними видами природокористування, збалансована структура природних і антропогенізованих угідь, ступінь їх виснаженості, емісії парникових газів, зрештою стійкості геосистем, екологічної безпеки проживання населення. Для повноцінної ілюстрації розбалансованої структури земельних угідь наведемо дані таблиці 2 Іванівської територіальної громади, розташованої на межі Тернопільського і Чортківського адміністративних районів.

Таблиця 2

Структура земельних угідь Іванівської територіальної громади, %

Сільські ради, громада	Частка орних земель, %	Частка земель під водою та болотами, %	Частка забудованих земель, %	Частка земель під лісами, %	Частка земель під пасов., сіножат. та багат. насадж. %
Іванівська	83,5	1,7	4,0	0,45	8,0
Ілавецька	84,0	1,0	2,6	0,35	10,0
Глецавецька	80,8	1,5	3,4	0,6	10,9
Сороцька	83,1	2,3	4,2	0,35	9,0
Іванівська громада	82,6	1,6	3,5	0,44	9,5

Функціонально-просторовий аналіз використання земельних ресурсів Іванівської територіальної громади показав значну їх невідповідність науково обґрунтованим нормам, усі адміністративні одиниці характеризуються вкрай несприятливою структурою земельних угідь (частка природних угідь є меншою за 20 %). Аналіз земель сільськогосподарського призначення засвідчив низьку частку багаторічних насаджень, сіножатей (9,5 %). Лише 175 га займають відкриті заболочені землі та землі під водою, площа забудованих земель знаходиться в нормі. Особливу увагу варто звернути увагу на залісненість території громади – 0,44 %, при нормі 22–40 % [23].

Типовою проблемою територіальних громад Західного Поділля і України загалом є відсутність роздільного збору і утилізації ТПВ. В громадах відбувається накопичення ТПВ на стихійних сміттєзвалищах, часто приурочених до річкових долин, ярів, балок, відпрацьованих кар'єрів. Відсутність моніторингу за даною проблемою часто приводить до забруднення фільтраційними стоками ґрунтів, горизонтів ґрунтових і підзем-

них вод, річок, ставків тощо. В межах стихійних сміттєзвалищ спостерігається антисанітарія. Підраховано, що пересічний громадянин здатний продукувати впродовж року в середньому близько 500 кг ТПВ. У населених пунктах з чисельністю населення 1000 осіб загальна маса накопичених ТПВ впродовж року складатиме 500 тон. Площі несанкціонованих сміттєзвалищ у великих ТГ займають кілька гектарів [24].

Ключовими характеристиками відходів, важливими при плануванні поводження з ними, є обсяги накопичення та структура. Структура ТПВ мало відрізняється від середньостатистичних даних в Україні. Так, за даними Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища, на сьогодні лєвова частка відходів представлена харчовими рештками (35–50 %), папір і картон складають 10–15 %, частка вторинних полімерів (9–13 %), скло – 8–10 %, метали – 2 %, текстильні матеріали – 4–6 %, дерево – 1 %, будівельне сміття – 5 %, інші відходи – 10 %. Кількість сміття залежить від пори року: влітку, через сезон фруктів та овочів, відходів набагато більше (частка харчових решток сягає 50 %); взимку – менше (зокрема, харчових відходів – 28–35 %). Якщо порівнювати сучасну структуру ТПВ з даними 2000 року, то можна констатувати, що вдвічі зросла частка пластмас (з 4–6 % до 9–13 %), і майже без змін залишились показники питомої ваги таких компонентів ТПВ, як харчові рештки, склотара та склобій, брухт, ганчір'я, гума, каміння [25]. В межах сміттєзвалищ панує сморід та літають зграї птахів. Вітер розносить поліетиленові пакети далеко за його межі, забруднюючи прилеглі території.

У межах адміністративних районів є одиниці сміттєсортувальних підприємств, а сміттєпереробні підприємства взагалі відсутні. На даний час в Тернопільській області є лише одна офіційна сміттєсортувальна лінія, яка знаходиться в селі Плебанівка Тернопільського району. На майданчику площею 0,17 га встановлено сміттєсортувальний комплекс KBBC-50 потужністю 50 тис. тон в рік, що дає можливість збирати та сортувати тверді побутові відходи з прилеглих територіальних громад. Завдяки роботі даної сміттєсортувальної лінії лише у 2017 р. було відібрано

близько 160 тис. м³ сировинно цінних компонентів, що значно зменшило обсяги переробки і захоронення відходів [25].

Наші розрахунки показують, що у випадку переробки органічних відходів можна отримувати щорічно певні обсяги біогазу, який, на відміну від вуглеводневих видів палива, не містить сірки, а тому його використання зменшить ймовірність формування кислотних опадів.

Отож, екологічні переваги сортування і переробки сміття беззаперечні. У ТГ є всі умови та перспективи для проектування і створення сортувальних ліній, а на територій адмінрайонів є можливості будівництва сміттєпереробних заводів. Це створить можливість отримувати додаткові кошти у місцевий бюджет, частково забезпечити населені пункти власною електроенергією або теплом за рахунок видобутку біогазу, а переробка вторинної сировини вирішить ряд екологічних проблем, пов'язаних з чистотою довкілля, економією природних ресурсів та економічною зайнятістю населення.

Водопостачання і водовідведення населених пунктів є актуальною та до кінця не вирішеною проблемою. Жителі населених пунктів споживають екологічно небезпечну воду з приватних криниць та неперевіраних джерел. Більшість населених пунктів на Поділлі знаходяться в оточенні орних земель, на яких десятиліттями ведеться інтенсивне вирощування сільськогосподарських культур з внесенням на поля значної кількості мінеральних добрив і отрутохімікатів. Накопичення їх у ґрунтах сприяє їх потраплянню у ґрунтові і підземні води, у горизонти споживаних людьми вод. Якість підземних вод погіршується, спостерігається негативна тенденція впливу не сертифікованих приватних септиків, розташованих на відстані 30-40 м від колодязів. Стічні води септиків погіршують якість ґрунтових вод, які стають небезпечними для споживання [26].

Не вирішеною в громадах є проблема вивозу стічних вод на найближчі очисні споруди, яких в радіусі 50 км може і не бути в робочому стані. Куди діваються відпрацьовані стоки можна лише здогадуватись [19].

У сфері охорони природи проблемними є громади з низькою частками заповідних угідь. Із заповідністю менше 1 % у Тернопільській області нараховується 20 із 55 ТГ. Ще 13 ТГ мають рівень заповідності території від 1 до 5 %. Нижче пересічнообласного рівня заповідності (9,9 %) мають 40 ТГ із 55 (табл. 3). Типологічні групи територіальних громад представлені на рис. 1.

Аналіз даних таблиці 2 свідчить про необхідність не тільки координації вирішення екологічних проблем територіальних громад, а й про актуальність займатися питаннями оптимальної ландшафтно-екологічної організації території громад. Матеріали картосхеми (рис. 1) демонструють просторову локалізацію територіальних громад. Найвищі показники запо-

Таблиця 3

Заповідні об'єкти територіальних громад Тернопільської області

№	Територіальна громада	Кількість заповідних об'єктів, од	Площа заповідних об'єктів, га	Заповідність %
1	Мельнице-Подільська	25	13816,74	56,51
2	Коропецька	10	3996,76	46,10
3	Золотопотіцька	17	6226,5	38,89
4	Заліщицька	40	12703,15	36,25
5	Копичинецька	9	4504,92	26,33
6	Гусятинська	7	6133,74	24,85
7	Гримайлівська	7	5862,61	17,72
8	Шумська	36	11065,21	17,49
9	Товстенська	20	5582,12	16,49
10	Кременецька	30	9136,28	16,25
11	Залозецька	10	3759,48	15,03
12	Купчинецька	6	1437,86	14,73
13	Скалатська	11	2894,28	12,91
14	Борщівська	46	5262,13	12,78
15	Бережанська	21	2716,10	11,38
16	Тернопільська	16	1618,30	9,67

Продовження таблиці 3

17	Монастириська	19	4282, 13	9,08
18	Теребовлянська	22	3464,39	7,86
19	Збаразька	28	4486,17	7,59
20	Заводська	9	662,90	7,31
21	Бучацька	26	3133,71	5,99
22	Лановецька	17	2844,16	5,93
23	Білецька	8	672,67	4,91
24	Нагірянська	11	821,93	4,55
25	Нараївська	21	966,34	4,43
26	Хоростківська	4	747,52	4,05
27	Чортківська	15	603,46	3,99
28	Більче-Золотецька	14	395,67	3,80
29	Підгаєцька	17	1320,55	2,71
30	Почаївська	6	534, 22	2,46
31	Іване-Пустенська	6	194,64	2,43
32	Васильковецька	3	398,73	2,34
33	Підволочиська	11	495,03	1,41
34	Золотниківська	2	398,00	1,40
35	Підгороднянська	5	135, 62	1,10
36	Борсуківська	6	144,38	0,95
37	Лопушніанська	5	91,18	0,63
38	Скориківська	4	163,20	0,62
39	Байковецька	11	93,93	0,54
40	Білобожницька	8	14,23	0,5
41	Зборівська	12	208,71	0,45
42	Скала-Подільська	14	81,77	0,44
43	Великобірківська	4	27,62	0,42
44	Саранчуківська	11	92,10	0,41
45	Великогаївська	9	59,31	0,40
46	Вишнівецька	7	99,50	0,31
47	Микулинецька	7	62,43	0,26
48	Колиндянська	3	18,85	0,12
49	Козівська	12	20,73	0,05
50	Велико- дедеркальська	1	7,11	0,04

Продовження таблиці 3

51	Велико-березовицька	8	3,19	0,02
52	Озернянська	2	0,11	0,00066
53	Іванівська	1	0,02	0,0002
54	Трибухівська	1	0,02	0,0002
55	Козлівська	0	0	0

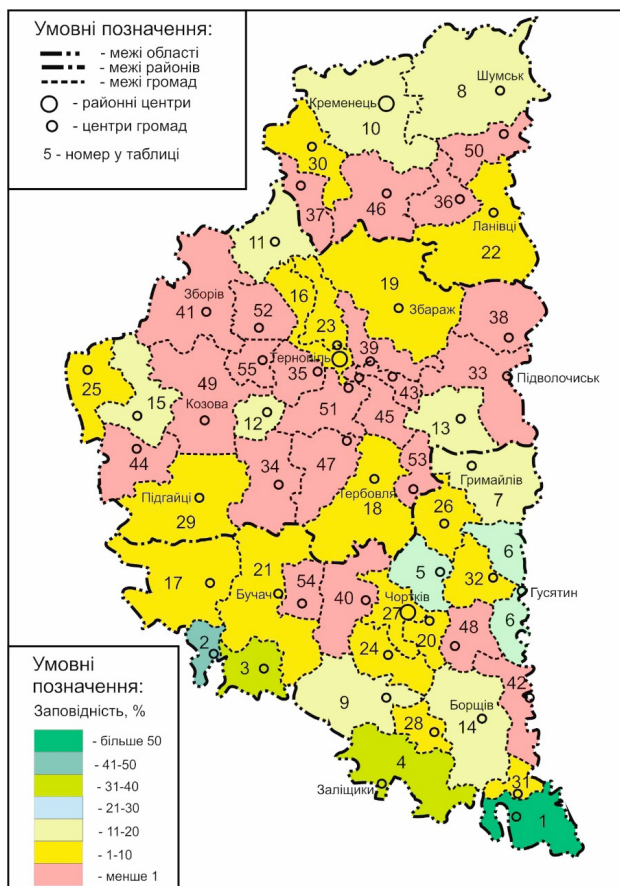

Рис. 1. Типологічні групи територіальних громад за ступенем заповідності

відності спостерігаємо в межах Чортківського району (південь області), ступінь заповідності якого є найвищим в області і становить 15,01 %. Проблемними з позиції заповідності є Білобожницька (40), Колиндянська (42), Скала-Подільська (48) і Трибухівська (54) територіальні громади [18].

У Кременецькому районі ступінь заповідності складає 8,83 %, що є нижчим за пересічно обласний показник у 9,9 %. Найнижчою є заповідність таких територіальних громад: Борсуківської (36), Лопушнянської (37), Вишнівецької (46) і Великодедєркальської (50) [27].

Найскладніша ситуація у центральному Тернопільському районі, ступінь заповідності якого складає 4,03 %. Частка територіальних громад з низьким ступенем заповідності тут сягає 50 % (13 із 26 громад). Переважно – це територіальні громади з високим ступенем освоєння території, розбалансованою структурою угідь, високою часткою забудованості.

З метою збільшення площі природно-заповідних територій Тернопільської області, приведення показників заповідності адміністративних районів до науково обґрунтованих нормативів, нами виконувалися експедиційні дослідження геоecологічного стану басейнів малих річок (Джурина, Гнізні, Вільховець [28], Нічлави, Коропця, Бариш, Довжанки, Горинки, Ікви), опрацьовувалися зібрані матеріали, виконувалося узагальнення інформації в кандидатських дисертаціях, статтях [29] і монографіях [30]. При цьому використовувались топографічні, ґрунтові і кадастрові карти, космічні знімки, фондові матеріали кафедри геоecології ТНПУ ім. В. Гнатюка, Управління екології та природних ресурсів тощо. Враховувались публікації фахівців природного заповідника «Медобори», Кременецького ботанічного саду, НПП «Дністровський каньйон» і «Кременецькі гори», які виконували дослідження окремих об'єктів, пропонованих для заповідання. При цьому базовими критеріями для вибору об'єктів, придатних для заповідання, виступали:

- ступінь збереженості та унікальності ландшафту та його компонентів;
- наявність червонокнижних, регіонально рідкісних видів рослин і тварин;
- природо-ресурсна, біотична цінність, естетична привабливість об'єкту;
- приналежність перспективного заповідного об'єкту до базових елементів регіональної чи локальних екомереж або можливість їх залучення в ці мережі;
- приналежність земельних угідь певним категоріям землекористувачів.

За результатами комплексу досліджень геоecологічного стану пропонованих об'єктів, придатності ландшафтів і природних компонентів для їх використання в якості природоохоронних територій, узгоджено пропозиції щодо перспектив створення 53-х нових заповідних об'єктів у 27 громадах загальною площею 39 358 га (табл. 4).

Таблиця 4

**Перспективні заповідні об'єкти територіальних громад
Тернопільської області**

№	Громада	Назва об'єкту	Площа, га	Загальна площа, га
1	Кременецька	Регіональний ландшафтний парк «Малополіський»	2500,0	6001,0
		Регіональний ландшафтний парк «Білокриницький»	3500,0	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Витік річки Вілія»	1,0	
2	Лановецька	Регіональний ландшафтний парк «Горинський»	1500,0	1500,0
3	Лопушенська	Гідрологічна пам'ятка природи «Джерело Кринка»	0,2	0,7
		Ботанічна пам'ятка природи «Староолексинська липова алея»	0,5	

Продовження таблиці 4

4	Збаразька	Регіональний ландшафтний парк «Збаразькі Товтри»	1500,0	1513,8
		Ландшафтний заказник «Урочище Новиківське»	10,0	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Чернихівецькі джерела»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Стрийвецьке джерело»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Кобильське джерело»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Джерело «Парадове»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Шимківські джерела»	3,0	
5	Підгасцька	Регіональний ландшафтний парк «Підгасцький»	4500,0	4500,0
6	Теребов- лянська	Регіональний ландшафтний парк «Княжий ліс»	4000,0	4002,0
		Гідрологічна пам'ятка природи «Осталецька долина джерел»	1,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Залишки старовинного парку у с. Сущин»	1,0	
7	Бережанська	Регіональний ландшафтний парк «Урманський»	4000,0	4000,0
8	Тернопіль- ська	Регіональний ландшафтний парк «Залізцівсько-Вертелківський»	3500,0	3680,0
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк Національного відродження»	55,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк «Сопільче»	98,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк Т.Г. Шевченка»»	22,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Біблійний сад ТНПУ ім. В. Гнатюка»	5,0	

Продовження таблиці 4

9	Підволо- чиська	Гідрологічна пам'ятка природи «Супранівське джерело»	0,2	0,2
10	Микули- нецька	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Микулинецький парк»	10,0	10,0
11	Велико- бірківська	Ботанічна пам'ятка природи «Середнє болото»	7,5	7,5
12	Саранчу- ківська	Гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення «Витік річки Бибелки»	0,2	0,2
13	Іванівська	Заповідне урочища «Дубина Лозівецька»	1,5	18,5
		Заповідне урочище «Стадниця» с. Глещави	12,0	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Копанка» витік р. Тайна у с. Іванівка	5,0	
14	Бучацька	Регіональний ландшафтний парк «Бариський»	2000,0	2001,0
		Гідрологічні пам'ятка природи «Осівецькі джерела»	1,0	
15	Монасти- риська	Гідрологічна пам'ятка природи «Велеснівські водоспади»	1,0	1,0
16	Борщівська	Регіональний ландшафтний парк «Лісова пісня»	300,0	300,0
17	Копичи- нецька	Ландшафтний заказник «Копичинецький» водо-болотні угіддя у м. Копичинці	22,0	22,5
		Заповідне урочище «Перебендиха» у с. Котівка	0,5	
18	Чортківська	Регіональний ландшафтний парк «Середньосеретський»	4000,0	4000,0
19	Товстенська	Гідрологічні пам'ятка природи «Джерело і потічок»	0,2	1164,2
		Ботанічна пам'ятка природи «Урочище «Чагор»	210,0	
		Ландшафтний заказник «Над Джурином»	954,0	

Продовження таблиці 4

20	Мельнице-Подільська	Ботанічна пам'ятка природи «Дністровські перлини»	15,0	15,0
21	Скала-Подільська	Регіональний ландшафтний парк «Надзбручанське Поділля»	2500,0	2500,0
22	Золото-потіцька	Гідрологічна пам'ятка природи «Возилівські водоспади»	1,0	1,0
23	Коропецька	Регіональний ландшафтний парк «Лемківське село»	4000,0	4000,0
24	Білобожницька	Гідрологічна пам'ятка природи «Семенів потік»	0,9	68,3
		Гідрологічні пам'ятка природи «Ставок у с. Джуринська Слобідка»	52,0	
		Гідрологічні пам'ятка природи «Став у с. Полівці»	4,0	
		Гідрологічні пам'ятка природи «Став у долині р. Біла»	11,0	
		Гідрологічні пам'ятка природи «Два джерела»	0,2	
		Гідрологічні пам'ятка природи «Джерело Св. Анни»	0,2	
25	Колиндянська	Ландшафтний заказник у селі Колиндяни	51,0	51,0

Перспективними для створення, насамперед, є регіональні ландшафтні парки, які завдяки великій площі сприятимуть зростанню заповідності окремих територіальних громад та адміністративних районів, передбачатимуть їх використання у сфері туризму, рекреації та екоосвітній діяльності. Запропоновані 13 регіональних ландшафтних парків (РЛП) збільшать площу природно-заповідного фонду області на 37 800 га. Окрім РЛП, обґрунтовано необхідність створення 23-ох гідрологічних пам'яток природи місцевого значення (83 га), шести парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (191 га), чотирьох ландшафтних заказників (1037 га), чотирьох бота-

нічних пам'яток природи місцевого значення (233 га) і трьох заповідних урочищ (14 га). Створення цих заповідних об'єктів сприятиме зростанню заповідності Кременецького району з 8,8 % до 12,5 %, Тернопільського – з 4 % до 7 % і Чортківського – з 15 % до 17 %. Загалом заповідність Тернопільської області зросте на 3–4 %.

В окремих територіальних громадах завдяки реалізації запропонованих заходів заповідність зросте на 46 %. Так, наприклад, створення у Коропецькій територіальній громаді РЛП «Лемківське село» забезпечить заповідність цієї адміністративної одиниці у 96 %. У Тернопільській громаді, завдяки створенню перспективного «Залізцівсько-Вертелівського» РЛП та чотирьох парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, заповідність зросте з 9,7 % до 39,5 %. У Кременецькій територіальній громаді створення двох РЛП «Малополіський» і «Білокриницький» забезпечить рівень заповідності у 30 %. Сприятиме створення заповідних об'єктів зростанню заповідності громад із низькими показниками. Так, завдяки створенню РЛП «Підгаєцький» площею 4500 га, у Підгаєцькій територіальній громаді рівень заповідності зросте з 2,5 % до 12,5 %. У Скала-Подільській громаді створення РЛП «Надзбручанське Поділля» сприятиме зростанню заповідності з 0,5 % до 14 %.

І нарешті підійшли до базового питання «Хто має вирішувати проблеми природоохоронного та екологічного спрямування в у територіальних громадах»? На жаль, відповідні посадові особи практично відсутні в усіх адміністративних апаратах територіальних громад. Донедавна районні управління екологічної безпеки було ліквідовано, а сучасний процес реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері навколишнього середовища тільки розпочинається. Планується, що новоутворена Державна природоохоронна служба матиме 10 міжрегіональних територіальних органів, а місцевим громадам передадуть окремі функції з нагляду за зеленими насадженнями, впорядкуванням території, полю-

ванням, додержанням режиму об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та боротьбу з браконьєрством [17, с. 11]. Хоча, варто зазначити, що на даний момент часу реформа екологічної інспекції не дає чіткої відповіді на питання, які повноваження матимуть органи місцевого самоврядування в галузі природокористування. Однак на місцях повинні оперативно розв'язуватися локальні екологічні проблеми.

Нами проведено, опитування, представників територіальних громад Тернопільської області, на предмет чи потрібна посадова особа відповідальна за благоустрій та екологію у Вашій громаді. Безперечна більшість (85%) відповіла Так, і лише 15 % (6 громад) сказали «Ні».

Отож, у більшості новостворених адміністративних одиницях така посада як еколог, практично відсутня, хоча в громадах питання збереження довкілля та раціонального природокористування є доволі актуальним. І значна кількість опитаних керівників ТГ вимагають розширення повноважень у сфері охорони навколишнього середовища та запровадження відповідної посади. Такі зміни можливі лише через відповідні корективи у законодавстві [31]. На сьогоднішній день, в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» поправки не передбачаються.

В рамках, даного дослідження ми пропонуємо внести зміни до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема у Розділ IV Повноваження органів управління у галузі охорони навколишнього природного середовища. Статтю 19 Компетенція виконавчих органів сільських, селищних та міських рад у галузі охорони навколишнього природного середовища, після слів «міських рад...» доповнити словами «... територіальних громад». Також стаття потребує змістового наповнення додатковими повноваженнями у галузі водопостачання та водовідведення, сортування відходів, контролю засмічення територій та збереження зелених насаджень, лісів тощо. На нашу думку, Стаття 19 Закону України

«Про охорону навколишнього природного середовища» носить декларативний характер теоретичної складової збереження довкілля – екологічна освіта, виховання, інформування громадськості, екологічні податки тощо. Тоді, як практична складова використання та охорони природних ресурсів, особливо місцевих, опускається. Децентралізація, повинна бути механізмом передачі повноважень у галузі лісокористування, водокористування, надрокористування [19].

В результаті проведеного дослідження можна зробити такі **висновки:**

1. У територіальних громадах Тернопільщини найскладніша ситуація спостерігається у вкрай розбалансованій структурі земельних угідь, що проявляється у домінуванні антропогенізованих угідь, надмірній розораності і низькій лісистості та заповідності територій. Як наслідок – продукування орними землями парникових газів, порушена стійкість природно-господарських систем, їх екологічна нестабільність.

2. Проблема безпечного збору, складування і утилізації ТПВ є однією із найскладніших у територіальних громадах Західного Поділля, оскільки більшість сміттєзвалищ є стихійними і не сертифікованими. Майже не відбувається сортування і переробка ТПВ, а це накопичення відходів, зайняття додаткових земельних угідь, ускладнення санітарно-епідеміологічної ситуації.

3. Вирішення проблеми водопостачання і водовідведення вбачаємо у встановленні в населених пунктах систем централізованого водопостачання з забором води з підземних джерел другого водоносного горизонту. Організація екологічно безпечного водовідведення вбачається шляхом створення відповідної служби на рівні громад і адміністративних районів, яка б координувала вивезення, прийом і облік стічних вод на очисних спорудах.

4. Результати опитування представників ТГ засвідчили, що чистота і наявність зелених зон є набагато важливішою, ніж

дорожня інфраструктура чи освітлення вулиць. Більше як 71 % територіальних громад необхідні додаткові повноваження у сфері охорони довкілля. Адже лише у 14 % ТГ є посадова особа або структурний підрозділ відповідальний за екологію та благоустрій. В більшості випадків ці повноваження виконує землевпорядник, один із заступників голови громади або окреме комунальне підприємство. Для територіальних громад Тернопільщини забезпечення чистого та безпечного для людей навколишнього середовища є пріоритетним у діяльності. У Тернопільській області, як одній із лідерів у реформі децентралізації, 78 % керівників громад вважають якісне водопостачання набагато важливішим від наявності кооперативу чи освітлення вулиць.

Література

1. Хлобистов Є., Кобзар О., Патока І. Децентралізація висуває нові вимоги до екологічної політики. URL: <http://ecos.kiev.ua>
2. Бистряков І., Клиновий Д., Матюха В. Децентралізація управління природними ресурсами. *Наукові статті: Екологія, IT інновації та захист довкілля*. URL: <http://www.concordia.edu.ua/uk/detsentralizatsiya-upravlinnya>
3. Третяк А. М. Інституційні заходи щодо підвищення ефективності управління планування розвитку землекористуванням територіальних громад в межах територій сільських (селищних, міських) рад. URL: <https://dea.edu.ua/img/source/Doc/22.12.2015.ppt>
4. Костишин О. О. Управління земельними ресурсами в умовах децентралізації. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Розвиток економічної системи в умовах глобалізації*. Полтава, 2015. С. 68–70.
5. Мельник Д. М., Дорош О. С., Свиридова Л. А. Реформування системи управління земельними ресурсами в умовах децентралізації влади. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2016. № 1–2. С. 16–25.
6. Новаковський Л. Я., Новаковська І. О. Формування землекористування об'єднаних територіальних громад на другому

- етапі децентралізації влади. *Вісник аграрної науки*. 2019. № 2 (791). С. 5–15. URL: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201902-01>
7. Кузик І. Геоєкологічні проблеми землекористування об'єднаних територіальних громад Тернопільської області. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія*. 2018. № 1(44). С. 196–201.
 8. Заблоцький Б., Гавришок Б., Дем'янчук П. Облік площ земель сільськогосподарського призначення територіальних громад Тернопільської області: джерела, повнота та репрезентативність інформації. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія*. 2022. № 2. С. 76–83.
 9. Zastavetska L. B. Problems of territorial communities' formation in Ukraine. *Часопис соціально-економічної географії*. 2017. № 22 (1), С. 11–16.
 10. Олійник Я. Б., Остапенко П. О. Формування спроможних територіальних громад в Україні: переваги, ризики, загрози. *Український географічний журнал*. 2016. № 4. С. 37–44.
 11. Bardhan P. (2002) Decentralization of Governance and Development. *Journal of economic perspectives*. 16 (4). P. 185–205.
 12. Holden E., Linnerud K., Banister D. (2014) Sustainable development: Our Common Future revisited. *Global Environmental Change* 26 (1). P. 130–139.
 13. Holden E., Linnerud K. (2010) Environmental attitudes and household consumption: An ambiguous relationship. *International Journal of Sustainable Development* 13(3). P. 217–231.
 14. Brown P. (1987) Decentralization and the administrative ecology of the national state in Canada. *SAGE Journal* 54 (4). P. 545–558. DOI: 10.1177/002085238705300405
 15. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. №333-р URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
 16. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 №724-р «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Тернопільської області». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/proviznachennya-administrativnih-a724r>

17. Регіональний контекст використання екологічної складової угоди про асоціацію між Україною та ЄС: основні висновки. Аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». Київ, 2018. 28 с.
18. Офіційний сайт Управління екології та природних ресурсів Тернопільської ОДА. Мережа природно-заповідного фонду. URL: <https://ecology.te.gov.ua/prirodno-zapovidnij-fond/merezha-pzf/#l-merezha-pzf>
19. Tsaryk L., Yankovs'ka L., Tsaryk P., Novyts'ka S., Kuzyk I. (2020). Geoeological problems of decentralization (on Ternopol region materials). *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 29.(1). P. 196–205. doi: 10.15421/112018
20. Вербець В.В. Методика організації та проведення соціологічного дослідження: Навчально-методичний посібник. Березно. 2008. 231 с.
21. Децентралізація. Офіційний сайт. URL: <http://decentralization.gov.ua>
22. Царик Л. П. Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем Поділля: концептуальні підходи, практична реалізація. Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 320 с.
23. Царик Л. П., Царик П. Л., Кузик І. Р., Царик В. Л. Геоекологічні проблеми територіальних громад Західного Поділля. *Current issues of science, prospects and challenges: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference*, November 25, 2022. Sydney: European Scientific Platform. С. 199–203.
24. Вадзюк С. Н., Кузик І. Р. Проблеми поводження з твердими побутовими відходами в ОТГ Тернопільської області. Розроблення та реалізація регіональних Програм поводження з відходами: проблемні питання та кращі практики. *Збірка матеріалів Національного форуму «Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології»*. К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2020. С. 96–98.
25. Янковська Л. В., Новицька С. Р. Проблеми та перспективи поводження з твердими побутовими відходами у Тернопільській області. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: географія*. № 1. 2020. С. 156–162. URL: <https://doi.org/10.25128/2519-4577.20.1.18>

26. Кузик І. Геоєкологічні проблеми об'єднаних територіальних громад Тернопільської області. Naukowy i innowacyjny potencjał prezentacji: kolekcja prac naukowych «Λ'ΟΓΟΣ» z materiałami Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Opole, 18 listopada 2018 r. Obukhov: Drukarnia PE Gulyaeva V. M., 2018. Tom 6. С. 108–113.
27. Царик Л. П., Кузик І. Р., Царик П. Л. Сучасний стан та перспективи розвитку ПЗФ Кременецького району Тернопільської області. Scientific Collection «InterConf»: with the Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Global and Regional Aspects of Sustainable Development» (March 26–28, 2023; Copenhagen, Denmark) by the SPC «InterConf». Berlitz Forlag, 2023. С. 306–313.
28. Царик П., Царик Л., Вітенко І. Перспектива створення заповідних територій у долинах річок Гнізна, Джурин та Вільховець. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: географія*. 2010. № 2. С. 236–242.
29. Ljubomyr P. Tsaryk, Ivan P. Kovalchuk, Petro L. Tsaryk, Bogdan S. Zhdaniuk, Ihor R. Kuzyk. (2020). Basin systems of small rivers of Western Podillya: state, change tendencies, perspectives of nature management and nature protection optimization. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 29. (3), 606–620. DOI: <https://doi.org/10.15421/112055>
30. Царик Л., Царик П., Кузик І., Царик В. Природокористування та охорона природи у басейнах малих річок: монографія. Вид. 2-ге доп. і перероб. Тернопіль: Тайп, 2021. 162 с.
31. Царик Л. П., Кузик І. Р. Децентралізація: виклики та проблеми екологічного менеджменту територій. *Подільські читання. Охорона довкілля, збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, природнича освіта: проблеми, перспективи, рішення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. присвячена 25-річчю кафедри екології та біологічної освіти Хмельницького національного університету*. Заг. ред. Г. А. Білецької. Хмельницький: ХНУ, 2021. С. 237–239.

Lubomyr Tsaryk, Ihor Kuzyk, Petro Tsaryk
Ternopil

ENVIRONMENTAL CHALLENGES OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF TERNOPIL OBLAST

Abstract. *Current geoecological problems of territorial communities are considered: unbalanced land use, collection and disposal of solid household waste, reliable water supply and safe drainage. Approaches to the prospect of creating 53 protected objects in two territorial communities on an area of 39,358 hectares are motivated. At the end, the authors came to the basic question “Who will coordinate the solution of environmental protection problems in territorial communities” and cited data from a survey of heads (deputies) of territorial communities about the feasibility of introducing an official responsible for ecology and landscaping.*

Keywords: *ecological problems, territorial communities, nature management, Ternopil region.*

Іван Кліщ*м. Тернопіль*

ПЕРСПЕКТИВИ І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано перспективи впровадження дистанційної форми навчання у медичних закладах вищої освіти України. Звернено увагу також на проблемні ситуації та негативні чинники, пов'язані з онлайн навчанням, котре почало активно застосовуватись у світі у зв'язку із пандемією Covid-19. Висвітлено досвід надання освітніх послуг з використанням технологій дистанційного навчання у Тернопільському національному медичному університеті імені І. Горбачевського, зокрема основні елементи і засоби такої форми навчання.

Ключові слова: заклади вищої освіти України, пандемія Covid-19, дистанційне навчання, ТНМУ імені І. Горбачевського, нові технології навчання.

Постановка проблеми. Розвиток постіндустріального (інформаційного) суспільства вимагає, окрім іншого, і нових підходів до отримання знань. Це кардинально змінює стан системи освіти в суспільстві, її інституційний статус. Останнім часом в медичну освіту все ширше впроваджуються елементи дистанційного навчання – створюються електронні підручники, посібники, записуються відеолекції тощо [1]. Ця форма навчання навіть знайшла своє відображення у Законі України

про вищу освіту, яка була визначена так: «Дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій». Пандемія Covid-19, що спонукала до введення карантинних заходів [2], а також російська агресія, яка спричинилась до того, що тисячі людей, у тому числі й учасників освітнього процесу, були змушені покинути свої домівки і місця навчання, значно прискорила впровадження цифрових технологій до освітнього процесу. І коли під час пандемії Covid-19 основним завданням було обмежити фізичні контакти, щоби мінімізувати розповсюдження вірусу, то в умовах війни перед адміністраціями ЗВО стоїть завдання зробити освітній процес безпечним, не втративши якості [3].

Мета статті. Аналіз позитивних і негативних чинників дистанційного навчання майбутніх лікарів.

Результати дослідження. Дистанційне навчання має ряд переваг серед інших видів отримання знань. Насамперед – це відкрита система навчання, що передбачає активне спілкування між викладачем і студентом за допомогою сучасних технологій та мультимедіа. Така форма навчання дає свободу вибору місця, часу та темпу навчання. Зацікавленість студентів новою формою навчання значно знизилася кількість пропусків занять – участь у них мали можливість взяти навіть хворі студенти. Студенти неодноразово підкреслювали також можливість економії грошей і часу, позаяк зникла необхідність переміщень між базовими лікарнями. Також виділяють такі переваги дистанційного навчання, як можливість ширше використовувати інтерактивні методи навчання, можливість працювати з набагато більшою аудиторією, рівні можливості отримання освіти незалежно від матеріальної забезпеченості та стану здоров'я здобувача, можливість займатися в зручній

обстановці, стимулювання здобувачів до самодисципліни, самоорганізації, самостійного оволодіння матеріалом й самостійного прийняття відповідальних рішень, підвищуючи при цьому їхній інтелектуальний потенціал [4].

Дистанційне навчання в закладі медичної освіти може відбуватися у двох режимах: синхронному й асинхронному. Різниця між ними базується на розбіжностях процесу обміну інформацією в межах навчальної групи і між групою здобувачів і викладачем [5]. Синхронний режим передбачає взаємодію між суб'єктами дистанційного навчання, під час якої всі учасники процесу одночасно перебувають у електронному середовищі дистанційного навчання (чат, аудіо-, відеоконференції, соціальні мережі тощо). Таке навчання передбачає швидкий і безпосередній обмін інформацією між учасниками: студенти й викладач можуть висловлювати думки, ставити запитання, отримувати відповіді, приймати рішення в реальному часі. Цей формат максимально наближений до традиційного навчання й дозволяє використовувати знайомі методики і прийоми. Асинхронний режим означає взаємодію між суб'єктами дистанційного навчання, під час якої учасники взаємодіють між собою з певною затримкою в часі, застосовуючи при цьому електронну пошту, форум, соціальні мережі тощо. Кожний режим має свої особливості, переваги й недоліки. Перевагами синхронного режиму можна вважати мотивацію до навчання під час безпосереднього спілкування, можливість організувати різні види групової діяльності й розвивати навички комунікації, надання викладачем детальніших інструкцій і пояснень. Разом із тим, такий формат навчання потребує постійної високої якості інтернет-зв'язку, вимагає дотримання фіксованого графіка роботи, загального темпу навчання. Переваги асинхронного режиму – це гнучкий графік навчання (здобувачі можуть навчатися в зручний для них час, за власним розкладом), індивідуальний темп опанування матеріалу, доступність і наявність навчальних матеріалів у будь-який час у будь-яко-

му місці, диференціація навчання для слухачів із різними освітніми потребами. До певних обмежень застосування цього режиму можна зарахувати такі фактори як недостатні можливості для взаємодії, безпосереднього спілкування і спільної роботи з викладачем і одногрупниками; недостатній рівень контролю й підтримки з боку викладача [5].

Отже, основними перевагами дистанційних технологій навчання є:

- доступність;
- відсутність необхідності безпосередньо відвідувати лекції, практичні заняття, семінари тощо;
- демократичний зв'язок «викладач – студент»;
- комплексне програмне забезпечення;
- провідні освітні технології;
- індивідуальний процес навчання;
- гнучкі консультації.

Незважаючи на досить об'ємний перелік позитивних якостей дистанційної освіти, як і в будь-якій іншій формі навчання, в ній можна виділити кілька недоліків. Перш за все це ускладнена ідентифікація дистанційних студентів. Крім того, досить вагомою проблемою є низька пропускну спроможність електронної мережі при підключенні великої кількості користувачів. Від цього, передовсім, страждають дистанційні студенти невеликих містечок та сіл України, де якість Інтернету на сьогодні є не найкращою.

Серед важливих недоліків дистанційної форми освіти в Україні варто також виділити недостатній безпосередній контакт між конкретним викладачем та дистанційним студентом. В першу чергу це пов'язано з браком досвідчених викладачів, знайомих з новітніми технологіями дистанційного спілкування [6].

Є і більш глобальні проблеми використання методів дистанційного навчання у медицині. Позаяк основою медичної освіти є професійне спрямування, що важливо, ураховуючи те, що від компетентності й самосвідомості здобувача буде зале-

жати здоров'я, а можливо, і життя пацієнта. Особливо важливе живе спілкування з профільними хворими [4]. Адже процес лікування передбачає комплекс і соматичних, і психологічних впливів на хворого. Розмова з пацієнтом, уміння проникати в його психологію, навички диференціювати основні симптоми захворювання, відокремлювати головне від другорядного, установлювати діагноз і призначати ефективне лікування – це мистецтво, яке здобувається під час навчання в медичному ЗВО. Необхідна умова для цього – спілкування здобувачів із досвідченими викладачами, які мотивують, координують і спрямовують навчальний процес та допомагають у спілкуванні з хворими, яке стає дещо утрудненим під час дистанційного навчання. Іншою негативною рисою дистанційного навчання ми вважаємо відсутність живого спілкування між здобувачем і викладачем. Щодо перспектив розвитку дистанційного навчання в медичних закладах вищої освіти можна констатувати, що дистанційна освіта з використанням інтернет-технологій розвивається стрімко й динамічно. Нині університети прагнуть до інтеграції систем дистанційної освіти. Разом із розвитком технологій змінюється вид навчальних матеріалів, вони стають більш мультимедійними й інтерактивними. Однак слід зазначити, що не можна розглядати питання повної заміни традиційних освітніх технологій новими. Мова йде про можливість застосування дистанційних технологій у окремих розділах, для вивчення теоретичних питань, виконання самостійної роботи здобувачів, коли немає потреби перебувати безпосередньо в навчальних аудиторіях. Медична освіта має свою специфіку, де очна форма навчання все ж таки стоїть на першому місці й відіграє ключову роль у якості знань майбутніх фахівців-медиків [7].

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського має значний досвід надання освітніх послуг з використанням технологій дистанційного навчання. Використання системи MOODLE протягом майже 20-ти років

дозволило нагромадити великий масив матеріалів, які студенти використовували як для підготовки до занять, так і в процесі оцінювання знань. Однак ця платформа має суттєвий недолік, оскільки відсутній безпосередній контакт між викладачем і студентом, що зменшує якість підготовки, а, найголовніше, не дозволяє ідентифікувати студента, який складає тести. Тому, адміністрація університету працювала над удосконаленням дистанційних технологій навчання в умовах, що склались. Важливим підґрунтям для прийняття рішення стало те, що ТНМУ уже протягом багатьох років співпрацює із відомою корпорацією Microsoft, використовуючи ліцензійне програмне забезпечення цієї компанії. У комплект програмного пакету, який університет придбав на 2022 рік входив також сервіс Microsoft Office 365. Складовою частиною Microsoft Office 365 є Microsoft Teams. Microsoft Teams – це центр для командної роботи в [Office 365](#), який інтегрує користувачів, вміст і засоби, необхідні команді для ефективнішої роботи. [Застосунок](#) об'єднує все в спільному робочому середовищі, яке містить чат для нарад, файлообмінник та корпоративні програми. Відділами інформаційної технологій та програмного і апаратного забезпечення університету була проведена велика робота, щодо інтеграції тих програмних продуктів, які вже використовуються (Google Aps, MOODLE, АСУ та ряду інших) до Microsoft Teams. Це дозволило успішно проводити навчання у дистанційному режимі, причому як читання лекцій, так і проведення семінарів та практичних занять для студентів, які покинули Україну внаслідок бойових дій, особливо іноземців. Програма Microsoft Teams має дуже багато можливостей для якісного і повноцінного навчання студентів. Звичайно, як завжди при впровадженні чогось нового, належить ще прикласти достатньо зусиль для повноцінного застосування Microsoft Teams, та здійснювати упровадження інших систем дистанційного навчання, однак у цих критичних умовах це дозволило університету надавати освітні послуги здобувачам освіти і не зупиняти освітній процес [8].

Висновки. Дистанційне навчання є новою, прогресивною формою організації навчального процесу, що має певні переваги перед традиційними формами навчання майбутніх медиків, але потребує ретельної, глибоко продуманої наукової і законодавчої підтримки для профілактики і усунення існуючих і можливих недоліків.

Література

1. Актуальні питання вищої медичної (фармацевтичної) освіти: виклики сьогодення та перспективи їх вирішення: матеріали XVIII Всеукр. наук.-практ. конф. в онлайн-режимі за допомогою системи microsoft teams (Тернопіль, 20-21 трав. 2021 р.) / Терноп. нац. мед. ун-т імені І. Я. Горбачевського МОЗ України. Тернопіль: ТНМУ, 2021. 592 с.
2. Теренда Н., Теренда О., Горішний М., Панчишин Н. Особливості дистанційного навчання студентів в умовах пандемії Covid-19 (за результатами анкетування). *Медична освіта*. 2020. № 4. С. 57–60.
3. Ханюков О., Смольянова О. Перешкоди ефективного проведення дистанційного навчання студентів-медиків під час війни в Україні. 2022. URL: [repo.dma.dp.ua: 102-104](https://repo.dma.dp.ua/102-104).
4. Саган Н., Заяць Л., Жураківська О., Антимис О., Дутчак У., Міськів А. Дистанційне навчання в медичному ВУЗі – реалії сьогодення. *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 31 (1). С. 153–156.
5. Наливайко Н. Змішане навчання в медичних закладах вищої освіти. *Educological discourse*. 2021. № 1 (32). С. 101–111.
6. Скрипник І., Маслова Г., Приходько Н., Гопко О., Шапошник О. Використання дистанційних методів навчання в медичній освіті. *Проблеми безперервної медичної освіти та науки*. 2020. № 3 (39). С. 29–31.
7. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. URL: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii/>
8. Посоленик Л., Видойник О. Використання інтерактивних методів викладання та розвиток дистанційної освіти лікарів у Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського МОЗ України в умовах карантину. *Медична освіта*. 2020. № 4. С. 80–84.

Ivan Klishch

Ternopil

PERSPECTIVES AND ISSUES OF IMPLEMENTING DISTANCE LEARNING IN MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. *The author analyzes the perspectives of implementing distance learning in medical institutions of higher education in Ukraine. Attention is also focused on problems situations and negative factors associated with online education, which has become widely used worldwide due to the Covid-19 pandemic. The experience of providing educational services using distance learning technologies using main elements and tools of such a form of education at the I. Horbachevsky Ternopil National Medical University is highlighted.*

Keywords: *Ukrainian higher education institutions, Covid-19 pandemic, distance learning, I. Horbachevsky TNMU, new teaching technologies, experience, problems, advantages, and prospects of implementation.*

УДК 004.5

**Тарас Крамар, Олексій Дуда, Олександр Крамар,
Олександр Рокіцький, Юрій Скоренький**

м. Тернопіль

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ДЛЯ ДОДАТКУ ЦИФРОВОГО МУЗЕЮ ІВАНА ПУЛЮЯ

Анотація. *Цифровізація об'єктів науково-культурної спадщини дозволяє сформувати додатковий інформаційний шар розширеної реальності для збереження найважливіших елементів національного наукового та культурного надбання. У цій роботі обговорено реалізацію мобільного застосунку з функціоналом доповненої реальності на прикладі цифрового музею Івана Пулюя. З використанням комп'ютерних 3D-технологій здійснено інтеграцію панорамного музейного туру, віртуального простору лабораторії Пулюя та об'єктів маркерної доповненої реальності в межах єдиного програмно-інформаційного комплексу.*

Ключові слова: *доповнена реальність, мобільний додаток, культурна спадщина, цифровий музей.*

Постановка проблеми. Технологія доповненої реальності (Augmented Reality, AR) розширює сприйняття звичайної фізичної реальності. Вона дозволяє збагатити оточення за допомогою змодельованого комп'ютерними системами шару, що містить додаткову візуальну та звукову інформацію. При цьому взаємодія користувачів із засобами подання інформації відбувається тактильно. На відміну від віртуальної реальності, яка здебільшого потребує придбання дорогих гарнітур

для занурення, AR ефективно використовує засоби мобільних пристроїв. Це робить її більш економічно прийнятною для користувачів, розробників і працівників музейної та архівної галузей.

Мета статті. Проектування інтерактивного застосунку доповненої реальності для подання науково-культурної спадщини Івана Пулюя повинне забезпечити стале повторне використання цифрового контенту. Окремим аспектом цієї роботи є належне відтворення тогочасного історичного контексту на основі архівних фотографій з Електронного фонду Івана Пулюя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практично будь-який об'єкт чи музейний артефакт можна оцифрувати та відтворити з використанням AR-застосунків. Використання віртуального подання музейних експонатів має ряд переваг [1], зокрема воно може містити динамічні інтерактивні елементи та дозволяє отримати доступ до різноманітних аспектів артефакту, які в реальній експозиції можуть бути прихованими або недоступними. Загальною проблемою музеїв є обмеження доступу відвідувачів до артефактів через їх крихкість, унікальність або відсутність фізичного простору для експонування. На основі доповненої реальності можна створювати для користувачів нові можливості на основі природної взаємодії [2]. Зокрема рухи, жести та мова дозволяють оперувати цифровим контентом, створеним для фізично недоступних виставкових зразків. Для побудови «культурного двійника» [3] належної повноти та складності за допомогою технологій цифровізації спадщини розробники повинні чітко розуміти, як користувачі будуть взаємодіяти з інтерфейсами та інформаційними системами. При розробленні AR-застосунків важливим етапом є вибір оптимальних засобів подання відповідної електронної інформації користувачам. Водночас, для незалежного сприйняття, контент має відповідати їхнім інтересам та запитам. Тому оцінка зручності використання AR-застосунків є однією з базових задач, яку повинні вирішувати розробники.

Доповнена реальність забезпечує покращення орієнтації у музейному середовищі та ініціює ефект занурення в окрему відповідну локацію чи історико-культурну галузь знань. При цьому користувач повніше та інтерактивніше сприймає інформацію. AR може надати додаткову контекстну інформацію та забезпечити реалістичнішу взаємодію з віртуальним контентом, 3D-моделями, анімацією, додатковим звуковим супроводом та текстовими анотаціями, розміщеними поверх об'єктів реального світу. Мобільні застосунки з елементами доповненої реальності мають значний потенціал для коректного збору метаданих користувачів [4]. Одержану інформацію можна використати для керування застосунком, розширення переліку та функцій AR-послуг. Це дозволить розширити навчальні можливості застосунків, доповнивши об'єкти реального світу вдосконаленими віртуальними даними. Зокрема, AR-симуляції з моделями та ефектами інтерактивної взаємодії дозволяють інтуїтивно, зрозуміло та вичерпно відображати абстрактні інформаційні сутності. При цьому у користувачів посилюється відчуття занурення в предметну область. У роботі [5] продемонстровано досягнення покращених результатів навчання та освоєння матеріалу тестовою групою користувачів. Тому доцільно активніше запроваджувати інформаційно-технологічні застосунки для реактивації культурної спадщини.

Результати дослідження Було спроектовано та практично зреалізовано зручний мобільний застосунок, який можна використовувати самостійно або під керівництвом музейних працівників-екскурсоводів, щоб дізнатися більше про життя та творчість І. Пулюя. Використання аудіоконтенту дозволяє підвищити інтерактивність сприйняття деталізованих 3D-моделей винаходів та скульптурних арт-об'єктів.

Мобільні пристрої можуть вдало доповнити відвідування музею додатковим інформаційним вмістом, адаптованим у тому числі під цілі навчання молоді [6]. При цьому можна підвищити рівень взаємодії між відвідувачами та експоната-

ми. Водночас смартфони повинні допомагати відвідувачам вивчати експозицію, але не перетягувати увагу на взаємодію з вмістом застосунку. Використана мобільним застосунком інформаційна система повинна акумулювати відомості про музейні експонати та формувати зв'язки між цими сутностями та віртуальним путівником. Розробка мобільного застосунку невеликого музею є нетривіальною задачею, оскільки його можна розглядати як інтерфейс разового використання, яким користувачі будуть послуговуватися впродовж невеликого періоду часу.

При створенні 3D-моделей пам'ятних скульптур І. Пулюя застосовувався фотограмметричний метод. Він базується на обробці кількох сотень фотознімків зроблених за допомогою камери у високій роздільній здатності, з частковим перекриттям зон зображення, здійснених під різним кутом зору (кілька колових проходів на різних висотах відносно об'єкта сканування, додаткові знімки важливих деталей). На основі набору фотографій з використанням спеціалізованих алгоритмів генерується щільна хмара точок, карта глибини, структурований меш (тривимірна полігональна сітка, тобто сукупність вершин, ребер та граней, які визначають форму багатогранного об'єкта у 3D комп'ютерній графіці) об'єкта з можливістю пост обробки моделі (наприклад, текстурування) та експорту у необхідному форматі (див. рис. 1).

В переважній більшості випадків було використане програмне забезпечення для фотограмметрії RealityCapture™. Ця програма може обробляти фотоматеріали набагато швидше у порівнянні з аналогами-конкурентами та оперувати великою кількістю зображень на комп'ютері стандартної конфігурації. Це створює можливості для перевірки даних вже на місці, де проводиться фотограмметрія, що дуже зручно для оптимізації процесу створення моделі. Гнучкий інструментарій дозволяє налаштувати якість згенерованої моделі, здійснити її згладжування та спрощення (це важливо для оптимізації об'єму та

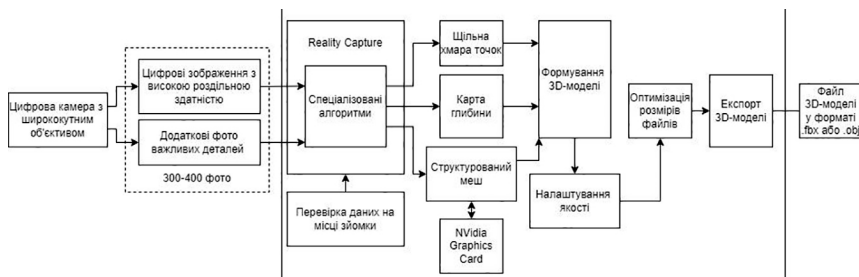

Рис. 1. Структурна діаграма процесу фотограмметрії цифрового музею.

швидкодії додатків, в які імпортується модель). Однак є суттєве обмеження - продукування високополігонального набору вхідних зображень можливе лише на комп'ютері з сучасною дискретною графічною картою NVidia™, яка підтримує програмно-апаратну архітектуру паралельних обчислень.

В процесі проведення польової роботи було виявлено, що типовий монумент потребує принаймні 300-400 фотографій для проектування якісної 3D-моделі. Оскільки пряме сонячне світло створює надмірно експоновану кольорову гаму, виникають відблиски, зменшується деталізація поверхні й це безпосередньо знижує якість текстур. Тому критично важливим є дотримання вимог щодо умов проведення фотограмметрії, зокрема освітлення.

3D-контент фізико-технічної наукової спадщини І. Пулюя містить вакуумні лампи, радіометри оригінальної конструкції, обладнання для експериментів з вивчення властивостей катодних променів та X-променів, приладдя для фізичних навчальних демонстрацій. Для його формування при створення мобільного AR-застосунку використано графічні редактори Autodesk 3ds Max™ та Autodesk Maya™, можливості яких для високоякісного моделювання тривимірних об'єктів, анімації та візуалізації загальновідомі. Рівень розвитку сучасних інструментів для створення віртуальної реальності (Virtual Reality, VR) дозволяє застосовувати зазначені інформаційні

технології для відтворення історичних місць, які зазнали суттєвої трансформації або навіть перестали існувати.

Дослідники наукової спадщини І. Пулюя окремо виділяють у діяльності Івана Пулюя багатий на наукові результати період 1884 – 1918 рр. у Празькій політехніці [7, 8]. Саме тут І. Пулюй відкрив йонізаційну властивість нових для того часу Х-променів під час їх проходження через розріджені гази, дослідив місце їх виникнення та просторовий розподіл. Крім того, вдалося дати належне наукове пояснення природи Х-променів та їх механізму утворення, а катодні трубки власної конструкції були досконалыми за якістю. Окремо відзначають хист І. Пулюя як лектора та експериментатора, вміле використання ним приладдя для демонстрації важливих фізичних дослідів. Архівні світлина лабораторії Івана Пулюя, детальний опис наукового та демонстраційного обладнання дозволяють здійснити їх належну 3D-реконструкцію.

У віртуальному просторі лабораторії І. Пулюя за історичними фотографіями відтворено, зокрема, інтер'єр та прилади. Цифрові двійники радіометра Крукса та приладів конструкції І. Пулюя: радіометра з двокрилим катодом, катодної лампи, фосфоресцентної лампи з чашкоподібним катодом, лампи розжарення, приладу для вимірювання механічного еквівалента теплоти, фосфоресцентних ламп зі слюдяними пластинками, приладу для визначення прискорення вільного падіння можна оглядати з різної віддалі та під різними кутами в інтер'єрі лабораторії (див. рис. 2).

Для вирішення завдань AR-підтримки експозиції Цифрового музею Івана Пулюя (<https://puluj-museum.tntu.edu.ua/>) на даний час оптимальним є використання програмної екосистеми Unity™ (<https://docs.unity3d.com>). Гнучкість та ефективність такого підходу підтверджено досвідом інших дослідницьких груп [2, 3]. Unity – це багатоплатформне середовище для розробки просторів розширеної реальності, яке містить повністю інтегрований професійний рушій, який може нада-

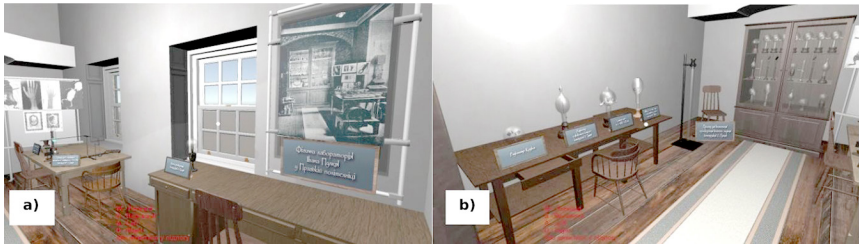

Рис. 2. Скріншот віртуального простору лабораторії Івана Пулюя: (а) Архівні історичні фото в реконструйованому інтер'єрі лабораторії; (б) Винаходи Івана Пулюя в реконструйованому інтер'єрі лабораторії.

вати функції рендерингу, моделювання фізики середовища та впровадження механізмів сценаріїв управління сценою. Unity надає можливості для швидкого прототипування та оцінювання процесів взаємодії коду з об'єктами віртуальної чи доповненої реальності. AR-технологія дозволяє забезпечувати синхронізацію в режимі реального часу між сутностями віртуального та реального світів. Вагомою перевагою середовища Unity при моделюванні AR-елементів є доступність та відносна простота в налаштувань при формуванні мобільного застосунку з використанням плагіну Vuforia™ від PTC (<https://library.vuforia.com>). Vuforia містить адаптовані для AR-застосувань модифікації алгоритмів комп'ютерного зору, чітке відстеження маркерів в режимі реального часу для об'єктів з плоскими поверхнями та кількома сторонами або зображеннями, також доступна можливість використання мультицілей. У Vuforia існують вбудовані функції розпізнавання готових 3D-моделей, сканованих об'єктів з багатою фактурою поверхні та постійною формою. Інтегрована технологія трекінгу зображень дозволяє ефективно розташовувати та орієнтувати в просторі віртуальні 3D-об'єкти, моделі чи мультимедійний контент, при цьому пов'язуючи їх з реальними предметами під час перегляду через засоби мобільних пристроїв [9].

На рис. 3 подано інтерфейс мобільного AR-застосунку для цифрового музею Івана Пулюя.

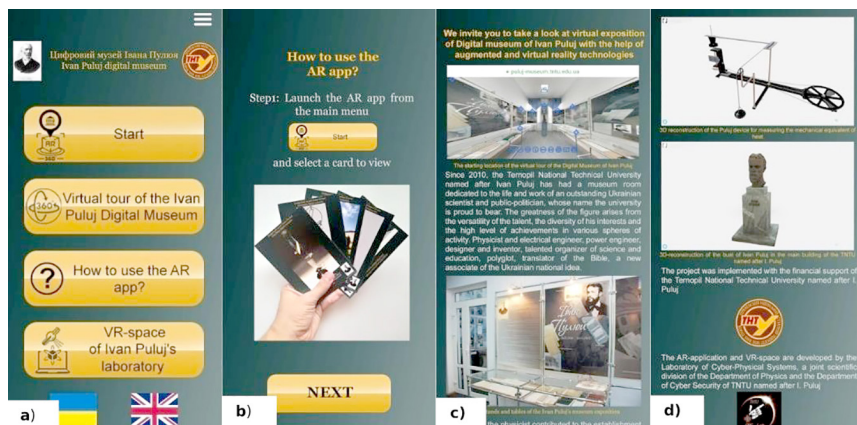

Рис. 3. Скріншоти програми PM_digital: (a) скріншот привітання програми; (b) сторінка AR-tutorial; (c), (d) інформаційні сторінки.

Користувачський інтерфейс базується на інтуїтивно зрозумілих піктограмах, які супроводжуються текстовими поясненнями (для зручності користувача є можливість переключення мови відображення інформаційного контенту). Важливою та обов'язковою для ознайомлення є навчальна частина додатку, що подає користувачеві інструкції стосовно використання AR-функціоналу. Особливо наведена детальна інформація про проєкт «Цифровий музей Івана Пулюя в ТНТУ», можливості перегляду повнорозмірних деталізованих 3D-моделей винаходів вченого.

Для демонстрації 3D-моделей найвизначніших винаходів Івана Пулюя було створено набір з дванадцяти карток, які є маркерами доповненої реальності (див. рис. 4). Для цього підібрано архівні рисунки та фотографії пристроїв-експонатів, розроблених відомим фізиком та електротехніком.

При перегляді моделей (див. рис. 5) є можливість детально огляду конструкції пристроїв з аудіосупроводом.

Варто відзначити, що віртуальний об'єкт позиціонується на реальному образі-маркері таким чином, щоб зір спостерігача

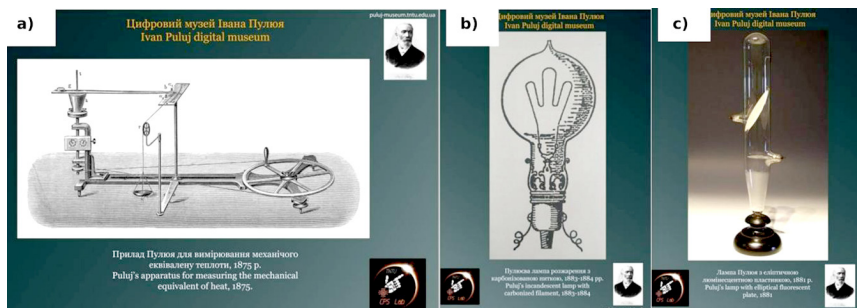

Рис. 4 – Деякі приклади AR-карток із набору Ivan Puluj Digital Museum: (a) апарат Пулюя для вимірювання механічного еквівалента тепла; (b) лампа розжарювання Пулюя з обвугленою ниткою; (c) лампа Пулюя з еліптичною люмінесцентною пластиною.

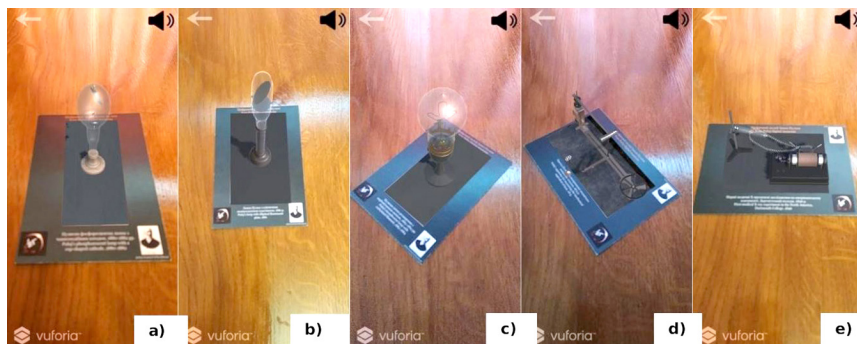

Рис. 5. Деякі моделі пристроїв Івана Пулюя у формі доповненої реальності: (a) фосфоресцентна лампа Пулюя з чашоподібним катодом; (b) лампа Пулюя з еліптичною люмінесцентною пластиною; (c) Лампа розжарювання Івана Пулюя з обвугленою ниткою; (d) Прилад Івана Пулюя для вимірювання механічного еквівалента тепла; (e) Експеримент рентгенівського випромінювання з катодною трубкою Івана Пулюя.

генерував ілюзію, ніби віртуальний контент є частиною реального світу. Функціональність Vuforia забезпечує надійний

фундамент та багатий інструментарій для розроблення засобів програмної підтримки цифрових музеїв. Зокрема в спроектованому мобільному AR-застосунку може відображатися коротка інформація щодо кожного стенду, можна створити віртуальні експонати, здійснити прив'язування інформаційних сутностей до експонатів.

Висновки. Застосування доповненої реальності в музейних мобільних застосунках розширює можливості сприйняття експозицій відвідувачами, дозволяє залучити користувача до активної взаємодії з віртуальними елементами. При цьому формується незабутній досвід занурення у дивовижний світ наукових відкриттів та культурної специфіки конкретної історичної епохи. Використання 3D-моделювання та фотограмметрії дозволяє зробити реалістичнішою візуальну складову та сприяти формуванню стійкого інтересу до розширеної реальності та збагачення наукового світогляду відвідувачів, особливо молоді.

Створений мобільний застосунок з елементами доповненої реальності дозволяє не лише знайомити відвідувачів з експонатами музейної виставки, але й пропонує їм напрямки переходів-порталів для всебічного власного дослідження науково-культурної спадщини одного з найвідоміших українських вчених, фізика, електротехніка та громадського діяча Івана Пулюя. Запропонований формат цифрового музею з елементами розширеної реальності має значний потенціал інтеграцій нетипових та інноваційних засобів для збереження національного науково-культурного надбання, туристичної індустрії та науково-просвітницької діяльності.

Література

1. J. Malpas, Cultural heritage in the age of new media, in: New Heritage. New Media and Cultural Heritage; Y.E. Kalay, T. Kvan, J. Affleck, (Eds.), Routledge: London, UK, 2008; 13–26.

2. P. Kyriakou, S. Hermon, Can I touch this? Using Natural Interaction in a Museum Augmented Reality System, *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*, 12 (2019) e00088.
3. R.G. Boboc, M. Duguleană, G.-D. Voinea et al, Mobile Augmented Reality for Cultural Heritage: Following the Footsteps of Ovid among Different Locations in Europe, *Sustainability*, 11 (2019) 1167 (1-20).
4. T. Caciora, G.V. Herman, A. Ilies et al, The Use of Virtual Reality to Promote Sustainable Tourism: A Case Study of Wooden Churches Historical Monuments from Romania, *Remote Sensing* 13 (2021) 1758.
5. M. Hincapie, C. Diaz, M. I. Zapata-Cardenas et al. Augmented reality mobile apps for cultural heritage reactivation, *Computers & Electrical Engineering*, 93 (2021) 107281 (1-9).
6. V. Cesario, D. Petrelli, and V. Nisi, Teenage Visitor Experience: Classification of Behavioral Dynamics in Museums, in: *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. Association for Computing Machinery, NY, USA, paper 207 (2020) 1–13.
7. Р. Гайда, Р. Пляцко. Іван Пулюй. Життя і творчість. Львів, 2019, 220 с.
8. В. Шендеровський. Вчені України у світовій науці. Київ, 2019. 971 с.
9. I. Pedersen, N. Gale, P. Mirza-Babaei, and S. Reid, More than meets the eye: the benefits of augmented reality and holographic displays for digital cultural heritage, *J. Comput. Cult. Herit.* 10 (2017) 11 (1-15).

Taras Kramar, Oleksiy Duda, Oleksandr Kramar,
Oleksandr Rokitskyi, Yuriy Skorenkyi

APPLICATION OF AUGMENTED REALITY TECHNOLOGY FOR THE IVAN PULUJ DIGITAL MUSEUM

Digitization of objects of scientific and cultural heritage makes it possible to form an additional informational layer of augmented reality for the preservation of the most important national cultural assets. This paper discusses the implementation of a mobile application with the functionality of augmented reality on the example of Ivan Puluj digital museum. With the use of computer 3D technologies, the integration of a panoramic museum tour, the virtual space of Puluj's laboratory, and marker augmented reality objects within a single software and information complex was carried out.

Key words: augmented reality, mobile application, cultural heritage, digital museum

Наукове видання

**Тернопільський осередок
Наукового товариства ім. Шевченка**

Збірник праць

Том 13

Діяльність НТШ на Тернопільщині

Технічний редактор *Демчишин Світлана*

Дизайн обкладинки *Жмурко Галина*

Комп'ютерне верстання *Жмурко Галина*

Підп. до друку 28.02.2024. Формат 60×84/16.
Папір офсет. № 1. Гарнітура Georgia Pro. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 32,78. Обл.-вид. арк. 30,20.
Тираж 300 пр. Зам. № 49.

Видавець і виготовлювач
Тернопільський національний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України.
Майдан Волі, 1, м. Тернопіль, 46001, Україна.

Свідectво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 7242 від 02.02.2021 р.